

Т. Г. РЕНДЮК

**ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА —
ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ...**

**HETMAN IVAN MAZEPА —
KNOWN AND UNKNOWN...**

**HETMAN IWAN MAZEPА —
ZNANY I NIEZNANY**

**LE HETMAN IVAN MAZEPА —
CONNU ET INCONNU...**

**HATMANUL IVAN MAZEPА —
CUNOSCUȚ ȘI NECUNOSCUȚ...**

Київ 2010

Видавничий дім
“АДЕФ-Україна”

УДК-94(477)(092)
ББК- 63.3(4Укр)/8

Рендюк Т. Г.

Р 39 Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий. – К.:
АДЕФ-Україна, 2010. – 480 с., 32 іл.

ISBN 978-966-187-064-1

П'ятимовний ілюстрований історично-документальний нарис кандидата історичних наук Т. Г. Рендюка, розроблений на основі широкої джерельної бази та власних досліджень, розкриває маловідомі аспекти політичних, дипломатичних, та культурно-духовних взаємозв'язків між гетьманом України Іваном Мазепою та його сучасниками – господарями Молдови та Валахії наприкінці XVII – початку XVIII століть, а також роль сусідніх з Україною Румунії та Республіки Молдова у збереженні протягом 300 років пам'яті про видатного історичного діяча і блискучого борця за незалежність Української держави.

ББК- 63.3(4Укр)/8

ISBN 978-966-187-064-1

© Рендюк Т. Г., 2010

НИЗЬКИЙ УКЛІН ВЕЛИКОМУ ГЕТЬМАНУ

Шановні читачі!

Ви відкрили унікальну книгу про невідомі сторінки бурхливого життя славетного сина українського народу І. Мазепи, обставини його передчасної смерті на чужині, таємниці восьми перепоховань праху гетьмана та неординарні умови збереження невідгасимої пам'яті про нього за кордоном.

За роки незалежності нашої держави написано чимало наукових праць та популярних публікацій, присвячених різноманітним аспектам багатогранної державної, політичної, військової, дипломатичної, меценатської, церковно-релігійної та культурно-освітньої діяльності одного з найвидатніших борців за самостійну Україну, які заслуговують на високу оцінку та посідають достойне місце у відтворенні правди про забороненого або спотворено представленого протягом майже трьохсот років українського гетьмана.

Проте ніхто, крім автора цієї п'ятимовної ілюстрованої книги, написаної на основі невідомих в Україні джерел, ретельно не дослідив останні місяці, дні та часи життя І. Мазепи в екзилі і не встановив точні місця багаторазових перепоховань та достеменно точку знаходження тлінних останків І. Мазепи наразі.

Ніхто не відвіз з України, за яку віддав життя гетьман, горстку рідної землі, посипаючи нею не лише місце, де знаходиться могила І. Мазепи, але й підніжжя унікального пам'ятника, спорудженого у 2004 році з ініціативи української сторони у румунському місті Галац, де правий беріг могутнього Дунаю так нагадує кручі широкого Дніпра.

Ніхто також не доклав стільки зусиль, щоб привезти на Батьківщину копію „Євангелія”, виданого у січні 1708 року арабською мовою за кошти І. Мазепа у м. Алеппо (Сирія), про яке багато чого нового вперше написав автор цієї книги. Це дає реальну можливість відтворити це раритетне видання у натуральному вигляді з метою його експонування в Музеї гетьманства у Києві, у Батурині та в музейних комплексах інших міст України.

Нарешті, ніхто, крім Т. Г. Рендюка, не зробив так багато для того, щоб знання про українського гетьмана поширювалася у багатьох державах світу. Зокрема, його перша двомовна книга (2008 р.) про І. Мазепу, розповсюджена у 12-ти країнах, зацікавила зарубіжного читача настільки, що у 2009 р. автор перевидав її доопрацьований та доповнений варіант. Але інтерес до книги продовжує зростати, що і стало головним мотивом її написання п'ятьма мовами. На нашу думку, це сприятиме поглибленню знань про видатного історичного діяча і блискучого борця за незалежність Української держави не лише в нашій країні, але й далеко за її межами.

**Гетьман,
член-кореспондент Національної
Академії наук України**

А. І. Шевченко

**ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА –
ВІДОМІЙ І НЕВІДОМІЙ...**

**Пам'яті славного гетьмана України
Івана Мазепи присвячується.**

*Згадайте праведних Гетьманів
Де їх могили...*

Т. Г. Шевченко

Вступна частина

Іван Мазепа... «Це був досвідчений державний муж, гнучкий політик, досконалий дипломат, а, головне, старий, з величезною практикою воєначальник і полководець, який «умів мислити стратегічно і стратегічно бачити». Такими словами коротко, але дуже влучно, охарактеризував видатного гетьмана України Івана Мазепу Євген Маланюк – автор нарису «Ясновельможний пан Мазепа — тло і постать», надрукованого у 1960 р. у Нью-Йорку. В іншому нарисі пера Миколи Андрусяка, виданому у 1942 р. у Празі під назвою «Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч» вміщено інформацію, що широкомасштабна меценатська діяльність гетьмана України в інтересах Православної церкви не обмежувалася лише українською територією, але охопила й країни Південно-Східної Європи та Близького Сходу, які на той час перебували в ярмі Османської імперії.

У цьому контексті особливий інтерес автора цієї роботи викликала підтверджена пізнішими дослідженнями роль двох сусідніх з гетьманською Україною середньовічних православних придунайських князівств — Молдови та Валахії — як стійкого містка для забезпечення стратегічних інтересів І. Мазепи на південно-західному напрямі його зовнішньої політики, у тому числі і зв'язків з православним світом Близького Сходу. До цього спонукало таке лаконічне повідомлення М. Андрусяка: «Збереглися до наших днів примірники арабського Євангелія, виданого коштом Мазепи в Алеппо у 1708 році для богослужбового вжитку православних сирійців; передмову до цього видання написав тодішній антиохійський Патріарх Афанасій, який славив Мазепу за його щедрість та мудрість, бажав йому довговічності і поручав православним священикам і мирянам арабських земель молитися за нього». У 1991 р.

обидва нариси стали надбанням широкої громадськості незалежної України, чому сприяв передрук їх Товариством «Оберіг» окремою брошурою.

Через два роки авторові, як співробітнику Посольства України в Румунії, пощастило стати одним з організаторів комплексної наукової експедиції Національної Академії наук України, проведеної за маршрутом Батурич–Київ–Бендери–Варниця–Ясси–Галац–Бухарест. Тим самим вдалося долучитися безпосередньо до поглибленого вивчення контактів І. Мазепи наприкінці XVII – початку XVIII століть з його сучасниками — господарями Молдови Константином Кантемиром (1685–1693 рр.), Константином Дукою (1693–1695 рр., 1700–1703 рр.), Антіохом Кантемиром (1695–1700 рр., 1705–1707 рр.), Міхаєм Раковіце (1703–1705 рр., 1707–1709 рр.) та Ніколаєм Маврокордатом (1709–1710 рр.), а також Валахії — Шербаном Кантакузіном (господарював до 1688 р.) і, особливо, з Константином Бринковяну (1688–1714 рр.). Так розпочалося дослідження молдовської частини життя славного гетьмана України і смерті його у 1709 році у Бендерах, а також обставин неодноразового перепоховання його тіла у румунському місті Галац. Все це було здійснено автором протягом останніх років завдяки інтенсивним контактам з молдовськими та румунськими науковцями, представниками влади та українських громад Республіки Молдова та Румунії, шляхом вивчення першоджерел, фахової вітчизняної та зарубіжної літератури, а також у рамках багаторазових виїздів на місця історичних подій.

Робота в Румунській Академії, найдавнішому науковому закладі Румунії, дала несподіваний результат: в її фондах стародавньої книги виявлено оригінальний примірник «Євангелія» (див. *Фото 1, 2*), виданого у січні 1708 р. арабською мовою у місті Алеппо (нинішня Сирія) коштом гетьмана України І. Мазепи, який, крім восьми інших мов, володів і арабською. До Бухареста це «Євангеліє» повернулося тому [єдиний примірник у Румунії, який на сьогодні зберігається у фондах Румунської Академії, у 1882 р. був придбаний у військового історика Д. Папазоглу. — Автор.], що воно, як зазначали, зокрема,

румунські дослідники стародавньої літератури ще у 1927 р., було надруковано у «друкарні Константина Бринковяну, перевезеної до Алеппо» спеціально для забезпечення духовних потреб підкорених турками православних арабів Близького Сходу. Факт наявності у м. Ясси (при палаці господаря Молдови), у м. Бухарест (при палаці господаря Валахії та при Патріархії), а також у Снагові (при місцевому монастирі, починаючи з 1694 р.), що у 30 км від валаської столиці, друкарень, які видавали книги грецькою, староукраїнською, румунською та арабською мовами, під керівництвом відомого культурного та духовного діяча Андрія/Антима Івіряну (родом з провінції Іберія, Грузія, грамоти й друкарства навчився у Києві), засвідчили різні румунські дослідники. Серед них — авторитетний румунський історик українського походження Георгій Безвіконний у книзі «Внесок в історію румунсько-російських відносин», написаній ним у 1948 р., доопрацьованій, виданій у 1962 р. та перевиданій у 2004 р. Як зазначав автор, «видання арабською мовою заохочувалися і гетьманом України», маючи на увазі, зокрема, спонсорство ним «Євангелія», «надрукованого у 1708 році у Алеппо, у друкарні, привезеній із Валахії». Цей шляхетний та непоодинокий з боку І. Мазепа факт свідчить про те, що він добре усвідомлював значення зв'язків Православної церкви України з Єрусалимською, Олександрійською й Антіохійською патріархіями як важливого чинника свідчення її належності до всесвітньої християнської цивілізації. Тому він періодично і скеровував до цих осередків істинної віри, зокрема, до Єрусалимського храму Гроба Господнього та Святогробського братства, з якими у гетьмана України встановилися особливо інтенсивні стосунки, свої цінні дари, а також приймав численні делегації від них. Серед них була й на початку XVIII століття місія, очолювана двічі Антіохійським Патріархом (1685–1694 рр. та 1720–1724 рр.), а в проміжку — Алеппським Митрополитом (1695–1719 рр.) Афанасієм III Даббасом, який після 1695 р. мандрував територією не лише Валахії та Молдови, але й України, у пошуках підтримки для Православної церкви Близького Сходу, отримуючи її і від І. Мазепа.

У виданні «Україна — козацька держава», відзначеному Дипломом Міжнародного книжкового ярмарку «Гаудеамус-2005» у м. Бухарест (*див. Фото 3*) чітко зазначено, що «меценатство Мазепи здійснювалося не лише в Україні, але й сягало за її межі... Прикладом є фінансування гетьманом І. Мазепою Євангелія арабською мовою, друкованого в Алеппо в Сирії (1708 р.), про що свідчить передмова з присвятою гетьманові та гравюра з його гербом. Меценатство І. Мазепи сягало Палестини, Антіохії, Александрії, грецького Афону і Царгорода». Всі ці контакти відбувалися виключно через території придунайських князівств, оскільки Чорне море було закрите турками для пересування будь-яких делегацій з його північного узбережжя: як для купців, так і для тих представників українського гетьмана, які прямували до святих місць з щедрими подарунками для православних християн арабського світу.

Тобто співробітництво І. Мазепи та К. Бринковяну у культурно-духовно-видавничій справі, у тому числі для потреб християн Близького Сходу, є очевидним фактом. Їх плідна співпраця мала величезний резонанс як серед християн арабського світу, так і серед духовенства, політиків, дипломатів та культурних діячів Європи. Наявність підтверджених зв'язків гетьмана України із господарем Валахії того часу К. Бринковяну відкриває в українській та зарубіжній історіографії нову сторінку для вивчення багатогранної діяльності І. Мазепи на південно-західному напрямі. Саме цей маловідомий аспект став предметом дослідження у першому розділі цієї роботи.

І. Перші контакти гетьмана України І. Мазепи з Молдовою та Валахією та їх розвиток до 1708 року

Сприятливими передумовами політичного, військового, культурного та духовного характеру для встановлення та розвитку взаємозв'язків між новообраним у 1687 р. гетьманом України І.Мазепою (див. *Фото 4*) та його південно-західними сучасниками — господарями Молдови та Валахії — були, насамперед, очікування молодого українського лідера від можливого союзу з цими двома православними придунайськими князівствами. Ще за тих часів, коли І. Мазепа був генеральним писарем у гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка, виконуючи функцію його посла перед розширеною радою Запорозької Січі, він вперше назвав Молдову та Валахію ймовірними політичними союзниками України.

Позитивну роль у цьому плані відіграла і багатогранна попередня спадщина — військово-політичний союз та родинні зв'язки Богдана Хмельницького з молдовським господарем Василем Лупу, подібність геополітичних інтересів трьох підвасальних держав тих часів — України, Молдови та Валахії, плідна діяльність Київського Митрополита молдовського походження Петра Могили, спрямована на консолідацію традиційно дружніх відносин між ними, єдина православна віра в українсько-молдовсько-валаському просторі тощо.

Саме на тлі духовно-культурної єдності і розвивалися зв'язки гетьмана І. Мазепи з Молдовою і Валахією. Так, унікальні книги, надруковані у Києво-Печерській Лаврі, — «Часослов» 1682 р. та «Життя Святих» 1689 р., за вказівкою І. Мазепи доходять не лише до тогочасної столиці Молдови м. Ясси, але й до Бухареста, що в умовах відправи богослужіння та організації церковного життя у Молдові та Валахії староукраїнською мовою мало величезне духовно-просвітницьке значення.

Донині збереглися власноручні записи тодішнього митрополита Валахії Теодосія на примірнику «Життя Святих»,

яким він користувався особисто, а саме: «Теодосій, митрополит, лету 7209 [1701 року. — Автор.], липня 1. Ця свята книга, під назвою Житія Святих, подарована цій святій митрополії Румунської Країни [Валахії. — Автор.] у Бухаресті нашим шановним благодворним паном, гетьманом України Іваном Мазепою, на його вічну пам'ять, була привезена у дні нашої смиренності митрополита румунської країни Теодосія, який з великим прокляттям та страшенною злобою повеліває, щоб ніхто не посмів відчужувати її з цієї святої митрополії. Липня 1 7209».

Не виключено також, що за вказівкою І. Мазепи до Молдови і Валахії були відряджені українські фахівці з друкарської справи та гравюри, які з часом налагодили друкарську діяльність не лише в Яссах і Бухаресті, але й в інших культурних центрах цих князівств. У 1697 р., наприклад, прибулий, за даними румунських істориків, з України згаданий вище культурний та духовний діяч А. Івіряну, після певного періоду роботи у друкарні господаря Молдови у м. Ясси, переїхав до валаської столиці, з часом — до монастиря у Снагові і там перевидав староукраїнською мовою відому роботу Мелетія Смотрицького «Граматику словенську» 1619 р., до якої написав вступну частину, що підтверджує досконале знання ним мови, якою в тогочасній Україні видавалися книги як духовного, так і світського характеру.

У цьому контексті варто зазначити, що блискавичне просування колишнього друкаря сходінками церковної ієрархії, а саме — обрання А. Івіряну у 1705 р. єпископом Римника (Валахія), а на початку 1708 р. — митрополитом цього Придунайського князівства — значно спростило його можливості відновити зв'язки з Україною, де І. Мазепа був авторитетним гетьманом, з яким господар Валахії К. Бринковяну підтримував тісні контакти.

Відомо також, що у 1699 та 1704 роках колега і приятель А. Івіряну, як зазначають румунські історики, «Іван Бакоч — українець за походженням, відомий під ім'ям Іоанікіє, проілюстрував, зокрема, книги, видані румунською мовою у місті Бузеу», розташованому за 100 кілометрів на північний

схід від Бухареста. Серед його граверних робіт варто окремо виділити ілюстрації до «Молитовника» 1699 р. й «Тріоді» 1700 р., на сторінках яких чітко простежуються суто українські мотиви у декорі. Невипадково сучасні дослідники історії друкарства у Румунії виділяють тісно пов'язаних з Україною неординарних культурно-духовних діячів А. Івірян, І. Бакова, а також Тимофія Бакова [не виключено — Бикових, оскільки в румунській мові буква «â» читається як «и». — Автор.] у налагожденні та успішному розвитку зв'язків з українськими центрами культури всюди, де вони працювали, — у Бухаресті, Яссах, Снагові, Бузеу, Римнику, Тирговіште тощо.

Водночас про контакти гетьмана України з молдовськими духовними особами, окрім традиційної передачі з Києва святих книг та сприяння організації самостійної видавничої справи у столиці Молдови м. Ясси, свідчить, наприклад, такий маловідомий факт. 13 грудня 1693 р., у зв'язку із смертю митрополита Молдови Дософтея — палкого прихильника розвитку молдовсько-українського співробітництва — ієромонах Адріан надіслав листа І. Мазепі, в якому розповів про діяння «Отця митрополита, про щасливу пам'ять про нього у Польщі [читай — Західній Україні, яка на той час входила до складу Речі Посполитої. — Автор.] та про велику втрату і горе».

Слід підкреслити, що багатогранна діяльність І. Мазепи на духовно-культурній ниві як в Україні, так і за її межами знайшла особливу підтримку з боку молдовських та валаських господарів, які наприкінці XVII—на поч. XVIII століть виношували таємні плани щодо створення широкого антиосманського фронту, основою якого мав стати політичний союз православних країн — Валахії, Молдови, України і навіть Росії. Яскравим прикладом цього може слугувати наступний достеменний історичний факт: «Шербан Кантакузино [господар Валахії. — Автор.], разом з митрополитом Валахії Теодосієм і колишнім вселенським патріархом Діонісієм двічі відряджали ігумена монастиря Святого Павла з Афона Ісайю до Москви, щоб просити у Петра I та у гетьмана Мазепи допомоги проти турок». Поїздка Ісайї до Москви у другій половині 1688 р., без сумніву, здійснювалася через Батурин, де по-

сланець патріарха мав зустріч з І. Мазепою набагато раніше, ніж з офіційними особами російської столиці, де тоді точилася гостра політична боротьба між прибічниками старої влади княгині Софії та майбутнього імператора Петра І. Описуючи цю поїздку, видатний дослідник постаті І. Мазепи відомий історик ХІХ-го століття М. Костомаров зазначив, що Ісаїя «привіз грамоту і від... господаря Щербана. Щербан просив прийняти всіх християн під царську руку, запевняв, що і сам він, і його сусід... волоський господар бажають піддатися московському престолові ради єдиної віри і зараз вже дадуть на допомогу цареві 70 000 війська. Через цього ж архімандрита надіслав грамоту і сербський патріарх Арсеній; він писав про те ж саме, але й застерігав проти згоди із західними християнами».

У цьому контексті надзвичайно важливим уявляється виокремлення ролі гетьмана України як головного радника невпевненої на той час у своїх силах Москви з порушеного у посланні вселенського патріарха Діонісія, голів православних Церков Близького Сходу, Балкан, а також господарів Валахії та Молдови питання щодо визволення відповідних територій від турецького ярма. «Привезені Ісаєю грамоти, — продовжує М. Костомаров, — переписано і послано до Мазепи, щоб і він поміркував над ними, і Мазепа у своїй грамоті, що послав у Москву одностайно із сербським патріархом, зауважив на те, що західні помічники тільки про те і дбають, як би викоренити східне православ'я та замінити його на латинство у Царгороді та підданих йому землях».

Варто також підкреслити високу довіру до І. Мазепи у Москві, яка доручила гетьману України довести до відома призначеного у жовтні 1688 р. господаря Валахії К. Бринковяну (див. *Фото 5*) — гарячого прихильника союзу з православною Україною та Росією, таємну інформацію військово-політичного характеру про згоду Росії, а разом і гетьманської України, підтримати звернення християнських народів Балкан про звільнення їх з-під османського гноблення. З цього моменту і надалі впродовж 20-ти років між І. Мазепою та К. Бринковяну існували тісні зв'язки політичного, диплома-

тичного, військового, культурного і духовного характеру. «З царського наказу, — пише М. Костомаров, — гетьман сповістив валаського господаря, що, відповідно до угоди, укладеної між царями [на той час у Росії офіційно царювали брати Іван та Петро Олексійовичі з регентшею-сестрою Софією. — Автор.] та польським королем, військо з обох держав по весні [1689 р. — Автор.] піде у похід, щоб беззастережно визволити з мусульманської неволі усіх християн».

За таких умов гетьман України опинився у центрі підготовки майбутніх масштабних військових подій і без затримки висловив власне задоволення з цього приводу. Так, «28 вересня [1688 р. — Автор.] Мазепа сповістив, що українці, як почували про похід, вельми зраділи і «лінуватись ніхто не буде». «Гетьман, — уточнює М. Костомаров, — радив, щоб по весні рушати якомога раніше, щоб ворог не спалив у степу торішньої сухої трави і щоб не зробив степової пожежі, незручної... війську, а, беззастережно, восени самим треба випалити степ: тоді й нова трава по весні почне швидко рости..., а військо буде йти по новій весняній траві, і це військо буде здоровіше, бо тоді ще не почнеться літня спека та не встигне з'явитися морове повітря, котре запорожці звичайно заносять з Криму через свої походи. А у бусурманів буде обмаль паші для коней... і тоді з ними легко буде справитися. Таку пораду давав гетьман і, якби її послушали, то, може б, і похід був вдалий». Забігаючи наперед, слід зазначити, що глибокі знання специфіки степу південного регіону України стали в пригоді під час спільного вимушеного пересування І. Мазепа та шведського короля Карла XII від Полтави до Бендер влітку 1709 року.

Характерно, що сприятливий збіг у часі історичних подій зумовив, що таємний посланник господаря Валахії Ісая вдруге потрапив до Москви у вигідній політичній ситуації: там на цей час (у вересні 1689 р.) перебував і І. Мазепа, засвідчуючи відданість новому царю Петру I, який остаточно покінчив з правлінням Софії та претендента на владу В. Голіцина. Майбутньому імператору, із врахуванням його далекоглядних зовнішньополітичних планів на південному та південно-західному напрямках, були вкрай потрібні такі со-

юзники, як гетьман України та господар Валахії, які швидко зуміли здобути цілковиту довіру царя.

Щодо І. Мазепи, то М. Костомаров, зокрема, писав: «Молодий цар полюбив його і з того часу вважав його щиро відданим своїм слугою». Невипадковим уявляється той факт, що пізніше обидві постаті — І. Мазепа (за ефективну військову підтримку російського царя наприкінці XVII ст. в його антитурецьких походах) та К. Бринковяну (за надану допомогу у проведенні російсько-турецьких переговорів на самому початку XVIII ст.) у 1700 р. стали кавалерами Ордена Святого Андрія Первозванного — найвищої нагороди, заснованої Петром I того ж року. І. Мазепа отримав цей орден (див. *Фото б*) другим після російського канцлера Г. Головкина, а незабаром орденоносцем став і К. Бринковяну. Невипадково в офіційній залі Батурицького замку І. Мазепи, поруч з портретами царя, султана, французького та польського королів французький дипломат у Москві Ж. Балюз, який наприкінці 1704 р. транзитом відвідав гетьмана, бачив зображення і інших діячів такого рівня, серед них, можливо, і К. Бринковяну.

У свою чергу, І. Мазепа допускав протилежне: можливість створення з часом масштабної антиросійської політичної коаліції за участю Швеції, Польщі та Туреччини, в якій підвасальним Стамбулу Валахії та Молдові мала б належати важлива роль. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою українського дослідника ролі та місця І. Мазепи в історії України В. Марочкіна, який у статті, надрукованій у журналі «Україна» (№ 6, 1990 р.) влучно писав: «Гетьман України мріяв про визволення свого краю від царського деспотизму й шукав для цього собі союзників». У даному випадку, мабуть, можна припустити, що йдеться не лише про короля Швеції Карла XII, але й про інших вірогідних партнерів І. Мазепи.

Саме з цих міркувань гетьман України «підтримував таємні дипломатичні відносини з господарем К. Бринковяну». За умов відсутності достатньо повних доказів щодо цього в українських джерелах, оскільки все, що було пов'язано з іменем І. Мазепи, безжально знищувалося протягом майже

300 років або потрапило до Москви, Стамбула та інших європейських столиць, корисними уявляються дані стосовно діяльності канцелярії та методів ведення таємного листування самим К. Бринковяну. За повідомленням його особистого секретаря — флорентійця Антона Марія Дель К'яро, господар Валахії «був пунктуальним та вмiлим не лише у всіх власних внутрішніх, але й у зарубіжних справах, утримуючи активну кореспонденцію листами за допомогою добре оплачених дяків із знанням італійської, латинської, німецької, польської, грецької, турецької мов», а також писарів з російської, угорської та слов'яно-руської [читай староукраїнської. — Автор.]. Задля інтенсифікації зв'язків із сусідньою Україною та водночас з далекою Росією при своєму палаці у Бухаресті К. Бринковяну заснував спеціальну слов'янську школу, для якої з часом при церкві св. Сави збудував окреме приміщення. Окрім цього, показовим видається і те, що писарем із староукраїнської мови при господарській канцелярії (окремо від російської мови) був Теодор Корб'я (1670–1725 рр., який свого часу отримав освіту у Києві, там же пізніше видав у віршах «Псалтир», і провів завершальний етап свого життя), що саме по собі свідчить про наявність, необхідність та інтенсивність листування К. Бринковяну з І. Мазепою. Цікаво, що брат Т. Корбі Давид настільки добре знав українську мову, що під час неодноразових подорожей територією України, забезпечуючи і кореспондентський зв'язок між Бухарестом та Батурином, користувався документами, виданими для нього на ім'я українського купця Івана Давида. Після його смерті 11 серпня 1707 р. він був похований на території Печерської Лаври, що стало своєрідним визнанням заслуг перед тогочасною Україною. Додатковим аргументом на користь тези про таємність взаємозв'язків І. Мазепа та К. Бринковяну може слугувати і той факт, що, як український гетьман, так і валаський господар у разі потреби користувалися конфіденційними текстами, закодованими цифровими шифрами. Цей шифр І. Мазепа завжди носив при собі в особистому медальйоні, разом з натільним хрестом. У гетьманській канцелярії ключ до такого шифру був відомий також генеральному писарю П. Орлику,

а при канцелярії К. Бринковяну — греку-левантійцю Ніколу де Порта з Хіуса та греку Спиридону.

Окрім цього, користуючись, як зазначалося вище, повною довірою з боку російського царя Петра I, І. Мазепа до жовтня 1708 року, тобто до останнього дня перед своїм сміливим кроком — переходом на бік шведського короля Карла XII, був посередником у розлогій кореспонденції між К. Бринковяну і Петром I. Для цього він успішно використовував наявну ще з часів Богдана Хмельницького інфраструктуру: 21 серпня 1654 року з метою спрощення обміну інформацією між козаками та союзними сусідніми молдаванами гетьманський писар І. Виговський разом із старостою міста Сороки (Молдова) С. Лупу заснували на обох берегах Дністра постійно діючу спеціальну поштову службу. Так, наприкінці серпня 1704 р. господар Молдови Міхай Раковіце «писав до Мазепи, що, користуючись війною, яка виникла між царем і шведським королем [йдеться про Північну війну 1700–1721 рр. — Автор.] турки мають намір об'єднатися зі шведами, і не сьогодні-завтра татари на Україну кинуться». З часом ця поштова служба, ефективно експлуатуючи паромний зв'язок через Дністер біля фортець Сороки та Бендери, використовується І. Мазепою не лише для контактів з Яссами, але й з Бухарестом. Продовженням цього шляху стала переправа через Дунай у районі м. Галац, через яку здійснювалися численні контакти глибоковіруючого гетьмана України з православними патріархіяма Близького Сходу, насамперед з єрусалимським Храмом Гроба Господнього, де наприкінці свого життя І. Мазепа заповів себе поховати.

Окремо варто зазначити, що для майбутнього валаського господаря К. Бринковяну Україна не була *terra incognita*. Ще наприкінці літа 1678 р., після того як 21 серпня того ж року турецькі війська захопили Чигирин, тодішній валаський господар Георге Дука взяв з собою молодого К. Бринковяну в Україну, що позитивно вплинуло на його пізніші рішення щодо встановлення міцних зв'язків з І. Мазепою. Серед зовнішньополітичних чинників, які суттєво посприяли цьому, було поступове, але незворотне ослаблення військово-політичної могутності Османської імперії, переконливими ознаками чого

стала поразка турків під Хотиним у 1621 р. та невдала облога ними Відня у 1683 р. — події величезного історичного значення для подальшої долі Європи, в яких суттєву роль відіграла військова міць українських козаків. Все це посилювало орієнтацію свободолюбної нової генерації східноєвропейських лідерів, до яких належали як І. Мазепа, так і К. Бринковяну, у напрямі реалізації антиосманських задумів і планів. За неповний рік до того, як І. Мазепу обрали гетьманом України, Росія (24 червня 1686 р.), до складу якої входила і Лівобережна Україна, приєдналася до створеної у 1684 р. «Священної ліги» — союзу Габсбурзької імперії, Речі Посполитої та Венеціанської Республіки, спрямованого проти Туреччини. З боку Валахії переговори про її можливе приєднання Ліги проводив безпосередньо К. Бринковяну протягом 1687–1688 років, доки 29 жовтня 1688 р. його обрали господарем цього Придунайського князівства.

Не можна не відзначити і позитивний вплив К. Бринковяну на політичну лінію свого ставленика — молодого господаря Молдови К. Дуки, що всередині 90-х років XVII століття забезпечило прихильне ставлення останнього до зовнішньополітичних інтересів І. Мазепи на південно-західному напрямі. У свою чергу, це конструктивно впливало на сприйняття українським гетьманом усього, що було пов'язано з молдовсько-валаським чинником у його власній політиці. Так, на початку свого гетьманування І. Мазепа підтримав переяславського полковника-молдованина Думітрашку-Райча, якому видав універсал на володіння селом Березань і лояльно ставився до того, що останній, «будучи волохом, наставив сотниками своїх земляків».

Відомо також, що за часів І. Мазепи одним з його авторитетних прибічників був миргородський полковник молдовського походження Данило Апостол, який супроводжував гетьмана під час зазначеного вище перевороту Петра I у Москві, а пізніше у 1708 р. разом з українським лідером перейшов на бік Карла XII. Толерантність до сусідніх молдаван та співробітництво з ними зберігалися протягом всього 22-річного періоду гетьманування І. Мазепи. Наприклад, після об'єднання

у 1703 р. під своєю владою всієї Правобережної України і усунення С. Палія він не став заперечувати, щоб брацлавським та моголівським полками командували молдавани «Іван Григораш, якого називають, — як писав М.Костомаров, — також Іваненком, та Савва Волошин». Вони належали, як і полковник Шпак, до проводирів селян, які повстали під час походу Самуся 1702 р., а після його поразки «повтікали за Дністер, тепер же знову появились на Україні». Незабаром «Іваненко заволодів Вінницею та Брацлавом» і після зарахування на царську службу носив титул дубоссарського полковника.

Говорячи про вивчення таємного дипломатичного листування І. Мазепи з К. Бринковяну варто зазначити, що у дослідників виникають певні труднощі, пов'язані, насамперед, з тим фактом, що, як зазначають окремі румунські історики, «спадкоємець Мазепи Пилип Орлик, бажаючи отримати симпатію турків [у 1711 році. — Автор.], передає султанові у Константинополі кореспонденцію між Константином Бринковяну і Мазепою». Про тимчасову прихильність П. Орлика до Османської Порти, безперечно, виявлену задля досягнення незалежності України, свідчить його особиста інструкція козацьким посланцям напередодні їх від'їзду до Стамбула у 1711 р., в якій, зокрема, зазначалося: «Водночас, кошовий отаман і надзвичайні послы мають уклінно просити від імені Славного Гетьмана, всього Війська й усієї України прихильності й ласки...».

Що стосується посередницької ролі українського гетьмана у забезпеченні кореспондентського зв'язку між валаським господарем та російським царем, відповідна інформація як у румунських, так і українських джерелах є більш повною. Збереглися десятки листів К. Бринковяну до Петра I та до інших російських офіційних осіб, в яких неодноразово уточнюється, що та чи інша кореспонденція надсилається через гетьмана І. Мазепу до Москви, або отримана від нього і переправлена до Стамбула. Принаймні, з 282 листів політико-дипломатичного характеру, надісланих К. Бринковяну за межі Валахії, значна частина була призначена особисто І. Мазепі або на шляху до Москви проходила через його руки. Тому

можна погодитися із твердженням П. Черноводяну — румунського дослідника з питань дипломатичної діяльності К. Бринковяну про те, що останній у таємний спосіб здійснював «плідний обмін листами, у яких передавав... і деякі інформації політичного та військового характеру щодо турків».

Слід констатувати, що попереднє ефективне співробітництво І. Мазепа з К. Бринковяну та, паралельно, з цілою плеядою молдовських господарів-сучасників видатного українського гетьмана (на жаль, вони дуже часто мінялися, на відміну від І. Мазепа та К. Бринковяну, які, на їх честь і славу, були незмінними лідерами власних народів понад 20 років) на культурно-духовній ниві, про що йшлося вище, дало виключно позитивні результати для подальшої співпраці сторін у рамках ймовірного на той час українсько-молдовсько-валасько-російського, тобто суто православного альянсу, традиційно спрямованого як проти Османської Порти, так і проти проявлених тоді загарбницьких намірів Речі Посполитої та Австрійської імперії стосовно придунайських князівств. За таких умов величезний людський, економічний, політичний, військовий та духовний потенціал України з її унікальним релігійним центром — Києво-Печерською лаврою однозначно слугував певною надією для балканських народів у реалізації їх давніх прагнень щодо звільнення з-під нестерпного турецького ярма. Знайшли тут відображення суттєва і стабільна матеріально-фінансова підтримка інтересів православних християн Балкан та Близького Сходу з боку гетьмана України І. Мазепа, який часто тут діяв за участю або за сприяння сусідньої Молдови та Валахії, за кордонами яких починався світ жорсткого протистояння християнського та мусульманського начал.

Створенню ймовірного протитурецького військово-політичного союзу за участю православних країн — Валахії, Молдови, Росії та, природно, України, частина якої підпорядкувалася Москві, вивченню позиції Османської імперії та кримських татар щодо України було присвячено і політичну діяльність, і дипломатичне листування як українського гетьмана, так і молдовських та валаських господарів.

І. Мазепі, як досвідченому політику європейського гатунку та меценату загальноправославного масштабу, проблеми не лише придунайських князівств, але й Європи у цілому були добре знайомі. Так, згаданий вище французький дипломат Жан Балюз, виконуючи наприкінці 1704 р. роль зв'язківця Петра I, завітав до резиденції гетьмана України у Батурині для передачі відповідної кореспонденції, і після особистої зустрічі з І. Мазепою написав до Парижа листа, в якому про гетьмана, зокрема, зазначав: «Він має великий досвід у політиці й, на відміну від московців, слідкує й знає, що діється в чужоземних країнах». Тому він напрочуд легко вів активне листування, у тому числі шифроване, із своїми сучасниками у столицях Молдови м. Ясси та Валахії — м. Бухарест. Так, у листі І. Мазепи, надісланому Петру I з Батурина 20 жовтня 1693 р., доповідалося про те, що він вже «учинив особливу посилку до волоського та мультянського володарів [молдовського та, відповідно, валаського. — Автор.]», користуючись тим, що «волоський господар кількарарово відзивався з тим, щоб грецькі купці ходили зі своїми куплями з цих малоросійських країв простим давнім шляхом на Ясси, з доброю надією на свою повну цілість». За посередництва ніжинського купця Сави Олеферова «з огляду на польських комендантів, котрі перебувають у Немирові й Сороках і котрі стежать за всілякими діями (як зазначав сам І. Мазепа) посилати мені й писати явно до тих володарів не можна», український гетьман вийшов спочатку на тодішнього молдовського господаря Константина Кантемира, а згодом і на валаського лідера К. Бринковяну, з якими зав'язалося тривале таємне листування.

Тогочасна Молдова, розташована у просторі активного дипломатичного та культурно-духовного спілкування гетьманської України з Південно-Східною Європою та Близьким Сходом, за всієї її контрольованості з боку Туреччини, не могла залишитися осторонь від цього процесу. Так, посланник молдовського господаря українського походження Іван Білевич ще у листопаді 1690 – у березні 1691 рр., прямуючи до Москви та у зворотному напрямі, детально обговорював

з гетьманом України можливі шляхи спільного протистояння турецько-татарському натиску. Водночас, у зазначеному вище листі І. Мазепа уточнювалося, що «волоський господар відпустив того згаданого посильного [Саву Олеферова. — Автор.] до мене і прислав через нього запечатаний склад слів, писаний цифрами, з якого я зрозумів, що він, володар, бажає мати зі мною пересилки і не простим письмом, а щоб списуватися з ним тими цифрами». Слід підкреслити, що з боку молдовського та валаського господарів таємне листування передавалося, як правило, через довірених посильних, і містило цінну інформацію щодо військових дій Османської імперії та планів підпорядкованих їй кримських татар, що становило особливу цінність для І. Мазепа як гетьмана України, доля якої багато у чому залежала від військово-політичних намірів Туреччини. Яскравим прикладом може слугувати черговий лист І. Мазепа, надісланий ним Петру I з Батурина 26 листопада 1696 р., в якому детально інформувалося про повернення з м. Ясси власних посильних, які розповіли, що «у волоського господаря є певна відомість, що кримський хан наказав усім кримським та білгородським ордам, усякому готуватися й приспособлятися у теперішній військовий похід на нинішню зиму у... богохраниму державу Малу Росію».

Активне використання І. Мазепою можливостей молдовських, болгарських та сербських кур'єрів, які в Європі менше потрапляли під підозру численних російських агентів, тривало багато років. Так, молдовський посильний забезпечував таємне листування між українським гетьманом та княгинею Ганною Дольською (див. *Фото 7*) — першою дружиною князя М. Вишневецького, яка була рідною тіткою польського короля С. Лещинського. Вона, у свою чергу, підтримувала зв'язки з королем, що напередодні історичного виступу І. Мазепа восени 1708 р. мало для гетьмана велике значення. У шифрований лист княгині Г. Дольської, одержаний І. Мазепою у Києві 16 вересня 1707 р., було вміщено також лист від С. Лещинського, в якому король обіцяв «прийняти козаків по-батьківськи та задовольнити їх бажання». «Княгиня Дольська надіслала мені через одного

волоха сей лист, зашивши його у шапку посланцеві», — такими словами одного жовтневого вечора гетьман повідомляв свого генерального писаря П. Орлика про отриману кореспонденцію з Польщі, в якій С. Лещинський викладав свої пропозиції щодо можливих майбутніх політичних відносин, спрямованих проти Росії. Ці переговори завершилися на початку 1708 р. укладенням формальної угоди між гетьманом І. Мазепою і королем С. Лещинським.

Безперечно, така небезпечна гра могла мати і непередбачувані наслідки для І. Мазепи. Така доленосна подія мала місце у 1708 р. (тобто напередодні переходу українського гетьмана на бік Карла XII та С. Лещинського); до певної міри її стосувалися події, що відбувалися у Молдові. Її детально описав М. Костомаров: «Появився знову донощик, — пише він, — що довів про намір Мазепи зрадити царю: це був новохрещений рейтар Мирон, який визволився з турецької неволі. Прибувши до Києва, він дав знати, кому треба, що в Яссах він бачився з тутешнім мешканцем Василем Дрозденком; цей Дрозденко був сином колишнього брацлавського полковника Дрозда — завзятого Дорошенківського суперечника, якого Дорошенко, взявши у полон, звелів розстріляти. Дрозденко сказав Миронові: «Торік я був у Польщі коло короля Станіслава, саме тоді, коли туди прибув бусурманський посланець. Якраз того самого часу приїхав якийсь чернець до короля з листом від гетьмана Мазепи. Лист перечитано при бусурманському посланцеві; у листі, казали, було обіцяно, що козацьке військо, вкупі з польським та кримськими татарами, воюватиме проти царського війська. Донощика з Києва відрядили у посольський приказ [тобто до Москви. — Автор.]. Мирон говорив там, що Дрозденко звелів йому довести це до царя заради єдиної православної віри і заради того, що його батько був брацлавським полковником під московською державою. У Москві доносу не повірили, і цар утішав гетьмана ласкавою грамотою. Уряд так віднісся до доносу, бо не вірив, навчений вже попереднім доносом на Мазепу; а, тим часом, ми бачимо, що звістка Дрозда була правдива і відносилася саме до посилки Мазепою до Станіслава болгарського або сербського екс-архієрея».

Характерним також є те, що стосунки між І. Мазепою та господарями сусідньої Молдови виявилися настільки довірливими, що останні, через часту їх примусову зміну за вказівками турецького султана, або самі просили політичного притулку в Україні, або клопоталися про своїх близьких представників та родичів. Так, восени 1696 р. з м. Ясси до Батурина повернувся не лише особистий посильний гетьмана на молдовсько-валаському напрямі Петро Волошин, але й, як писав сам І. Мазепа, «значний тамтешній чоловік на ім'я Іван Драгинич, котрий у минулому часі кілька років тому був намісником господаря Дуки [Константина Дуки (1693–1695 рр.). — Автор.] на тому боці Дніпра в місті Немирові, бо в ту пору володар володів цією стороною від турецького султана». У тому ж листі український гетьман повідомляв царя, що «згаданого Івана Драгинича залишаємо при собі в Батурині, бо він бажає жити тут, у Малій Росії, бажаючи забрати сюди з Волоської землі свою дружину й дітей... Ще є тут у нас чоловік, котрий прибув з ними — Петром Волошиним та Іваном Драгиничем, породи малоросійської, який має там, у Яссах, дружину і дітей, якого волоський господар спеціально виправив з ними, наказавши, щоб той чоловік подав циферну азбуку того володаря, якою він, володар [Антіох Кантемир (1695–1700 рр., 1705–1707 рр.) . — Автор.] бажає чинити зі мною таємні обсылки, і того чоловіка я біля себе затримаю...».

У свою чергу, К. Бринковяну, наприклад, у 1697 р. через свого посла Д. Корбю у Варшаві (де І. Мазепа мав традиційно міцні зв'язки як колишній вихованець польської столиці та паж короля) звернувся до офіційного представника Росії у столиці Речі Посполитої А. Нікітіна на предмет можливого створення такого союзу. Це ж завдання Д. Корбю виконував і під час повернення до Бухареста через м. Чернівці, де місцевому старості — представнику Молдови К. Туркулецю було запропоновано вийти з-під військового підпорядкування Польщі та приєднатися до перспективних планів православних народів щодо спільного протистояння турецькій експансії. Забігаючи наперед, зазначимо, що на підтримку старости м. Чернівці валаський господар виступив і пізні-

ше — 2 серпня 1704 р., коли звернувся з відповідним проханням до тодішнього польського короля Августа II, який перебував у тимчасових союзницьких відносинах з Росією, тобто і з І. Мазепою, проти короля Швеції Карла XII.

Окрім цього, К. Бринковяну 16 вересня 1697 р. офіційно звернувся до східного сусіда з проханням направити проти буджацьких татар, які, як вірні союзники Османської імперії, завдавали найбільш спустошливих ударів до сусідніх придунайських князівств, 2 тис. піших стрільців та 1 тис. вершників, серед яких «і козаків», «оскільки і Валахія, і Молдова були готові воювати за власне визволення з-під турків та протистояти австрійсько-польському тиску». Готовність Молдови була окремо підтверджена посланником господаря цього князівства Савою Константином, який у травні 1698 р. провів тривалі переговори «у Батурині, у резиденції гетьмана України», після чого відбув до Москви. Майже через півроку, 10 вересня 1698 р., посланник валаського господаря мав повноваження просити українсько-російської допомоги з метою звільнення від турків гирла Дунаю, для чого пропонувалося союзникам «рухатися Канівською дорогою до Молдови силами 4 тис. піших стрільців та 10 тис. вершників, яких було б достатньо», оскільки існувала домовленість про підтримку з боку «Константина Туркулеця — старости м. Чернівці та, водночас, керівника... місцевих... молдовських частин з 10 тис. відбірних вершників». У свою чергу, Валахія зобов'язалася, окрім суто військової підтримки, надавати спільним українсько-російським збройним силам і допомогу провізією — пшеницею, медом, маслом, а також кіньми, биками, вівцями і навіть матеріалами для спорудження кораблів.

Прикметно, що, починаючи з моменту підписання 24 жовтня 1698 р. Карловацького перемир'я між Австрією та Польщею, з одного боку, та Туреччиною — з другого, і до початку 1700 р. існувала виключно сприятлива політично-військово-дипломатична кон'юнктура для консолідації зусиль І. Мазепи та К. Бринковяну, що пояснювалося стратегічними змінами позиції Росії, до якої на той час була вимушена прислуховуватися і Україна. Вихід Росії з переговорного процесу зазначе-

них вище впливових європейських сил та проведення у Стамбулі сепаратних російсько-турецьких переговорів, які завершилися підписанням мирного договору від 23 липня 1700 р., стали переконливим сигналом того, що на сході від придунайських князівств постає могутня держава та військово-політична сила, з якою, до того ж, їх традиційно пов'язувала єдина православна віра. Це допомогло «розв'язати» руки валаському господареві, який у своїй зовнішній політиці на початку XVIII століття рішуче переорієнтувався на схід, що було доведено, зокрема, всебічною підтримкою К. Бринковяну офіційного представника Петра I (Е. Українцева) під час зазначених вище переговорів з турецькою стороною, які завершилися для північно-східного сусіда успішно: Османська імперія погодилася з переходом до Росії Азова та прилеглих територій, а також відмовилася від подальшої сплати нею щорічної данини татарським ханам.

Показовим у плані переорієнтації К. Бринковяну на схід було встановлення ним 16 вересня 1697 р. дипломатичних відносин з Росією, у чому гетьман України відіграв важливу роль. Так, 3 жовтня того ж року І. Мазепа прийняв посланника валаського господаря Г. Кастріотула, який прямував до Москви, і задалегідь повідомив Петра I про важливі деталі його офіційної місії, тим самим посприявши цій події. У подальшому все листування К. Бринковяну з Москвою та на зворотному шляху відбувалося лише через І. Мазепу, кур'єри якого зустрічалися з валаським господарем та його представниками, як правило, у замиському палаці Могошоая (*див. Фото 8*). Так, в особистому листі від 27 березня 1700 р. на адресу свого посланника у Москві К. Бринковяну, зокрема, писав про те, що, «починаючи із січня місяця і дотепер писав п'ять разів і чотири рази надіслав 6 пакетів листів, отриманих від диякона Думи [Е. Українцева із Стамбула. — Автор.], який нас дуже просив передати їх у такому ж вигляді гетьману». У цьому контексті зауважимо, що у даному листі йдеться лише про короткий тримісячний період початку 1700 р., протягом якого до І. Мазепа потрапили п'ять листів, власноручно написаних К. Бринковяну. Можна ж з достатнім ступенем вірогідності

стверджувати, що до 1708 року було чимало таких листів, які ще очікують свого дослідника. Прикладом є низка документів, серед яких — написаний валаським господарем у м. Тирговіште лист від 5 лютого 1707 р., в якому він називає свого українського сучасника «Мазепу — світлішим гетьманом Запоріжжя», а також аналогічне його зашифроване послання від 23 березня 1708 р., тобто за півроку до переходу І. Мазепи на бік Карла XII, що свідчить про повну довіру до першого, на адресу російського канцлера Г. Головкина, де чітко підкреслюється незмінна посередницька роль українського гетьмана та довіра до нього у справі забезпечення стабільного кореспондентського зв'язку Валахії з Росією. Це, зокрема, впливає з наступного висловлювання К. Бринковяну стосовно власних листів: «...яких я надсилаю своєю людиною світлішому пану гетьману, згідно з Вашим попереднім дорученням, не сумніваючись у тому, що він без затримки через своїх людей передасть їх туди, де ви будете знаходитися».

Безперечно, вся ця кореспонденція, разом з достеменно відомими фактами передачі К. Бринковяну І. Мазепі на знак глибокої поваги до нього подарунків, коштовностей, вина і навіть екзотичних продуктів і значних грошових сум, здійснювалася за участю господарів Молдови. Її територією прямувала відповідна пошта з Бухареста, із розумінням того, що від українського гетьмана найбільше залежали якість, стан, оперативність та подальша доля тодішніх зв'язку і кореспонденцій, призначених також і для московських високопоставлених осіб. Зазначена вище інтенсивність листування між І. Мазепою та К. Бринковяну, посередницька роль гетьмана України у забезпеченні кореспондентського зв'язку між Москвою та Стамбулом ще раз підтверджують реальну спроможність українського лідера порушувати та обговорювати з валаським господарем будь-які питання, у тому числі щодо спонсорства задля видання у переданій до Алеппо (*див. Фото 9, 10*) у 1706 р. К. Бринковяну друкарні згаданого вище «Євангелія» арабською мовою, що вписувалося у рамки ширшої фінансової підтримки І. Мазепою Православної церкви Близького Сходу. Зимом 1707–1708 рр., наприклад, у Бухаресті на шляху до дав-

ніх християнських центрів цього регіону перебував Іполит Вишенський — представник Чернігівського архієпископа Івана Максимовича, який возив до церкви Гробу Господнього в Єрусалимі традиційно багаті подарунки від І. Мазепи. До наших днів збереглися захоплені враження І. Вишенського про Бухарест, про який він писав як про «дуже велике місто з гарними палацами» (див. *Фото 11*). Фактично, І. Вишенський повторив шлях, проторений багатьма попередніми поколіннями співвітчизників, у тому числі паломниками Макарієм та Сільвестром з Новгород-Сіверська, які у 1704 р. також через Батурин з відома І. Мазепи відвідали святі місця на Близькому Сході, перетинаючи територію придунайських князівств. Чернігівщина, у свою чергу, протягом 1704–1706 рр. надала притулок молдовському духівнику Пахомію, якому І. Максимович подарував книгу «Руно орошенное», та який пізніше, у 1717 р., завершуючи свій земний шлях у сані архієпископа м. Роман (Молдова), був похований на території Печерської лаври.

Про те, що І. Мазепа підтримував тісні зв'язки з православними Близького Сходу, які перетинали територію Молдови та Валахії, звідки шлях українських посланців тривав через Дунай на Південь, свідчить і такий цікавий факт. У червні 1707 р. гетьман інспектував стан завершення будівництва за його кошти київських захисних споруд з чотирма вежами і трьома брамами навколо Печерської лаври (довжина стіни 1190 м, товщина — до 3 м і висота 7 м), що перетворили ділянку правого берега Дніпра на справжню фортецю. «Тут як розкопували гору печерську, — пише М. Костомаров, — знайдено було купу старих монет... Антіохійський патріарх, якому послали їх на показ, назвав їх асирійськими». Шлях гетьманських кур'єрів до Антіохії та у зворотному напрямі прямував, очевидно, і на цей раз перевіреною способом — володіннями двох православних князівств, до господарів яких у І. Мазепи була велика довіра, та в обхід небезпечних шляхів Північного та Північно-Західного Причорномор'я, повністю контрольованих кримськими та буджацькими татарами, а також їх господарем — ще доволі могутньою на той час Османською імперією.

Все це підтверджує роль придунайських князівств як єдиної ланки між церквою у країнах Східної та Південно-Східної Європи й православними віруючими мусульманського простору. За цих умов можна з великою вірогідністю допустити, що під час неодноразових відвідин згаданим вище Антіохійським патріархом Алепським митрополитом Афанасієм цих країн мали місце відповідні контакти з гетьманом України, який дав згоду на фінансування видання «Євангелія» арабською мовою. Поруч з іншими конкретними кроками, спрямованими на підтримку Православної церкви Близького Сходу, яка починаючи з 1516 р. стогнала під турецьким ярмом (наприклад, Єрусалимській, Александрійській та Антіохійській патріархіям — остання була заснована ще у 38 р. н.е. апостолами Петром і Павлом — не дозволялося будувати храми, видавати духовну літературу, а православним віруючим — вільно жити у мусульманському середовищі), український лідер зробив цим самим унікальний жест, який увічнив його пам'ять. Забігаючи наперед, зазначимо, що міцні зв'язки І. Мазепи з Єрусалимською церквою матимуть для нього доленосу роль. Вони визначили заключний етап життя гетьмана у молдовському місті Бендери та наступне перепоховання його тіла у церкві святого Георгія у румунському місті Галац, яка підпорядковувалася Єрусалимській патріархії [саме тому на початку свого існування вона називалася Єрусалимською, такою залишаючись у народній пам'яті і пізніше, що стало одним з мотивів для нащадків І. Мазепи поховати його тіло там, виходячи з обставин, які склалися на той момент, а також з усного заповіту гетьмана бути похованим в Єрусалимі. — Автор.]

Безмежна вдячність арабських християн на адресу І. Мазепи, яка збереглася дотепер, у тому числі в Румунії, за неабияку підтримку їх духовного життя зафіксована у вступній частині алепського варіанту «Євангелія» 1708 року. Так, на 3-й і 4-й сторінках цього раритетного видання, у віршах грецькою та арабською мовами, виокремлюється особиста роль «достойного та високоповажного пана Івана Мазепи ...блискучої особистості...», яка «відома своєю чистою та

святою вірою, надала арабам у подарунок Боже письмо Євангелієм з повною мудрості душею». Відповідаючи, хто є той, «хто подарував нам цю шляхетну книгу», автори арабських віршів пишуть: «Це — гетьман Іван Мазепа..., який добре відомий своїм господарюванням у Малій Русі та який збагатив її віру, підніс її славу, представляє її шляхетність та до максимуму возніс відомість про неї» (*Див. Фото 12, 13*).

Вся діяльність І. Мазепи щодо перекладу «Євангелія» арабською мовою та його видання в Алеппо здійснювалася з відома та за підтримкою валаського господаря.

Безперечно, антитурецька позиція К. Бринковяну не могла не залишатися непоміченою ні у Києві, ні у Москві, де добре усвідомлювали та небезпідставно вважали, що дії господаря Валахії могли б викликати небезпечні для його життя контрзаходи, насамперед, з боку Стамбула, що цілком справдилося пізніше, у 1714 році, коли валаського господаря за наказом турецьких властей безжално було страчено.

Тому апогеєм співробітництва між І. Мазепою та К. Бринковяну можна вважати передвизначення ще 17 січня 1701 р. України місцем можливого політичного притулку для валаського лідера у разі виникнення загрози для його життя, і для шанованих та близьких йому людей. Так, у своєму листі-відповіді від 1 квітня 1701 р. до Петра I К. Бринковяну висловлював щиру вдячність за надану йому спеціальну грамоту, якою підтверджувалася готовність прийняти валаського господаря в Україні. Уявляється, що таке важливе рішення у принципі не могло бути затверджено царем без попереднього обговорення з І. Мазепою та усвідомлення гетьманом ступеню відповідальності у цьому важливому питанні міждержавного значення.

Проте, тоді ще ніхто, окрім Господа Бога, не знав, що Україна ніколи не стане притулком для К. Бринковяну (канонізований за свою добродієність на православній ниві у 1992 р. як святий Румунської православної церкви, що може спонукати до відповідних намірів і стосовно І. Мазепи). Навпаки, історична доля складеться так, що румунська

сторона прийме останки І. Мазепи назавжди, а мешканці цієї країни збережуть живою пам'ять про українського гетьмана протягом трьохсот років — до наших днів, навіть за жорстких історичних умов його безпощадного переслідування та всупереч виголошенню славному сину українського народу Російською православною церквою анафеми.

II. Молдовський період життя I. Мазепа, його смерть у 1709 році та поховання поблизу Бендер

У цьому розділі роботи автор ставить своєю головною метою опрацювання нововиявлених та маловідомих в Україні джерел, насамперед молдовського та румунського походження, пов'язаних з коротким, на жаль, бендерським періодом життя славного гетьмана України та його смертю 2 жовтня 1709 р., систематизацію наявних даних, а також уточнення деяких історичних подій.

У цьому контексті з приємністю відзначаємо той факт, що як вітчизняні історики, так і зарубіжні фахівці протягом значного часу, особливо за роки незалежності України, зробили надзвичайно багато для більш повного, кваліфікованого і коректного висвітлення закордонного періоду життя і передчасної кончини I. Мазепа. Водночас, залишилося ще багато не до кінця розкритих аспектів з цих питань, що і спонукало автора до нових пошуків та наукових розвідок як у Молдові, так і на території Румунії, покликаних сприяти остаточній реабілітації постаті I. Мазепа, у тому числі за кордоном, та відтворенню справжнього героїчного образу видатного українського гетьмана.

Насамперед слід підкреслити, що I. Мазепа ще з часів навчання у Києво-Могилянській Академії та колеґії єзуїтів у Варшаві чимало дізнався про могутню на той час Бендерську фортецю та про місто з такою назвою у нижній частині Дністра, по сусідству з Україною, тим більше, що пізніше, протягом 1656–1659 рр., в Європі він досконало опанував артилерійську справу як спосіб відвоювання фортечних укріплень. Ставши гетьманом Лівобережної України, I. Мазепа декілька разів — у 1692 та 1693 рр. разом з білоцерківським полковником С. Палієм збирався захопити Бендерську фортецю, яка для тогочасної Османської імперії була важливим форпостом у підвасальній їй Молдові.

Проте Бендери і його околиці, виникнення та історія яких пов'язується деякими істориками з іменем впливового князя Галицької Русі Данила, генуезькими торговцями та, зрозуміло, з Османською Портою, мала відіграти для І. Мазепи доленосу роль: тут український гетьман провів останній період життя та знайшов свою трагічну кончину.

Варто сказати, що І. Мазепа до останньої миті свого гетьманування тримав у полі зору події, які відбувалися у Бендерах, так само, як і у всьому сусідньому з Україною регіоні, що допомагало йому бути у курсі поточних політичних та військових подій. Так, із набуттям Бендерами на початку XVIII століття статусу резиденції турецького сераскира [губернатора. — Автор.], після її перенесення з м. Бабадаг [місто на території добруджської частини нинішньої Румунії. — Автор.], місто перетворилося на центр політичного, дипломатичного, військового та торговельно-економічного життя, стаючи головним вартовим осередком на неспокійному північному кордоні Османської імперії. Як справедливо зазначає у своєму дослідженні історії Бендер Г. Аствацатуров, «досвідчений сераскир Юсуф-паша, прибувши до своєї нової резиденції у Бендерах, розпочав не лише перебудову фортеці, але й відновив попередні дипломатичні контакти, а також став шукати нових. Слабкість центральної султанської влади примушувала зацікавлених політиків з різних країн звертатися безпосередньо до могутніх турецьких намісників. Особливу активність виявляли польські та шведські дипломати, зацікавлені у загостренні російсько-турецьких відносин. Восени 1707 р. розпочалося жваве турецько-шведське дипломатичне листування. На початку травня 1708 р. ставленик Карла XII польський король С. Лещинський посилає у Бендери до Юсуф-паші коронного кухмістера Станіслава Тарло, від якого присутній у Бендерах посланець І. Мазепи «довідався докладно, що прихильник Станіслава Лещинського пан Тарло домагався через сераскира у Бендерах, щоб Порта дала для допомоги хоч трохи орди». «Поруч із шведами та поляками, — наводить важливу для нас інформацію Г. Аствацатуров, — своїх гінців став направляти і український гетьман І. С. Мазепа),

що свідчить, з одного боку, про суттєву незалежність його зовнішньої політики від Москви, а з іншого — про безмежне бажання добиватися самостійності України. «Обережний козацький ватажок, — продовжує автор дослідження про Бендерську фортецю, — діяв точніше, і тривалий час помічникам Петра I залишалася незрозумілою місія у Бендерах довіреної особи Мазепа, грека Згури, надісланого до сераскира-паші Силістрійського [до 1700 р. Бендери підпорядкувалися Силістрійському (нинішня Болгарія) сераскиру. — Автор.] з компліментами та взаємним подарунком і зі словесними виправданнями за завдані кривди [попередніх походів. — Автор.] Білгородській орді». Проте М. Костомаров уточнює, що Згура став провокувати І. Мазепу, закликаючи до відкритої зради царю та переходу на бік Польщі. У зв'язку з цим видатний український історик наступним чином описав цю делікатну ситуацію, про яку досвідченому гетьманові було заздалегідь відомо: «Пан Тарло писав червня 9-го [1708 р. — Автор.] лист до гетьмана, яким намовляв його пристати до шведського короля та Станіслава Лещинського та іменем обох королів запевняв, що військо запорозьке й увесь український народ залишиться при всіх своїх давніх правах і вольностях із наданням нових, аби тільки гетьман, визволившись з-під влади тирана, повернувся до свого споконвічного державця і загальної матери — Речі Посполитої». Попри те, що І. Мазепа потай давно виношував такі плани, знаючи про подвійну та провокаційну роль Тарло, він «відрядив цей лист до Головкина і питає, як йому поступити. Цар звелів гетьманові, щоб відповів Тарлову як йому завгодно», тим самим, очевидно, ще раз перевіряючи відданість І. Мазепа інтересам Москви або і надалі йому довіряючи. За таких умов український гетьман вкотре вчинив мудро. «Тоді Мазепа, — продовжує М. Костомаров, — відповідав Тарлову 23 липня [1708 р. — Автор.], що годі його, гетьмана, відвернути від вірності своєму цареві та й до того ж і український народ ніколи не погодиться об'єднатися з поляками, зазнавши від них силу лиха», тим самим приховуючи справжні плани щодо майбутнього військово-політичного союзу із Швецією та Польщею.

Цікавим уявляється і те, що одразу після свого сміливого воєнно-політичного виступу у жовтні 1708 р. І. Мазепа відкрив до Юсуфа-паші у Бендерах свого посильного з розлогим, на восьми сторінках листом, в якому детально пояснював причини свого переходу на бік шведського короля.

Таким чином, турецька сторона в цілому і намісник Стамбула у Бендерах зокрема добре знали про події, пов'язані з історичним вибором І. Мазепи у 1708 р., більш того, уважно стежили за діями українського гетьмана протягом першої половини 1709 р., і тому його звернення до турецьких властей після доленосної Полтавської битви дати згоду на поселення разом з Карлом XII у Бендерах не було несподіванкою ні для Османської імперії, ні для Бендерського сераскира, ні для тогочасного господаря Молдови Міхая Раковіце. Слід зазначити, що Бендери як місце можливого політичного приюту постали у планах І. Мазепи одразу після Полтави. Але до того як дістатися туди у супроводі старшини та козаків і оселитися на околицях цього молдовського міста (*див. Фото 14*), було ще далеко і, як виявилось, зовсім непросто.

Так, у червні 1709 р. ініціатива спільного невідкладного пересування до турецького кордону, тобто у південно-західному напрямі, належала І. Мазепі, який став перекопувати Карла XII у тому, що це єдиний правильний шлях (одразу після усвідомлення масштабності катастрофи, неоправності ситуації, яка виникла) та, особливо, вкрай небезпечних наслідків подальшого перебування у повністю контрольованому царем регіоні України. Безперечно, на користь обрання І. Мазепою саме Бендер як місця свого майбутнього перебування спрацювало декілька чинників, а саме: з одного боку, прямувати на Крим, як один з варіантів, уявлялося небезпечним через власну участь всього десяти років тому у походах проти кримських татар, разом з Петром I, чого бусурмани могли б не пробачити; з іншого — гетьман, як зазначалося вище, підтримував до недавнього часу як з бендерським сераскиром Юсуф-пашею, так і з молдовським господарем Міхаєм Раковіце активні політичні та дипломатичні відносини, він реально володів ситуаці-

єю і у Бендерах, і в околицях ще з часів попередніх походів на південь разом із С. Палієм.

Важливим чинником виявилось те, що у своєму війську І. Мазепа мав чимало вихідців з Молдови, що в критичній ситуації набувало практичного значення. Ці представники могли б надавати гетьману конкретну допомогу у розміщенні козацького війська на території сусідньої православної Молдови, що пізніше і стало реальністю.

За тих обставин І. Мазепа згадав і про свого попереднього листа до російського канцлера Г. Головкина, в якому не переставав хвалити миргородського полковника Данила Апостола [син гадяцького та миргородського полковника молдовського походження Павла Апостола за часів Богдана Хмельницького, гетьман України у 1727–1734 рр., батько Петра Апостола — російського вченого. — Автор.], який зберіг міцні родинні зв'язки в Молдові, у тому числі на рівні господаря цього князівства. У цьому листі І. Мазепа, зокрема, писав: «Названий полковник Данило Апостол — волоської породи. У війську він відомий своєю хоробрістю та серед усіх полковників є найбільш давнім, він також заслужив довіру та любов всього війська, особливо з боку бойових полків; генеральний обозний Ломіковський та генеральний суддя Чукевич, а також прилуцький полковник є його сватами; лубенський полковник є його дідом; ніжинський полковник — кумом, а всі решта полковники та важливі персони є його близькими родичами або підтримують з ним тісні дружні зв'язки». Все це разом взяте суттєво вплинуло на остаточне рішення І. Мазепа, який у зв'язку з цим повідомляв Карла XII, що «на п'ятий день ми вже будемо на той бік кордону і будемо безпечні».

Тут хотілося б привернути увагу до факту, який матиме велике значення під час перебування українського гетьмана у Бендерах, а також після його смерті: на переправі через Дніпро на Переволочній він встиг забрати із собою як власні, так і гетьманські цінності: гроші, коштовні камені, дорогий посуд, у тому числі і два барила з червонцями. Як зазначав О. Субтельний, завдяки щедрим дарам від царя Мазепа за пе-

ріод свого 21-річного гетьманування накопичив близько 20 тисяч маєтків і став одним із найбагатших феодалів Європи.

Рішучі дії І. Мазепи, який у відносно спокійній обстановці встиг переправити на правий беріг Дніпра супроводжуюче його військо, членів сімей багатьох козаків та, фактично, їх майно, остаточно переконали і Карла XII прямувати до Бендер. В останню мить король залишив основну частину своєї армії під відповідальністю генерала Левенгавпта, який невдовзі потрапив у полон до Петра I, що ревно переслідував втікачів. Цар, дізнавшись від шведських полонених, які після жорстоких допитів були страчені на місці або відправлені на заслання до далекого Сибіру, що гетьман і король прямують до Бендер, навздогін за ними одразу відрядив чотири полки вершників на чолі з генерал-майором Г. Волконським та бригадиром Г. Кропотовим. І лише завдяки тому, що переслідувачі рушили навздогін з запізненням, і, на відміну від І. Мазепи, не знали особливостей пересування безмежним, рівним і зовні одноманітним причорноморським степом, врятувало в перші дні пересування українське та залишки шведського війська від тотального винищення. У втопаному копитами тисяч коней та ще більшого числа піших військових, мирних людей, їх прибічників та членів їх сімей сухому степу, під яскравими променями байдужого до людського горя сонця та за умов майже тотальної відсутності питної води й належного харчування, зустрічаючи час від часу лише могильні савани курганів, ситуацію врятували, як гадається, лише авторитет великого українського гетьмана та особлива його обізнаність з ландшафтами південного степу.

Бендери стали фігурувати як кінцева точка форсованого переходу І. Мазепи та Карла XII у повідомленні очаківського Абдурахман-паші султану та бендерському сераскиру після спільного звернення гетьмана і короля до турецьких властей у м. Очаків за допомогою у перетині р. Південний Буг. Проте обмежена технічна допомога з боку турків, які лише після дводенних переговорів та за 2 тис. дукатів погодилися забезпечити біженців п'ятьма суднами, виявилось недостатньою для оперативного перетину Бугу. Тим часом, як повідомляє сучасник цих подій, молдовський літописець Ніколай Костін,

«...догнали московські гінці козаків і молдаван та багатьох повбивали або спіймали і чимало добра у них позабирали... А вершники запорозьких козаків, які перейшли на бік шведського короля, разом з частиною молдаван, які перебували у нього на службі за платню, коли побачили, що не можуть переправитися через Буг та, боячись гінців, рушили до Криму полем між Дніпром і Бугом, і з великими труднощами... повернулися до свого господаря».

Інший відомий літописець тогочасної Молдови, також сучасник відповідних подій — Іон Некульче, додав до попереднього повідомлення наступне: «Мазепа, знаючи особливості місцевості, переправився через Дніпро і Буг біля Очакова, разом з тисячею вершників: молдаванами, шведами та козаками». Відтоді, додає румунський історик І. Ністор, смуга мілини посередині гирла Бугу, яку першими виявили молдавани та через яку всі успішно перебралися на протилежний берег, отримала назву «волоська коса».

Нарешті, 6–8 липня 1709 р. І. Мазепа та Карл XII переправилися через Буг і опинилися у більш безпечних для них турецьких володіннях очаківського Абдурахман-паші. 11 липня того ж року вони отримали позитивну відповідь від бендерського сераскира, який підтвердив свою згоду на розміщення переселенців навколо місцевої фортеці. Сераскир заспокоював короля та гетьмана і запрошував їх у Бендери. Він також прислав біженцям різні корисні речі, у тому числі намети. 21 липня 1709 р. біженці дісталися Дністра, на правому березі якого висотіла на літньому сонці могутня Бендерська фортеця (див. *Фото 15*). Цей факт достеменно задокументовано літописцем Н. Костіном, який писав, що «після того, як король перетнув Очаків, він продовжив свій шлях до Бендер і там розмістився разом з козацьким гетьманом Мазепою та з іншими полковниками».

Але спочатку всі вони зупинилися на лівому березі Дністра, в районі нинішніх Паркан — околиці м. Тирасполь, щоб належним чином підготуватися до офіційної зустрічі зі сераскиром. Історик XIX ст. Ф. Лагус, який уважно простежив весь шлях І. Мазепа та Карла XII, починаючи з Полтави і аж до

Варниці [назва цього населеного пункту на Дністрі у перекладі означає Вапнярка. — Автор.], писав, що з 21-го до 23 липня 1709 р. тимчасовий табір обох лідерів розміщався на березі Дністра, з протилежної сторони від річки Ботна (див. *Фото 16*). Українське та шведське війська відпочили після виснажливого пересування степом і лише після цього перетнули Дністер. Тим часом Юсуф-паша, за наказом султана, підготував для гостей постійний військовий табір. Про їх урочисту зустріч Ф. Лагус написав наступне: «Коли король рушив до Бендер, сераскир з великою кількістю вершників та піших зустрів його на половині дороги, оголосив про повеління султана та запросив Карла до заздалегідь приготованого місця розміщення... Коли король з військом наблизились до річки і стало видно фортецю, то заgrimів залп з 36-ти гармат, які стояли на валах. Яничари вишикулися двома рядами аж до королівського намету, який своїми розмірами та розкішшю перевершував всі згадані раніше».

Через Дністер було налагоджено неперервну доставку зброї та всього необхідного, і вже 1 серпня 1709 р. І. Мазепа та Карл XII остаточно зупинилися на правому березі Дністра.

Щодо чисельності козаків, які слідували за гетьманом, то О. Субтельний уточнює, що «за Мазепою до Бендер пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців». У зв'язку з цим, певною мірою мав рацію М. Костомаров, коли зазначав про «жмень козаків, які 1709 р. вкупі з Мазепою утекли до Бендер». На жаль, переважна частина українців так і не підтримали гетьмана, який поставив собі шляхетну та величну мету — відвоювання незалежності України. Якби український народ масово підтримав І. Мазепу, він, безперечно, виграв би розпочату справу.

Яскраве порівняння, на нашу думку, у 1933 році зробив український політичний емігрант у Румунії В. Трепке, порівнюючи період, що настав для України після поразки І. Мазепи та Карла XII під Полтавою із ситуацією, довкола державної незалежності після невдалих визвольних змагань 1918–1920 рр., визначеною ним як «друга Полтава». В. Трепке вказував на

подібність політичних аспектів цих двох періодів: «Тоді — байдужість народних мас і роз'єднаність та особиста або групова амбіція української старшини, тодішніх верховодів ладу на Україні; тепер — партійна та групова боротьба між собою провідних кіл (головно, політичних партій) української нації... І. Мазепу, людину широкої освіти і західноєвропейського виховання, далеко ліпше і з далеко більшою зацікавленістю розуміли «європейці». Але не могли його зрозуміти й належно оцінити свої, яким «євразійська» культура московського походження не давала звернути увагу на того, кому історія призначила роль «українського Вашингтона», якби доля була б ласкавіша і не стала би йому на перешкоді».

Повертаючись до І. Мазепи у Бендерах влітку 1709 р., здавалося б, з перетином Дністра та розташуванням у підвасальній Османській імперії Молдові всіляка небезпека для гетьмана позаду. Проте ситуація виявилася не такою простою. Новоприбулих у Бендерах одразу сповістили, що російський цар через свого посла П. А. Толстого двічі — 10 та 27 липня 1709 р. — просив падишаха не приймати під свою протекцію «зрадника Мазепу», а видати його Москві. За сприяння у цьому великому муфтію навіть пропонувалося 300 тис. талерів. Про це ж саме, правда, разом з низкою поступок військово-політичного характеру (відмова від захоплених Швецією територій, на які претендувала Росія, визнання Августа II королем Польщі тощо), було доведено і до відома Карла XII у самих Бендерах. Але, як справедливо зазначав у свій час В. Луців, шведський король все це відкинув, а вимога царя видати союзника — І. Мазепу викликала в нього особливе обурення. Як падишах, так і шведський король, на їх велику честь, відмовилися від пропозицій російського царя і навіть не помишляли видати гетьмана в його руки. Турки «його не видали, але сильно охоронили як також заради ліпшої вигоди та кращої безпеки дозволили в'їхати в Бендери та дали добре мешкання, котрого він також дуже потребував у своєму непевному і важкому стані, поважнім віці і хворобі, так що навіть сумнівалися, чи він з цього виживе».

Варто окремо зазначити, що перебування І. Мазепи та Карла XII у Бендерах вкрай загостило російсько-турецькі

відносини. Зі свого боку, Росія бачила умовою можливого примирення між двома сторонами лише видачу їй «зрадника Мазепи», а після його смерті — видачу «трупа залятого Мазепи або однієї його злощасної голови». Відомо, наприклад, що цар, інструктуючи Г. Волконського та Г. Кропотова ще на Перевалочній, наполягав на тому, щоб піймати І. Мазепу за будь-яку ціну, закувати та привести його для страти за особистою участю.

Попри це, стараннями самих козаків та за сприяння як турецьких, так і молдовських властей І. Мазепа достатньо швидко облаштувався.

Існують дві версії місця його поселення. Першу небезпідставно підтримує О. Субтельний, який наводить як аргумент непевний фізичний стан літнього гетьмана — «через слабке здоров'я Мазепа зупинився в місті, де був кращий догляд». Безперечно, неприємні звістки про неодноразові спроби царя діставати живого або мертвого гетьмана, фіаско планів здобуття незалежності України та крах сподівань, відірваність від Батьківщини, втрата значної частини майна, повідомлення про масові страти його прихильників в Україні, неготовність турецької сторони або будь-якої іншої закордонної військово-політичної сили невідкладно виступити на його захист та допомогти звільнити рідні землі від царського ярма — все це вкрай негативно вплинуло на фізичне здоров'я та загальний морально-психологічний стан вже немолодого І. Мазепи. Його життєва сила, підважена численними неприємними подіями, що відбулися після Полтави, поступово згасала. До того ж, добре знаючи про схильність деяких тогочасних представників владних структур Османської імперії до отримання грошових винагород, гетьман переживав, що хто-небудь з них зрештою видасть його царю — а це ще більш негативно впливало на стан його здоров'я. Тому, прибувши до Бендер, І. Мазепа майже не вставав з ліжка, потребуючи інтенсивного медичного догляду. Переверений роками дипломатичний «кореспондент» сераскир Юсуф-паша (що робить йому честь) ласкаво привітав гетьмана та повідомив, що падишах звелів доглядати його. Можливо, саме це відіграло вирішальну роль у розміщенні

І. Мазепа не у незахищеному від літньої спеки наметі, а у добротному будинку безпосередньо в місті. Принаймні, є підстави погодитися із твердженням О. Субтельного про те, що «Мазепа залишився у місті, у невеликому скромному помешканні». Така версія, безперечно, має право на існування. Тому з ім'ям І. Мазепа у Бендерах влучно ув'язуються і цікаві спостереження, зроблені В. Трепке у 1932 р. під час спеціального виїзду, на завдання Українського Наукового Інституту у Варшаві, до цього міста, де на тодішній вулиці Аккерманській він виявив старовинний будинок, пов'язаний з молдовським періодом життя І. Мазепа. «Будинок цей, — писав В. Трепке за підсумками своїх досліджень, — зветься «Мазепин дім». Попри те, що у Бендерах 30-х років минулого століття українському вченому ніхто вже не міг достеменно підтвердити факт проживання І. Мазепа у відповідному будинку, збереження протягом понад 200 років у народній пам'яті цінної інформації про українського гетьмана багато про що говорить. «Будинок, що його звать тепер «Мазепиним», який був одним з найбільших та найсолідніших у Бендерах того часу, — продовжує В. Трепке, — був, безумовно, або якоюсь офіційною інституцією (скажімо, комендатурою) турецької влади, або місцем осідку бендерського паші (військового генерал-губернатора). Отже ясно, — підсумовує український учасник експедиції, — що там мусили бувати і гетьман Мазепа, й король Карл XII».

Друга версія місця поселення І. Мазепа підтверджує варіант про те, що свій табір він одразу розташував поблизу с. Варниця — на півночі від Бендерської фортеці (див. *Фото 17*). Пізніше, після чергового сильного розливу Дністра, там розташував свій остаточний табір і Карл XII, називаючи його «Новим Стокгольмом». Навколо них, окрім власне українців, шведів та поляків розмістилися і наближені до гетьмана та короля молдавани, які не могли полишити службу. На тому місці ще 1932 року згаданий вище доктор В. Трепке побачив споруджений спільними зусиллями «румунського уряду та шведського посольства невеликий пам'ятник-обеліск з написом «Carolus XII Rex Suediae»... Нижче від нього, майже над берегом Дністра стоять три криниці, які можна було ще донедавна

побачити в Україні: з дерев'яною цямриною та журавлем. Ті криниці звуться «Мазепиними». Місцеві люди й дотепер беруть із них воду. Вони мали бути викопані козаками Гетьмана на спогад його душі та на його пам'ять по смерті».

Але не можна відкидати і третю, комбіновану версію розміщення та перебування І. Мазепи у Бендерах. Вона впливає з документальних спостережень В. Трепке, який припускав, що «коли гетьман серйозно захворів, то не міг залишатися в таборовому шатрі. Дуже можливо, що він хворий користувався гостинністю в тому будинкові, а може, там навіть і помер. У будь-якому разі, той факт, що назва «Мазепиному дому» не зникла з пам'яті місцевого населення, навіть внаслідок столітнього панування там російської влади, ясно показує, що той будинок тісно пов'язаний з іменем гетьмана І. Мазепи». З посиланням на Барділі український дослідник В. Луців писав, що гетьманові турки, «...заради ліпшої вигоди та кращої безпеки дозволили в'їхати в Бендери та дали добре мешкання, котрого він так дуже потребував у своєму непевному і важкому стані, поважному віці й хворобі...».

Як зазначалося вище, посильну роль в облаштуванні вимушених переселенців з України відіграли сусідні молдовани. У зв'язку з їх постійною присутністю в оточенні гетьмана слід підкреслити, що специфіка традиційно добрих стосунків між козаками та молдованами визначалася, з одного боку, регіональним геополітичним контекстом та особливостями історії їх тривалого військово-політичного співробітництва, а з другого — єдиною православною вірою, яка протягом вже другого тисячоліття об'єднує два сусідні дружні народи. При цьому регіональний геополітичний контекст зазвичай не був вигідним для українців та молдован, оскільки території їх проживання протягом тривалого часу перебували на перехресті агресивних інтересів чотирьох великих сил — Польщі, Туреччини, Росії, а пізніше і Австрії. Як справедливо зазначає сучасний історик з м. Сучава (Румунія) Ф. Пінтеску, «вступ молдаван до війська Богдана Хмельницького та Івана Мазепи не був просто випадковою грою, а визначався передусім тим, що багато молдаван поселилися на козацьких

землях за сто років раніше». Наводячи тут багатий документальний матеріал, який суттєво доповнює попередні наукові публікації з даного питання, Ф. Пінтеску підсумовує наступним твердженням: «Приклад «клану» Данила Апостола, гадаємо, показово ілюструє військове, політичне та соціальне просування румунського елемента у козацькому середовищі». Інший сучасний румунський історик А. Лешку у виданій 2005 року глибоко документованій на основі румунських, українських, російських та молдовських джерел цікавій науковій праці «Румуни в російській імперській армії», наводить багато фактів тісного співробітництва між козаками та молдаванами, у тому числі за часів гетьманування І. Мазепи. Зокрема, він пише про те, що кожного вельможного вихідця з Молдови або Валахії, який з тих або інших причин переселявся на сучасну українську територію, супроводжувала значна кількість його підлеглих та прихильників — до 1 тис. осіб. Вони засновували нові населені пункти і ставали на військову службу українських гетьманів. У 1706 р., наприклад, з Молдови емігрував згаданий вище начальник дубосарського військового підрозділу Григорій Іваненко, «який отримав від великого гетьмана України Мазепи згоду на те, щоб розміститися у с. Бурки у Чигиринській околиці та заселити його молдаванами з придністровського регіону. Влітку 1708 р., згідно з наказом І. Мазепи, Г. Іваненко був призначений брацлавським полковником, одночасно отримавши дозвіл зараховувати до складу підлеглого йому підрозділу вихідців з Молдови. Тоді ж з Молдови до України переїхали брати Антон та Василь Танські, перший з яких став згодом київським, а пізніше — білоцерківським полковником».

Акцентуємо на цьому аспекті тому, що все це виявилось дуже корисним для мазепинців та їх сімей, насамперед старшини та наближених до І. Мазепи осіб, у їх облаштуванні на території сусідньої Молдови у 1709 р. У зв'язку з цим молдовський літописець Н. Костін наводить цінну, на наш погляд, інформацію про порядок та місце розташування української верхівки. 12 серпня 1709 р., пише він, гетьманські полковники, посилаючись на їх православну віру, «звернулися до ко-

роля та Мазепи з проханням, дати їм, їх дружинам та дітям дозвіл виїхати до Ясс, а ними були: генеральний обозний Іван Ломіковський з усіма своїми синовіями, генеральний писар Пилип Орлик з усіма канцеляристами, які виявилися корисними козацькому війську, прилуцький полковник Дмитро Горленко та інші полковники... Та віддав їм Михайл-воде хороші квартири у Яссах, розміщуючи всіх у боярських дворах». Коментуючи цей факт, румунський історик І. Ністор свого часу підкреслював, що «дружня зустріч була забезпечена полковникам Мазепи в Яссах завдяки їх родинним зв'язкам з Данилом Апостолом». Н. Костін також зафіксував маловідомий факт про те, що під час пересування частини мазепинців до м. Сучава з метою аналогічного розквартирування на них несподівано напали підрозділи царських переслідувачів, і українців врятували їх мужність та вміння захищатися, а також допомога, надана місцевими молдаванами, які вважали своїм обов'язком піти назустріч православним сусідам-козакам, які вкотре опинилися у критичній ситуації. За надану допомогу без попереднього погодження з турецькими суверенами господар Молдови М. Раковіце, як свідчить літописець, навіть поплатився своєю посадою.

З іншого боку, слід зазначити, що однією з причин роз'єднання у середовищі мазепинців, зокрема поспішного переїзду певної їх частини до Ясс, був конфлікт, який виник, з огляду на стан здоров'я І. Мазепи, між П. Орликом, який бачив себе майбутнім володарем булави, та племінником гетьмана А. Войнаровським, який вважав себе законним спадкоємцем влади. Пізніше П. Орлик писав про те, що «...Войнаровський за наказом його, Мазепи, не лише образив мене, але й на життя моє важив... і через те я змушений був від нього поїхати до Ясс». З ним до столиці Молдови вирушили в основному прибічники використання можливостей тодішнього господаря для примирення з російським царем та повернення в Україну, що, своєю чергою, надало І. Мазепі привід звинуватити їх у поразництві.

Попри гостинність молдовської сторони незначна частина нестійких біженців перейшла Дністер і повернулася в Украї-

ну, сподіваючись на помилування з боку царської влади, чого, як доводять дослідження, на жаль, не відбулося.

Слід зазначити, що протягом літа–осені 1709 р. існувала і зворотна тенденція: та частина мешканців України, яка на собі відчула наслідки антимазепинської політики царської влади, поспішала слідом за гетьманом до Молдови, поповнюючи лави переселенців.

У цьому плані цікавим уявляється той факт, що невелика група українських козаків з часом дісталася Бухареста, де вони тимчасово були розміщені при відомому шпиталі Кольця. За наявними даними, які вимагають додаткового опрацювання, там для вихідців з України було зведено окрему православну каплицю. Гадаємо, що це питання може стати цікавим предметом дослідження для українських та румунських істориків.

Проте основна маса переселенців — тисячі вояків та членів їх сімей — залишилася у Бендерах та його околицях і опинилася, на жаль, без необхідних джерел для гідного проживання. Як правило, особисті незначні грошові суми та наявні у декого коштовності було витрачено на харчування та облаштування одразу після перетину Дністра. З часом козакам довелося продавати зброю та шукати роботу, яку, за умов перебування на чужині, у регіоні перманентного надзвичайного військового стану, із специфічним національним та соціальним складом населення, до того ж — з різноманітними, навіть несумісними за суттю віросповіданнями та незнання місцевої мови, непросто було і знайти. Той факт, що присутність Карла XII та І. Мазепи сприяла перетворенню Бендер на місто активного міжнародного військового, політико-дипломатичного спілкування, до якого зростав інтерес у багатьох європейських столицях, у зв'язку з чим там сформувався окремий прошарок еліти, ситуацію не врятував.

Що стосується матеріальної ситуації самого І. Мазепи, то як зазначалося вище, не зважаючи на складну військово-політичну ситуацію протягом листопада 1708 — червня 1709 рр., гетьманові-таки вдалося сконцентрувати у своїх руках та довести до Бендер величезні кошти, хоча їх певна частина

назавжди була втрачена під час форсованого пересування після Полтави та використана для відшкодування різного роду витрат. О. Субтельний так описав ці багатства: «...Мазепа зумів зібрати докупи й довести з собою крізь степи своє золото й самоцвіти... Довкола нього лежали мішки із золотом, голову йому підпирали в'юки, напхані коштовним камінням... Мазепі, — продовжує далі відомий український історик, — все ж таки вдалося привезти з собою два великих і декілька менших мішків із золотими монетами, два сідлових в'юки із діамантами й іншими самоцвітами, інкрустовану діамантами прикрасу вартістю 20 тис. золотих, що колись належала турецькому султанові, кілька оздоблених самоцвітами мечів і списів, сотні соболевих хутр і багато інших цінних речей. За приблизною оцінкою, все це коштувало від 750 тис. до 1 мільйона шведських рейхсталерів. Це дорівнювало майже одній чверті доходу шведської корони 1699 р. й утворювало перевищування надходження за той самий рік від її найбагатшої заморської провінції — Лівонії».

Проте, на стан здоров'я І. Мазепи всі ці багатства, як і ніщо інше, на жаль, вже не могли позитивно вплинути. Завжди активне та яскраве життя гетьмана поступово згасало. В. Луців, з посиланням на шведські джерела, на наш погляд, найбільш детально описав останні дні життя І. Мазепи у Бендерах: «Час від часу до нього завітав Карл на розмову. Король щодня виряджав до гетьмана посланця з новинами. Войнаровський мешкав разом з Мазепою і прислуговував йому. Орлик, котрий спершу був у Яссах, де влаштовував козацьку канцелярію, незабаром вернувся до Варниці і часто просиджував біля гетьмана. Мазепа зробив його спадкоємцем своєї ідеї і звелів продовжувати розпочате діло. При кінці вересня стан здоров'я Мазепи став погіршуватися. Вислано гінця до Ясс по православного священника. Гетьман висповідався і забажав залагодити свої справи. Він попросив Карла вислати йому якусь певну людину, і король негайно відрядив до гетьмана високого шведського комісара Солдана, котрий знав слов'янські мови, і гетьман розпорядився своїми документами і майном. Спомини Солдана про останні хвилини життя гетьмана Мазепи, заховані в стокгольмських

архівах, є найповажнішим джерелом останніх хвилин гетьмана. Мазепа, уже тоді, на смертній постелі, прийняв Солдана із радістю, бо знав його як джентльмена у полагоджуванні всіх українських справ у штабі. Гетьман, утримуючи рівновагу духу, жартома порівняв свою долю із долею Овідія [Овідій Публій Назон (43 р. до н.е.—18 р. н.е.) був римським поетом, який за свої вірші був засланий імператором Августом до міста Томіса, нині румунська Констанца. — Автор.], котрий теж умирав у тих самих сторонах...» (Див. Фото 18).

Знаємо також, що невдовзі до смерті І. Мазепа ходив до місцевої церкви, де помолився за звичаєм, так добре йому відомим за часів довгого й повнокровного життя в Україні.

За деякими фрагментарними даними, що дійшли до нас, в останні дні свого життя гетьман розпорядився знищити ті свої документи, які, на його думку, у випадку їх потрапляння у небажані руки, могли б завдати непоправної шкоди його соратникам у боротьбі за незалежність України або закордонним колегам, з якими він підтримував тривалі та багатогранні контакти. У цьому контексті можна припустити, що була знищена і небезпечна частина листування І. Мазепа з молдовськими та валаськими господарями, особливо зашифровані листи, що дало б нам змогу відкинути можливість потрапляння відповідних документів до Стамбула після смерті українського гетьмана.

Але ми не можемо знати, що саме думав І. Мазепа у бендерські безсонні ночі, коли смерть уже стояла біля нього й коли, як віруючий християнин, готувався до найвищого суду, із сумом писав свого часу І. Борщак. Не знаємо також, очевидно, в чому сповідався гетьман перед священником, якого за його наказом спеціальний гонець привіз із Ясс. Але ми можемо припустити й документально підтвердити одне: Мазепа страждав, що «Господь Бог не благословив його задуму», що його вчинок викликав страхіття терору в Україні, але не жалів, що підніс прапор повстання, бо знав, що й без цього все одно цісар покінчив би з Україною, все одно терор настав би, але тоді не було б всього того позитивного, що стало наслідками повстання.

Відомо, наприклад, що у московських архівах виявлено проект документа, розробленого за вказівкою царя задовго до історичного виступу І. Мазепи проти Петра I, ще у 1703 р. У ньому планувалося «або дочекавшись смерті Мазепи, або навіть, позбувшись його тим чи іншим способом, знищити козаччину чи виселеннями на східні кордони Великої Росії, чи терором колонізувати гетьманщину москалями та німцями з чужини, щоб «раз назавжди знищити осередок вороголюбників». Ось що чекало б на Україну без Мазепиною задуму. І. Борщак, безперечно, мав рацію, коли стверджував про справжні наміри Москви щодо І. Мазепи. Попри те, що російські урядники офіційно заявляли, що «ніколи ще не було гетьмана кориснішого і вигіднішого для царя, як Іван Степанович Мазепа», навіть гетьман був обізнаний про наміри царя замінити його чужоземним генералом чи російським вельможею.

Про останні години життя І. Мазепи найбільш детальну інформацію надав В. Луців, констатує наступне: «Передсмертні судоми почалися ввечері 21 вересня 1709 р. Гетьман втратив пам'ять і марив майже цілу добу. При ньому були священик, Орлик, Войнаровський і Солдан. Звістка про близьку смерть гетьмана почала поширюватися 21 вересня, близько опівдні неподалік гетьманського будинку почала збиратися юрба козаків, шведів, поляків і турків. О годині четвертій пополудні прийшов Карл з офіційними представниками Англії і Голландії, щоб востаннє попрощатися зі своїм другом і союзником, але гетьман не пізнавав уже нікого. Після відходу короля почалася небувала злива, і над Бендерами висіла дощова завіса протягом цілого дня і ночі. Під гуркіт шаленої стихії дня 21 вересня старого стилю 1709 року, о годині десятій вечора відійшов у вічність великий гетьман України Іван Мазепа». (Див. Фото 19).

Як писав український історик Д. Дорошенко у виданій ним у міжвоєнний період німецькою мовою роботі «Гетьман Мазепа, його життя та діяльність», останніми передсмертними словами українського гетьмана були: «Я хотів тільки добро своїй батьківщині, а доля розпорядилася по-іншому». Відомо також, що в усній формі гетьман нібито заповів поховати його

в Єрусалимі, що пізніше стало, як було вже зазначено, одним з головних мотивів перепоховання його тіла у колишній Єрусалимській церкві у м. Галац, яка з часом була перейменована на церкву святого Георгія, що більш детально буде висвітлено у наступному розділі цієї роботи.

Протягом трьохсотлітньої історії наводилися та існували різні версії дати, місця й причин смерті І. Мазепи. Одна з перших належить історику і поету Тимку Падуру, наведеній у його роботі, опублікованій у 1874 р. у Львові [Див.: Тумко Padura. J.Mazepa: Pysma Tymka Padury. — Lwow. — 1874.], на основі якої пізніше, у 1932 р., академік М. Возняк зокрема писав: «По Полтавській битві вийшов з Карлом XII до Молдови. Помер від отрути, яку подав йому піп грек, і поховано його у Бендерах».

Слід зазначити, що такий варіант повністю влаштовував царських агентів, які поквапилися довести його до відома Петра I у такій формі, що гетьман нібито самоотруївся. На основі цієї дезінформації тогочасна московська влада наполегливо поширювала в зарубіжних країнах саме цю версію смерті гетьмана з тим, щоб і надалі його дискредитувати. Вона фігурувала і в деяких російських літературно-художніх творах пізнішого часу.

Одним з перших спростував цю версію М. Костомаров, який у своєму нарисі «Іван Мазепа», опублікованому у 1888 р., зокрема зазначав, що «Мазепа помер 22 серпня 1709 року від старчого виснаження у селі Варниця поблизу Бендер». [Цікаво, що у перевиданій через вісім років у Львові цій же роботі допущена та сама помилка щодо дати смерті І. Мазепи, що і у попередньому виданні: 22 серпня, мабуть, замість 22 вересня. — Автор.]

Проте у новому виданні додано серйозне спростування щодо причини смерті гетьмана. «Пускали гутірку, — зазначається у виданні 1896 р., — нібито він від ляку, що його видадуть Петру, отруїв себе, але ця звістка не має під собою жодної історичної достовірності».

І. Борщак у своїй доповіді на урочистому засіданні наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у м. Львові від 11 вересня 1932 р. коротко зазначив: «1 серпня 1709 р. Мазепа прибув за-

мучений до Бендер, де занедужав і помер там 2 жовтня 1709 р. [за новим стилем. — Автор.] о 10-й годині ночі». На користь правдивості цієї дати свідчить і власноручна примітка І. Борщака, де він зробив таке уточнення: «В цей день, коли небіжчик гетьман Мазепа помер у Бендерах у 1709 р., я вислухав за його душу службу Божу», — запис у діярії П. Орлика від 2 жовтня 1724 р. П. Орлик, безперечно, добре пам'ятав цей день, бо був безпосереднім учасником відповідних подій.

Гідний внесок у спростування версії про отруєння або самоотруєння І. Мазепи вніс сучасний дослідник В. Ричка, який доводить, що у минулому історики датували відповідний запис Т. Падури «найраніше 20-ми роками XVIII ст. і переконливо, на мій погляд, показали, що він позбавлений джерельного опертя, та був замішаний на чутках».

На жаль, певна плутанина серед дослідників простежується і в питанні похорон великого гетьмана. На наш погляд, з посиланням на першоджерела найбільш повно описав ситуацію навколо першого поховання тіла І. Мазепи у с. Варниця під Бендерами згаданий вище доктор В. Луців, який писав: «Похоронна відправа відбулася у малій сільській церкві, де зібралися місцеві люди, здебільше селяни. Земляки та шведи не пожалували заходів, щоб цей останній поклін володареві України мав святочний характер. Провід у похороннім поході вели шведські фанфари та козацькі сурми, що грали на переміні. За ними козацька старшина несла ознаки гетьманської влади: булаву, вкриту самоцвітами та перлами, прапор та бунчук. Вони йшли попереду домовини, прибраної багровим оксамитом із широкою золотою обстязкою, поставленої на возі, запряженім у шість коней, на яких їхали козаки з витягненими шабляками. Карл XII із своєю старшиною проводив на вічний спочинок свого друга та союзника. Всі уповноважені при ньому чужинні амбасадори вважали своїм обов'язком іти за ним, а за їхнім прикладом йшли представники султана, мунтянські та волоські господарі. За ними їхали верхи Орлик та Войнаровський. Далі зо спущеною зброєю та похиленим прапором королівські драбанти у барвистих одностроях та яничари з гомінкими цимбалами, одягнені в білий одяг. Ще далі українські жінки прийшли

зі своїми чоловіками і, згідно з давнім звичаєм, голосили та заводи́ли. В останніх рядах йшли юрбою вірмени, цигани, татари й поляки, бо в літі того року — 1709 — з'їхалися до Бендер різні народи». Труну українського гетьмана, додає В. Ричка з посиланням на надруковану у 1919 р. роботу В. Різниченка, спустили в могилу в церкві за містом, і козаки, на знак пошани, стрілили у цю хвилину зі своїх мушкетів.

За документально зафіксованими даними, на тілі гетьмана був дорогий, вишитий золотом одяг, масивний золотий ланцюг з оздобленим хрестом, у руці булава, а на голові — діадема, інкрустована коштовним камінням.

Читаючи ці рядки, не можна не звернути увагу, що смерть і поховання славетного гетьмана України (*див. Фото 20*) перетворилися на трагічну подію міжнародного масштабу. Проводжати гетьмана в останню путь, як свідчать сучасники-літописці, прийшли особисто не лише його вірний союзник король Швеції Карл XII, попри те, що сам ще не одужав від поранення, але й господар Валахії К. Бринковяну, з яким І. Мазепу пов'язувало плідне 21-річне політичне, дипломатичне та культурно-духовне співробітництво, а також господар Молдови М. Раковіце, який підтримував тісні зв'язки з Україною протягом свого чотирирічного володарювання у Яссах.

Своїх високих представників для участі у жалобній церемонії відрядила до Бендер Туреччина, а найважливіші європейські країни були представлені їхніми послами, які оперативно поінформували відповідні столиці про трагічну кончину І. Мазепи. Так, згаданий вище французький дипломат Жан Балюз, повідомляючи про це міністра закордонних справ Франції, з посиланням на учасника поховання гетьмана господаря Молдови М. Раковіце, писав про те, що шведський король й надалі перебуває у Бендерах, а «покійний Мазепа не був переправлений до Ясс, а похований у Бендерах».

Оскільки тривалий час окремі дослідники сперечалися щодо місця першого поховання тіла І. Мазепи, остаточну ясність у це питання, гадаємо, вніс сучасний румунський історик К. Резакевич, який, посилаючись на достовірні першо-

джерела, пише, що молдовський літописець Н. Костін одразу після смерті гетьмана зафіксував у своїй роботі, що «помер Мазепа, козацький гетьман, і поховали його у церкві в одному селі, а саме — Варниці, розташованій біля Бендерської фортеці». У більш лапідарному вигляді, — продовжує К. Резакевич, — аналогічне свідчення знаходимо і в анонімного молдовського літописця — автора «Літопису родини Гикі»: «Помер у Бендерах Мазепа-гетьман і поховано його у Варниці», що, за великим рахунком, підтверджує наведений раніше нами аргумент про те, що до останнього дня свого життя український гетьман перебував у місті Бендери. Село ж Варниця навіки увійшло у біографію великого гетьмана як місце розташування церкви, де було оспівано його тіло. Згаданий вище український політичний емігрант у міжвоєнній Румунії, доктор В. Трепке, відвідуючи у 1931 році с. Варниця за спеціальним дорученням Українського Наукового Інституту у Варшаві, так описав місцеву церкву: «На краю села Варниця стоїть невеличка сільська церква, дуже стара, але встановити, чи це та сама, в якій одразу після смерті відспівано похорон І. Мазепи, за зовнішніми ознаками неможливо. Треба зважати на те, що вона у всякому разі стоїть на тому ж місці або поруч, де стояла варницька церква, в якій у 1709 р. лежав прах гетьмана».

На нашу думку, сумніви В. Трепке були марними, бо він насправді побачив церкву початку XVI–XVII століття, що її, на жаль, через рік було знищено через давність та непридатність до подальшого провадження служби. На її місці було споруджено нову церкву (*див. Фото 21*).

Слід зазначити, що смерть І. Мазепи мала і національний та соціальний вимір: за ним сумувала не лише переважна частина українського народу, але й шведські солдати, польські жовніри, молдовські та валаські бояри й селяни, турецькі яничари, ординські татари, єврейські торговці, вірменські ремісники, циганські лаутари — всі, хто тоді перебував у Бендерах, Варниці та їх околицях, будучи свідками відходу у вічність неординарної постаті, яка сміливо підняла прапор незалежності Української держави.

П. Орлик, виступаючи на церемонії поховання І. Мазепа, підкреслив наступне: «Цей славетний і високошановний вождь, якого великий вік залишив без нащадків, який володів безмежними багатствами — все надав задля свободи батьківщини... Він віддав навіть своє життя, щоби його батьківщина могла знищити московське ярмо...».

Влучною з огляду на це видається також думка П. Орлика, продовжена І. Борщакком у 1932 році: «Ім'я славетного гетьмана Івана Мазепа вічно житиме безсмертною славою в пам'яті нашого народу, бо він хотів дати йому змогу розвинути у повній свободі всі його безмежні можливості. Нехай ні військо, ні народ не втратить надій! Наша справа справедлива, а справедлива справа в кінці завжди перемагає».

Навіть згаданий вище відомий румунський історик складного для українсько-румунських відносин міжвоєнного періоду І. Ністор, з посиланням на Енгеля, виключно позитивно оцінив величезний внесок І. Мазепа у боротьбу за незалежність України.

Проте, з похованням тіла І. Мазепа у Варниці душа великого гетьмана не здобула спокою. Навколо його останків та неординарної історичної постаті ще тривалий час, практично до наших днів, розгорталися різні плани, наміри, інтриги та конкретні дії.

Складною видавалася справа розподілу величезних за мірками не лише того часу багатств покійного гетьмана, який не залишив, як відомо, конкретного заповіту з цього питання. Ця справа обтяжена й тим, що її слід було вирішувати достатньо швидко та паралельно з обранням нового гетьмана України в екзилі; це питання протягом жовтня–листопада 1709 р. турбувало всю українську військово-політичну еліту, яка на той час перебувала у Бендерах, Яссах та Варниці.

Ситуація навколо майнової спадщини І. Мазепа та інтриг всередині старшини стосовно її обчислення та майбутнього призначення достатньо детально описана О. Субтельним у відомій його роботі «Мазепинці». Тому додамо лише відповідне положення з «Літопису Молдовської країни» Н. Костіна, який зокрема писав: «Кажуть, що нібито після його смерті виявили

160 000 золотих монет, не рахуючи срібні гроші, талери, потори, копійки, золоті та срібні вироби та дорогий одяг». Все це, після тривалих переговорів, як відомо, дісталася спадкоємцю І. Мазепи — А. Войнаровському, який, в обмін на ці статки, відмовився від гетьманської булави. На жаль, ці кошти не були належним чином використані на справу визвольної боротьби українського народу і з часом були майже повністю розтрачені. Правда, частину з них у 1710 році було передано церкві святого Георгія у Галаці для облаштування гробниці І. Мазепи та провадження традиційної служби за упокої душі гетьмана, що її відправляли місцеві священнослужителі до повного переходу цієї культової споруди під контроль ставлеників Османської імперії — греків-фанаріотів.

У свою чергу, П. Орлика незабаром було обрано гетьманом України і він успадкував і розвивав ідеї І. Мазепи щодо незалежності України. А Бендери у 1710 році волею історичної долі стали місцем народження першої європейської конституції, що може бути предметом окремого дослідження, тим більше, з огляду на близький 300-річний ювілей цієї величезної ваги історичної події. На увагу істориків також заслуговує вивчення подальшого перебування П. Орлика не лише у Бендерах, але й у Бухаресті, Каушанах, а також заключний період його життя в Яссах, де він помер при дворі молдовського господаря Н. Маврокордата 7 червня 1742 року.

Про подальший перебіг подій, пов'язаних з іменем гетьмана України Івана Мазепи на території сучасної Румунії, йтиметься у третьому розділі роботи.

III. Перепоховання тіла І. Мазепи у м. Галац та збереження в Румунії історичної пам'яті про українського гетьмана

Слід зазначити, що генеральний писар П. Орлик та переважна частина старшини українського козацтва одразу після поховання тіла І. Мазепи у Варниці на початку жовтня 1709 р. почали говорити про необхідність перенесення останків гетьмана до м. Ясси. Підґрунтям цих планів були декілька серйозних аргументів, серед яких П. Орлик, зокрема, наводить той факт, що для такої величної постаті, як І. Мазепа, скромне місце його поховання у с. Варниця не відповідало ролі гетьмана в історії визвольної боротьби українського народу.

Другим аргументом на користь можливого перепоховання І. Мазепи у Яссах було те, що у тодішній столиці Молдови, як зазначалося вище, за умов прихильного ставлення молдовського господаря М. Раковіце сконцентрувалася вся українська військово-політична еліта в еміграції. Там же перебувала вся гетьманська канцелярія, що означало би більшу увагу для вшанування покійного гетьмана.

Третім, та, можливо, найголовнішим, було те, що зберігалася реальна загроза пограбування могили І. Мазепи — чи то татарами або просто злочинцями у пошуках коштовностей, чи то агентами царя, які не облишали планів заволодіння тілом «зрадника». Безперечно, все це враховували прибічники перевезення тлінних останків І. Мазепи до м. Ясси, які незабаром — 22 жовтня 1709 р. — уклали на ім'я Карла XII спеціальний меморандум щодо подальших відносин між українською та шведською сторонами за умов перебування в еміграції під назвою «Покірний маєстат запорозького війська до св. королівського маєстату Швеції». Як шляхетний жест відносно пам'яті І. Мазепи, у п'ятому пункті цього документа, зокрема, зазначалося: «Боліємо над славним похороном ясновельможного гетьмана Мазепи, що ті дорогі тлінні останки, геройська душа в яких наповнила увесь світ славними вчинками, прий-

няла марна земля цього простого села. Тому запорозьке військо звертається до св. королівського маєстату з проханням допомогти поховати тлінні останки свого гетьмана урочистіше в славнішому місті, зокрема в Яссах, у так званому монастирі Голя». Безперечно, там І. Мазепа міг би мати більш ошатну могилу, ніж у с. Варниця.

Слід окремо підкреслити, що попри визнаний всіма авторитет шведського короля, без попереднього позитивного вирішення цього питання з молдовським господарем, а також турецьким султаном про перепоховання І. Мазепи не могло бути і мови. Тому спадкоємець гетьмана А. Войнаровський та розквартирована тоді у столиці Молдови українська козацька старшина порушили це питання і перед Стамбулом, вдало обґрунтовуючи свою позицію як небезпекою пограбування могили у с. Варниця та ймовірністю викрадення останків українського гетьмана з метою їх відправлення до Москви, так і необхідністю перепоховання І. Мазепи у більш престижному місці, наводячи як аргумент згадане вище бажання самого гетьмана бути похованим у церкві Гробу Господнього в Єрусалимі, якої за свого життя він виступав благодійником.

Слід зазначити, що Стамбул видав А. Войнаровському спеціальний дозвіл (фірман) для перепоховання останків І. Мазепи у церкві Гробу Господнього в Єрусалимі. Про це був поінформований новий господар Молдови Ніколай Маврокордат (6 листопада 1709 – 23 листопада 1710 рр.), який пізніше, разом з А. Войнаровським, вніс певні корективи у директиви Стамбула, про ймовірні причини чого йтиметься нижче.

Тим часом процедуру перепоховання тіла українського гетьмана прискорив прикрий та несподіваний збіг обставин: його могила у Варниці була розрита, можливо, татарами або злочинцями, які шукали коштовності. За іншими джерелами, до спроби пограбування були причетні тодішні таємні царські агенти, які мали б виконати поставлене перед ними завдання — доставити тіло І. Мазепи до Москви. У будь-якому разі, могилу гетьмана у Варниці довелося впорядкувати по-новому, що можна вважати другим перепохованням, після чого біля неї перебувала постійна варта.

На думку деяких дослідників, цей випадок зумовив появу цікавого таємного плану: у березні 1710 р. прихильники покійного гетьмана стали навмисне поширювати чутки про те, що тіло І. Мазепа буде перепоховано у Яссах, посилаючись на наведені вище аргументи, у тому числі згоду Карла XII. Насправді ж після виходу похоронної процесії з Варниці «десь по дорозі вона різко повернула на південь, опинившись у Галацах». Такий несподіваний поворот подій, зрозумілий лише авторам задуму, протягом майже трьохсот років вводив в оману декілька поколінь істориків, які по-різному висловлювалися щодо місця поховання І. Мазепа. Так, Д. Бантиш-Каменський, як впливає з його роботи «История Малой России», вчетверте перевиданої у 1903 р. у Києві, зазначав, що І. Мазепа був похований у Варниці, а пізніше його труну перевезли до Ясс і там влаштували урочисті похорони. На варіант Д. Бантиш-Каменського спирається у своїй роботі «История Малороссии» і такий авторитетний дослідник, як М. Маркевич. У свою чергу, М. Костомаров у 80-х роках XIX століття, вже маючи опубліковані у 1883 р. на сторінках «Киевской старины» результати допиту відомого прибічника І. Мазепа полтавського наказного полковника Григорія Герцика, також не зміг остаточно відмовитися від версії поховання тіла гетьмана в Яссах. Тому він писав, зокрема, що «його тіло, відспіване у сільській церкві в присутності шведського короля, було відвезене й поховане в старовинному монастирі св. Георгія, розташованому на березі Дунаю, поблизу Галаца, потім перевезене до Ясс». Як було доведено пізніше, в частині Ясс це твердження не відповідало дійсності.

І лише звернення дослідників до першоджерел дозволило з певністю стверджувати, що після Варниці останки І. Мазепа були поховані у церкві святого Георгія, раніше відомій як Єрусалимська церква, у м. Галац. Першим і найважливішим таким джерелом є літопис згаданого вище Н. Костіна, який, попри те, що переплутав дату перепоховання з днем поховання гетьмана у Варниці, точно вказав, що «звідти перевезли тіло до Галаца та поховали у монастирі святого Георгія». «Після врочистого богослужіння у Варниці, під час якого Орлик виголо-

сив надгробне слово, Григор Орлик [син генерального писаря, а згодом — гетьмана України в екзилі П. Орлика. — Автор.] із одним волохом та двома челядниками Войнаровського відвезли тіло гетьмана до Галаца, де його поховали у монастирі св. Юрія». Як бачимо, навіть дослідники ХХ століття не вбачали різниці між часом поховання останків І. Мазепи у Варниці у 1709 р. та їх перепоховання у Галаці у 1710 р. Тому, на наше переконання, внести цілковиту ясність може лише посилення на першоджерела. Першим з них є свідчення спадкоємця гетьмана — А. Войнаровського, який у складеному у 1716 р. заповіті (копія якого зберігається у шведському королівському архіві) писав, що у зв'язку з необхідністю перепоховання І. Мазепи не лише розпорядився, щоб двоє його підлеглих супроводжували тіло гетьмана до м. Галац, але й виділив значну суму коштів для покриття витрат на проведення відповідних робіт із спорудження гробниці та церемонії, а також на оплату традиційної церковної служби за упокой душі на тривалий час. А. Войнаровський заповів, як писав пізніше особисто, тисячу талерів «монастирю Галаца у Валахії, де поховано тіло його ексцеленсії, запорізького гетьмана Мазепи, мого покійного дядька по матері». Задля цього існувала домовленість з митрополитом та місцевим церковним кліром, який взяв на себе зобов'язання систематично споминати ім'я Івана Мазепи під час наступних служб у церкві святого Георгія.

Другим безцінним джерелом на користь підтвердження факту перепоховання тіла І. Мазепи у м. Галац видаються документально зафіксовані свідчення учасника та очевидця тих подій — полтавського наказного полковника Г. Герцика, який слідував за гетьманом до Молдови, пізніше був заарештований царськими агентами у Варшаві та на допиті у Москві у 1721 р. зокрема зазначив таке: «Гетьман помер у Бендерах, та після його смерті Пилип Орлик наказав йому супроводити тіло покійника до Галаца, де тамошній митрополит відправив похорон».

Оскільки з моменту перепоховання тіла І. Мазепи 18 березня 1710 року у церкві святого Георгія доля цієї споруди назавжди — до її знищення у 1962 році — виявилася пов'язаною

з біографією українського гетьмана, вбачаємо за доцільне детальніше зупинитися на історії цього культового центру. Так, за даними румунських дослідників, фортифікаційна споруда на високому березі Дунаю — на місці давньої переправи через цю могутню ріку, одночасно з аналогічною фортецею, розташованою приблизно у 150 метрах вище за течією, були побудовані, за деякими даними, генуезцями-торговцями в оборонних цілях ще до виникнення придунайських князівств, а за іншими — місцевими боярами або торговцями. У будь-якому разі достеменно відомо, що спорудження цих культових комплексів, на відміну від більшості інших церков, не фінансувалося господарями країни. У 1447 та 1465 рр. обидві споруди [друга збереглася до наших днів і відома у Галаці як церква Пречистої Діви. — Автор.] були добудовані та перетворені на культові споруди, зберігаючи при цьому сліди колишніх фортифікацій, зокрема замуrowані бійниці в їх верхніх частинах (див. *Фото 22*). Відомо, що церква святого Георгія у м. Галац від початку підпорядковувалася храму Гробу Господнього в Єрусалимі, звідки і паралельна назва — Єрусалимська церква. Вона була однією з шести церков середньовічної Молдови, яка мала такий статус, проте, на відміну від інших, користувалася певними привілеями. Зокрема, до державної казни в Яссах ця церква сплачувала найменші податки, оскільки головні її доходи, згідно з розпорядженням молдовського господаря від 12 вересня 1704 р., мали надходити до Єрусалима «для шанування нашої країни». Саме цей стабільний зв'язок з храмом Гробу Господнього мав вирішальну роль у похованні останків І. Мазепа у Галаці.

Узагальнюючи наявні короткі письмові повідомлення з цього питання та комбінуючи їх з результатами власних досліджень автора на місці подій, можна спробувати дати відповідь на одне з ключових запитань, пов'язаних з посмертною долею І. Мазепа, а саме: чому тлінні останки гетьмана так і не були довезені до храму Гробу Господнього в Єрусалимі, де вони мали б бути поховані, згідно із усним заповітом самого І. Мазепа? Як зазначалося вище, для цього існували певні сприятливі передумови: видано спеціальний дозвіл султана на перепохо-

вання в Єрусалимі, А. Войнаровський одержав таку спадщину покійного гетьмана, що з фінансуванням транспортування його тіла до кінцевої точки не мало б бути жодних складнощів та, нарешті, з огляду на безпеку, яку міг би забезпечити Єрусалим, — це було ідеальне місце для вічного спокою душі великого сина українського народу. Все це прекрасно розуміли і А. Войнаровський, і П. Орлик, і решта прибічників виконання заповіту І. Мазепи. Тому організатори операції перевезення тіла до Єрусалима обрали придунайське місто-порт Галац як транзитну точку для подальшого слідування водним шляхом до Середземного моря і далі — до святих місць Близького Сходу.

Проте, у процесі реалізації цього неординарного плану, зокрема внаслідок недосконалих технічних можливостей, у тому ж Галаці виникли неочікувані складнощі. Сучасний румунський дослідник цього питання К. Келдерару у своїй доповіді на Міжнародному семінарі, який відбувся у листопаді 2007 р. у м. Галац за участі автора, лапідарно зазначив: «Оскільки перетнути Дунай виявилось неможливо, А. Войнаровський із дозволу господаря Молдови Ніколая Маврокордата вирішив перепоховати Мазепу втретє у церкві у Галацах, яка підпорядковувалася храму Гробу Господнього в Єрусалимі». Як виявилось, причиною призупинення похоронної ходи останків православного гетьмана до святих місць стала відмова капітанів турецьких кораблів (мабуть, виходячи з міркувань, пов'язаних з їх мусульманським віросповіданням), які на той час були єдиними в Галацькому порту, прийняти на борт їх суден незвичний вантаж, який треба було доправити до середземноморських берегів Близького Сходу. Організувати ж відповідний похід суходолом, перетинаючи фактично всю територію Османської імперії з півночі на південь через суцільний мусульманський простір, уявлялося неможливим як з безпекової, так і з технічної точки зору, а, особливо з огляду на кліматичні умови — наближався час швидкого весняного потепління. Саме тому було ухвалено єдино можливе за тих обставин рішення — перепоховати останки І. Мазепи в Єрусалимській церкві у м. Галац, і тим самим хоча б у символічній формі виконати заповіт покійного гетьмана.

Слід зазначити, що на той час церква святого Георгія була однією з небагатьох кам'яних православних культових споруд у цьому місті-порту на Дунаї. Розміщення на високому дунайському березі надавало їй величності в очах усіх мешканців та відвідувачів цього міста (*див. Фото 23*). Це була дещо незвичайна для молдовських церков XVII–XVIII століть споруда, оскільки над колишньою фортецею добували дерев'яну вежу-дзвіницю. Притвор, який також побудований пізніше у стилі бароко, мав два поверхи і фасад з вікнами-бійницями, що характерно для багатьох архітектурних комплексів того часу. В цілому ж церква святого Георгія була визначною культовою спорудою тогочасного Галаца.

Окрім цього, місце розташування церкви у сприйнятті українців, які супроводжували тіло покійного гетьмана, нагадувало високі кручі Дніпра, що певною мірою мало б компенсувати неможливість його поховання на Батьківщині. Влучними видаються спогади та міркування доктора В. Трепке, який відвідав м. Галац у 1932 році, і зокрема написав: «Монастир святого Георгія, оточений високим парканом з дерева, стоїть на крутому й високому березі Дунаю; з широкого... подвір'я, яке простягається до самої кручі берега, під яким розкинулася пароплавна пристань... розгортається чудовий, майже безмежний краєвид на Дунай, який, як і безліч століть тому, «тихо, тихо воду несе», ховаючи в своїх глибинах силу-силенну таємниць людської, зокрема, слов'янської, а з нею й української історії. За Дунаєм тягнеться зелений, почасти вкритий сивиною простір придунайських лук, простягаючись аж до сиво-блакитно-туманних відног Балкан, що замикають розлогий краєвид. Подорожній, захоплений величчю і красою пейзажу, мимоволі переноситься думкою до берегів Дніпра з безмежними до нього прилеглими луками, які губляться, майорючи на горизонті, нагадуючи інколи якісь гірські масиви. Обираючи місце для могили гетьмана І. Мазепа, його прибічники не випадково зупинилися на монастирі святого Георгія, з його таким своєрідним розташуванням. Той, кому не довелося спочивати над

рідним Дніпром, мав лежати принаймні там, звідки краєвид нагадував батьківщину, звідки тихим плином старий Дунай мав приносити мовчазні звістки про долю гетьмана ген-ген далеко через Чорне море аж до України».

Через 75 років автор цієї роботи, відвідуючи це ж саме місце, побачив сивий Дунай таким же мовчазним та могутнім, що так нагадує рідний Дніпро (*див. Фото 24*). Проте він і надалі зберігає не до кінця розкрити таємницю точного місця поховання І. Мазепи, хоча сучасному досліднику відомо набагато більше про галацький відрізок історичної долі гетьмана, ніж нашим попередникам.

Проводячи паралель між перебуванням у Галаці В. Трепке у 1932 р. та черговими відвідинами цього затишного міста на Дунаї у 2007 р., хочеться навести ще одне спільне спостереження, пов'язане із збереженням історичної пам'яті про І. Мазепу. Тоді українському політичному емігрантові у Румунії стало відомо, що «під час служби Божої у цій церкві ім'я гетьмана Івана Мазепи поминають у числі ктиторів. Але з якого часу, з якого розпорядження — це встановити не вдалося», — підсумував В. Трепке. Через 75 років автор цих рядків зустрівся з відвідувачами церкви святого Георгія до її руйнації у 1962 році. Серед них був і 78-річний професор Галацького університету «Нижній Дунай» М. Брудіу, який докладно розповів таке: у 1946 році, коли йому було 16 років, до церкви святого Георгія, яку він відвідував з дитинства, оскільки сім'я проживала поруч, завітав на велике свято тогочасний митрополит Молдови. В його присутності настоятель церкви під час проповіді окремо пом'янув І. Мазепу як глибоковіруючого християнина, який з великою шаною був похований у цьому культовому приміщенні.

Спогади літнього професора та його стаття «Галацький динаміт», надрукована у місцевій газеті «Dialog» № 2 за 1990 рік, тобто одразу після відомих подій у Румунії 1989 р., коли вже можна було говорити правду про події минулого, присвячена останньому періоду існування церкви святого Георгія та її зникненню з архітектурної карти міста, спонукали нас до додаткових пошуків місця поховання І. Мазепи та

з'ясування долі його могили. Особливо болючою виявилася звістка, зафіксована професором М. Брудіу в особистому листі, надісланому ним автору 22 грудня 2007 року, а саме: «Знищення церкви святого Георгія у Галаці відбулося 28 жовтня 1962 року. Разом з нею зникло і місце поховання Мазепа». Ось чому, з метою додаткового з'ясування історії цієї споруди, а головне — долі гетьманської могили, було опрацьовано широкий пласт першоджерел, спогадів очевидців, наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, публікацій засобів масової інформації, внаслідок чого вдалося зібрати та систематизувати значний об'єм матеріалів і виявити нові відомості про галацьку епопею перепоховань останків І. Мазепа, що тривала протягом майже двох з половиною століть.

Перше, що, на наш погляд, потрібно відзначити: ні супровідна група українців, ні місцеві священнослужителі у березні 1710 р. не були готові до належного та невідкладного перепоховання тіла гетьмана усередині церкви святого Георгія, навіть після відповідного дозволу господаря та згоди митрополита Молдови. У цьому контексті зауважимо, що проведення тривалих і невдалих переговорів з капітанами турецьких суден, зв'язки з далекими Яссами, підготовка власне цегляного склепу у приміщенні церкви потребували чимало часу, що вимагало вирішити питання про тимчасове збереження труни з тілом І. Мазепа. Тому, очевидно, за згодою місцевої церковної влади, було вирішено до завершення всіх підготовчих робіт труну та відповідні речі занести до сусідньої, тієї ж канонічної юрисдикції церкви Пречистої Діви, відкритої для віруючих. Прилеглою вулицею, яка аркою з'єднувала дві церкви-сестри та яка до 1988 р. називалася Мазепиною, у березні 1710 р. пройшла відповідна процесія. Це не могли не зауважити місцеві мешканці та відвідувачі м. Галац, які щодня торгували на базарі, що розміщувався у низині на майдані між двома церквами-фортецями, або долали саме у цьому місці Дунай можливими тоді шляхами. Таке скупчення великої кількості місцевих та заїжджих людей робило їх свідками подій та носіями звісток про те, що відбувалися у двох зазначених вище церквах. Окрім цього, надгробна плита з непростим для кар-

бування у камені зображенням гетьманського герба, одноголового орла та відповідним написом могла бути виготовлена у майстернях церкви Пречистої Діви або певний час зберігатися біля її стін на видності. Мабуть, цим пояснюється той факт, що у певної частини мешканців м. Галац тривалий час і, фактично, до наших днів церква Пречистої Діви пов'язується з ім'ям І. Мазепи, де його нібито і поховано. Цьому, безперечно, сприяло зникнення з архітектурної карти міста церкви святого Георгія, що в багатогранній народній пам'яті породжує певні відхилення від достовірної інформації.

У будь-якому разі, можна погодитися із думкою В. Трепке про те, що «церква Пречистої Діви є одним з монументів, хоч і не безпосередньо пов'язаним з ім'ям І. Мазепи, проте для нас, українців, вона становить історичну пам'ятку».

Повертаючись до першоджерел, доцільно звернутися до відповідних повідомлень сучасників подій, які, у тій чи іншій формі, хоч і дисперсно, зафіксували найважливіші аспекти, пов'язані з ім'ям І. Мазепи на території придунайських князівств. Серед них слід виокремити повідомлення молдовських літописців про перепоховання тіла українського гетьмана у церкві святого Георгія, про російсько-турецьку війну 1711 р. та її наслідки для подальшої історичної долі тлінних останків та пам'яті про українського гетьмана, а також польського посланника, який, прямуючи до Стамбула, завітав і до Галаца. Зокрема, згаданий вище Н. Костін коротко, але достатньо влучно, з огляду на інформацію про анафему Російської Православної церкви на адресу І. Мазепи, зафіксував у своєму літопису так: «...тіло перенесли до Галаца і поховали у монастирі св. Георгія, але й там він не знайшов спокою. Кажуть, що турки викопали домовину під час заколоту за господаря Думитрашку Воде (Кантемир), коли мешканці Галаца були підкорені, і викинули кістки гетьмана на березі Дунаю, і навіть після смерті не прийняла його земля».

Більш повну інформацію вміщує анонімний автор молдовського «Літопису родини Гика», який писав: «...після того, як Думитрашку Воде залишив Ясси, а генерал Рен — Бреїлу, татари почали захоплювати нижню частину країни.

Деякі з них, об'єднавшись із турками-лазами, без згоди великого візира напали на місто Галац, підкорили всіх мешканців, ув'язнили їх у монастирі св. Георгія, забравши всі речі, знайдені там. Попри те, що ця місцевість неодноразово потерпала від нападів, ніколи такого рабства та руїни місто Галац не знало, оскільки татари не лише підкорили християн та пограбували майно монастирів, але й розкопали навіть могили, підозрюючи, що люди поховали там свої речі. Тоді ж вони відкрили і могилу гетьмана Мазепа, розташовану у монастирі св. Георгія, та викинули його останки на берег Дунаю».

Безперечно, ці уривки з історії початку XVIII століття потребують певних уточнень та коментарів. Насамперед слід зазначити, що йдеться про невдачу для царя Петра I російсько-турецьку війну 1711 року, в якій, зрозуміло, була задіяна і підпорядкована Османській імперії Молдова. Проте призначений 23 листопада 1710 р. господар цієї країни Д. Кантемир зробив несподіваний військово-політичний хід: лише через півроку після її початку уклав з Петром I таємну угоду про співробітництво (м. Луцьк, 13 квітня 1711 р.), а 18 липня 1711 р., напередодні вирішальної для цієї війни битви біля с. Стелінешть на Пруті, він залишив столицю Молдови та перейшов з військом та оточенням на бік Петра I. Проте ні цей несподіваний для турків союз, ні присутність частини царських військ на чолі з російським генералом Реном у м. Бреїла, що за 22 км на південно-західному напрямі від Галаца, з огляду на катастрофічну нестачу війська не врятували Петра I та Д. Кантемира, що і стало однією з причин їх поразки. У цьому контексті лише зазначимо, що союзні російсько-молдовські сили налічували трохи більше 38 тис. осіб, тоді як турецько-татарські — 190 тисяч.

Згаданий вище жест молдовського господаря викликав жорстку реакцію з боку турків та їх союзників-татар, що мало негативні наслідки і для могили І. Мазепа.

Проте треба бути свідомими того, що доля останків українського гетьмана була би не кращою у разі перемоги

російського царя і окупації Галаца підрозділами генерала Рена, як це планувалося ініціаторами форсованого рейду до берегів Дунаю. На рівні необізнаного історика-аматора певний час можна було почути показові вигадки, наприклад, про те, що під час Прутського походу цар Петро I власноруч гатив по надмогильній плиті І. Мазепи і розбив її на друзки.

Факт наруги, скоєної татарами і турками влітку 1711 р. над місцем поховання українського гетьмана, також зафіксував у своїх записах польський місіонер Франциск Госцецький, який у жовтні 1712 р. супроводжував посла польського короля, мазовецького воєводу Станіслава Хоментовського на шляху до Стамбула. Їхній шлях проліг через м. Галац, що був важливою переправною точкою через Дунай з давніх часів. Від ігумена монастиря святого Георгія вони також дізналися про описаний вище випадок з могилою Мазепи.

За твердженнями І. Борщака та Р. Мартеля, довідавшись про це страшне святотатство над могилою свого вождя, мазепинці «почали негайно шукати за тілом Мазепи, а віднайшовши його, поклали знову у давню труну, яку відновили: тільки розбитої долівки не направили, залишаючи її у такому самому стані на спомин злочину».

У зв'язку з цим сучасний румунський дослідник К. Келдерару зазначає, що після відходу татар і турків з Галаца останки І. Мазепи були повернуті до церкви святого Георгія і вчетверте перепоховані.

Слід зазначити, що після цього достатньо тривалого часу — за наявними даними, аж до 1835 року — місце поховання І. Мазепи ніким не було потривожене. Одним з підтверджень цього може бути і запис у щоденнику П. Орлика, коли він у 1722 р. вже як гетьман України відвідав Галац, мандруючи до Туреччини, і занотував наступне: «10 червня 1722 р. Прибуваємо до Галацу по Дунаю у доброму стані... Мешканці прийняли нас з великими почестями. Увечері був у церкві святого Георгія, де побачив гріб небіжчика Мазепи, помолився за його душу і відмовив молебень за його душу, жаліючи, що такий чоловік не може мати більш поважну

могилу. Вийшовши з церкви, стояли ми короткий час над Дунаєм...».

Проте, як пише К. Келдерару, про І. Мазепу поступово починають забувати, у тому числі завдяки негативній хвилі антипропаганди з боку Росії.

Ця пропаганда мала декілька вимірів — політичний, соціальний, релігійний, а за своїми масштабами охопила не лише тодішню Російську імперію та Україну, що можна було б якось зрозуміти, але й всю Європу, насамперед православні країни. Якщо самого І. Мазепу не можна було покарати, — влучно пише з цього приводу О. Субтельний, — то можна було принаймні очорнити його ім'я. Все почалося з церемонії обрання у листопаді 1709 року у Глухові нового гетьмана Лівобережної України Скоропадського. Вулицями містечка, у присутності місцевих мешканців та спеціально скликаної церковної верхівки, противники І. Мазепи проволокли його опудало до спеціально спорудженого ешафоту. Копіюючи тогочасну західноєвропейську модель страти, Петро I, мабуть, хотів підкреслити значимість для нього «зради» українського гетьмана. Після церемонії формального обрання Скоропадського весь клір та частина віруючих прослідували до церкви, де у присутності царя І. Мазепу тричі було піддано анафемі. Ця невідома до того часу як українському, так і багатьом іншим православним народам акція справила глибоке враження на віруючих. Вона мала довести, що раніше глибоковірник церкви гетьман вчинив гріх проти Бога.

Такий підхід царя мав великий резонанс в Україні та за її межами. Цьому сприяло масове розповсюдження спеціальних царських указів на території тієї частини України, яка перебувала під контролем Петра I, та у багатьох європейських країнах, в яких постать І. Мазепи як борця за незалежність України тотально компрометувалася у військово-політичному, національному, соціальному та особливо у релігійному плані. Тут цар мав певну перевагу, оскільки союз гетьмана зі шведами-лютеранами та поляками-католиками полегшував штучне й тривале нав'язування його сприйняття як «зрадника» православ'я. Цьому, на жаль, на певний час повірила час-

тина європейського політичного істеблiшменту та церковного кліру.

Проте не вірили цьому справжні українці, які час від часу відвідували місце вічного спочинку І. Мазепи. Так, Паїсій Величковський — великий син українського народу, який у 21-річному віці перейшов на службу до Молдовської православної церкви, тим самим повторюючи вчинок Петра Могили, двічі побував у Галаці, слідуючи у 1746 році до Афонської гори у Греції, а у 1763 — на зворотньому шляху. З цієї нагоди П. Величковський та особи з його супроводу, у тому числі українські монахи, відвідали церкву святого Георгія, де помолилися за упокій душі українського гетьмана.

У 1811 році, під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр., у Галаці перебував офіцер російської армії, український патріот, історик Мартос, який мав можливість відвідати могилу І. Мазепи у церкві святого Георгія. У записках він зазначив, зокрема, що Мазепа помер далеко від своєї батьківщини, захищаючи її незалежність. Він був борцем за свободу, якого покоління, що слідуватимуть за ним, повинні шанувати.

Збереження місця поховання гетьмана в одному з головних адміністративних, торговельних та духовних центрів на Нижньому Дунаї давало можливість багатьом поколінням українських задунайських козаків — нащадків запорожців протягом другої половини XVIII — першої половини XIX століть побувати на могилі І. Мазепи та вшанувати його геройський вчинок. Як відомо, центр новоствореної Задунайської Січі спочатку містився у с. Караорман, що у центрі дельти Дунаю, після 1785 року — у с. Сеймени на тому ж правому березі Дунаю, що і Галац, і дуже близько до цього міста, а пізніше — у с. Верхній Дунавець, розташованому приблизно за 70 км від Галаца нижче за Дунаєм. Таким чином, десятки тисяч запорізьких козаків після трагічних подій 1775 року розселилися у всьому регіоні Нижнього Дунаю (див. *Фото 25*). Вибушене переселення, аналогічне тому, яке пережило покоління І. Мазепи сімдесятьма роками раніше, оживило пам'ять про опального гетьмана серед козаків-переселенців, що сприяло

відвідуванню ними міста Галац. Тут вони часто бували як у комерційних та господарських справах, так і на богослужіннях у монастирі святого Георгія, де щоразу молитовно згадували свого славного попередника. Постійна переправа через Дунай у Галаці хіть-нехіть привертала увагу будь-якого подорожника, чи то українського, чи то зарубіжного, до цієї церкви, яка розташовувалася неподалік цього місця, зберігаючи пам'ять про І. Мазепу.

Існував і суттєвіший мотив для частого відвідування козаками та священнослужителями м. Галац. Він також залишається маловідомим для дослідників. Йдеться про важливий елемент процедури обрання або призначення священнослужителів у задунайських козацьких січах. За умов повного відриву задунайських козаків від рідної української церкви їх нові священнослужителі були вимушені отримувати благословення у митрополитів тодішньої православної Молдови, яка також, як і козаки, була підвасальною Османській імперії. Зрозуміло, що всі дороги з дельти Дунаю до стольного граду Ясси і у зворотньому напрямку вели лише через Галац, де на них мовчазно чекала церква святого Георгія з могилою І. Мазепа.

У контексті взаємозв'язків задунайського козацтва з православними церквами Молдови та Валахії хотілося привернути увагу читача ще на один маловідомий факт. Певна частина колишніх кошових або писарів Задунайської Січі, наближаючись до похилого віку, поповнювали лави ченців у молдовських та валаських монастирях. Ними, за даними румунських дослідників, стали кошовий Литвин та один з писарів І. Мазепа Василь Безрукий, які постриглися у монахи при монастирі Пояна Мерулуй, що біля м. Римнику Сераг. Цікаво, що бажання В. Безрукого перебувати поруч із своїм гетьманом було настільки сильним, що він з часом спорудив у м. Галац церкву в характерному стилі українського козацького бароко на честь святої Параскеви.

Повертаючись до антимазепинської діяльності царських властей протягом тривалого часу, хотілося звернути увагу на такий позитивний аспект. Під час російсько-турецьких війн

XVIII — початку XX століть, коли м. Галац неодноразово переходило під владу царя, достеменно не зафіксовано фактів наруги над могилою І. Мазепи тимчасовими окупаційними військами, у яких, як відомо, діяли і священнослужителі, які не могли не знати, що І. Мазепу піддано анафемі. Таких війн було чимало (1735–1739 рр., 1768–1774 рр., 1787–1792 рр., 1806–1812 рр., 1828–1829 рр., 1853–1856 рр., 1877–1878 рр., 1914–1918 рр.), а отже і нагод для відповідних дій. Той факт, що могилу І. Мазепи бачили у 20-х, 40-х, 60-х роках XVIII століття, у 20-х, 40-х, 70-х, 80-х роках XIX століття (що зафіксовано у спогадах очевидців) і навіть у 1930 та 1932 роках — і не будь-хто, а українські політичні емігранти доктори М. Галіним і В. Трепке, дає підстави вважати, що плани Петра I щодо І. Мазепи втілено не остаточно. Схоже, що навіть Катерина II, яка зруйнувала Запорізьку Січ та жорстко переслідувала українських козаків, не знищила сліди І. Мазепи у Галаці та не перевезла його останки до Росії.

Правда, цьому могли сприяти різні обставини, у тому числі тимчасова втрата історичної пам'яті про І. Мазепу через значне посилення у Молдові та у Валахії протягом XVIII — першої половини XIX століть позицій маріонеткових ставлеників Османської імперії: у цей період не лише світська влада, але й церковні структури майже повністю були віддані Стамбулом до рук греків-фанаріотів, які не лише стали витіснити староукраїнську мову з церковного богослужіння, але й забули про те, що у церкві святого Георгія у м. Галац поховано І. Мазепу. У першій половині XIX століття, — пише К. Келдерару, — ця церква занепала через неналежне грецьке адміністрування. Так, у 1845 році, коли молодий дослідник та видавець молдовських середньовічних літописів французькою мовою М. Когельнічану спеціально відвідав цю культову споруду, він переконався, що місцеві греки-ченці вже не знали, чиї останки зберігає ця давня культова споруда. У зв'язку з цим М. Когельнічану писав, що «під час поїздки до Галац, здійсненої з метою проведення саме у цих місцях досліджень щодо останків Мазепи», він дізнався наступне. «Монастир святого Георгія в Галацах — стародавній будинок у чудовій

місцевості на березі Дунаю; сам будинок збудовано генуезцями до того, як виникла Молдовська держава. Гетьман Мазепа був похований посеред церкви у цегляному склепі, над яким поклали камінь з написом, гербами України та Мазепа, із зображенням одноголового орла. Очевидно, після спустошення Галаца прибічники колишнього гетьмана відновили його могилу, оскільки надмогильний камінь, хоч і надтріснутий, аж до наших днів закривав гробницю посередині церкви; напис із часом, через те, що по ньому ходили, стерся, проте зображення орла на гербі виразно можна було бачити. У 1835 році грецькі монахи вже не знали імені похованої у церкві особи; у тому році вони хотіли поховати посередині церкви померлого тоді місцевого боярина Димітрія Дерекчі-башу [сердар Д. Дерекчі-баша за життя був начальником Галацького порту, що на той час означало високий соціальний статус. — Автор.]. Копаючи яму, монахи дісталися до склепіння Мазепа та й розкрили його; всередині знайшли череп та кістяк гетьмана. Монахи трохи відсунули невідомі їм останки та поховали Дерекчі-башу поруч з ними».

Принагідно зазначимо, що це було вже п'яте перепоховання праху І. Мазепа. Але на цьому, на жаль, епопея не завершилася, про що свідчать наступні події.

Справа у тому, що багато місцевих православних віруючих тих часів дотримувалися традиції не лише періодично поминати померлого, але на сьомому році після його смерті — ще і викопати тіло, обмити та впорядкувати кістяк, переодягнути, відслужити молебень — і після цього остаточно поховати. Так само вчинили і родичі сердара Д. Дерекчі-баші. Тобто, у 1842 році, як пише М. Когельнічану, вони «знову відкрили його склеп, винесли його останки разом з останками Мазепа та, відправивши панахиду, перенесли їх до нового склепу, виготовленого біля церкви, праворуч від входу». Тобто останки І. Мазепа у 1842 році були перепоховані ушосте — цього разу біля входу до церкви святого Георгія у Галаці (*див. Фото 26*).

Тут слід зробити важливе уточнення, яке дозволяє зрозуміти, чому саме шановані у тогочасному галацькому суспільстві родичі сердара Д. Дерекчі-баші були вимушені перенести

місце поховання свого попередника. Причиною стало схвалене за короткий час до цієї події нове розпорядження уряду Молдови, згідно з яким у подальшому заборонялося ховати померлих всередині культових споруд. Мотиви могли бути різні, про них не важко здогадатися. Для нас же головним є те, що це розпорядження виявилось черговим приводом для зміни місця знаходження праху гетьмана України.

Непростою була доля першого надгробного каменя І. Мазепи, якого його нащадки встановили на місці його третього перепоховання ще у 1711 році та який зберігся до середини XIX століття. Так, той же М. Когельнічану написав таке: «А старий надмогильний камінь, або скоріше — його залишки — як історична пам'ятка надіслано працівниками карантинної служби у подарунок брату колишнього господаря Валахії Міхаю Гікі, у палаці якого, ймовірно, цей камінь дотепер перебуває серед інших пам'яток, знайдених у різних куточках князівства». На нашу думку, ключ до розуміння того, чому саме старовинний надгробний камінь І. Мазепи потрапив до Бухареста, є втручання до цієї справи карантинної служби Валахії, якою протягом 1829–1851 рр. керував генерал Н. Маврос — кум міністра внутрішніх справ Валахії М. Гікі та другий після нього колекціонер старожитностей. у 1832 р. Н. Маврос відвідав Галац, і не виключено, що карантинна служба Молдови за його підказкою забрала розтрісканий камінь на реставрацію, а згодом передала його до колекції його кума та однодумця. Принаймні з цього чітко випливає, що, якщо шукати камінь, то треба це робити у Бухаресті, а не у Яссах, яким м. Галац було підпорядковувано адміністративно. Але перед тим, як оригінальний надгробний камінь І. Мазепи потрапив до Бухареста, він тривалий час лежав біля входу до церкви Пречистої Діви у м. Галац у зв'язку проведенням ремонтних робіт у церкві святого Георгія, що, поруч з наведеними нами раніше аргументами, стало ще одним приводом пізніше називати цю культову споруду Мазепиною.

Оскільки на старому надмогильному камені був зображений орел, якого ще можна було розрізнити, — продовжує свої спостереження М. Когельнічану, — близькі боярина Дерекчі-

баші хотіли зберегти цю емблему на могилі свого родича, де перебували також останки Мазепи. Їм, мабуть, імпонувало те, що останки близької для них людини зберігаються разом з останками невідомої, проте, без сумніву, знаменитої постаті, тому вирішили зберегти зовнішні ознаки цієї іменитості. Але сталося так, що, через незнання геральдики, скульптор, замість орла України, висік на новому надмогильному камені із красивого білого мармуру двоголового орла, схожого на австрійського. Кожен може побачити це на першій могилі, розташованій праворуч від входу у притвор. На нашу думку, не виключено, що висікаючи двоголового орла, різьб'яр захотів тим самим підкреслити, що під тією плитою поховані дві особливі постаті.

Отже, такою побачив цю плиту М. Когельнічану у 1845 році. Повірити, що вона збереглася до наших днів, дуже важко, бо занадто багато подій вирувало в регіоні та навколо місця поховання І. Мазепи за останні майже 170 років. Зникли одні держави і постали інші, проминуло декілька винищувальних воєн, проводилася ганебна атеїстична кампанія соціалістичного періоду, яка остаточно визначила долю місця поховання українського гетьмана в Румунії тощо. Але завжди, як відомо, останньою помирає надія. Саме надія знайти цей камінь, після ретельного вивчення спогадів М. Когельнічану, і безмежне прагнення відновити припинені на тривалий час пошуки слідів І. Мазепи в Румунії спонукали згаданого вище В. Трепке взяти із собою у подорож до Галаца у 1932 році фотоапарат. Те, що він побачив та зафіксував тоді на фотоплівці, дає нам сьогодні можливість уявити події 40-х років XIX століття. «Ні в архівах, ні на образах і всій обстановці церкви св. Георгія не лишилося також жодних слідів по гетьмані, — пише В. Трепке. — Але перед входом до неї лежить велика мармурова плита з написом, якого розібрати не міг, та гербом у вигляді двоголового орла, частину якого видно на світлині». (Див. *Фото 27*).

Безперечно, перевидання М. Когельнічану у 1845 році уривків молдовських літописів модною тоді в Європі французькою мовою, в яких йшлося про І. Мазепу, позитивно

вплинуло на процес відродження тимчасово втраченої історичної пам'яті про гетьмана у свідомості багатьох європейських народів.

У сусідній з Україною Молдові це явище знайшло відображення у творчості письменників та просвітників тих часів. Так, у 1839 році К. Негрі перекладає з англійської поему Байрона «Мазепа». А Г. Асакі у 1859 р. присвятив І. Мазепі окрему історичну новелу «Мазепа у Молдові». Вона чудово вписалася у мозаїку відродження протягом ХІХ століття мазепиної тематики у творчості багатьох літераторів та композиторів, зокрема Росії, Великої Британії, Франції, Польщі, Швеції, Німеччині, Угорщини, фігуруючи у творах Пушкіна, Чайковського, Байрона, Гюго, Ліста тощо.

Суттєвим додатковим аргументом на користь існування протягом 30-х–70-х років ХІХ століття спільної могили І. Мазепи та Д. Дерекчі-баші праворуч від входу до церкви святого Георгія у м. Галац стали спогади французького дипломата А. д'Аврїля. Він тривалий час перебував на дипломатичній службі у придунайських князівствах, неодноразово відвідував Галац і гірло Дунаю та був особисто знайомий з М. Когельнічану. У 1876 році А. д'Авріль видав книгу французькою мовою під назвою «Від Парижа до острова Зміїний, перетинаючи Румунію, Угорщину та гірло Дунаю», в якій, зокрема, написав про його спільну з М. Когельнічану поїздку до Галаца у пошуках слідів І. Мазепи. Ця подорож описана А. д'Аврїлем наступним чином: «Я перебував у Галаці одночасно з п. Когельнічану, відомим істориком, який свого часу видав у Яссах збірку молдовських хронік. Ми спільно вирушили на розшуки могили Мазепи, керуючись відповідним уривком з хроніки Мирона Костіна. Монастир св. Юрія перетворили за господаря Кузи на торговельну школу. Церква, здається, стародавня, але тому, що візантійський стиль досі існує в князівствах, важко точно означити час заснування церкви, тим більше, що її часто підправляють та малюють білою фарбою. З півдня церква оточена ганком із гарним краєвидом на Дунай і на перші гори Добруджі. Праворуч брами лежить надгробний камінь із білого мармуру. Там ми прочитали: «Dimitros racharnic

diroksi in pacie 1836 octobre 22». Напис зроблено на честь цього кравчого, але над ним двоголовий орел, з яким пов'язана ось яка традиція Мазепи: коли хотіли поховати кравчого, знайшли надгробок із орлом, мабуть, польським. Поруч була зброя й кістяк. Зброю склали в церкві, де її тепер уже нема. Напис над надгробником теж зник. Кістки, згідно зі звичаєм, склали в торбину і поховали. Тільки орел з короною нагадує про знахідку».

Наскільки ідентичні нагробні камені над могилою І. Мазепи, які побачили А. д'Авріль разом з М. Когельнічану у 1876 р. та В. Трепке у 1932 р., слід судити фахівцям після розшифровки надпису на фотографії, яка збереглася до наших днів. На нашу думку, судячи з кількості слів, наведених А. д'Аврїлем у своїх спостереженнях та зафіксованих В. Трепке, йдеться про різні написи або по-різному витлумачені.

Цікаво, що лише через рік, тобто у 1877 р., точне місце розташування могили І. Мазепи — праворуч від входу до церкви — бачив Микола Тобілевич (1856–1936 рр.), визначний український театральний діяч, відомий під псевдонімом Микола Садовський. Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. він перебував на російській військовій службі, і дорогою з Бендер, де розташувався 56-й піхотний Житомирський полк, до Болгарії його частина зупинилася у Галаці. М. Садовський мимоволі, навіть не підозрюючи, повторив посмертний шлях І. Мазепи з Бендер до Галаца. Пізніше, у 1917 році, на хвилі українського національного відродження, яке відбувалося внаслідок лютневої революції того року, вже як відомий театральний діяч він написав свої спогади про перебування у Галаці і зустріч з історією. М. Садовський, зокрема, зазначив: «...20 квітня 1877 р. ми перетнули молдовський кордон біля Баштажаки і через два тижні прийшли в Галац. Тут відпочивали кілька днів. Блукаючи від нудьги по місту, я зайшов у галацький собор. Роздивляючись його архітектуру та убрання, я запримітив чиясь гробничку, на яку, увійшовши, не звернув навіть уваги. Гробничка стояла самотньо, мов сирітка, праворуч як увійти

у церкву. Я підійшов. Роздивляюсь. Біла, невеличка, завбільшки як скриня на колесах, гробниця з мідною дошкою зверху і навколо мідними латинськими літерами напис: «Іван Степанович Мазепа, гетьман славного низового війська Запорозького і всієї України...» Неначе хто обухом мене ударив в чоло! Я остовпів. Коли б зненацька, серед чистого ясно-го дня grimнув грім і блискавка упала б на землю біля моїх ніг, здається, не так би мене здивувало, як те, що я побачив. Не вірю своїм очам. Читаю знов. Так. Вірно. Він! Де фарб набрати, щоб змалювати, де слів достати, щоб з'ясувати, ті почуття, які опанували тоді всю істоту! Боже мій! Боже мій! Скільки важливих думок зразу налетіло і роєм обсіло мою голову! Ти, славний гетьмане, ти, останній нащадку колишньої вільної, багатой, свободолюбної України! Ти, поборнику святий, що не хотів себе лічити рабом серед зграї донощиків, блюдолизів, підніжків, грязі й рабів! Це ти! Так ось де ти знайшов собі місце довічного покою! А нас, дурнів, учать історії грецької, римської, середньовічної і таке інше, а своєї дасть Бог! Через те й не знаємо про твою вічну оселю! Аж вона ось де! І я низько вклонився гробниці того славного патріота, що бажав здобути щастя, волю й честь своїй рідній, бездольній країні, і, знесилившись у тяжкій боротьбі, поліг у далекій чужині, анафемою затаврований... Спи спокійно вічним сном тепер, старий батько гетьмане! Не бійся, ніхто тут не посміє турбувати твої старечі кості. Ніхто тут не зруйнує твоєї убогої оселі, як зруйнували той розкішний палац у Батурині. За те, що батько Богдан колись допомагав молдаванам здобути собі самостійність, вони вдячно подарували тобі клаптик земельки й тим захистили від потали твоє тіло! ...І ще раз глянувши на дорогу і святу могилу, я вийшов із церкви, повний тяжких дум, які не покидали мене весь той день».

За всієї емоційної надмірності спогадів М. Садовського та, можливо, не зовсім точного відтворення через сорок років із пам'яті надмогильного надпису, його свідчення про місце наявності та розташування могили І. Мазепи є винятково цінними. Вони однозначно підтверджують всі раніше

наведені нами факти перепоховання праху І. Мазепи праворуч від входу до церкви святого Георгія у Галаці.

Наполягаємо на цьому з тих міркувань, що це місце виявиться чи не останньою достеменно відомою та документально підтвердженою точкою, яка пов'язує нас з реальною історією українського гетьмана. Справа у тому, що, попри бурхливий процес відродження образу І. Мазепи в європейській та місцевій літературі й музиці, історична пам'ять про реального Івана Мазепу поступово втрачалася. Тому не можна не погодитися з думкою відомого сучасного румунського історика К Резакевича, який небезпідставно стверджує, що з кінця ХІХ і протягом майже всього ХХ століть навколо церкви святого Георгія у Галаці стали одноманітно повторювати одну і ту ж фразу: «Кажуть, що тут нібито було поховано Мазепу».

Намагаючись дати відповідь на запитання, чому так сталося, ми натрапили на маловідомі дотепер факти, які так чи інакше пов'язані із долею могили І. Мазепи. Так, достеменно відомо, що у 1881 році, з огляду на впорядкування території м. Галац, видано розпорядження не лише про припинення подальших поховань на цвинтарі біля місцевої церкви святого Георгія, але і про його перенесення на нове центральне кладовище. Внаслідок цього навколо церкви проведені значні роботи з облаштування прилеглої території. Зокрема, починаючи від церкви святого Георгія і до її сестри-церкви Пречистої Діви і далі у формі серпа була збудована нова вулиця, яка на згадку про І. Мазепу була названа його іменем і частково проіснувала до 1988 року (див. *Фото 28, 29*). Мабуть, тоді і була переміщена спільна надгробна плита Мазепи та Дерекчі-баші з попереднього місця праворуч від входу, до центру фасаду церкви біля її дверей, як це було зафіксовано В. Трепке у 1932 р. Принаймні, як описують румунські фахівці, на єдиній фотографії, датованій до 1914 р., з видом на центральний вхід до церкви, на попередньому місці цієї плити фігурувала лише частина мощеної бруківкою вулиці.

Проведена на місці робота, зустрічі з фахівцями-істориками м. Галац та вивчення відповідних документів дають підстави стверджувати, що процес перенесення у 1881 році цвинтаря

при церкві святого Георгія не стосувався могили І. Мазепи. Мабуть, через повагу до похованих там осіб карантинна служба м. Галац обмежилася лише перенесенням плити з двоголовим орлом до центру широкого та по-новому облаштованому входу до відремонтованої культової споруди. Наявність такої масивної мармурової плити безпосередньо на цьому місці мала б надавати храмові величчю. Цим самим пояснюється факт існування цієї плити, мабуть, до сильного землетрусу 1940 року, після якого і церква, і прилегла територія тривалий час перебували у занепаді, потребуючи суттєвих реставраційних робіт, які розпочалися лише у 1955 році. Паралельно з цим, влучення авіабомби під час Другої світової війни у дах церкви та бомбардування прилеглої території, загальна руїна часів війни, гостра потреба у різного роду будівельних матеріалах у післявоєнний період, свідоме нехтування владними структурами церковних споруд у роки соціалізму, особливо на його початковому етапі — все це зумовило остаточне знищення пам'яті про точне місце перепоховання І. Мазепи у м. Галац.

Певною мірою це пояснюється поступовою втратою історичної пам'яті про українського гетьмана у Румунії, починаючи з кінця XIX століття, що, як не дивно, відбувалося на тлі потужного процесу відтворення цієї пам'яті в Україні. Як відомо, у 1884 році на сторінках журналу «Кієвская Старина» (№ 7, сс. 501–505) український історик В. Антонович опублікував першу документальну роботу про молдовські сліди місця поховання та могили І. Мазепи, у 1885 р. виходить велика монографія М. Костомарова «Мазепа і мазепинці», а у 1896 р. у Львові друкується його ж двотомна монографія «Мазепа». На жаль, все це не одразу стало відомо в Румунії, де інтерес до постаті І. Мазепи поступово почав згасати. Про це свідчить спроба відомого на той час у Румунії публіциста та юриста Пантазія Гікі виділити у своїй доповіді, складеній на адресу міністра В. Урека щодо церкви святого Георгія у м. Галац, окремий розділ про могилу І. Мазепи. Не виявивши жодного сліду про це у самій церкві, він використав спогади місцевого населення, що, як виявилось, не завжди відтворюють реальний стан речей.

Показовою у цьому плані стала історія з придбанням у 1882 році Румунською Академією єдиного в Румунії примірника описаного у першому розділі цієї роботи Євангелія, виданого у Сирії арабською мовою за кошти І. Мазепа. Так, військовий історик, підполковник Д. Папазоглу 25 січня 1882 року звернувся до тодішнього міністра культів та освіти Румунії Г. Точілеску з листом (zareestrovаний за вхідним номером 1749) з пропозицією придбати у нього зазначене вище Євангеліє за 600 румунських леїв, що становило достатньо велику суму. Сам Д. Папазоглу дав високу оцінку цього раритетного видання, тому що, за його словами, «на початку XXVIII століття воно було присвячене козацькому гетьману та князю України Мазепі православним кліром Аравії і тому, що це Євангеліє становить інтерес для нашої країни, оскільки кажуть, що Мазепа був похований у місті Галац в одній з місцевих церков і, можливо, у вступній частині до цього Євангелія, яке добре збереглося, міститься правда, якою цікавиться наша історія». Таким чином, навіть така освічена людина, як Д. Папазоглу, мало знав про історію могили І. Мазепа у Галаці.

Того ж дня Г. Точілеску, який особисто цікавився долею українського гетьмана в Румунії, своїм супровідним листом за номером 1040 від 25 січня 1882 року надіслав оригінал звернення Д. Папазоглу до директора Центральної бібліотеки Румунської Академії з проханням «оглянути книгу та, оцінюючи її важливість та раритетність, доповісти, чи можна її придбати та за яку суму».

27 січня 1882 р. у своїй відповіді директор бібліотеки намагався переконати міністра у тому, що із факту видання цього Євангелія арабською мовою «не впливає жодного історичного значення для нашої країни, навіть якщо кажуть, що славетний гетьман нібито був похований у Галаці, як на це претендується». Тобто знову на рівні обізнаного директора Центральної бібліотеки Румунської Академії зустрічаємо непевність і брак інформації про історію І. Мазепа у Галаці.

Ситуацію з придбанням Румунською Академією єдиного в Румунії примірника цього раритетного видання у підполков-

ника Д. Папазоглу врятувала рішучість міністра Г. Точілеску, який своїм листом номер 4461 від 3 квітня 1882 року на адресу керівництва Центральної бібліотеки Румунської Академії розпорядився придбати Євангеліє арабською мовою, «депозитувати та реєструвати цей твір» у її фондах. На виконання цього розпорядження, 5 квітня 1882 року під реєстраційним номером «155 A Unicat» відповідний напис занесено до книги надходжень до Центральної бібліотеки Румунської Академії за 1882–1883 роки. Завдяки цьому сьогодні ми маємо унікальну можливість торкнутися реального результату благочинної діяльності великого гетьмана України та повернути хоча б копію спонсорованого ним Євангелія на Батьківщину.

Цікаво, що до Євангелія додана коротка рукописна історико-біографічна довідка румунською мовою, яка досить точно представляє постать українського гетьмана: «Іван Мазепа, гетьман козаків України. Народився у 1640 році на Поділлі. Став писарем гетьмана України. Після смерті свого керівника у 1687 році був обраний замість нього козацьким гетьманом. Мазепа був призначений царем Росії Петром Великим гетьманом України. Пізніше, прагнучи незалежності своєї держави, став союзником короля Швеції Карла XII та вступив у битву з москалями під Полтавою. Після поразки короля Карла вони прибули до Валахії до палацу Константина Воде Бринковяну, а потім перейшли до Бендер, де гетьман помер у 1709 році. Це Євангеліє арабською мовою присвячене віруючими монахами з Аравії гетьману Мазепі, коли він був титулований гетьманом України» (див. *Фото 30*).

Гадаємо, що лише за оригінальний примірник Євангелія арабською мовою 1708 року видання та за написані через майже двісті років правдиві слова про українського гетьмана, не кажучи про прийняття його праху на вічний спочин, національно свідомі українці мають бути вдячними та висловити подяку румунському народу за збереження, в межах можливості, історичної пам'яті про славного сина українського народу І. Мазепу.

Першими українцями, які усвідомили це, разом з необхідністю відтворення історії І. Мазепи в Румунії, виявилися

представники українських політичних та воєнних емігрантів, які волею історичних обставин у міжвоєнний період також опинилися на території цієї країни. Вони спромоглися не лише виявити маловідомі сторінки та зберегти історичну пам'ять про українського гетьмана у Румунії, але й поширювати відповідну інформацію серед української еміграції міжвоєнного періоду. Так, українські емігранти в Румунії від прибуття до цієї країни на початку 20-х років ХХ століття поставили за мету зафіксувати наявні дані щодо слідів І. Мазепи в Румунії, систематизувати та зробити їх загальнонаціональним надбанням. Проте, як пише доктор В. Трепке, одразу цього зробити не вдалося, оскільки негаразди, пов'язані з початковим етапом перебування в еміграції, відклали час, коли можна займатися цим питанням безпосередньо.

Наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття долею І. Мазепи майже паралельно почали займатися дві структури української еміграції. З одного боку, Управа Українського Військового Товариства у Франції, яка звернулася до представника Армії Української Народної Республіки в Румунії, полковника Гната Порохівського з проханням з'ясувати всі обставини, пов'язані з історією І. Мазепи в Румунії, а з другого — Український Науковий Інститут у Варшаві доручив доктору В. Трепке зробити приблизно те ж саме. Внаслідок блискучої координації зусиль керівництва політичної та військової еміграції в Румунії протягом 1929–1932 рр. у м. Галац перебував ряд українських дослідників, які ретельно вивчили румунські сліди І. Мазепи і, на основі зібраних даних, оприлюднили на сторінках тижневиків «Тризуб» низку важливих публікацій, головними з яких є роботи М. Галина «Могила гетьмана Мазепи», В. Поперешнього «Про могилу гетьмана Мазепи», В. Трепке «Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепи в Румунії» тощо. Окрім цього, у 1933 році у Львові під редакцією Левка Лепкого вийшов XII щорічний Альманах «Червоної калини», на сторінках якого В. Трепке надрукував три статті, присвячені І. Мазепі, а саме: «Пам'яті Гетьмана Івана Мазепи», «На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи» та «Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи», які, разом

з роботами інших авторів на цю тематику, прояснили чимало нових аспектів, пов'язаних з молдовським періодом життя українського гетьмана, посмертного шляху його тіла до Галаца та ролі І. Мазепи як символа нової хвилі українського національного визвольного руху 20–30-х років минулого століття.

На наш погляд, проведена представниками української еміграції міжвоєнного періоду колосальна робота зі збереження та консолідації історичної пам'яті про І. Мазепу заслуговує на окрему увагу дослідників. Наведемо цитату з однієї із статей В. Трепке, яка влучно окреслює наші завдання з повернення в Україну останків як І. Мазепи, так і інших видатних синів українського народу: «Розшукати мусять українці всі ті цінні для них пам'ятки, відмітити місця їхні і те, що знайдуть з останків великих небіжчиків, мусять перевести у свій час до України, щоб поховати у народному Пантеоні». Повністю підтримуючи такий підхід В. Трепке, гадаємо, що для нашого покоління настав час повернути прах І. Мазепи або хоча би капсулу із землею з місця його поховання у Галаці до відродженої гетьманської столиці — Батурина (*див. Фото 31*), що було зроблено автором у жовтні 2009 року.

Для остаточного акценту про місце поховання І. Мазепи, повернемося до післявоєнної долі церкви святого Георгія у м. Галац, яка, схоже, забрала із собою таємницю могили українського гетьмана. Як зазначалося вище, у 1955 році на відновлення цієї давньої культової споруди було виділено незначні кошти. Але відновлювати церкви за умов тотальної атеїстичної пропаганди було неактуально. Тим більше, згадувати або говорити уголос про пов'язану з нею історію Мазепи у країні, яка достатньо великою мірою, насамперед в ідеологічному плані, контролювалася Радянським Союзом, де ставлення до гетьмана-«зрадника» залишилося таким же негативним, як за часів петровської Росії, було навіть небезпечно.

Кон'юнктурні інтереси, пов'язані з масовим житловим будівництвом, та подальше облаштування міста Галац на початку 60-х років минулого століття превальювали над необхід-

ністю реставрації церкви святого Георгія. У 1959 році церква була закрита для проведення богослужінь, що зумовило її цілковите занедбання (*див. Фото 32*).

Це і стало приводом для схвалення рішення про її знесення та передачу території під будівництво двох житлових будинків, а пізніше — і престижного готелю. У 2009 році на місці колишнього прицерковного цвинтаря побудовано ресторан. Очевидець подій, пов'язаних із знесенням церкви, до якої ходив молитися з дитинства, згаданий вище професор М. Брудіу у 1990 році опублікував у місцевій газеті «Діалог» сенсаційну статтю під назвою «Галацький динаміт», в якій детально описав рідкісний метод, застосований для знищення церкви: кілька ночей поспіль під великим тиском під фундамент церкви вприскували морську воду, що за два тижні призвело до появи тріщин та осадки споруди. Але, як зазначає професор М. Брудіу, оскільки башти колишньої генуезької фортеці не здавалися, їх прив'язали тросом до потужного корабля, який потягнув їх у бік Дунаю. Цим самим остаточно знищили церкву святого Георгія, а з нею — і верхню частину могили І. Мазепа, точне місце розташування якої автору вдалося достеменно встановити під час його спеціального чергового перебування у м. Галац у жовтні 2009 року.

Як зазначає директор Галацького повітового музею історії К. Келдерару, після її знесення «на місці, що вивільнилося, згідно з планом впорядкування території, були збудовані житлові приміщення» (*див. Фото 33*). Але автору після чергового виїзду на місце у жовтні 2009 р. та проведення відповідної рекогносцировки вдалося з'ясувати, що могила І. Мазепа не зачіплена новими будівлями і тому його останки ще можуть бути викопані та перевезені до України. Спільні археологічні розкопки українських та румунських археологів допомогли би з'ясувати, де той священний клаптик землі, що дотепер приховує велику таємницю великого гетьмана.

Але і у цій ситуації треба віддати належне румунській стороні. Сьогодні у м. Галац іменем І. Мазепа названо два великих міських квартали: Мазепа-I та Мазепа-II; майже протягом століття у цьому місті проіснувала вулиця ім. І. Мазепа;

церкву Пречистої Діви дотепер називають Мазепиною, а головне — у центральному міському парку Свободи спільними зусиллями української та румунської сторін у 2004 році збудовано чудовий пам'ятник славному сину українського народу видатному борцю за свободу України, гетьману України Івану Степановичу Мазепі.

Це місце стало шанованим для румунів та дорогим для українців всього світу, які мають тепер можливість відвідувати не лише історичні місця, пов'язані з життям і слідами українського гетьмана в сусідній дружній Румунії, але й покласти український вінок до його величного пам'ятника в прекрасному місті над Дунаєм, так схожим на рідній Дніпро, як це з глибокою пошаною та патріотичним піднесенням роблять гості з України, співвітчизники з інших країн та, насамперед, українці Румунії, як видно на світлині, що додається (*див. Фото 34*).

IV. Легенди і міфи, пов'язані з постаттю І. Мазепи в Молдові та Румунії

У процесі роботи над детальним відтворенням заключного етапу життя І. Мазепи та його посмертної долі автор натрапив на численні матеріали, які не підлягають класифікації як наукові джерела. Водночас, вони мають певну заангажованість, здебільше емоційного характеру, яка може стати корисною для більш повного розуміння та сприйняття ролі І. Мазепи народними масами. Так, до наших днів збереглися багато народних переказів та оповідань, які перетворюють завершальний етап життя І. Мазепи та його постсмертний шлях на справжні легенди та міфи. Вони є різними за змістом та суперечливими за суттю. Переважна більшість з них спрямована на захист постаті українського гетьмана, роблять його останки беззахисними чи то перед грабіжниками, чи то перед татарами і турками, чи то перед царськими агентами. Проте всі вони свідчать про величезний інтерес до особистості І. Мазепи як борця за незалежність українського народу.

Дві легенди про заключний період життя І. Мазепи відрізняються від наведеного у цій роботі опису останніх днів і смерті українського гетьмана своїм оптимізмом, кардинально іншим перебігом подій. Безперечно, хотілося вірити в такі сценарії, і тому наводимо їх нижче.

Легенди. 1. Згідно з деякими народними оповіданнями, гетьман І. Мазепа не помер у 1709 році у Бендерах, а лише інсценував свою хворобу і смерть, щоб ввести в оману тих, хто його переслідував. Будучи мудрим і досвідченим гетьманом, знаючи наміри своїх ворогів, маючи величезні матеріальні можливості, він восени 1709 року нібито набув вигляд старого монаха, непомітно полишив козацький табір у Бендерах, перейшов Дністер на український берег та дістався до Печерської Лаври у Києві. Там він ще за гетьманування, як відомо, мав великий авторитет і після прибуття користувався цілковитим

тою підтримкою ченців. Змів ім'я та зовнішній вигляд, обрав стриманий образ життя, молячись Богові, і з часом — непомітно помер під чужим іменем. Завдяки цьому він буцімто назавжди залишився на Батьківщині, зі своїм народом, будучи похований за традиціями православної церкви, якій він сприяв за життя.

2. Продовжуючи таку лінію, сучасний український дослідник В. Ричка пише, наприклад, що, можливо, далекоглядний гетьман, передбачаючи ворожі задуми своїх недругів, розпорядився перед смертю виготовити дві домовини. Наказавши одну з них заховати, І. Мазепа міг вдатися до інсценізації своєї смерті та поховання під Бендерами, й, перебравшись таємно до Галаца, спокійно дожив відведеного Богом віку. Принаймні маємо один, хай і неперечений документ, — пише В. Ричка, — відомий у франкомовній копії (оригінал зберігається в архіві періоду Османської імперії у Стамбулі), де зазначається, що І. Мазепа «усадовився в Галацу при замку, збудованому генуезцями, був вже у пізнім віку, жалував своїх давніх помилок і жив вільно, наче на спочинку». У зв'язку з цим симптоматична дата смерті І. Мазепи, наведена, як зазначалося у відповідному розділі роботи, молдовським літописцем М. Костіном — 18 березня 1710 року. Отже, український гетьман мав би досить часу для того, щоб надійно залагодити справу зі своїм справжнім похованням, подбавши у такий хитромудрий спосіб про свій вічний спочинок. (З роботи: В. Ричка. Румунський слід Івана Мазепи// Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. — Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean. — 1999).

Міфи. Вони, на наш погляд, не мають нічого спільного з дійсністю, але доводять настрої тих, хто їх складав, та позицію тих, хто їх передає з покоління у покоління протягом вже трьох століть.

1. У 1821 році турки з м. Бреїла, що приблизно за 20 км у південно-західному напрямку від Галаца, дізнавшись про те, що І. Мазепа похований разом з величезними цінностями, зокрема, що його одяг був гаптований золотом, на груди йому поклали масивний золотий ланцюг з хрестом, до рук —

булаву, оздоблену діамантами, на голову — золоту діадему, прикрашену коштовним камінням, напали на церкву святого Георгія, «відкопали могилу героя, пограбували все, що знайшли при ньому, викинули його голову у Дунай, а надгробний камінь був перехований та врятований християнами і перевезений після відходу турків із міста Галац до церкви Пречистої Діви. Дехто стверджує, що там, а не у церкві святого Георгія, поховано І. Мазепу». (З роботи: Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa // «Revista istorică», tom V. — 1994. — №. 1—2).

2. Так звана «галацька традиція», яка прикрашає історію, пов'язану з похованням останків І. Мазепи у цьому місті, зокрема зберігає такий міф. У 1832 році, під час вступу російських військ у місто Галац, царський генерал Маврос нібито забрав із собою надгробний камінь з могили І. Мазепи. Пізніше він повернув до Галаца копію того каменя, яка зберігалася при церкві Пречистої Діви цього міста. (З роботи: Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa). Безперечно, твердження, що І. Мазепу було поховано у церкві Пречистої Діви, а не у церкві святого Георгія, сприяли тому, що цю давню культову споруду на разі багато хто називає «Мазепиною».

3. У 1929 році український емігрант, доктор М. Галин перебував у м. Галац, за підсумками чого написав статтю «Могила гетьмана Мазепи», опубліковану у тижневику «Тризуб» за 1930 рік, № 18. Під час відвідин церкви святого Георгія він, шукаючи могилу гетьмана, дізнався від літньої жінки, яка тоді продавала свічки у церкві, що нібито «30 років тому прийшов до Галацу російський пароплав і матроси з того пароплава під команду свого офіцера і з своїм попом прийшли, викопали з цього місця все, що було під тією мармуровою плитою, та забрали із собою до Росії». Сам М. Галин вніс поправку щодо часу, коли могла статися така подія, вважаючи, що йшлося про події російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

В. Ричка, з використанням джерел українців Канади, наводить аналогічний за змістом міф, а саме: повертаючись до Росії із згаданої вище війни, «московський генерал Скобелев

згадав, що у Галаці поховано великого гетьмана І. С. Мазепу. Він доручив спритним фельдфебелям відшукати ту могилу, святу могилу нашого народу. Могилу було знайдено швидко. Труну було витягнуто з церкви святого Юра і поблюзнірському розбито, кістки і похоронний одяг спалено». (З роботи: В. Ричка. Румунський слід Івана Мазепи).

Цікавою є коротка історія, про яку дізнався автор цієї роботи у 2007 році, перебуваючи у Галаці, а саме про те, що 1944 року, напередодні вступу радянських військ до Болгарії, генеральний штаб командуєного фронтом Толбухіна розташувався на сусідній з церквою святого Георгія вулиці. Припустити, що освічений генерал або його оточення не знали, що у цій церкві поховано І. Мазепу, майже неможливо. Але жодних дій, спрямованих на виявлення і знищення могили українського гетьмана, скоєно не було.

Проте, як пише В. Ричка у наведеній роботі, з посиланням на спогади учасника подій 1946 року, опубліковані у тижневику «Наш час» від 23 квітня 1993 р., нібито радянські солдати «ломами розбили вхід до склепу, що самотів праворуч від входу до церкви, винесли зі склепу домовину й, видержши віко, витрусили з неї кістяк, облили бензином і підпалили. Коли вогонь згас, підігнали вантажівку з опущеними бортами, згребли лопатами й висипали у кузов ще тліючий попіл», який відвезли у степ.

Народні перекази. Це найбільш нейтральна частина оповідань, яка обмежується лише констатацією певних фактів, що також можуть бути вигаданими.

1. У Республіці Молдова та особливо у придністровському регіоні, історична пам'ять про І. Мазепу дуже добре збереглася до наших днів. У с. Варниця, наприклад, у народі дотепер пам'ятають про «Мазепину церкву», «Мазепині криниці» та «Мазепин курган» над Дністром, якого пов'язують з колишньою могилою гетьмана. Підґрунтям останнього, мабуть, є історія, викладена польським місіонером Франциском Госцецьким, який у жовтні 1712 р. супроводжував посла польського короля, мазовецького воєводу Станіслава Хоментовського дорогою до Стамбула. Як відомо, їх дорога

проходила через Галац, і з вуст ігумена монастиря святого Георгія Ф. Госцецький записав таке: на момент смерті І. Мазепи у Бендерах не існувало православної церкви, тому що місто було майже суцільно турецьким. «Оскільки поблизу не було жодної церкви, його поховали у полі та спорудили йому як мавзолей земляний курган...». (Складено з використанням роботи Р. Р. Panaitescu. *Călători polonezi despre Țările Române*).

2. У спогадах Степана Матвієнка, записаних Олександром Семененком, йдеться про те, що могилу І. Мазепи знайдено у Молдові, біля с. Волонтири. Їх розкопав становий пристав з Бендер — болгарин Кірилов. До 1925 року знайдені ним останки І. Мазепи нібито переховувалися на горищі дому Кірилова, поки румунська поліція не виявила їх та забрала до Бухареста. (З роботи: В. Ричка. Румунський слід Івана Мазепи).

3. Мешканець м. Таращі Київської області Микола Усатий 14 вересня 1993 року опублікував у газеті «Київська правда» повідомлення про те, що у 1946 році він особисто побачив на околицях м. Бендери «кам'яний хрест, на якому було вибито ім'я Івана Мазепи. Хрест той був висотою десь із півметра, може трохи вище». (З роботи: В. Ричка. Румунський слід Івана Мазепи).

Збереженню історичної пам'яті про І. Мазепу в Республіці Молдова сприяє стела у с. Варниця, споруджена у 1999 році за участю Посольства України в РМ та української громади придністровського регіону (*див. Фото 35*).

Заклучна частина

З огляду на викладене вище, важливим завданням є сприяння встановленню побратимських зв'язків між колишньою гетьманською столицею та румунським містом Галац.

Уявляється доцільним також розглянути можливість встановлення у відповідному порядку аналогічних зв'язків між, скажімо, Черніговом та м. Бендери.

Окрім цього, на наш погляд, необхідно відновити діяльність українсько-румунської Комісії з проблем історії, археології, етнографії та фольклору Національної Академії наук України та Румунської Академії та винести на її розгляд питання про роль І. Мазепи в історії наших сусідніх народів, провести спеціальне засідання традиційної тристоронньої Міжнародної конференції істориків України, Республіки Молдова та Румунії, відповідні заходи в рамках євро регіону “Нижній Дунай” за участю органів влади та громадськості прикордонних територіально-адміністративних одиниць трьох сусідніх дружніх держав, присвячені пам'яті І. Мазепи тощо.

Враховуючи наявність у Румунії єдиного примірника раритетного Євангелія, виданого у 1708 р. арабською мовою за кошти І. Мазепи, вважаємо надзвичайно важливим організувати видання в Україні факсимільної копії, у тому числі і електронного варіанту, цього унікального видання для його презентації у вітчизняних музеях, насамперед у Батурині, Музеї гетьманства у Києві та у створюваному музеї “Українці у світі» у Києві.

Варто вивчити можливість залучення української сторони до досліджень реальних слідів І. Мазепи в Румунії, зокрема участь українських фахівців-археологів у проведенні археологічних розкопок у м. Галац, де автор вперше встановив точне місце поховання гетьмана.

Актуальним завданням українських істориків та, за можливістю, дипломатів вбачається також виявлення та вивчення частини архіву І. Мазепи щодо його листуванням з господарем Валахії К. Бринковяну, яка зберігається у відповідних фондах

рукописів Стамбула, та документації галацької церкви святого Георгія про поховання там гетьмана України, переданої напередодні секуляризації Румунської православної церкви у 60-х роках XIX століття до архіву Єрусалимської патріархії, якій вона на той час підпорядкувалася.

Продовження пошуків та опрацювання нових документів щодо життя і діяльності українського гетьмана в архівах Бухареста, Кишинева, Москви, Варшави, Стокгольма, Парижа та інших столиць і міст Європи залишається, на наш погляд, почесною місією кожного свідомого українця-дослідника спадщини І. Мазепи.

З практичної точки зору було б доцільно розглянути можливість створення асоціації вітчизняних та зарубіжних дослідників, які спеціалізуються на проблематиці, пов'язаній з життям і діяльністю І. Мазепи, та його особливої ролі в історії українського народу.

Схиляючи голову перед нашими попередниками — П. Орликом, А. Войнаровським, П. Величковським, В. Безруким, О. Мартосом, М. Садовським, М. Галиним, Г. Порохівським, В. Трепке та багатьма іншими нашими співвітчизниками, а також перед цілою плеядою іноземців, які за непростих обставин, у різні часи, протягом понад 300 років систематично відвідували і відвідують місце поховання Івана Мазепи в Румунії, тим самим підтримуючи живую пам'ять про видатного сина українського народу, священним обов'язком нашої покоління має стати не лише збереження та продовження цієї традиції, але й виявлення та повернення на Батьківщину останків великого гетьмана України.

Хай допоможе всім нам Бог у цій святій справі!

Автор висловлює щирю подяку всім тим, хто надав конкретне сприяння у підготовці та виданні цієї книги.

**HETMAN IVAN MAZEPA –
KNOWN AND UNKNOWN...**

**Dedicated to the memory of glorious
hetman of Ukraine Ivan Mazepa**

*Remember righteous Hetmans.
Where their graves are...*

Taras H. Shevchenko

Preface

Ivan Mazepa... „He was an experienced statesman, good politician, perfect diplomat, and an old, skillful military leader and commander, who was able to think and watch strategically”. By such short but relevant words a prominent hetman of Ukraine Ivan Mazepa was characterized by Yevhen Malanyuk — author of the essay „Magnate master Mazepa — background and personality”, published in 1960 in New York. Another essay titled „Hetman Ivan Mazepa as a cultural figure”, published in 1942 in Prague reveals that the large-scale activity of Ukrainian hetman as a patron of art in the interests of Orthodox church was not bound by Ukrainian territory only, but covered the countries of South-eastern Europe and the Middle East, which during that time were under control of Ottoman Empire.

In this context, attention of the author of this work was drawn to the role, confirmed by later researches, of two medieval orthodox Danube-side principalities, neighbouring with hetman Ukraine — Moldova and Wallachia — as a stable bridge for implementation of I. Mazepa’s strategic interests in the south-west direction of his foreign policy, including relations with the orthodox world of the Middle East. This interest was impelled by laconic statement of M. Andrusyak: “Copies of Arabic Gospel were preserved up to our days. It was published in Aleppo in 1708 at Mazepa’s expense for public worship use by the orthodox Syrians; a preface to this edition was written by Antiokhiya Patriarch Atanasiy, who glorified Mazepa for his generosity and wisdom, wished him longevity and asked the orthodox priests and laity of Arabic lands to pray for him”. In 1991 both essays became property of wide publicity of independent Ukraine, due to their reissue as a separate brochure by Organization „Oberih” (Guardian). In two years the author, as the official of the Embassy of Ukraine to Romania, was lucky to become one of organizers of complex scien-

tific expedition of Ukrainian National Academy of Sciences conducted according to the route Baturyn—Kyiv—Bender—Varnyt-sya—Jassy—Galati—Bucharest. Thus, there was a possibility to be directly involved in the deep study of contacts of I. Mazepa at the end of XVII — beginning of XVIII centuries with his contemporaries, masters of Moldova Konstantin Kantemyr (1685–1693) and Konstantin Duka (1693–1695, 1700–1703), Antiokh Kantemyr (1695–1700, 1705–1707), Mikhay Rakovitse (1703–1705, 1707–1709) and Nikolay Mavrokordat (1709–1710), and masters of Wallachia — Sherban Kantakuzin (reigned until 1688) and, especially, Konstantin Brynkovyanu (1688–1714). In that way the investigation of Moldovan part of life of glorious Ukrainian hetman and his death in 1709 near the town of Bender had started. Besides the epic of repeated reinterment of his body in Romanian city Galati is being covered. All this was carried out by the author during recent years due to numeral contacts with Moldovan and Romanian scientists, government officials, Ukrainian communities in Republic of Moldova and Romania, by means of the study of original sources of professional domestic and foreign literature, and also in the framework of frequent trips to the places of historical events.

The work in Romanian Academy, the oldest scientific establishment of Romania, gave an unexpected result: in its funds of ancient books an original copy of „Gospel” was discovered (*See: Photo 1, 2*) which was published in January, 1708 in Arabic in the town of Aleppo (present Syria) at the expense of Ukrainian hetman I. Mazepa, who spoke Arabic beside other eight languages. This „Gospel” returned back to Bucharest [the only copy is kept in the funds of Romanian Academy, in 1882 it was obtained from military historian D.Papazoglo. — Author.] because, according to Romanian researchers of ancient literature, in 1927 it was printed at the „printing-house of Konstantin Brynkovyanu, which was transported to Aleppo” specially for provision of spiritual necessities of the orthodox Middle East Arabs conquered by Turks. Different Romanian researchers certified the fact of printing-houses existence in the town of Jassy (at the palace of the master of Moldova), in Bucharest (at the palace of the master of Wallachian

and at Patriarchate), and also in Snagov (at the local monastery, beginning with 1694), which is 30 kilometers away from Wallachian capital. These printing-houses published books in Greek, old-Ukrainian, Romanian and Arabic languages, under the direction of the famous cultural and spiritual figure Andriy/Antyma Iviry-anu (who was born in the province of Iberiya, Georgia, and who studied typography in Kyiv). Besides these researchers, this fact is mentioned by authoritative Romanian historian of Ukrainian origin Heorhiy Bezvikonny in his book „Contribution to the history of Romanian-Russian relations”, written in 1948, completed, published in 1962 and reissued in 2004. As the author noted „edition in Arabic was also encouraged by the hetman of Ukraine”, bearing in mind, in particular, sponsorship of a „Gospel” by him, which „was printed in 1708 in Aleppo, at the printing-house, which was transported from Wallachia”. This noble act from I. Mazepa’s side testifies that he realized well the significance of relations between the Orthodox Church of Ukraine and Jerusalem Church, by Alexandr patriarchate and Antiokhiy patriarchate as an important factor of evidence of belonging to the world Christian civilization. Therefore he periodically sent his precious gifts to these first-born islets of genuine faith, particularly, to the Jerusalem Saint Sepulchre Church, which hetman of Ukraine had very intensive relations with, and received numerous delegations from them.

One of such missions was received by him at the beginning of XVIII century, headed twice by Antiokhiya Patriarch (1685–1694 and 1720–1724), and between these years — by Aleppo Metropolitan (1695–1719) Atanasiy III Dabbass, who after 1695 traveled not only to Wallachia and Moldova, but also to Ukraine, searching for support for Middle East Orthodox Church, generously receiving it particularly from I. Mazepa.

Fundamental edition „Ukraine is a Cossack state” which won Diploma of International book fair „Gaudeamus-2005” in Bucharest (*See: Photo 3*) clearly states „Mazepa’s patronage of art was carried out not only in Ukraine, but also reached territories outside its borders... The example of that serves funding by hetman I. Mazepa of the Gospel in Arabic, published in Alepo, Syria (in 1708), the evidence of which is a preface with dedication to the hetman

and engraving with his coat of arms. I. Mazepa's patronage of art reached Palestine, Antiokhiya, Alexandria, Greek Holy Mt. Athos and Tsarhorod. All these contacts were carried out exceptionally within the territories of Danube-side principalities, as the Black sea was blockade by Turks for transportation of any delegations from northern area both for merchants, and for those representatives of Ukrainian hetman, who were making their way to holy places with bounties for orthodox Christians of Arabic world.

In such way, the fact is obvious, that there was co-operation between I. Mazepa and K. Brynkovyanu in the cultural-spiritual sphere and publishing for the necessities of Middle East Christians together with other activities, their fruitful collaboration had enormous resonance both among Christians of Arabic world, and among the clergy, politicians, diplomats and cultural figures of Europe. Presence of proved contacts between hetman of Ukraine and master of Wallachia at that time K. Brynkovyanu, turns a new page in Ukrainian and foreign historiography for study multilateral activity of I. Mazepa in the south-western direction. Exactly this little known aspect became the subject of investigation in the first section of this work.

I. First contacts of Ukrainian hetman I. Mazepa with Moldova and Wallachia and their development until 1708

Favourable pre-conditions of political, military, cultural and religious character for establishment and development of relations between Ukrainian hetman I. Mazepa elected in 1687 (*See: Photo 4*) and his south-western contemporaries — masters of Moldova and Wallachia — were, mainly, visions of the young Ukrainian leader for possible union with these two orthodox Danube-side principalities. As far back as when I. Mazepa was a general clerk of the hetman of Right-bank Ukraine Petro Doroshenko, serving as his ambassador to the extended council of Zaporizhyan Sich, for the first time he named Moldova and Wallachia possible political allies of Ukraine.

In this context, previous heritage also played a big role, namely, military-political union and family bonds of Bohdan Khmelnytsky with Moldovan master Vasil Lupu, similar geopolitical interests of three vavasour states of that times — Ukraine, Moldova and Wallachia, charitable activity of Kyiv Metropolitan of Moldovan origin Petro Mohyla which was aimed at consolidation of traditionally friendly relations between them, common orthodox faith within the territories of Ukraine, Moldova and Wallachia.

Due to the cultural and religious unity hetman I. Mazepa commenced first contacts with Moldova and Wallachia. Thus, such unique books, printed in Kyiv-Pechersk Lavra as “Prayer-book” of 1682 and correspondingly “Life of Saints” of 1689, by order of I. Mazepa, reach not only the capital of medieval Moldova, the town of Jassy, but also Bucharest, which due to conducting of religious service and organization of church life in Old Ukrainian language in Moldova and Wallachia of that times, had an enormous spiritual and educational value.

The copy of “Life of Saints” contains preserved up to our days handwritten scripts of Wallachian Metropolitan Teodosiy. He used it personally. The scripts were the following: „Teodosiy, metropolitan, year 7209 [1701. — Author.], July 1. This holy book titled

Life of Saints was given to this holy mother country of Romania [Wallachia. — Author.] in Bucharest by our respectful generous master, hetman of Ukraine Ivan Mazepa. In his eternal memory, it was brought during the days of our humility of Metropolitan of Romanian State Teodosiy, who keeps an eye with curse and horrible spite in order nobody could dare expropriating it of this holy mother country. July 1, 7209”.

It is not improbable that by the order of I. Mazepa Ukrainian specialists in publishing and engraving were sent to Moldova and Wallachia. With time they improved typography not only in Jassy and Bucharest but in other cultural centers of these principalities. In 1697, for instance, according to the data of Romanian historians, A. Iviryanu — a cultural and spiritual figure, mentioned above, arrived from Ukraine. After some period of work at the publishing-house of the master of Moldova in Jassy, he moved to Wallachian capital, and later — to the monastery in Snahiv where he reissued a well-known work of Meletiy Smotrytsky “Slovenian Grammar” of 1619 in Old Ukrainian. He wrote a preface to it, which confirms his perfect knowledge of the language, in which all the books of religious and secular character were published in Ukraine at that time.

In this context it is worth noting that brilliant advancement of the former printer along the church hierarchy, namely — election of A. Iviryanu in 1705 as a Bishop of Rymnyk (Wallachia), and at the beginning of 1708 — as a Metropolitan of this Danube-side principality — considerably simplified his abilities to renew relations with Ukraine, where I. Mazepa was an authoritative hetman and with whom master of Wallachia K. Brynkovyanu maintained close contacts.

Besides it is known, that in 1699 and 1704 a colleague and friend of A. Iviryanu, according to Romanian historians „Ivan Bakov — Ukrainian by origin, is known by name Ioanikie who illustrated books published in Romanian in the town of Buzeu”, which is 100 kilometres to the north-east from Bucharest. Among his engraving works it is worth marking out illustrations to the „Prayer book” of 1699 and „Triode” of 1700, the pages of which clearly show Ukrainian motives and decors.

Modern researchers of the history of publishing in Romania mark the role of such extraordinary cultural spiritual figures connected with Ukraine as A. Iviryanu, I Bakov, and also Tymofiy Bakov [possibly – the Bykovs, as in Romanian the letter „a” is read as „y”. — Author.] in improvement and successful development of relations with Ukrainian cultural centers in all the cities where they operated — Bucharest, Jassy, Snahiv, Buzeu, Rymnyk, Tyrgovishte etc.

At the same time, except for traditional transfer of the holy books from Kyiv and assistance to organize independent publishing in Jassy, the capital of Moldova, the following unfamiliar fact is the evidence of the contacts of Ukrainian hetman with the Moldovan spiritual figures. On December 13, 1693 in connection with death of Metropolitan of Moldova Dosoftey who was a fervent supporter of development of relations with Ukraine, hieromonk Adrian sent a letter to I. Mazepa, where he told about activities of the „Father of Metropolitan, about good remembrance about him in Poland [read — in the Western Ukraine, which then was a part Rzeczpospolita. — Author.] and about the severe loss and grief”.

It is important to emphasize that multilateral activity of I. Mazepa in religious and cultural sphere both in Ukraine and out of its borders found special support from Moldovan and Wallachian masters, who at the end of XVII — beginning of XVIII centuries had secret plans to create wide anti-Ottoman front, the ground of which was to become a political union of orthodox countries — Wallachia, Moldova, Ukraine and, even, Russia.

The bright example of this could be the following veritable historical fact: „Shcherban Kantakuzyno [master of Wallachia. — Author.], together with Metropolitan of Wallachia Teodosiy and former ecumenical Patriarch Dionisiy sent Isay twice, hegumen of Saint Paul’s Monastery of the Holy Mt. Athos to Moscow, to ask Peter I and hetman Mazepa for help against Turks”. No doubt at the end of 1688 Isay traveled to Moscow via Baturyn, where the envoy of Patriarch had a meeting with Mazepa much earlier than with officials of the Russian capital which was in the severe political fight between supporters of the old government of duchess

Sophiya and future emperor Peter I. Describing this trip, famous investigator of the figure of I. Mazepa, a well-known historian of XIX century Kostomarov noted that Isaya “also brought a letter from master Shcherban. Shcherban asked to adopt all the Christians under Tsar’s patronage and assured that he himself, and his neighbour...Wallachian master desire to be subdued to the Moscow throne for the sake of common faith and are ready to give the army of 70 000 to help the tsar. Serbian Patriarch Arseniy also sent the letter with this archimandrite where he wrote about the same, but was against agreement with the western Christians”.

In this context the most important role is assigned to Ukrainian hetman, as the main adviser to Moscow uncertain in its strength during that times, in the letter of Ecumenical Patriarch Dionisiy, heads of Orthodox churches of the Middle East, Balkans, and masters of Wallachia and Moldova who rose a question on liberation of the corresponding territories from the Turkish yoke. „Letters brought by Isaya, — M. Kostomarov goes on, — were rewritten and sent to Mazepa for thinking them over, and Mazepa in his letter to Moscow agreed with Serbian Patriarch and noticed that western assistants worry only about how to eradicate the orthodoxy and turn it into the Roman Catholic faith in Tsarhorod and lands subdued to it”. It is also necessary to emphasize high trust to I. Mazepa in Moscow, which entrusted Ukrainian hetman to pass secret information of military-political character about consent of Russia and hetman Ukraine to support the appeal of Christian peoples of Balkans concerning their liberation from the Ottoman oppression, to the master of Wallachia K. Brynkovyanu (*See: Photo 5*), appointed in October 1688, who was a fervent supporter of the union with orthodox Ukraine and Russia.

From this moment and in the future, in the course of 20 years close relations of political, diplomatic, military, cultural and spiritual character were set between I. Mazepa and K. Brynkovyanu. „Referring to tsar’s order, — M. Kostomarov writes, — hetman informed Wallachian master, that, according to the agreement between tsars [at that time brothers Ivan and Petro Oleksiyovychi with precentress-sister Sophia officially reigned in Russia. — Author.] and Polish king, in spring [1689 — Author.] the army from

both states will set out to liberate all the Christians from the Moslem captivity”.

In such way Ukrainian hetman found himself at the centre of preparation for future hostilities of large-scale character and thereon expressed his own pleasure without a delay. Thus „on September 28 [1688 — Author.], Mazepa reported, that Ukrainians were happy having heard of a march and told that „nobody will give the trouble”. M. Kostomarov specifies, that „hetman advised to set out in spring as soon as possible, so that the enemy could not burn last year’s dry grass in the steppe, making a steppe fire, uncomfortable... for the army, and called on burning out steppe in autumn by themselves: then in spring new grass will start growing quickly..., the army will walk down the new spring grass, besides this army will be healthier, because summer heat will still not begin and a pestilent air, which Zaporizhian Cossacks usually bring from Crimea due to their marches, will still not appear. And infidels will not have sufficient hay for horses... and then it will be easy to win them. It was advice given by hetman and, if it had been followed, the march would have been successful”. Anticipating things, it should be noted that deep knowledge of the steppe specific of the south Ukrainian region became very useful during the joint forced movement of I. Mazepa and Swedish king Charles XII from Poltava to Bender in summer of 1709.

It is significant that, the coincidence of favourable historical events led to that a secret envoy of the Wallachian master Isaya got into Moscow for the second time being in the beneficial and unique political situation: during that time (in September, 1689) I. Mazepa was there assuring in his consideration a new tsar Peter I, who finally put an end to the rule of Sophia and a pretender for power V. Golitsyn. Taking into consideration far-sighted foreign-policy plans in the south and south-western directions the future emperor needed such allies as Ukrainian hetman and master of Wallachia, who quickly managed to gain absolute trust of tsar. Concerning I. Mazepa, M. Kostomarov wrote: „The young tsar liked him and from that time treated him as his sincerely devoted servant”. It is not by accident that later in 1700 both of them became holders of an Order of St. Andrew the First-Called which was the highest

award founded by Peter I the same year. K. Brynkovyanu received it for his assistance in conduct of Russian-Turkish negotiations at the very beginning of XVIII century. I. Mazepa was the second who received this order (*See: Photo 6*) after the Russian chancellor G. Golovkin, and soon K. Brynkovyanu became the holder of the order. It is no coincidence that at the end of 1704 French diplomat to Moscow J. Balyuz, who visited hetman by transit, in the official hall of Baturyn Castle of I. Mazepa, alongside with the portraits of tsar, sultan, French and Polish kings, he saw the drawings of other figures of such level, and obviously K. Brynkovyanu too.

At the same time, I. Mazepa thought of the opposite variant – Moldova and Wallachia as vassal to Istanbul could play a significant role in the possible creation of a large-scale anti-Russian political coalition together with Sweden, Poland and Turkey. In this context one can not help disagreeing with the idea of Ukrainian researcher V. Marochkin, who investigated the role and place of I. Mazepa in the history of Ukraine, and who wrote in his article, published in magazine „Ukraine” (№ 6, 1990): „Hetman of Ukraine dreamed of liberation of his Homeland from tsar’s despotism and therefore looked for allies”. In this case, one can assume that it is said not only about the king of Sweden Charles XII, but also about other possible partners of I. Mazepa. Following these thoughts, Ukrainian hetman “maintained secret diplomatic relations with master K. Brynkovyanu”. Due to lack of complete proofs of it in the Ukrainian sources, as everything connected with the name of I. Mazepa had been mercilessly annihilated during almost 300 years or got to Moscow, Istanbul or other European capitals, the most useful data which remained was about activity of the chancellery and methods of secret correspondence conducted by K. Brynkovyanu.

According to the information of his personal secretary — Florentine Anton Maria del Kiaro, the master of Wallachia „was punctual and skillful not only in home affairs but also in foreign ones, maintaining active correspondence with the help of well-paid scribes who knew the Italian language, Latin, German, Polish, Greek, Turkish”, and clerks who knew Russian, Hungarian and Slavonic-Russian languages [read Old Ukrainian. — Author.].

With the purpose of assistance to intensify relations with neighbouring Ukraine together with distant Russia, K. Brynkovy-anu founded in his Bucharest palace a special Slavonic school, for which, with the lapse of time he constructed a separate building under the church of St. Sava. Besides that, the most significant is that the clerk of Old Ukrainian language, separately from Russian, at the economic chancellery was Theodore Korbya (1670–1725, he was educated in Kyiv, where he later published „Psalter” in verse, and spent a final stage of his life). That was the evidence of existence, necessity and intensity of correspondence between K. Brynkovy-anu and I. Mazepa. It is interesting that the brother of T. Korbya, Davyd knew Ukrainian so good that during his trips along the territory of Ukraine, maintaining correspondence between Bucharest and Baturyn, he used documents, given to him for the name of Ivan Davyd. After his death in August 11, 1707 he was buried in the premises of Pechersk Lavra that became so-called acknowledgement of his great services for Ukraine of those times. One more fact in favour of the secrecy of intercommunications between I. Mazepa and K. Brynkovy-anu is the use of confidential texts and coded digital ciphers by Ukrainian hetman and Wallachian master. I. Mazepa always carried this cipher by himself in his personal medallion together with the cross worn on his neck. In the hetman chancellery, general clerk P. Orlyk knew this cipher key, and at the chancellery of K. Brynkovy-anu — this cipher was known to the Greek-Levant Nikola de Porta from Kiosa and a Greek, Spyrydon.

More over, enjoying the confidence of the Russian tsar Peter I, I. Mazepa was a mediator in maintaining correspondence between K. Brynkovy-anu and Peter I till October, 1708, i.e. till the last day before his brave deed — when he took a side with a Swedish king Charles XII. To implement the job of mediator he successfully used the infrastructure existed in the times of Bohdan Khmelnytsky: on August 21, 1654 hetman’s clerk I. Vyhovsky together with the headman of Moldovan town of Soroky S. Lupu founded constantly operating special postal service on both banks of Dniester for facilitating of information exchange between Cossacks and neighbouring Moldovans. So, at the end of August of 1704 master of Moldova Mikhay Rakovitse “wrote Mazepa that

making use of the war, occurred between the tsar and Swedish king [here the Northern war of 1700–1721 is meant.— Author.] the Turks intend to unite with Swedes and if not today then tomorrow the Tatars will invade Ukraine”. Later this postal service, effectively exploiting ferry communication through Dniester near the fortresses of Soroky and Bender, began to be used by I. Mazepa not only for the contacts with Jassy, but also with Bucharest. The river crossing via Danube near the town of Galati became the continuation of this way, through which the numeral contacts were carried out between committed Christian Ukrainian hetman and orthodox Patriarchs of the Middle East, especially the Jerusalem Saint Sepulchre Church, where at the end of I. Mazepa’s life he entrusted to bury him.

It is also worth mentioning that Ukraine was not terra incognita for the future Wallachian master K. Brynkovyanu. Yet at the end of the summer of 1678, after Turkish forces captured Chyhyryn on August 21, the then Wallachian master George Duka took a young K. Brynkovyanu with him, which influenced positively on his later decisions in establishment of close relations with I. Mazepa. Among foreign-policy causes which considerably assisted to realize it, there was gradual but irreversible collapse of the military-political power of the Ottoman Empire. The conclusive proof of it became defeat of Turks near Khotyn in 1621 and feeble siege of Vienna by them in 1683. These were events of great historical importance for the future of Europe where the military strength of Ukrainian Cossacks played significant role. All this strengthened orientation of freedom-loving new generation of East European leaders, to whom both I. Mazepa and K. Brynkovyanu belonged, in the direction of realization of anti-Ottoman intentions and plans. Half a year before I. Mazepa was elected hetman of Ukraine, Russia (on June 24, 1686), the part of which was Left—bank Ukraine, joined „Sacred league” created in 1684 — a union of the Habsburg Empire, Rzeczpospolita and Venetian Republic, directed against Turkey. As for Wallachia, the negotiations on its joining to the League were conducted by K. Brynkovyanu himself during 1687–1688, up to his election as a master of this Danube—side principality on October 29, 1688.

One can not help marking positive influence of K. Brynkovyanu on the policy of his protégé — young master of Moldova K. Duka, which during the middle of 90-th of the XII century ensured favourable attitude of the latter to the foreign-policy interests of I. Mazepa in the south-western direction. At the same time, all this constructively affected perception of Ukrainian hetman concerning Moldovan-Wallachian factor in his own policy. So, I. Mazepa at the beginning of his hetmanship supported Pereyaslavian Moldovan colonel Dumitrashku-Raychu, whom he gave a document on possession of the village Berezan' and tolerantly treated the fact, that the latter „being a Wallachian, gave his fellow-villagers to Cossack lieutenants”.

It is also known, that in the times of I. Mazepa one of his authoritative supporters was the colonel of Myrhorod of Moldovan origin Danylo Apostol, who accompanied hetman during mentioned above revolution of Peter I in Moscow, and later — in 1708, together with the Ukrainian leader he took a side of Charles XII. Tolerance to neighbouring Moldovans and co-operation with them characterized, practically all the 22-years period of I. Mazepa's hetmanship. For instance, after he united all Right-bank Ukraine under his power in 1703 and removed S. Paliy, he was not against commanding Bratslav and Mohyliv regiments by Moldovans „Ivan Grigorash, who was also called Ivanenko and Savva Voloshyn”, — as M. Kostomarov wrote. As a colonel Shpak, they belonged, to the guides of peasants, who rebelled during the march of Samusya in 1702, and after suppression of disorder „ran away behind the Dniester, and now appeared in Ukraine again”. Soon „Ivanenko captured Vinnitsa and Bratslav” and after the entry on tsar's service he received a title of Dubosary colonel.

Speaking about the study of direct secret diplomatic correspondence between I. Mazepa and K. Brynkovyanu it is worth noting that researchers have some difficulties regarding this issue. As some Romanian historians mark, it is connected with the fact that „successor of Mazepa Pylyp Orlyk, wishing to win the sympathy of Turks, [in 1711. — Author.] passes correspondence between Konstantin Brynkovyanu and Mazepa to the sultan in Constantinople”. The evidence of temporal bias of P. Orlyk for Ottoman

Porta, indisputably, shown in the name of achievement independence of Ukraine, is his personal instruction to Cossacks envoys before their departure to Istanbul in 1711, in which it was stated: „At the same time, the ataman and extraordinary ambassadors are to ask favour and kindness..., on behalf of Glorious Hetman, the Army and the whole Ukraine”.

Speaking about intermediary role of the Ukrainian hetman in providing of correspondent communication between the Wallachian master and Russian tsar, the information about it is more complete both in Romanian, and in Ukrainian sources. Tens of letters of K. Brynkovyanu to Peter I and other Russian officials were saved, where it was constantly specified, that any correspondence is sent through hetman I. Mazepa to Moscow, or received from him and forwarded to Istanbul. At least, among 282 letters of political-diplomatic character, sent by K. Brynkovyanu outside Wallachia, considerable part of them was consigned to I. Mazepa personally, or passed through his hands on its way to Moscow. Therefore one can agree with the statement of P. Chernovodyanu – a Romanian researcher of diplomatic activity of K. Brynkovyanu, that the latter secretly carried out „fruitful exchange by letters, where he also ... gave the information of political and military character concerning Turks”.

It is necessary to state that preliminary effective co-operation between I. Mazepa and K. Brynkovyanu and, simultaneously, with the whole pleiad of Moldovan masters-contemporaries of the prominent Ukrainian hetman (unfortunately, they changed very often, unlike I. Mazepa and K. Brynkovyanu, who, to their honour and glory, were unchanging leaders of their nations during 20 years). This co-operation, realized in cultural and religious spheres, brought exceptionally positive results for further collaboration of the sides in the framework of credible for that time Ukrainian—Moldovan—Wallachian—Russian orthodox alliance, traditionally directed against Ottoman Porta and latter-day aggressive intentions of Rzeczpospolita and Austrian empire concerning Danube-side principalities. In such conditions, enormous human, economic, political, military and spiritual potential of Ukraine, especially, with its unique religious center of Kyiv Pechersk Lavra — defi-

nitely served as a certain hope for the Balkan peoples in realization of their old aspirations to be liberated from unendurable Turkish yoke. More over, there was substantial and stable financial support of interests of orthodox Christians of Balkans and Middle East from the side of Ukrainian hetman I. Mazepa, whose activity was mostly realized with the assistance or participation of neighbouring Moldova and Wallachia, outside which there was a space of hard confrontation between the Christian and Moslem world.

Political activity and diplomatic correspondence between Ukrainian hetman and Moldovan and Wallachian masters was directed on creation of above mentioned credible anti-Turkish military-political union, with participation of orthodox countries — Wallachia, Moldova, Russia and, naturally, Ukraine, the part of which was subordinated to Moscow, and on analysis of the position of Ottoman Empire and Crimean Tatars concerning Ukraine. I. Mazepa, as European-oriented experienced politician and a patron of general-orthodox scale, was familiar with problems of both Danube-side principalities, and Europe in the whole. So, above mentioned French diplomat Jean Baluse, executing a role of signaller of Peter I at the end of 1704, visited the residence of Ukrainian hetman in Baturyn for passing the proper correspondence, and after the personal meeting with I. Mazepa he wrote a letter to Paris where he told about hetman that: „He possesses a big experience in policy and, in comparison with Muscovites he follows the events of foreign countries”. Therefore he easily succeeded in setting of active correspondence, including the cipher one, with his contemporaries in the capital of Moldova, Jassy and Wallachia, Bucharest. So, on October 20, 1693 I. Mazepa wrote from Baturyn to Peter I that he had already „sent special parcel to Wallachian and Multyan masters [Wallachian and Moldovan accordingly. — Author.]”, using the fact that „Wallachian master told many times that Greek merchants with their purchases from Little Russian territories should use the simple old way to Jassy, with the good hope for their complete safety”. As I. Mazepa mentioned: “taking into account Polish commandants, who are staying in Nemyriv and Soroky and who are watching every step, I can not send anyone to them or write them”. With the help of media-

tion of Nizhyn merchant Sava Oleferov, Ukrainian hetman first contacted Moldovan master Konstantin Kantemyr, and later on — Wallachian leader K. Brynkovyanu, with whom long-term secret correspondence sprang up.

Moldova of those times, located on the way of active diplomatic and cultural-spiritual communication between hetman of Ukraine, South-Eastern Europe and Middle East, even being under control of Turkey, could not stay aside of this process. So, the Moldovan master's envoy of Ukrainian origin Ivan Bilevych in November of 1690–March 1690, making his way to Moscow and back, discussed in detail possible ways of common fight against Turkish-Tatar onslaught. At the same time, I. Mazepa specified in his letter that „Wallachian master sent that above mentioned envoy [Sava Oleferov. — Author.] and passed through him a composition of sealed words, written in figures, from which I understood that he, the master, desires to maintain correspondence with me, using those figures”. It is important to emphasize that to conduct secret correspondence Moldovan and Wallachian used trusted couriers. The letters contained valuable information concerning military operations of the Ottoman Empire and plans of the Crimean Tatars subordinated to it, which was especially important for I. Mazepa as a hetman of Ukraine, the destiny of which mostly depended on the military-political intentions of Turkey. One more letter of I. Mazepa can be the bright example of this. He sent it from Baturyn to Peter I in November 26, 1696, where he informed in detail about returning from Jassy of his own messengers who told, that „the Wallachian master has information, that the Crimean khan ordered to all Crimean and Bilhorod hordes get ready for the forthcoming military march in coming winter... directed against Little Russia protected by God”.

For many years, I. Mazepa actively used Moldovan, Bulgarian and Serbian couriers, who were less suspicious in Europe for numerous Russian agents. So, a Moldovan messenger provided secret correspondence between Ukrainian hetman and duchess Hanna Dolska (*See: Photo 7*) who was the first wife of the duke M. Vyshnevetsky, and own aunt of the Polish king S. Leshchynsky. She maintained relations with the king, which was of great significance

before historical statement of I. Mazepa in autumn of 1708. On September 16, 1707 I. Mazepa received in Kyiv a ciphertext letter from duchess H. Dolska, who enclosed in an envelope a letter from S. Leshchynsky, where the king promised „to receive Cossacks like a father and satisfy their needs”. „The duchess Dolska sent me this letter through one Wallachian man, having sewed it up to the hat of the courier”, — in such words of one October evening a hetman told his general clerk P. Orlyk about received correspondence from Poland, where S. Leshchynsky wrote his suggestions concerning possible future political joint actions, directed against Russia. These negotiations were ended at the beginning of 1708 by signing a formal agreement between hetman I. Mazepa and the king S. Leshchynsky. Indisputably, such dangerous game might have unforeseen consequences for I. Mazepa. Such crucial event happened in 1708 (i.e. before Ukrainian hetman took a side of Charles XII and S. Leshchynsky) which was influenced, to certain extent, by events which were taking place in Moldova. M. Kostomarov described it in detail: „A snitcher appeared again, — he writes, — who told about Mazepa’s intention to betray the tsar: it was newly-baptized rider Myron, who was liberated from the Turkish captivity.

Having arrived to Kyiv, he informed whom it was necessary to, that he met local inhabitant Vasil Drozdenko in Jassy; that Drozdenko was a son of former Bratslav colonel Drizd — zealous opponent of Doroshenko, whom the latter took prisoner and ordered to shoot him up. Drozdenko said to Myron: „Last year I was in Poland beside the king Stanislav, exactly then, when the infidel messenger arrived there. Just the same time some monk arrived to the king with the letter from hetman Mazepa. The letter was read in the presence of the infidel messenger, and it was promised in the letter, that a Cossack army, together with Polish and Crimean Tatars, would fight against tsar’s army. The snitcher was sent from Kyiv to the ambassadorial order [i.e. to Moscow. — Author.]. Myron told there, that Drozdenko ordered him to inform the tsar about this for the sake of common orthodox faith and for the sake of that his father was a Bratslav colonel serving for Moscow state. Moscow did not believe the information and the tsar consoled het-

man with the letter of commendation. The government treated the information in such way, because it did not believe it, having been taught already by the previous information against Mazepa; and, nevertheless, we see that the news from Drizd was truthful and related to the fact that Mazepa sent Bulgarian or Serbian ex-bishop to Stanislav.

It is also important that relations between I. Mazepa and masters of neighbouring Moldova turned out to be so trustful, that the above mentioned masters due to their forced frequent change according to the orders of Turkish sultan, either asked political asylum in Ukraine, or did it for their close representatives and relatives. So, in autumn 1696 not only personal courier of hetman in Moldovan and Wallachian direction Petro Voloshyn came back from Jassy to Baturyn, but also, as I. Mazepa wrote „a significant local man named Ivan Drahynych, who was, some years ago, a deputy master of Duka [Konstantin Duka (1693–1695). — Author.] on that side of the Dnieper in the town of Nemyriv, because during that times the master was given that territory by the Turkish sultan”. In the same letter the Ukrainian hetman informed the tsar, that „mentioned Ivan Drahynych will stay in Baturyn, as he wishes to live here, in Little Russia, planning to bring here his wife and children from Wallachian land... We also have one man, who arrived together with Petro Voloshyn and Ivan Drahynych, he is of Little Russian origin, and has a wife and children in Jassy, who was specially sent with them by Wallachian master, ordering that man to give a figure alphabet of that master, with the help of which, master Antiokh Kantemyr (1695–1700, 1705–1707.). — Author.] would like to maintain secret correspondence, so I will keep him beside me...”.

At the same time, K. Brynkovyanu, for example, in 1697 via D. Korbya, his ambassador to Warsaw (where I. Mazepa had traditionally strong contacts as a former student of the Polish capital and as a civil servant of a king), addressed A. Nikitin, an official representative of Russia to the capital of Rzeczpospolita with the purpose of possible creation of such union. D. Korbya executed the same task when he returned to Bucharest through the town of Chernivtsi, where the local headman – representative of Moldova K. Turkulets was offered to leave the military subdivision of Po-

land and join the prospective plans of orthodox peoples for common opposition to the Turkish expansion. Anticipating things, we should mark that Wallachian master supported headman of Chernivtsi later on again — on August 2, 1704, when appealing with the proper request to the Polish king of that times August II, who then maintained temporal allied relationships with Russia, thus and with I. Mazepa, against the King of Sweden Charles XII.

Besides that, on September 16, 1697 K. Brynkovyanyu officially approached the eastern neighbour with request to send 2 thousand of foot streltsy and 1 thousand of riders, „and Cossacks” among them, „as both Wallachia, and Moldova were ready to fight for their liberation from under the Turks and resist the Austrian-Polish onslaught”, against Budzhats Tatars who, being faithful allies of the Ottoman Empire, stroke the most devastating blows on to the neighbouring Danube-side principalities. Readiness of Moldova was confirmed by the envoy of the master of this principality Sava Konstantin, who in May 1698 conducted the prolonged negotiations „in Baturyn, in the residence of Ukrainian hetman”, after which he left for Moscow. Almost in half-year time, on September 10, 1698, an envoy of Wallachian master was entitled to ask for Ukrainian and Russian help to liberate the mouth of Danube from Turks. To realize that, he offered the allies „to move along the Kaniv road to Moldova with the help of forces of 4 thousand of foot streltsy and 10 thousand of riders, which would be enough”, as there was a support of both „Konstantin Turkulets — headman of Chernivtsi and a leader... of local... Moldovan divisions with 10 thousand of selected riders”. In its turn, Wallachia pledged to provide to joint Ukrainian-Russian forces not only military support, but also help with food, giving wheat, honey, oil, horses, bulls, sheep and, even, materials for building ships.

It is notable, that, starting from the moment of concluding Karlovits truce between Austria and Poland, from one side, and by Turkey — from another one, on October 24, 1698, and to the first days of 1700 a favourable political military and diplomatic conjuncture was created for consolidation of intercommunications between I. Mazepa and K. Brynkovyanyu, which was explained by the changes of strategic character in position of Russia, opin-

ion of which Ukraine had to consider. Withdrawal of Russia from the negotiation process of above mentioned European forces and conducting of separate Russian-Turkish negotiations in Istanbul, which finished by signing the peace treaty of July 23, 1700, became convincing signal of that to the east of Danube-side principalities a new mighty state with military-political force is asserting itself, with which they traditionally were linked by the common orthodox faith. All this to the large extend „untied” the hands to the Wallachian master, who at the beginning of XVIII century started to redirect his foreign policy to the east, which was proved by the comprehensive support of the official representative of Peter I — E. Ukraintsev by K. Brynkovyanu during above mentioned negotiations with the Turkish side, which ended successfully for the north-eastern neighbour: the Ottoman Empire agreed with annexation of Azov and adjoining territories to Russia, and also refused from its further annual tribute payment to the Tatar khans.

Speaking of reorientation of K. Brynkovyanu's policy to the east the most significant event was the establishment of diplomatic relationships with Russia on September 16, 1697, in which Ukrainian hetman played an important role. So, on October 3 of the same year I. Mazepa received the envoy of Wallachian master G. Kastriotu, who was making his way to Moscow, and informed Peter I in advance about the important details of his official mission, thereby positively assisting this event. In the future all correspondence of K. Brynkovyanu and Moscow and the other way around, went through I. Mazepa only, whose couriers met with Wallachian master and his representatives, as a rule, in his suburban palace Mogoshoaya (*See: Photo 8*). So, K. Brynkovyanu in his personal letter of March 27, 1700 wrote to the address of his ambassador to Moscow that „starting from January and to this day I wrote 5 times and 4 times I sent 6 packages of the letters, received from the deacon of Duma [E. Ukraintsev from Istanbul. — Author.], who asked us to pass them to the hetman as they are”. In this context we should note that this letter is telling us only about the short three-month period of the beginning of 1700, during which five letters got to I. Mazepa, handwritten by K. Brynkovyanu. One can confidently assert that there were quite a lot of

such letters until 1708, the destiny of which is still waiting for the Ukrainian researcher. The examples of this are a number of documents, among which is the letter of February 5, 1707, written by the Wallachian master in Tyrhovishte, where he calls his Ukrainian contemporary „Mazepa – as the Serene hetman of Zaporizhia”, and his similar cipher message of March 23, 1708, i.e. half-year before I. Mazepa took a side of Charles XII, which is the evidence of the absolute trust to the former, addressed to the Russian chancellor G. Golovkin, where he emphasizes unchanging intermediary role of the Ukrainian hetman and trust to him concerning providing of stable correspondent communication between Wallachia and Russia. It is reflected in the following expression of K. Brynkovyanu concerning his own letters: „... which I send by my man to the Serene Mister hetman, according to Your previous commission with no doubt that he will pass them through his people without a delay, wherever you are”.

Indisputably, together with known facts that K. Brynkovyanu, showing his deep respect to the hetman gave I. Mazepa numerous presents, precious things, wine and even exotic products and considerable sums of money, all this correspondence was realized with participation of masters of Moldova. Appropriate mail from Bucharest was going through its territory, taking into account that the quality, condition, immediacy and further destiny of communication of that times, also intended for Moscow high-ranking officials, who significantly depended on the Ukrainian hetman. Above mentioned intensity of correspondence between I. Mazepa and K. Brynkovyanu, intermediary role of Ukrainian hetman in providing of correspondent communication between Moscow and Istanbul, confirmed once again the real opportunity of the Ukrainian leader in touching upon any questions and discussing them with Wallachian master, including those ones concerning the ways of sponsorship of publishing the above mentioned “Gospel” in Arabic at the publishing-house passed by K. Brynkovyanu to Aleppo in 1706 (*See: Photo 9, 10*), which fitted into the limits of well-known, more wide financial support of the Orthodox church of Middle East by I. Mazepa. In winter 1707–1708, for instance, Ipolyt Vyshensky, a representative of the Chernihiv archbishop Ivan Maksymovych

visited Bucharest, on the way to the old Christian centers of this region, who conveyed traditionally precious gifts from I. Mazepa to the Saint Sepulchre Church in Jerusalem. Wonderful impressions of I. Vyshensky about Bucharest were preserved to our days. He wrote about it as a „very large city with beautiful palaces” (*See: Photo 11*). Factually, I. Vyshensky repeated the track, beaten by many previous generations of compatriots, including pilgrims Makariy and Silvestr from Novhorod-Siversk who in 1704, with consent of I. Mazepa visited the Holy places of the Middle East also via Baturyn, crossing the territory of Danube-side principalities. Chernihiv region, in its turn, during 1704–1706 gave asylum to Moldovan confessor Pakhomiy, to whom I. Maksymovych presented a book „The Sprinkled Fleece”, and who later, in 1717, finishing his terrestrial way being archbishop of the town of Roman (Moldova), was buried on the premises of Pechersk Lavra. There is one more evidence of the fact that I. Mazepa maintained close relations with the orthodoxy of the Middle East, which were carried out across the territories of Moldova and Wallachia, where the way of Ukrainian envoys continued through Danube to South. In June, 1707 hetman inspected the state of completion of building at his expense the Kyiv protective constructions with four towers and three gates around Pechersk Lavra (length of wall 1190 m, breadth — about 3 m and height 7 m), which turned the proper part of the right bank of Dnieper into the real fortress. „When this Pechorsk hill was dug out, — M. Kostomarov writes, — a whole lot of old coins was found... Antiokhiya Patriarch, to whom they were sent for inspection, named them Assyrian”. The way of hetman couriers to Antiokhiya and back lay, obviously, in a tested manner through the possessions of the two orthodox principalities, (the masters of which I. Mazepa fully trusted) and in roundabout way of dangerous spaces of North and North-western Black Sea side, fully controlled by Crimean and Budzhts Tatars, and also by their master, of still powerful during that times Ottoman Empire.

All this confirms the role of Danube-side principalities as a connecting bridge between the church of the countries of Eastern and South-eastern Europe and orthodox believers of Moslem space. That is why, one can be sure to concede that during the

repeated visits of these countries of above mentioned Antiokhian Patriarch/Aleppian Metropolitan Atanasiy he met with hetman of Ukraine and gave his consent on financing of publishing „Gospel” in Arabic. Alongside with other concrete steps, directed at the support of the Orthodox church of the Middle East, which has been suffering under the Turkish yoke since 1516 (for example, Jerusalem, Aleksandriya and Antiokhiya Patriarchates — the latter was founded in 38 A.D. by the apostles Petro and Pavel — were not allowed to build the temples, publish religious literature, and the orthodox believers were forbidden to live freely in the Moslem environment), the Ukrainian leader made this unique step, which immortalized the memory about him forever. Anticipating things, it is necessary to mark that strong relations between I. Mazepa and Jerusalem church will play a crucial part for him. They deeply marked a final stage of life of hetman in the Moldovan town of Bender and further deposition of his body in the Church of St. George in the Romanian city of Galati, which is subordinated to Jerusalem Patriarchy [this was the reason why at the beginning of its functioning it was called Jerusalem, and later remaining such in the national memory, that became one of the reasons for making decision by I. Mazepa’s descendants to bury his body there, taking into account the circumstances of that moment, and also due to verbal testament of hetman to be buried in Jerusalem. — Author.]. Boundless gratitude of Arabic Christians to I. Mazepa for the extraordinary gesture of support of their religious life was fixed in the introductory part of Aleppian variant of „Gospel” of 1708 and exists nowadays, including in Romania. So, on the third and fourth pages of this rarity edition in the Greek and Arabic poems, the personal role of „deserved and venerable mister Ivan Mazepa ...brilliant personality...”, who „ is known by his clear and holy faith, and who gave Arabs as a gift the message of God as Gospel with his soul full of wisdom”. Answering the question about who is that person „who gave us this noble book”, authors of Arabic poems write: „He was a hetman Ivan Mazepa..., who became well-known by being a head of Little Russia and who enriched its faith, heaved up its glory, represented its courtesy and made it the most famous”. (See: *Photo 12, 13*).

The work of I. Mazepa concerning translation of „Gospel” into Arabic and its publishing in Aleppo was carried out with the knowledge and support of Wallachian master.

It is obvious, that antitürkish position of K. Brynkovyanu could not remain unnoticeable neither in Kyiv, nor in Moscow, where it was well realized and considered that actions of Wallachian master could cause counteractions dangerous for his life, especially from the side of Istanbul, that was fully proved to be correct later, in 1714, when by the order of Turkish authorities Wallachian master was mercilessly executed. Therefore, to a great extent, the apogee of collaboration between I. Mazepa and K. Brynkovyanu is considered to be January 17, 1701 when exactly Ukraine was chosen as a place of possible political asylum for the Wallachian leader, in case of occurrence of threat for his life, and for the people close to him and those of aristocratic level respected by him. So, answering the letter of Peter I of April 1, 1701, K. Brynkovyanu expressed sincere gratitude for giving him a special document, which confirmed willingness to receive a Wallachian master in Ukraine. Certainly, such important decision could not be ratified by tsar without a preliminary discussion with I. Mazepa who realized the responsibility he had concerning this important question of intergovernmental significance.

However, only God knew that Ukraine would never become asylum for K. Brynkovyanu (he was canonized in 1992 for his charity in the orthodox field as a Saint of Romanian Orthodox church, that can urge to the proper thoughts concerning I. Mazepa as well). On the contrary, historical destiny is taking a turn that, the Romanian side will adopt the remains of I. Mazepa forever, and inhabitants of this country will be preserving memory of the Ukrainian hetman during three hundred years — up to our days, even in hard historical conditions of his merciless pursuit, and pronouncing anathema against glorious son of the Ukrainian nation by the Russian Orthodox church.

II. I. Mazepa's life in Moldova, his death in 1709 and burial near the town of Bender

In this chapter of the work the author's primary objective is to process the sources newly brought to light and not known in Ukraine, especially of Moldovan and Romanian origin, related to unfortunately short period of life of glorious Ukrainian hetman in the town of Bender and to his death on October 2, 1709. The author also intends to systematize existing data and clarify some historical events concerning this issue.

In this context we should mark with pleasure the fact, that both domestic historians and foreign specialists during considerable period of time, especially during the years of independence of Ukraine, did good job for more complete, professional and correct coverage of the foreign period of life and premature death of I. Mazepa. At the same time, a wide range of aspects on these issues remained uninvestigated, which impelled the author to new scientific researches both in Moldova and on the territory of Romania, urged to assist to the final rehabilitation of the figure of I. Mazepa, including abroad, and to the restoration of real heroic image of the prominent Ukrainian hetman.

First of all, one should emphasize that I. Mazepa yet while studying in Kyiv-Mohyla Academy and college of Jesuits in Warsaw learned much about the Bender fortress and about the town with similar name in the lower part of Dniester, neighbouring to Ukraine. More to it, later, during 1656–1659 in Europe he perfectly mastered the artillery as method winning over the fortress fortifications. Having become a hetman of Left-bank Ukraine, I. Mazepa together with the colonel of Bila Tserkva S. Paliy had been intending to capture the Bender fortress for several times during 1692–1693, which was an important outpost in Moldova subvassal to the Ottoman empire.

However Bender and its suburbs, the origin and history of which are by some historians connected with the name of influential duke of Halychian Rus Danylo, the Genoese merchants and, naturally, with the Ottoman Porta, was to play a crucial part for

I. Mazepa: the Ukrainian hetman spent his last period of life here and found his tragic death. Being unaware of this, till the last moment of his hetmanship, I. Mazepa kept an eye on events, which took place in Bender, and undoubtedly in the whole region neighbouring with Ukraine, which helped him be in the course of current political and military events. So, at the beginning of XVIII century Bender obtained the status of residence of Turkish seraskyr [governor. — Author.], after its transference from the town of Babadag [located on the territory of Dobrudzhian part of present Romania. — Author.], the town turned into the center of political, diplomatic, military, trade and economic life, having become the main sentry post on the restless northern border of the Ottoman Empire. As G.Astvatsurov justly notes in his research of the history of Bender „experienced serascir Yusuf-pasha, having arrived to his new residence in Bender, started both reconstruction of the fortress and renewed previous diplomatic contacts and started seeking for new ones. The weakness of central sultan power made interested politicians from different countries contact almighty Turkish aldermen directly. The most active were Polish and Swedish diplomats, interested in aggravation of Russian-Turkish relations. In the autumn of 1707 a lively diplomatic correspondence began between Turkey and Sweden. At the beginning of May 1708 the protégé of Charles XII, Polish king S. Leshchynsky sends to Yusuf-pasha in Bender, a crown cukhmeister Stanislav Tarlo who told the envoy of I. Mazepa, who was in Bender „that the supporter of Stanislav Leshchynsky, mister Tarlo, asked Porta through seraskyr in Bender to give at least a bit of horde as assistance”. „Alongside with Swedes and Poles, — specifies G. Astvatsurov, — Ukrainian hetman I. S. Mazepa also began to send his envoys”, which testifies about high degree of independence of his foreign policy from Moscow, from one side, and about the boundless desire to fight for independence of Ukraine — from another”. „Careful Cossack leader, — the author of investigation of the Bender fortress goes on, — acted more precisely, and the assistants of Peter I could not understand the mission of Mazepa's authorized delegate to Bender, Greek Zgura, sent to the seraskyr-pasha Silistriysky [up to 1700 Bender was subordinated to Silistriysky (present Bul-

garia) seraskyr. — Author.] with compliments and mutual gift and with the verbal excuse for the offences [of the previous marches. — Author.] made to the Bilhorod horde. However M. Kostomarov specifies that, Zgura started provoking I. Mazepa, urging him to betray the tsar and take the side of Poland. As a result, a prominent Ukrainian historian described this delicate situation, which an experienced hetman knew in advance, as follows: „Mister Tarlo wrote on June 9 [1708 — Author.] a letter to the hetman, where he urged him to join Swedish king and Stanislav Leshchytsky and on behalf of both kings he assured, that Zaporizhian army and all Ukrainian people would preserve their old rights and liberties with the grant of new ones, if only hetman, after being liberated from under the power of tyrant, would turn to his indiginous ruler and common Mother — Rzeczpospolita”.

Taking into account that I. Mazepa secretly matured such plans for a long time, knowing about double and provocative role of Tarlo, „he sent this letter to Golovkin and asked what he should do. The tsar ordered to hetman to answer Tarlo whatever he wished to”, obviously, once again checking up devotion of I. Mazepa to the interests of Moscow or just keeping trusting him. In such conditions the Ukrainian hetman acted wisely as usual. „Then Mazepa, — continues M. Kostomarov, — asked Tarlo on July 23 [1708 — Author.], not to force him, hetman, to refuse from loyalty to his tsar and, more to it, Ukrainian people will never agree to be united with Poles, having suffered the force of misfortune from them”, by saying that he was keeping back his real plans concerning the future military-political union with Sweden and Poland.

It is also interesting that once after his brave military-political statement in October of 1708, I. Mazepa sent his envoy with long letter of eight pages to Yusuf-pasha in Bender where he explained in detail the reasons of his taking side of the Swedish king.

Thus, the Turkish side and the alderman of Istanbul to Bender, knew about the events, related to the history choice of I. Mazepa in 1708, moreover, they followed the actions of Ukrainian hetman during the first half of 1709, and therefore, his address to the Turkish authorities, after the fateful Poltava battle, to give consent on the settlement, together with Charles XII in Bender, was not

unexpected news neither for the Ottoman Empire, nor for Bender seraskyr and for the master of Moldova at that time Mikhay Rakovitse. It should be noted that Bender, as a place of possible political asylum, appeared and were in the plans of I. Mazepa right away after the events in Poltava. But it took much time and was not that easy till he reached and settled in this Moldovan town and in its outskirts, together with foreman and Cossacks accompanying him (*See: Photo 14*).

So, in June 1709, the idea of the joint urgent conveyance to the Turkish border, i.e. in the south-west direction, belonged to I. Mazepa, who began to convince Charles XII in that it was the only right way immediately after awareness of catastrophe scale, irreparableness of the situation occurred, and especially, extremely dangerous consequences of further stay in the region of Ukraine fully controlled by the tsar. Certainly, a few factors influenced the selection of Bender by I. Mazepa, namely: on one hand, heading for Crimea, as one of variants, turned to be dangerous due to his own participation in marches together with Peter I against Crimean Tatars only ten years ago, what infidels were unlikely to forgive; on another hand — hetman, as was mentioned above, maintained active political and diplomatic relations both with Bender seraskyr Yusuf-pasha and with Moldovan master Mikhay Rakovitse. He really held the situation both in Bender and in its suburbs yet during the times of previous marches to the south together with S. Paliy.

An important factor was in that I. Mazepa had a lot of Moldovans by birth in his army, which, in his critical situation acquired the practical value. These representatives could provide concrete help to the hetman in placing Cossack army on the territory of neighbouring and orthodox Moldova, which later became reality.

At those circumstances I. Mazepa also recollected his previous letter to the Russian chancellor G. Golovkin, where he praised much Myrhorod colonel Danyl Apostol [the son of Hadyatsk and Myrhorod colonel of Moldovan origin Pavel Apostol during the reign of Bohdan Khmelnytsky, who was the hetman of Ukraine in 1727–1734, the father of Petro Apostol — Russian scientist. — Author.], who preserved strong family relations in Moldova,

including on the level of the master of this principality. In this letter I. Mazepa, wrote: „Mentioned colonel Danylo Apostol is of Wallachian origin. In the army he was famous for his bravery and among all colonels he was the oldest one, he also deserves trust and liking of the whole army, especially from the side of battle regiments; general transport driver Lomikovskiy and general judge Chukevych, and also Pryluky colonel are his matchmakers; Lubny colonel is his grandfather; Nizhyn colonel is his child's godfather, and all the rest colonels and important persons are his close relatives or maintain close friendly relations with him". All this taken together substantially affected the final decision of I. Mazepa, who informed Charles XII in this connection, that „on the fifth day we will already be on that side of the border and will be safe”.

Here I would like to draw your attention to the fact which will be of great significance during further stay of the Ukrainian hetman in Bender, and also after his death: during the ferriage through Dnieper in Perevolochna he managed to take both own valuables and hetman's ones, money, free stones, expensive crockery, including two barrels with the gold coins. As O. Subtelny marked, due to the lavish gifts from tsar, Mazepa during the times of his 21-year hetmanship accumulated about 20 thousand estates and became one of the richest feudal lords in Europe.

Decision of actions of I. Mazepa finally convinced Charles XII to head for Bender as the former, in relatively quiet situation had time to ferry over the right bank of Dnieper the army accompanying him, members of many Cossacks' families and, practically, the property they had. In the last moment the king left the major part of his army under the responsibility of general Levengavpt, who was soon taken prisoner to Peter I, intently pursuing runaways. Having learnt from Swedish captives, who after the cruel interrogations were executed on-site or sent to distant Siberia, that a hetman and king were making their way to Bender, the tsar immediately sent four regiments of riders headed by major-general G.Volkonsky and brigadier G. Kropotov in pursuit of them. And by lucky chance only, that pursuers departed with a definite delay, and, unlike I. Mazepa, they did not know the peculiarities of the movement along boundless, plane and outwardly monotonous

Black Sea-side steppe, rescued Ukrainian and remains of Swedish army during the first days of movement from the total destruction. In a dry steppe trampled down by the hoofs of thousand horses and even more foot soldiers, civilian population, their supporters and members of their families, under the bright rays of the sun indifferent to human grief and in conditions of almost total absence of drinking-water and proper food, meeting from time to time only with the grave shroud of burial mounds of old ancestors, the situation was rescued only due to authority of the Ukrainian hetman and his perfect knowledge of south steppe peculiarities.

After the joint appeal of hetman and the king to the Turkish authorities in the town of Ochakiv to help in crossing over the South Buh river, Bender began to be considered as a destination point of the forced passage of I. Mazepa and Charles XII in the communication between Ochakiv Abdurahman-pasha, the sultan and Bender seraskyr. However, limited technical help during the mountain pass from the side of Turks, who agreed to provide the refugees by five ships only after the two-day negotiations and for 2 thousand of ducats, turned out to be insufficient for quick crossing over the Bug by them. Meantime, as a Moldovan chronicler and contemporary of these events Nicolay Kostin reports, „...Moscow heralds overtook Cossacks and Moldovans and killed many of them or caught them and took away their belongings... And when the riders of Zaporizhian Cossacks, who took the side of Swedish king, together with the part of Moldovans, who were in his service for payment, saw they could not cross over the Bug and having fear for heralds, departed for Crimea along the field between Dnieper and Bug, and hardly... got back to their master”.

Another known chronicler of Moldova of that times, also a contemporary of the respective events was Ion Nekulche, who added the following to the previous information: „Mazepa, who found his bearings on the ground, crossed over Dnieper and Bug near Ochakiv, together with one thousand riders: Moldovans, Swedes and Cossacks”. Since then, adds Romanian historian I. Nistor, describing events mentioned above, the stripe of a shoal in the middle of the mouth of the Bug, which was first discovered by Moldovans and through which everybody successfully

got over on the opposite bank, received the name „Wallachian spit”.

Finally, on July 6–8, 1709 I. Mazepa and Charles XII crossed over the Bug and found themselves in more safe Turkish possessions of Abdurahman-pasha in Ochakiv. On July 11 of the same year they received a positive answer from seraskyr of Bender, who confirmed his consent on placing of migrants near the local fortress. Seraskyr calmed the king and hetman and invited them to Bender. He also sent different useful things to the refugees, including tents. On July 21, 1709 refugees reached the Dniester, on the right bank of which a mighty Bender fortress was shining in the summer sun (*See: Photo 15*). This fact was exactly documented by chronicler N. Kostin, who wrote, that „once the king crossed Ochakiv, he continued his way to Bender and settled them together with the Cossack hetman Mazepa and other colonels”.

But at first, they temporally stopped on the left bank of Dniester, in the region of present Parkany — suburbs of the city of Tyraspol, in order to be prepared properly for the formal meeting with seraskyr. The historian of the XIX century F. Lagus, who attentively followed all the way of I. Mazepa and Charles XII, starting from Poltava to Varnytsya [the name of this settlement on Dniester means grout in English. — Author.], wrote that since July 21 till July 23, 1709 a temporal camp of both leaders was on the bank of the Dniester, opposite the river Botna (*See: Photo 16*). The Ukrainian and Swedish troops rested after the exhausting crossing of a long distance along the steppe, tidies themselves up and only then they crossed over the Dniester. Meantime Yusuf-pasha, by the order of sultan, prepared a permanent military camp for guests. F. Lagus wrote the following about their solemn meeting: „When the king departed for Bender, seraskyr met him on the half way with a big amount of riders and foot soldiers, declared about the order of sultan and invited Charles to preliminary prepared place of settlement. When the king walked up to the river with his army and one could see the fortress, a volley from 36 cannons, which stood on billows, began to thunder. Janizary stood in two rows to the very royal tent, which sizes and luxury outdid all those mentioned earlier”.

Regular weapon and other necessary things supply was organized through the Dniester and already on August 1, 1709 I. Mazepa and Charles XII finally stopped on the right bank of the Dniester.

Speaking about the number of Cossacks, who followed hetman, O. Subtelny specifies, that „to Bender Mazepa was followed by about 50 leading representatives of the foremen, almost 500 Cossacks from Hetmanshchyna and over 4 thousand of Zaporizhian Cossacks”. Taking this into account, M. Kostomarov was right to a certain extent, when he mentioned about „a handful of Cossacks, who in 1709 escaped to Bender together with Mazepa”. Unfortunately, overwhelming part of Ukrainians did not support hetman in his noble and grand purpose – to win over the independence of Ukraine. If all Ukrainian people had supported I. Mazepa, he would have undoubtedly won this initiated action.

In this context, in 1933 the Ukrainian political emigrant in Romania V. Trepke made a bright comparison, from our point of view, correlating the period, that came for Ukraine after the defeat of I. Mazepa and Charles XII near Poltava with situation, which occurred in terms of the state independence after unsuccessful liberation competitions in 1918–1920, defined by him as „the second Poltava”. V. Trepke emphasized similarities in the political aspect of the periods mentioned above: „Then — there was indifference of the people and disunity and personal or group ambition of the Ukrainian foremen, powerful leaders of that time, in Ukraine; and now — it is a party and group fight of leading groups (mainly, political parties) of the Ukrainian nation... I. Mazepa as a person with versatile education and Western Europe breeding was better understood and interested by “Europeans”. But his own nation could not understand and properly estimate him, as its „Eurasian” culture of Moscow origin impeded to pay attention to the person whom the history assigned the role of „Ukrainian Washington”, if the fortune had been more gentle and would not have created obstacles”.

Reverting to the situation round I. Mazepa in Bender in summer of 1709, it would seem, that by crossing the Dniester and settlement in Moldova subvassal to Ottoman Empire any danger for hetman remained behind. However the situation turned out to be

not that simple. Newly arrived in Bender were immediately informed, that the Russian tsar through his ambassador P. A. Tolstoy, asked a padishah twice on July 10 and 27, 1709 not to accept under his patronage „traitor Mazepa”, and give him out to Moscow. This grand mufti was even offered 300 thousand thalers for his assistance. This fact together with a set of concessions of military-political character (refusal from the territories occupied by Sweden, which Russia pretended to, recognition of August II as the king of Poland, etc.), was reported to Charles XII in Bender. But, as V. Lutsiv justly noted during his time, Swedish king cast away all that, and the demand of the tsar to give out his ally — I. Mazepa, caused his indignation. Both padishah and Swedish king, to their great honour, refused the terms offered by the Russian tsar and, even, did not think to give out a hetman in his hands. Turks „did not give him out, but strongly guarded for the sake of benefit and better security, they allowed to come to Bender and gave good dwelling, which he also needed in his indefinite and difficult situation, venerable age and disease, that is why they even doubted if he survives it”.

It should be also noted that the stay of I. Mazepa and Charles XII in Bender extremely worsened the Russian-Turkish relations. Russia, from its side, saw the only way of possible reconciliation between the two sides, namely, giving „traitor Mazepa” out, and after his death – giving out “the corps of the cursed Mazepa or his ill-fated head”. It is known, for instance, that a tsar, instructing G. Volkonsky and G. Kropotov yet at Perevalochna point, insisted on catching I. Mazepa at all costs, putting into chains and bringing him for execution with the personal participation.

Taking this into account, thanks to the efforts of Cossacks and assistance of both Turkish and Moldovan authorities I. Mazepa settled down quickly enough.

There are two versions concerning the place of his settlement. The first one, not without a reason is supported by O. Subtelny, who considers shaky physical state of health of the elderly hetman as an argument — „Mazepa settled in the place with better guard because of his weak health”. Undoubtedly, unpleasant news about frequent attempts of tsar to reach the hetman alive or dead,

awareness of plans failure concerning getting the independence of Ukraine and discrediting his hopes, isolation from his Homeland, loss of major part of his property, report about the mass executions of his supporters in Ukraine, unwillingness of Turkish side or any other foreign military-political force to immediately stand up for him and help to liberate his native lands from tsar's yoke — all this negatively affected a physical health and general moral and psychological state of I. Mazepa who was no longer young. His vital force, undermined by numerous bad events, happened after Poltava, gradually went out. Besides, knowing well the inclination of some representatives of that time of government structures of the Ottoman Empire to the receipt of money rewards, hetman worried, that somebody from them would give him out to the tsar in the end, which even more negatively affected his state of health. That is why, having arrived to Bender, I. Mazepa almost did not leave his bed, needing the increased medical care. Seraskyr Yusuf-pasha, his old acquaintance on diplomatic correspondence, greeted the hetman kindly, to his honour and informed that the padishah ordered to look after him. Possibly, exactly this fact played a crucial part in placing I. Mazepa not in a tent, unprotected from the summer heat, but in the durable house in the very town. At least, there are grounds to agree with the statement of O. Subtelny that „Mazepa stayed in town, in the small modest dwelling”. Such version, indisputably, has a right to exist. That is why, interesting observations are conforming with the name of I. Mazepa in Bender, which were made by V. Trepke in 1932 during his special mission representing Ukrainian Scientific Institute in Warsaw to this town where in the then Ackerman street he discovered an ancient house, related to the Moldovan period of life of I. Mazepa. „This house, — V. Trepke wrote according to the results of his investigations, — is called „Mazepa's House”. Taking into account that in Bender of the 30th of the last century nobody could exactly confirm to the Ukrainian scientist the fact of residence of I. Mazepa in that house, but preserving over 200 years a valuable information about Ukrainian hetman in the national memory means much. „The house, which is now called „Mazepa's”, which was one of the biggest and the most solid in

Bender of that time, — continues V. Trepke, — was, for sure, either some official establishment (say, the commandant's office) of Turkish authorities, or the place of settlement of the Bender pasha (military governor-general). So, it is clear, — summarizes Ukrainian participant of the expedition, — that there might have been both Hetman Mazepa and the king Charles XII”.

The second version concerning the place of settlement of I. Mazepa grounds the variant about that he immediately located his camp near the village Varnytsya – to the north from Bender fortress (*See: Photo 17*). Later, after usual strong overflow of Dniester, Charles XII also located his final camp there calling it „A New Stockholm”. Moldovans who accompanied hetman and the king who could abandon the service settled down with them, along with Ukrainians, Swedes and Poles. In that place, yet in 1932 above mentioned doctor V. Trepke saw „a small monument-obelisk with inscription „Carolus XII Rex Suediae, built by joint efforts of the Romanian government and Swedish Embassy”. Below it, above the very bank of the Dniester, three wells are placed as a triangle, which one could see in Ukraine: with the wooden frame and crane. Those wells are called „Mazepa's”. Local people still take water from them. They might have been dug up by the Cossacks of Hetman for the reminiscences of his soul and to his memory after his death”.

However, one can not exclude the third, combined version of the settlement and stay of I. Mazepa in Bender. It comes from the documentary observations of V. Trepke, who assumed that „when Hetman fell seriously ill, he could not remain in the camp tent. It is possible that he was hosted in that house, and may be he even died there. Anyway, the fact, that the name „Mazepa's house” did not disappear from the memory of local population, even after the centenary domination of the Russian power over Bender, it clearly shows that house is closely connected with the name of Hetman I. Mazepa”. With reference to Bardili, the Ukrainian researcher V. Lutsiv wrote, that „...for own benefit and security, Turks allowed hetman to arrive into Bender and gave him good dwelling, which he needed much in his indefinite and heavy state of health, venerable age and illness...”.

As it was mentioned above, neighbouring Moldovans played a feasible role in the settlement of the forced migrants from Ukraine. In connection with their permanent presence in surroundings of hetman, it is important to emphasize that the specific of traditionally good relations between Cossacks and Moldovans was determined, on one hand, by the regional geopolitical context and history peculiarities of their long-term military-political cooperation, and on another hand — by the common orthodox faith, which already during the second millennium unites two neighbouring and friendly nations. However, this regional geopolitical context was not beneficial neither for Ukrainians nor for Moldovans for a long time, as the territories of their residence in the Middle Ages were located on the crossing of aggressive interests of four great forces — Poland, Turkey, Russia, and later Austria. As modern historian from the town of Suchava (Romania) F. Pintescu fairly notes „joining of Moldovans of the army of Bohdan Khmelnytsky and Ivan Mazepa was not an accidental game, but it was determined by the fact, that many Moldovans settled on the Cossack earths a hundred years before”. Giving rich documentary material concerning this issue which substantially complements the previous scientific publications on it, F.Pintescu sums up by the following statement: „Example of the „clan” of Danylo Apostol, obviously, brightly illustrates military, political and social advancement of Romanian element in the Cossack environment”. Other modern Romanian historian A. Leshku, in his interesting scientific work „Romanians in the Russian imperial army”, published in 2005 and deeply documented on the basis of Romanian, Ukrainian, Russian and Moldovan sources, adduces many facts of close co-operation between Cossacks and Moldovans, including the times of I. Mazepa's hetmanship. In particular, he writes about that every noble Moldovan or Wallachian by origin who migrated, for some reason or other, on the territory of modern Ukraine, was accompanied by about 1 thousand of his inferiors and supporters. They founded new settlements and enlisted in the army of the Ukrainian hetmans. In 1706, for example, above mentioned Dubosary chief of military subdivision Hryhoriy Ivanenko emigrated from Moldova. „He received consent from Great Hetman of Ukraine Maz-

epa for settlement in the village of Burky in Chyhyryn suburbs of Moldovans from the Transnistrian region. In summer of 1708, according to the order of I. Mazepa, H. Ivanenko was appointed a Bratslav colonel, simultaneously getting permission to accept Moldovans to the subdivision subordinated to him. Afterwards, brothers Anton and Vasil Hanski moved from Moldova to Ukraine, the first of whom became colonel of Kyiv, and later — of Bila Tserkva”. We stress on this aspect as all this turned out to be useful for Mazepinists and their families, first of all for foremen and persons close to I. Mazepa during their settlement on the territory of neighbouring Moldova in 1709. In this connection, a Moldovan chronicler N. Kostin adduces valuable information, from our point of view, concerning the order and location of the Ukrainian ruling top. On August 12, 1709 — he writes, — hetman colonels, referring to their orthodox faith „approached the king and Mazepa with request to give them, their wives and children permission to come to Jassy, and they were: general transport driver Ivan Lomikovsky with all his sons, general clerk Pylyp Orlyk with all clerks, who turned out to be useful for the Cossack army, Prylutsk colonel Dmytro Horlenko and other colonels... And Mikhay-vode gave them good apartments in Jassy, placing them all in the boyar courts”. Commenting this fact, Romanian historian I. Nistor emphasized during his times that „the friendly meeting was organized by Mazepa’s colonels in Jassy thanks to their close relationship with Danylo Apostol”. N. Kostin also recorded a little known fact of that time that during the movement of the part of followers of Mazepa to Suchava with the purpose of similar settlement, they were unexpectedly attacked by the subdivisions of tsar’s pursuers mentioned above, but courage and ability of self-defense, and also help, given by local Moldovans, who considered their debt assist the orthodox neighbours Cossacks, who found themselves in the critical situation once again, rescued Ukrainians. As a chronicler writes, master of Moldova M. Rakovitse even lost his position for giving help without the previous concordance with the Turkish sovereigns.

On other hand, it should be noted that one of the reasons of separation in the environment of Mazepinists, in particular hasty

move of its definite part to Jassy, was a conflict, which occurred, taking into account the state of health of I. Mazepa, between P. Orlyk who saw himself as a future possessor of mace and the nephew of hetman A. Voynarovsky, who considered himself legal heir of power. Later P. Orlyk wrote that „...Voynarovsky according to the order of Mazepa, not only offended me, but also attempted my life... And due to that I had to go to Jassy”. To the capital of Moldova he was accompanied mainly by the supporters of using the potential of master of that times for reconciliation with the Russian tsar and returning to Ukraine, which, gave I. Mazepa a cause to blame them in betrayal. At all hospitality of Moldovan side, insignificant part of unsteady refugees crossed the Dniester and got back to Ukraine, hoping for mercy from the side of tsar's power, which as researches prove, unfortunately, did not happen.

It should be noted that during summer-autumn of 1709 there was a reverse tendency: that part of inhabitants of Ukraine, which experienced the consequences of anti-Mazepian policy of tsar's power, hurried after hetman to Moldova, joining the ranks of migrants.

Here, the most interesting fact is that a small group of Ukrainian Cossacks later reached Bucharest, where they were temporally placed at well-known hospital of Koltsyia. According to existing data, which requires additional processing, there was built a separate orthodox chapel for Ukrainians. We think, this issue could become an interesting object for research of Ukrainian and Romanian historians.

However the majority of migrants — thousands of warriors and members of their families — remained in Bender and its outskirts and, unfortunately, were left without any dwelling. As a rule, personal insignificant sums of money and valuables were spent on food and settlement just after crossing the Dniester. Soon the Cossacks had to sell weapon and search for work, which was not an easy thing, in the terms of stay in the foreign country, in the region of permanent extraordinary military state, with specific national and social composition of population, more over, with different religion and ignorance of the local language. Although, the fact of presence of Charles XII and I. Mazepa started to quickly convert

Bender into the town of active international military, politic and diplomatic communication, in which was a growing interest in many European capitals and in connection with which there was formed an additional layer of elite, it did not rescue the situation.

As for financial situation of I. Mazepa himself as was mentioned above, in spite of difficult military-political situation during November 1708 – June 1709, hetman still managed to concentrate in his hands an enormous sum of money and bring it to Bender, although its considerable part was lost forever during the forced movement after Poltava and used for coverage of different sort of charges. O. Subtelny described these riches as follows: „... Mazepa managed to collect together and take his gold and semiprecious stones through steppes... He was surrounded by sacks with gold, and his head was propped up by pack stuffed by precious stones... Mazepa, — well-known Ukrainian historian continues his idea, — succeeded in bringing with himself two large and several smaller sacks with golden coins, two load pack saddles with diamonds and other semiprecious stones, decoration encrusted by diamonds by cost of 20 thousand gold coins, which once belonged to the Turkish sultan, a few swords and spears decorated by the semiprecious stones, hundreds of sable fur and many other valuable things. By the approximate estimation, all this cost from 750 thousand to 1 million of Swedish reichstalers. It equaled to almost one fourth of the income of the Swiss crown of 1699 and exceeded three times of the receipt for the same year from its richer oversea province — Livoniya”.

However, all these riches, as well as no other things, could yet positively influence on the state of health of I. Mazepa. Always active and bright life of hetman gradually failing. V. Lutsiv, referring to the Swedish sources, on our opinion, described last days of life of I. Mazepa in Bender in more detail: „At times Charles came up to him for a conversation. The king sent daily a messenger with news to the hetman. Voynarovsky lived together with Mazepa and served to him. Orlyk, who at first was in Jassy, where he arranged a Cossack office, soon returned to Varnytsya and often was sitting near hetman. Mazepa made him successor of his idea and ordered to continue it. At the end of September the state of health of

Mazepa began to worsen. A messenger was sent to Jassy for the orthodox priest. Hetman confessed his sins and desired to settle his proceedings. He asked Charles to send him some definite person, and the king immediately sent to the hetman a high Swedish commissar Soldan, who knew Slavonic languages, and the hetman disposed of his documents and property. Reminiscences of Soldan about the last minutes of life of hetman Mazepa, hidden in Stockholm archives, are the significant source of the last minutes of hetman. Mazepa, then, lying on the death bed, gladly received Soldan, as he knew him as a gentleman in the settlement of all Ukrainian affairs in the headquarters. A hetman, retaining an equilibrium of spirit, jokingly compared his fate with the fate of Ovidiy [Ovidiy Publiy Nazon (43 B.C.—18 A.D.) who was a Roman poet, and who for his poems was deported by emperor August to the town of Tomis, now it is a Romanian town of Konstantsa. — Author.], who also died in the same lands...” (See: *Photo 18*).

We also know, that before his death I. Mazepa went to the local church, where he prayed by the old tradition, known to him so well during his long and full-blooded life in Ukraine.

According to some fragmentary data, that reached us, during the last days of his life, a hetman ordered to annihilate those documents, which, to his mind, in case of their getting to undesirable hands, could do harm to his comrade-in-arms in fight for independence of Ukraine or to the foreign colleagues, with whom he maintained long-term and multilateral contacts. In this context one can assume that dangerous part of correspondence between I. Mazepa and Moldovan and Wallachian masters was destroyed, especially cipher letters, which would give us a right to assert the impossibility of coming of the respective documents to Istanbul after the death of Ukrainian hetman.

But we are unable to know what exactly I. Mazepa was thinking about during Bender sleepless nights when death was already standing near him and when he as a believing Christian, was preparing to the greatest court, — I. Borshchak wrote with sadness. — We also do not know, obviously, what the hetman's confession was about while addressing the priest, whom by his order the special messenger brought from Jassy. But we can assume, and prove

documentarily one thing: Mazepa suffered, that „God did not bless his plan”, that his act caused horror of terror in Ukraine, but he never regretted that he hoisted the flag of revolt, because he knew that the tsar would have finished with Ukraine all the same, and terror would also come for sure, but then there would not have been place for all positive things, which were the consequences of revolt.

It is known, for example, that in the Moscow archives a project of document was revealed. It was developed by order of tsar much earlier before historical statement of I. Mazepa against Peter I, yet in 1703. The document told it was planned „either to wait for Mazepa’s death or even, get rid of him in that or other way, to annihilate the Cossacks or by evictions on the east borders of Great Russia, or to colonized Hetmanshchyna by terror made by Muscovites and Germans from the strange land, in order to „annihilate once and for ever a hearth of vorokhobnyky”. This, what would have expected Ukraine without Mazepa’s project. I. Borshchak, was right, when he asserted about the real intentions of Moscow concerning I. Mazepa. Taking into account the fact that all the Russian officials declared, that „there was no hetman more useful and more advantageous for tsar, as Ivan Stepanovych Mazepa”, even a hetman knew about intentions of tsar to replace him by the outlandish general or Russian nobleman.

As for last hours of life of I. Mazepa the most detailed information was given by V. Lutsiv, stating the following: „Deathbed cramps began in the evening of September 21, 1709. Hetman lost his memory and raved almost all day long. There were a priest, Orlyk, Voynarovsky and Soldan beside him. The news about the near death of hetman began to spread on September 21, at about midday near hetman’s house a crowd of Cossacks, Swedes, Poles and Turks began to congregate. About four o’clock in the afternoon Charles came with official representatives of England and Holland, in order to say goodbye for the last time to his friend and ally, but hetman recognized none of them already. After departure of king an unprecedented thundershower began, and a real gloominess overhung above Bender during the whole day and night. During of unruly element on September, 21, according to old style in

1709, at ten o'clock in the evening the great hetman of Ukraine Ivan Mazepa stepped back in eternity". (See: *Photo 19*).

As Ukrainian historian D. Doroshenko wrote in his work published in German during the interwar period „Hetman Mazepa, his life and activity”, the last deathbed words of the Ukrainian hetman were: „I wanted only good to my Homeland, but the fate caused in a different way”. It is also known, that hetman seemed to entrust orally to be buried in Jerusalem, which later became, as it was already mentioned, one of the main reasons of reinterment of his body in the former Jerusalem church in the city of Galati, which later was renamed for the church of Saint George. This fact will be covered in more detail in the next chapter of this work.

During three hundred years of history, many versions in terms of date, place and reasons of I. Mazepa's death existed. One of the first versions belongs to historian and poet Tymko Paduru, who published his work in 1874 in Lviv [See: Tymko Padura. J.Mazepa: Pysma Tymka Padury. — Lwow. — 1874.], on the basis of which later in 1932, academician M.Voznyak, wrote: „After Poltava battle he departed for Moldova with Charles XII. He died from poison, given to him by the Greek priest, and he was buried in Bender”.

It is worth noting that such variant absolutely suited tsar's agents, who hastened to inform Peter I about it in such form, that hetman, obviously, poisoned himself. On the basis of this disinformation Moscow government of that time insistently spread exactly this version of hetman's death in the foreign countries in order to further discredit him. This version also figured later on in some Russian fiction literature.

M. Kostomarov was one of the first who simplified this version. He wrote in his essay “Ivan Mazepa” published in 1888 that „Mazepa died on August 22, 1709 due to aged exhaustion in the village Varnytsya near Bender”. It is interesting that in its reissue in eight years in Lviv, this work contained the same mistake in terms of the date of death of I. Mazepa, August, 22 instead of, probably, September, 22. — Author.].

However in the new edition of 1896 serious reduction was added concerning the reason of hetman's death. „There was a gos-

sip, — edition states, — as if he, being frightened to be given out to Peter, poisoned himself, but this news has no any historical proof”.

I. Borshchak in his report during the solemn meeting of T. H. Shevchenko Scientific Society held in Lviv on September 11, 1932, shortly marked: „on August 1, 1709 Mazepa arrived exhausted to Bender, where he fell ill and died there on October 2, 1709 [according to new style. — Author.] at 10 o'clock at night”. In favour of veracity of this date, there is an evidence of the handwritten note of I. Borshchak, where he specifies: „This day, when deceased hetman Mazepa died in Bender in 1709, I heard out a divine service for his soul” — a record in P. Orlyk's diary, on October 2, 1724. P. Orlyk, indisputably, remembered this day well, as he was a direct participant of the correspondent events.

Modern researcher V. Rychka made a valuable contribution in simplification of the version about poisoning or self-poisoning of I. Mazepa. He proves that earlier historians dated the record of T. Paduru „as 20th of the XVIII century, and showed clearly, to my mind, that this fact did not have the ground of sources, and was based on gossips”.

Unfortunately, definite confusion among researchers is deduced in terms of the burial of the hetman. To our mind, above mentioned doctor V. Lutsiv most completely and referring to original sources described the situation of the first burial place of I. Mazepa's body in the village Varnytsya near Bender. He wrote that: „The funeral service held in the small rural church, where mostly local men and villagers gathered. Neither countrymen nor Swedes gruged the activities for this last bow to the master of Ukraine had a festive character. Funeral march was accompanied by the Swedish fanfares and Cossack furnaces, which played on change. The Cossack foremen were following them, carrying the signs of hetman power: mace, covered with semiprecious stones and pearls, flag and a horsetail. They were walking ahead of the coffin, decorated with the purple velvet with wide golden cover, carried by cart, harnessed by six horses, which Cossacks were riding with reached out sabres. Charles XII together with his foremen saw off his friend and ally for eternal rest. All the foreign ambas-

sadors authorized by him, considered their duty to follow him, and by their example, representatives of sultan, Moldovan and Wallachian masters were following. Orlyk and Voynarovsky were riding behind them. Then royal courtiers were going in bright clothes with lowered weapon and flag and janissaries — with noisy dulcimers, dressed in the white. Then Ukrainian women came with their husbands and, according to the old tradition, wailed and cried. In the last rows crowd of Armenians, Gypsies, Tatars and Poles were walking as in the summer of that year — 1709 — different nations came together to Bender”. Referring to the work of V. Riznychenko, published in 1919, V. Richka adds that the coffin of the Ukrainian hetman immersed in the grave of the church out of the town, and Cossacks, in the sign of respect, burned out from their muskets in this minute.

According to the documented data, hetman's body was dressed in expensive clothes, embroidered in gold with massive golden chain with decorated cross, he held a mace in his hand, and on his head there was a diadem with precious stones encrusted in it.

Reading these lines, it is necessary to draw the attention to the fact that death and burial of glorious Ukrainian hetman (*See: Photo 20*) turned into the tragic event of international scale. As contemporary chroniclers say, not only his faithful ally king of Sweden Charles XII, still being unhealthy because a wound, came to see off the hetman for his last way but the master of Wallachia K. Brynkovyanu, with whom I. Mazepa was connected by fruitful 21 year political, diplomatic and cultural and religious cooperation. There also was a master of Moldova M. Rakovitse, who had been maintaining close relations with Ukraine during his four year governing in Jassy.

Turkey sent to Bender its high representatives for participation in the mourning ceremony, and the most important European countries were represented by their ambassadors, who quickly enough informed the proper capitals about the tragic death of I. Mazepa. So, the French diplomat Jean Baluse mentioned above, informing the minister for foreign affairs of France and mentioning the participant of hetman's burial, master of Moldova M. Rakovitse,

he wrote that the Swedish king is still in Bender, and „deceased Mazepa was not removed to Yasi, but was buried in Bender”.

As some researchers argued concerning the place of the first burial of I. Mazepa’s body for a long time, to our mind, final clarity on this issue, made a modern Romanian historian K. Rezakevych, who, referring to reliable original sources, writes that a Moldovan chronicler N. Kostin immediately after hetman’s death recorded in his work, that „Mazepa, a Cossack hetman died, and was buried in the church of one village, namely Varnytsya, located near the Bender fortress”. In more detail, — continues K. Rezakevich, — we find a similar evidence at the anonymous Moldovan chronicler, the author of „Chronicle of the family Hyka”: „Mazepa-hetman died in Bender and was buried in Varnytsya, which, if one is to judge, confirms the argument cited by us before, about the fact that Ukrainian hetman stayed in the town of Bender till the last day of his life. As for the village Varnytsya, it was forever included in the biography of great hetman as a location of church, where his body was glorified. Above mentioned doctor V. Trepke, a Ukrainian political emigrant in the interwar Romania, in 1931 while visiting the village Varnytsya on a special commission of Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, described the local church as follows: „On the verge of the village Varnytsya stood a small rural church, very old, but it was impossible to define whether it was exactly that one, where after the death of I. Mazepa, his body was glorified. We need to consider that anyway it stands on the same place or alongside, where the Varnytsa church was standing, and where in 1709 the ashes of hetman laid”.

To our mind, hesitations of V. Trepke were vain, because he indeed saw a church of the beginning of XVIII century which, unfortunately, in a year was taken down due to its remoteness and uselessness for further conducting of service. A new church was built on its place (*See: Photo 21*).

It should be noted that I. Mazepa’s death had considerable national and social dimension – not only major part of Ukrainian nation mourned for him but also Swedish soldiers, Polish zhovniry, Moldovan and Wallachian boyars and peasants, Turkish janissaries, Horde Tatars, Jewish merchants, Armenian artisans,

gypsy lautars — everybody, who found himself for that moment in Bender, Varnytsya and its outskirts, becoming witnesses of departure to eternity of an extraordinary figure, who bravely hoisted a flag of independence of the Ukrainian state.

P. Orlyk, speaking at the ceremony of I. Mazepa's burial, emphasized the following: „This glorious and highly respected leader, who was deprived of descendants by the great century, who owned the boundless riches — and gave all for the sake of freedom of his Homeland...He even gave his life, for his Homeland could annihilate a Moscow yoke...”

The idea of P. Orlyk appears to be relevantly continued by I. Borshchak in 1932: „The name of glorious hetman Ivan Mazepa will always live as immortal fame in the memory of our nation, as he wanted to give it opportunity to develop all its boundless possibilities in the complete freedom. May neither army, nor nation abandon hopes! Our action is fair, and a fair action always wins in the end”.

Even I. Nistor, mentioned above as well-known Romanian historian of a very difficult interwar period for the Ukrainian-Romanian relations, referring to Enhel, estimated exceptionally positively the enormous contribution of I. Mazepa in the fight for independence of Ukraine.

However, after the burial of I. Mazepa's body in Varnytsya the soul of the great hetman did not find eternal rest. Different plans, intentions, intrigues and concrete actions were carried out round his remains and eccentric history figure for a long time, practically to our days. A complicated action of division of the numerous riches of deceased hetman who, as it is known, did not leave concrete testament in terms of this issue. This problem was also complicated by the fact that it was necessary to solve quickly enough together with election of a new hetman of Ukraine in exile, which had been disturbing all Ukrainian military-political elite during October – November of 1709, which was in Bender, Jassy and Varnytsya at that time.

The situation in terms of the property inheritance of I. Mazepa and intrigues between the foremen concerning its status and future purpose is described in detail by O. Subtelny in his famous

work „Mazepinists”. Therefore we will add the only relative statement from „Chronicle of the Moldovan country” by N. Kostin, who wrote: „They say, allegedly, after his death, 160 000 of gold coins, not counting silver money, thalers, potory, copecks, gold and silver wares and costly clothes were discovered”. All this, after long-term negotiations, as it is known, went to the heir of I. Mazepa — A. Voynarovsky, who for the sake of possession of these means refused from the hetman mace. Unfortunately, these means were not properly used for realization of liberation fight of Ukrainian nation and at times were almost fully wasted. However part of them was passed in 1710 to the church of Saint George in Galati for arrangement of I. Mazepa’s tomb and introduction of traditional service for the peace of hetman’s soul, which was provided by the local priests till the complete transition of this cult construction under control of ordinands of the Ottoman Empire — Greeks-Phanariotes.

Meantime, P. Orlyk was soon elected Ukrainian hetman and he became a successor of I. Mazepa’s ideas concerning independence of Ukraine. And Bender in 1710, as a history fate has willed, became the birth-place of the first European constitution, which can be a subject of a separate research, all the more, taking into account coming 300th anniversary of this history event of enormous value. The attention of historians should also be drawn to the study of P. Orlyk’s further stay not only in Bender, but also in Bucharest, Kaushany, and also spending his final period of life in Jassy, where he died on June 7, 1742 at the court of Moldovan master N. Mavrokordat.

Further trend of events, related to the name of Ukrainian hetman Ivan Mazepa on the territory of modern Romania will be told in the third chapter of the work.

III. The reinterment of I. Mazepa's body in the city of Galati and preserving of historical memory about Ukrainian hetman in Romania

It should be noted that general clerk P. Orlyk and major part of foremen among Ukrainian Cossacks right away after the burial of I. Mazepa's body in Varnytsya at the beginning of October 1709, began to express ideas in terms of necessity of transference of hetman's remains to Jassy. Several forcible arguments were the basis of such plans, namely P. Orlyk pointed to the fact that a modest burial place in the village of Varnytsya for such majestic figure as I. Mazepa did not meet that role, which the hetman played in the history of liberation struggle of the Ukrainian people.

The second argument in favour of possible reinterment of I. Mazepa in Jassy was that in the capital of Moldova of that times as it was mentioned above, due to favourable attitude of Moldovan master M. Rakovitse, all Ukrainian military-political elite was concentrated in emigration. There was also hetman office located, which everything taken together could ensure more attention to celebration in honour of late hetman.

The third, and, probably the most significant argument was the real threat of robbery of I. Mazepa's tomb either by Tatars or simply by criminals in search of valuables, or by the agents of tsar, who did not refuse the plans to take possession of the "traitor's" body. Indisputably, all this was taken into consideration by the supporters of transportation of I. Mazepa's mortal remains to Jassy, who soon — on October 22, 1709 — composed a special memorandum to the address of Charles XII concerning further relations between Ukrainian and Swedish sides at the terms of stay in emigration under the name „Majesty of Zaporizhian army submissive to St. Royal majesty of Sweden". As a noble gesture concerning the celebration in honour of I. Mazepa, the fifth paragraph of this document marked: „We are mourning over the glorious funeral of glorious hetman Mazepa, that those dear mortal remains and heroic soul which filled the whole world with glorious deeds,

were taken by useless earth of this ordinary village. That is why Zaporizhian army asks St. Royal majesty to help to bury the mortal remains of its hetman in more solemn way in the more famous town of Jassy, in the so called monastery of Holyi”. There I. Mazepa could have more attractive grave any way, than in the village of Varnytsya.

However, it should be separately emphasized that despite acknowledged authority of Swedish king, there was no question of solving the problem of reinterment of I. Mazepa without preliminary positive consent of the Moldovan master and sovereign Turkish sultan. That is why, the heir of hetman A. Voynarovsky and Ukrainian Cossack foremen settled by that time in the capital of Moldova, touched upon this issue before Istanbul, successfully grounding their position by both the danger of grave robbery in the village of Varnytsya and by probability of theft of Ukrainian hetman’s remains with the purpose of their delivering to Moscow, and also by necessity of reinterment of I. Mazepa in the more prestige place, pointing, as an argument, a wish of hetman to be buried in the Saint Sepulchre Church in Jerusalem, where he passed valuable presents all life long.

It should be noted that Istanbul gave A. Voynarovsky a special permission (firman), which at that time did honour to the Turkish side, for reinterment I. Mazepa’s remains in the Saint Sepulchre Church in Jerusalem. A new master of Moldova Nikolay Mavrokordat (November 6, 1709 – November 23, 1710) was informed about that in connection with his appointment. Later, together with A. Voynarovsky, he brought in definite amendments to realization of directive of Istanbul, the possible reasons of which will be noted below.

Meantime, the procedure of reinterment of Ukrainian hetman’s body was accelerated by vexatious and unexpected concurrence of circumstances: his grave in Varnytsya was dug up, possibly by Tatars or criminals, searching for precious things. According to other sources, secret tsar’s agents were involved in the attempt of robbery, as they had to fulfill the task set for them — to get the body of I. Mazepa to Moscow. Any way, the grave of hetman in Varnytsya had been put in order once again, which one can

consider a second reinterment, whereupon there was a permanent guard set near it.

In opinion of some researchers, this factor resulted in appearance of interesting secret plan: in March of 1710 supporters of late hetman, began to spread rumours on purpose about that a body of I. Mazepa will be reburied in Jassy, referring to the arguments mentioned above, including consent of Charles XII. In truth, after the funeral procession left Varnytsya „somewhere on the way, it turned to the South dramatically, having found itself in Galati”. Such unexpected turn of events, understood only by the authors of the project, had been misleading a few generations of historians who expressed their ideas in terms of burial place of I. Mazepa in different ways for almost three hundred years. So, in the work of D. Bantysh-Kamensky „History of Little Russia”, published for the fourth time in 1903 in Kyiv, noted that I. Mazepa was buried in Varnytsya, and later his coffin was transported to Jassy and there solemn funerals were organized. In due time, such authoritative researcher as M. Markevych took on trust this variant in his work „History of Little Russia”. At the same time, M. Kostomarov in the 80-th of XIX century, already having published in 1883 on pages of „Kyeuan old times” results of questioning of the known supporter of I. Mazepa, Poltava colonel Hryhoriy Hertsyk, was also unable to finally step back from the version of burial of hetman's body in Jassy. Therefore he wrote that „his body, for which it was read a burial service in the rural church in the presence of Swedish king, was driven and buried in the ancient monastery of St. George, located on the bank of Danube, near Galati, and then transported to Jassy”. As it was proved later, the part related to Jassy, did not meet the reality. Only after using original sources, researchers could assert with confidence, that after Varnytsya, remains of I. Mazepa were buried in the church of St. George, known before as the Jerusalem church in the city of Galati. The first and the most important chronicle of N. Kostin mentioned above, who despite mixing up the date of reinterment with the day of burial of hetman in Varnytsya, he precisely noted that „from that place the body was transported to Galati and buried in the monastery of St. George”. „After the solemn divine service in Varnytsya, where Or-

lyk pronounced a graveside word, Hryhor Orlyk [a son of general clerk, and later — hetman of Ukraine in exile P. Orlyk. — Author.] together with one Wallachian and two servants of Voynarovsky drove the body of hetman to Galati, where it was buried in the monastery of St. George”. As we can see, even researchers of XX century could not make a difference between the time of burial of I. Mazepa’s remains in Varnytsya in 1709th and their reinterment in Galati in 1710. Therefore, we are convinced that, the only way to bring clarity to this, is referring to the original sources. The first of them is the testimony of hetman’s successor — A. Voynarovsky, who wrote in his testament in 1716 (the copy of which is preserved in the Swedish royal archive) that in connection with necessity of reinterment of I. Mazepa’s body he not only ordered to the two of his inferiors to accompany the body of hetman to Galati, but also gave considerable sum of money to cover the expenses on organization of the relevant work concerning building of tomb and ceremony, and also for traditional divine service for the peace of hetman’s soul for a long time. A. Voynarovsky bequeathed, as he wrote later, a thousand thalers „to the monastery of Galati in Wallachia, where the body of his Excellency, Zaporizhian hetman Mazepa, my late maternal uncle was buried”. With this purpose separate negotiations were conducted with metropolitan and local church clergy, who took obligation to systematically remember the name of Ivan Mazepa during the following services in the church of St. George. The second valuable source in favour of confirmation of the fact of reinterment of I. Mazepa’s body in Galati are the documentarily recorded testimonies of the participant and eyewitness of those events, the Poltava colonel H. Hertzzyk, who accompanied hetman to Moldova, and later was arrested by the tsar’s agents in Warsaw and during the interrogation in Moscow in 1721, he marked the following: „Hetman died in Bender, and after his death Pylyp Orlyk ordered him to accompany the body of deceased to Galati, where the local metropolitan organized a funeral”.

As from the moment of reinterment of I. Mazepa’s body on March 18, 1710 in the church of St. George the destiny of this building became — until its elimination in 1962 — connected with

the biography of the Ukrainian hetman, it seems to be relevant to dwell on the issue of the history of this cult center. So, according to the data of Romanian researchers, that fortification building on the high shore of Danube — on the place of old ferriage through this mighty river, together with a similar fortress, located approximately 150 meters higher on the flow, were built, according to some data, by Genoa-merchants in for protective purposes long before the Danube-side principalities came into existence, and according to other information — by local boyars or merchants. Any way, it is exactly known, that these cult complexes, unlike most of other churches, were not built at the expense of the country's masters. In the middle of the XVII century both buildings [the second was preserved to our days and is known in Galati as a church of the Holy Virgin. — Author.], almost at the same time they were completed and transformed into the cult buildings, accordingly, in 1447 and 1465, saving thus traces of former fortifications, namely loopholes in their upper parts (*See: Photo 22*). It is known, that the church of St. George in Galati was from the beginning subordinated to the Saint Sepulchre Church in Jerusalem, whence it follows a parallel name, widespread among people as Jerusalem church. It was one of the six churches of medieval Moldova, which possessed such status, however, unlike others, it had definite privileges. Namely, this church paid minimum of taxes to the state treasury in Jassy, as its main profits, according to the order of Moldovan master of September 12, 1704, had to get to Jerusalem „for respect of our country”. Exactly this stable communication with Saint Sepulchre Church was to play a deciding role in burring I. Mazepa's remains in Galati.

Summarizing existing short records concerning this issue and combining them with the results of author's own investigations of the place of events, one can make an attempt to answer one of the key questions, related to the posthumous destiny of I. Mazepa, namely: why mortal remains of hetman were not removed to Saint Sepulchre Church in Jerusalem, where they had to be buried according to the verbal will of I. Mazepa. As it was mentioned before, there were definite favourable pre-conditions for that: the sultan gave special permission for reinterment in Je-

rusalem, A. Voynarovsky inherited a great sum of money from late hetman, that from financial point of view of transportation of his body to the destination point would not have any problems and, finally, taking into account safety, Jerusalem could provide — this would have been ideal place for eternal peace of the soul of glorious son of Ukrainian nation. All this was perfectly clear to A. Voynarovsciy, P. Orlyk, as well as the rest of supporters of implementation of I. Mazepa's will, who was connected with the Saint Sepulchre Church in Jerusalem by old and strong contacts during his life. Therefore the organizers of operation on transportation of the body to Jerusalem had chosen the Danube-side city-port Galati as a transit point for further movement by waterway to Mediterranean Sea and then — to the Holy places of the Middle East.

However, during realization of this extraordinary plan, due to feasibilities of that time, some unexpected difficulties appeared in Galati. Modern Romanian researcher of this issue K. Kelderaru noted during his report at the International seminar mentioned above: „As turned out to be impossible to cross the Danube, A. Voynarovsky, with permission of Moldovan master Nikolay Mavrokordat, decided to rebury Mazepa – for the third time — in the Galati church, subordinated to the Saint Sepulchre Church in Jerusalem”. It turned out that the reason of stopping the funeral march of remains of orthodox hetman to the Holy places was the refusal of captains of Turkish ships (presumably, under the hypothesis connected with their Moslem religion which was common in Galati port at that time), to accept an unusual load aboard of their ships, which was to be transferred to the Mediterranean shores of the Middle East. As for organizing the transportation by land, actually crossing the whole territory of the Ottoman Empire from North to South through the whole Moslem world, was impossible both from security and the technical point of view, and, especially, taking into account climate conditions as it was a period of rapid spring warming. That is why the only right decision at those circumstances was made — to rebury I. Mazepa's remains in the known among people Jerusalem church in Galati, and thereby implement the will of late hetman at least in symbolic form.

It should be noted that the church of St. George at that time was one of the few stone orthodox cult constructions in this city-port on Danube. Its location on high Danube bank gave it splendour in the eyes of all inhabitants and visitors of this city (*See: Photo 23*). It was not a usual building typical for Moldovan churches of XVII–XVIII centuries, as a wooden bell tower was built on above the former fortress. The vestibule was also built later in baroque style and had two floors and facade with windows-loopholes, which was typical for many similar architectural complexes of that time. In whole, the church of St. George was a prominent cult building of medieval Galati.

Besides that, the location of church, in the vision of Ukrainians, who accompanied the body of late hetman, reminded high steep slopes of Dnieper, which to certain extent could compensate the impossibility of his burial in his Homeland. The reminiscences and thoughts of doctor V. Trepke seem to be relevant in terms of this issue as he having visited Galati in 1932 wrote: „A monastery of St. George, surrounded by high wooden fence, is standing on steep and high bank of Danube; from wide... courtyard, which is spread out to the steep slope of the bank, under which a steamship pier is located... a wonderful, almost boundless landscape view is seen on Danube, which, as many centuries ago „quietly, quietly carries the water”, hiding in its depths the force of secrets of human, and, especially, Slavic and Ukrainian history. Behind the Danube a green, a bit covered with grey streaks meadows stretches out up to grey-blue-misty foot of Balkans, which closes a wide view by itself. A traveler, impressed by the grandeur and beauty of landscape, is unconsciously carried by the thought to the banks of the Dnieper with boundless meadows adjoining to it, which disappear being visible on horizon, reminding at times some mountain massifs. Choosing a place for the grave of hetman I. Mazepa, his supporters stopped not by accident on the Monastery of St. George with such original location. That, who had not happened to rest near his native Dnieper, was to lie at least there, where a view reminded his native land, from where an old Danube by its quite waves was to bring silent news about the destiny of hetman through the Black Sea up to Ukraine”.

In 75 years' time, the author of this work, visiting this place again, saw grey Danube the very silent and mighty, which resembles native Dnieper so much (*See: Photo 24*). However it further keeps a secret not exposed till the end in terms of exact burial-place of I. Mazepa, although a modern researcher knows much more about Galati piece of historical destiny of hetman, than to our predecessors.

Comparing between the stay of V. Trepke in Galati in 1932 and our regular visit to this agreeable city on Danube in 2007, it is necessary to add one more common observation, related to preserving of historical memory about I. Mazepa. Then the Ukrainian political emigrant in Romania learned about that „during Divine Service in this church the name of hetman Ivan Mazepa was prayed for among the church wardens. But starting from what time and according to what order it was not possible to define”, — summarized V. Trepke. In three fourths of the century the author of these lines met with visitors of St. George church before its wrecking in 1962. Among them was a 78 year-old M. Brudiu, a professor of Galati university named „Lower Danube”, who told in details the following: as his family lived near the St. George church he attended it as a permanent parishioner since his childhood. And in 1946 when he was 16 years old, a Moldovan Metropolitan of that time came to this church for a big holiday. In his presence, the father superior of the church during his sermon separately mentioned I. Mazepa as a committed Christian, who was buried with great honours in the middle of this cult building.

Reminiscences of aged professor and his article „Galati dynamite”, published in the local newspaper „Dialog” № 2 in 1990, namely at once after the known events in Romania in 1989, when it was already allowed to tell the truth about the events of the past, is devoted to the last period of St. George church existence and its disappearance from the architecture city map, urged us to additional searches of I. Mazepa's burial place and destiny of his grave. Especially painful was the following statement, recorded by professor M. Brudiu in his personal letter sent to the author on December 22, 2007, namely: „The destruction of St. George church in Galati held on October 28, 1962. A burial-place of Maz-

epa disappeared together with it". That is why, with the purpose of additional study of the history of this construction, and most importantly — the destiny of hetman's grave, a great layer of original sources was processed, reminiscences of eyewitnesses, scientific works of domestic and foreign researchers, publications of mass media. As a result we succeeded in collecting and systematizing a considerable volume of materials and managed to expose new data concerning the whole Galati epopee of reinterments of I. Mazepa's remains, which lasted during almost two and a half centuries.

First, that should be mentioned, in our opinion, is that neither accompanying group of Ukrainians, nor local clergymen in March of 1710 were not ready to the proper and immediate reinterment of hetman's body in the middle of St. George church even after receiving permission and consent of metropolitan of Moldova. In this context we should note that conducting of the long-term and unsuccessful negotiations with the captains of Turkish ships, relations with distant Jassy, preparation of the clay burial vault in the building of the church required quite a lot of time, which put a question about the temporal preserving of the coffin with the body of I. Mazepa. That is why presumably not without the consent of local church power, it was decided, that before completion of all preparatory works the coffin and proper things were brought to neighbouring church of the Holy Virgin of the same canonical subordination, which continued to function for believers. In March of 1710 a proper procession passed along the adjoining street, which connected two churches-sisters by arch and which was called Mazepa's until 1988. This could not remain unnoticeable by the local people and those visitors of Galati, who daily dealt in the market, which was located in the low-laying area on the square between two churches-fortresses, or were crossing over exactly in this place through Danube by the means existing at that time. All this led to accumulation of great amount of local and newly arrived people, who became witnesses of events and carriers of news about what was going on near the two churches mentioned above. Besides that, the tombstone with the image of hetman's coat of arms, single-headed eagle and the inscription not easy to be engraved in the stone, and could have been made

in the workshops of the Holy Virgin church or kept for a certain period of time near its walls being in the public eye of all believers — churchgoers. Apparently this is explained by the fact that a definite part of Galati inhabitants associated the Most-Pure Virgin church for a long time and, actually, to our days, with memory about I. Mazepa, where he was obviously buried. This was substantially influenced by disappearance of St. George church from the architectural city map, which causes definite deviations from the trustworthy information due to multisided folk memory.

In any case, one can agree with the opinion of V. Trepke that „the church of the Most-Pure Virgin is one of monuments, though not directly connected with the name of I. Mazepa, but it is a historical monument for us — Ukrainians”.

Going back to the original sources, it might be correct to appeal to the relevant records of contemporaries of events, who, in that or another form, though in dispersion, recorded the most important aspects, connected with the name of I. Mazepa on the territory of Danube-side principalities. Among them one should single out records of Moldovan chroniclers about the reinterment of Ukrainian hetman's body in the church of St. George, about Russian -Turkish war in 1711 and its consequences for further history of mortal remains and memory about the Ukrainian hetman, and also the Polish envoy, who while making his way to Istanbul, came to Galati. Besides, taking into account still living information at that time in the orthodox world, including in Moldova, about the anathema of the Russian Orthodox church against the figure of I. Mazepa, N.Kostin, mentioned above, shortly, but relevant enough, recorded in his chronicle the following: „... the body was transported to Galati and buried in St. George monastery, but he did not find peace there either. It is said, that Turks dug up the coffin during revolt at the times of master Dumitrashku Vode (Kantemyr), when inhabitants of Galati were conquered, and threw out hetman's bones on the bank of the Danube, and even after death earth did not accept him”.

The anonymous author of Moldovan “Chronicle of the Hyka family” gave more detailed information in terms of this issue. He wrote „ ...after Dumitrashku Vode left Jassy, and General Ren —

Breyila, the Tatars started capturing the Lower part of the county. Some of them, joining the Turks, attacked the city of Galati without consent of great vizyr, captured all the inhabitants, confined them in St. George monastery, taking away all the things, found there. Taking into consideration that this locality suffered from attacks for many times, the city of Galati never experienced such slavery and destruction, as Tatars not only conquered Christians and robbed the property of monasteries, but also even dug up graves, suspecting, that people hid their things there. Then they opened the grave of hetman Mazepa, located in St. George monastery, and threw his remains ashore Danube". Indisputably, these fragments concerning the history of the beginning of XVIII century need definite clarifications and comments. First of all the matter is in unsuccessful for Peter I Russian-Turkish war in 1711 in which Moldova subordinated to Ottoman Empire was involved. However master of this country D.Kantemyr appointed on November 23, 1710 made an unexpected military-political gesture: he signs a secret agreement on co-operation with Peter I in six months only (the town of Lutsk, April 13, 1711), and on July 18, 1711 before the crucial battle for this war near the village Stenilesht' on the river Prut, he left the capital of Moldova and together with his army and inferiors he took the side of Peter I. However neither this union unexpected for Turks, nor presence of part of tsar's troops headed by the General Ren in the town of Breyila, located 22 km far in the south-west direction from Galati, did not rescue the army of Peter I and D. Kantemyr due to catastrophic lack of manpower, which became one of the reasons of their defeat. In this context only we should note that the allied Russian-Moldovan forces counted a bit more than 38 thousand of people, whereas Turkish-Tatar had 190 thousand.

Above mentioned gesture of Moldovan master aroused tough reaction from the Turks side and their allies Tatars, which had negative consequences for I. Mazepa's grave.

However we should comprehend that in case of victory war of the Russian tsar and occupation of Galati by the subdivisions of General Ren, as it was planned by the initiators of the forced raid with achievement of Danube banks, the fate of remains of

the Ukrainian hetman would not have been better. On the level of uninformed historian-amateur one could hear for a certain time revealing fables on this issue for example about that during the Prut march tsar Peter I with his own hand beat on I. Mazepa's gravestone and broke it into pieces.

The violation of burial-place of the Ukrainian hetman made by Tatars and Turks in summer of 1711 was also recorded by the Polish missionary Frantsysk Gostsetsky, who in October of 1712 accompanied the ambassador of Polish king, Mazovets voivode Stanislav Khomentovsky on his way to Istanbul; their road lead through the city of Galati, which remained important ferriage point through Danube from the old times. They also learnt from hegumen of St. George monastery about the above mentioned occasion with Mazepa's grave.

According to the statements of I. Borshchak and R. Martel, having learnt about this frightful sacrilege on the grave of their leader, Mazepinists "immediately began to search for the body of Mazepa, and having found it put it in an old coffin which they restored: though they did not fix the broken gravestone, leaving it in the same condition in the memory of crime".

As a result of this, modern Romanian researcher K. Kelderaru, notes that after withdrawal of Tatars and Turks from Galati, remains of I. Mazepa were returned to the church of St. George and reburied for the fourth time.

It should be noted that after that the burial-place of I. Mazepa was not disturbed by anybody for a long time – according to existing data — up to 1835. One of the confirmations of this can be the record in the diary of P. Orlyk, when he in 1722, already being a hetman of Ukraine visited Galati, traveling to Turkey. He wrote down the following: „on June 10, 1722 we are arriving to Galati through the Danube in good condition... Inhabitants received us with great honours. In the evening I went to St. George church where I saw the coffin of deceased Mazepa, prayed for his soul and ordered church service for his soul, regretting that such a man can not have a more honourable grave. Having left the church, we were standing near the Danube for some time...”.

However, as K. Kelderaru writes, people gradually begin to forget about I. Mazepa. Among other reasons it was the influence of negative propaganda about hetman from the side of Russia.

This propaganda had several dimensions — political, social, religious, and it covered not only Russian empire and Ukraine of that time by its scales, which could be somehow understood, but also the whole Europe, first of all orthodox countries. If it was impossible to punish I. Mazepa personally, — as O. Subtelny aptly writes concerning this issue, — at least they could blacken his name. Everything started from the ceremonial atmosphere of election of new hetman of Left-bank Ukraine Skoropadsky in November of 1709 in Hlukhiv. Along the streets of the town, in the presence of local people and specially convened church top people, enemies of I. Mazepa dragged the imitation of his appearance to specially made scaffold. Copying execution model of Western Europe of that time Peter I, presumably, wanted to emphasize meaningfulness for him of the depths of „betrayal” of the Ukrainian hetman. After the ceremony of Skoropadsky formal election, all the clergy and part of believers went to the church, where, in the presence of tsar, I. Mazepa was anathematized for three times. This action unknown for Ukrainians, and for many other orthodox peoples, made deep impression on believers. It was to prove that being a committed Christian, hetman committed a sin against God.

Such approach of tsar had great resonance in Ukraine and outside of it. It was caused by the mass distribution of special tsar's decrees along the territory of that part of Ukraine, which continued to be under control of Peter I, and in many European countries, where the figure of I. Mazepa as a fighter for independence of Ukraine, was totally compromised in military-political, national, social and especially, in the religious manner. Here the tsar had a definite advantage, as the alliance of hetman with Swedes-Lutherans and Poles-Catholics facilitated the artificial and long-term imposing of his perception as “traitor” of orthodoxy. Unfortunately, a part of European political establishment and church clergy believed that for a definite period of time.

However true Ukrainians did not believe that and at times visited a place of eternal rest of I. Mazepa. For instance, Payisiy Vely-

chkovsky — a great son of Ukrainian nation, who at the age of 21 switched over to service at Moldovan Orthodox church, thereby reproducing the proper gesture of Petro Mohyla, he visited Galati twice, making his way to the Holy Mt. Athos in 1746 in Greece, and coming back in 1763. Using this opportunity P. Velychkovsky and persons who accompanied him, including Ukrainian monks, visited a church of St. George, where they prayed for peace of the soul of Ukrainian hetman.

In 1811 during Russian-Turkish war of 1806–1812, continuing this tradition, Russian army officer was in Galati and, at the same time, there stayed Ukrainian patriot, historian Martos, who had an opportunity to come to see the grave of I. Mazepa in St. George church. He mentioned in his records that Mazepa died far from his Homeland defending its independence. He was a fighter for freedom and any generation succeeding him should respect him.

Due to preservation of the burial-place of hetman in one of the main administrative, trade and spiritual centers on Lower Danube, many generations of Ukrainian Zaporizhian Cossacks — successors during the second half XVIII – first half of XIX centuries had the opportunity to come to see I. Mazepa's grave and make a low bow at his heroic deed. As it is known, the center of newly created Danubian Sich at first was located in the village of Karaorman, which is in the center of delta of the Danube, after 1785 — in the village of Seymeni located on the same right bank of Danube where Galati is and is very close to this city, and later — in the village of Higher Dunavets, which is approximately 70 km far from Galati down the Danube. Thus, tens of thousands of Zaporizhian Cossacks after the tragic events of 1775 settled along the region of Lower Danube (*See: Photo 25*). Forced migration, similar to that one, which generation of I. Mazepa went through almost seventy years ago, revived memories about disgraced hetman among Cossacks-migrants, which urged them to visit the city of Galati. They often came here for both commercial and economic reasons and on the divine services in the monastery of St. George, where they each time remembered their glorious predecessor in their prayers. Constantly operating ferriage through Danube in Galati drew at-

tention of any traveler either Ukrainian or foreign to this church, which was located about ten meters far from the ferriage through the big river, preserving memory about I. Mazepa.

Besides, there was more substantial reason for frequent visits of Galati by Cossacks and their priests. It also remains little known for researchers. The matter is in the significant element of the procedure of election or appointment of priests in Danubian Cossack Sich. At the terms of complete isolation of Danubian Cossacks from their native Ukrainian church, their new priests had to receive the blessing from the metropolitans of orthodox Moldova of that time, which was also subvassal to the Ottoman Empire as well as Cossacks. It is clear that all the roads from delta of Danube to the capital city of Jassy and back led through Galati only, where the church of St. George with I. Mazepa's grave was silently waiting for them.

In the context of interrelations between the Danubian Cossacks and the orthodox churches of Moldova and Wallachia of that time, we would like to draw the attention of the reader to the repeated but little known fact. Certain part of former atamen or clerks of Danubian Sich, approaching to advanced age, joined the ranks of monks at the Moldovan and Wallachian monasteries. According to Romanian researchers data among such people were ataman Lytvyn and one of I. Mazepa's clerks Vasyl Bezruky, who made monks at the monastery of Poyana Meruluy, located near the town of Rymnyku Serat. The most interesting fact is that the desire of V. Bezruky to be alongside with his hetman was so strong, that later he turned to be able to build a church in Galati with the temple of St. Paraskeva typical for Ukrainian Cossacks.

Going back to the antimazepinist activity of tsar's authorities during a long period of time, we would like to stress on the following positive aspect. During numerous Russian-Turkish wars of XVIII – beginning of XIX centuries when the city of Galati repeatedly got into the hands of tsar, there were no facts recoded concerning violation of I. Mazepa's grave by the temporal occupation troops, with whom, as it is known, there were priests working, who knew for sure that I. Mazepa was anathe-

matized. There were a lot of such wars (1735–1739, 1768–1774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1829, 1853–1856, 1877–1878, 1914–1918), and thus the opportunities for correspondent actions. The fact that I. Mazepa's grave was seen in the 20th, 40th, 60th of the XVIII century, in 20th, 40th, 70th, 80th of the XIX century, which was recorded in the reminiscences of eyewitnesses, and even in 1930 and 1932 not by someone but Ukrainian political emigrants, doctors M. Halyn and V. Trepke give certain grounds to consider that plans of Peter I concerning I. Mazepa were not implemented till the end. It seems that even Catherine II, who destroyed Zaporizhian Sich and severely followed Ukrainian Cossacks, did not destroy traces of I. Mazepa in Galati and did not transfer his remains to Russia

Frankly speaking, this fact could be influenced by different circumstances, including temporal loss of historical memory about I. Mazepa due to the considerable strengthening in Moldova and Wallachia during XVIII – first half of XIX centuries of position of puppet protégés of the Ottoman Empire: during this period not only secular power, but also the Church structure almost completely were given by Istanbul into the hands of Greeks-Phanariots, who not only began to oust the Old-Ukrainian language from the church divine service, but forgot, in our case, about that I. Mazepa was buried in the church of St. George in Galati. In the first half of XIX century, — K. Kelderaru writes, — this church became dilapidated because of improper Greek administration. So, in 1845, when young researcher and publisher of Moldovan medieval chronicles in French M. Kohelnichanu specially visited this cult construction he made sure, that local Greeks-monks already did not know whose remains this old cult construction preserved. In this connection M. Kohelnichanu wrote, that „during his journey to Galati, carried out with the purpose of conducting researches exactly in these places concerning the remains of Mazepa” he learnt the following. „A monastery of St. George in Galati is an ancient building in the wonderful locality on the shore of Danube; the building itself was built by Genoeses before Moldova state was founded. A hetman Mazepa was buried in the middle of the church in the brick burial vault,

above which a stone was put with inscription, coats of arms of Ukraine and Mazepa, with the image of one-headed eagle. Obviously, after devastation of Galati, supporters of former hetman restored his grave, as a tombstone, though being cracked, covered the tomb in the middle of the church up to our days; the inscription has become obliterated by age and because of walking on it, however one could clearly recognize the image of eagle on the coat of arms. In 1835 the Greek monks already did not know the name of the person buried in the church; that year they wanted to bury a deceased then local boyar Dimitriy Derekchi-basha in the middle of the church [serdar D. Derekchi-basha was a Galati port admiral, which according to yardstick of that time met high social status. — Author.]. Digging a hole, monks dashed against the arches of Mazepa's burial vault and opened it; they found a skull and skeleton of hetman inside. Monks moved a bit away the remains unknown to them and buried Derekchi-basha beside them”.

We should note that it has become the fifth reinterment of I. Mazepa's ashes. But thereon, unfortunately, this epic was not finished, which is indicated by the following events.

The matter is that many local orthodox believers of those times adhered to tradition of not only to periodically pray for deceased, but after seven years after his death — dig up his body, wash and put a skeleton in order, change his clothes, hold a service — and after this finally bury him. The relatives of serdar D. Derekchi-basha acted the same way. Namely, in 1842, as M. Kohelnichanu writes, they „ opened his burial vault again, took away his remains together with the remains of Mazepa and, having held funeral service transferred them to a new burial vault, made near the church, to the right of the entrance”. So the remains of I. Mazepa were reburied in 1842 — this time near the entrance of St. George church in Galati (*See: Photo 26*).

Here one should make an important specification, which allows to understand, why exactly such respectable in Galati society relatives of serdar D. Derekchi-basha had to move the burial-place of their predecessor. A new order of government of Moldova, which was approved a bit earlier before this event and which

prohibited to further bury the deceased inside the cult buildings, became the reason of this. The motives could be different, they are not difficult to guess. For us the main thing is that this order became one more excuse for changing the burial place of ashes of Ukrainian hetman.

The destiny of the first tombstone of I. Mazepa turn out to be ambiguous. His descendants returned it carefully to its third burial place yet in 1711 and it was preserved till the mid of XIX century. M. Kohelnichanu wrote the following regarding this: „An old tombstone, or more exactly — its leftovers as a historical memorial was sent to the workers of quarantine service as a gift to the brother of the former master of Wallachia Mikhyay Hyka, in whose palace this stone is probably being preserved up to these days among other memorials, found in different corners of principality”. To our mind, the key to understanding of why exactly the ancient gravestone of I. Mazepa got to Bucharest, is the interference in this issue of quarantine service of Wallachia, which during 1829–1851 was reigned by the general N. Mavros — a godfather of the minister for internal affairs of Wallachia M. Hyka and second after him collector of antiques. In 1832 N. Mavros visited Galati, and it is not ruled out that the quarantine service of Moldova, following his advice, took away the cracked stone for restoration, and, afterwards, passed it to the collection of his godfather and a hobby partner. At least this shows, that if to start searching for this stone, it needs to be done in Bucharest, to which Galati was subordinated administratively, but not in Jassy. But before the original gravestone of I. Mazepa got to Bucharest, he had been lying for a long time near the entrance of the church of the Holy Virgin in Galati because of the repair works in St. George church of, which alongside with arguments mentioned above, became another excuse to later call this cult building Mazepa’s.

As on the old tombstone the eagle was depicted, which one could still recognize, — as M. Kohelnichanu continues his observances, — the relatives of boyar Derekchi-basha wanted to keep this emblem on the grave of their relative, where also were remains of Mazepa, obviously they were impressed that remains

of a person dear to them were destined to lie together with the remains of a figure unknown to them, but with no doubt, a famous one, therefore they decided to preserve outward signs of this prominent figure. But it turned out, that through ignorance of heraldry, instead of the eagle of Ukraine, a sculptor carved on a new tombstone from the beautiful white marble a double-headed eagle, which resembled an Austrian one. Everyone can see this divergence on the first grave, which is to the right of the vestibule entrance. To our mind, it may well be so, that while carving a double-headed eagle, the engraver wanted to emphasize thereby that under that tombstone two respectable figures are buried.

Thus, M. Kohelnichanu saw the gravestone looking that way in 1845. It is hard to believe it was preserved to our days, as too many events happened in the region and around burial-place of I. Mazepa for the last 170 years. Some states vanished and some were founded, a few destructive wars took place, the disgraceful atheistic campaign of socialist period went through, but which finally defined the destiny of a burial place of the Ukrainian hetman in Romania. But always, as it is known, a hope dies last. Exactly hope to find this stone, after the deep study of reminiscences of M. Kohelnichanu, and a boundless aspiration for recommencing of suspended for a long time searches for the traces of I. Mazepa in Romania impelled above mentioned V. Trepke to take a camera going to Galati in 1932. All that he saw and recorded then on the photographic film, gives us opportunity today to have an idea of the events of the 40-th of XIX century. „Neither archives, nor the icons and all the furniture of St. George church had any traces about hetman, — V. Trepke writes. — But in front of its very entrance there is a big marble gravestone with inscription, which I could not make out, and a coat of arms as a double-headed eagle, part of which is recognized by the light”. (See: *Photo 27*).

Undoubtedly, fragments of Moldovan chronicles republished in 1845 by M. Kohelnichanu in French, fashionable at that time in Europe, which were telling about I. Mazepa, had an extraordinarily positive affect on a process of revival of the tempo-

rally lost historical memory about hetman in the consciousness of many European nations.

In Moldova neighbouring to Ukraine this phenomenon was reflected in the creative works of writers and enlighteners of those times. So, in 1839 K. Nehri translated from English the poem of Byron “Mazepa”. And G. Asaki in 1859 devoted to I. Mazepa a separate historical short story „Mazepa in Moldova”. It perfectly fit in the mosaic of well-known during XIX century pickup of Mazepa subject in the works of many writers and composers of that time, namely in Russia, Great Britain, France, Poland, Sweden, Germany, Hungary, appearing in the works of Pushkin, Tchaikovsky, Byron, Hugo, Liszt and others.

Reminiscences of a French diplomat A. D’Avril serve as a substantial additional argument in favour of existence of the common grave of I. Mazepa and D. Derekchi-basha to the right of the entrance of St. George church in Galati during the 30th–70th of the XIX century. He served as a diplomat in the Danube–side principalities for a long time, visited Galati and mouths of Danube for many times and knew M. Kohelnichanu in person. In 1876 A. D’Avril published a book in French under the name „From Paris to the Serpentine Island, crossing Romania, Hungary and mouths of Danube”, in which he wrote about joint trip with M. Kohelnichanu to Galati in search of traces of I. Mazepa. This trip was described by A. D’Avril as follows: „I was in Galati together with Mr. Kohelnichanu, a well-known historian, who published a collection of Moldovan chronicles in Jassy. We set off for searches of Mazepa’s grave together being guided by the correspondent fragment from the chronicle of Myron Kostin. The monastery of St. George was converted into the trade school during the times for the master Kuzu. A church, seems to be ancient, but due to Byzantine style of principalities it is difficult to define the exact time of the church establishment, all the more it is restored and coloured by white paint. To the south the church is surrounded by a yard with the beautiful view on Danube and on the first mountains of Dobrogea. To the right of the gate there is a gravestone made of white marble. There we read: “Dimitros pachar-

nic diroksi in pacie 1836 octobre 22”. Inscription was done in the honour of this royal carver, but there is a double-headed eagle above him, with which Mazepa’s tradition is connected, namely: when they wanted to bury royal carver they found a tombstone with eagle, presumably, Polish one. There was a weapon and skeleton beside it. A weapon was placed in church, and it is not there now. Inscription on the tombstone also vanished. The bones according to the tradition were placed in sack and buried. Only the eagle with crown reminds about the find”. To what extent tombstones over I. Mazepa’s grave which were seen by A. D’Avril and M. Kohelnichanu in 1876 and V. Trepke in 1932, were revealed identical, remains for judgment of specialists after decoding of inscription on the photo, which was preserved to our days. To our mind, judging by the quantity of the words, given by A. D’Avril in his observances, and recorded by V. Trepke, the matter is in either about different inscriptions or different interpretation.

The interesting fact is that just a year later, namely in 1877, the exact location of I. Mazepa’s grave — to the right of the entrance to the church — was seen by Mykola Tobilevych (1856–1936), a prominent Ukrainian theatre figure, known under pseudonym Mykola Sadovsky. In connection with that during Russian-Turkish war in 1877–1878 he was in Russian military service, on the way from Bender, where the 56th Zhitomyr infantry regiment was located, to Bulgaria, his division stopped in Galati for a while. M.Sadovsky unintentionally repeated a posthumous way of I. Mazepa from Bender to Galati. Later, in 1917, on the wave of Ukrainian national revival, which occurred as a result of February revolution of that year, already being a famous theater figure he wrote his reminiscences about his stay in Galati and his encounter with history. M. Sadovsky noted: „... April 20, 1877 we cross a Moldovan border near Bashtazhaky and came to Galati in two weeks. A few days we had been resting there. Being bored I was roaming about the city and I dropped in the Galati cathedral. Investigating its architecture and furniture I noticed somebody’s tomb, stepping on which, I did not even pay attention. The tomb was standing alone like an orphan to

the right of the entrance to church. I came closer, observing. A white, small, like a trunk on wheels, tomb with the copper board on top and the inscription written round it in Latin letters: „Ivan Stepanovych Mazepa, hetman of glorious Zaporizhian army and whole Ukraine...”. It seemed I was thunderstruck! I was dumbfounded. If suddenly there was a thunder roar in the clear day and a lightning fell down on earth near my feet, it seems, that would not have surprised me that much to what I saw. I can not believe my eyes. I read again. Yes. Right. That was he! I wonder where I can take the colours to paint, how to find words to define those feelings, which seized the whole being! My Goodness! My Goodness! How many important thoughts flew at once and sat like a swarm around my head! You, glorious hetman, you are the last descendant of the former free, rich, freedom-loving Ukraine! You are saint defender, who did not want to consider himself a slave among the covey of snitchers, lickspittles, pediments, dirt and slaves! This is you! So here you have found yourself a place for eternal rest! And we are fools being taught Greek, Roman, medieval histories and others, but not ours for God’s sake! Due to that we do not know about your eternal dwelling! And it is here! And I made a low bow to the tomb of that glorious patriot, who wished to gain happiness, will and honour to its native, fateless country, and being exhausted in tough fight, he fell in the distant foreign land, stamped by anathema... Rest quietly with eternal sleep now, old father hetman! Do not be afraid, nobody will dare disturbing your old age bones. Nobody here will destroy your wretched dwelling, as they did with that luxurious palace in Baturyn. Due to assistance of father Bohdan to Moldovans to win their independence, they gratefully gave you a piece of earth and thereby protected your body from insult! ... Having looked on the road and holy grave once again I left the church full of heavy thoughts which did not leave me all day long”.

With all emotional load of reminiscences of M. Sadovsky and, possibly, with not quite exact recollection of a gravestone inscription in forty years, his testimonies concerning the place and location of I. Mazepa’s grave are exceptionally valuable. They definitely confirm all the above mentioned facts in terms

of reinterment of I. Mazepa's ashes to the right of the entrance of St. George church in Galati.

We insist thereon, as this place will turn out the last exactly known and documentarily confirmed point, which links us with the real history of the Ukrainian hetman. The matter is that, in spite of the booming process of revival of I. Mazepa's image in European and domestic literature and music, the historical memory about the real Ivan Mazepa gradually began to be lost. Therefore one can not help agreeing with the thought of well-known modern Romanian historian K. Rezakevych, who asserts not unfounded that from the end of XIX century and during almost the whole XX century, one and the same phrase began to be repeated near St. George church in Galati: „They say, here, supposedly, Mazepa was buried”.

Intending to give answer on the question why it happened we came across little known facts, which somehow connected with the destiny of I. Mazepa's grave. Thus, it is known for sure that in 1881, in the context of putting in good order of the territory of Galati, a decree was issued not only about stopping of further burials in the cemetery near the local church of St. George, but also about its transference to the new central cemetery. As a result of this considerable work was conducted around the church in terms of adjustment of adjoining territory. In particular, starting from St. George church itself and to its sister-church of the Holy Virgin and further in the form of sickle a new street was built, which was called in the memory of I. Mazepa by his name and partly existed to 1988 (*See: Photo 28, 29*). Probably then a common gravestone of Mazepa and Derekchi-basha was removed from the previous place, located to the right of the entrance, to the center of facade of the church near its doors, as it was recorded by V. Trepke in 1932. As Romanian specialists describe, that on the only photo, which was made in 1914 with the view of the central entrance to the church, on the previous place of this gravestone there was only a part of a street paved by block stones.

The investigation conducted in that place, meetings with specialists-historians of the city of Galati and the study of the

proper documents give grounds to assert that a process of transference of the cemetery at St. George church existing in 1881 did not touch the grave of I. Mazepa. Obviously, due to respect of the figures buried there, the quarantine service of Galati confined itself only to the transference of a gravestone with the double-headed eagle to the center of wide and newly equipped entrance of the repaired cult construction. Presence of such massive marble tombstone indirectly in that place might give additional meaningfulness to the temple. The fact of existence of this gravestone is thereby explained, probably, till the powerful earthquake in 1940, after which both church and its adjoining territory were in decay for a long time, needing substantial restoration, which began only in 1955. Moreover, the hit of aerial bomb on the roof of the church during the Second world war and bombardment of adjoining territory, general devastation during the war, sharp necessity in different construction materials in the post-war period, conscious negligence of the officials regarding the church buildings in the years of socialism, especially in its initial stage — all this resulted in the final loss of denotation of exact place of I. Mazepa's last reinterment in Galati.

To a certain extent it is explained by the gradual loss of historical memory about the Ukrainian hetman in Romania, starting from the end of XIX century, which was surprisingly happening against a background of the powerful process of restoration of this memory in Ukraine. As it is known, in 1884 on the pages of magazine „Kyiv olden times” (№7, pp. 501–505) Ukrainian historian V. Antonovych published the first documentary work about Moldovan traces concerning the burial-place and grave of I. Mazepa, in 1885 a big M. Kostomarov's monograph „Mazepa and mazepinists” was issued, and in 1896 in Lviv his two-volume monograph „Mazepa” is being printed. Unfortunately, all this was not known in Romania immediately, where the interest to the figure of I. Mazepa gradually began to decay. This is testified by the attempt of well-known Romanian writer of political essays Pantazyi Hyka in his report addressed to the minister V. Urekye regarding St. George church in Galati where he wanted to single out a separate chapter about the grave of I. Mazepa.

He did not find any trace of that in the church, that is why he used the reminiscences of the locals, who, as it turned out, not always recollect the reality.

The history with acquisition in 1882 by Romanian Academy of the only Romanian copy of „Gospel” published in Syria in Arabic at the expense of I. Mazepa, which was described in the first chapter of this work, became a demonstrative issue in this plan. So, military historian, a lieutenant colonel D.Papazohlu on January 25, 1882 appealed to the minister of cults and education of Romania of that time G.Tochilesku with a letter (registered by the incoming number 1749) with the offer to acquire above mentioned „Gospel” for 600 new by that time Romanian leu, which made up a considerable sum. D. Papazohlu gave high estimation of this rarity edition, because, according to him „at the beginning of XVIII it was devoted to Cossack Hetman and Prince of Ukraine Mazepa by the orthodox clergy of Arabia and, because this Gospel is of interest to our country, as, they say, Mazepa was buried in Galati in one of local churches and, probably, the introductory part of this Gospel, which is well preserved, contains the truth interesting for our history”. Thus, even such well-educated person as D. Papazohlu knew little about the history of I. Mazepa's grave in Galati.

That day G. Tochilesku, who was personally interested in the destiny of the Ukrainian hetman in Romania as an attachment letter № 1040 of January 25, 1882, sent an original address of D. Papazohlu to director of the Central library of the Romanian Academy with the request “to look through the book and evaluating its importance and rarity, inform whether it is possible to buy it and at what price”.

On January 27, 1882 the director of the library in his reply tried to convince a minister in that the very fact of edition of this „Gospel” in Arabic „does not carry any historical value for our country, even, if they say, that glorious Hetman, allegedly, was buried in Galats, as it has a claim on”. That is, again, on the level of well-read director of the Central library of Romanian Academy we see uncertain and insufficient information about the history of I. Mazepa in Galats.

The situation with acquisition of the only Romanian copy of this rarity edition by Romanian Academy from the lieutenant colonel D. Papazohlu rescued resoluteness of the minister G. Tochilesku, who by his letter № 4461 of April 3, 1882 addressing the director of the Central library of Romanian Academy ordered to acquire „Gospel” in Arabic „to deposit and register this work” in its funds. Implementing this decree, on April 5, 1882 under the registration number „155 A Unicat” a proper record was done in the book of arrivals to the Central library of Romanian Academy for 1882–1883. Thanks to this, today we have a unique opportunity to touch the real result of decent activity of great hetman of Ukraine and return at least a copy of a “Gospel” sponsored by him to his Homeland.

There is an interesting fact that a short handwritten historical biographic reference in Romanian attached to „Gospel”, introduces the Ukrainian hetman precisely enough: „Ivan Mazepa, hetman of Cossacks of Ukraine. He was born in 1640 in Podillya. Became a clerk of Ukrainian hetman. After the death of his leader, in 1687 he was elected in his place as a Cossack hetman. Mazepa was appointed a Prince of Ukraine by the tsar of Russia Peter the Great. Later, aspiring to independence of his state, he became an ally of king of Sweden Charles XII and entered the battle with Moscovites at Poltava. After the defeat of king Charles, they arrived to Wallachia to the palace of Konstantin Vode Brynkovyanu, and then moved to Bender where hetman died in 1709. This „Gospel” in Arabic was devoted to the hetman Mazepa by the believing monks from Arabia, when he was a titled Prince of Ukraine” (*See: Photo 30*).

We consider that every Ukrainian should appreciate and express deep gratitude to Romanian people for not only original copy of „Gospel” in Arabic of edition of 1708 and for true words about Ukrainian hetman written in about two hundred years’ time, saying nothing about acceptance of his ashes for the eternal rest, but for preserving as far as possible, historical memory of a glorious son of Ukrainian nation I. Mazepa.

The first Ukrainians, who realized this, together with necessity of restoration of I. Mazepa’s history in Romania, were repre-

sentatives of Ukrainian political and soldiery emigrants, who by the will of historical circumstances, also found themselves on the territory of this country during interwar period. They turned out to be able to not only reveal little known pages and preserve the historical memory about the Ukrainian hetman in Romania, but also distribute the proper information among the Ukrainian emigration of interwar period in the whole. So, Ukrainian emigrants in Romania from the very beginning of arrival to this country at the beginning of 20th of XX century set themselves as an objective to record existing at that time information in terms of the traces of I. Mazepa in Romania, systematize it and make it nation-wide heritage. However, as doctor V. Trepke writes, it was impossible to make it immediately, as problems connected with the initial stage of being in emigration, have postponed time, when it became possible to be involved in this question directly.

At the end of 20th – beginning of 30th of XX century two structures of Ukrainian emigration simultaneously got interested in the destiny of I. Mazepa. From one side it was the Board of Ukrainian Military Association in France, which approached the Army representative of Ukrainian Peoples Republic in Romania, a colonel Hnat Porokhivsky with request to clear out all the circumstances, related to the history of I. Mazepa in Romania, and from other side — Ukrainian Scientific Institute in Warsaw entrusted doctor V. Trepke to do approximately the same. As a result of brilliant co-ordination of efforts of political and military emigration authorities in Romania, during 1929–1932 a number of Ukrainian researchers were in Galati, who studied carefully the situation concerning Romanian trace of I. Mazepa and on the basis of collected data, they published on the pages of weekly „Tryzub” a number of important articles the main of which are the works of M. Halyn „The grave of hetman Mazepa”, V. Poperehny „About the grave of hetman Mazepa”, V. Trepke „Traces and memorials of hetman Ivan Mazepa in Romania” and others. Besides that, in 1933 in Lviv, the annual Almanac “Red arrow-wood” edited by Levko Lepky was published. On its pages V. Trepke printed three articles, devoted to I. Mazepa, namely: „To the memory of Hetman Ivan Mazepa”, „In the searches for

the grave of Hetman Mazepa” and „Pilgrimage to the grave of Hetman Mazepa”, which, together with works of other authors on this subject, cleared up a number of new aspects, connected with the Moldovan period of life of Ukrainian hetman, posthumous way of his body to Galati and role of I. Mazepa as a symbol for a new wave of the Ukrainian national liberation movement of 20–30th of the last century.

In our view, a huge work completed by the representatives of Ukrainian emigration of interwar period concerning preservation and consolidation of the historical memory about I. Mazepa deserves a separate attention of researchers. We consider relevant to make a quotation from one of articles of V. Trepke in this work, who outlines our tasks exactly regarding returning of remains of both I. Mazepa and other prominent sons of the Ukrainian nation to Ukraine: „Ukrainians must search for all those memorials valuable for them, mark their places and all the remains of great deceased which they find should be transported to Ukraine for bury in the national Pantheon”. Completely supporting such approach of V. Trepke, I think, it is time for our generation to return the ashes of I. Mazepa or at least the capsule with earth from his burial place in Galati to the revived hetman capital of Baturyn (*See: Photo 31*).

For the final closing of the question regarding burial-place of I. Mazepa, let us get back to the post-war destiny of St. George church in Galati, which, seems to take away the secret of grave of the Ukrainian hetman. As it was mentioned above, in 1955 insignificant funds were provided on renewal of this old cult building. But in those times it was not actual to restore churches in the conditions of total atheistic propaganda. More over, it was even dangerous to mention or speak aloud about the history of Mazepa connected with the country, which first of all in the ideological plan, was controlled by the Soviet Union, where the attitude toward hetman — „traitor” remained as negative as during the times of Peter’s Russia.

Opportunistic interests, connected with the mass house-building, and further beautification of the city of Galati at the beginning of 60th of the last century began to prevail over the

necessity of restoration of St. George church. In 1959 religious service was forbidden to hold in the church which resulted in its complete desolation (*See: Photo 32*).

This has become a cause for approval of resolution about its wrecking and giving its territory for building of two dwelling houses, and later — a prestige hotel. Now it is planned to build a restaurant in place of former cemetery near the church. An eye-witness of the events, related to wrecking of church, to which he came to pray since his childhood, above mentioned professor M. Brudiu in 1990 published a sensational article named „Galati dynamite” in the local newspaper „Dialogue” where he described in detail a rare method, applied for destruction of church: a few nights long a salted sea water was injected under high pressure under the foundation of church, which in two weeks, resulted in appearance of cracks and sinking of the building”. But, as a professor M. Brudiu notes, towers of the former Genoese fortress were hard to destroy, that is why they were tied by rope to the powerful ship, which pulled them to the side of Danube. Thereby St. George church was finally destroyed and a grave of I. Mazepa together with it.

As a director of Galati regional museum of history K. Kelderaru notes, after its wrecking „in the place, which was freed, according to the plan of proper territory use, the housing apartments were built (*See: Photo 33*). Possibly, remains of Mazepa are under the foundation of new buildings”. It is annoying, but it looks like close to the truth. And only joint archaeological excavations of Ukrainian and Romanian archaeologists could, at least partly, to finally clear up where that sacred shred of ground, which up to this day hides utmost secrecy of a great hetman.

But one should do justice to the Romanian side in this situation. Today two large city blocks in Galati are named in honour of I. Mazepa: Mazepa-I and Mazepa-II; I. Mazepa street had been existed almost all century long in this city; the church of the Holy Virgin is called Mazepa's up to these days, and the main thing is that in the central city park „Freedom” by the joint efforts of Ukrainian and Romanian sides in 2004, the first monument built abroad was to the glorious son of Ukrainian nation,

a prominent fighter for Ukraine's freedom, hetman of Ukraine Ivan Stepanovych Mazepa.

It became the place of honour for Romanians and dear to Ukrainians of the whole world, who have the opportunity now not only visit historical places, connected with life and traces of Ukrainian hetman in neighbouring and friendly Romania, but also to lay a Ukrainian wreath on his grand monument in the wonderful city on Danube, so much alike to the native Dnieper, what is periodically done with deep respect and patriotic animation of Ukrainian spirit by guests from Ukraine, compatriots from other countries and, especially, Ukrainians of Romania as it can be seen on the enclosed photo (*See: Photo 34*).

IV. Legends and myths connected with the figure of I. Mazepa in Moldova and Romania

In the process of working on detailed reconstitution of final stage of I. Mazepa's life and his posthumous destiny the author faced with a number of materials, which can not be classified as scientific sources. At the same time, they carry definite load of mostly emotional character, which can be useful for more complete understanding and perception of the role of I. Mazepa by public mass. So, many people's retellings and stories which convert a final stage of life of I. Mazepa and his posthumous way into the real legends and myths, were preserved to our days. They are different by content and contradictory by essence. The prevalent majority of them, directed to the defence of the figure of Ukrainian hetman, make his unprotected either in front of robbers, Tatars and Turks, or the tsar's agents. However they all testify enormous interest to the personality of I. Mazepa as a bright fighter for independence of the Ukrainian nation.

Two legends about the final period of life of I. Mazepa differ from the description made in this work about the last days and death of the Ukrainian hetman, by its optimism and by cardinaly another course of events. Indisputably, we would like to believe in such scenarios, that is why we give them beneath.

Legends. 1. According to some folk stories, hetman I. Mazepa did not die in 1709 in Bender, but feigned his illness and death with the purpose of deceiving those who were pursuing him. Being a wise and experienced hetman, knowing the intentions of his enemies, having enormous financial means, in autumn of 1709 he allegedly disguised himself as an old monk, unnoticeably left a Cossack camp in Bender, crossed Dniester for the Ukrainian shore and unnoticeably reached the Pechersk Monastery in Kyiv. While being a hetman he had a great authority there and on his arrival he found complete support in the environment of monks. He changed his name and appearance, chose a restrained way of life, praying to God, and later — he died unnoticeably under the strange name.

Thanks to this, he supposedly stayed in his Homeland forever, with his nation, being buried according to traditions of the orthodox church, which he gave many efforts during his life.

2. Sticking to this subject, a modern Ukrainian researcher V. Rychka writes, for example, about that a farsighted hetman, foreseeing hostile thoughts of his enemies, had two coffins made before his death. Having ordered to hide one of them, I. Mazepa feigned his death and burial near Bender and, secretly having got to Galati, he calmly lived his age given by God. At least we have one, though uncertain document, — V. Rychka writes, — known in French copy (the original is preserved in the archive of the Ottoman Empire period in Istanbul), where it is mentioned that I. Mazepa „settled in Galati in a castle built by Genoese, and being old-aged, he regretted his bygone mistakes and lived freely, as though having rest”. That is why, the date of death of I. Mazepa becomes symptomatic as it was mentioned in the proper chapter of the work it was given by Moldovan chronicler M.Kostin – on March 18, 1710. Thus, Ukrainian hetman had enough time to safely settle his matter with his real burial, taking care about his eternal rest by such smart method (From the work: V. Rychka. Romanian trace of Ivan Mazepa // The Romanian-Ukrainian relations: history and present. – Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean. – 1999).

Myths. In our view, they have nothing in common with reality, but they reflect the spirit of those, who composed them and position of those, who has been passing them from generation to generation during already three centuries.

1. In 1821 the Turks from Breyil, which is approximately 20 km far to the south-west direction from Galati, having learnt about that I. Mazepa was buried together with enormous values, namely that his clothes were sewn with gold, that a massive gold chain with a cross was put on his chest, a mace decorated with diamonds was put in his hand and a golden diadem decorated with precious stones — on his head, they attacked St. George church „dug out a grave of the hero, robbed everything they found with him, threw out his head in Danube, and a gravestone, which was hidden and rescued by Christians, allegedly, after Turks left the

city of Galati, it was transported to the church of the Holy Virgin. Somebody asserts that I. Mazepa was buried exactly there, and not in the church of St. George". (From the work: Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa // „Revista istorică”, tom V. – 1994. – №. 1–2).

2. So called „Galati tradition”, which considerably colours the history, connected with the burial of I. Mazepa remains in this city, contains the following myth. In 1832, when the Russian troops entered the city of Galati, tsar’s general Mavros, allegedly, took I. Mazepa’s gravestone with himself. Later he returned a copy of that stone to Galati, which was kept at the Most-Pure Virgin church of this city. (From the work: Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa). Indisputably, these statements that I. Mazepa was buried in the church of the Most-Pure Virgin, and not in St. George church later contributed to that today this old cult building is called „Mazepa’s”.

3. In 1929 a Ukrainian emigrant, doctor M. Halyn visited Galati and wrote an article afterwards „Grave of hetman Mazepa”, published in the weekly „Tryzub” (“Trident”) №18, 1930. Searching for the grave of hetman he visited the church of St. George where he found out from the aged woman, who sold candles in the church, that, about „30 years ago Russian steamship came to Galati and sailors with their officer from that steamship together with their own priest came up, dug up everything which was under that marble gravestone and took it away to Russia”. M. Halyn made an amendment concerning the time, when what an old woman told about could happen, considering, that the matter was in the events of Russian-Turkish war of 1877–1878. V. Rychka, using sources of Ukrainians in Canada, gives in this context a myth similar by content, namely: returning to Russia from above mentioned war „the Moscow general Skobelev recalled that the great hetman I. . Mazepa was buried in Galati. He charged the adroit sergeant majors to find that grave, the holy grave of our nation. The grave was found quickly. A coffin was pulled out from the church of St. George and blasphemously broken down, the bones and funeral clothes were burned”. (From the work: V. Rychka. Romanian trace of Ivan Mazepa).

There is an interesting short story about which the author of this work learnt in 2007, being in Galati, namely that in 1944, before the entry of soviet troops to Bulgaria, the general headquarters of Tolbukhin, an army group commander, was located in the street neighbouring to the church of St. George. It is almost impossible to assume that a well-educated general or his surrounding did not know that I. Mazepa was buried in this church. But no actions, directed on revelation and destruction of the grave of Ukrainian hetman were realized.

However, as V. Rychka writes in the mentioned work, referring to reminiscences of the participant of events in 1946, published in the weekly „Our time” of April 23, 1993, allegedly soviet soldiers „dashed the entrance to the burial vault by crowbars, which was standing lonely to the right of the church entrance, took a coffin away from the burial vault and tearing out an eyelid, shook out a skeleton, poured by petrol and set on fire. When a fire went out, they drove in a truck with the lowered sides, swept by shovels and poured out to the body still smouldering ash”, which was driven to steppe.

Folk narrations. This is the most neutral part of stories, which is only bound to statement of definite facts, which could also be invented.

1. In the Republic Moldova and, especially, in the Transnistrian region, the historical memory about I. Mazepa was well preserved to our days. For instance in the village of Varnytsya, people remember up today about „Mazepa’s church”, „Mazepa’s wells” and „Mazepa’s burial mound” on Dniester, which is connected with the former grave of hetman. The basis of the last one is presumably a history told by the Polish missionary Frantsysk Gostsetsky, who in October of 1712 accompanied ambassador of Polish king, Mazovetsky governor Stanislav Khomentovsky on the way to Istanbul. As it is known, their road passed through Galati, and after speaking to hegumen of St. George monastery of F. Gostsetsky wrote down the following: for the moment of I. Mazepa’s death no orthodox church existed in Bender, because the town was completely Turkish. „As there was no church nearby, he was buried in the field where the earthy burial mound as a mausoleum

was built for him...”. (Composed with the use of work of P. P. Pa-naitescu. Călători polonezi despre Țările Române).

2. The reminiscences of Stepan Matviyenko, recorded by Oleksander Semenenko, tell about that a grave of I. Mazepa was found in Moldova, near the village Volontyry. It was dug up by the class district superintendent of police from Bender – a Bulgarian Kirilov. Up to 1925 remains of I. Mazepa found by him allegedly were hidden in the garret of Cirilov’s house until Romanian police exposed them and took away to Bucharest. (From the work: V.Rychka. Romanian trace of Ivan Mazepa).

3. A resident of the town of Tarashcha of the Kyiv region Mykola Usaty on September 14, 1993 published a report in the newspaper „Kyiv truth” about that in 1946 he personally saw in the outskirts of Bender „a stone cross where the name of Ivan Mazepa was carved. The cross was half a meter height or may be a bit higher”. (From the work: V. Rychka. Romanian trace of Ivan Mazepa).

The stele in the village of Varnytsya, which was constructed in 1999 with participation of the Embassy of Ukraine to Republic of Moldova and Ukrainian community of Transnistrian region (See: *Photo 35*), furthers preserving of historical memory about I. Mazepa in Republic of Moldova.

Closing part

The important task is considered to assist the establishment of fraternization relations between the former hetman capital and Romanian city of Galati.

It is also considered to be appropriate to contemplate the opportunity to establish similar relations between, say, Chernihiv and the town of Bender.

Besides that, in our opinion, it is necessary to renew the activity of the Ukrainian-Romanian commission on the problems of history, archaeology, ethnography and folk-lore of National Academy of sciences of Ukraine and Romanian Academy and submit for its consideration a question of I. Mazepa's role in the history of our neighbouring nations; to conduct a special session of the traditional trilateral International conference of historians of Ukraine, Republic of Moldova and Romania, to organize proper activities in commemoration of I. Mazepa and others within the framework of European Region "Lower Danube" with participation of government bodies and public of the boundary territorial-administrative units of three neighbouring and friendly states.

Taking into account that there is only one rarity copy of "Gospel" in Romania, published in 1708 in Arabic at the expense of I. Mazepa, we consider the importance of organization of passing the copy to Ukraine, including electronic version of this unique edition for its presentation in the national museums, especially in Baturyn and in the museum "Ukrainians in the world" which is being established in Kyiv.

It is necessary to learn the possibility of involving of the Ukrainian side to researches of real traces of I. Mazepa in Romania, especially participation of Ukrainian specialists-archaeologists in conducting of archaeological excavations in Galati.

One of the actual tasks of Ukrainian historians and, as far as possible, diplomats is also considered to reveal and study of the part of I. Mazepa's archive concerning his correspondence with master of Wallachia K. Brynkovyanu, which is kept in the proper funds of manuscripts in Istanbul, and the documents of Galati

church of St. George concerning the burial of Ukrainian hetman there, which, before secularization of Romanian orthodox church in the 60th of the XIX century, was passed to the archive of Jerusalem Patriarchy, which it was subordinated to at that time.

Continuation of searches and processing of new documents concerning the life and activity of the Ukrainian hetman, in the archives of Bucharest, Chisinau, Moscow, Warsaw, Stockholm, Paris and other capitals and cities of Europe, remains, to our mind, an honourable mission of every conscious Ukrainian researcher of the heritage of I. Mazepa.

From the practical point of view, it would be relevant to consider the possibility for foundation of association of national and foreign researchers, who specialize on the subject matter connected with the life and activity of I. Mazepa and his special role in the history of Ukrainian nation.

Bowing down before our predecessors — P. Orlyk, A. Voynarovsky, P. Velychkovsky, V. Bezruky, O. Martos, M. Sadovsky, M. Halyn, G. Porokhivsky, V. Trepke and many other compatriots, and also before the whole pleiad of foreigners, who at complicated circumstances, in different times, during almost 300 years systematically visited a burial-place of Ivan Mazepa in Romania, supporting thereby a living memory about the prominent son of the Ukrainian nation, one of the sacred duty of our generation is considered not only preserving and continuation of this tradition, but also revealing and returning of remains of a great Ukrainian hetman to his Homeland.

May God help us in this holy job!

Author expresses deep gratitude to all who assisted in preparation and publication of this book.

**HETMAN IWAN MAZEPA —
ZNANY I NIEZNANY**

**Pamięci słynnego hetmana Ukrainy
Iwana Mazepy poświęcamy**

***„Wspomnijcie sprawiedliwych Hetmanów..
Gdzie są ich mogiły...”***
T. G. Szewczenko

Wstęp

Iwana Mazepa... „Był to doświadczony mąż stanu, zręczny polityk, doskonały dyplomata, a przede wszystkim — stary, posiadający wieloletnie doświadczenie dowódca wojskowy, który także potrafił myśleć i przeiwdywać strategicznie”. Takimi słowami krótko, ale jakże trafnie, scharakteryzował hetmana Ukrainy Iwana Mazepę Jewhen Malaniuk – autor szkicu „Jaśnie Wielmożny Pan Mazepa — tło i postać”, opublikowanego w roku 1960 w Nowym Jorku. W innej pracy, autorstwa Mykoły Andrusiaka, wydanej w 1942 roku w Pradze, zatytułowanej „Hetman Iwan Mazepa jako działacz na rzecz kultury” zamieszczona jest informacja o tym, iż zakrojony na szeroką skalę mecenat hetmana Ukrainy wobec Cerkwi Prawosławnej nie ograniczał się jedynie do terytorium Ukrainy, ale objął on również i kraje Europy Południowo — Wschodniej oraz Bliskiego Wschodu, które to terytoria znajdowały się wówczas pod panowaniem Imperium Osmańskiego.

W tym kontekście szczególne zainteresowanie ze strony autora tej pracy wywołała, potwierdzona późniejszymi badaniami, rola dwóch sąsiadujących z hetmańską Ukrainą średniowiecznych prawosławnych księstw naddunajskich — Mołdawii i Wołoszczyzny. Była to rola stabilnego mostu, którego zadaniem była realizacja strategicznych interesów polityki zagranicznej Iwana Mazepy, skierowanej na południowy zachód, w tym również i relacji z prawosławnym światem Bliskiego Wschodu. Przemawia za tym taka oto lakoniczna informacja M. Andrusiaka: „...Do naszych czasów zachowały się egzemplarze arabskiej Ewangelii, wydanej kosztem Mazepy w Aleppo, w 1708 roku, na użytek nabożeństw dla prawosławnych Syryjczyków; przedmowę do tego wydania napisał ówczesny Patriarcha Antiochii, Anastasie, który wysławiał Mazepę za jego szczodrość i mądrość, życzył mu długiego życia

i nakazywał kapłanom prawosławnym oraz wiernym na ziemiach arabskich, aby modlili się za niego...”. W 1991 roku obie te prace stały się dostępne dla całego społeczeństwa niepodległej Ukrainy, dzięki kolejnemu przedrukowaniu ich w formie broszury przez Spółkę „Oberih”.

Dwa lata później autor niniejszej pozycji, jako pracownik Ambasady Ukrainy w Rumunii, miał szczęście zostać jednym z organizatorów szeroko zakrojonej ekspedycji naukowej Państwowej Akademii Nauk Ukrainy, poprowadzonej trasą Baturyn — Kijów — Bender — Varnița (Varnica) — Iasi (Jassy) — Gałac — Bukareszt. Tym samym udało się mu uczestniczyć w szczegółowym udokumentowaniu kontaktów I. Mazepy pod koniec XVII i na początku XVIII wieków ze współczesnymi mu hospodarami Mołdawii, takimi jak: Constantin Cantemir (168–1693), Constantin Duca (1693–1695, 1700–1703), Antioch Cantemir (1695–1700, 1705–1707), Mihai Rakoviță (1703–1705, 1705–1707) i Nicolae Mavrocordat (1709–1710), jak również Wołoszczyzny — Șerbanem Cantacuzino (był hospodarem do 1688 roku) oraz — przede wszystkim — z Constantinem Brâncoveanu (1688–1714). W ten sposób rozpoczęły się badania nad mołdawskim okresem życia wybitnego hetmana Ukrainy, oraz jego śmierci w roku 1709 w Benderach, jak również eposu kilkakrotnych pochówków jego zwłok w rumuńskim Gałacu. Wszystkiego tego autor dokonał w ciągu ostatnich kilku lat, podczas licznych kontaktów z mołdawskimi i rumuńskimi naukowcami, przedstawicielami władz oraz przedstawicielami ukraińskiej mniejszości narodowej na terytorium Republiki Mołdowy i Rumunii. Dokonane to zostało dzięki przestudiowaniu tekstów źródłowych, literatury fachowej, zarówno ukraińskiej jak i zagranicznej, jak również dzięki podróżom do miejsc mających związek z wydarzeniami historycznymi.

Poszukiwania w Akademii Rumuńskiej, najstarszej uczelni w Rumunii, przyniosła nieoczekiwany efekt: w jej zbiorach starych woluminów odkryty został oryginalny egzemplarz „Ewangelii” (*patrz: zdj 1 i 2*), wydanej w styczniu 1708 roku w języku arabskim w Aleppo (dzisiejsza Syria) za pieniądze hetmana Ukrainy Iwana Mazepy, który — oprócz ośmiu innych języków — władał również i arabskim. Do Bukaresztu „Ewangelia” ta (je-

dyne egzemplarz w Rumunii, który aktualnie przechowywany jest w zbiorach Rumuńskiej Akademii, w 1882 roku został kupiony od historyka wojskowego D. Papazoglu — autor), wróciła dlatego, że była ona, jak to jeszcze w 1927 roku podkreślali rumuńscy badacze literatury starożytnej, wydrukowana w „...typografii Constantina Brâncoveanu przewieziona do Aleppo...” specjalnie w celu zaspokojenia potrzeb duchowych prawosławnych Arabów na Bliskim Wschodzie, podbitych przez Turków. Wielu badaczy rumuńskich potwierdza fakt, że w Jassach (w pałacu hospodara Mołdawii), w Bukareszcie (w pałacu hospodara Wołoszczyzny i w Patriarchii), jak również w Snagowie (w miejscowym klasztorze oddalonym o 30 kilometrów od stolicy Wołoszczyzny), od roku 1694 działały drukarnie, które wydawały księgi w językach greckim, staroukraińskim, rumuńskim i arabskim; kierował nimi znany działacz kulturalny Antim Ivireanul (pochodzący z prowincji Iberia w Gruzji, sztuki drukarskiej nauczył się w Kijowie). Jeden z tych badaczy, to cieszący się znacznym autorytetem rumuński historyk ukraińskiego pochodzenia Gheorghe Bezviconi, autor m.in. pozycji „Przyczynek do historii stosunków rumuńsko — rosyjskich”, napisanej przez niego w 1948 roku (wydanie uzupełnione w r. 1962) i wydanej po raz kolejny w 2004 roku. Jak podkreślił autor „...do wydania tego dzieła w języku arabskim zachęcał też i sam hetman Ukrainy...”, mając na myśli sponsorowane przez Mazepę wydanie „Ewangelii”, które zostało „... wydrukowane w 1708 roku w Aleppo, w typografii, którą przywieziono z Wołoszczyzny...”. Ten szlachetny, a przecież tylko jeden z wielu, gest Iwana Mazepy świadczy o tym, iż był on w pełni świadomy znaczenia relacji pomiędzy Ukraińską Cerkwią Prawosławną a Patriarchiami w Jerozolimie, Aleksandrii i Antiochii, jako istotnego czynnika świadczącego o jej przynależności do ogólnoświatowej cywilizacji chrześcijańskiej. Dlatego też od czasu do czasu wysyłał on do tych „pierwotnych wysepek prawdziwej wiary”, a w szczególności do jerozolimskiej Cerkwi Grobu Świętego (z którą łączyły hetmana Ukrainy szczególne mocne więzi) drogocenne dary, jak również przyjmował liczne delegacje od nich. Taką była również i przyjęta przez niego na początku XVIII wieku misja, której dwukrotnie przewodził Patriarcha Antiochii (1685–1694

i 1720–1724), a pomiędzy tymi latami — Metropolita Aleppo (1695–1719) Anastazy III Dabbas, który po 1695 r. podróżował nie tylko po Wołoszczyźnie i Mołdawii, ale również i po Ukrainie, poszukując wsparcia dla Cerkwi Prawosławnej na Bliskim Wschodzie. Iwan Mazepa ze szczerego serca tego wsparcia udzielał.

W fundamentalnym wydawnictwie „Ukraina — państwo kozackie”, nagrodzonym Dyplomem Międzynarodowych Targów Książki Gaudeamus- 2005” w Bukareszcie (*patrz: zdj. 3*), wyraźnie podkreśla się, że „...mecenat Mazepy był realizowany nie tylko na Ukrainie, ale również i poza jej granicami. Jako przykład może tu posłużyć ufundowanie przez hetmana Iwana Mazepę Ewangelii w języku arabskim, wydrukowanej w Aleppo w Syrii (1708 r.), o czym mowa jest w przedmowie poświęconej hetmanowi, oraz świadczy grawiura z jego herbem. Mecenas Iwana Mazepy sięgał Palestyny, Antiochii, Aleksandrii, Aten i Carogrodu...” Wszystkie wspomniane tu kontakty odbywały się wyłącznie przez tereny księstw naddunajskich, ponieważ Morze Czarne było zamknięte przez Turków dla jakichkolwiek delegacji z terenów położonych na północ do morza, zarówno dla kupców, jak i — tym bardziej — dla tych przedstawicieli ukraińskiego hetmana, którzy zmierzali do świętych miejsc ze szczerymi podarunkami dla prawosławnych chrześcijan w świecie arabskim. Dowodzi to, że współpraca między I. Mazepą a C. Brâncoveanu w zakresie kulturalno - religijno — wydawniczym, jak również wspieranie potrzeb chrześcijan z Bliskiego Wschodu (oraz inne rodzaje działalności) była bezsprzeczna. Miała ona szeroki odźwięk zarówno wśród chrześcijan w świecie arabskim, jak i wśród duchowieństwa, polityków, dyplomatów oraz europejskich działaczy na rzecz kultury. Istnienie potwierdzonych związków hetmana Ukrainy z ówczesnym hospodarem Wołoszczyzny C. Brâncoveanu otwiera w zarówno w ukraińskiej, jak i w zagranicznej historiografii nowy rozdział, pozwalający na zbadanie wszechstronnej działalności Mazepy na południowym zachodzie. Właśnie ten mało znany aspekt stał się przedmiotem badań w pierwszym rozdziale tej pracy.

I. Pierwsze kontakty hetmana Ukrainy Iwana Mazepy z Mołdawią i Wołoszczyzną oraz ich ewolucja do 1708 roku

Najistotniejszymi czynnikami o charakterze politycznym, wojskowym, kulturowym oraz duchowym, które korzystnie wpływały na nawiązanie relacji pomiędzy niedawno wybranym (w roku 1687) hetmanem Ukrainy Iwanem Mazepą (*patrz: zdj. 4*) a współczesnymi mu, panującymi na południowym zachodzie, hospodarami Mołdawii i Wołoszczyzny, okazały się przede wszystkim poglądy i przekonania młodego ukraińskiego przywódcy na możliwość zawarcia sojuszu z tymi położonymi nad Dunajem prawosławnymi księstwami. Jeszcze w czasach, kiedy Mazepa był pisarzem generalnym u ówczesnego hetmana Prawobrzeżnej Ukrainy Petra Doroszenki w swoim wystąpieniu przed rozszerzoną Radą Siczy Zaporoskiej po raz pierwszy nazwał Mołdawię i Wołoszczyznę potencjalnymi politycznymi sprzymierzeńcami Ukrainy.

Pozytywną rolę odegrała tu również bogata scheda po poprzednikach, unia wojskowo — polityczna oraz koligacje rodzinne, jakie łączyły Bohdana Chmielnickiego z władcą Mołdawii, Vasile (Bazylim) Lupu. Nie bez znaczenia okazały się tu również pokrywające się w dużej mierze interesy geopolityczne trzech wasalnych krajów tamtych czasów — Ukrainy, Mołdawii i Wołoszczyzny, konsolidująca działalność prowadzona przez pochodzącego z Mołdawii Metropolitę Kijowskiego Petra Mohyłę, podtrzymująca tradycyjnie przyjacielskie stosunki między nimi, wreszcie wspólna wiara prawosławna jednocząca obszar ukraińsko-mołdawsko — wołoski, itd.

Właśnie w oparciu o wspólnotę duchowo — kulturową nawiązane zostały pierwsze stosunki między hetmanem Iwanem Mazepą a Mołdawią i Wołoszczyzną. Unikalne księgi, drukowane w kijowskiej Ławrze Peczerskiej — „Latopis” z 1682 roku oraz „Żywoty Świętych” z 1689 roku, zgodnie z zaleceniami Mazepy docierały nie tylko do stolicy Mołdawii, Jassów, ale również do Bukaresztu. W sytuacji, gdy nabożeństwa cerkiewne w Mołdawii oraz na Wołoszczyźnie odbywały się w języku staroukraińskim,

posunięcie Mazepy miało ogromne znaczenie duchowo — oświeceniowe.

Do dnia dzisiejszego zachowały się własnoręczne zapiski ówczesnego Metropolity Wołoszczyzny Teodozjusza, na jego prywatnym egzemplarzu „Żywotów Świętych”: „...Teodozjusz, metropolita, lato 7209 (1701 roku — przyp. autora), lipca 1. Ta święta księga o tytule Żywoty Świętych, podarowana tej Świętej Metropolii Krainy Rumuńskiej (Wołoszczyzny — przyp. autora) w Bukareszcie, przez naszego szanowanego dobrego pana, hetmana Ukrainy Iwana Mazepę, na wieczną pamięć o nim, została przywieziona w czas naszej pokornej służby Metropolity Krainy Rumuńskiej Teodozjusza, który pod groźbą klatwy z całą mocą nakazuje, aby nikt nie ośmielił się zabierać jej z tej świętej metropolii. Lipca 1 7209...”

Nie można także wykluczyć, że to właśnie dzięki nakazowi Iwana Mazepy do Mołdawii i na Wołoszczyznę wysłani zostali ukraińscy specjaliści z cechu drukarskiego i grawerskiego, którzy po pewnym czasie założyli manufaktury typograficzne nie tylko w Bukareszcie i w Jassach, ale również i w innych ośrodkach kulturalnych położonych na terenie obu księstw. Na przykład wcześniej wspomniany działacz kulturalny i religijny Antim Ivireanul, który — według historyków rumuńskich — przybył na Ukrainę w roku 1697, po pewnym czasie spędzonym na pracy w drukarni u hospodara Mołdawii w Jassach, przeniósł się do stolicy Wołoszczyzny, a następnie do klasztoru w Snagowie. Tam też ponownie wydał w języku staroukraińskim znane dzieło Melecjusza Smotryckiego z roku 1619 „Gramatyka słowiańska”, do którego napisał część wstępną. Wstęp ten jest potwierdzeniem jego doskonałej znajomości języka, w którym wówczas wydawano na Ukrainie książki zarówno o charakterze świeckim, jak i literaturę religijną.

W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na wspinałą karierę, jaką w hierarchii cerkiewnej zrobił były typograf: w roku 1705 Antim Ivireanul został powołany do godności biskupa Râmnicu na Wołoszczyźnie, a na początku 1708 roku — został metropolitą tego naddunajskiego księstwa. Znacznie ułatwiło mu to odnowienie kontaktów z Ukrainą, w której Iwan Mazepa był

hetmanem cieszącym się dużym autorytetem, i z którym gospodar Wołoszczyzny, C. Brâncoveanu utrzymywał bliskie kontakty.

Wiadomo również, że w roku 1699 oraz w 1704 towarzyszył i przyjaciel A. Ivireanula, jak piszą historycy ukraińscy: „... Ivan Bakov, z pochodzenia Ukraińiec, zilustrował — podpisując się imieniem Ioanichie — księgi wydane w języku rumuńskim w mieście Buzau...” (położonym 100 kilometrów na północny wschód od Bukaresztu). Spośród jego grawiur warto wspomnieć o ilustracjach do „Modlitewnika” z 1699 roku oraz „Triodu” z 1700 roku. Na stronicach obu tych dzieł bardzo wyraźnie wyróżniają się w ukraińskie motywy dekoracyjne. Nieprzypadkowo bowiem współcześni badacze zajmujący się historią działalności typograficznej podkreślają rolę takich wyjątkowych, a zarazem blisko związanych z Ukrainą, działaczy kulturalno-religijnych jak A. Ivireanul, Ivan Bakov czy Tymofie Bakov (niewykluczone, że ich nazwisko brzmiało Bykow, ponieważ w języku rumuńskim literę „â” czyta się jako „y”, ale nie zawsze „daszek” nad „a” jest zaznaczony — przyp. autora) w ustanowieniu, a później w udanym rozwoju stosunków z ukraińskimi ośrodkami kultury wszędzie tam, gdzie się znajdowały i działały — w Bukareszcie, Jassach, Snagowie, Târgoviste, Râmnicu etc.

O kontaktach między hetmanem Ukrainy a hierarchami duchowieństwa mołdawskiego, poza tradycyjnym przekazaniem świętych ksiąg oraz wspomaganiem organizowania samodzielnej działalności wydawniczej w stolicy Mołdawii — Jassach, może świadczyć również między innymi ten oto mało znany fakt: 13 grudnia 1693 roku, w związku ze śmiercią Metropolity Mołdawii, Dosofteia, będącego gorącym zwolennikiem rozwoju stosunków z Ukrainą, opat Adrian przysłał Iwanowi Mazepie list, w którym opisał działalność „...Ojca Metropolity, o szczęśliwych wspomnieniach, jakie po nim pozostały w Polsce (czytaj — Zachodniej Ukrainie, która w tamtym okresie była częścią Rzeczypospolitej — autor) oraz o wielkiej stracie i nieszczęściu...”

Warto podkreślić, że wszechstronna działalność Iwana Mazepy na polu kultury i religii, zarówno na Ukrainie jak i poza jej granicami, cieszyła się szczególnym poparciem ze strony gospodarów mołdawskich i wołoskich, którzy pod koniec XVII

oraz na początku XVIII wieku snuli potajemne plany dotyczące utworzenia szerokiego frontu antyosmańskiego. Fundament tego frontu stanowić miała unia polityczna państw prawosławnych — Wołoszczyzny, Mołdawii, Ukrainy, a nawet Rosji. Dobrym przykładem na to może być kolejny istotny fakt historyczny: „...Şerban Cantacuzino (hospodar Wołoszczyzny — autor), wspólnie z Metropolitą Wołoszczyzny, Teodozjuszem oraz niegdysiejszym patriarchą ekumenicznym Dionizjuszem dwukrotnie delegowali przeora klasztoru świętego Pawła z Athos, Izajasza, do Moskwy, by prosić Piotra I oraz hetmana Mazepę o pomoc przeciwko Turkom...”. Podróż Izajasza do Moskwy w drugiej połowie 1688 roku odbywała się, bez wątpienia, przez Baturyn, gdzie posłaniec Patriarchy spotkał się z Iwanem Mazepą o wiele wcześniej niż z oficjalnymi przedstawicielami stolicy Rosji, rozdieranej wówczas przez walki polityczne pomiędzy zwolennikami starych porządków skupionymi księżniczki Zofii a przyszłym imperatorem Piotrem I. Wybitny badacz postaci Iwana Mazepy, znany historyk XIX stulecia, Mykoła Kostomarow opisując tę podróż zaznaczył, że Izajasz „... przywiózł list również i od (...) hospodara Şerbana. Şerban prosił o przyjęcie wszystkich chrześcijan pod carską rękę, zapewniał, że zarówno on sam jak i jego sąsiad (...) gospodar Wołoszczyzny pragną poddać się tronowi rosyjskiemu w obronie jedynej wiary, i że od razu przyślą do pomocy carowi 70 000 wojska. Przez tego samego posłańca nadesłał swój list i Patriarcha Serbii Arseniusz; pisał o tym samym, ale zastrzegł, że jest przeciwny układowi z chrześcijanami z Zachodu...”

W tym kontekście nadzwyczaj ważnym wydaje się podkreślenie roli hetmana Ukrainy jako głównego doradcy Moskwy — niepewnej wówczas swoich sił — w kwestii poruszonej w orędziu Ekumenicznego Patriarchy Dionizjusza, zwierzchników cerkwi prawosławnych na Bliskim Wschodzie i Bałkanach, jak również gospodarów Mołdawii i Wołoszczyzny, dotyczącym wyzwolenia tych terenów spod jarzma tureckiego. „...Pisma przywiezione przez Izajasza — kontynuuje Mykoła Kostomarow — zostały skopiiowane i posłane Iwanowi Mazepie, aby i on mógł zastanowić się nad nimi; Mazepa w swoim piśmie, które wysłał do Moskwy, tak samo jak Patriarcha serbski zwracał uwagę na to, że po-

mocnicy z Zachodu dbają jedynie o to, by wykorzenić wschodnie prawosławie i zastąpić je na katolicyzmem w Carogrodzie i podanych mu ziemiach...”

Wartym wspomnieć i o tym, jak dużym zaufaniem cieszył się Iwan Mazepa w Moskwie. Ta bowiem zleciła hetmanowi Ukrainy zawiezenie do mianowanego w październiku 1688 roku hospodara Wołoszczyzny Constantina Brâncoveanu (patrz: zdj.5) – gorącego zwolennika unii z prawosławną Rosją i Ukrainą — tajnej informacji o charakterze polityczno — wojskowym, dotyczącej zgody Rosji, a jednocześnie hetmańskiej Ukrainy, by odpowiedzieć na apel chrześcijańskich narodów Bałkanów o uwolnienie od osmańskiego ucisku. Od tej chwili, na długo — ponad dwadzieścia lat — pomiędzy Mazepą a Brâncoveanu zadzierzgnęły się bliskie kontakty o charakterze politycznym, dyplomatycznym, wojskowym, kulturalnym i religijnym. „...Z ukazu carskiego — pisze M. Kostomarow — hetman poinformował hospodara Wołoszczyzny, że zgodnie z układem zawartym pomiędzy carami (wtedy w Rosji panowali oficjalnie bracia Iwan i Piotr pospołu z siostrą-regentką Zofią — autor) oraz królem Polski, wojsko z obu tych krajów po wiosnie (1689 roku — autor) wyruszy w pochód, aby wyzwolić wszystkich chrześcijan z niewoli muzułmańskiej...”

W ten oto sposób hetman Ukrainy znalazł się w samym centrum przygotowań do przyszłych działań wojennych na wielką skalę, nie zwlekał zatem z wyrażeniem swego zadowoleniu z tego powodu. Zatem „...28 września (1688 roku — przyp. autora) Mazepa poinformował, że Ukraińcy, kiedy tylko dowiedzieli się o wyprawie wojennej, wielce się ucieszyli i lenić się nikt nie będzie...”. „...Hetman — uściśla Mykoła Kostomarow — doradzał, aby na wiosnę wyruszyć najwcześniej jak można, aby wróg nie spalił na stepach zeszłorocznej suchej trawy i aby nie spowodował pożaru stepu, niewygodnego (...) dla wojska, a z kolei jesienią samemu należy wypalić step: wtedy nowa trawa zacznie szybko rosnąć na wiosnę (...) a wojsko będzie szło po świeżej, wiosennej trawie, i będzie ono zdrowsze, bo nie zaczną się jeszcze letnie upały i nie zdąży się pojawić morowe powietrze, które Zaporozcy zazwyczaj przynoszą z Krymu ze swoich wypraw. A Bisurmanie będą mieli za mało paszy dla koni (...) i wtedy łatwo ich będzie pokonać. Ta-

kiej rady udzielał hetman, i gdyby go posłuchano, to — być może — wyprawa zakończyłaby się sukcesem...” Wybiegając nieco w przyszość, należy zwrócić uwagę, że dobra znajomość stepów w południowych obszarach Ukrainy oraz ich specyfiki stały się bardzo użyteczne podczas przymusowego przemieszczania się Iwana Mazepy oraz szwedzkiego króla Karola XII spod Połtawy do Benderów latem 1709 roku.

W tym samym czasie nastąpił zbieg kilku korzystnych wydarzeń politycznych, stąd też gdy tajny wysłannik hospodara Wołoszczyzny, Izajasz, ponownie przybył do Moskwy, napotkał tam sprzyjającą a zarazem unikalną polityczną koniunkturę. Wówczas (wiosną 1689 roku) przebywał tam akurat Iwan Mazepa, dając wyraz swemu oddaniu dla nowego cara, Piotra I, który ostatecznie położył kres rządowi Zofii oraz pretendenta do władzy, I. Golicyna. Biorąc pod uwagę dalekosiężne plany cara w zakresie polityki zagranicznej, ukierunkowane na południe oraz południowy zachód, przysłemu imperatorowi potrzebni byli tacy sojusznicy, jak hetman Ukrainy i hospodar Wołoszczyzny. Ci z kolei w krótkim czasie zdołali zaskarbić sobie pełne zaufanie cara.

Mykoła Kostomarow pisał tak o Mazepie: „...Młody car polubił go i od tej pory uważał go za swego szczerze oddanego sługę...” Nie jest również przypadkiem, że w późniejszym czasie obydwie te osobistości — zarówno Iwan Mazepa (za skuteczne wsparcie wojskowe udzielone rosyjskiemu carowi pod koniec XVII wieku podczas jego kampanii wojennej przeciwko Turkom) jak i C. Brâncoveanu (za pomoc w przeprowadzeniu rosyjsko-tureckich pertraktacji początku XVIII wieku) — zostały w 1700 roku kawalerami Orderu „Świętego Andrzeja Apostoła”, ustanowionym w tymże roku najwyższego odznaczenia nadawanego przez Piotra I. Iwan Mazepa otrzymał ten order (*patrz: zdj. 6*) jako drugi po kanclerzu Rosji G. Gołowkinie. Niedługo potem order ten otrzymał również i C. Brâncoveanu. Nie przypadkiem w oficjalnej sali pałacu w Baturynie, siedzibie Iwana Mazepy, obok portretów cara, sułtana, królów Francji i Polski, pod koniec 1704 roku francuski dyplomata przebywający w Moskwie, J. Baluse, który przejeżdżając tamtędy złożył hetmanowi wizytę, ujrzał portrety i innych wybitnych osobistości tej rangi, w tym C. Brâncoveanu.

Ze swej strony, Iwan Mazepa nie wykluczał również i całkowicie odmiennego wariantu — możliwości stworzenia z czasem wielkiej antyrosyjskiej koalicji, w której miałyby się znaleźć Szwecja, Polska i Turcja, a w której podlegające Stambułowi Wołoszczyzna i Mołdawia odgrywałyby istotną rolę. Oznacza to, że rację miał W. Maroczkin, ukraiński badacz roli, jaką w historii Ukrainy odgrywał Iwan Mazepa, który w artykule opublikowanym w periodyku „Ukraina” (№ 6, 1990 r.) pisał: „...Hetman Ukrainy marzył o tym, by wyzwolić swój kraj od carskiego despotyzmu i w tym celu szukał sobie sprzymierzeńców...” Zatem można przypuszczać, że chodziło tu nie tylko o króla Szwecji Karola XII, ale również innych potencjalnych partnerów, których kandydatury I. Mazepa brał pod uwagę.

Nosząc się z takimi zamiarami hetman Ukrainy „...utrzymywał sekretne stosunki dyplomatyczne z hospodarem C. Brâncoveanu...” W sytuacji, kiedy w żadnych ukraińskich źródłach nie ma na to dostatecznie solidnych dowodów, ponieważ wszystko, co związane było z imieniem Iwana Mazepy było bezlitośnie niszczone przez niemal 300 lat (a to, co przetrwało, trafiło do Moskwy, Stambułu lub innych stolic europejskich) bardzo przydatne okazują się informacje, dotyczące działalności kancelarii oraz metod, jakimi prowadzona była tajna korespondencja samego Constantina Brâncoveanu. Według słów jego osobistego sekretarza — Florentyńczyka Antona Marii Del Chiaro, gospodar Wołoszczyzny „...był starannym i zręcznym nie tylko we wszystkim, co tyczyło spraw wewnętrznych, ale również i w sprawach zagranicznych. Prowadził on rozległą korespondencję przy pomocy dobrze opłaconych diaków, znających języki: włoski, łaciński, niemiecki, polski, grecki, turecki...”, jak również pisarzy ze znajomością rosyjskiego, węgierskiego i słowiano-ruskiego (tzn. staroukraińskiego — autor). Chcąc wspierać i intensyfikować kontakty z sąsiednią Ukrainą oraz — jednocześnie — z odległą Rosją, C. Brâncoveanu założył w swym pałacu w Bukareszcie specjalną szkołę słowiańską, na użytek której wybudował później osobne pomieszczenia przy cerkwi św. Sawy. Prócz tego, co charakterystyczne, pisarzem w języku staroukraińskim (niezależnie od języka rosyjskiego) w kancelarii hospodara Brâncoveanu, był Teodor Corbea

(1670–1725; otrzymał wykształcenie w Kijowie, gdzie w późniejszym okresie wydał wierszowany „Psałterz” i gdzie spędził ostatnie lata swego życia), co już samo w sobie świadczy o potrzebie takiego stanowiska, a zarazem o stopniu nasilenia korespondencji pomiędzy C. Brâncoveanu a I. Mazepą. Co ciekawe, brat Teodora Corbei, Dawid, na tyle biegle posługiwał się językiem ukraińskim, że podczas swoich licznych podróży po terytorium Ukrainy, gdy pełnił również rolę posłańca między Bukaresztem a Baturynem, posługiwał się dokumentami, które zostały mu wydane na nazwisko ukraińskiego kupca Iwana Dawyda. Po śmierci, która nastąpiła 11 sierpnia 1707 roku, został pochowany na terenie kijowskiej Ławry Peczerskiej, co stanowiło dowód uznania dla jego zasług dla ówczesnej Ukrainy. Dodatkowym argumentem świadczącym na korzyść tezy mówiącej, że bieżące relacje między Iwanem Mazepą i Constantinem Brâncoveanu były utrzymywane w tajemnicy jest fakt, że zarówno ukraiński hetman, jak i gospodar Wołoszczyzny posługiwali się tajnymi, zakodowanymi tekstami, pisanymi szyfrem cyfrowym. Szyfr ten Iwan Mazepa miał stale przy sobie, w medalionie, który nosił na szyi razem z krzyżykiem. W kancelarii hetmana klucz do tego szyfru znany był również pisarzowi generalnemu Filipowi Orlikowi, a w kancelarii Brâncoveanu Grekowi-Lewantyńczykowi Nicola de Porta z Chios oraz Grekowi Spiridonowi.

Prócz tego, ciesząc się, jak już wcześniej wspomniano, pełnym zaufaniem cara Piotra I, Iwan Mazepa do października 1708 roku, czyli aż do ostatnich chwil poprzedzających jego śmiały krok (czyli przejście na stronę króla Szwecji Karola XII) był pośrednikiem w prowadzeniu obszernej korespondencji pomiędzy C. Brâncoveanu a Piotrem I. Wykorzystywał w tym celu infrastrukturę istniejącą jeszcze od czasów Bohdana Chmielnickiego: 21 sierpnia 1654 roku, mając na celu ułatwienie wymiany informacji pomiędzy Kozakami a sprzymierzonymi z nimi Mołdawianami, pisarz hetmana wraz ze starostą miasta Soroki (na terenie Mołdawii) S. Lupu utworzyli na brzegach Dniestru stale działające stacje pocztowe. Za jej pośrednictwem pod koniec sierpnia 1704 r. gospodar Mołdawii Mihai Racoviță „...pisał do Mazepy, że, korzystając z okazji, jaką jest wojna, która wybuchła pomie-

dzy carem a szwedzkim królem (mowa o Wojnie Północnej w latach 1700–1721 — autor), Turcy mają zamiar połączyć się ze Szwedami i jak nie dziś, to jutro Tatarzy rzucą się na Ukrainę...” Z czasem służba pocztowa, wykorzystując połączenie promowe przez Dniestr, biegnące w pobliżu fortec Soroki i Bender, zaczęła służyć Mazepie nie tylko do kontaktów z Jassami, lecz także z Bukaresztem. Przedłużeniem tego szlaku stała się przeprawa przez Dunaj w okolicach Gałacza, która umożliwiła wygodne i częste kontakty głęboko wierzącego hetmana Ukrainy z prawosławnymi patriarchami z Bliskiego Wschodu, zwłaszcza z Jerozolimską Cerkwią Grobu Świętego, gdzie — u schyłku życia — Iwan Mazepa zapragnął, aby go pochowano.

Należy pamiętać, że dla przyszłego hospodara Wołoszczyzny, Constantina Brâncoveanu, Ukraina nie była terra incognita. Jeszcze pod koniec lata 1678 roku, po tym, jak 21 sierpnia tegoż roku wojska tureckie zajęły Czehryń, ówczesny hospodar Wołoszczyzny Gheorghe Duca wziął ze sobą młodego C. Brâncoveanu na Ukrainę. Prawdopodobnie właśnie wtedy ukształtował się jego stosunek do Ukrainy, co w późniejszym okresie zaowocowało nawiązaniem ścisłych kontaktów pomiędzy nim a I. Mazepą. Spośród czynników natury międzynarodowej, które miały na to znaczący wpływ, należy wspomnieć o stopniowym, ale zarazem nieuniknionym upadku potęgi Imperium Osmańskiego, czego przekonywującą oznaką była porażka Turków pod Chocimiem w 1621 roku, a także zakończone niepowodzeniem oblężenie Wiednia w 1683 roku. Oba te wydarzenia, na przebieg których zasadniczy wpływ miała militarna potęga Kozaków ukraińskich, miały ogromne historyczne znaczenie dla dalszych losów Europy. Wszystko to jeszcze bardziej wzmacniało orientację nowego pokolenia kochających wolność przywódców wschodnioeuropejskich, do którego należeli zarówno Mazepa jak i Brâncoveanu, orientację skierowaną na realizowanie antyosmańskich zamysłów i planów. Niecały rok przed tym, jak Iwan Mazepa wybrany został hetmanem Ukrainy (24 czerwca 1686 roku), Rosja — w skład której wchodziła wtedy również Lewobrzeżna Ukraina — dołączyła do utworzonej w roku 1684 „Świętej Ligi” — porozumienia imperium Habsburgów, Rzeczypospolitej oraz Republiki Weneckiej,

związanego przeciwko Turcji. Ze strony Wołoszczyzny rozmowy dotyczące możliwości przyłączenia się do Ligi prowadził w latach 1687–1688 sam Constantin Brâncoveanu, do czasu, gdy 29 października 1688 roku został wybrany hospodarem tego naddunajskiego księstwa.

Wspomnieć należy również o pozytywnym wpływie, jaki C. Brâncoveanu wywierał na kierunek polityki realizowanej przez jego protegowanego — młodego hospodara Mołdawii, C. Duce, co w połowie lat 90-tych XVII wieku całkowicie zapewniło przychyłość tego ostatniego dla zagranicznych interesów politycznych I. Mazepy na południowym zachodzie. Sytuacja ta powodowała, że ukraiński hetman pozytywnie postrzegał wszystko, co związane było z czynnikiem mołdawsko-wołoskim w jego własnej polityce. Dlatego też na początku swojego panowania, Iwan Mazepa poparł perejaśławskiego pułkownika, Mołdawianina Dumitrascu — Raicea, któremu nadał uniwersał na władanie wsią Berezań oraz był tolerancyjnie odnosił się do informacji, że pułkownik „...będąc Wołochem, mianował setnikami swoich krajan...”

Wiadomo również, jednym z zaufanych i cieszących się dużym autorytetem ludzi Iwana Mazepy był mirgorodzki pułkownik mołdawskiego pochodzenia Danyło Apostoł, który towarzyszył hetmanowi podczas wspomnianego już wcześniej przewrotu w Moskwie, a później — w 1708 roku, razem z nim przeszedł na stronę Karola XII. Tolerancyjność w stosunku do sąsiadujących Mołdawian, jak również współpraca z nimi były zjawiskami charakterystycznymi dla całego — trwającego 22 lata — okresu, podczas którego Iwan Mazepa był hetmanem Ukrainy. Na przykład po tym jak w 1703 roku podporządkował sobie całą Prawobrzeżną Ukrainę oraz usunął S. Palija, nie sprzeciwiał się, by pułkami: braclawskim i mohylowskim nadal dowodzili Mołdawianie: „... Iwan Grigoras, którego nazywają — jak pisał Mykoła Kostomarow — również Iwanenkiem oraz Sawa Wołoszyn...”. Należeli oni, podobnie jak pułkownik Szpak, do przywódców chłopskich, powstańców „pochodu Samusia” w 1702 roku, którzy po stłumieniu zawieruchy „...puciekali za Dniestr, teraz jednak znów pojawili się na Ukrainie...” Wkrótce „...Iwanenko zawładnął Winnicą

i Braclawiem...”, a po wstąpieniu do służby carskiej nosił tytuł pułkownika dubosarskiego.

Jeżeli chodzi o bezpośrednią tajną korespondencją między Iwanem Mazepą a Constantinem Brâncoveanu, należy podkreślić, że badacze natrafiają tu na różnego rodzaju trudności, związane, przede wszystkim z tym, że (jak zwracają uwagę historycy rumuńscy) „...spadkobierca Mazepy, Filip Orlik, chcąc zyskać sobie sympatię Turków, przekazuje (w 1711 roku — autor) sułtanowi w Konstantynopolu korespondencję pomiędzy Constantinem Brâncoveanu a Mazepą...” O chwilowej przychylności F. Orlika dla Porty Osmańskiej, okazywanej — bez wątplenia — w imię osiągnięcia niepodległości Ukrainy, świadczy jego osobista instrukcja wydana posłom kozackim w przeddzień ich odjazdu do Stambułu w 1711 roku, w której to było powiedziane: „...Ataman kozowy i posłowie nadzwyczajni mają pokornie prosić w imieniu Wielkiego Hetmana, całego Wojska i całej Ukrainy o przychylność i łaskę...”

Co się zaś tyczy roli pośrednika, którą hetman odegrał w nawiązaniu łączności korespondencyjnej pomiędzy hospodarem Wołoszczyzny a carem Rosji, znacznie pełniejsze informacje zawarte są zarówno w źródłach rumuńskich, jak i ukraińskich. Zachowały się dziesiątki listów C. Brâncoveanu do Piotra I oraz do innych rosyjskich dostojników państwowych, w których niejednokrotnie wspomina się, że ten czy inny list przesyłany jest za pośrednictwem hetmana Iwana Mazepy do Moskwy, lub też otrzymany od niego i przesłany do Stambułu. Spośród 282 listów o charakterze polityczno-dyplomatycznym, wysłanych przez C. Brâncoveanu poza granice Wołoszczyzny, znaczna ich część była przekazana I. Mazepie, albo też przechodziła przez jego ręce po drodze do Moskwy. Dlatego też można się zgodzić z P. Cernovodeanu — rumuńskim badaczem działalności dyplomatycznej C. Brâncoveanu — który twierdzi, że „...w sekretny sposób prowadził on wymianę licznych listów, w których przekazywał (...) również niektóre informacje o charakterze politycznym i wojskowym, dotyczące Turków...”

Należy zauważyć, że wcześniejsza udana współpraca I. Mazepy z C. Brâncoveanu, oraz — jednocześnie — z całą plejadą

mołdawskich gospodarów, współczesnych wybitnemu ukraińskiemu hetmanowi (niestety, zmieniali się oni bardzo często, w przeciwieństwie do I. Mazepy oraz C. Brâncoveanu, którzy — co przynosi im zaszczyt — byli przywódcami swoich narodów przez ponad 20 lat) na płaszczyźnie kulturalno — religijnej, miała pozytywny wpływ na dalsze współdziałanie stron w ramach prawdopodobnego w tamtym okresie ukraińsko-mołdawsko — wołosko-rosyjskiego (czyli stricte prawosławnego) sojuszu, skierowanego zarówno tradycyjnie przeciwko Porcie Osmańskiej, jak i przeciw dopiero co ujawnionym grabieżczym zamiarom Rzeczypospolitej i Cesarstwa Austriackiego wobec księstw naddunajskich. W takich warunkach ogromny potencjał ludzki, ekonomiczny, polityczny, wojskowy oraz duchowy Ukrainy, z jej zupełnie wyjątkowym ośrodkiem religijnym — kijowską Ławrą Peczerską, dawał narodom bałkańskim pewne nadzieje na zrealizowanie ich dawnych pragnień dotyczących uwolnienia się spod znieprawdzonego jarzma tureckiego. Znalazły one odzwierciedlenie w stałym i hojnym stabilnym wsparciu materialnym i finansowym, udzielanym prawosławnym chrześcijanom z Bałkanów oraz Bliskiego Wschodu, udzielanym przez hetmana Ukrainy, Iwana Mazepę, który w wielu swych działaniach mógł liczyć na udział bądź wsparcie Mołdawii i Wołoszczyzny, za granicami których zaczynał się obszar twardej rywalizacji świata chrześcijańskiego i muzułmańskiego.

Utworzeniu wspomnianego wcześniej prawdopodobnego sojuszu wojskowo-politycznego przeciwko Turkom, w którym uczestniczyć miałyby państwa prawosławne: Wołoszczyzna, Mołdawia Rosja, oraz — oczywiście — Ukraina, której część była podporządkowana Moskwie, jak również zbadaniu nastawienia Imperium Osmańskiego oraz Tatarów krymskich do Ukrainy, poświęcona była część politycznych działań i korespondencji dyplomatycznej ukraińskiego hetmana z mołdawskimi i wołoskimi gospodarzami.

Iwan Mazepa, będący doświadczonym politykiem w stylu europejskim oraz mecenasem dla całego prawosławia, dobrze orientował się w problemach nie tylko księstw naddunajskich, ale również i całej Europy. Dlatego też wspomniany wcześniej francuski dyplomata Jean Baluse, odgrywający pod koniec 1704 roku rolę

łącznika między Piotrem I a Paryżem, zawiązał do rezydencji hetmana w Baturynie po to, by przekazać mu pewne listy. Po spotkaniu w cztery oczy z Iwanem Mazepą napisał list do Paryża, w którym tak wyrażał się o hetmanie: „...Ma on wielkie doświadczenie w polityce oraz, w przeciwieństwie do Moskali, dobrze wie, co się dzieje za granicą...” Stąd z łatwością nawiązał on ożywioną korespondencję (w tym szyfrowaną) ze współczesnymi mu władcami, rezydującymi w stolicach: Mołdawii — Jassach oraz Wołoszczyzny — Bukareszcie. List Iwana Mazepy wysłany z Baturynu do Piotra I dnia 20 października 1693 roku zawierał informację, że hetman już „...przygotował specjalną przesyłkę dla gospodarów wołoskiego i multańskiego (mołdawskiego — autor)”, korzystając z okazji, że „hospodar wołoski kilkakrotnie apelował o to, by greccy kupcy chodzili ze swoimi zakupami z tych małosyjskich krajów prostym, dawnym szlakiem na Jassy, mając nadzieję na swe całkowite bezpieczeństwo...” Za pośrednictwem kupca niżyńskiego Sawy Olefierowa, „...ze względu na polskich kometantów, którzy przebywają w Niemirowie i Sorokach i którzy zwracają uwagę na wszystko, co się dzieje” — jak podkreślał sam Iwan Mazepa — „posyłać pisać w sposób jawny do tych włodarzy nie mogę...”, ukraiński hetman nawiązał początkowo kontakt z ówczesnym hospodarem mołdawskim Constantinem Cantemirem, a później również z wołoskim władcą, C. Brâncoveanu, które to kontakty zaowocowały ustanowieniem trwałej, utajnionej korespondencji.

Ówczesna Mołdawia, przez terytorium której prowadzono aktywne kontakty dyplomatyczne, kulturalne i religijne pomiędzy hetmańską Ukrainą a Południowo-Zachodnią Europą oraz Bliskim Wschodem, choć sama była kontrolowana przez Turcję, nie mogła pozostać obojętna wobec tych procesów. Jeszcze w listopadzie 1690 i potem w marcu 1691 r. poseł hospodara mołdawskiego Iwan Bilewicz (ukraińskiego pochodzenia), zmierzając do Moskwy i wracając z niej, szczegółowo omawiał z hetmanem Ukrainy możliwość połączenia sił dla wspólnego przeciwstawiania się turecko-tatarskiemu naciskowi. Jednocześnie we wspomnianym już wcześniej liście Iwana Mazepy napisano, że „...hospodar Wołoszczyzny wysłał tego kuriera (Sawę Olefie-

rowa — autor) do mnie i przysłał przez niego zapieczętowany zbiór słów, pisany cyframi, z którego zrozumiałem, że on, władca, pragnie korespondować ze mną, i że korespondencja ta ma być pisana nie zwyczajnym pismem, ale byśmy pisali do siebie tymi cyframi...” Należy również zaznaczyć, że poufna korespondencja od gospodarów wołoskiego i mołdawskiego przesyłana była zazwyczaj przez zaufanych posłańców, oraz że zawierała ona cenne informacje dotyczące działań wojskowych Imperium Osmańskiego oraz planów Tatarów krymskich, którzy również byli podporządkowani Stambułowi. Było to szczególnie ważne dla Iwana Mazepy, będącego hetmanem Ukrainy, czyli kraju, którego losy w znacznym stopniu zależały od politycznych i wojskowych planów Turcji. Za dobry przykład może tu posłużyć kolejny list Iwana Mazepy, przesłany przez niego do Piotra I z Baturyna w dniu 26 listopada 1696 roku. List ten zawierał szczegółową informację dotyczącą tego, że gdy hetmanńscy wysłannicy powrócili z Jassów, opowiedzieli mu, że „... gospodar wołoski ma pewną wiadomość, iż chan krymski nakazał wszystkim krymskim i białogrodzkim ordom przygotowywać się i sposobić do nowej wyprawy wojennej przeciwko chronionej przez Boga Małej Rosji...”

Wykorzystywanie przez Iwana Mazepę zarówno mołdawskich, jak i bułgarskich czy serbskich kurierów, którzy w Europie byli mniej niż posłańcy innych narodowości podejrzewani przez licznych rosyjskich agentów, trwało przez wiele lat. M.in. to właśnie mołdawski posłaniec był odpowiedzialny za dostarczanie sekretnej korespondencji, prowadzonej pomiędzy ukraińskim hetmanem a księżną Hanną Dolską (*patrz: zdj. 7*) — pierwszą żoną księcia Michała Wiśniowieckiego i ciotką polskiego króla, Stanisława Leszczyńskiego. Ona z kolei kontaktowała się z królem, co krótko przed podjęciem przez Iwana Mazepę jesienią 1708 roku kroku, który na zawsze zmienił bieg historii, miało dla hetmana wielkie znaczenie. W zaszyfrowanym liście księżnej Hanny Dolskiej, który Iwan Mazepa otrzymał w Kijowie 16 września 1707 roku, był również zawarty i list od króla Leszczyńskiego, w którym ten obiecywał „...przyjąć Kozaków po ojcowsku oraz spełnić ich życzenia...”.

„...Księżna Dolska przysłała mi ten list przez jednego Wołocha, zaszywszy go w czapce posłańcowi...” — w takich oto słowach pewnego październikowego wieczoru hetman poinformował swego generalnego pisarza, F. Orlika, o korespondencji, którą otrzymał z Polski. W liście tym Stanisław Leszczyński przedstawiał swe propozycje dotyczące ewentualnych przyszłych wzajemnych stosunków politycznych, skierowanych przeciwko Rosji. Kontakty te zakończyły się na początku 1708 roku zawarciem formalnej ugody pomiędzy hetmanem Iwanem Mazepą a królem Stanisławem Leszczyńskim.

Niewątpliwie taka niebezpieczna gra mogła przybrać zupełnie nieprzewidziany i niepożądany obrót dla Iwana Mazepy. Taki wypadek, mający duży wpływ na przebieg wydarzeń, miał miejsce w 1708 roku (czyli tuż przed przejściem Mazepy na stronę Karola XII i S. Leszczyńskiego), a z tym incydentem w pewnym stopniu związane były wydarzenia, które zaszły wówczas w Mołdawii. Szczegółowo zrelacjonował to M. Kostomarov: „...Znowu pojawił się donosiciel, który doniósł, że Mazepa ma zamiar zdradzić cara: był to niedawno ochrzczony rajtar Miron, który uciekł z niewoli tureckiej. Po przybyciu do Kijowa dał on znać komu trzeba, że w Jassach spotkał się z mieszkającym tam Wasylem Drozdenkiem; tenże Drozdenko był synem byłego pułkownika braclawskiego Drozda — zawziętego przeciwnika Doroszenki. Doroszenko wziął go kiedyś do niewoli i kazał rozstrzelać. Drozdenko powiedział do Mirona: „Zeszłego roku byłem w Polsce przy królu Stanisławie, właśnie wtedy, gdy przybył tam bisurmański posłaniec. Akurat w tym samym czasie przyjechał jakiś mnich z listem od hetmana Mazepy dla króla. List przeczytano w obecności posła bisurmańskiego; mówili, że w liście tym było , obietnica, że wojsko kozackie pospołu z polskim i z Tatarami krymskimi będzie walczyło przeciwko wojsku carskiemu”. Donosiciela wysłano z Kijowa do Poselskiego Prikazu (urząd przy dworze carskim, zajmujący się sprawami zagranicznymi — przyp. tłumacza). Miron powiedział tam, że Drozdenko polecił mu zawiadomic o tym cara w imię wspólnej wiary prawosławnej oraz dlatego, że jego ojciec był braclawskim pułkownikiem służącym państwu moskiewskiemu. W Moskwie nie dano wiary donosowi i car uspokajał hetma-

na własnoręcznie pisanym zyczliwym liście. Urząd w taki sposób odniósł się do donosu, ponieważ nie ufał doniesieniom na Mazepę, nauczony wcześniejszymi doświadczeniami. Tymczasem, jak widzimy, informacja od Drozda była prawdziwa i mówiła właśnie o posłaniu przez Mazepę byłego archiereja bułgarskiego lub serbskiego do Stanisława...”

Co charakterystyczne, w stosunkach między Iwanem Mazepą a hospodarami Mołdawii panowało atmosfera takiego zaufania, że ci ostatni, z rozkazu sułtana tureckiego często usuwani ze swych stanowiskach, albo sami prosili o azyl polityczny na Ukrainie, albo też występowali o niego dla swoich bliskich, współpracowników i krewnych. Jesienią 1696 roku z Jassów do Baturyna powrócił nie tylko osobisty posłaniec hetmana, który jeździł do Mołdawii i na Wołoszczyznę, Petro Wołoszyn, ale również, jak pisał sam Iwan Mazepa, „...tamtejszy człowiek, znacząca postać, imię jego Iwan Draginicz, który dawniej, kilka lat temu był namiestnikiem hospodara Duki (Constantin Duca, 1693–1695 — autor) na drugim brzegu Dniepru, w mieście Niemirow, ponieważ wtedy władca miał pod swoim panowaniem, od sułtana tureckiego, tamten brzeg...” W tym samym liście ukraiński hetman powiadał cesarowi, że „... wspomnianego Iwana Draginicza pozostawiamy przy sobie w Baturynie, ponieważ pragnie on żyć tutaj, w Małej Rosji i pragnie zabrać tutaj z ziemi wołoskiej swoją żonę i dzieci. (...) Mamy tu również człowieka, który przybył razem z nimi — z Petem Wołoszynem i Iwanem Draginiczem. Jest on pochodzenia mołorosyjskiego, który ma tam, w Jassach, żonę i dzieci, a którego gospodar wołoski specjalnie posłał razem z nimi, przykazując by człowiek ów przekazał nam alfabet cyfrowy od swego pana, którym to alfabetem władca (Antioch Cantemir, 1695 – 1700 oraz 1705–07 — autor) pragnie utrzymywać ze mną sekretną korespondencję. Tego człowieka ja zatrzymam przy sobie...”

W roku 1697 C. Brâncoveanu za pośrednictwem swojego posła D. Corbei w Warszawie (z którą Iwan Mazepa, jako były wychowanek stolicy Polski i będący wcześniej na służbie u króla polskiego, był silnie związany) zwrócił się do oficjalnego przedstawiciela Rosji w stolicy Rzeczypospolitej, A. Nikitina, z pytaniem dotyczącym możliwości stworzenia takiego sojuszu. To samo za-

danie wykonywał D. Corbea również i podczas drogi powrotnej do Bukaresztu przez Czerniowce, gdzie miejscowemu staroście — Mołdawianinowi K. Turculetowi — podsunął myśl wyzwolenia się spod wojskowego podporządkowania Polsce. Wybiegając w przyszłość zauważmy, że gospodar Wołoszczyzny przyszedł w sukurs staroście Czerniowiec również i później — 2 sierpnia 1704 roku, kiedy to zwrócił się z tą samą prośbą do króla polskiego Augusta II, który wówczas był związany sojuszem z Rosją — czyli także z I. Mazepą — przeciwko królowi Szwecji, Karolowi XII.

Oprócz tego C. Brâncoveanu 16 września 1697 roku zwrócił się z oficjalną prośbą do swojego wschodniego sąsiada, by przeciwko budziackim Tatarom, którzy jako najwierniejszy sprzymierzeńcy Imperium Osmańskiego, zadawali najdotkliwsze straty sąsiadującym naddunajskim księstwom, wyprawić 2 tysiące pieszych strzelców oraz tysiąc jeźdźców, wśród nich też „i Kozaków”, „...ponieważ i Wołoszczyzna i Mołdawia gotowe były walczyć o wyzwolenie się od Turków oraz przeciwstawić się naciskom austriacko — polskim...”. Gotowość Mołdawii została ponadto potwierdzona przez Sawę Constantina (posła hospodara), który w maju 1698 roku prowadził długotrwałe negocjacje „...w Baturynie, w rezydencji hetmana Ukrainy...”, po czym wyruszył do Moskwy. Prawie pół roku później, 10 września 1698 roku, przybył poseł hospodara Wołoszczyzny, mający pełnomocnictwa by prosić o pomoc ukraińsko—rosyjską w oswobodzeniu ujścia Dunaju od Turków. W tym celu proponowano sojusznikom „...iść drogą kaniowską do Mołdawii, w sile 4 tysiące pieszych strzelców i 10 tysięcy jeźdźców, bo taka ich ilość byłaby zupełnie wystarczająca...”, ponieważ pomoc swą zapewnił również również „...Constantin Turculet — starosta Czerniowiec i jednocześnie dowódca (...) miejscowych oddziałów mołdawskich w sile 10 tysięcy doborowych jeźdźców...”. Z kolei Wołoszczyzna zobowiązała się, oprócz wsparcia czysto wojskowego, udzielać wspólnym ukraińsko — rosyjskim siłom ekspedycyjnym pomocy w postaci aprowizacji — pszenicy, miodu, oleju, jak również koni, bydła, owiec, a nawet materiałów dla budowy statków.

Znamienne, że poczynając od podpisania 24 października 1698 r. pokoju karłowickiego pomiędzy Austrią i Polską z jednej

a Turcją z drugiej strony aż do pierwszych dni 1700 roku istniała koniunktura polityczno — wojskowo — dyplomatyczna wyjątkowo sprzyjająca umocnieniu wzajemnych relacji pomiędzy I. Mazepą a C. Brâncoveanu. Jedną z przyczyn była zmiana — o znaczeniu strategicznym — międzynarodowej pozycji Rosji, której w tym czasie podporządkowana była Ukraina. Wyjście Rosji z negocjacji, w których brały udział wspomniane państwa Świętej Ligi oraz prowadzenie w Stambule oddzielnych rosyjsko-tureckich rokowań, zakończonych podpisaniem układu pokojowego obowiązującego od 23 lipca 1700 r. były dobitnym zwiastunem faktu, że na wschód od naddunajskich księstw powstaje nowe, potężne państwo, nowa jakość wojskowo-polityczna, w dodatku związana z nimi wspólnotą prawosławnej wiary. W znacznym stopniu to „rozwiązało ręce” wołoskiemu gospodarowi, który w polityce zagranicznej na początku XVIII w. zaczął w zdecydowany sposób zmieniać jej kierunek i orientować się na Wschód. Dowodem tego mogła być wszechstronna pomoc udzielana przez C. Brâncoveanu oficjalnemu przedstawicielowi Piotra I — J. Ukraincewowi podczas pertraktacji ze stroną turecką, które zakończyły się dla północno-wschodniego sąsiada sukcesem: Imperium Osmańskie pogodziło się z przyłączeniem do Rosji Azowa wraz z przylegającymi do niego terenami oraz zwolniło Rosję z obowiązku dalszego płacenia corocznej daniny tatarskim chanom.

W planach C. Brâncoveanu dotyczących reorientacji na Wschód ważną rolę odegrało nawiązanie przez niego (16 września 1697 r.) stosunków dyplomatycznych z Rosją, do czego w znacznej mierze przyczynił się również hetman Ukrainy. 3 października 1697 r. Iwan Mazepa podejmował G. Castriotulę, zmierzającego do Moskwy posła hospodara wołoskiego, po czym przekazał Piotrowi I informację o istotnych szczegółach tej oficjalnej misji, zapewniając jej w ten sposób carską przychylność. W późniejszym czasie cała korespondencja pomiędzy C. Brâncoveanu a Moskwą, w obu kierunkach, odbywała się wyłącznie za pośrednictwem I. Mazepy. Jego kurierzy spotykali się zazwyczaj z hospodarem Wołoszczyzny lub jego przedstawicielami w podmiejskim pałacu Mogoșoaia (*patrz: zdj. 8*). W korespondencji z 27 marca 1700 roku, C. Brâncoveanu informował swego posła w Moskwie, że

„...poczynając od stycznia aż do teraz, pisałem pięciokrotnie i czterokrotnie nadesłałem sześć pakietów listów, otrzymanych od diaka Dumy (J. Ukraińcewa ze Stambułu — autor), który bardzo nas prosił, by przekazać je w takim właśnie stanie do hetmana...”. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na to, że mowa tu jest tylko o krótkim, zaledwie trzymiesięcznym okresie na początku 1700 roku, w ciągu którego na ręce Mazepy trafiło pięć listów, napisanych własnoręcznie przez C. Brâncoveanu. Można zatem z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że do 1708 roku było jeszcze wiele takich pism, wciąż jeszcze nieznanymi ukraińskim badaczom. Przykładem może być cały szereg dokumentów, wśród których znajduje się napisany przez hospodara Wołoszczyzny w Targoviste list z 5 lutego 1707 r., w którym nazywa on współczesnego sobie Mazepę „...najjaśniejszym hetmanem Zaporoża...”. Inne jego zaszyfrowane pismo z 23 marca 1708 roku (czyli pół roku przed przejściem Mazepy na stronę Karola XII), świadczące o pełnym zaufaniu do hetmana, adresowane było do rosyjskiego kanclerza G. Gołowkina w nim w jednoznaczny sposób podkreślono rolę pośrednika, pełnioną przez ukraińskiego hetmana, jak również pokładane w nim zaufanie, że potrafi zapewnić stabilną łączność korespondencyjną pomiędzy Wołoszczyzną a Rosją. Znalazło to swe odbicie w tych oto słowach C. Brâncoveanu, dotyczących własnych listów: „...które przesyłam przez swojego człowieka najjaśniejszemu panu hetmanowi, zgodnie z Waszą wcześniejszą instrukcją, nie wątpiąc w to, że on nie zwlekając przekaże je przez swych ludzi tam, gdzie będziecie przebywać...”.

Niewątpliwie cała ta korespondencja, razem z dobrze znanymi faktami dotyczącymi przekazywania przez C. Brâncoveanu Iwanowi Mazepie licznych podarków, kosztowności, wina, a nawet egzotycznych produktów i znaczących sum pieniężnych — co było uważane za oznakę wielkiego szacunku — odbywała się za pośrednictwem gospodarów mołdawskich. Przez Mołdawię prowadziła trasa poczty z Bukaresztu, a dla wszystkich było oczywistym, że przede wszystkim od ukraińskiego hetmana zależały losy, a zwłaszcza jakość tej łączności, z której korzystały również ważne osobistości z Moskwy. Kolejnym potwierdzeniem prawdziwych

możliwości ukraińskiego przywódcy w poruszeniu oraz omawianiu z hospodarem Wołoszczyzny wszelkich istotnych spraw była intensywność korespondencji między Mazepą a Brâncoveanu. O możliwościach tych świadczy również rola pośrednika, jaką odgrywał hetman Ukrainy w ułatwianiu połączenia korespondencyjnego pomiędzy Moskwą a Stambułem. Korespondencja Mazepy z wołoskim hospodarem dotyczyła m.in. sposobów finansowania wydania i przekazania do Aleppo (*patrz: zdj. 9, 10*) w 1710 roku przez C. Brâncoveanu płyt typograficznych wspomnianej wcześniej „Ewangelii” w języku arabskim — w ramach szeroko zakrojonej pomocy materialno-finansowej, udzielane przez Iwana Mazepę Cerkwi Prawosławnej na Bliskim Wschodzie. Zimą 1707–1708 r., w drodze do starych ośrodków chrześcijańskich tego regionu, zatrzymał się w Bukareszcie przedstawiciel czernihowskiego arcybiskupa Iwana Maksymowicza — Ipolit Wyszenskyj, który zgodnie ze zwyczajem wioził do Cerkwi Grobu Świętego w Jerozolimie bogate podarunki od Iwana Mazepy. Do naszych czasów zachowały się słowa, w których Ipolit Wyszenskyj opowiadał o wielkim wrażeniu, jakie zrobił na nim Bukareszt. Pisał on, że jest to „...bardzo wielkie miasto z pięknymi pałacami...” (*patrz: zdj. 11*). W istocie Ipolit Wyszenskyj odbył drogę, którą przebyło wcześniej wiele pokoleń jego rodaków, w tym pielgrzymi Makary oraz Sylwester z Nowogrodu Siewierskiego. W roku 1704, również przejeżdżając przez Baturyn i przez tereny księstw naddunajskich, za wiedzą Iwana Mazepy zmierzali do miejsc świętych na Bliskim Wschodzie. Z kolei Czernihowszczyzna w latach 1704–1706 stała się schronieniem dla mołdawskiego duchownego Pahomiusza, któremu I. Maksymowicz podarował księgę „Zroszone runo” i który, gdy w roku 1717 dokonał żywota jako arcybiskup miasta Roman (Mołdawia), został pochowany w obrębie Ławry Peczerskiej.

Kolejne interesujące i udokumentowane wydarzenie świadczy, że Iwan Mazepa utrzymywał z prawosławiem Bliskiego Wschodu bliski kontakt, który był możliwy dzięki temu, że poselstwa przemierzały Mołdawię i Wołoszczyznę, a następnie kierowały się na południe przez Dunaj. W czerwcu 1707 r. hetman dokonywał inspekcji — sprawdzał, jak są zaawansowane prowadzone

na jego koszt prace budowlane kijowskich obwarowań obronnych, z czterema wieżami i trójgim wrót wokół Ławry Peczerskiej (długość ściany 1190 metrów, grubość — do 3 metrów i wysokość 7 metrów). Dzięki budowie tych umocnień część prawego brzegu Dniepru zmieniła się w prawdziwą twierdzę. „...W tym miejscu, kiedy to rozkopywano peczerską górę — pisał Mykola Kostomarov — znaleziono stertę starych monet (...) Patriarcha Antiochii, do którego przysłano je, aby je zobaczył, nazwał je asyryjskimi...”. Droga hetmańskich kurierów do Antiochii i z powrotem prowadziła, jak zwykle, sprawdzonym szlakiem — przez terytoria dwóch prawosławnych księstw. Ich władcy cieszyli się wystarczającym zaufaniem Iwana Mazepy. Z kolei omijano niebezpieczne terytoria Północnego oraz Północno-Zachodniego Przyczarnomorza, całkowicie kontrolowane przez Tatarów, zarówno krymskich jak i budziackich, oraz przez ich suwerena — wówczas jeszcze ciągle potężne Imperium Osmańskie.

Wszystko to razem potwierdza tezę, że księstwa naddunajskie odgrywały w tym czasie rolę mostu między cerkwią w państwach Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej Europy, a wiernymi prawosławnymi z obszaru muzułmańskiego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że podczas wielokrotnych odwiedzin, składanych przez Patriarchę Antiocheńskiego i Metropolitę Aleppo Anastaszego w obu krajach, kontaktował się on również i z hetmanem Ukrainy, który udzielił swej zgody na sfinansowanie wydania „Ewangelii” w języku arabskim. Już sama ta decyzja — pomijając nawet pozostała działalność charytatywną na rzecz Cerkwi — wystarczy, by pamięć o Mazepie przetrwała na wieki. Należy pamiętać, że w omawianym okresie Prawosławna Cerkiew na Bliskim Wschodzie od roku 1516 cierpiała pod jarzmem tureckim; na przykład Patriarchie Jerozolimską, Aleksandryjską oraz Antiocheńską — ta ostatnia założona jeszcze w 38 roku n.e. przez apostołów Piotra i Pawła — nie dostawały zgody władz ani na budowę nowych świątyń, ani na wydawanie literatury religijnej, a wyznawcy prawosławia w środowisku muzułmańskim pozbawieni byli swobody wyznawania swej wiary. Wybiegając w przyszłość podkreślmy, że kontakty pomiędzy Iwanem Mazepą a jerozolimską Cerkwią Prawosławną odegrały w jego życiu ważną

rolę. Miały one bardzo istotne znaczenie w końcowym etapie życia hetmana, spędzonym przez niego w mołdawskim mieście Bender, a także potem, kiedy jego ciało zostało ponownie pochowane w cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu, kanonicznie podległej Patriarchii Jerozolimskiej (właśnie z tego powodu w początkowym okresie swojego istnienia nosiła ona nazwę „Jerozolimskiej i ta nazwa zachowała się w pamięci ludu również i później, co z kolei było jedną z przyczyn, dla których potomkowie Iwana Mazepy właśnie tam zdecydowali się pochować jego szczątki, mając na uwadze zarówno okoliczności, jak również i jego testament, w którym hetman wyraził życzenie, by pochowano go w Jerozolimie. — autor).

Bezgraniczna wdzięczność, jaką arabscy chrześcijanie żywiłi do Iwana Mazepy, a której pamięć przetrwała do naszych czasów — również w Rumunii — za jego wyjątkowy gest wsparcia dla ich życia religijnego, została uwieczniona w części wstępnej „Ewangelii” z Aleppo z 1708 roku. Na stronach trzeciej i czwartej tego unikalnego wydania, w wierszach napisanych po grecku i arabsku, szczególną uwagę poświęcono roli „...dostojnego i wielce szanownego pana Iwana Mazepy (...) wspaniałej postaci...”, który to „...znany ze swej czystej świętej wiary, dał Arabom w darze pismo Bożej Ewangelii z duszą pełną mądrości...”. Odpowiadając na pytanie dotyczące tego, kim jest ten, „...kto podarował nam tę szlachetną księgę...”, autorzy arabskich wierszy odpowiadają: „...To hetman Iwan Mazepa, (...) który stał się dobrze znany dzięki swoim rządóm w Małej Rusi i który wzbogacił jej wiarę, dodał jej chwały, uosabia jej szlachetność, oraz wyniósł na wyżyny wiedzę o niej...”. (*patrz: zdj. 12, 13*).

Hospodar wołoski był poinformowany o zaangażowaniu Iwana Mazepy w w przekład „Ewangelii” na język arabski oraz w wydanie dzieła w Aleppo.

Jednoznacznie antytureckie nastawienie C. Brâncoveanu nie mogło pozostać niezauważone ani w Kijowie, ani w Moskwie, gdzie doskonale zdawano sobie sprawę, że działania hospodara Wołoszczyzny mogą spowodować konsekwencje zagrażająca jego życiu, przede wszystkim ze strony Sztambułu, które to obawy w całej rozciągłości potwierdziły się w roku 1714, kiedy to

wołoski władca został bezlitośnie stracony na rozkaz tureckich władz.

Z tego powodu za apogeum współpracy pomiędzy Iwanem Mazepą a Constantinem Brâncoveanu można uznać fakt wyznaczenia (jeszcze 17 stycznia 1701 r.) Ukrainy jako miejsca ewentualnego politycznego azylu dla wołoskiego władcy oraz dla wybitnych, bliskich związanych z nim arystokratów, w przypadku gdyby życie ich znalazło się w niebezpieczeństwie. W liście (z 1 kwietnia 1701 r.) będącym odpowiedzią dla Piotra I, C. Brâncoveanu wyrażał swoją szczerą wdzięczność za nadanie mu specjalnego przywileju („gramoty”), w którym potwierdzono gotowość przyjęcia wołoskiego hospodara na Ukrainie. Taka istotna decyzja nie mogła zostać zatwierdzona przez cara bez uprzedniego omówienia tej sprawy z Mazepą, zwłaszcza w kontekście ogromnej odpowiedzialności, wiążącej się z tym ważnym, mającym międzynarodowe konsekwencje krokiem.

Jednakże wtedy nikt jeszcze nie wiedział, oprócz Boga, że Ukrainie nigdy nie dane będzie stać się schronieniem dla C. Brâncoveanu (który za swoją dobroczynną działalność dla prawosławia został w 1992 r. wyniesiony na ołtarze jako Święty Kościoła Prawosławnego — co może zachęcać do podobnego potraktowania również Iwana Mazepy). Zupełnie na odwrót — koła historii potoczą się tak, że to ziemia rumuńska na zawsze przyjmie prochy Iwana Mazepy, a ukraiński hetman będzie żył w pamięci mieszkańców tej krainy przez kolejnych trzysta lat — aż do naszych czasów, nawet pomimo trudnych i niekorzystnych warunków historycznych, kiedy to pamięć o nim była bezlitośnie niszczona. Doszło nawet do tego, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna obłożyła klątwą tego wybitnego syna narodu ukraińskiego.

II. Mołdawski epizod z życia Iwana Mazepy, jego śmierć w 1709 roku oraz pogrzeb pod Benderami

W tym rozdziale głównym celem autora jest opracowanie niedawno odkrytych i mało znanych na Ukrainie źródeł, przede wszystkim pochodzących z Mołdowy oraz Rumunii, wiążących się z krótkim, niestety, okresem życia wybitnego hetmana Ukrainy, spędzonym przez niego w Benderach, oraz z jego śmiercią 2 października 1709 roku, systematyzacja danych historycznych a także uściślenie niektórych wydarzeń związanych z tymi zagadnieniami.

W tym kontekście z satysfakcją chcemy podkreślić, że zarówno ukraińscy jak i zagraniczni historycy przez dłuższy czas, szczególnie zaś po uzyskaniu niezależności przez Ukrainę, zrobili bardzo wiele dla pełnego, fachowego i prawidłowego naświetlenia faktów związanych z zagranicznym wygnaniem oraz przedwczesną śmiercią Iwana Mazepy. Jednocześnie pozostało jeszcze wiele nie do końca wyjaśnionych szczegółów, co skłoniło autora do rozpoczęcia nowych poszukiwań oraz badań naukowych zarówno w Mołdowie, jak i w Rumunii. Było to wywołane chęcią ostatecznej rehabilitacji osoby Iwana Mazepy, także za granicą, oraz odtworzeniu prawdziwego, heroicznego obrazu wybitnego ukraińskiego hetmana.

Przed wszystkim należy podkreślić, że Iwan Mazepa jeszcze podczas studiów w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej oraz w kolegium jezuitów w Warszawie wiele dowiedział się o potężnej wówczas twierdzy benderskiej, jak również o samym mieście, położonym w dolnym biegu Dniestru, w bezpośrednim sąsiedztwie Ukrainy. Poza tym w późniejszym okresie, w latach 1656–1659, kiedy przebywał w Europie, doskonale opanował sztukę artyleryjską jako metodę zdobywania fortecnych umocnień. Kiedy Iwan Mazepa został hetmanem Lewobrzeżnej Ukrainy, kilkakrotnie — w 1692 i w 1693 r. — wraz z białocerkiewskim pułkownikiem S. Palijem planował zdobycie twierdzy benderskiej, która dla ówczesnego Imperium Osmańskiego

była ważną wysuniętą placówką na terenie zhołdowanej Mołdawii.

Jednakże Bender, których założenie oraz historię niektórzy historycy łączą z imieniem wpływowego kniazia Rusi Halickiej, Daniła, z kupcami z Genui oraz — co oczywiste — z Portą Osmańską, miały odegrać dla Iwana Mazepy inną znaczącą rolę: tutaj bowiem ukraiński hetman spędził ostatki swego życia i tu też dosięgła go tragiczna śmierć.

Nie przeczuwając tego, Iwan Mazepa aż do ostatnich chwil sprawowania urzędu hetmana nie tracił z oczu tego, co się działo w Benderach, podobnie jak w całym sąsiedztwie Ukrainy, co ułatwiało mu orientację w wydarzeniach politycznych oraz wojskowych. Kiedy na początku XVIII wieku Bender otrzymały status rezydencji tureckiego seraskiera (gubernatora — autor), po jej przeniesieniu z Babadag (miejscowość na terenie województwa Dobruża w dzisiejszej Rumunii — autor), miasto to zamieniło się w centrum życia politycznego, dyplomatycznego, wojskowego, a także handlowego i gospodarczego. Stało się również najważniejszą strażnicą na niespokojnej północnej granicy Imperium Osmańskiego. Jak słusznie zauważa w swoich badaniach historii Benderów G. Astwacaturow, „...doświadczony seraskier Jusuf-pasza po przybyciu do swojej nowej rezydencji w Benderach rozpoczął nie tylko przebudowę fortecy, ale również odnowił on wcześniejsze kontakty dyplomatyczne oraz zaczął szukać nowych. Słabość centralnej władzy sułtańskiej zmuszała zainteresowanych polityków z różnych krajów do wchodzenia w układy z wszechmocnymi namiestnikami tureckimi. Szczególną aktywność wykazywali tu polscy oraz szwedzcy dyplomaci, zainteresowani zaostreniem stosunków rosyjsko-tureckich. Jesienią 1707 r. rozpoczęło się ożywiona turecko-szwedzka korespondencja dyplomatyczna. Na początku maja 1708 roku protegowany Karola XII, polski król Stanisław Leszczyński wysłał do Jusuf-paszy polskiego arystokratę Stanisława Tarło, od którego obecny w Benderach posłaniec Iwana Mazepy „...dowiedział się dokładnie, że stronnik Stanisława Leszczyńskiego pan Tarło domagał się od seraskiera w Benderach, by Porta dała im do pomocy choć trochę ordy...”. „...Oprócz Szwedów i Polaków — uściśla ważną dla nas infor-

mację G. Astwacaturow — swoich gońców zaczął również wysyłać i ukraiński hetman I. S. Mazepa...”, co świadczy — z jednej strony — o wysokim stopniu niezależności jego polityki zagranicznej od Moskwy, a z drugiej strony — o wielkim pragnieniu uzyskania niepodległości dla Ukrainy. „...Ostrożny watażka kozacki — kontynuuje autor badań nad fortecą benderską — działał niepostrzeżenie, przez co dla współpracowników Piotra I przez długi czas długi czas misja zaufanego człowieka Iwana Mazepy, Greka Zgury, pozostawała niejasna. Człowiek ten został przysłany przez ukraińskiego hetmana do seraskiera — paszy, gubernatora Sylistrii (do 1700 roku Bender podporządkowane były seraskierowi Sylistrii, tzn. późniejszej Bułgarii — autor) wraz z komplementami, podarunkiem i z usprawiedliwieniami za wcześniejsze despekty (z poprzednich kampanii wojskowych — autor) jakich doznała od hetmana orda Białogrodzka...”. Jednakże Mykoła Kostomarow uściśla, że Zgura zaczął prowokować Iwana Mazepę, nawołując go do otwartej zdrady cara oraz do przejścia na stronę Polski. W związku z tym, wybitny historyk ukraiński w taki oto sposób opisał tą delikatną sytuację, o której doświadczony hetman wiedział już wcześniej: „...Pan Tarło pisał czerwca 9-go (1708 roku — autor) list do hetmana, w którym namawiał go, by ten przystał do króla Szwecji oraz do Stanisława Leszczyńskiego oraz zapewniał w imieniu obu królów, że wojsku zaporoskiemu oraz całemu narodowi ukraińskiemu pozostawione zostaną ich dawne prawa i wolności, a także, że zostaną im nadane nowe, aby tylko hetman, kiedy wyzwoli się spod władzy tyrana, zwrócił się do swego odwiecznego sprzymierzeńca i zarazem matki — Rzeczypospolitej...”. Iwan Mazepa, który utrzymywał swoje plany w tajemnicy i świadom był zarówno prowokacji ze strony Tarły, jak i jego podwójnej roli „...przesłał ten list do Gołowkina i pytał, jak ma postąpić. Car nakazał hetmanowi, by ten odpowiedział co mu się podoba...”, najwyraźniej sprawdzając w ten sposób po raz kolejny jak bardzo Iwan Mazepa jest oddany interesom Moskwy, albo — po prostu — w dalszym ciągu mu ufając. I tym razem ukraiński hetman po raz kolejny postąpił w sposób mądry i ostrożny: „... Wtedy Mazepa — kontynuuje Mykoła Kostomarow — odpowiedział panu Tarle 23 lipca (1708 roku — autor), że

nie można jego, hetmana, odwieść od wierności carowi, a prócz tego naród ukraiński nigdy nie zgodzi się na połączenie z Polakami, zaznawszy od nich wcześniej tyle zła...”. Ukrył w ten sposób swoje prawdziwe plany co do przyszłego porozumienia wojskowego i politycznego ze Szwecją i Polską.

Warto również przypomnieć, że zaraz po wykonaniu swego śmiałego politycznego kroku w październiku 1708, Iwan Mazepa wysłał do Jusuf-paszy do Benderów posłańca z obszernym, ośmiostronicowym listem, w którym szczegółowo wyjaśniał przyczyny swojego przejścia na stronę szwedzkiego króla.

Dzięki temu strona turecka, a zwłaszcza rezydujący w Benderach stambulski namiestnik, doskonale orientowali się w działaniach związanych z historycznym wyborem Iwana Mazepy w 1708 roku. Prócz tego uważnie śledzili poczynania ukraińskiego hetmana przez całą pierwszą połowę roku 1709, dlatego też jego prośba do władz tureckich (po decydującej bitwie pod Połtawą) o zgodę na osiedlenie się w Benderach wraz z Karolem XII, nie była niespodzianką ani dla Imperium Osmańskiego, ani dla benderskiego seraskiera, ani dla hospodara Mołdawii, którym był wówczas Mihai Racoviță. Należy również podkreślić, że Bender jako miejsce ewentualnego azylu pojawiły się w planach Iwana Mazepy od razu po Połtawie. Okazało się jednak, że szybki i bezproblemowy przyjazd i osiedlenie się w tym mołdawskim mieście czy jego okolicach (*patrz: zdj. 14*) ani hetmanowi, ani towarzyszącej mu starszyźnie kozackiej i wojsku nie były na razie pisane.

Zatem w czerwcu 1709 roku inicjatywa wspólnego, bezwzględnego przemieszczenia się w kierunku południowo-zachodnim czyli ku granicy tureckiej należała do Iwana Mazepy. Zaraz po tym, jak uświadomił sobie skalę katastrofy i brak wyjścia z zaistniałej sytuacji oraz, przede wszystkim, ogrom niebezpieczeństw jakie niesło za sobą dalsze przebywanie na całkowicie kontrolowanej przez cara Ukrainie, zaczął on przekonywać Karola XII, iż jest to jedyne sensowne rozwiązanie. Nie ulega kwestii, że za wyborem właśnie Benderów jako przyszłego miejsca zamieszkania, przemawiało kilka czynników. Po pierwsze, musiał z góry odrzucić jedną z rozważanych możliwości i zrezygnować z wy-

boru Krymu jako miejsca docelowego. Mogłoby to narazić go na niebezpieczeństwo ze względu na udział — zaledwie przed dziesięciu laty — w kampanii wojennej Piotra I przeciwko Tatarom krymskim, co Tatarzy zapewne jeszcze mu pamiętali. Z drugiej strony — hetman, jak już widzieliśmy — utrzymywał ożywione stosunki dyplomatyczne oraz polityczne zarówno z seraskierem Jusuf-paszą, jak i z mołdawskim hospodarem. Natomiast dzięki swym wcześniejszym kampaniom wojskowym, toczonym na południu, w których uczestniczył razem z S. Palijem, świetnie orientował się w bieżącej sytuacji zarówno w Benderach, jak i w okolicach tego miasta.

Istotnym czynnikiem okazało się również fakt, że w wojsku Iwana Mazepy służyło wielu uchodźców z Mołdawii, co w jego krytycznej sytuacji nabierało również i praktycznego znaczenia. Ludzie ci mogliby wszakże służyć hetmanowi pomocą przy rozmieszczaniu kozackiego wojska na terytorium sąsiadującej prawosławnej Mołdawii. Czas pokazał, że rachuby te sprawdziły się.

W tej sytuacji Iwan Mazepa przypomniał sobie również i o swoim liście, napisanym do rosyjskiego kanclerza G. Gołowkina, w którym bez końca wychwalał mirgorodzkiego pułkownika Daniłę (Daniela) Apostoła (syn hadziackiego i mirgorodzkiego pułkownika z czasów Bogdana Chmielnickiego Pawła Apostoła, z pochodzenia Mołdawianina, hetman Ukrainy w latach 1727–34, ojciec Piotra Apostoła, rosyjskiego uczonego — autor), który zachował silne związki — także rodzinne — z Mołdawią, w tym również kontakty z samym hospodarem tego księstwa. W omawianym liście Iwan Mazepa pisał: „...Wymieniony pułkownik Daniło Apostoł jest pochodzenia wołoskiego (określenia „mołdawski” i „wołoski” były często stosowane wymiennie — przyp.tłum.). W on był mianowany najdawniej, on również zasłużył sobie na zaufanie oraz miłość całego wojska, szczególnie ze strony pułków bojowych; oboźny generalny Łomikowski oraz generalny sędzia Czukiewicz jak również przyłucki pułkownik są jego swatami. Łubnieński pułkownik jest jego dziadkiem, niżyński pułkownik — kumem, a wszyscy pozostali pułkownicy oraz inne ważne osoby są

jego bliskimi krewnymi albo utrzymują z nim bliskie przyjacielskie związki...”.

Wszystko to razem wzięte znacząco wpłynęło na ostateczną decyzję Iwana Mazepy, który informował Karola XII: „...na piąty dzień będziemy już po tamtej stronie granicy i będziemy bezpieczni...”.

Warto w tym momencie zwrócić uwagę na znamieny fakt, który będzie miał ogromne znaczenie podczas późniejszego przebywania ukraińskiego hetmana w Benderach, jak również i po jego śmierci: otóż przeprawiając się przez Dniepr w Perewołocznej zdążył on zabrać ze sobą zarówno majątek własny, jak i kasę należącą do urzędu hetmańskiego, zawierającą liczne kosztowności, pieniądze, drogocenne kamienie, drogie naczynia, w tym również dwie beczki wypełnione złotymi monetami. Jak podkreślał O. Subtelny, dzięki szczodrym darom otrzymywanym od cara, podczas swych dwudziestojednoletnich hetmańskich rządów I. Mazepa zgromadził ogromny majątek i stał się jednym z najbogatszych feudalów w Europie.

Zdecydowane działania Iwana Mazepy, który we względnie spokojnych warunkach zdążył przerzucić na prawy brzeg Dniepru eskortujące go wojsko, rodziny wielu Kozaków oraz mienie, które mieli ze sobą, ostatecznie przekonały również Karola XII do skierowania się do Benderów. W ostatniej chwili król pozostawił większą część swojej armii pod komendą generała Levenhaupta, który wkrótce trafił do niewoli Piotra I, zawzięcie prześladowającego zbiegów. Poddani brutalnym przesłuchaniom szwedzcy jeńcy (których potem stracono lub zesłano na daleką Syberię) zeznali, że król i hetman podążają w kierunku Benderów. Car od razu rozkazał wysłać w ślad za nimi cztery pułki kawalerii z generałem- majorem G. Wołkońskim i brygadierem G. Kropotowem na czele. Jedyne szczęśliwy traf, że pościg wyruszył z pewnym opóźnieniem oraz fakt, że w odróżnieniu od Iwana Mazepy carscy generałowie nie wiedzieli, jak należy się poruszać po bezgranicznym, równym, na pierwszy rzut oka wszędzie jednodakowym czarnomorskim stepie, uratował podczas pierwszych dni podróży resztki ukraińskiej i szwedzkiej armii przed całkowitym pogromem. W suchym stepie, zdeptyanym

przez kopyta tysięcy koni oraz przez jeszcze większą ilość pieszych żołnierzy, towarzyszących im cywilów i członków rodzin, w palących promieniach słońca obojętnego na ludzkie nieszczęście oraz w warunkach praktycznie całkowitego braku zdatnej do picia wody i pożywienia, gdy jedynymi napotykanymi po drodze punktami orientacyjnymi były kurhany i mogiły przodków, sytuację uratował — jak się wydaje — jedynie autorytet i wybitna osobowość ukraińskiego hetmana oraz jego doskonała znajomość specyfiki południowych stepów.

Informacja o Benderach jako punkcie końcowym wyczerpującego pochodu I. Mazepy i Kariola XII pojawiła się w raporcie oczakowskiego gubernatora Abdurachmana-paszy, przesłanym do sułtana i benderskiego seraskiera po tym, jak król i hetman wspólnie zwrócili się do tureckich władz Oczakowa z prośbą o pomoc w przeprawie przez Południowy Bug.

Udzielona uciekinierom dopiero po dwudniowych negocjacjach i za sumę pięciu tysięcy dukatów turecka pomoc w postaci pięciu staków okazała się niewystarczająca dla zapewnienia im sprawnej przeprawy. W międzyczasie, jak pisał współczesny tym wydarzeniom mołdawski kronikarz Nicolae Costin, „...moskiewscy gońcy dogнали Kozaków i Mołdawian i wielu pozabijali lub pojмали, i wiele dóbr im pozabierali (...) A konni zaporoscy Kozacy, którzy przeszli na stronę króla szwedzkiego, oraz część Mołdawian, będących u niego na służbie najemnej, gdy zobaczyli, że nie mogą przeprowić się przez Bug, z obawy przed pościgiem wyruszyli do Krymu polem pomiędzy Dnieprem i Bugiem, i z wielkimi trudnościami (...) powrócili do swego pana...”.

Inny znany ówczesny mołdawski kronikarz, Ion Neculce, również będący świadkiem tych wydarzeń, dodał kolejną informację: „...Mazepa, wiedząc jak wygląda sytuacja na miejscu, przeprowił się przez Dniepr i Bug w pobliżu Oczakowa razem z tysiącem jeźdźców: Mołdawianami, Szwedami i Kozakami...”. Od tej pory, informował rumuński historyk I. Nistor w opisie wcześniej wspomnianych wydarzeń, mielizna znajdująca się pośrodku ujścia Bugu, którą jako pierwsi zauważyli Mołdawianie i przez którą wszystkim udało się pomyślnie przeprowić na przeciwległy brzeg, otrzymała nazwę „Mierzeja Wołoska”.

W końcu w dniach 6–8 lipca 1709 roku Iwan Mazepa wraz z Karolem XII przeprawili się przez Bug i znaleźli się na bezpiecznych, należących do Turków włościach oczakowskiego paszy Abdurachmana. 11 lipca tegoż roku otrzymali oni pozytywną odpowiedź od seraskiera w Benderach, który potwierdził swą wcześniejszą zgodę na rozlokowanie się przesiedleńców w okolicach miejscowej twierdzy. Seraskier uczynił zadość prośbie króla i hetmana oraz zapraszał ich do Benderów. Przesłał on również uciekinierom różne przydatne wyposażenie, między innymi namioty. 21 lipca 1709 r. gromada uchodźców dotarła do Dniestru, na którego prawym brzegu jaśniała w letnim słońcu potężna benderska twierdza (*patrz: zdj. 15*). Ten fakt został opisany przez N. Costina: „...po tym, jak król minął Oczaków, posuwał się dalej drogą do Benderów i tam też rozmieścił się wraz z kozackim hetmanem Iwanem Mazepą i innymi pułkownikami...”.

Jednak przedtem zatrzymali się oni na lewym brzegu Dniestru, w rejonie obecnych Parkan — miejscowości na obrzeżach Tyraspola, aby w należyty sposób przygotować się do oficjalnego spotkania z seraskierem. Historyk XIX wieku, F. Lagus, który bardzo dokładnie prześledził cały szlak przebyty przez Iwana Mazepę oraz Karola XII, poczynając od Połtawy aż do samej Varniży (nazwa tej miejscowości nad Dniestrem tłumaczy się jako „Wapniarka” — przyp. autora i tłum.), pisał, że między 21 a 23 lipca 1709 r. tymczasowy obóz obydwu wodzów znajdował się nad brzegu Dniestru, naprzeciw ujścia rzeczki Botna (*patrz: zdj. 16*). Żołnierze ukraińscy oraz szwedzcy odpoczęli po długiej i wyczerpującej wędrówce stepem, doprowadzili się do porządku i dopiero wtedy przeprawili się przez Dniestr. Tymczasem Jusuf-pasza, zgodnie z rozkazem sułtana, przygotował dla gości stały obóz wojskowy. Ich uroczyste spotkanie F. Lagus opisał następująco: „...kiedy król wyruszył do Benderów, seraskier, wraz z dużą ilością kawalerzystów i pieszych, spotkał go w połowie drogi, poinformował o sułtańskich rozporządzeniach i zaprosił Karola do wcześniej przygotowanego miejsca obozowania (...) Kiedy król wraz z wojskiem podeszli do rzeki i było już widać fortecę, zagrzmiała salwa ze stojących na wałach 36 armat. Janczarowie ustawili się w dwóch rzędach aż do samego królewskie-

go namiotu, który swoimi rozmiarami i przepychem przewyższał wszystkie ...”.

Przez Dniestr zorganizowano nieprzerwaną dostawę broni i wszystkich niezbędnych rzeczy i już 1 sierpnia 1709 r. Iwan Mazepa i Karol XII ostatecznie rozłokowali się na prawym brzegu Dniestru.

Badając liczbę Kozaków, którzy podążali za hetmanem, O. Subtelny uściśla, że „...za Mazepą do Benderów poszło blisko 50 wybitnych przedstawicieli starszyny, prawie 500 Kozaków z Hetmańszczyzny (tak określano tereny Lewobrzeżnej Ukrainy, bezpośrednio podległe hetmanowi w Kijowie — przyp. tłum.) i ponad 4 tysiące Zaporozców...”. Wynika z tego, że M. Kostomarov miał w pewnej mierze rację, kiedy pisał o „...garści Kozaków, którzy w 1709 roku razem z Mazepą uciekli do Benderów...”. Niestety, większość Ukraińców nie poparła hetmana, który wyznaczył sobie szlachetny i wielki cel — wywalczenie niepodległości dla Ukrainy. Gdyby naród ukraiński masowo poparł Iwana Mazepę, bez wątpienia rozpoczęte przez niego przedsięwzięcie zakończyłoby się sukcesem.

W tym kontekście bardzo obrazowego — naszym zdaniem — porównania dokonał w 1933 r. ukraiński emigrant polityczny mieszkający w Rumunii, W. Trepke, porównując czasy, który nastąpił na Ukrainie po klęsce Iwana Mazepy oraz Karola XII pod Połtawą z sytuacją, związaną z porażką idei niepodległości narodowej po nieudanych zmaganiach wyzwoleniczych w latach 1918 – 1920, którą nazywał „drugą Połtawą”. W. Trepke zwracał uwagę na podobieństwa politycznego kontekstu wspomnianych okresów: „...Wtedy — obojętność mas ludzkich, brak jedności oraz osobiste lub też grupowe ambicje starszyny ukraińskiej, ówczesnych zwierzchników Ukrainy; obecnie — partyjne i grupowe walki pomiędzy sobą reprezentantów kół kierowniczych ukraińskiego narodu (przede wszystkim partii politycznych) (...) Iwana Mazepę, człowieka gruntownie wykształconego i wychowanego w duchu zachodnioeuropejskim o wiele lepiej rozumieli i z daleko większym zainteresowaniem słuchali „Europejczycy”. Nie mogli go jednakże ani zrozumieć, ani ocenić w należyty sposób, czyli ludzie, którym pochodząca z Moskwy „euroazjatycka” kul-

tura nie pozwoliła zwrócić wystarczającej uwagi na tego, któremu sama historia wyznaczyła rolę „ukraińskiego Waszyngtona”, a który mógłby ją wypełnić gdyby tylko los byłby bardziej łaskawy i nie stał mu na przeszkodzie...”

Wracając jednak do klimatu, jaki otaczał Mazepę podczas pobytu w Benderach latem 1709 roku, mogłoby się zdawać, że po przekroczeniu Dniestru i osiedleniu się w podległej Imperium Osmańskiemu Mołdawii, hetman całe grożące mu niebezpieczeństwo pozostawił poza sobą. Jednakże sytuacja okazała się bardziej skomplikowana, niż mogłoby się wydawać. Nowoprzybyli do Bender od razu zostali poinformowani, że car rosyjski za pośrednictwem swojego posła P. A. Tołstoja dwukrotnie — 10 i 27 lipca 1709 r. — prosił padyszacha, by nie obejmował swoją protekcją „zdrajcy Mazepy”, ale by nakazał wydać go Moskwie. Wielkiemu muftiemu (najwyższy rangą duchowny muzułmański — przyp. autora) proponowano nawet 300 tys. talarów za wsparcie tych starań. Tę samą propozycję, której co prawda towarzyszyło domaganie się całej gamy ustępstw o charakterze wojskowo-politycznym (zrzeczenie się terytoriów zajętych przez Szwecję, do których pretendowała Rosja, uznanie Augusta II królem Polski, itd.), przesłano również do Bender Karolowi XII. Jednak, jak podkreślił W. Łutciw, król szwedzki odrzucił wszystkie carskie propozycje, a żądanie wydania swojego sprzymierzeńca Iwana Mazepy wywoływało u niego szczególne oburzenie. Zarówno sułtan jak i król szwedzki, za co im chwała, odtrącili proponowane przez cara Rosji warunki i nawet przez myśl im nie przeszło, by wydać hetmana w jego ręce. Turcy „...go nie wydali, ale bardzo chronili, jak również dla większej wygody i lepszego bezpieczeństwa pozwolili wjechać do Benderów i dali mu tam dobre mieszkanie, którego on też bardzo potrzebował w swoim niepewnym i ciężkim stanie, poważnym wieku i chorobie, takiej, że nawet wątpiono, czy on to przeżyje...”

Dodatkowo warto podkreślić, że pobyt Iwana Mazepy i Karola XII w Benderach znacząco zaostrzył stosunki rosyjsko-tureckie. Ze swej strony Rosja widziała możliwość przymierza pomiędzy obu państwami tylko w przypadku wydania jej „zdrajcy Mazepy”, a po jego śmierci — wydania „...trupa przeklętego Mazepy

albo chociaż samej jego nieszczęsnej głowy...”. Wiadomo, że car instruując G. Wołkońskiego i G. Kropotowa jeszcze w Perewołocznej, kładł szczególny nacisk na to, by Iwan Mazepa został za wszelką cenę schwytyany, zakuty w kajany i doprowadzony na stracenie, przy którym chciał być obecny osobiście.

Mimo tego, dzięki staraniom samych Kozaków oraz dzięki znacznej pomocy i przychylności ze strony zarówno tureckich jak i mołdawskich władz, Iwana Mazepa dość szybko wygodnie urządził się w Bendrach.

Istnieją dwie hipotezy dotyczące jego miejsca zamieszkania. Zwolennikiem pierwszej jest O. Subtelny, który w charakterze argumentu przywodzi niestabilny stan zdrowia zaawansowanego w latach hetmana: „...z powodu słabego zdrowia Mazepa zatrzymał się w samym mieście, gdzie była lepsza opieka...”. Niewątpliwie, alarmujące wieści dotyczące wielokrotnych prób podejmowanych przez cara, by dostać w swoje ręce hetmana żywego lub martwego, świadomość klęski planów dotyczących wywalczenia niepodległości Ukrainy oraz stracone nadzieje, odseparowanie od Ojczyzny, utrata większej części mienia, informacje o masowych egzekucjach jego zwolenników na Ukrainie, brak gotowości strony tureckiej lub też jakiegokolwiek innej zagranicznej siły polityczno-wojskowej do bezwzględnego wystąpienia w jego obronie i udzielenia pomocy w uwolnieniu jego ziemi ojczystej spod carskiego jarzma — to wszystko bardzo źle wpływało zarówno na stan fizyczny, jak i psychiczny niemłodego już przecież Iwana Mazepy. Jego siły życiowe, nadszarpnięte mocno przez liczne niefortunne wydarzenia, które zaszły po Połtawie, stopniowo gasły. W dodatku doskonale znając słabość niektórych ówczesnych przedstawicieli władz Imperium Osmańskiego do otrzymywania finansowych „podarunków”, hetman obawiał się, że w końcu ktoś z nich wyda go carowi, a to jeszcze bardziej pogarszało jego stan zdrowia. Dlatego po przybyciu do Benderów Iwan Mazepa już prawie nie podnosił się z łoża i potrzebował stałej opieki lekarskiej. Seraskier Jusuf-pasza, znany mu z wcześniejszej korespondencji dyplomatycznej, łaskawie — co przynosi mu zaszczyt — powitał hetmana i poinformował, że padyszach nakazał opiekować się nim. Możliwe, że właśnie to zadecydowało o podjęciu przez Iwana Mazepę

decyzji o osiedleniu się nie w pozbawionym ochrony przed letnimi upałami namiocie, a w solidnym budynku w mieście. Przynajmniej mamy podstawy, by zgodzić się z teorią O. Subtelnego, że „...Mazepa pozostał w mieście, w niewielkim skromnym mieszkaniu...”. Niewątpliwie taka wersja wydaje się dość prawdopodobna. Poza tym z I. Mazepą i Benderami związane są interesujące obserwacje, poczynione przez W. Trepke w 1932 r., podczas specjalnego wyjazdu do tego miasta na zlecenie Ukraińskiego Uniwersytetu Naukowego w Warszawie. Właśnie w Benderach, na ówczesnej ulicy Akermańskiej, odkrył on bardzo stary budynek związany z mołdawskim okresem życia kozackiego hetmana. „... Ten budynek — pisał W. Trepke w podsumowaniu swoich badań — nosi nazwę Domu Mazepy...”. Nawet, jeśli weźmiemy pod uwagę, że w Benderach w latach trzydziestych minionego stulecia nikt nie był już w stanie w stopniu wiarygodnym potwierdzić ukraińskiemu uczonemu, że I. Mazepa rzeczywiście mieszkał w tym budynku, samo zachowanie cennej informacji o ukraińskim hetmanie przez ponad 200 lat w pamięci ludowej o czym świadczy. „...Budynek, który nazywają teraz „Mazepińskim”, który był jednym z największych i najsolidniejszych w Benderach tamtych czasów — kontynuuje W. Trepke — był bez wątpienia albo jakąś oficjalną instytucją (np. komendanturą) władzy tureckiej albo miejscem, w którym osiedlił się sam pasza benderski (wojskowy generał — gubernator). Oczywiście zatem — konkluduje uczestnik ukraińskiej naukowej ekspedycji — że musieli tam przebywać i Hetman Mazepa i król Karol XII...”.

Druga wersja dotycząca szczegółów pobytu Iwana Mazepa popiera teorię, że od samego początku hetman rozbił obóz w pobliżu wsi Varnița, znajdującej się na północ od fortecy benderskiej (*patrz: zdj. 17*). Później, po kolejnym silnym wylewie Dniestru, rozbił tam swój ostateczny obóz również i Karol XII, nadając mu nazwę „Nowego Sztokholmu”. Dookoła nich, oprócz Ukraińców, Szwedów i Polaków, rozmieścili się towarzyszący hetmanowi i królowi Mołdawianie, którzy nie mogli porzucić służby u nich. W tym miejscu jeszcze w 1932 r. wspomniany wcześniej doktor W. Trepke ujrzał sporządzony staraniami „...rumuńskiego rządu i ambasady szwedzkiej niewielki pomnik — obelisk z napisem „Ca-

rolus XII Rex Suediae”. Poniżej tego pomnika, niemal nad samym brzegiem Dniestru stoją rozrzucone w figurę trójkąta trzy studnie, takie, jakie jeszcze do niedawna można było zobaczyć na Ukrainie: z drewnianą cembrowiną i żurawiem. Te studnie nazywają się „Studniami Mazepy”. Miejscowi ludzie po dziś dzień czerpią z nich wodę. Podobno zostały one zbudowane przez Kozaków hetmana ku wspomnieniu jego duszy i na pamięć o jego śmierci...”

Nie można jednak całkowicie wykluczyć i trzeciej, łączonej wersji dotyczącej zamieszkania i miejsca, w którym Iwana Mazepa przebywał w Benderach. Bierze ona swój początek w dokumentalnych badaniach W. Trepke, który przypuszczał, że „...kiedy hetman poważnie zachorował, to nie mógł pozostawać dłużej w obozowym namiocie. Bardzo prawdopodobne, w chorobie korzystał z gościnności właśnie w tym budynku, a możliwe że nawet tam umarł. W takim czy innym przypadku fakt, że nazwa Domu Mazepy nie znikła z pamięci miejscowej ludności, nawet po stuletnim panowaniu rosyjskim w Benderach, pokazuje wyraźnie, że budynek ten jednoznacznie kojarzy się z imieniem hetman Iwana Mazepy...”. Powołując się na Bardiliego, ukraiński badacz W. Łuciw pisał, że Turcy „... hetmanowi dla większej wygody i lepszego bezpieczeństwa pozwolili wjechać do Benderów i dali dobre mieszkanie, którego on tak bardzo potrzebował przy swoim niepewnym i ciężkim stanie, zaawansowanym wieku i chorobie...”

Jak już wcześniej wspomniano, istotnej pomocy w urzędzeniu przybyłych z Ukrainy przymusowych przesiedleńców udzieliłi Mołdawianie. W związku z ich stałą obecnością w bliskim otoczeniu hetmana należy podkreślić, że specyfika tradycyjnie dobrych stosunków pomiędzy Kozakami a Mołdawianami była z jednej strony określona przez regionalny kontekst geopolityczny oraz szczególnie charakter historii ich (trwającej od dawna) współpracy wojskowej i politycznej, z drugiej zaś — wspólnotą wiary prawosławnej, która już drugie tysiąclecie łączy dwa sąsiadujące i żyjące w przyjaźni narody. Przy tym geopolityka przez długi czas nie sprzyjała ani Ukraińcom, ani Mołdawianom, ponieważ zamieszkiwane przez nich ziemie były położone w miejscu, gdzie już w średniowieczu krzyżowały się agresywne interesy czterech wielkich potęg — Polski, Turcji, Rosji, a w późniejszym okre-

się również Austrii. Jak słusznie podkreśla współczesny historyk z Suczawy (Rumunia) F. Pintescu, „...wstępowanie Mołdawian do wojsk Bohdana Chmielnickiego oraz Iwana Mazepy nie było tylko dziełem przypadku, a miało miejsce przede wszystkim dlatego, że wielu Mołdawian osiedliło się na ziemiach kozackich już sto lat wcześniej...”. Publikując obszernie materiały dokumentalne, które w istotny sposób uzupełniają wcześniejsze prace naukowe dotyczące tego zagadnienia, F. Pintescu podsumowuje je w sposób następujący: „...Wydaje się nam, że przykład „klanu” Daniły Apostoła w dobitny sposób odzwierciedla wojskowy, polityczny oraz społeczny awans elementu rumuńskiego w środowisku kozackim...”. Z kolei inny współczesny historyk rumuński A. Lescu, w wydanej w 2005 r. pracy naukowej, bardzo solidnie udokumentowanej w oparciu o źródła rumuńskie, ukraińskie, rosyjskie i mołdawskie, zatytułowanej „Rumuni w armii Imperium Rosyjskiego”, przytacza wiele faktów potwierdzających ścisłą współpracę między Kozakami i Mołdawianami, w tym również w okresie hetmaństwa Iwana Mazepy. W szczególności pisze on o tym, że każdego „wielmożnego” uchodźcę z Mołdawii lub Wołoszczyzny, który z tych czy innych powodów przenoślił się w obręb granic dzisiejszej Ukrainy, eskortowała dość znaczna liczba poddanych oraz stronników — nawet do 1 tysiąca osób. Ludzie ci zakładali nowe osady i wstępowali do wojska pod rozkazy ukraińskich hetmanów. Na przykład w 1706 roku z Mołdawii emigrował wspomniany wcześniej komendant dubosarskiego oddziału wojskowego, Hryhoryj Iwanenko, „...który otrzymał od Wielkiego Hetmana Ukrainy Mazepy zgodę na to, by rozmieścić się we wsi Burky w okolicy Czehrynia, oraz by zasiedlić ją Mołdawianami z naddniestrzańskiego regionu. Latem 1708 roku, zgodnie z rozkazem Iwana Mazepy, H. Iwanenko otrzymał godność pułkownika braclawskiego, z jednoczesną zgodą na wcielenie do podległego mu oddziału uchodźców z Mołdawii. Wtedy to właśnie z Mołdawii na Ukrainę przenieśli się bracia Anton i Wasyl Tańscy, z których pierwszy został z czasem kijowskim, a później białocerkiewskim pułkownikiem...”.

Przytaczamy te fakty dlatego, że przyniosły one dużą korzyść zarówno ludziom Mazepy, jak i ich rodzinom, szczególnie zaś

starszyźnie oraz najbliższemu otoczeniu Iwana Mazepy, gdy wszyscy oni urządzali się na terytorium sąsiedniej Mołdawii w 1709 r. Nawiązując do tego mołdawski kronikarz N. Costin podaje ceną z naszego punktu widzenia informację, dotyczącą sposobu oraz miejsca zamieszkania ukraińskiej warstwy uprzywilejowanej. 12 sierpnia 1709 r. — pisze Costin — pułkownicy hetmańscy, odwołując się do swej wiary prawosławnej „...zwrócili się do króla oraz do Mazepy z prośbą, by pozwolili oni ich żonom i dzieciom na wyjazd do Jassów, a byli to: główny oboźny Iwan Łomikowski ze wszystkimi synami, pisarz generalny Filip Orlik ze wszystkimi pracownikami kancelarii, którzy okazali się potrzebni w wojsku kozackim, pułkownik przyłucki Dmytro Horlenko oraz inni pułkownicy (...) I oddał im Wojewoda Mihai dobre kwatery w Jassach, osiedlając wszystkich w bojarskich dworach...” Komentując te fakty historyk rumuński I. Nistor podkreślał swego czasu, że „...przyjacielskie spotkanie zostało zorganizowane przez pułkowników Mazepy w Jassach dzięki ich więziom rodzinnym z Daniłą Apostołem...” N. Costin również zwrócił uwagę na mało znane wydarzenie, które zaszło podczas podróży części ludzi Mazepy do Suczawy, gdzie chcieli się zakwaterować, a kiedy niespodziewanie zaatakowały ich oddziały carskiego pościgu. Ukraińców uratowała jedynie ich wielka odwaga oraz umiejętność władania bronią, jak również pomoc miejscowych Mołdawian, którzy uważali za swój obowiązek dopomóc prawosławnym sąsiadom — Kozakom, po raz kolejny znajdującym się w krytycznej sytuacji. Za zbrojną pomoc, okazaną bez uprzedniego uzgodnienia tego z tureckimi suwerenami, gospodar Mołdawii M. Racoviță, według kronikarza, utracił nawet swój tron.

Z drugiej strony warto podkreślić, że jednym z powodów rozłamu do którego doszło w otoczeniu Mazepy, a w konsekwencji pospiesznej przeprowadzki części z jego ludzi nich do Jassów, był konflikt, do którego doszło z powodu stanu zdrowia Iwana Mazepy pomiędzy F. Orlikiem, który widział siebie w roli przyszłego posiadacza hetmańskiej buławy, a siostrzeńcem hetmana, A. Wojnarowskim, który uważał się za prawowitego spadkobiercę. Później Filip Orlik zapisał we wspomnieniach, że „... Wojnarowski, z Mazepy rozkazu, nie tylko mnie obraził, ale również dybał na me

życie. Przez to zmuszony byłem odjechać od niego do Jassów...” Razem z nim do stolicy Mołdawii wyruszyli głównie zwolennicy wykorzystania kontaktów hospodara dla celu pogodzenia ich z rosyjskim carem i powrotu na Ukrainę, co ze swej strony dało Iwanowi Mazepie powód do posądzania ich o defetyzm.

Pomimo gościnności strony mołdawskiej, pewna niewielka część niestałych duchem uciekinierów przeprawiła się przez Dniestr i powróciła na Ukrainę, licząc na miłosierdzie ze strony władzy carskiej, co niestety jednak, jak dowodzą badania, nie nastąpiło.

Należy podkreślić, że w ciągu lata oraz jesieni 1709 roku istniała także tendencja odwrotna: ta część mieszkańców Ukrainy, która bezpośrednio na sobie odczuła następstwa polityki władzy carskiej, skierowanej przeciwko Iwanowi Mazepie, wyruszyła śladami hetmana do Mołdawii, wzbogacając tym samym szeregi przesiedleńców.

Niewielka grupa ukraińskich Kozaków dotarła nawet z czasem do Bukaresztu, tymczasowo zakwaterowano ich w znanym szpitalu Coltea. Według dostępnych danych, które wymagają jednak dodatkowego zbadania, specjalnie dla uchodźców z Ukrainy zbudowano tam osobną kaplicę prawosławną. Wydaje nam się, iż ten temat może stać się interesującym przedmiotem poszukiwań archiwalnych zarówno dla ukraińskich, jak i dla rumuńskich historyków.

Jednak tysiące wojskowych oraz członków ich rodzin, jacy stanowili główną grupę, przesiedleńców, pozostało w Benderach i jego okolicach. Niestety wkrótce okazało się, że ludzie ci pozbawieni są środków dla zapewnienia godnej egzystencji. Z reguły posiadane przez nich nieznaczące zasoby pieniężne czy — w nielicznych przypadkach — kosztowności zostały wydane na żywność oraz na urządzenie się zaraz po przeprowadzeniu się przez Dniestr. Z czasem Kozacy zmuszeni byli sprzedawać swoją broń i szukać pracy, którą było ciężko znaleźć w warunkach przebywania na obcym terytorium, w pogranicznym regionie gdzie na stałe panował stan wyjątkowy, ze specyficznym składem narodowościowym i społecznym ludności, która w dodatku wyznawała różne religie oraz przy nieznanomości miejscowego języka. Sytuacji, w której

znaleźli się Kozacy, bynajmniej nie polepszał fakt, że obecność Karola XII oraz Iwana Mazepy zaczęła w szybkim tempie zmieniać Bender w miasto aktywnego międzynarodowego wojskowego, polityczno-dyplomatycznego dialogu, że w wielu stolicach europejskich zaczęto żywiej interesować się Benderami, zaś w samym mieście pojawiła się dodatkowa warstwa nowej elity. Co do sytuacji materialnej samego Iwana Mazepy, to jak wcześniej wspomniano, pomimo skomplikowanej sytuacji wojskowej i politycznej, która ukształtowała się między listopadem 1708 a czerwcem 1709 roku, hetmanowi udało się zgromadzić w swoich rękach oraz dowieźć do Benderów ogromne bogactwa, których pewna część została, co prawda, na zawsze utracona podczas forsownego pochodu, odbytego po porażce pod Połtawą albo wykorzystana na pokrycie różnego rodzaju wydatków. O. Subtelny tak opisał te skarby: „...Mazepie udało się zebrać i dowieźć poprzez stopy swoje złoto i drogie kamienie (...) Dookoła niego leżały worki ze złotem, głowę mu podpierały tłumoki wypchane drogocennymi kamieniami. (...) Mazepie — kontynuuje znany ukraiński historyk — udało się mimo wszystko przywieźć ze sobą dwa duże i kilka małych worków ze złotymi monetami, dwa przytraczone do siodła juki z diamentami i innymi drogimi kamieniami, inkrustowaną diamentami ozdobę, wartą 20 tysięcy złotych, która niegdyś należała do tureckiego sułtana, kilka zdobionych klejnotami mieczy i włóczni, setki futer sobolowych oraz wiele innych cennych rzeczy. Według szcunkowych ocen, wartość tego wszystkiego wynosiła od 750 tysięcy do 1 miliona szwedzkich reischtalarów. Równało się to prawie jednej czwartej całego rocznego dochodu korony szwedzkiej z 1699 roku oraz trzykrotnie przewyższało dochody otrzymane w tym samym roku z jej najbogatszej prowincji zamorskiej — Liwonii...”

Jednakże ani posiadanie tych bogactw, ani nic innego nie mogło wpłynąć na poprawę złego stanu zdrowia Iwana Mazepy. Zawsze aktywne i bujne życie hetmana powoli gasło. W. Łuciw opisał ostatnie dni życia Iwana Mazepy w Benderach: „...Od czasu do czasu przyjeżdżał do niego Karol na rozmowę. Król codziennie wysyłał do hetmana posłańca z nowinami. Wojnarowski mieszkał razem z Mazepą i usługiwał mu. Orlik, który z początku

przebywał w Jassach, gdzie urządzał kozacką kancelarię, wkrótce powrócił do Varniży i często przesiadywał przy hetmanie. Mazepa uczynił go spadkobiercą swojej idei i nakazał mu kontynuować rozpoczęte przez niego dzieło. Pod koniec września stan zdrowia Mazepy zaczął się pogarszać. Wysłano gońca do Jassów po prawosławnego kapłana. Hetman wypowiedział się i zaprzagnął uporządkować swoje sprawy. Poprosił Karola o przysłanie mu jakiegось zaufanego człowieka. Król niezwłocznie przysłał do hetmana wysokiego rangą szwedzkiego komisarza Soldana, znającego języki słowiańskie i hetman wydał rozporządzenia dotyczące swoich dokumentów oraz majątku. Wspomnienia Soldana zachowały się w archiwach w Sztokholmie i są najważniejszym źródłem dotyczących ostatnich chwil życia hetmana. Mazepa, wtedy już na łożu śmierci, przyjął Soldana z radością, ponieważ znał go jako szlachetnego człowieka, który odpowiadał w sztabie za sprawy ukraińskie. Hetman, utrzymując równowagę ducha, w żartach porównał swój los z losem Owidiusza (Owidiusz Publius Naso, 43 r.n.e. – 18 r.n.e., poeta rzymski, za swoje wiersze został zesłany przez cesarza Augusta do miasta Tomis, obecnej rumuńskiej Konstancy — autor), który również umierał w tych samych stronach...” (*Patrz: zdj. 18*).

Wiemy również, że niedługo przed śmiercią Iwan Mazepa udał się do miejscowej cerkwi, gdzie modlił się zgodnie ze swoim stałym zwyczajem, nabytym jeszcze w czasach jego długiego i pełnego przygód życia na Ukrainie.

Według niektórych fragmentarycznych danych, które zachowały się do naszych czasów, w ostatnich dniach swojego życia hetman rozkazał zniszczyć te dokumenty, które jego zdaniem w przypadku wpadnięcia w niepowołane ręce mogłyby wyrządzić nieodwracalne szkody sojusznikom w walce o niepodległość Ukrainy bądź też jego zagranicznym towarzyszom, z którymi utrzymywał trwałe i wielostronne kontakty. W oparciu o to można założyć, iż zniszczona została również i niebezpieczna część korespondencji Iwana Mazepy z hospodarami mołdawskim i wołoskim, w pierwszym rzędzie zaszyfrowane listy, co daje nam prawo utrzymywać, że niemożliwe było, by dokumenty te po śmierci ukraińskiego hetmana trafiły do Stambułu.

„...Nie możemy wiedzieć, o czym konkretnie myślał Iwan Mazepa podczas bezsennych nocy w Benderach, kiedy śmierć była już w blisko i kiedy jako wierzący chrześcijanin przygotowywał się już do sądu ostatecznego...” — ze smutkiem napisał I. Borszczak. Również, co oczywiste, nie wiemy z czego spowiadał się hetman kapłanowi, którego z jego rozkazu specjalny goniec przywiózł z Jassów. Ale możemy założyć — i to w oparciu o dokumenty — jedną rzecz: Mazepa cierpiał z tego powodu, że „... Pan Bóg nie pobłogosławił jego przedsięwzięciu...”, że jego czyn stał się powodem terroru na Ukrainie, ale nie żałował, że podniósł sztandar powstania, ponieważ zdawał sobie sprawę, że i bez tego car rozprawiłby się z Ukrainą, że mimo wszystko nastąpiłby terror, jednak wtedy nie byłoby nadziei na to, że w wyniku powstania coś może zmienić się na lepsze.

Wiadomo na przykład, że w moskiewskich archiwach odkryto projekt dokumentu, opracowanego według wskazówek cara jeszcze w 1703 roku, na długo przed tym, jak Iwan Mazepa zwrócił się przeciwko Piotrowi I. W projekcie snuto plany „...albo doczekawszy się śmierci Mazepy, albo nawet pozbywszy się go w jakikolwiek sposób, zniszczyć Kozaczyznę bądź przez wysiedlenia na wschodnie granice Wielkiej Rosji, bądź też terrorem, kolonizując hetmańszczyznę Moskalami i Niemcami z zagranicy, aby raz na zawsze zniszczyć ognisko rebeliantów...” Oto, co czekałoby Ukrainę nawet bez powstania Mazepy. I. Borszczak miał bez wątplenia rację co do prawdziwych zamiarów Moskwy względem Mazepy. Mimo, że rosyjscy urzędnicy oficjalnie głosili, że „...nigdy jeszcze nie było hetmana bardziej korzystnego i wygodnego dla cara, jak Iwan Stepanowicz Mazepa...”, nawet hetman wiedział o zamiarach cara, chcącego zamienić go na jakiegoś zagranicznego generała lub rosyjskiego wielmożę.

O ostatnich godzinach życia Iwana Mazepy najbardziej szczegółowo informował W. Łuciw, który przekazał co następuje: „...Przedśmiertna agonia rozpoczęła się wieczorem 21 września 1709 r. Hetman stracił pamięć i majaczył już niemal całą dobę. Byli przy nim obecni: kapłan, Orlik, Wojnarowski i Soldan. Wieść o bliskiej śmierci hetmana zaczęła się rozchodzić 21 września, około południa w pobliżu domu hetmana zaczął się zbierać tłum

Kozaków, Szwedów, Polaków i Turków. O godzinie czwartej po południu przyszedł Karol wraz z oficjalnymi przedstawicielami Anglii i Holandii, aby po raz ostatni pożegnać się ze swoim przyjacielem i sojusznikiem, ale hetman już nikogo nie poznawał. Po odejściu króla zaczęła się niebywała wprost ulewa i nad Benderami zawisło prawdziwe oberwanie chmury, które ciągnęło się przez cały dzień i noc. Pośród huku rozszalałego żywiołu, dnia 21 września 1709 r. według starego stylu, o godzinie dziesiątej wieczorem wielki hetman Ukrainy, Iwan Mazepa przeniósł się do wieczności...” (*patrz: zdj.19*).

Jak pisał ukraiński historyk D. Doroszenko w wydanej przez niego w okresie międzywojennym, napisanej po niemiecku pracy „Hetman Mazepa, jego życie i działalność”, ostatnie słowa hetmana przed śmiercią brzmiały: „Chciałem tylko dobra dla swojej ojczyzny, ale los zdecydował inaczej”. Wiadomo również, że hetman — podobno — wyraził ustne życzenie, aby go pogrzebano w Jerozolimie, co później, jak już wspomniano, stało się jednym z najistotniejszych motywów ponownego pochowania ciała hetmana w niegdysiejszej cerkwi Jerozolimskiej w Gałacz, co będzie opisane szczegółowo w następnym rozdziale tej pracy.

W przeciągu trzystu lat historii pojawiały się i istniały różne wersje dotyczące daty, miejsca i przyczyny śmierci Iwana Mazepy. Jedną z pierwszych była wersja historyka i poety Tymko Padury, którą zawarł w swojej pracy, opublikowanej w 1874 r. we Lwowie (*Patrz: Tymko Padura. J. Mazepa: Pysma Tymka Padury. – Lwow. – 1874*), na podstawie której później, w 1932 r., członek Akademii Nauk M. Wozniak pisał: „...Po bitwie pod Połtawą wyruszył z Karolem XII do Mołdawii. Zmarł od trucizny, którą podał mu pop — Grek i został pochowany w Benderach...”.

Należy również podkreślić, że taka wersja w pełni odpowiadała carskim agentom, którzy pospieszyli zawiadomić Piotra I, że hetman jakoby sam się otruł. Na podstawie tej dezinformacji ówczesna władza moskiewska uporczywie rozprzestrzeniała w innych krajach właśnie tę wersję śmierci hetmana po to, by i później móc go dyskredytować. Wersja ta figurowała nawet i w niektórych literackich i artystycznych utworach późniejszego okresu.

Jako jeden z pierwszych sprostował tę wersję Mykoła Kostomarow, który w swoim szkicu „Iwan Mazepa”, opublikowanym w 1888 r. podkreślał, że „...Mazepa umarł 22 sierpnia 1709 roku od starczego wycieńczenia we wsi Varnița w pobliżu Benderow...”. (Interesujące jest to, że w ponownie wydanej przez niego osiem lat później, tej samej pracy popełniona została ta sama pomyłka dotycząca daty śmierci Iwana Mazepy, co i w wydaniu poprzednim, gdzie figuruje 22 sierpnia, zamiast, najprawdopodobniej, 22 września — autor).

Jednakże w nowym wydaniu dodane zostało istotne sprostowanie dotyczące przyczyny śmierci hetmana. „...Rozpuszczano pogłoskę — napisano w edycji z 1896 roku — że jakoby ze strachu przed wydaniem Piotrowi I otruł się, ale ta plotka nie ma żadnej historycznej wiarygodności...”.

I. Borszczak w swym wystąpieniu na uroczystym posiedzeniu towarzystwa naukowego im. T. G. Szewczenki we Lwowie w dniu 11 września 1932 r. krótko zaznaczył: „...1 sierpnia 1709 roku Mazepa, bardzo wycieńczony przybył do Bender, gdzie zaniemógł i tam też zmarł 2 października 1709 roku (według nowego kalendarza — autor) o godzinie dziesiątej w nocy...”. Za prawdziwością tej daty przemawia również i własnoręczna notatka I. Borszczaka, w której to dokonał takiego oto uściślenia: „...W tym dniu, w którym nieboszczyk hetman Mazepa umarł w Benderach w 1709 roku, ja wysłuchałem mszy pańskiej za jego duszę...” — zapis w dzienniku F. Orlika, 2 października 1724 r. Filip Orlik bez wątplenia bardzo dobrze zapamiętał ten dzień, będąc bezpośrednim uczestnikiem tych wydarzeń.

Znaczący wkład w sprostowanie wersji dotyczącej otrucia lub też samobójstwa poprzez otrucie się Iwana Mazepy miał współczesny badacz W. Ryczka, który dowodzi, że wcześniej historycy datowali ten zapis T. Padury „...najwcześniej na lata dwudzieste XVIII stulecia i według mnie w sposób przekonujący wykazali, że był pozbawiony oparcia źródłowego, a opierał się jedynie na pogłoskach...”.

Niestety, widoczne jest również pewne zamieszanie wśród badaczy w kwestii samego pochówku wybitnego hetmana. Naszym zdaniem, opierając się na pierwotnych źródłach, najszerzej

i najpełniej opisał sytuację dotyczącą pierwszego pochowania zwłok Iwana Mazepy we wsi Varnița pod Benderami wymieniany już wcześniej doktor W. Łuciw, pisząc: „...Nabożeństwo pogrzebowe odbyło się w małej wiejskiej cerkwi, gdzie zebrali się ludzie miejscowi, przede wszystkim wieśniacy. Rodacy i Szwedzi nie pożałowali wysiłków, aby ten ostatni hołd oddawany włodarzowi Ukrainy miał odświętny charakter. Pochód pogrzebowy poprzedzały szwedzkie fanfary i kozackie surmy, które grały na przemian. Za nimi starszyzna kozacka niosła insygnia władzy hetmańskiej: buławę pokrytą drogimi kamieniami i perłami, proporzec i buńczuk. Szli oni przed trumną, ozdobioną szkarłatnym aksamitem z szeroką złotą lamówką, wiezioną na wozie zaprzężonym w szóstkę koni, na których jechali Kozacy z obnażonymi szablami. Karol XII ze swoją starszyzną odprowadzał na wieczny spoczynek swego przyjaciela i sojusznika. Wszyscy akredytowani przy nim zagraniczni ambasadorowie uważali za swój obowiązek iść za nim, a za ich przykładem szli przedstawiciele sułtana, multańscy i wołoscy gospodarowie. Za nimi wierzchem jechali Orlik i Wojnarowski. Dalej, z opuszczoną na dół bronią i pochyloną chorągwią królewscy drabanci w barwnych szeregach i janczarzy z hałaśliwymi cymbałami, odziani na biało. Jeszcze dalej ukraińskie kobiety, które przyszły ze swoimi mężami, zgodnie ze starodawnym zwyczajem krzycząc i zawodząc. Na końcu szli tłumnie Ormianie, Cyganie, Tatarzy i Polacy, bo latem tamtego roku (1709) zjechały się do Bender różne narody...”. Trumnę ukraińskiego hetmana — dodaje W. Ryczka, powołując się na wydrukowaną w 1919 roku pracę W. Riznyczenki — opuszczono do grobu w cerkwi za miastem i Kozacy na znak szacunku wypalili w tym momencie z muszkietów.

Według zachowanych w dokumentach informacji, zwłoki hetmana przyobleczone były w kosztowny, haftowany złotem strój, masywny złoty łańcuch z ozdobnym krzyżem, w ręku buława, a na głowie — diadem wysadzany drogimi kamieniami.

Czytając te opisy nie można pominąć faktu, że śmierć i pogrzeb wybitnego hetmana Ukrainy (*patrz: zdj. 20*) zmieniły się w tragiczne wydarzenie na skalę międzynarodową. By odprowadzić hetmana w jego ostatnią drogę, jak twierdzą współcześni

ówcześni kronikarze, zjawiał się osobiście nie tylko jego wierny sojusznik król Szwecji, Karol XII, mimo że jeszcze nie doszedł do siebie po otrzymanej ranie, ale i hospodar Wołoszczyzny K. Brâncoveanu, z którym łączyła Mazepę 21-letnia polityczna, dyplomatyczna i kulturalno-duchowa współpraca. Był tam również i hospodar Mołdawii M. Racoviță, który utrzymywał bliskie kontakty z Ukrainą podczas swych czteroletnich rządów w Jassach.

Wysokich rangą przedstawicieli uczestniczących w ceremonii żałobnej przysłała do Benderów również Turcja, a najważniejsze państwa europejskie były reprezentowane przez ambasadorów, którzy w dość sprawny sposób poinformowali swoje stolice tragicznym końcu Iwana Mazepy. Cytowany wcześniej francuski dyplomata Jean Baluse, powiadamiając ministra spraw zagranicznych Francji, powołując się na uczestniczącego w pogrzebie hetmana hospodara Mołdawii M. Racoviță pisał, że szwedzki król w dalszym ciągu przebywa w Benderach, a „... zmarły Mazepa nie został przewieziony do Jassów, pochowano go w Benderach...”

Przez długi czas niektórzy badacze spierali się w kwestii miejsca pierwszego pochówku zwłok Iwana Mazepy. Ostatecznie, jak nam się wydaje, wyjaśnił tę sprawę współczesny rumuński historyk K. Rezachevici. Powołując się na wiarygodne źródła pierwotne pisał on, iż mołdawski kronikarz N. Costin od razu po śmierci hetmana odnotował, że „...umarł Mazepa, kozacki hetman, i pochowany został w cerkwi w jednej ze wsi, ściślej — we wsi Varnița, która jest położona w pobliżu benderskiej twierdzy...”. W bardziej lapidarnej formie — kontynuuje K. Rezachevici — podobne świadectwa można też znaleźć u anonimowego mołdawskiego kronikarza — autora „Latomisu rodziny Ghica”: „...Umarł w Benderach hetman Mazepa i pochowano go w Varnița...”, co najprawdopodobniej potwierdza przytoczony przez nas wcześniej argument, że do ostatniego dnia swojego życia ukraiński wódz przebywał w Benderach. A wieś Varnița na wieki weszła do biografii wielkiego hetmana jako miejsce, gdzie znajduje się cerkiew, w której modlono się nad jego zwłokami. Wspomniany już ukraiński emigrant polityczny w międzywojennej Rumunii, doktor W. Trepke, odwiedzając w 1931 roku Varnițę na zlece-

nie Ukraińskiego Naukowego Instytutu w Warszawie, tak opisał miejscową świątynię: „...Na skraju wsi Varnița stoi niewielka wiejska cerkiew, bardzo stara, ale ustalenie po jej zewnętrznym wyglądzie, czy to sama, w której od razu po śmierci odprawiono pogrzeb Iwana Mazepy, jest niemożliwe. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że tak czy inaczej stoi ona w tym samym miejscu albo w pobliżu miejsca, w którym stała miejscowa cerkiew, w której w 1709 roku leżały prochy hetmana...”.

Z naszego punktu widzenia wątpliwości W. Trepke były zbędne, ponieważ naprawdę widział on cerkiew z początku XVIII-go wieku, którą, niestety, rok później zburzono z powodu uznania jej za zbyt starą i nienadającą już dla dalszego odprawiania tam mszy. Na jej miejscu zbudowana została nowa cerkiew (*patrz: zdj. 21*).

Należy podkreślić, że śmierć Iwana Mazepy miała również znaczący wymiar społeczny i narodowy — z tego powodu w żałobie była nie tylko większość ukraińskiego narodu, ale też szwedzcy i polscy żołnierze, bojarzy i wieśniacy mołdawscy i wołoscy, tureccy janczarzy, Tatarzy z ordy, europejscy handlarze, ormiańscy rzemieślnicy, cygańscy lautarzy (wędrowni muzykanci — przyp. tłum.) — wszyscy, którzy wtedy znajdowali się w Benderach, Varniży, oraz w ich okolicach, stając się świadkami odejścia do wieczności nietuzinkowej postaci, która odważnie wzniosła proporzec niezależności państwa ukraińskiego.

F. Orlik, przemawiając podczas ceremonii pogrzebowej Iwana Mazepy, podkreślił co następuje: „...Ten sławny i powszechnie szanowany wódz, którego zaawansowany wiek pozostawił bez następców, który był w posiadaniu nieograniczonych majątków — wszystko poświęcił dla swobody ojczyzny. (...) Oddał nawet swoje życie, aby jego ojczyzna mogła zrzucić moskiewskie jarzmo...”

Na tym tle bardzo trafna okazuje się również myśl F. Orlika, kontynuowana przez I. Borszczaka w 1932 roku: „...Imię sławnego hetmana Iwana Mazepy będzie żyło otoczone nieśmiertelną chwałą w pamięci naszego narodu, ponieważ chciał on dać mu szansę pełnej swobody rozwijania wszystkich jego nieograniczonych możliwości. Niechaj ani wojsko, ani naród nie straci nadziei! Nasza sprawa jest sprawiedliwa, a sprawiedliwa sprawa w końcu zawsze zwycięża...”

Nawet I. Nistor (wspomniany już znany rumuński historyk, specjalizujący się w trudnym dla stosunków ukraińsko — rumuńskich okresie międzywojennym), wyłącznie pozytywnie ocenił ogromny wkład I. Mazepy w walkę o niepodległość Ukrainy.

Jednak i po pochowaniu prochów Iwana Mazepy w Varniży dusza wielkiego hetmana nie zaznała wiecznego spokoju. Zarówno jego zwłoki, jak i sama nietuzinkowa postać bardzo długo jeszcze, praktycznie aż do naszych czasów, były obiektem licznych i różnorodnych planów, zamiarów, intryg i działań.

Wiele z nich dotyczyło trudnego problemu podziału wielkich — nie tylko jak na owe czasy — bogactw zmarłego hetmana, który nie pozostawił, jak wiadomo, jasno sprecyzowanej ostatniej woli. Dodatkową komplikacją dla szybkiego rozstrzygnięcia podziału spuścizny stanowiła konieczność wyboru nowego hetmana Ukrainy na wygnaniu, co przez październik i listopad 1709 r. absorbowало całą ukraińską elitę polityczną i wojskową, przebywającą wtedy w Benderach, Jassach i Varniży.

Sytuacja wokół majątku Iwana Mazepy oraz snute przez starszyznę intrygi, dotyczące statusu oraz przyszłego przeznaczenia tego spadku zostały dość szczegółowo opisana przez O. Subtelnego w znanej pracy „Ludzie Mazepy”. Dlatego też dodamy tu jedynie dotyczący tego tematu fragment z „Latopisu Krainy Mołdawskiej” N. Costina: „...Mówią, że niby to po jego śmierci odkryto 160 000 złotych monet, nie licząc srebrnych pieniędzy, talarów, (...) wyrobów ze złota i srebra oraz drogich szat...”. Wszystko po długotrwałych targach dostało się, jak wiadomo, spadkobiercy Iwana Mazepy — A. Wojnarowskiemu, który w zamian za odziedziczony skarb zrzekł się buławy hetmańskiej. Niestety, majątek ten nie został w należyty sposób wykorzystany dla sprawy walki wyzwolenczej narodu ukraińskiego, a z czasem został niemal całkowicie wydany. Co prawda jego część w 1710 r. została przekazana cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu na urządzenie grobowca Iwana Mazepy oraz na odprawianie mszy za spokój duszy hetmana, co czynili miejscowi kapłani aż do momentu, gdy świątynia całkowicie przeszła pod kontrolę protegowanych Imperium Osmańskiego, Greków-fanariotów.

Hetmanem Ukrainy wybrano niebawem Filipa Orlika, który został kontynuatorem niepodległościowej idei I. Mazepy. Natomiast Bender w 1710 r. z woli historii zostały miejscem narodzin pierwszej w Europie konstytucji — co może być przedmiotem osobnych badań, tym bardziej, że zbliża się trzechsetna rocznica tego wielkiego historycznego wydarzenia. Na uwagę historyków zasługuje też i późniejszy okres życia F. Orlika, kiedy przebywał on nie tylko w Benderach, ale również i w Bukareszcie i Caușani, jak również ostatnie lata jego życia, spędzone w Jassach, gdzie przebywał na dworze hospodara N. Mavrocordata i gdzie zmarł 7 czerwca 1742 roku.

O dalszym biegu spraw związanych z imieniem hetmana Ukrainy Iwana Mazepy na terenie współczesnej Rumunii będzie mowa w trzecim rozdziale tej pracy.

III. Ponowny pogrzeb zwłok Iwana Mazepy w Gałaczu oraz zachowanie w Rumunii pamięci o ukraińskim hetmanie

Warto podkreślić, że zaraz po pogrzebie Iwana Mazepy w Var-nyty na początku października 1709 r., pisarz generalny F. Orlik wraz z większością starszyny ukraińskiego kozactwa zaczęli rozważać przeniesienie szczątków hetmana do Jassów. Na poparcie tych planów wysuwano różne ważne argumenty, wśród których F. Orlik na pierwszym miejscu postawił ten, że dla tak wielkiej postaci, jaką był Iwan Mazepa, skromne miejsce pochówku we wsi nie jest odpowiednie do roli, jaką hetman odegrał w historii walki wyzwolenczej narodu ukraińskiego.

Drugim argumentem przemawiającym na korzyść możliwego ponownego pochowania Iwana Mazepy w Jassach był fakt, że w ówczesnej stolicy Mołdawii, dzięki przychylnemu nastawieniu hospodara mołdawskiego M. Racoviły, skoncentrowała się cała emigracyjna ukraińska elita wojskowa i polityczna. Tam też znajdowała kancelaria hetmańska, a wszystko te czynniki razem wzięte zapewniałyby większe możliwości zagwarantowania należnego szacunku pamięci zmarłego hetmana.

Trzecim i być może najistotniejszym argumentem było ciągle realne zagrożenie obrabowania grobu Iwana Mazepy — bądź przez Tatarów, bądź przez zwyczajnych złoczyńców poszukujących kosztowności, lub też przez carskich agentów, którzy nie porzucili planów dostania w swe ręce zwłok „zdrajcy”. Bezsprzecznie, wszystkie wspomniane aspekty były rozważane przez zwolenników przewiezienia doczesnych szczątków I. Mazepy do Jassów, którzy wkrótce — 22 października 1709 r. — złożyli na adres Karola XII specjalne memorandum dotyczące dalszych wzajemnych stosunków pomiędzy stronami ukraińską i szwedzką w warunkach pobytu na emigracji, które zatytułowano „Pokorny majestat wojska zaporoskiego do świętego królewskiego majestatu Szwecji”. Szlachetny gest, mający na celu uczczenie pamięci Iwana Mazepy, zawarto w punkcie piątym tego dokumentu: „...Ubolewamy nad pogrzebem sławnego, jaśnie wielmożnego hetmana Mazepy,

nad tym, że te drogie doczesne szczątki, w których spoczywająca bohaterska dusza napełniła cały świat wspaniałymi uczynkami, przyjęła marna ziemia tej prostej wioski. Dlatego też wojsko zaporoskie zwraca się do Oświeconego. Królewskiego Majestatu z prośbą o pomoc w pochowaniu doczesnych szczątków swego hetmana bardziej uroczyście, w bardziej okazałym mieście, najlepiej w Jassach, w monasterze nazywanym Golia...”. Niewątpliwie tam Iwan Mazepa mógłby mieć bardziej odpowiedni grobowiec, niż we wsi.

Jednakże trzeba również podkreślić, iż przy całym uznaniem autorytecie króla szwedzkiego, nie mogłoby być mowy o przeniesieniu prochów Iwana Mazepy bez wcześniejszych ustaleń w kwestii zgodny zarówno z hospodarem mołdawskim, jak również z jego suwerenem — sułtanem tureckim. Stąd też A. Wojnarowski spadkobierca hetmana, wraz ze znajdującą się wtedy w stolicy Mołdawii ukraińską starszyzną kozacką, postanowili załatwić tę sprawę w Stambule. Umiejętnie wykorzystywał posiadane argumenty, w pierwszym rzędzie o ciągle istniejącym niebezpieczeństwie obrabowania zawierającej kosztowności mogiły w Varniży, ale podkreślał także, że nadal trzeba liczyć się z możliwością wykradzenia szczątków ukraińskiego hetmana dla przesłania ich do Moskwy. Niebagatelne znaczenie miał również argument o konieczności pochowania I. Mazepy w bardziej prestiżowym miejscu, przytaczano także wspomniane wcześniej życzenie samego hetmana, który pragnął być pochowanym w cerkwi Grobu Świętego w Jerozolimie — w tej samej świątyni, której za życia przekazywał liczne cenne podarki.

Warto wspomnieć, że Stambuł wydał A. Wojnarowskiemu specjalne pozwolenie (tzw. firman), na przeniesienie i pochowanie szczątków Iwana Mazepy w cerkwi Grobu Świętego w Jerozolimie — co należy zapisać jako duży plus dla strony tureckiej, biorąc pod uwagę ówczesne realia. O tym fakcie poinformowan również świeżo powołanego na tron hospodara Mołdawii, Nicolae Mavrocordata (6 listopada 1709 – 23 listopada 1710 r.), który później, wraz z A. Wojnarowskim, wniósł pewne poprawki dotyczące wykonania zaleceń Stambułu. O prawdopodobnych przyczynach tego posunięcia mowa będzie później.

Tymczasem procedurę przenosin zwłok ukraińskiego hetmana przyspieszył przykry i zarazem niespodziewany zbieg okoliczności: jego mogiła w Varniży została rozkopana, albo Tatarów, albo przez rabusiów szukających kosztowności. Inne źródła podają, że w próbę obrabowania grobu zamieszani byli carscy szpiedzy, wykonujący jakoby zleczone im zadanie dostarczenia zwłok Iwana Mazepy do Moskwy. Tak czy inaczej, znajdującą się w Varniży mogiłę hetmana trzeba było gruntownie uporządkować, co można uznać za ponowny pogrzeb. Po tym wydarzeniu została przy grobie ustanowion stałą wartę.

Niektórzy badacze utrzymują, że wskutek tego wydarzenia było przygotowanie interesującego, tajnego planu: w marcu 1710 r. zwolennicy zmarłego hetmana umyślnie zaczęli rozpowszechniać pogłoski, że zwłoki Iwana Mazepy zostaną przeniesione i ponownie pochowane w Jassach, powołując się przy tym m.in. na zgodę Karola XII. W rzeczywistości jednak, po opuszczeniu Varniży przez procesję pogrzebową, „...gdzieś po drodze niespodziewanie skręciła ona na południe, i znalazła się w Gałaczach (tak ówczesnie niekiedy pisano nazwę miasta Gałacz — przyp. tłum.)...”. Taki nieoczekiwany zwrot wydarzeń, znany jedynie autorom planu, przez niemal trzysta lat wprowadzał w błąd kilka pokoleń historyków, którzy na różny sposób wypowiadali się o miejscu pochowania Iwana Mazepy. Na przykład D. Bantysz—Kameński w swej pracy „Historia Małej Rosji” (wydanie czwarte z 1903 r., Kijów) utrzymywał, że I. Mazepę pochowano w Varniży, a następnie jego trumnę przewieziono do Jassów i tam odprawiono mu uroczysty pogrzeb. W tę wersję D. Bantysza-Kameńskiego uwierzył i powtórzył w swojej pracy „Historia Małorosji” również cieszący się dużym autorytetem naukowiec M. Markewycz. Z kolei M. Kostomarow w latach ’80-tych XIX wieku, dysponując już wiedzą zaczerpniętą z przesłuchania znanego stronnika Iwana Mazepy, połtawskim nakaźnego pułkownika („określenie „nakaźny” oznaczało, że dany oficer pełnił swą funkcję czasowo, nie był stałym dowódcą pułku) Hryhorija Hercyka, opublikowanego w roku 1883 w czasopiśmie „Kijewska starina”, również nie był w stanie ostatecznie odrzucić wersji mówiącej o pochowaniu hetmana w Jassach. Stąd też napisał, że „...po oficjalnej ceremonii odprawio-

nej w wiejskiej cerkwi w obecności króla szwedzkiego, zwłoki zostały odwiezione i pochowane w starodawnym klasztorze św. Jerzego, położonym na brzegu Dunaju, w pobliżu Gałacza, potem zaś przewiezione do Jassów...”. Później dowiedziono, że w części dotyczącej Jassów stwierdzenie to nie było zgodne z prawdą.

Dopiero ponowne zbadanie pierwotnych źródeł pozwoliło stwierdzić z całą pewnością, że po przeniesieniu z Varniły szczątki Iwana Mazepy zostały pochowane w cerkwi Świętego Jerzego, znanej również pod nazwą Cerkwi Jerozolimskiej w Gałaczu. Pierwszym i najważniejszym takim źródłem jest cytowana już kronika N. Costina, który mimo pomyłki w dacie ponownego pochowania z datą pierwszego pochówku hetmana w Varniły jednoznacznie wskazał, że „...stamtąd przewieziono ciało do Gałacza i pochowano je w cerkwi Świętego Jerzego...”. „...Po uroczystym nabożeństwie w Varniły, podczas którego Orlik wygłosił mowę pogrzebową, Hryhor Orlik (syn pisarza generalnego, a wkrótce — hetmana Ukrainy na emigracji, F. Orlika — autor) z jednym Wołochem i z dwoma ludźmi z czeladzi Wojnarowskiego odwieźli ciało hetmana do Gałacza, gdzie pochowali je w klasztorze św. Jerzego...”. Jak widzimy, nawet dwudziestowieczni badacze nie byli w stanie rozróżnić pocrzebu szczątków Iwana Mazepy w Varnicy w 1709 r. oraz ich ponownego pochowania w Gałaczu w r. 1710. Dlatego też jestem przekonany, że całkowitą pewnością w tej sprawie może nam przynieść jedynie odwołanie do pierwotnych źródeł. Pierwszym z nich jest świadectwo spadkobiercy hetmana — A. Wojnarowskiego, który w spisany w 1716 r. testamencie (kopia zachowała się w szwedzkim archiwum królewskim) pisał, że w związku z koniecznością przeniesienia i ponownego pochowania ciała I. Mazepy nie tylko rozkazał, aby dwóch jego podwładnych eskortowało zwłoki hetmana do Gałacza, ale również przeznaczył znaczną sumę pieniędzy na pokrycie wydatków poniesionych na wybudowanie grobowca, kosztu ceremonii, oraz na opłacenie na wiele lat z góry mszy żałobnych w cerkwi za spójność duszy zmarłego. A Wojnarowski zostawił w testamencie, jak to sam później pisał, tysiąc talarów „...klasztorowi w Gałaczu na Wołoszczyźnie, gdzie został pochowany jego ekscelencja, hetman zaporoski Mazepa, mój zmarły wuj ze strony matki...”. Po-

czyniono odpowiednie ustalenia z miejscowym metropolitą oraz miejscowym duchowienstwem cerkiewnym, które podjęło się systematycznego wspominania imienia Iwana Mazepy podczas kolejnych nabożeństw w cerkwi Świętego Jerzego.

Drugim bezcennym źródłem świadczącym o ponownym pochowaniu zwłok Iwana Mazepy w Gałaczu są udokumentowane świadectwa uczestnika i świadka tych wydarzeń — połtawskiego pułkownika nakaźnego H. Hercyka, który podążał za hetmanem do Mołdawii, później został aresztowany w Warszawie przez agentów carskich i na przesłuchaniu w Moskwie w roku 1721 m. in. powiedział: „...hetman umarł w Benderach i po jego śmierci Filip Orlik nakazał mi eskortować ciało zmarłego do Gałacza, gdzie tamtejszy metropolita odprawił pogrzeb...”.

Ponieważ od momentu przeniesienia zwłok Iwana Mazepy 18 marca 1710 r. do cerkwi Świętego Jerzego los tej budowli już na zawsze — aż do jej zniszczenia w 1962 roku — okazał się związany z biografią ukraińskiego hetmana, celowym wydaje się nieco bardziej szczegółowe omówienie historii tego ośrodka kultu religijnego. Jak podają badacze rumuńscy, ufortyfikowana budowla na wysokim brzegu Dunaju, w miejscu dawnej przeprawy przez tę potężną rzekę, jednocześnie z drugą znajdującą się około 150 metrów w górę rzeki, zostały zbudowane — według niektórych danych — w celach obronnych przez genueńskich kupców, jeszcze zanim powstały księstwa naddunajskie. Z kolei według innych źródeł wybudowali je miejscowi bojarzy lub handlarze. Tak czy inaczej, z całą pewnością można stwierdzić, że obie świątynie, w przeciwieństwie do większości innych cerkwi, nie zostały zbudowane na koszt gospodarów tego kraju. W połowie XVII-go wieku obie budowle (druga zachowała się do naszych czasów i znana jest w Gałaczu pod nazwą cerkwi pw. Niepokalanej Marii Panny — autor) niemal jednocześnie zostały rozbudowane i jednocześnie też przeznaczono je na cele religijne (odpowiednio w 1447 i 1465 r.), zachowując przy tym niektóre cechy budynków obronnych. Chodzi tu zwłaszcza o zamurowane strzelnice w ich górnych częściach (*patrz: zdj. 22*). Wiadomo także, iż cerkiew Świętego Jerzego w Gałaczu od samego początku podporządkowana była cerkwi Grobu Świętego w Jero-

zolimie. Stąd właśnie wzięła się rozpowszechniona wśród ludu inna nazwa tego miejsca — Cerkiew Jerozolimska. Była ona jedną z sześciu cerkwi w średniowiecznej Mołdawii, która miała taki status, jednakże — w przeciwieństwie do innych — cieszyła się też pewnymi przywilejami: m.in. do skarbcza państwowego w Jassach odprowadzała najniższe podatki, ponieważ jej główne dochody, zgodnie z rozporządzeniem hospodara mołdawskiego, wydanym 12 września 1704 r., miały trafiać do Jerozolimy „aby naszego państwo cieszyło się szacunkiem”. Właśnie owa silna więź z Cerkwią Grobu Świętego miała w przyszłości zadecydować o pochowaniu szczątków Iwana Mazepy w Gałacz.

Uogólniając wnioski z istniejących krótkich tekstów dotyczących tego zagadnienia oraz porównując je z wynikami własnych badań autora przeprowadzanych na miejscu wydarzeń, można pokusić się o udzielenie odpowiedzi na jedno z kluczowych pytań związanych z losem Iwana Mazepy po śmierci: dlaczego doczesne szczątki hetmana nie zostały w końcu dowieszone do Cerkwi Grobu Świętego w Jerozolimie, gdzie — zgodnie z ustnym testamentem samego Iwana Mazepy — miały być pochowane? Jak wspomniano wcześniej, istniały sprzyjające przesłanki; wydane zostało specjalne pozwolenie sułtana na przewiezienie zwłok do Jerozolimy, A. Wojnarowski wszedł w posiadanie majątku pozostawionego przez hetmana, więc koszt przewozu do miejsca przeznaczenia nie stanowiłby przeszkody. Również ze względu na bezpieczeństwo, jakie mogłaby zapewnić Jerozolima, byłoby to idealne miejsce wiecznego spoczynku dla wybitnego syna narodu ukraińskiego. Doskonale rozumieli to zarówno A. Wojnarowski i F. Orlik, jak i wszyscy inni, którzy pragnęli spełnienia ostatniej woli Iwana Mazepy, którego za życia łączyły silne więzi z Cerkwią Grobu Świętego w Jerozolimie. Z tego właśnie powodu organizatorzy operacji mającej na celu przewiezienie zwłok do Jerozolimy wybrali naddunajskie miasto portowe Gałacz jedynie jako punkt tranzytowy dla dalszej podróży drogą morską do Morza Śródziemnego a następnie dalej — do Ziemi Świętej na Bliskim Wschodzie.

Jednakże już w trakcie realizacji tego niezwykłego planu, z powodu ograniczonych możliwości technicznych tamtych czasów,

w Gałaczu pojawiły się nieoczekiwane utrudnienia. Współczesny rumuński badacz zajmujący się tym zagadnieniem, C. Căldararu w referacie wygłoszonym na wspomnianym już wcześniej seminarium międzynarodowym stwierdził krótko: „...Ponieważ przekroczenie Dunaju okazało się niewykonalne, A. Wojnarowski, za pozwoleniem hospodara Mołdawii Nicolae Mavrocordata, zdecydował się na ponowne pochowanie Mazepy — po raz trzeci — w cerkwi w Gałaczu, która podporządkowana była Cerkwi Grobu Świętego w Jerozolimie...”. Jak się okazało, powodem zatrzymania procesji pogrzebowej do Ziemi Świętej ze szczątkami prawosławnego hetmana była postawa kapitanów statków tureckich, wówczas jedynych w porcie w Gałaczu, którzy (być może z powodów związanych z wiarą muzułmańską) odmówili przyjęcia na pokład tego niezwyklego ładunku, jaki miano dostarczyć do śródziemnomorskich brzegów Bliskiego Wschodu. Z kolei organizowanie lądowej wyprawy, która musiałaby przeciąć z północy na południe całe, zamieszkane przez muzułmanów terytorium Imperium Osmańskiego, okazało się niemożliwe zarówno ze względu na bezpieczeństwo, jak i z praktycznego punktu widzenia, szczególnie zaś ze względu na warunki klimatyczne — nadchodził przecież okres szybkiego ocieplenia wiosennego. Dlatego też podjęto jedyną właściwą w tych warunkach decyzję: pochować szczątki Iwana Mazepy w cerkwi w Gałaczu, która wśród mieszkańców znana była również pod nazwą Cerkwi Jerozolimskiej i tym samym — choćby w symbolicznej formie — wypełnić ostatnią wolę zmarłego hetmana.

Należy podkreślić, że w tamtych czasach cerkiew pod wezwaniem świętego Jerzego była jedną z niewielu kamiennych budowli sakralnych w tym naddunajskim portowym mieście. Położenie na wysokim brzegu rzeki nadawało jej wielkości w oczach wszystkich mieszkańców i odwiedzających miasto (*patrz: zdj. 23*). Była to budowla dość niezwykła, jak na mołdawską cerkiew z okresu XVII–XVIII w., ponieważ nad niegdysiejszą fortyfikacją dobudowana została drewniana wieża — dzwonnica. Narteks (rodzaj przedsionka przed wejściem do nawy cerkiewnej — przyp.tłum.), który również został zbudowany w późniejszym okresie, miał dwa piętra i fasadę z okna-

mi strzelniczymi, co było cechą charakterystyczną wielu podobnych zespołów architektonicznych tamtego okresu. Cerkiew pw. Świętego Jerzego można było uznać za znaczące miejsce kultu religijnego w dawnym Gałaczu.

Z punktu widzenia Ukraińców, którzy konwojowali ciało hetmana, miejsce gdzie znajdowała się cerkiew miało jeszcze jedną ogromną zaletę: przypominało wysokie i strome brzegi Dniepru, co w pewnej mierze miało rekompensować brak możliwości pochowania Mazepy w ojczyźnie. Wspomnienia i rozważania doktora W. Trepke, który odwiedził Gałacz w roku 1932, obfitują w szereg trafnych spostrzeżeń: „...Klasztor Świętego Jerzego, otoczony wysokim drewnianym parkanem, stoi na stromym i wysokim brzegu Dunaju; z szerokiego (...) podwórza, które rozciąga się aż do samej stromizny brzegu, pod którą znajduje się przystań (...) ukazuje się piękny, niemalże nieograniczony krajobraz Dunaju, który tak samo, jak przed wiekami, „cicho, cicho wodę niesie”, ukrywając w swych głębinach masę tajemnic ludzkiej, zwłaszcza słowiańskiej, a z nią i ukraińskiej historii. Za Dunajem ciągnie się zielona, nieco przetykana siwizną przestrzeń naddunajskich łąk, rozciągając się aż do siwo — błękitno — mglistych zarysów Bałkanów, które zamykają sobą szeroki horyzont. (...) Podróżnik, zachwycony wielkością i pięknem pejzażu, mimo woli przenosił się myślami do brzegów Dniepru z bezkresnymi, przylegającymi doń łąkami, które gubią się, majacząc na horyzoncie, przywodząc czasem na myśl jakieś masywy górskie. Wybierając miejsce pochówku hetmana Mazepy, jego zwolennicy nieprzypadkowo zatrzymali się w wyjątkowo pięknie położonym klasztorze świętego Jerzego. Ten, któremu nie dane było spocząć nad rodzimym Dnieprem, miał przynajmniej znaleźć miejsce wiecznego spoczynku tam, gdzie widok przypominał ojczyznę, skąd cichym pluskiem stary Dunaj miał przynosić milczące wieści o losie hetmana hen — hen daleko przez Morze Czarne aż do Ukrainy...”.

Po 75 latach autor niniejszej pracy, odwiedzając to samo miejsce ujrzał siwy Dunaj równie milczącym i potężnym, dzięki czemu bardzo przypomina ojczysty Dniepr (*patrz: zdj. 24*). Dunaj w dalszym ciągu skrywa w sobie nie do końca odkrytą tajemnicę dotyczącą dokładnego miejsca pochówku Iwana Mazepy, chociaż

współczesny badacz o tym gałackim fragmencie losów hetmana wie o wiele więcej, niż nasi poprzednicy.

Poszukując paraleli między wizytą w Gałaczu, jaką odbył W. Trepke w roku 1932, a moimi kolejnymi odwiedzinami w tym zacisznym miejscu nad Dunajem w roku 2007, chciałoby się przytoczyć kolejne wspólne spostrzeżenie, związane z zachowaniem pamięci historycznej o Iwanie Mazepie. Wtedy ukraiński emigrant polityczny przebywający w Rumunii dowiedział się, że „... podczas Mszy Świętej w tej cerkwi imię hetmana Iwana Mazepy jest wspominane jako imię jednego z kolatorów. Ale od kiedy i z czyjego rozporządzenia — tego nie udało się ustalić...” — podsumował W. Trepke. Trzy czwarte wieku później autor tych słów spotkał się z ludźmi, którzy odwiedzali cerkiew Świętego Jerzego, zanim zburzono ją w 1962 r. Wśród nich był również 78-letni profesor Uniwersytetu „Dolny Dunaj” w Gałaczu, M. Brudiu, który ze szczegółami wspominał następującą historię: w 1946 roku, kiedy był szesnastolatkiem, do cerkwi Świętego Jerzego, którą ponieważ jego rodzina mieszkała w pobliżu, od dzieciństwa stale odwiedzał, z okazji ważnych uroczystości zawiązał ówczesny metropolita Mołdawii. W jego obecności opat klasztoru podczas kazania osobno wspominał o Iwanie Mazepie jako o głęboko wierzącym chrześcijaninie, który z wielkimi honorami został pochowany w tej świątyni.

Wspomnienia leciwego profesora oraz jego artykuł „Dynamit z Gałacza” wydrukowany w miejscowej gazecie ‘Dialog’ № 2 z 1990 roku, czyli od razu po wiadomych wydarzeniach w Rumunii w roku 1989 (chodzi o rewolucję i obalenie komunizmu — przyp. tłum.), kiedy można już było mówić prawdę o wydarzeniach z przeszłości, poświęcone końcowemu okresowi istnienia cerkwi Świętego Jerzego oraz jej zniknięciu z architektonicznej mapy miasta, zachęciły nas do dodatkowych poszukiwań miejsca, w którym pochowany został Iwan Mazepa oraz do zbadania losów jego grobu. Szczególnie boleśnie zabrzmiało następujące stwierdzenie zawarte przez profesora M. Brudiu w liście do autora, nadesłanym 22 grudnia 2007 r.: „...Zniszczenie cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu nastąpiło 28 października 1962 roku. Razem z nią zniknęło również miejsce, w którym pochowany został Mazepa...”.

Dlatego też w celu dokładniejszego ustalenia historii tej budowli, a przede wszystkim — losów mogiły hetmana, opracowano cały wachlarz pierwotnych źródeł, wspomnień naocznych świadków, rodzimych i zagranicznych prac naukowych, publikacji z mediów, dzięki czemu udało się zebrać i usystematyzować znaczącą ilość materiałów i pozyskać nowe dane, dotyczące całej gałackiej epepei ponownych pochówków szczątków Iwana Mazepy, powtarzających się w przeciągu niemal dwóch i pół wieku.

Pierwsza rzecz, o której z naszego punktu widzenia należałoby wspomnieć, to fakt, że w marcu 1710 r. ani eskortująca ciało grupa Ukraińców, ani miejscowi kapłani nie byli przygotowani, by sprawić hetmanowi należyty i szybki ponowny pogrzeb w cerkwi Świętego Jerzego, nawet po otrzymaniu na to zgody hospodara oraz metropolity Mołdawii. Zwróćmy uwagę, że przeprowadzenie długich (i nieudanych) negocjacji z kapitanami tureckich statków, łączność z odległymi Jassami, przygotowanie samego murowanego grobowca wewnątrz cerkwi — wszystko to wymagało sporo czasu. W związku z tym pojawił się problem tymczasowego przechowania trumny z ciałem Iwana Mazepy. Dlatego też, zapewne za zgodą miejscowych władz cerkiewnych, zapadła decyzja by do chwili ukończenia wszystkich prac przygotowawczych trumna oraz wszystkie akcesoria pogrzebowe zostały przeniesione do sąsiedniej, tego samego obrządku liturgicznego, cerkwi Niepokalanej Marii Panny, wciąż funkcjonującej i otwartej dla wiernych. Przyległa ulicą (do 1988 r. noszącą imię Mazepy), łączącą obie siostrzane cerkwie, w marcu 1710 r. przeszła żałobna procesja. Nie mogło to pozostać niezauważone przez mieszkańców Gałacza i przyjezdnych, codziennie zapełniających bazar, położony poniżej na placu pomiędzy obu obronnymi cerkwiemi, lub też — za pomocą dostępnych wtedy środków — przeprowadzających się właśnie w tym miejscu przez Dunaj. Dzięki temu mogła zgromadzić się spora ilość ludzi, zarówno miejscowych i obcych, którzy stawali się w ten sposób świadkami wydarzeń i nosicielami wieści o tym, co działo się w znajdujących się obok cerkwiach. Prócz tego, płyta nagrobkowa z trudnym do wygrawerowania w kamieniu hetmańskim herbem — jednogłowym orłem oraz napisem mogła albo zostać sporządzona w warsztatach cerkwi Niepokalanej

Marii Panny, albo też przez jakiś czas była przechowywana oparta o jej ściany, widoczna dla wszystkich wiernych odwiedzających cerkiew. Być może z tego właśnie powodu dla części mieszkańców Gałacza przez lata — a faktycznie nawet do naszych czasów — cerkiew Niepokalanej Marii Panny związana była z pamięcią o Iwanie Mazepie, ponieważ byli oni przekonani, że tam właśnie go pochowano. Do tego też niewątpliwie przyczyniło się zniknięcie cerkwi Świętego Jerzego z architektonicznej mapy miasta. Zróżnicowanie przekazów zachowanych w pamięci ludowej spowodowało, że nieprawdziwe wątki przemieszały z wiarygodnymi informacjami.

W każdym razie można zgodzić się ze zdaniem W. Trepke, że „...cerkiew Niepokalanej Marii Panny jest jednym z monumentów, chociaż i nie bezpośrednio związanym z imieniem I. Mazepy, jednak dla nas — Ukraińców pozostanie ona pomnikiem historycznym...”.

Powracając do pierwotnych źródeł, być może znowu wskazane będzie odwołanie się do informacji uzyskanych od świadków tych wydarzeń, którzy w różny, czasem chaotyczny sposób utrwaliли najważniejsze aspekty związane z pamięcią o Mazepie na terenach księstw naddunajskich. Wśród nich należałoby wyodrębnić informacje mołdawskich kronikarzy dotyczące przeniesienia zwłok ukraińskiego hetmana do cerkwi Świętego Jerzego, o wojnie rosyjsko-tureckiej w 1711 r. oraz o jej konsekwencjach dla dalszej losów doczesnych szczątków oraz pamięci o ukraińskim hetmanie, jak również dotyczących polskiego posła, który — będąc w podróży do Stambułu — po drodze zawitał do Gałacza. Wielokrotnie już cytowany N. Costin, mając świadomość, że w ówczesnym świecie prawosławnym (w tym również w Mołdawii) żywa jest pamięć o kłatwie, którą Rosyjska Cerkiew Prawosławna rzuciła na Iwana Mazepę, krótko i dobitnie zanotował w swojej kronice: „...ciało przenieśli do Gałacza i pochowali w klasztorze Św. Jerzego, ale i tam nie zaznał on spokoju. Mówi się, że Turcy wykopali trumnę podczas buntu za czasów hospodara wojewody Dumitrascu (Cantemira), kiedy to podporządkowali sobie mieszkańców Gałacza, i wyrzucili kości hetmana na brzegu Dunaju, i nawet po śmierci ziemia go nie przyjęła...”.

Pełniejszą informację na ten temat zamieszcza anonimowy autor mołdawskiego „Latopisu rodziny Ghica”, który zapisał: „... po tym, jak wojewoda Dumitrascu opuścił Jassy, a generał Ren — Braile, Tatarzy zaczęli zajmować dolną część kraju. Niektórzy z nich połączyli się z Turkami i bez zgody wielkiego wezyra napadli na Gałac, pokonali i podporządkowali sobie mieszkańców, uwięzili ich w klasztorze Św. Jerzego, zabrawszy wszystkie rzeczy, które tam znaleźli. Mimo, że miasto wielokrotnie już było napadane, nigdy wcześniej Gałac nie doświadczeń takiego upokorzenia i zniszczenia, ponieważ Tatarzy nie tylko podbili chrześcijan i rozkradli cerkiewną własność, ale nawet rozkopali groby, podejrzewając, że pochowano tam cenne rzeczy. Wtedy też otwarli i mogli hetmana Mazepę usytuowaną w klasztorze Św. Jerzego, i wyrzucili jego szczątki na brzeg Dunaju...”

Bez wątpienia, przytoczone fragmenty dotyczące historii początku XVIII w. wymagają pewnego uściślenia i skomentowania. Przypomnijmy, że mowa jest o nieudanej dla cara Piotra I wojnie rosyjsko-tureckiej z 1711 r., w którą — co oczywiste — zaangażowana była również podległa Imperium Osmańskiemu Mołdawia. Jednak mianowany 23 listopada 1710 r. gospodar tego kraju, D. Cantemir niespodziewane dokonał politycznej i militartnej wolty: zaledwie pół roku później podpisał (w Łucku, 13 kwietnia 1711 r.) z Piotrem I tajny układ o współpracy, a 18 lipca 1711 r., w przededniu decydującej dla losów tej wojny bitwy nieopodal wsi Stanilești nad Prutem, opuścił stolicę Mołdawii i przeszedł wraz z armią i swymi przybocznymi na stronę Piotra I. Jednak ani ten niespodziewany sojusz, ani obecność części wojsk carskich na czele z generałem Renem w Braile (22 km na południowy zachód od Gałacza) nie uratowały wojsk Piotra I i D. Cantemira od klęski, a jedną z jej przyczyn był katastrofalny stosunek sił. Sprzymierzone oddziały rosyjsko-mołdawskie liczyły niewiele ponad 38 tysięcy żołnierzy, podczas gdy wojska turecko-tatarskie — 190 tysięcy.

Działania mołdawskiego hospodara spotkały się z brutalną reakcją ze strony Turków i sprzymierzonych z nimi Tatarów, co w konsekwencji przyniosło również fatalne następstwa dla losów grobu Iwana Mazepę.

Jednakże należy mieć świadomość tego, że los szczątków ukraińskiego hetmana wcale nie byłby lepszy w przypadku zwycięstwa rosyjskiego cara w tej wojnie, gdyby Gałacz, po osiągnięciu przez Rosjan brzegów Dunaju, znalazł się — jak to planowali inicjatorzy tego forsowego wojskowego rajdu — pod okupacją oddziałów generała Rena. Pewien słabo zorientowany historyk-amator w pewnym okresie popularyzował — znamienne w tym przypadku — pogłoski, np. że podczas kampanii nad Prutem car Piotr I własnoręcznie walił w płytę nagrobną Iwana Mazepy i ostatecznie rozbił ją na kawałki.

O tym, że latem 1711 r. Tatarzy i Turcy dopuścili się zbezczeszczenia miejsca pochówku ukraińskiego hetmana, wspominał również w swoich notatkach polski misjonarz Franciszek Gościecki, który w październiku 1712 r. towarzyszył ambasadorowi króla polskiego, wojewodzie mazowieckiemu Stanisławowi Chometowskiemu podczas jego podróży do Stambułu. Ich trasa przebiegała przez Gałacz, który w dalszym ciągu pozostawał liczącym się w owym czasie miejscem przeprawy przez Dunaj. Od ihumena klasztoru Świętego Jerzego dowiedzieli się wówczas o opisanym powyżej przypadku profanacji grobu Mazepy.

Według tego, co twierdzą I. Borszczak i R. Martel, gdy ludzie Mazepy dowiedzieli się o przerażającym świętokradztwie, jakiego dopuszczono się wobec mogiły ich wodza, „...zaczęli niezwłocznie szukać ciała Mazepy, a kiedy je odnaleźli, złożyli je do dawnego grobu, który odnowili; nie naprawili tylko rozbitej glinianej podłogi, pozostawiając ją w takim samym stanie, na pamięć o przestępstwie...”

W oparciu m.in. o te zapiski, współczesny historyk rumuński C. Căldăraru podkreśla, że po opuszczeniu Gałacza przez Tatarów i Turków doczesne szczątki Iwana Mazepy powróciły do cerkwi Świętego Jerzego, gdzie zostały ponownie, już z po raz czwarty, pogrzebane.

Należy podkreślić, że po tym wydarzeniu przez stosunkowo długi czas — według danych, którymi aktualnie rozporządzamy, aż do 1835 r. — miejsce pochówku Iwana Mazepy nie zostało przez nikogo naruszone. Jako poparcie tej tezy może służyć zapis w dzienniku F. Orlika, który w 1722 r. już jako hetman Ukra-

iny odwiedził Gałacz podczas swej podróży do Turcji. Zanotował wtedy: „...10 czerwca 1722 roku. Przybywamy Dunajem do Gałacza w dobrym stanie. (...) Mieszkańcy przyjęli nas z wielkimi honorami. Wieczorem byłem w cerkwi Świętego Jerzego, gdzie ujrzałem grób nieboszczyka Mazepy, pomodliłem się za jego duszę i zmówiłem pacierz, żalując, że taki człowiek nie może mieć dostojniejszej mogiły. Kiedy wyszliśmy z cerkwi, zatrzymaliśmy się na krótki czas nad Dunajem...”

Jednakże, jak pisał C. Căldăraru, pamięć o Iwanie Mazepie po trochu zaczynała zamierać, między innymi na skutek negatywnej propagandy prowadzonej przez Rosję.

Propaganda ta miała kilka wymiarów — polityczny, społeczny, religijny, a swoją skalą objęła nie tylko ówczesne Imperium Rosyjskie oraz Ukrainę, co w jakiejś mierze wydaje się zrozumiałe, ale również i całą Europę, przede wszystkim europejskie prawosławne. Skoro nie można było ukarać samego Iwana Mazepy — jak trafnie zauważył O. Subtelny — to można było przynajmniej oczernić jego imię. Kampania rozpoczęła się od ceremonii wyboru, w listopadzie 1709 r. w Głuchowie, nowego hetmana Lewobrzeżnej Ukrainy, Skoropadskiego. Po ulicach miasteczka, w obecności mieszkańców oraz specjalnie zaproszonych na widowisko dostojników cerkiewnych, przeciwnicy Iwana Mazepy powlekli jego kukłę na specjalnie zbudowany na tę okazję szafot. Naśladując ówczesny zachodnioeuropejski model kaźni, Piotr I chciał najprawdopodobniej podkreślić, jak wielkie znaczenie miała dla niego skala „zdrady” ukraińskiego hetmana. Po ceremonii formalnego wyboru Skoropadskiego na hetmana, cały kler oraz część wiernych udali się do cerkwi, gdzie w obecności cara na Iwana Mazepę nałożono potrójną kościelną klątwę. Ten akt, do te pory całkowicie nieznan nie tylko narodowi ukraińskiemu, ale i innym narodom prawosławnym, zrobił na wiernych ogromne wrażenie. Klątwa miała dowieść, że hetman — wcześniej głęboko wierzący — dopuścił się grzechu przeciwko Bogu.

Decyzja carska spotkała się z głośnym oddźwiękiem zarówno na Ukrainie, jak i poza jej granicami, między innymi dzięki masowemu rozpowszechnieniu specjalnych carskich dekretów. Kolportowano je w tej części Ukrainy, która w dalszym ciągu znajdo-

wała się pod kontrolą Piotra I oraz w wielu krajach europejskich, gdzie osobę Iwana Mazepy, bohatera walczącego o niepodległość Ukrainy, skutecznie kompromitowano nie tylko na polu politycznym i wojskowym, ale także narodowym, społecznym i — przede wszystkim — religijnym. Tutaj car miał przewagę, ponieważ przymierze hetmana ze Szwedami-luteranami oraz Polakami-katolikami ułatwiało sztuczne wprowadzić, ale skuteczne narzucenie odbiorcom wizerunku hetmana jako „zdrajcy” prawosławia. W ten fałszywy obraz przez pewien czas wierzyła również — niestety — część europejskich elit oraz kleru cerkiewnego.

Jednak prawdziwi Ukraińcy, którzy od czasu do czasu odwiedzali miejsce wiecznego spoczynku Iwana Mazepy, nigdy nie dali temu wiary. Na przykład Pajsij Welyczkowski — wybitny syn narodu ukraińskiego, który w wieku dwudziestu jeden lat przeszedł na służbę w Mołdawskiej Cerkwi Prawosławnej, idąc w ten sposób w ślady Petra Mohyły, dwukrotnie odwiedzał Gałacz: w 1746 r. jadąc do klasztorów na górze Atos w Grecji oraz w 1763 r. — kiedy stamtąd powracał. Po drodze, korzystając z okazji, Welyczkowski wraz z towarzyszącymi, wśród których byli i ukraińscy mnisi, odwiedził Cerkiew Świętego Jerzego, gdzie modlił się za spokój duszy ukraińskiego hetmana.

W 1811 r., podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1806–1812 r. w Gałaczu przebywał oficer armii rosyjskiej, a jednocześnie patriota ukraiński, historyk Martos, który skorzystał z możliwości odwiedzenia grobu Iwana Mazepy w cerkwi Świętego Jerzego. W swoich notatkach napisał, że Mazepa umarł z dala od swej ojczyzny, broniąc jej niepodległości. Był bojownikiem, walczącym o wolność, a wszystkie kolejne pokolenia winne mu są szacunek.

Dzięki temu, że miejsce pochówku hetmana Mazepy zachowane zostało w jednym z najważniejszych ośrodków administracyjnych, handlowych i kulturalnych w dolnym biegu Dunaju, wiele pokoleń ukraińskich Kozaków zadunajskich — następców Kozaków zaporoskich, w okresie między drugą połową XVIII a pierwszą połową XIX w. miało możliwość odwiedzenia grobu Iwana Mazepy i złożenia hołdu jego bohaterstwu. Jak wiadomo, centrum administracyjne nowoutworzonej Siczy Zadunajskiej początkowo znajdowało się we wsi Caraorman, leżącej w samym

środku delty Dunaju. Po 1785 r. przeniesiono je do wsi Seimeni, na tym samym prawym brzegu Dunaju co Gałac i w bezpośrednim sąsiedztwie tego miasta, a jeszcze później — do wsi Dunavățul de Sus, położonej mniej więcej 70 kilometrów od Gałacza w dół rzeki. W ten sposób dziesiątki tysięcy Kozaków zaporoskich po tragicznych wydarzeniach z 1775 r. osiedliło się właśnie regionie Dolnego Dunaju (*patrz: zdj. 25*). Przymusowe przesiedlenia, podobne do tych, jakie niespełna siedemdziesiąt lat wcześniej przeżyło pokolenie Iwana Mazepy, ożywiło pamięć o hetmanie wśród Kozaków-wychodźców. To z kolei w naturalny sposób zachęcało ich do odwiedzania Gałacza. Bywali w nim często, zarówno w sprawach handlowych i gospodarczych, jak i na nabożeństwach w klasztorze Świętego Jerzego, gdzie za każdym razem podczas mszy wspomniany był w modlitwach ich wybitny poprzednik. Nieprzerwanie działająca w Gałaczu przeprawa przez Dunaj już przez sam swego istnienia, przyciągała uwagę każdego podróżnika, zarówno ukraińskiego jak i zagranicznego, do górującej nad wielką rzeką cerkwi, przechowującej w swych murach pamięć o Iwanie Mazepie.

Istniał jednak o wiele ważniejszy powód, dla którego Kozacy i cerkiewni duchowni systematycznie odwiedzali Gałac, powód mało znany specjalistom. Chodzi tu o istotny element procedury wyboru lub wyznaczania duchownych w zadunajskich siczach kozackich. W warunkach pełnej izolacji tych Kozaków od ich ojczyściej cerkwi ukraińskiej, ich nowi kapłani potrzebowali otrzymać błogosławieństwo od metropolitów ówczesnej prawosławnej Mołdawii, która — podobnie jak i zadunajscy Kozacy — podlegała Imperium Osmańskiemu. Jest oczywiste, że wszystkie drogi z delty Dunaju do stołecznych Jassów i z powrotem wiodły wyłącznie przez Gałac, gdzie czekała na nich cerkiew Świętego Jerzego wraz z mogiłą Iwana Mazepy.

Mówiąc o relacjach dwustronnych w tamtych czasach między Kozakami zadunajskimi a cerkiewiami prawosławnymi Mołdawii i Wołoszczyzny, chciałoby się zwrócić uwagę czytelnika na pewien mało znany, ale przecież nie wyjątkowy fakt. Niektórzy spośród kosзовych lub pisarzy Siczy Zadunajskiej, osiągnąwszy sędziwy wiek, wstępowali w szeregi mnichów w klasztorach moł-

dawskich czy wołoskich. Jak ustalili badacze rumuńscy, należeli do nich również koszowy Łytwyn i jeden z pisarzy Iwana Mazepy, Wasyl Bezrukyj, którzy postrzygli się i zostali mnichami w klasztorze Poiana Marului, położonym nieopodal miasta Râmnicu Sarat. W. Bezrukyj tak mocno pragnął być w pobliżu swego hetmana, że z czasem zdobył się na erylowanie w Gałaczu cerkwi, z (bardzo charakterystyczną dla Kozaków ukraińskich kaplicą Świętej Paraskewy.

Wracając do działalności władz carskich skierowanej przeciwko

Iwanowi Mazepie i jego legendzie, należy zwrócić uwagę również na pewien pozytywny aspekt. Podczas licznych wojen rosyjsko-tureckich od XVIII aż do początku XX w., podczas których Gałacz niejednokrotnie wpadał w ręce rosyjskie, nie odnotowano ani jednego aktu profanacji grobu Iwana Mazepy przez okupacyjne carskie wojska, choć jak wiadomo służyli również i kapelani, którzy nie mogli nie wiedzieć, że Iwan Mazepa został obłożony cerkwiwną klątwą. Takich wojen było wiele (1735–1739, 1768–774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1829, 1853–1856, 1877–1878, 1914–1918), w związku z tym było równie wiele sposobności sprofanowania grobu hetmana. Fakt, iż grób Iwana Mazepy był widziany w latach 20-tych, 40-tych i 60-tych osiemnastego wieku oraz w latach 20-tych, 40-tych, 70-tych i 80-tych wieku dziewiętnastego, co zostało opisane przez naocznych świadków, a nawet w 1930 i w 1932 r., w tym wypadku nie przez przypadkowe osoby, a przez ukraińskich emigrantów politycznych, doktorów M. Hałyna i W. Trepke, pozwala przypuszczać, że plany Piotra I dotyczące Iwana Mazepy nigdy nie zostały do końca zrealizowane. Wydaje się, że nawet Katarzyna II, która zniszczyła Sicz Zaporoską i brutalnie prześladowała ukraińskich Kozaków, nie unicestwiła śladów Iwana Mazepy w Gałaczu i nie przewiozła jego szczątków do Rosji.

Powody takiej postawy mogły być rozmaite, w tym niebagatelne znaczenie miało zanikanie pamięci historycznej o Iwanie Mazepie m. in. dlatego, że w XVIII i w pierwszej połowie XIX w. w Mołdawii i na Wołoszczyźnie umocnili się marionetkowi władcy, protegowani Imperium Osmańskiego. Wtedy nie tylko władza

państwowa, ale i struktury cerkiewne były nieomal całkowicie oddane przez Stambuł w ręce Greków-fanariotów, którzy nie tylko zaczęli powoli eliminować język staroukraiński z nabożeństw cerkiewnych, ale też zapomieli lub chcieli zapomnieć o tym, że w cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu pochowano Iwana Mazepę. W pierwszej połowie XIX wieku — jak pisał C. Căldăraru — cerkiew św. Jerzego podupadła z powodu braku należytego administrowania przez Greków. Kiedy w 1845 r. młody badacz, wydawca i tłumacz na język francuski średniowiecznych rumuńskich kronik M. Kogălniceanu specjalnie odwiedził to miejsce, przekonał się, iż miejscowi greccy mnisi nie wiedzieli już, czyje szczątki skrywa ta świątynia. W związku z tym M. Kogălniceanu zanotował, że „...podczas wyprawy do Gałacza, mającej na celu przeprowadzenie właśnie tam badań dotyczących szczątków Mazepy...” ustalił, że: „...Klasztor świętego Jerzego w Gałaczu to starodawny budynek w przepięknej miejscowości na brzegu Dunaju; sam budynek zbudowany został przez Genuieńczyków jeszcze zanim powstało państwo mołdawskie. Hetmana Mazepę pochowano wewnątrz cerkwi, w ceglany grobowcu, nad którym położony został kamień z napisem, herbami Ukrainy i Mazepy, z wizerunkiem jednogłowego orła. Najwyraźniej po spustoszeniu Gałacza, zwolennicy niegdysiejszego hetmana odnowili jego mogiłę, ponieważ kamienna płyta, pomimo drobnych pęknięć, aż do naszych dni zakrywała znajdujący się pośrodku cerkwi grobowiec. Z biegiem lat napis, po którym chodziły tłumy wiernych, zatęchł się, jednak można było jeszcze dojrzeć wizerunek herbowego orła. W 1835 r. greccy mnisi nie znali już imienia spoczywającej w cerkwi osoby. W tym samym roku chcieli oni pochować w centrum świątyni zmarłego wtedy bojara Dimitria Derecci-baszę (serdar D. Derecci-basza był za życia naczelnikiem portu w Gałaczu, co w tamtych czasach oznaczało wysoki status społeczny — autor). Kopiąc dół, mnisi natrafili na sklepienie grobowca Mazepy i otwarli go, znajdując czaszkę i szkielet hetmana. Mnisi przesunęli nieznanym im szczątki i pochowali Derecci-baszę obok ...”

Dla porządku zaznaczmy, że był to kolejny — już piąty — pochówek prochów Iwana Mazepy. Niestety, na tym ich epopeja się nie zakończyła. Świadczą o tym późniejsze wydarzenia.

Wielu miejscowych wyznawców prawosławia przestrzegało ówczesnej tradycji, która nakazywała im nie tylko wspomnianie zmarłego, ale też w siódmym roku po jego śmierci — wykopanie ciała, umycie i uporządkowanie szkieletu, przebranie, odprawienie nabożeństwa — a potem dopiero ostateczny już pogrzeb. Właśnie tak postąpili krewni serdara D. Derecci-baszy. Tak więc w 1842 r., jak pisał M. Kogálniceanu, „...znów otworzyli jego grobowiec, wynieśli jego szczątki razem ze szczątkami Mazepy i po odprawieniu żałobnego nabożeństwa przenieśli je do nowego grobowca, zbudowanego obok cerkwi, po prawej stronie od wejścia...” Czyli szczątki Iwana Mazepy w 1842 roku zostały pogrzebane po raz szósty — tym razem obok wejścia do Cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu (*patrz: zdj. 26*).

W tym miejscu należą się słowa wyjaśnienia, które pozwolą zrozumieć, dlaczego ciesząca się powszechnym szacunkiem wśród mieszkańców Gałacza rodzina serdara D. Derecci-baszy zmuszona została do zmiany miejsce spoczynku swego przodka. Powodem było (uchwalone niewiele wcześniej) rozporządzenie, wydane przez rząd Mołdawii, zabraniające chowania zmarłych wewnątrz miejsc kultu religijnego. Możemy zgadywać, jakie były przyczyny ustanowienia takiego prawa, natomiast z naszego punktu widzenia najważniejsze jest, że stało się ono przyczyną kolejnej zmiany miejsca spoczynku prochów hetmana Ukrainy.

Niewyjasniony okazał się los pierwszego kamienia nagrobnego Iwana Mazepy, który jego spadkobiercy przywrócili na miejsce jego trzeciego pochówku jeszcze w 1711 r., a który zachował się aż do połowy XIX wieku. Oto, co pisał na ten temat M. Kogálniceanu:

„...A stary kamień nagrobny, czy też raczej to, co z niego zostało, jako pamiątka historyczna został przesłany w charakterze prezentu od pracowników służby sanitarnej bratu byłego gospodarza Wołoszczyzny, Mihaiowi Ghica, w którego pałacu kamień ten najprawdopodobniej znajduje się po dziś dzień między innymi pamiątkami, znalezionymi w różnych zakątkach księstwa...” Naszym zdaniem, kluczem do zrozumienia, czemu akurat starodawna płyta nagrobkowa Iwana Mazepy znalazła się w Bukareszcie, jest pojawienie się w tej historii wołoskiej służby sanitarnej,

którą w latach 1829–51 kierował generał N. Mavros — krewny ministra spraw wewnętrznych Wołoszczyzny M. Ghica i drugi po nim w kraju kolekcjoner antyków. W 1832 r. N. Mavros odwiedził Gałacz i możliwe, że mołdawska służba sanitarna, z jego inspiracji zabrała roztrzaskany kamień do odrestaurowania, a potem przekazała go do kolekcji ministra, którego z generałem łączyło powinowactwo i wspólne zainteresowania. Wynika stąd wnioszek, że jeśli ktoś chciałby odszukać nagrobną płytę, to powinien robić to w Bukareszcie, a nie w Jassach, którym Gałacz było administracyjnie podporządkowany. Jednakże zanim trafiła ona do Bukaresztu, przez długi czas leżała przy wejściu do cerkwi Niepokalanej Marii Panny w Gałaczu, gdzie przewieziono ją na czas prac remontowych w cerkwi Świętego Jerzego, co — w połączeniu z przytoczonymi wcześniej argumentami — stało się jeszcze jednym powodem, aby ta budowla w późniejszym okresie wiązana była z imieniem Mazepy.

Ponieważ na starym kamieniu nagrobnym widniał wizerunek orła, który można było jeszcze rozróżnić-kontynuuje swe obserwacje M. Kogălniceanu — bliscy bojara Derecci — bazy chcieli zachować ten emblemat na grobie swego krewnego, gdzie znajdowały się również szczątki Mazepy. Rodzinie prawdopodobnie imponowało, że razem ze szczątkami bliskiej im osoby spoczywają też prochy nieznannej, jednak bez wątplenia wybitnej postaci, stąd też decyzja o zachowaniu zewnętrznych znamion świetności. Okazało się jednak, że nieznający heraldyki rzeźbiarz zamiast orła ukraińskiego wykuł na nowym nagrobku z pięknego białego marmuru dwugłowego orła, przypominającego austriacki herb. To odstępstwo od oryginału można oglądać na pierwszym nagrobku, znajdującym się po prawej stronie od wejścia do narteksu. Nie można również wykluczyć, że rzeźbiąc dwugłowego orła, jego twórca chciał w ten sposób podkreślić, że pod tym kamieniem spoczywają dwie wyjątkowe osoby.

Taką właśnie płytę ujrzał M. Kogălniceanu w 1845 r. Trudno uwierzyć, że kamień nagrobny mógł zachować się do naszych czasów, ponieważ przez ostatnie 170 lat zbyt wiele się wydarzyło w tym regionie i wokół samego miejsca pochowania I. Mazepy. Znikły państwa, a w ich miejscu pojawiły inne, przeszło kil-

ka niszczycielskich wojen, w okresie socjalizmu miała miejsce haniebna kampania ateizacji, która już ostatecznie zadecydowała o losie miejsca pochówku ukraińskiego hetmana. Jak wiadomo jedna, nadzieja umiera ostatnia. Ta właśnie nadzieja na odnalezienie, po szczegółowej analizie wspomnień M. Kogălniceanu, kamienia nagrobnego oraz bezgraniczne pragnienie wznowienia zaniechanych na długi czas poszukiwań śladów Iwana Mazepy w Rumunii, skłoniły wielokrotnie już wspomnianego W. Trepke do zabrania z sobą w podróż do Gałacza w 1932 r. aparatu fotograficznego. To, co zobaczył i uwiecznił na kliszy, pozwala nam dzisiaj mieć wyobrażenie o wydarzeniach z lat czterdziestych XIX wieku. „...Ani w archiwach, ani na obrazach czy w całym otoczeniu cerkwi św. Jerzego również nie pozostały żadne ślady hetmana — pisze W. Trepke. — Ale przed samym wejściem do niej leży wielka marmurowa płyta z napisem, którego nie mogłem odcyfrować, z herbem w postaci dwugłowego orła, którego część widoczna jest na fotografii...”. (*patrz: zdj. 27*).

Bez wątpienia, ponowne wydanie przez M. Kogălniceanu w 1845 r. w języku francuskim, modnym wówczas w całej Europie, fragmentów mołdawskich kronik, w których mowa była o I. Mazepie, bardzo pozytywnie wpłynęło na proces odrodzenia utraconej na pewien czas pamięci historycznej o hetmanie w świadomości wielu narodów europejskich.

W sąsiedniej Mołdawii fenomen ten znalazł oddźwięk w twórczości ówczesnych pisarzy. W 1839 r. C. Negri przetłumaczył z języka angielskiego poemat G. Byrona „Mazepa”, G. Asaki w 1859 r. poświęcił Iwanowi Mazepie powieść historyczną „Mazepa w Mołdawii”. Książka ta znakomicie wpisała się w całą XIX-wieczną mozaikę tematów związanych z Mazepą w twórczości wielu pisarzy i kompozytorów tamtych czasów, między innymi w Rosji, Wielkiej Brytanii, Francji, Polsce, Szwecji, Niemczech, na Węgrzech, między innymi w utworach Puszkina, Byrona, Hugo, Czajkowskiego, Liszta i wielu innych.

Istotnym dodatkowym argumentem, przemawiającym za istnieniem w okresie od lat 30-tych aż po lata 70-te XIX w. wspólnego grobu I. Mazepy i D. Derecci-baszy po prawej stronie od wejścia do cerkwi Świętego Jerzego w Gałaczu są wspomnienia

francuskiego dyplomaty A. D'Avril'a. Przez długi okres czasu przebywał on na placówce dyplomatycznej w księstwach nad-dunajskich, niejednokrotnie odwiedzał Gałac i ujście Dunaju, poznał osobiście M. Kogălniceanu. W 1876 r. A. D'Avril wydał książkę (w języku francuskim), zatytułowaną „Od Paryża do Wyspy Węży, podróż przez Rumunię, Węgry i ujście Dunaju”, w której między innymi opisał swoją, odbytą wspólnie z M. Kogălniceanu, wyprawę do Gałacza w poszukiwaniu śladów Iwana Mazepy. Podróż tę A. D'Avril opisywał następująco: „... Przebywałem w Gałaczu jednocześnie z panem Kogălniceanu, znanym historykiem, który swego czasu wydał w Jassach zbiór kronik mołdawskich. Wspólnie wyruszyliśmy na poszukiwania grobu Mazepy, kierując się odpowiednim fragmentem z kroniki Mirona Costina. Klasztor św. Jerzego został za czasów hospodara Cuzy zmieniony w szkołę handlową. Cerkiew wydaje się bardzo stara, ale ponieważ styl bizantyjski po dziś dzień jest w księstwach używany, trudno określić dokładny czas, w którym cerkiew została zbudowana, tym bardziej, że była ona często odnawiana i malowana białą farbą. Od południa cerkiew otoczona jest gankiem z pięknym widokiem na Dunaj i na pierwsze góry Dobrudży. Po prawej stronie bramy znajduje się kamień nagrobny z białego marmuru. Na nim przeczytaliśmy: „Dimitrow pacharnic diroksi inpacie 1836 octobre 22”. Napis zrobiony został na cześć pewnego krawca, ale nad nim znajduje się dwugłowy orzeł, z którym wiąże się podanie, związane z Mazepą: kiedy chciano pochować krawca, znaleziono nagrobek z orłem, być może polskim. Obok leżała broń i szkielet. Broń złożona została w cerkwi, ale już obecnie jej tam nie ma. Napis z nagrobka również zniknął. Kości, zgodnie ze zwyczajem, złożone zostały w worku i pochowane. Tylko orzeł w koronie przypomina o znalezisku...”.

Na ile podobne okazały się płyty nagrobne z mogiły Iwana Mazepy, które ujrzeli A. D'Avril i M. Kogălniceanu w 1876 r. oraz W. Trepke w 1932 r., muszą rozstrzygnąć specjaliści po rozszyfrowaniu napisu na fotografii, zachowanej się do naszych czasów. Naszym zdaniem, sądząc po ilości słów w napisie, który przytoczył A. D'Avril w swoich notatkach, oraz tych, które zapisał

W. Trepke, mowa tu jest albo o dwóch różnych napisach, albo o tłumaczonych w odmienny sposób.

Interesujące wydaje się, że zaledwie rok później, w 1877 r., dokładnie w tym samym miejscu — po prawej stronie od wejścia do cerkwi — mogiłę Iwana Mazepy zobaczył Mykoła Tobilewicz (1856–1936), wybitny ukraiński działacz teatralny, znany pod pseudonimem Mykoła Sadowskyj. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej w latach 1877–1878 służył w armii rosyjskiej. Po drodze z Benderów, gdzie stacjonował 56 żytomierski pułk piechoty, do Bułgarii, jego oddział na krótko zatrzymał się w Gałacz. Dzięki temu M. Sadowskyj przy okazji powtórzył — nawet tego nie podejrzewając-pośmiertną drogę Iwana Mazepy z Benderów do Gałacza. Znacznie później, bo w 1917 roku, na fali ukraińskiego odrodzenia narodowego, które nastąpiło po rewolucji lutowej, już jako znany działacz teatralny spisał swoje wspomnienia z pobytu w Gałacz i ze swego spotkania z historią. M. Sadowskyj zanotował: „... 20 kwietnia 1877 r. przekroczyliśmy granicę z Mołdawią obok miejscowości Baštajaky i po dwóch tygodniach dotarliśmy do Gałacza. Odpoczywaliśmy tu przez kilka dni. Błąkając się z nudów po mieście, znalazłem gałacki sobór. Przyglądając się jego architekturze i zdobieniom, zauważyłem czyjaś mogiłkę, na którą nastąpiłem i nawet nie zwróciłem na to uwagi. Stała samotnie, jak sierotka, po prawej stronie od wejścia do cerkwi. Podeszedłem. Przyglądam się. Biała, niewielka, przypominająca skrzynię na kółkach, mogiła z miedzianą tablicą na górze, a dookoła łaćniński napis miedzianymi literami głosi: „Iwan Stepanowycz Mazepa, hetman sławnego niżowego wojska zaporoskiego i całej Ukrainy”. Zupełnie jakby mnie ktoś obuchem w czoło uderzył! Oslupiałem. Gdyby zniecka w biały dzień zagrział grom, a błyskawica spadłaby na ziemię u moich stóp, to chyba nie zdziwiłoby mnie to tak bardzo jak to, co ujrzałem. Oczom swoim nie wierzę. Znowu czytam. Tak. Naprawdę. To on! Skąd wziąć farby, by namalować, skąd słowa, by wyrazić te uczucia, które opanowały wówczas mnie całego! Mój Boże! Mój Boże! Ileż to myśli od razu przyleciało i całym rojem obsiadło moją głowę! Ty, wielki hetmanie, ty, ostatni potomku niegdysiejszej wolnej, bogatej, miłującej swobodę Ukrainy! Ty, nasz święty obrońco, co nie chciałeś zaliczać się do

niewolników wśród całej zgrai donosicieli, lizusów, lokajów, sługusów i wszelkiego brudu! To ty! Oto gdzie znalazłeś sobie miejsce wiecznego spoczynku! A nas, głupców, uczą historii Grecji, Rzymu, średniowiecza i temu podobnych, a naszej własnej — a skądże! Przez to właśnie nic nie wiemy o tym, gdzie na wieczność spocząłeś! Aż tu niespodziewanie — oto jest! I nisko pokloniłem się grobowi tego wielkiego patrioty, który pragnął zdobyć szczęście, wolność i chwałę dla swego nieszczęsnego kraju ojczystego i straciwszy siły w ciężkich bojach, spoczął na dalekiej obczyźnie, napiętnowany klątwą... Śpij teraz spokojnie wiecznym snem, stary ojciec — hetmanie! Nie bój się, nikt tu nie ośmieli się niepokoić twych starczych kości. Nikt tutaj nie zniszczy twego ubożego grobu, tak jak zniszczono twój cudowny pałac w Baturynie. Za to, że baćko Bohdan pomagał kiedyś Mołdawianom zdobyć samodzielną, oni z wdzięczności podarowali ci kawałeczek ziemi i w ten sposób obronili i nie pozwolili, by twe ciało zostało rzucone na pastwę losu! (...) I jeszcze raz spojrzawszy na drogę i na święty grób, wyszedłem z cerkwi, a przepelniały mnie ciężkie myśli, które nie porzucały mnie do końca tego dnia...”

Przy całym emocjonalnym bagażu wspomnień M. Sadowskiego oraz, prawdopodobnie, niezbyt dokładnym odtworzeniu z pamięci, po upływie czterdziestu lat, napisu na nagrobku, jego świadectwo dotyczące istnienia oraz położenia grobu Iwana Mazepy są niezwykle cenne. Jednoznacznie potwierdzają przytoczone przez nas wcześniej fakty, dotyczące ponownego pochówku prochów Iwana Mazepy po prawej stronie wejścia do Cerkwi świętego Jerzego w Gałaczu.

Podkreślamy to specjalnie, ponieważ — jak wynika z przytoczonego wspomnienia — miejsce to jest być może ostatnim znanym i dokumentalnie potwierdzonym punktem, łączącym nas z prawdziwą historią ukraińskiego hetmana. Mimo tego, że wtedy miał miejsce burzliwy proces odradzania się wizerunku I. Mazepy zarówno w europejskiej, jak i miejscowej literaturze i muzyce, pamięć historyczna o hetmanie Mazepie z czasem zaczęła się zatracać. Dlatego też nie można nie zgodzić się z tezą znanego współczesnego historyka rumuńskiego C. Rezachevci, który nie bezpodstawnie stwierdza, że od końca XIX w. i w ciągu całego

XX w. jedyne, co w kółko powtarzano na temat cerkwi świętego Jerzego w Gałaczu, to stwierdzenie: „Podobno tutaj pochowany został Mazepa”.

Usiłując udzielić odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się stało, natrafiliśmy na mało znane obecnie fakty, które w różny sposób związane są z losami grobu Iwana Mazepy. Wiadomo, że w 1881 r., w celu uporządkowania całego Gałacza, uchwalone zostało rozporządzenie, które nie tylko zabraniało urządzania pochówków na cmentarzu obok cerkwi Świętego Jerzego, ale również nakazywało przeniesienie istniejących grobów na nowy, główny cmentarz. W konsekwencji w okolicach cerkwi przeprowadzone zostały prace mające na celu nadanie nowego kształtu przyległym terenom. Poczynając od samej cerkwi Świętego Jerzego, aż do jej siostrzanej cerkwi Niepokalanej Marii Panny, została zbudowana nowa ulica w kształcie sierpa, która ku czci Iwana Mazepy została nazwana jego imieniem i częściowo zachowała się do 1988 roku (*patrz: zdj. 28, 29*). Być może wtedy właśnie wspólna płyta nagrobna Mazepy i Derecci-baszy ze swego poprzedniego miejsca po prawej od stronie wejścia została przeniesiona ku centralnej części fasady cerkwi, obok drzwi, jak to odnotował W. Trepke w 1932 r. W każdym razie, jak wynika z ustaleń badaczy rumuńskich, na jedynym zrobionym przed 1914 r. zdjęciu z widokiem na wejście do cerkwi, w miejscu, gdzie wcześniej znajdowała się ta płyta, figuruje jedynie część brukowanej ulicy.

Badania terenowe przeprowadzone w tym miejscu, spotkania ze specjalistami z dziedziny historii Gałacza oraz studia nad dokumentami dają podstawy do stwierdzenia, że przeniesienie w 1881 r. istniejącego wcześniej cmentarza przy cerkwi Świętego Jerzego nie dotknęło grobu Iwana Mazepy. Być może, ze względu na szacunek dla pochowanych tam osób służby sanitarne Gałacza ograniczyły się tylko do przeniesienia płyty z dwugłowym orłem do centralnej części szerokiego i odnowionego wejścia do odrestaurowanego budynku świątyni. Położona w tym miejscu masywna marmurowa płyta miałaby przydawać samej świątyni dodatkowego dostojeństwa. To wyjaśnia, dlaczego płyta znajdowała się tam prawdopodobnie aż do silnego trzęsienia ziemi w 1940 r., po którym sama cerkiew i przyległe do niej tereny przez długi leża-

ły w ruinie czas i wymagały generalnej rekonstrukcji. Odbudowa rozpoczęła się dopiero w 1955 r. Również upadek bomby lotniczej na dach cerkwi podczas drugiej wojny światowej oraz bombardowanie przylegających do świątyni terenów, ogólna zawierucha wojenna, duże zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju materiały budowlane w okresie powojennym, świadome niedbalstwo władz w stosunku do budynków cerkiewnych w okresie socjalizmu, a szczególnie podczas jego początkowego etapu — wszystko to doprowadziło do ostatecznego zaginięcia śladów miejsca ostatniego pochówku Iwana Mazepy w Gałaczu.

W pewnym stopniu można to wyjaśnić postępującym zanikaniem pamięci historycznej o ukraińskim hetmanie w samej Rumunii poczynając od końca XIX wieku, co paradoksalnie zachodziło w czasie, kiedy pamięć o Mazepie z nową siłą ożywała na Ukrainie. W 1884 r. na łamach czasopisma „Kiewskaja Starina” (№ 7, str. 501 – 505) ukraiński historyk W. Antonowycz opublikował pierwszą dokumentalną pracę, dotyczącą mołdawskich śladów prowadzących do miejsca, w którym pochowany został Iwan Mazepa oraz samego jego grobu. W 1885 r. ukazała się wielka monografia M. Kostomarowa „Mazepa i jego ludzie”, a w 1896 roku we Lwowie wydano dwutomową monografię „Mazepa”, również jego autorstwa. Niestety, wiedza o tym nie od razu dotarła do Rumunii, gdzie zainteresowanie postacią hetmana Mazepy powoli zaczęło zanikać. Świadczy o tym próba, podjęta przez znanego wówczas w Rumunii publicystę i prawnika Pantazie Ghica, który w swym referacie przesłanym ministrowi V. Ureche, a dotyczącym cerkwi świętego Jerzego w Gałaczu, wyodrębnił osobny rozdział poświęcony losom mogiły Iwana Mazepy. Nie natrafiwszy na żaden ślad grobu w samej cerkwi, wykorzystał on wspomnienia miejscowej ludności, które — jak się okazało — nie zawsze dokładnie odzwierciedlały faktyczny stan rzeczy.

Znamiennym przykładem jest tu historia związana z zakupem jedyne go egzemplarza opisanego w pierwszym rozdziale tej pracy „Ewangelii”, dokonany w 1882 r. przez Akademię Rumuńską. Księga ta wydana została w Syrii w języku arabskim za pieniądze Iwana Mazepy. Historyk wojskowy, podpułkownik D. Papazoglu, skierował 25 stycznia 1882 r. do ówczesnego ministra kultury i

nauki Rumunii G. Tocilescu list (zarejestrowany w dzienniku korespondencji przychodzącej pod numerem 1749) z propozycją odsprzedania wyżej wspomnianej „Ewangelii” za 600 ówczesnych lei rumuńskich, co w tamtych czasach stanowiło dość pokaźną kwotę. Sam Papazoglu wysoko cenił proponowane przez siebie, unikatowe wydanie, ponieważ — jak stwierdził — „...na początku osiemnastego wieku zostało ono poświęcone kozackiemu hetmanowi i kniaziowi Ukrainy Mazepie przez prawosławny kler Arabii, jak również i dlatego, że ta Ewangelia ma również znaczenie dla naszego kraju, ponieważ podobno Mazepa został pochowany w Gałaczu w jednej z miejscowych cerkwi. Możliwe zatem, że w części wstępnej do tej Ewangelii, która zachowała się w dobrym stanie, zamieszczone są fakty, pozostające w obszarze zainteresowań naszej historii...”. Widzimy zatem, że nawet tak wykształcony człowiek jak D. Papazoglu niewiele wiedział o historii grobu Iwana Mazepy w Gałaczu.

Jeszcze tego samego dnia minister G. Tocilescu, który osobiście interesował się pobytem ukraińskiego hetmana w Rumunii, listem przewodnim nr 1040 przesłał oryginał propozycji D. Papazoglu do dyrektora Centralnej Biblioteki Akademii Rumuńskiej z prośbą „...by obejrzał księgę i oceniając jej znaczenie i unikatowość odpowiedział, czy można ją nabyć i za jaką sumę...”.

27 stycznia 1882 r., w odpowiedzi na ten list dyrektor biblioteki usiłował przekonać ministra, że z samego faktu wydania tej „Ewangelii” w języku arabskim „...nie wynika żadne historyczne znaczenie dla naszego kraju, nawet jeśli prawdą jest, że — jak mówią — wybitny hetman pochowany został w Gałaczu, jak się to usiłuje przedstawić...”.

Tym razem na przykładzie odczytanego dyrektora Centralnej Biblioteki Akademii Rumuńskiej widzimy, jak niepewne i niedostateczne były informacje dotyczące historii Iwana Mazepy w Gałaczu.

Sprawę zakupu przez Akademię Rumuńską jedyne w całej Rumunii egzemplarza tego unikatowego wydania od podpułkownika D. Papazoglu rozstrzygnął zdecydowanie minister Tocilescu, który w liście nr 4461 z 3 kwietnia 1882 r. do kierownictwa Biblioteki Centralnej Akademii Rumuńskiej zarządził, aby kupić

„Ewangelię” w języku arabskim, by „...przechować w depozycje i zarejestrować to dzieło w jej zasobach...”. W ramach realizacji tego polecenia w dniu 5 kwietnia 1882 roku, pod numerem rejestracyjnym „155A Unicat” wniesiony został odpowiedni zapis do księgi wpływów Centralnej Biblioteki Akademii Rumuńskiej za lata 1882–1883. Dzięki temu mamy obecnie niepowtarzalną możliwość obejrzenia rzeczywistych owoców dobroczynnej działalności wielkiego hetmana Ukrainy i odzyskania dla ojczyzny chociażby kopii sponsorowanej przez niego „Ewangelii”.

Do samej „Ewangelii” dodana została krótka, odręcznie pisana notatka historyczno — biograficzna w języku rumuńskim, która dość dokładnie przedstawia samego ukraińskiego hetmana: „... Iwan Mazepa, hetman Kozaków Ukrainy. Urodzony w 1640 r. na Podolu. Został pisarzem hetmana Ukrainy. Po śmierci swego dowódcy, w 1687 r. został wybrany na jego miejsce kozackim hetmanem. Mazepa został powołany przez cara Rosji, Piotra I na stanowisko Wielkiego Księcia Ukrainy. Później, pragnąc niezależności dla swego kraju, został sprzymierzeńcem króla Szwecji Karola XII i wziął udział w bitwie z Moskalami po Połtawę. Po klęsce króla Karola przybył razem z nim na Wołoszczyznę do pałacu Wojewody Constantina Brâncoveanu, a potem przenieśli się oni do Benderów, gdzie hetman umarł w 1709 r. Ta „Ewangelia” napisana po arabsku została poświęcona przez mnichów z Arabii hetmanowi Mazepie, kiedy otrzymał on tytuł kniazia Ukrainy...” (*patrz: zdj. 30*).

Wydaje nam się, że już choćby tylko za zachowanie jedyne oryginalny egzemplarz arabskojęzycznej „Ewangelii”, wydane go w 1709 r. oraz za napisane niemal dwieście lat później słowa prawdy o ukraińskim hetmanie, nie mowią już o przyjęciu na ziemi rumuńskiej prochów Mazepy na wieczny spoczynek, każdy Ukrainiec powinien być wdzięczny i wyrażać bezgraniczne podziękowania narodowi rumuńskiemu za zachowanie — na tyle, na ile było to możliwe — pamięci historycznej o wybitnym synu narodu ukraińskiego, Iwanie Mazepie.

Pierwszymi Ukraińcami, którzy sobie to uświadomili, a także pojęli konieczność odtworzenia historii Iwana Mazepy w Rumunii, byli przedstawiciele ukraińskiej emigracji politycznej i woj-

skowej, którzy z woli historii znaleźli się na terytorium tego kraju w okresie międzywojennym. Okazało się, że potrafiliby oni nie tylko odkryć mało znane fakty oraz zachować pamięć o hetmanie ukraińskim w samej Rumunii, ale też rozpowszechnić te informacje w środowiskach emigracji ukraińskiej przez cały okres międzywojenny. Emigranci ukraińscy w Rumunii od momentu przybycia do tego kraju na początku lat dwudziestych ubiegłego wieku obrali sobie za cel upamiętnienie istniejących wówczas śladów Iwana Mazepy w Rumunii, usystematyzowanie wiedzy na ich temat oraz uczynienie jej ogólnonarodowym dziedzictwem. Jednakże, jak wspomina doktor W. Trepke, od razu nie udało się tego uczynić, ponieważ niedogodności związane z początkowym etapem przebywania na emigracji spowodowały odłożenie na przyszłość momentu, w którym bezpośrednie zajęcie się tym zagadnieniem będzie możliwe.

Na przełomie lat 20-tych i 30-tych XX w. losami Iwana Mazepy niemal jednocześnie zaczęły zajmować się dwie struktury emigracji ukraińskiej. Z jednej strony był to Zarząd Ukraińskiego Towarzystwa Wojskowego we Francji, na którego prośbę przedstawiciel Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Rumunii, pułkownik Hnat Porochoiwyj zajął się wyjaśnieniem wszystkich okoliczności, związanych się z losami Iwana Mazepy w Rumunii, z drugiej — Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie, który zlecił doktorowi W. Trepke mniej więcej to samo. W wyniku wzorowej koordynacji wysiłków kierownictwa zarówno politycznej, jak i wojskowej emigracji w Rumunii, w latach 1929–1932 w Gałaczu przebywała liczna grupa naukowców ukraińskich, którzy rzetelnie przestudiowali wszystkie istniejące ślady Iwana Mazepy i — na podstawie zgromadzonych danych — zamieścili na łamach tygodnika „Tryzub” szereg istotnych prac publicystycznych i naukowych, z których do najważniejszych zaliczamy publikacje: M. Hałyn „Grób hetmana Mazepy”; W. Poperesznyj „O grobie hetmana Mazepy”, W. Trepke „Ślady i pamiątki po hetmanie Mazepie w Rumunii”. Prócz tego w 1933 r. we Lwowie (redakcja: Łewko Lepkyj) ukazał się XII tom rocznika almanachu „Czerwona kalina”, w którym W. Trepke opublikował aż trzy artykuły poświęcone Iwanowi Mazepie: „Pamięci hetmana Iwana Mazepy”,

„W poszukiwaniu grobu hetmana Mazepy” oraz „Pielgrzymka na grób hetmana Mazepy”, które wraz z pracami innych autorów na ten temat, ujawniały wiele nowych aspektów związanych z mołdawskim okresem życia ukraińskiego hetmana, pośmiertnej drogi, którą jego zwłoki odbyły do Gałacza oraz roli Iwana Mazepy jako symbolu dla nowej fali ukraińskiego ruchu narodowyzwoleńczego w latach dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia.

Naszym zdaniem, ogromna praca mająca na celu zachowanie i utrwalenie pamięci o Iwanie Mazepie, dokonana przez przedstawicieli ukraińskiej emigracji okresu międzywojennego, zasługuje na osobną uwagę ze strony badaczy. Przytoczymy cytaty z jednego z artykułów W. Trepke, który nadzwyczaj trafnie precyzuje nasze zadania związane z przeniesieniem na Ukrainę prochów zarówno Iwana Mazepy, jak i innych wybitnych synów narodu ukraińskiego: „...Ukraińcy muszą odnaleźć wszystkie te cenne dla nich pamiątki, określić miejsca ich pobytu, a te szczątki wybitnych Zmarłych, które zostaną odnalezione, muszą — gdy nadejdzie pora — przewieźć na Ukrainę, aby mogli zostać pochowani w narodowym Panteonie...” W pełni popierając stanowisko W. Trepke w tej kwestii uważam, że dla naszego pokolenia nadszedła właściwa pora, aby prochy Iwana Mazepy albo przynajmniej urna z ziemią z miejsca, w którym został pochowany w Gałacz, powróciły do odnowionej hetmańskiej stolicy — Baturyna (*patrz: zdj. 31*).

Aby ostatecznie zakończyć wątek związany z miejscem pochowania Iwana Mazepy, powrócmy do powojennych losów cerkwi Świętego Jerzego w Gałacz, która, jak się wydaje, zabrała z sobą tajemnicę grobu ukraińskiego hetmana. Wspomnieliśmy, że w 1955 r. przeznaczono niewielkie środki finansowe na odnowienie tej wiekowej świątyni. Ale rekonstrukcja cerkwi szybko stała się nieaktualna w warunkach totalnej propagandy ateistycznej. Tym bardziej niebezpieczne było wspomnianie lub głośne wypowiedzianie się na temat związanej z cerkwią historii Mazepy w kraju, który w znacznej mierze, przede wszystkim w sferze ideologii, kontrolowany był przez Związek Radziecki, w którym nastawienie do hetmana — „zdrajcy” pozostało w dalszym ciągu równie negatywne, jak za czasów Rosji Piotra I.

Koniunktura w budownictwie mieszkaniowym oraz dalsze odnawianie Gałacza na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku przeważały nad koniecznością restauracji cerkwi świętego Jerzego. W 1959 r. w nie zezwolono na dalsze odprawianie nabożeństw w cerkwi, co doprowadziło do całkowitego jej zaniedbania (*patrz: zdj. 32*).

Właśnie to stało się przyczyną uchwalenia decyzji o zburzeniu cerkwi i przekazania należących do niej terenów pod budowę dwóch budynków mieszkalnych, a w późniejszym-eleganckiego hotelu. Obecnie w miejscu, gdzie znajdował się kiedyś przycerkiewny cmentarz, planowana jest budowa restauracji. Naoczny świadek wydarzeń związanych ze zburzeniem cerkwi, w której w dzieciństwie się modlił, wspomniany wcześniej profesor M. Brudiu w 1990 r. opublikował w miejscowej gazecie „Dialog” sensacyjny artykuł zatytułowany „Gałacki dynamit”, w której szczegółowo opisał wymyślną metodę, która zastosowano dla jej zniszczenia: kilka nocy z rzędu pod fundamenty cerkwi pompowano pod wielkim ciśnieniem słoną wodę morską, co po dwóch tygodniach doprowadziło do pojawienia się pęknięć i osadzenia budynku. Profesor M. Brudiu wspominał, że ponieważ wieże niegdysiejszej genueńskiej fortecy nie chciały się poddać, przecignięto od nich liny do potężnego okrętu, który pociągnął je w stronę Dunaju. W ten sposób ostatecznie zniszczona została cerkiew świętego Jerzego, a wraz z nią — grób Iwana Mazepy.

Jak pwoiedział dyrektor Powiatowego Muzeum Historycznego w Gałaczu C. Căldăraru, po jej zburzeniu „...na miejscu, które się zwolniło, zgodnie z planem zagospodarowania terenu zbudowane zostały budynki mieszkalne (*patrz: zdj. 33*). Możliwe, że pod fundamentami nowych zabudowań zostały szczątki Mazepy...”. Smutne, ale wygląda, że jest to bliskie prawdy. I tylko wspólne poszukiwania archeologów ukraińskich i rumuńskich mogłyby, choćby w jakiej części, ostatecznie ustalić gdzie znajduje się ten święty skrawek ziemi, która aż do teraz skrywa tę wielką tajemnicę wielkiego hetmana.

Ale również i w tej sytuacji należy oddać sprawiedliwość stronie rumuńskiej. W dzisiejszym Gałaczu imieniem Iwana Mazepy nazwano dwie duże dzielnice miasta: Mazepa-I oraz Mazepa-

II, niemal przez całe stulecie w tym miejscu istniała ulica imienia I. Mazepy, jego imieniem do tej pory nazywana jest cerkiew pw. Niepokalanej Marii Panny, a co najważniejsze — w centralnym parku miejskim „Wolności” wspólnym wysiłkiem strony ukraińskiej i rumuńskiej w 2004 r. odsłonięto pierwszy znajdujący się poza granicami ojczystego kraju pomnik, wzniesiony ku czci wielkiego syna narodu ukraińskiego, wybitnego bojownika za wolność Ukrainy, hetmana Ukrainy, Iwana Stepanowycza Mazepy.

Miejsce to jest ważne dla Rumunów i drogie dla Ukraińców na całym świecie. Ukraińcy mają teraz możliwość odwiedzania nie tylko miejsc historycznych, związanych z życiem i śladami Iwana Mazepy w sąsiedniej i przyjaznej Rumunii, ale mogą również złożyć ukraiński wieniec u stóp wspaniałego pomnika hetmana, w pięknym miejscu nad Dunajem, jakże podobnym do ojczystego Dniepru. Dość często, kierowani wielkim szacunkiem i w patriotycznym uniesieniu goście z Ukrainy i rodacy hetmana Mazepy, żyjący w innych krajach oraz zwłaszcza Ukraińcy mieszkający w Rumunii przyjeżdżają do Gałacza i — jak widać na załączonej fotografii (*patrz: zdj. 34*) — pozostawiają kwiaty na pamiątkę swego pobytu.

IV. Legendy i mity związane z pobylem Iwana Mazepy w Mołdawii i Rumunii

Podczas pracy nad szczegółowym odtworzeniem końcowego etapu życia Iwana Mazepy oraz jego pośmiertnych losów, autor zetknął się z licznymi materiałami, nie dającymi się sklasyfikować jako źródła naukowe. Jednocześnie zawierają one pewien ładunek emocjonalny, który może stać się pomocny dla pełniejszego zrozumienia i percepcji roli Iwana Mazepy. Do naszych czasów zachowało się bardzo wiele przekazów i opowieści ludowych, które zamieniają końcowy etap życia Iwana Mazepy i jego pośmiertną podróż w zbiór legend i mitów. Różnią się między sobą i przeczą sobie nawzajem. Znacząca większość z nich stara się bronić postaci ukraińskiego hetmana, opowiada o prochach Mazepy narażonych na zakusy zarówno złodziei, jak i Tatarów, Turków i carskich szpiegów. Wszystkie te podania świadczą o ogromnym zainteresowaniu postacią Iwana Mazepy, opiewanego jako wspaniały człowieka walczący o niepodległość narodu ukraińskiego.

Dwie spośród legend dotyczących końcowego okresu życia Iwana Mazepy różnią się od przytoczonego w tej pracy opisu ostatnich chwil życia i momentu śmierci ukraińskiego hetmana optymistycznym zakończeniem i przedstawiają całkiem odmienny przebieg wydarzeń. Niewątpliwie chciałoby się uwierzyć w taki scenariusz, dlatego też przytaczamy je poniżej.

Legendy

Legenda pierwsza: Zgodnie z niektórymi ludowymi podaniami hetman, Iwan Mazepa nie umarł w 1709 r. w Benderach, a jedynie zainscenizował swoją chorobę i śmierć, pragnąc wprowadzić w błąd swych prześladowców. Jako mądry i doświadczony hetman, odgadł plany swych wrogów, a mając przy tym wielkie możliwości, jesienią 1709 r. w przebraniu starego mnicha cichaczem opuścił obóz kozacki w Benderach, przeprowił się przez Dniestr na ukraińską stronę i niezauważony dotarł do Ławry Peczerskiej w Kijowie. Cieszył się tam wielkim autorytetem od czasów sprawo-

wania godności hetmana, otrzymał zatem pełne wsparcie ze strony tamtejszych mnichów. Zmienił imię i wygląd, wybrał skromny tryb życia i modlił się do Boga, a po latach umarł jako anonimowy mnich i stąd nikt się o tym nie dowiedział. Dzięki temu mógł już na zawsze pozostać w Ojczyźnie, ze swoim narodem. Pochowano go zgodnie z tradycjami Cerkwi prawosławnej, której za życia tak wiele poświęcił.

Legenda druga: Idąc tym tropem, współczesny ukraiński badacz W. Ryczka sugeruje możliwość, że dalekowzroczny hetman, przewidując złowrogie zamiary swych nieprzyjaciół, zarządził przed śmiercią, by przygotowano dwie trumny. Rozkazując, by jedna z nich została pochowana, mógł poświęcić się inscenizacji własnej śmierci i pogrzebu pod Benderami, sam natomiast potajemnie przekradł się do Gałacza, gdzie spokojnie dożył wyznaczonych mu przez Boga dni. Dysponujemy przynajmniej jednym, wprawdzie nie do końca wiarygodnym dokumentem — píše W. Ryczka — znanym z francuskojęzycznej kopii (oryginał przechowywany jest w archiwum Imperium Osmańskiego w Stambule), w którym napisano, że Iwan Mazepa „...osiadł w Gałaczu w zamku, zbudowanym przez Genuieńczyków, a był już wtedy w sędziwym wieku, żałował swych dawnych błędów i w spokoju dożywał spokojnie swoich dni.” W związku z tym data śmierci Iwana Mazepy, przytoczona, jak to zostało wspomniane we wcześniejszym rozdziale, przez mołdawskiego kronikarza M. Costina — 18 marca 1710 r., wydaje się bardzo symptomatyczna. Otóż ukraiński hetman miałby w tym wypadku dostatecznie dużo czasu na to, by spokojnie załatwić sprawę swojego prawdziwego pogrzebu, zadbawszy w taki oto sprytny sposób o swój wieczny spoczynek...” (Z pracy: W. Ryczka. „Rumuński ślad Iwana Mazepy//Stosunki rumuńsko-ukraińskie: historia i współczesność. – Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean. – 1999).

Mity

Przytoczone poniżej mity nie mają, naszym zdaniem, nic wspólnego z rzeczywistością, ale ukazują odczucia tych, którzy je układali oraz tych, którzy przekazują je z pokolenia na pokolenia w ciągu trzech już stuleci.

Mit pierwszy: W 1821 r., kiedy Turcy z Braiły, leżącej w odległości mniej więcej dwudziestu kilometrów na południowy zachód od Gałacza, dowiedzieli się, że Iwan Mazepa został pochowany wraz z ogromnymi bogactwami, że między innymi jego zaty haftowane były złotem, na piersi położono mu masywny złoty łańcuch z krzyżem, do ręki włożono buławę ozdobioną brylantami, a na głowę założono złoty diadem udekorowany drogimi kamieniami, napadli na cerkiew świętego Jerzego, „... odkopali mogiłę bohatera, ukradli wszystko, co znaleźli przy nim, wyrzucili jego głowę do Dunaju, a kamień nagrobny, który został przechowany i uratowany przez chrześcijan, był ponoć przewieziony do cerkwi Niepokalanej Marii Panny po tym, jak Turcy opuścili Gałacz. Niektórzy utrzymują, że to właśnie tam, a nie w cerkwi świętego Jerzego pochowany został Iwan Mazepa...” Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazepa// „Revista istorică”, tom V. – 1994. – №. 1–2).

Mit drugi: Tak zwana „tradycja gałacka”, która znacznie ubarwia historię związaną z pogrzebem szczątków Iwana Mazepy w tym mieście, zachowuje następujący mit: w 1832 r., podczas wkroczenia wojsk carskich do Gałacza, carski generał Mavros zabrał ponoć ze sobą nagrobek Iwana Mazepy. Później zwrócił do Gałacza kopię tego kamienia, która przechowywano była w cerkwi Niepokalanej Marii Panny. (Z pracy: Rezachevici C. Precizări privind mormântul hatmanului Mazepa). Bez wątplenia, te właśnie stwierdzenia o pochowaniu I. Mazepy nie w cerkwi Świętego Jerzego, ale w cerkwi Niepokalanej Marii Panny z czasem przyczyniły nazywania przez wielu tej drugiej dawnej świątyni „Mazepińską”.

Mit trzeci: W 1929 r. w Gałaczu przebywał emigrant ukraiński, doktor M. Hałyn. Jako podsumowanie zrobionych podczas tego pobytu notatek, napisał artykuł „Grób hetmana Mazepy”, opublikowany następnie w tygodniku „Tryzub” № 18 z 1930 r. Podczas odwiedzin w cerkwi świętego Jerzego, kiedy poszukiwał grobu hetmana, dowiedział się od sędziwej kobiety, sprzedającej świeczki w cerkwi, że ponoć „...30 lat temu przyplłynął do Gałacza rosyjski parowiec i marynarze z tego parowca, pod komendą swego oficera i ze swoim popem przyszli, wykopali stąd

wszystko, co było pod tą marmurową płytą i zabrali ze sobą do Rosji...” Sam M. Hałyn skorygował czas, w którym mogło mieć miejsce zdarzenie, opowiedziane przez staruszkę, ponieważ sądził, że chodziło o wydarzenia z wojny rosyjsko-tureckiej w latach 1877–1878.

W. Ryczka, wykorzystując źródła informacji, jakimi byli Ukraińcy zamieszkujący w Kanadzie, przytacza w tym kontekście bardzo podobny w swej treści mit: powracając do Rosji ze wspomnianej wojny, „...moskiewski generał Skobielew przypomniał sobie, że w Gałaczu pochowany został wielki hetman Mazepa. Grób został szybko znaleziony. Wyciągnięto trumnę z cerkwi świętego Jerzego i bluźnierczo zniszczono, a kości i odzież spalono...”. (Z pracy: W. Ryczka, „Rumuńskie ślady Iwana Mazepy”).

Interesującą jest również krótka historia, o istnieniu której dowiedział się autor tej pracy w 2007 r., kiedy przebywał w Gałaczu, opowiadająca o tym, że w 1944 r., tuż przed wkroczeniem wojsk radzieckich do Bułgarii, sztab generalny dowódcy frontu I. Tołbuchina znajdował się na ulicy sąsiadującej z cerkwią świętego Jerzego. Wydaje się niemożliwe, aby wykształcony generał lub też jego otoczenie nie wiedzieli o tym, że w tej właśnie cerkwi pochowany został Iwan Mazepa. Nikt jednakowoż nie podjął jakichkolwiek działań, które mogłyby doprowadzić czy to do odnalezienia, czy to do zniszczenia grobu ukraińskiego hetmana.

Jednakże, jak pisze W. Ryczka w cytowanej pracy, powołując się na wspomnienia uczestnika wydarzeń z 1946 r., opublikowane w tygodniku „Nasze czasy” z 23 kwietnia 1993 r., radzieccy żołnierze jakoby „...łomami rozbili wejście do grobowca, który znajdował się samotnie po prawej stronie wejścia do cerkwi, wynieśli z grobowca trumnę, zdarli wieko i wytrząsnęli z niej szkielet. Potem oblali go benzyną i podpalili. Kiedy ogień zgasł, podjechali ciężarówką z opuszczonymi burtami, zgarnęli łopatami i wsypali na nadwozie jeszcze tłący się popiół, który wywieziony został w stepy...”

Podania ludowe. Jest to najbardziej neutralna część opowiadań, która ogranicza się jedynie do konstatacji pewnych faktów, które zresztą również mogą być zmyślone.

1. W Republice Mołdowy, a przede wszystkim w regionie Naddniestrzańskim, pamięć o Iwanie Mazepie zachowała się bardzo dobrze aż do naszych czasów. Na przykład we wsi Varnița ludność do tej pory pamięta o „cerkwi Mazepy”, „źródłach Mazepy” i o „kurhanie Mazepy” nad Dniestrem. Kurhan kojarzony jest z grobem hetmana. Być może u podstaw tego przekonania leży historia, opowiedziana przez polskiego misjonarza Franciszka Gościeckiego, który w październiku 1712 r. towarzyszył posłowi króla polskiego, wojewodzie mazowieckiemu Stanisławowi Chomentowskiemu podczas podróży do Stambułu. Jak wiadomo, droga prowadziła ich przez Gałac, gdzie od ihumena klasztoru świętego Jerzego Gościecki dowiedział się i następnie zanotował, że w chwili śmierci Iwana Mazepy nie było w Benderach prawosławnej cerkwi, ponieważ miasto to niemal w całości było tureckie. „Ponieważ w pobliżu nie było żadnej świątyni, pochowany został w polu, i usypano mu, niczym mauzoleum, kurhan z ziemi...”. (Zebrano wykorzystując pracę P. Panaitescu. Călători polonezi despre Țările Române).

2. We wspomnieniach Stepana Matwijenki, spisanych przez Aleksandra Semenenkę, mówi się o tym, jak grób Iwana Mazepy odkryty został w Mołdawii pod wsią Voluntari. Został on odkopany przez urzędnika policyjnego w Benderach — Bułgara Kiriłowa. Do 1925 r. odnalezione przez niego szczątki Iwana Mazepy były ponoć przechowywane na strychu domu Kiriłowa aż do czasu, kiedy to rumuńska policja nie odnalazła ich i nie zabrała do Bukaresztu. (Z pracy: W. Ryczka. Rumuński ślad Iwana Mazepy).

3. Mieszkaniec Taraszczy w powiecie kijowskim, Mykoła Usatyj opublikował 14 września 1993 r. w gazecie „Kyiwka prawda” informację o tym, że w 1946 r. osobiście widział w okolicach miasta Bender „...kamienny krzyż, na którym wyryte było imię Iwana Mazepy. Ten krzyż był wysoki na mniej więcej pół metra, może nawet trochę wyższy...”. (Z pracy: W. Ryczka. Rumunski ślad Iwana Mazepy).

Zachowaniu pamięci o Iwanie Mazepie w Republice Mołdowy sprzyja stela stojąca we wsi Varnița, ustawiona w 1999 r. przy

wspieraniu Ambasady Ukrainy w Republice Mołdowy oraz ukraińskich mieszkańców Naddniestrzańskiego regionu (*patrz: zdj. 35*).

Zakończenie

Ważnym zadaniem będzie podejmowanie działań na rzecz nawiązania braterskich kontaktów pomiędzy niegdysiejszą stolicą hetmańską a rumuńskim Gałaczem.

Wskazane byłoby także rozpatrzenie możliwości nawiązania w analogicznym trybie podobnych kontaktów między, na przykład, Czernihowem i Benderami.

Prócz tego z naszego punktu widzenia konieczne jest wznowienie działalności Ukraińsko-Rumuńskiej Komisji do spraw historii, archeologii, etnografii i folkloru, utworzonej przez Narodową Akademię Nauk Ukrainy oraz Akademię Rumuńską. Należałoby rozpatrzyć w ramach prac tej komisji zagadnienie roli, jaką I. Mazepa odegrał w historii naszych narodów, zwołać specjalne posiedzenie Trójstronnej Międzynarodowej Konferencji Historyków z Ukrainy, Republiki Mołdawii i Rumunii, z udziałem przedstawicieli władz oraz ludności zamieszkującej przygraniczne jednostki administracyjne na terenie trzech sąsiadujących ze sobą i zaprzyjaźnionych krajów, podjąć stosowne środki w europejskim regionie „Dolny Dunaj” poświęcone pamięci Iwana Mazepy, etc.

Biorąc pod uwagę, że jedyny egzemplarz unikatowej „Ewangelii”, wydanej za pieniądze Iwana Mazepy w 1708 r. po arabsku znajduje się w Rumunii, uważamy za niezwykle istotne zorganizowanie przekazania Ukrainie kopii (także w wersji elektronicznej) tego wyjątkowego wydania, aby można je było prezentować w ukraińskich muzeach, przede wszystkim w Baturynie oraz w stworzonym w Kijowie muzeum „Ukraińcy na świecie”.

Warto też przeanalizować ewentualność włączenia strony ukraińskiej do badań nad śladami I. Mazepy w Rumunii; konkretnie chodzi tu o uczestnictwo ukraińskich specjalistów — archeologów w przeprowadzeniu wykopalisk archeologicznych w Gałaczu.

Za aktualne zadanie przed historykami ukraińskimi oraz, w miarę możliwości, dyplomatami, uważa się również ujawnienie i przestudiowanie części archiwum I. Mazepy, dotyczącej korespondencji z hospodarem Wołoszczyzny C. Brâncoveanu, która

zachowała się w zbiorach rękopisów w Stambule oraz dokumentów z cerkwi świętego Jerzego w Gałaczu, dotyczących pochowania tam hetmana Ukrainy. Dokumenty te zostały przekazane w przeddzień sekularyzacji Rumuńskiej Cerkwi Prawosławnej w latach sześćdziesiątych XIX w. do archiwum Patriarchii Jerozolimskiej, której była wówczas podporządkowana.

Kontynuowanie poszukiwań, oraz opracowanie nowych dokumentów dotyczących życia oraz działalności ukraińskiego hetmana, znajdujących się w archiwach Bukaresztu, Kiszyniowa, Moskwy, Warszawy, Sztokholmu, Paryża oraz innych stolic i miast europejskich pozostaje, naszym zdaniem, zaszczytną misją każdego świadomego Ukraińca — badacza spuścizny I. Mazepy.

Z praktycznego punktu widzenia celowym byłoby rozpatrzenie możliwości utworzenia stowarzyszenia, grupującego ukraińskich i zagranicznych badaczy, którzy specjalizują się w problematyce dotyczącej życia i działalności Iwana Mazepy oraz istotnej roli, jaką odegrał on w historii narodu ukraińskiego.

Chyląc czoła przed naszymi poprzednikami — F. Orlikiem, A. Wojnarowskim, P. Wętyczkowskim, W. Bezrukim, O. Martosem, M. Sadowskim, M. Hałynem, G. Porohińskim, W. Trepke, oraz wielu innymi naszymi rodakami, jak również przed całą plejadą cudzoziemców, którzy w niełatwych warunkach, w różnych czasach i epokach w przeciągu niemal 300 lat systematycznie odwiedzali miejsce, w którym pochowano w Rumunii Iwanę Mazepę, podtrzymując w ten sposób żywą pamięć o wybitnym synu narodu ukraińskiego, świętym obowiązkiem naszego pokolenia jest nie tylko zachowanie i kontynuowanie tej tradycji, ale również odkrycie i przywrócenie Ojczyźnie szczątków wielkiego hetmana Ukrainy.

Niechaj nam Pan Bóg dopomoże w tej świętej misji!

**LE HETMAN IVAN MAZEPA –
CONNU ET INCONNU...**

Cet ouvrage est dédié à Ivan Mazepa,
glorieux hetman

«*Souvenez-vous des honorables Hetmans
Où sont-ils leurs sépulcres...*»

T. H. Chevtchenko

Avant-propos

Ivan Mazepa... «Il a été un homme d'Etat habile, un politicien avisé, un diplomate incomparable et surtout un commandant militaire expérimenté, bénéficiant d'une longue pratique, qui savait délibérer et se former une vision stratégique». C'est ainsi que Evhen Malaniuk, l'auteur de l'étude *Le glorieux hetman Mazepa — contexte général et personnalité*, parue en 1960 à New York, a caractérisé, en peu de mots, mais d'une extraordinaire pertinence, l'illustre hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa. Une autre étude, parue en 1942, à Prague, appartenant à Mykola Andrusiak, contient des informations selon lesquelles la vaste activité de mécénat de l'hetman de l'Ukraine au bénéfice de l'Eglise Orthodoxe ne s'est pas limitée seulement en Ukraine; elle est repandue aussi aux pays de l'Europe Centrale et de l'Est, ainsi que ceux du Proche-Orient, se trouvant, à cette époque, sous la domination de l'Empire Ottoman.

Dans ce contexte, l'auteur de cet ouvrage s'intéresse particulièrement, confirmé aussi par les recherches ultérieures, au rôle des deux voisins de l'Ukraine — la principauté orthodoxe médiévale de Moldavie et celle de Valachie — considérés comme les ponts solides soutenant les intérêts stratégiques d'orientation sud-ouest de la politique extérieure de l'hetman Mazepa, y compris ses relations avec le monde orthodoxe du Proche-Orient. Cet intérêt a été basé sur l'affirmation laconique de M. Andrusiak: «On a préservé jusqu'à nos jours des exemplaires de l'Evangile arabe imprimé en 1708, à Alep, aux frais de Mazepa, pour la célébration des services religieux chez les Syriens orthodoxes; la préface de cette édition appartient au Patriarche d'Antioche de cette époque, Atanasie, qui glorifie Mazepa pour sa générosité et sa sagesse, lui souhaite longue vie et demande aux prêtres orthodoxes et aux laïcs arabes de prier pour lui».

En 1991, les deux études ont été rééditées par la société «Oberih» dans une seule brochure, en entrant ainsi dans le patri-

moine du peuple de l'Ukraine indépendante. Deux années plus tard, l'auteur du présent ouvrage a eu l'heureuse occasion de devenir, en tant que collaborateur de l'Ambassade de l'Ukraine en Roumanie, l'un des organisateurs de l'expédition scientifique complexe de l'Académie Nationale de Sciences de l'Ukraine sur le parcours Batourine — Kiev — Bender — Varnița — Iași — Galatzi — Bucarest. Il s'est ainsi directement impliqué dans l'étude approfondie des relations d'Ivan Mazepa, de la fin du XVIIème siècle jusqu'au début du XVIIIème siècle, avec ses contemporains — les princes de Moldavie Constantin Cantemir (1685–1693), Constantin Duca (1693–1695 et 1700–1703), Antioh Cantemir (1695–1700 et 1705–1707), Mihai Racovita (1703–1705 et 1707–1709) et Nicolas Mavrocordato (1709–1710), de Valachie–Serban Cantacuzino (qui a régné jusqu'en 1688) et surtout Constantin Brancoveanu (1688–1714). Il a attentivement examiné la période moldave de la vie de l'illustre hetman de l'Ukraine et de sa mort à Bender, ainsi que l'épopée des nombreuses inhumations et exhumations de ses ossements dans la ville de Galatzi. Cela a été réalisé par l'auteur au cours des dernières années, à l'occasion de nombreuses rencontres avec des scientifiques moldaves et roumains, avec des représentants des autorités et des communautés des Ukrainiens de la République de Moldavie et de Roumanie, à l'aide des études des sources primaires, de la littérature spécialisée nationale et étrangère, Ainsi que dans le cadre des visites des lieux historiques fait dans les plusiers reprises.

Les recherches effectuées au sein de l'Académie Roumaine — l'institution scientifique la plus ancienne de la Romanie ont donné le résultat inespéré: dans son fonds de livre ancien on a trouvé un exemplaire original de l'Évangile (*photo 1, 2*), édité en janvier 1708 en arabe à Alep (l'actuelle Syrie) aux frais de l'hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa. L'*Évangile* s'en est retourné à Bucarest, étant donné que, selon les affirmations des chercheurs du domaine de la littérature ancienne, en 1927, il a été édité à «l'imprimerie de Constantin Brancoveanu, apportée spécialement à Alep» afin de répondre aux besoins spirituels des Arabes orthodoxes du Proche-Orient, sous l'occupation turque. Il y avait à Iași (auprès du palais du prince de Moldavie), à Bucarest (auprès du palais du prince de

Valachie et auprès de la Patriarchie), ainsi qu'à Snagov (auprès du monastère local — situé à 30 kilomètres distance de la capitale de Valachie) des typographies qui imprimaient des livres en grec et en ukrainien ancien, en roumain et en arabe, sous la direction du célèbre homme de lettres Antim Ivireanul (originaire de la province Iviria de Georgia, qui s'est instruit et a appris le métier de typographe à Kiev). L'existence de ces typographies a été attestée par les chercheurs roumains, y compris par le réputé historien roumain d'origine ukrainienne Gheorghe Bezviconi, dans son ouvrage «Contribution à l'histoire des relations roumaines et ukrainiennes», écrit en 1948, complété et édité en 1962 et réédité en 2004. Selon les affirmations de l'auteur, «la publication en arabe était également encouragée par l'hetman de l'Ukraine», si l'on prend en considération qu'il a parrainé *L'Evangile*, «paru en 1708 à Alep dans la typographie apportée de Valachie». Ce geste noble et pas du tout unique d'I. Mazepa révèle qu'il était conscient de l'importance des relations entre l'Eglise Orthodoxe d'Ukraine et les patriarchies de Jérusalem, d'Alexandrie et d'Antioche, en tant qu'élément capital confirmant son appartenance à la civilisation orthodoxe mondiale. C'est pour cela qu'il envoyait périodiquement des dons de valeur à ces îles primaires de vraie foi, surtout à l'Eglise du Saint Sépulcre de Jérusalem, avec laquelle l'hetman cultivait de très bonnes relations, en recevant de nombreuses délégations de leur part. C'est ainsi qu'il a reçu, au début du XVIIe siècle, la mission dirigée par le Patriarche d'Antioche (1685–1694 et 1720–1724), et, pendant cet intervalle, par le métropolitain d'Alepp, Atanasie III Dabbas qui, après 1695, a parcouru non seulement le territoire de Valachie et de Moldavie, mais aussi celui de l'Ukraine, en demandant de l'aide pour l'Eglise Orthodoxe du Proche-Orient; Ivan Mazepa lui a généreusement accordé son appui.

Dans l'ouvrage fondamental «L'Ukraine — Etat cosaque» qui, avec le concours de l'auteur du présent livre, a gagné la première place à la Foire Internationale *Gaudeamus – 2005* de Bucarest (*photo 3*), on mentionne clairement que «le mécénat d'I. Mazepa se réalisait non seulement en Ukraine, mais aussi au dehors de ses frontières... En tant qu'exemple on peut signaler le parrainage

accordé par l'hetman à l'impression de l'*Evangile* en arabe à Alep, en Syrie (1708), conformément à l'Introduction qui comprend une dédicace et la gravure avec les armoiries de l'hetman. Le mécénat d'I. Mazepa s'étendait jusqu'en Palestine, Antioche, Alexandrie, Athènes et Tarigrad».

Tous ces contacts étaient exclusivement établis sur le territoire des principautés du Danube, puisque les Turcs avaient fermé l'accès à la Mer Noire pour toute délégation provenant de l'espace situé au nord de la Mer, autant des commerçants, que surtout des représentants de l'hetman ukrainien, qui se dirigeaient vers les Lieux Saints avec de riches dons pour les chrétiens du monde arabe.

Par conséquent, la collaboration entre I. Mazepa et C. Brancoveanu dans le domaine culturel, spirituel et éditorial, y compris dans le but de répondre aux nécessités spirituelles des chrétiens du Proche-Orient, corrélativement à d'autres directions de son activité, a constitué un phénomène suscitant des réactions favorables autant de la part des chrétiens du monde arabe, que de la part des clercs, des politiciens, des diplomates et des érudits d'Europe. On fonde cette affirmation sur les relations existantes entre l'hetman de l'Ukraine et le prince de Valachie, C. Brancoveanu, durant leur vie. L'analyse de ces relations ouvre une nouvelle page de l'historiographie ukrainienne consacrée à l'activité d'orientation sud-ouest d'I. Mazepa. C'est justement cet aspect, moins connu, qui fait l'objet de la recherche envisagée dans la première partie de cet ouvrage.

I. Les premières contacts de l'hetman de l'Ukraine, I. Mazepa, avec la Moldavie et la Valachie; l'évolution des relations jusqu'à 1708

Les prémisses politiques, militaires, culturelles et spirituelles qui ont favorisé l'initiation et le développement des relations entre le nouvel hetman de l'Ukraine, I. Mazepa, élu en 1687 (*photo 4*) et ses contemporains du sud-ouest, les princes de Moldavie et de Valachie, visaient premièrement la perspective envisagée par le leader ukrainien de la conclusion d'une alliance éventuelle avec ces deux pays orthodoxes du Danube. Dès cette époque, où I. Mazepa était secrétaire général de l'hetman de l'Ukraine de la rive droite du Dnipro, Petro Doroshenko, en tant que l'ambassadeur nommé devant le conseil élargi de la Sitch de Zaporijia, il a nominalisé pour la première fois la Moldavie et la Valachie comme alliés potentiels de l'Ukraine.

Plusieurs enjeux ont positivement influencé cette orientation: le riche héritage antérieur, à savoir l'alliance politico-militaire et le lignage commun de Bogdan Hmelnytskyi et du prince de Moldavie, Vasile Lupu, les intérêts géopolitiques similaires des deux entités territoriales — l'Ukraine, la Moldavie et la Valachie, l'activité caritative du métropolite de Kiev, Petro Moguila, d'origine de Moldavie, encourageant les relations traditionnelles d'amitié entre ces entités, la foi orthodoxe commune à l'espace ukraïno—moldo—valaque, etc. C'est dans ce contexte d'unité spirituelle et culturelle qu'ont débuté les premiers rapports de l'hetman I. Mazepa avec la Valachie. Les livres à édition unique imprimés à Petcherska Lavra de Kyiv, à savoir *Ceaslovul* en 1682 et *Les vies des Saints* en 1689, arrivent ainsi, à la directive d'I. Mazepa, premièrement à Iași et puis à Bucarest, fait considéré comme crucial du point de vue culturel et spirituel pour la Moldavie et la Valachie, étant donné que l'on y utilisait l'ancienne langue slavo-ukrainienne pour la célébration des services religieux. On a préservé jusqu'à nos jours les notes manuscrites du métropolite de Valachie sur l'exemplaire à son usage des *Vies des Saints*: «Teodosie, métropolite, l'année 7209

(1701— n. a), juillet 1er. Ce livre sacré intitulé *Les vies des Saints*, offert à la Sainte Métropole de Valachie de Bucarest par notre honoré et généreux Monsieur, l'hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa, à son éternelle mémoire, a été apporté au métropolite de Valachie, Teodosie, pendant les jours de son humble fonction; il dispose à peine d'anathème et grande fureur que personne n'ose à le soustraire à cette sainte Métropole. Juillet 1er, 7209».

Probablement c'est toujours I. Mazepa qui a fait envoyer en Valachie des typographes et graveurs ukrainiens pour organiser l'édition des livres, non seulement à Bucarest, mais aussi dans d'autres centres culturels valaques. Conformément aux historiens roumains, en 1697, par exemple, l'érudit Antim Ivireanul, à peine venu d'Ukraine, s'est déplacé, après une période d'activité à la typographie du prince de Moldavie de Iași, dans la capitale valaque, puis au monastère de Snagov, où il a réédité en 1619 dans l'ancienne langue ukrainienne le connu ouvrage de Meletie Smotritskyi, *La grammaire slave*. Antim Ivireanul a également écrit l'avant-propos de ce livre, ce qui démontre qu'il connaissait parfaitement la langue dans laquelle étaient imprimés en Ukraine à cette époque autant les livres religieux, que ceux à caractère laïc.

On doit signaler, dans ce contexte, que l'ascension de l'ancien typographe dans l'hierarchie ecclésiastique, à savoir son élection, en 1705, dans le rang d'évêque de Ramnic (en Valachie) et, au début de l'année 1708, comme métropolite de ce pays du Danube, lui a offert plus de possibilités de renouveler les liens avec l'Ukraine, où I. Mazepa était à l'apogée de son pouvoir et avec qui le prince de Valachie, C. Brancoveanu, entretenait des rapports étroits.

C'est bien connu d'ailleurs que le collègue et l'ami d'A. Ivireanul, Ivan Bakov, d'origine d'Ukraine, a illustré, en 1699 et 1704, sous le nom de Ioanichie, les livres édités en roumain à Buzău, ville située au nord-est à cent kilomètres de Bucarest. Parmi ses gravures, une attention spéciale mérite d'être accordée aux illustrations du *Molitvelnicul* (1699) et du *Triode* (1700), où on peut remarquer des motifs décoratifs typiquement ukrainiens. Ce n'est pas par hasard que les chercheurs de l'histoire de l'activité typographique de Roumanie reconnaissent le rôle primordial de quelques personnalités importantes de la sphère culturelle et spirituelle, associées

au nom de l'Ukraine, à savoir A. Ivireanul et I. Bakov, ainsi que Timofie Bakov (il n'est pas exclu qu'il s'agisse de Bykov, car, en roumain, on prononce la lettre «â» comme «y» en ukrainien — n. a.), dans la réussite du processus d'initiation et développement des liaisons avec les centres culturels ukrainiens, sans prendre en considération leur lieu d'activité – Bucarest, Iași, Snagov, Buzău, Târgoviște, Ramnic, etc.

Par ailleurs, il y a plusieurs témoignages sur les rapports de l'hetman de l'Ukraine, I. Mazepa, avec les membres du clergé moldave: non seulement le soutien qu'il accordait à l'activité éditoriale de la capitale de Moldavie, Iași, par l'envoi régulier de livres saints de Kiev, mais aussi un fait moins connu. Le 13 décembre 1693, le moine ordonné prêtre Adrian envoie à I. Mazepa une lettre sur la mort du métropolite de Moldavie, Dosoftei, un partisan fervent du développement des contacts avec l'Ukraine, dans laquelle il lui raconte les réussites de «notre père le métropolite, de son heureuse comémoration en Pologne (à lire: l'Ukraine occidentale, qui était englobé à cette époque dans la Pologne — n. a.) et de la grande perte et affliction ressenties à sa mort».

On doit souligner que l'activité intense d'I. Mazepa dans le domaine spirituel et culturel, autant en Ukraine qu'au dehors du pays, a bénéficié d'un fort appui du côté des princes moldaves et valaques qui, à la fin du XVIIème siècle et au début du XVIIIème siècle projetaient en secret la création d'un vaste bloc anti-ottoman, fondé sur l'alliance politique des pays orthodoxes: la Valachie, la Moldavie, l'Ukraine et même la Russie. Le fait historique authentique décrit ci-après en constitue un exemple éloquent: «Serban Cantacuzino (le prince de Valachie — n. a.), le métropolite de Valachie, Teodosie, et l'ancien patriarche œcuménique Dionisie ont envoyé deux fois à Moscou Isaia, le prieur supérieur du Monastère Saint Paul du Mont Athos, pour appeler Pierre I et l'hetman Mazepa à leur aide contre les Turcs». En son chemin vers Moscou, dans la deuxième moitié de l'année 1688, Isaia a passé sans doute par Batourine, où l'émissaire du Patriarche s'est rencontré avec I. Mazepa beaucoup plus avant l'entrevue avec les officialités de la capitale russe, déchirée, à cette époque, par des disputes politiques acharnées entre les adeptes de la princesse Sofia et ceux du futur

empereur Pierre I. En relatant ce voyage, le renommé biographe d'I. Mazepa, le bien connu historien du XIXème siècle, Mikola Kostomarov, affirmait qu'Isaia «a apporté aussi un document du prince Serban. Celui-ci demandait l'admission de tous les chrétiens sous la protection du tsar, il lui assurait que lui-même, tout comme son voisin, le prince moldave, veulent se soumettre à la couronne moscovite au nom de la même foi et qu'ils vont envoyer tout de suite 70 000 de soldats à sa rescousse. Le même archimandrite apportait aussi un document de la part du Patriarche serbe Arsenie. Celui-ci envoyait un message identique, mais il avertissait de ne pas se mettre d'accord avec les chrétiens occidentaux».

Dans ce contexte, il est important de signaler le rôle de l'hetman de l'Ukraine en tant que conseiller principal de Moscou, qui, à cette époque, se méfiait de son pouvoir de résoudre le problème de la libération des territoires asservis aux Turcs, question soulevée par le Patriarche œcuménique Dionisie, par les chefs des églises orthodoxes du Proche-Orient et de Balkans, ainsi que par les princes de Valachie et Moldavie. «Les documents apportés par Isaia — M. Kostomarov continue — sont transcrits et envoyés à Mazepa afin d'être également soumis à son jugement. Dans le document envoyé à Moscou, Mazepa prévient, tout comme le Patriarche serbe, que l'Occident guette l'occasion favorable pour anéantir l'orthodoxie orientale de Tarigrad et des pays sous sa domination, et pour mettre la religion catholique à sa place».

On doit aussi souligner que Moscou faisait totalement confiance à I. Mazepa. On a ainsi confié à l'hetman de l'Ukraine la mission de communiquer au prince de Valachie, Constantin Brancoveanu, un partisan encore plus fervent de l'alliance avec l'Ukraine et avec la Russie orthodoxe, intronisé en octobre 1688, des données confidentielles à caractère politico-militaire relatives à l'acceptation de la Russie et de l'Ukraine de répondre à l'appel à la libération des peuples chrétiens de Balkans tombés sous le joug ottoman. Dès ce moment, entre I. Mazepa et C. Brancoveanu se sont établies des relations politiques, diplomatiques, militaires, culturelles et spirituelles qui ont duré deux décennies. «A l'ordre du tsar — M. Kostomarov écrit — l'hetman a annoncé le prince valaque que, conformément au pacte conclu entre leurs pays (à cette époque, la Russie

était officiellement gouvernée par les frères Ivan et Piotre Alekseevici, à côté de la régente Sofia, leur sœur – n. a) et le roi de Pologne, les armées des deux Etats procéderont, vers la fin du printemps (1689 — n. a.), à la campagne de libération de tous les chrétiens de la captivité musulmane.»

Dans ces circonstances, l'hetman de l'Ukraine s'est retrouvé au milieu des préparatifs des futures actions militaires d'envergure, situation qui lui a rendu une grande satisfaction. Par conséquent, le 28 septembre 1688, Mazepa annonce que la nouvelle concernant la campagne a réjoui les Ukrainiens et que «personne ne se montrera paresseux.» M. Kostomarov fait mention du conseil de l'hetman, sollicitant que cette campagne commence tout de suite, à la fin du printemps, pour que l'ennemi ne mette pas le feu aux herbes sèches de la steppe, en produisant un incendie dérangeant pour l'armée; dès l'arrivée de l'automne, eux-mêmes devront brûler les herbes de la steppe; à leur place, des herbes nouvelles commenceront alors à pousser rapidement et l'armée marchera sur ces herbes, une armée qui sera en très bonne santé, puisqu'elle ne sentira plus la chaleur torride de l'été et l'air infecte amené surtout par les campagnes des Cosaques zaporogues de Crimée. Les musulmans manqueront ainsi de nourriture pour les chevaux, il sera donc plus facile de les vaincre. Si l'on avait écouté ce conseil de l'hetman, la campagne aurait probablement été succetive. Il est important de mentionner que la profonde connaissance des caractéristiques de la steppe du sud de l'Ukraine s'est avérée très utile pendant la marche forcée d'I. Mazepa et du roi de Suède, Charles XII, de Poltava à Bender, au cours de l'été de l'année 1709.

La coïncidence étonnante de quelques événements historiques favorables a abouti à la rentrée à Moscou de l'émissaire du prince de Valachie, Isaia, à la suite d'un concours de circonstances politiques unique; I. Mazepa s'y trouvait aussi (septembre 1689), pour faire preuve de sa fidélité au nouveau tsar Pierre I, qui avait mis fin au règne de Sofia et du prétendant à la couronne, V.Golitan. Etant donné ses plans politiques externes à long terme d'orientation sud et sud-ouest, le nouvel empereur avait besoin d'alliés comme l'hetman de l'Ukraine et le prince de Valachie, qui ont réussi à gagner la confiance totale du tsar.

A l'égard d'I. Mazepa, M. Kostomarov écrivait entre autres: «Le jeune tsar l'a pris en amitié et il l'a désormais considéré un sujet obéissant». Ce n'est pas par hasard qu'à ces deux personnalités – I. Mazepa (en raison du support militaire effectif accordé au tsar à la fin du XVIIème siècle durant ses campagnes contre les Turques) et C. Brancoveanu (en raison de l'aide apportée à la réussite des négociations de paix russo-turques au début du XVIIIème siècle) on a décerné, en 1700, le cordon de l'Ordre «Saint André le Premier Appelé» — la distinction la plus haute instituée par Pierre I même cette année-là. I. Mazepa a été la seconde personne, après le chancelier russe G. Golovkin, qui a reçu cette distinction (*photo 6*), immédiatement suivi par C. Brancoveanu. Ce n'est pas toujours par hasard que le diplomate français J. Balusen, en son chemin vers Moscou, en visitant l'hetman Mazepa à Batourine, a vu dans la salle officielle de son château, à côté des portraits du tsar, du sultan, des rois de France et de Pologne, les figures d'autres princes, parmi lesquelles il y avait peut-être celle de C. Brancoveanu.

Pourtant Mazepa n'a pas du tout exclu, comme on le sait bien, la possibilité de constituer une vaste coalition antirusse, englobant la Suède, la Pologne et la Turquie, dans laquelle un rôle important reviendra à la Valachie et à la Moldavie, pays vassaux de l'Istanbul. Dans cette conjoncture, on ne peut pas contester l'opinion de V. Marocikin – l'un des premiers chercheurs ukrainiens qui a analysé le rôle et la place d'I. Mazepa dans l'histoire de l'Ukraine et qui, une fois notre indépendance acquise, écrivait sans équivoque, dans un article paru dans la revue «Ukraine» (numéro 6 de l'an 1990): «L'hetman de l'Ukraine rêvait à la libération de son pays de la tyrannie tsariste et il cherchait d'alliés dans ce but». En tel cas, il s'agit probablement non seulement du roi de Suède, Charles XII, mais aussi d'autres alliés potentiels.

Par ailleurs, les mêmes considérations ont porté peut-être I. Mazepa à «entretenir en secret des rapports diplomatiques avec le prince Constantin Brancoveanu». Dès lors que la partie ukrainienne ne dispose à présent d'arguments suffisants pour en faire preuve, étant donné que tout ce qui était lié au nom d'I. Mazepa a été soit impitoyablement détruit durant 300 ans, soit éparpillé à Istanbul ou dans les autres capitales européennes, on focalise notre attention

sur les données existantes relatives à l'activité de la chancellerie de C. Brancoveanu et les méthodes du prince de faire sa courrier. Selon les affirmations de son secrétaire personnel, l'Italien Anton Maria Del Chiaro, le prince de Valachie «était ponctuel et habile non seulement dans toutes les affaires internes, mais aussi dans celles étrangères, en entretenant une correspondance active à l'aide de quelques scribes bien payés, connaisseurs en langues italienne, latine, allemande, polonaise, grecque et turque, ainsi qu'au moyen des secrétaires qui parlaient le russe, l'hongrois et le russe slave (à lire: l'ancien ukrainien— n. a.).

Afin d'intensifier les contacts avec l'Ukraine avoisinante, mais aussi avec la Russie lointaine, C. Brancoveanu a fondé auprès du palais princier de Bucarest une école slave spéciale à laquelle il a affecté un espace afférent à l'église de Saint Sava. Il est aussi important de mentionner que, outre la chancellerie princière, il y avait un secrétaire spécialement pour la langue ukrainienne ancienne, appelé Teodor Corbea (1670–1725) qui s'était instruit à Kyiv et y a passé également les dernières années de sa vie, en éditant le Psautier en vers. Ces démarches témoignent de l'abondante correspondance qui se portait entre Constantin Brancoveanu et I. Mazepa. Il est intéressant de mentionner que le frère de Teodor Corbea, Davyd, connaissait tellement bien la langue ukrainienne qu'au cours de ses voyages fréquents sur le territoire de l'Ukraine, en vue d'assurer le courrier entre Bucarest et Batourine, il utilisait des documents émis sur le nom du commerçant ukrainien Ivan Davyd. Après sa mort, le 11 août 1707, Davyd a été enterré à Petcherska Lavra, en signe de reconnaissance de ses mérites envers l'Ukraine de ces temps-là. Un autre argument en faveur du thèse affirmant la confidentialité des rapports mutuels peut être représenté par le fait que tant l'hetman de l'Ukraine que le prince de Valachie utilisaient, en cas de besoin, de textes confidentiels codifiés par une combinaison de chiffres. I. Mazepa portait avec soi en permanence ce code chiffré, enfermé dans un médaillon, à côté d'une croix. Parmi les membres de la chancellerie de l'hetman, seul le secrétaire P. Orlyk connaissait le chiffre; quant aux membres de la chancellerie de C. Brancoveanu, deux personnes seulement savaient le code: le Grec levantin de Kios, Nicola de Porta, et le Grec Spiridon.

De plus, en acquérant la confiance totale du tsar russe, Pierre I, jusqu'à octobre 1708, à savoir jusqu'au dernier jour avant de se rallier à cause du roi de Suède, Charles II. Mazepa a joué le rôle d'intermédiaire dans la distribution du courrier entre C. Brancoveanu et Pierre I. Pour accomplir sa mission, il utilisait avec un égal succès l'infrastructure préservée depuis Bogdan Hmelnytskyi: en vue de simplifier l'échange d'informations entre les Cosaques et leurs alliés moldaves, le secrétaire de l'hetman, I. Vyhovskiy, et le prévôt de la ville de Sorooca (Moldavie), S. Lupu, ont fondé, le 21 août 1654, un service postal permanent sur les deux rives du Dniestr. Par conséquent, à la fin du mois d'août de l'an 1704, le prince de Moldavie écrivait à Mazepa qu'«en profitant de la guerre entre le tsar et le roi de Suède (il s'agit de la Grande Guerre du Nord entre 1700–1721 — n. a.), les Turcs ont l'intention de s'allier avec les Suédois et, d'un moment à l'autre, les Tatars vont se ruer contre l'Ukraine». Plus tard, I. Mazepa a commencé à utiliser efficacement ce service postal, en traversant le Dniestr à l'aide du pont près des forteresses de Sorooca et Bender, afin d'entretenir des rapports non seulement avec Iași, mais aussi avec Bucarest. Ces contacts continuaient à se réaliser par le passage du Danube, dans la région de Galatzi. On établissait ainsi de nombreuses relations entre l'hetman de l'Ukraine, un croyant convaincu, et les patriarches du Proche-Orient, principalement de l'Eglise du Saint Sépulcre de Jérusalem, où I. Mazepa désirait être enterré.

On doit surtout souligner que, pour ce qui concerne Brancoveanu, avant le moment de sa nomination comme prince de Valachie, l'Ukraine ne représentait pas une terra incognita. Dès la fin de l'été de l'an 1678, après que les armées ottomanes aient occupé, le 21 août, le Tchyhyryne, Gheorghe Duca, le prince de Valachie à cette époque, a amené avec lui en Ukraine le jeune C. Brancoveanu. Cette incursion a positivement influencé sa décision ultérieure visant à l'établissement de rapports étroits avec I. Mazepa. Parmi les considérations politiques qui ont contribué d'une manière décisive au développement de ces relations, on nomme le déclin graduel, mais irréversible, du pouvoir politico-militaire de l'Empire Ottoman. Un signe convaincant de ce déclin a été représenté par la défaite des Turcs à Hotin, en 1621, et l'assaut échoué de Vienne de 1683, des

événements d'une importance historique capitale pour le destin de l'Europe. Au cours de ces événements, un rôle essentiel reviendra à la force militaire des Cosaques ukrainiens, alimentant les actions et les plans anti-ottomans de la nouvelle génération de leaders de l'Europe Orientale qui militaient pour la liberté et dont I. Mazepa et C. Brancoveanu faisaient partie. Dans moins d'une année, avant l'élection d'I. Mazepa comme hetman de l'Ukraine, la Russie dans laquelle l'Ukraine de la rive gauche du Dniπρο était englobée, s'est rallié, le 24 juin 1686, à «la Sainte-Ligue — alliance entre l'Empire Habsbourg, Rzeczpospolita et la République de Venise, constituée en 1684 et orientée contre la Turquie. De la part de Valachie, les pourparlers visant à une éventuelle adhésion à la Ligue ont été dirigés personnellement par C. Brancoveanu, au cours des années 1687–1688, jusqu'à son élection, le 29 octobre 1688, au rang de prince régnant de ce pays.

On doit oublier ni l'influence positive exercée par C. Brancoveanu sur la conduite politique de son protégé, le jeune prince de Moldavie, C. Duca, influence qui a mené celui-ci, au milieu des années '90 du XVIIème siècle, à promouvoir une attitude favorable aux intérêts politiques externes d'orientation sud-ouest de l'hetman I. Mazepa. Par ailleurs, cette attitude avait comme résultat, à son tour, un impact positif sur la réception par I. Mazepa des aspects relatifs à l'élément moldo-valaque de sa politique. C'est ainsi que, au début de sa fonction, I. Mazepa a appuyé le colonel moldave Dumitrașcu-Raicea de Pereiaslav, en lui conférant, par un acte universel, le droit de gouverner le village de Berezan et en se montrant tolérant quand celui-ci, «d'origine moldave, a nommé des compatriotes à la tête de ses escadrons de Cosaques». C'est bien connu que l'un des plus importants partisans d'I. Mazepa a été Danylo Apostol, le commandant de Myrhorod, originaire de Moldavie, qui a accompagné l'hetman à Moscou, pendant le coup d'Etat de Pierre I, puis plus tard — en 1708, il s'est rallié à la cause du roi Charles XII, en imitant le leader ukrainien. La tolérance envers ses voisins moldaves, la collaboration avec ceux-ci caractérisent pratiquement toute la durée de 22 ans d'hetmanat d'I. Mazepa. Par exemple, après avoir uni, en 1703, l'entière Ukraine de la rive droite du Dniπρο, en chassant du trône S. Palii, l'hetman ne s'est pas opposé à

ce que les régiments de Bratslav et Mohyliv soient commandés par les Moldaves «Ivan Grigoras, surnommé aussi Ivanenko, et Savva Volosyn» — conformément aux affirmations de M. Kostomarov. Ils faisaient partie, tout comme le colonel Spak, des chefs des paysans insurgés pendant la campagne de Samus (1702); après l'étouffement du mouvement, ils «ont traversé le Dniestr et sont apparus de nouveau en Ukraine». En peu de temps, «Ivanenko s'est emparé de Vinnytsia et Bratslav» et, après son entrée au service du tsar, on lui a conféré le titre de colonel de Dubasar.

Pourtant, quant à l'analyse de la correspondance diplomatique confidentielle directe entre I. Mazepa et C. Brancoveanu, en dépit des intérêts similaires et des nombreuses ressemblances en ce qui concerne le destin personnel, les chercheurs se heurtent à des difficultés liées surtout au fait que, selon quelques chercheurs roumains, «le successeur de Mazepa, Pylyp Orlyk, dans le désir d'obtenir la sympathie des Turques, rend au sultan de Constantinople (en 1711 – n. a.) le courrier de Constantin Brancoveanu et I. Mazepa». En témoignage de la bienveillance temporaire de P. Orlyk envers la Porte Ottomane, manifestée, bien sûr, au nom des idéaux d'indépendance de l'Ukraine, on peut mentionner la directive donnée personnellement aux émissaires cosaques avant leur départ à Istanbul, en 1711, où l'on précise, entre autres: «En même temps, l'hetman et les envoyés extraordinaires doivent demander avec révérence, au nom de l'Illustre Hetman, au nom de toute l'Armée et au nom de l'Ukraine entière, de la bienveillance et de la pitié...»

Quant au rôle d'intermédiaire de l'hetman ukrainien, afin d'assurer la distribution du courrier entre les princes de Moldavie et de Valachie et le tsar russe, autant les sources roumaines que celles ukrainiennes se montrent plus riches en informations. On a gardé, par exemple, des dizaines de lettres du prince C. Brancoveanu adressées à Pierre I et à d'autres officiels russes, dans lesquelles on précise assez souvent qu'un courrier ou l'autre est envoyé à Moscou par l'intermédiaire de l'hetman I. Mazepa ou qu'il est reçu de la part de celui-ci et envoyé à Istanbul. Des 282 lettres au moins à caractère politico-diplomatique envoyées par C. Brancoveanu au dehors de Valachie, une grande partie a été adressée à I. Mazepa personnellement ou a passé, en transitant Moscou, par ses mains. C'est

pourquoi on est d'accord avec l'affirmation de P. Cernovodeanu, chercheur roumain qui s'est préoccupé de l'activité diplomatique de C. Brancoveanu, que celui-ci a entretenu confidentiellement «une échange fructueuse de lettres au moyen desquelles il transmettait également... quelques informations à caractère politique et militaire concernant les Turcs.»

La collaboration active d'I. Mazepa avec C. Brancoveanu et, concomitamment, avec toute la pléiade des princes moldaves contemporains à l'illustre hetman ukrainien (malheureusement, ces princes changeaient très souvent, tandis que I. Mazepa et C. Brancoveanu, à leur honneur et bonne réputation, sont restés à la tête de leurs propres peuples pendant plus de 20 ans) dans le domaine culturel et spirituel, a eu des résultats positifs. On a délimité le cadre de leur coopération en vue de constituer une virtuelle alliance exclusivement orthodoxe ukrainienne—mol-do—valaque—russe, traditionnellement orientée contre la Porte Ottomane, ainsi que contre les intentions accaparatrices de Rzeczpospolita et de l'Empire Autrichien envers les pays du Danube. Dans cette conjoncture, l'immense potentiel humain, économique, politique, militaire et spirituel de l'Ukraine, avec son unique centre religieux — Petcherska Lavra de Kyiv, offrait aux peuples balkaniques l'espoir de réaliser un jour leurs aspirations visant à la libération du joug turque. Les intérêts des chrétiens orthodoxes de Balkans et du Proche-Orient ont bénéficié d'un support matériel et financier substantiel et constant de la part de l'hetman de l'Ukraine, I. Mazepa, qui, dans beaucoup de situations, initiait des actions communes ou appuyées par la Moldavie et la Valachie, étant donné qu'au-delà de leurs frontières se préfigurait l'espace des confrontations acharnées entre le monde chrétien et celui musulman.

L'activité politique et la correspondance diplomatique de l'hetman ukrainien, ainsi que celles des princes moldaves et valaques, envisageaient aussi la constitution d'une éventuelle alliance politico-militaire, antérieurement mentionnée, des pays orthodoxes — la Valachie, la Moldavie, la Russie et, évidemment, l'Ukraine — ainsi que la surveillance de la position de l'Empire Ottoman et des Tatars de Crimée envers l'Ukraine.

En tant que l'homme politique sur la grande scène européenne et mécène à l'échelle de la foi orthodoxe en général, I. Mazepa connaissait très bien non seulement les problèmes des pays du Danube, mais aussi les problèmes de l'Europe dans ses grandes lignes. Le diplomate français mentionné ci-dessus, Jean Baluse, en accomplissant, vers la fin de l'année 1704, sa mission d'intermédiaire de Pierre I, est ainsi arrivé à la résidence de Batourine de l'hetman de l'Ukraine, pour lui rendre le courrier; après avoir rencontré celui-ci personnellement, il a envoyé une lettre à Paris, dans laquelle il caractérisait l'hetman de la façon suivante: «Il a une grande expérience dans le domaine de la politique et, à la différence des Moscovites, il se préoccupe et il est au courant de la situation des pays étrangers». C'est ainsi qu'il n'a eu aucune difficulté à initier une correspondance abondante, y compris chiffrée, avec ses contemporains de la capitale de Moldavie — Iași et de Valachie — Bucarest. Par conséquent, en parcourant la lettre d'I. Mazepa, envoyée de Batourine, le 20 octobre 1693 et adressée à Pierre I, on apprend qu'«il a envoyé déjà une lettre spéciale aux princes valaque et moldave, vu que le prince moldave lui a répondu quelques fois qu'il consent à ce que les commerçants grecs aillent avec leurs marchandises de la rive russe, sur l'ancien chemin, directement à Iași, ayant l'espoir de leur complète sûreté». A l'intermède du commerçant Sava Oleferov de Nijyn, «en considérant les commandants polonais qui se trouvent à Nemyriv et Soroca et surveillent tout ce qui se passe — I. Mazepa notait — on ne peut pas envoyer et écrire ouvertement aux princes», l'hetman ukrainien a contacté premièrement le prince de Moldavie à cette époque, Constantin Cantemir, et ensuite celui de Valachie, C. Brancoveanu, avec lequel il a entretenu une longue correspondance secrète.

Située sur l'orbite de la communication diplomatique, culturelle et spirituelle intense de l'Ukraine avec l'Europe du Sud-Ouest et avec le Proche-Orient, bien qu'elle soit strictement contrôlée par la Turquie, la Moldavie ne pouvait pas rester en dehors de ce processus. L'émissaire d'origine ukrainienne du prince moldave, Ivan Bilevyci, en son chemin vers Moscou et de retour, en novembre 1690 et en mars 1691, a ainsi examiné en détail avec l'hetman de l'Ukraine les modalités envisageables de résistance contre la pres-

sion turco-tatare. Par ailleurs, dans la lettre d'I. Mazepa évoquée ci-dessus, on précisait que «le prince moldave m'a envoyé le messager mentionné (Sava Oleferov — n. a.) et m'a transmis par son intermédiaire plusieurs mots chiffrés, dont j'ai compris que lui, le prince, veut correspondre avec moi, mais non par des lettres ordinaires, mais en utilisant le code chiffré». On doit souligner que la correspondance secrète des princes moldave et valaque était, en général, accompagnée de renseignements précieux transmis au moyen de messagers de confiance, concernant les actions militaires de l'Empire Ottoman et les plans des Tatars de Crimée subordonnés à la Sublime Porte. Ces renseignements étaient d'une importance cruciale pour I. Mazepa en sa qualité d'hetman de l'Ukraine, dont le sort dépendait dans une grande mesure des intentions politico-militaires de la Turquie. La lettre d'I. Mazepa adressé de Batourine, le 26 novembre 1696, à Pierre I, en constitue un exemple édifiant. Dans cette lettre, on relate en détail la rentrée de Iași des messagers personnels, qui ont raconté que «le prince moldave possède des informations selon lesquelles le khan de Crimée a ordonné à toutes les hordes de Crimée et Bilhorod (disloquées autour de la ville de Bilhorod-Dnistrovsk — n. a.) à se préparer pour la campagne militaire de cet hiver contre l'Etat protégé par Dieu, l'Ukraine».

I. Mazepa a longtemps employé des messagers moldaves, bulgares et serbes, qui étaient moins passibles d'être soupçonnés par les agents russes. C'est ainsi que le messager moldave assurait le courrier secret de l'hetman de l'Ukraine avec la princesse Hanna Dolska (*photo 7*) – la première épouse du prince M. Vysnevetkyi, tante du roi de Pologne, Stanislaw Leszczyński. A son tour, celle-ci assurait le contact avec le roi, avant l'action armée historique d'I. Mazepa, au cours de l'automne de l'année 1708. Dans la lettre chiffrée que Mazepa a reçue de la princesse H. Dolska à Kyiv, le 16 septembre 1707, on avait inséré aussi un billet de S. Leszczyński dans lequel le roi promettait d'«accueillir paternellement les Cosaques et répondre à leur souhaits».

«La princesse Dolska m'a envoyé cette lettre par l'intermédiaire d'un Moldave, en la cachant dans la casquette du messager», — c'est ainsi que l'hetman, dans le tard d'une nuit d'automne, informait son secrétaire général, P. Orlyk, sur la correspondance reçue

de Pologne dans laquelle S. Leszczynskii présentait ses propositions relatives aux futures relations politiques réciproques, orientées contre la Russie. Ces pourparlers ont été finalisés au début de l'année 1708, par la conclusion d'un pacte formel entre l'hetman I. Mazepa et le roi S. Leszczynski.

Evidemment, ce jeu dangereux pouvait avoir des conséquences imprévisibles pour I. Mazepa, comme le démontre l'histoire passée en 1708 (à savoir avant que l'hetman de l'Ukraine ne se rallie à cause de Charles XII et S. Leszczynskii); cette histoire fait référence dans une certaine mesure aux événements qui avaient lieu en Moldavie. Elle a été amplement décrite par M. Kostomarov: «Un informateur est venu à nouveau — écrit-il — en apportant des preuves sur l'intention de Mazepa de trahir le tsar: il s'agit du cavalier à peine christianisé Miron, qui s'est délivré de l'esclavage turc. A son arrivée à Kyiv, il a annoncé la personne indiquée qu'il a rencontré à Iași un habitant de l'endroit nommé Vasył Drozdenko; ce Drozdenko était le fils de l'ancien colonel de Bratslav, Drozd, l'adversaire le plus acharné de Doroshenko, qui, en le prenant en otage, l'a fait fusiller. Drozdenko a dit à Miron: «L'année passée, j'étais en Pologne et je me trouvais à côté du roi Stanislav justement dans le moment où un émissaire musulman, en même temps qu'un moine est venu chez lui. Le moine apportait une lettre de la part de l'hetman Mazepa. La lettre a été lue devant l'émissaire musulman; dans la lettre, on promettait que l'armée cosaque, à côté de celle polonaise et des Tatars de Crimée, combattrait contre l'armée du tsar. L'informateur Miron a été envoyé de Kyiv au département des ambassades (à savoir à Moscou — n. a.). Il y a dit que Drozdenko lui a ordonné de communiquer ce fait au tsar, au nom de la foi orthodoxe commune, étant donné que son père a été colonel à Bratslav dans la période de l'Etat moscovite. A Moscou on n'a pas cru à cette dénonciation, le tsar consolant l'hetman par un écrit bienveillant. La manière dans laquelle le gouvernement a traité la dénonciation est dû à la précédente dénonciation calomnieuse contre Mazepa; mais, selon que l'on voit, l'information de Drozd était correcte et relatait la visite de l'ex-prélat bulgare ou serbe à Stanislav».

Les relations d'I. Mazepa avec les princes de Moldavie avoisinante se sont toujours caractérisées par une si grande confiance

que ces derniers, en raison des fréquents changements forcés disposés par le sultan turque, demandaient l'asile politique à l'Ukraine, pour eux, pour leurs gens de confiance ou pour leur famille. Pendant l'automne de l'an 1696, à Batourine sont ainsi rentrés de Iași non seulement le messenger personnel de l'hetman chargé de la relation moldo — valaque, Petro Volosyn, mais aussi «une personne importante de là-bas, appelée Ivan Drahynyci, qui a été jadis, pendant quelques années, gouverneur de la ville de Nemyriv, de l'autre côté du Dniestr, nommé par le prince Duca (Constantin Duca, 1693–1695 — n. a), puisque, à cette époque, Duca régnait sur ce côté», conformément aux notes de Mazepa. Dans la même lettre, l'hetman ukrainien communiquait au tsar que «Ivan Drahynyci restera auprès de nous, à Batourine, parce qu'il veut vivre ici, en Ukraine, en y amenant aussi de Moldavie sa femme et ses enfants... Il y a chez nous encore un homme, qui este venu en même temps qu'eux, à savoir avec Petro Volosyn et Ivan Drahynyci; il est d'origine d'Ukraine et il a laissé là-bas, à Iași, sa femme et ses enfants, étant donné que le prince moldave l'a envoyé spécialement avec eux, en lui ordonnant de me rendre une lettre chiffrée; dans cette lettre, on dit que lui, le prince (Antioh Cantemir: 1695–1700; 1705–1707 — n. a) veut correspondre avec moi en secret, et je doit garder auprès de moi cet homme-là...»

C. Brancoveanu, à son tour, s'est adressé, en 1697, à l'intermédiaire de son messenger D. Corbea de Varsovie (avec laquelle Mazepa entretenait traditionnellement de bons rapports, puisqu'il avait grandi dans la capitale de Pologne, en tant que fonctionnaire du roi) au représentant officiel de la Russie à Varsovie, A. Nikitin, soulevant la question de la constitution d'une alliance éventuelle. D. Corbea avait également la même mission à accomplir pendant son chemin de retour à Bucarest à travers Cernăuți, où il propose au prévôt local — le représentant de Moldavie, C. Turculeț, de sortir de la soumission militaire envers la Pologne et se rallier aux plans des peuples orthodoxes de s'opposer à l'expansion ottomane. En anticipant les événements, on mentionne aussi que le prince valaque s'est prononcé plus tard en faveur du commandant de la ville de Cernăuți, plus précisément le 2 août 1704, quand il a adressé une demande dans ce sens au roi de Pologne à cette époque, August II, qui était alors en

relations d'alliance provisoire avec la Russie, donc avec I. Mazepa, contre le roi de Suède, Charles XII.

En outre, le 16 septembre 1697, C. Brancoveanu adresse à son voisin de l'est la demande de lui envoyer deux mille de fantassins et une mille de cavaliers, y compris «des Cosaques», contre les Tatars de Bugeac qui, en tant qu'alliés fidèles de l'Empire Ottoman, ravaageaient les pays voisins du Danube. Il affirmait que «la Valachie et la Moldavie étaient prêtes à combattre pour leur libération de l'oppression turque et à s'opposer aux pressions autrichiennes et polonaises». La disponibilité de Moldavie était confirmée aussi par l'émissaire de ce pays, Sava Constantin, qui, en mai 1698, a engagé de longs pourparlers «à Batourine, la résidence de l'hetman de l'Ukraine», à la fin desquels il est parti pour Moscou. Après presque six mois, le 10 septembre 1698, l'émissaire du prince valaque était chargé de demander l'aide des Ukrainiens et des Russes afin de délivrer de la soumission turque le Delta du Danube; dans ce but, il considérait qu'«il serait suffisant que quatre mille de fantassins et dix mille de cavaliers se déplacent vers la Moldavie sur le chemin de Kaniv»; on y bénéficiait également de l'appui «de Constantin Turculeț — le commandant de Cernăuți, et, à la fois, du chef ... des unités moldaves... locales, composées de dix mille de cavaliers d'élite». La Valachie s'obligeait à offrir aux forces armées communes ukrainiennes et russes, sauf l'aide exclusivement militaire proprement — dit, des provisions — du blé, du miel, du beurre, ainsi que des chevaux, des bœufs, des moutons et même des matériaux pour la construction des navires.

A remarquer que, à partir du moment de la signature, le 24 octobre 1698, de l'armistice de Karlowitz entre l'Autriche et la Pologne, d'une côté, et la Turquie, d'un autre côté, et jusqu'aux premiers jours de l'an 1700, on a créé une conjoncture politique, diplomatique et militaire favorable au renforcement des relations mutuelles entre I. Mazepa et C. Brancoveanu. L'explication de ce phénomène réside dans les changements à caractère stratégique de l'attitude de Moscou envers la position politique que l'Ukraine était obligée d'adopter à cette époque. La sortie de la Russie du processus de négociation entamé entre les principales puissances européennes et son engagement dans des pourparlers russo-turques séparées, à Istanbul, achevés par la conclusion du traité de paix du 23 juillet 1700, ont

constitué un signal convaincant qu'à l'est des pays de Danube, traditionnellement liés par leur foi orthodoxe, une nouvelle et forte puissance politico-militaire venait d'apparaître. Tous ces événements ont «délié» les mains du prince valaque qui, au début du XVIIIème siècle, a commencé à se réorienter décisivement vers l'est. Dans ce contexte, C. Brancoveanu offre son aide au représentant officiel de Pierre I, E. Ukraintsev, au cours des négociations évoquées ci-dessus avec la partie turque, des négociations achevées avec succès en faveur du voisin du nord-est: l'Empire Ottoman a accepté le transfert de la Mer Azov et des territoires adjacents dans la propriété de la Russie, en l'épargnant aussi du paiement des tributs annuels dus aux khans tatars.

Quant à la réorientation de C. Brancoveanu vers l'est, il est important de mentionner la relance, le 16 septembre 1697, des relations diplomatiques avec la Russie, événement au cours duquel l'hetman de l'Ukraine a joué un rôle significatif. Par conséquent, le 3 octobre de la même année, I. Mazepa a reçu l'émissaire du prince valaque, G. Castriotul, qui se dirigeait vers Moscou et, avant d'arriver au point terminus de son voyage, a informé Pierre I sur les aspects les plus importants de la mission de l'émissaire, en contribuant ainsi à sa réussite. Par la suite, toute la correspondance entre C. Brancoveanu et Moscou se portait par l'intermédiaire d'I. Mazepa, dont les messagers se rencontraient avec le prince valaque et ses représentants d'habitude au palais de Mogoșoaia (*photo 8*). Dans une lettre personnelle, datée le 27 mars 1700, adressée à son émissaire à Moscou, C. Brancoveanu écrivait ainsi, entre autres, qu'«à partir du mois de janvier et jusqu'à présent, j'ai écrit cinq fois et j'ai envoyé quatre paquets de lettres reçues de la part du diacre de la Douma (E. Ukraintsev d'Istanbul — n. a.) qui nous a prié avec insistance de les transmettre dans la même forme à l'hetman». On mentionne, dans le présent contexte, que il s'y agit seulement d'un bref délai, de trois mois, à partir du début de l'année 1700, quand I. Mazepa a reçu de C. Brancoveanu cinq lettres manuscrites. On peut pourtant supposer, avec plus ou moins de probabilité, que, jusqu'à 1708, il y a eu un grand nombre de telles lettres, qui attendent encore à être découvertes par les chercheurs ukrainiens. C'est aussi le cas d'une série de documents, comprenant la lettre du 5 février 1707

écrite par le prince valaque à Târgoviște, dans laquelle il appelle son contemporain ukrainien Mazepa «Son Altesse, l'hetman de Zaporijia», ainsi que le message chiffré du 23 mars 1708, à savoir six mois avant la décision d'I. Mazepa de se rallier à la cause de Charles XII, message envoyé au chancelier russe G. Golovkin, dans lequel on souligne clairement le rôle d'intermédiaire de l'hetman ukrainien et la confiance qu'on lui accordait en tant que garant d'une correspondance ininterrompue entre la Valachie et la Russie. Cette conclusion dérive de l'expression suivante de C. Brancoveanu à propos de ses lettres: «... que je renvoie à l'intermède de mon homme de confiance à son altesse, monsieur l'hetman, conformément à votre tâche antérieure, sans douter que celui-ci les transmette, sans aucun délai, par l'intermédiaire de ses gens, là où vous vous trouverez».

Tout ce courrier et toute cette messagerie — c'est bien connu que C. Brancoveanu envoyait à I. Mazepa, en témoignage de son grand estime, mais aussi pour les transmettre à Moscou, de nombreux cadeaux, des objets précieux, du vin et même des produits et des grandes sommes d'argent — se déroulaient au moyen des princes de Moldavie évoqués ci-dessus. La poste transitait le territoire de ce pays, tout en sachant que la qualité, l'état, l'opérativité et le destin futur des relations avec les personnes marquantes de Moscou dépendaient entièrement de l'hetman Mazepa.

La correspondance intense entre I. Mazepa et C. Brancoveanu, le rôle d'intermédiaire de l'hetman de l'Ukraine en tant que garant du courrier entre Moscou et Istanbul et à l'inverse confirme, encore une fois, la possibilité effective du leader ukrainien de discuter avec le prince valaque n'importe quel problème, y compris la question parrainage de l'impression de l'Évangile en arabe à la typographie envoyée par C. Brancoveanu, en 1706, à Alep (*photo 9, 10*). Ce parrainage s'inscrit dans un projet plus vaste de soutien financier et matériel accordé par I. Mazepa à l'Église Orthodoxe du Proche-Orient. Ipolyt Vysenskyi, représentant de l'archevêque de Cernihov, Ivan Maksymovyci, qui apportait traditionnellement à l'Église du Saint Sépulcre de Jérusalem des cadeaux de prix de la part d'I. Mazepa, a passé aussi, pendant l'hiver de l'année 1707, par Bucarest. On a gardé jusqu'à présent les impressions de Vysenskyi suscitées par la ville de Bucarest qu'il décrit comme «une ville très grande, avec de

beaux palais» (*photo 11*). I. Vysenskyi a refait pratiquement le chemin fréquenté par les générations antérieures de ses compatriotes, y compris par les pèlerins Makarie et Silvestru de Novhorod-Siversk qui, en 1704, ont visité, avec l'accord d'I. Mazepa, les lieux saints du Moyen-Orient, en passant par Batourine et en traversant le territoire des pays du Danube. La ville de Tchernigiv, à son tour, a offert son hospitalité, au cours des années 1704–1706, à l'ecclésiastique moldave Pahomie, auquel I. Maksymovyci a donné le livre «Des signatures mouillées» et qui plus tard, en 1717, occupant le rang d'évêque de Roman (ville de Moldavie) à la date de son trépas, a été enterré à Petcherska Lavra de Kyiv.

Une histoire très intéressante vient à confirmer le fait qu'I. Mazepa entretenait des rapports étroits avec les orthodoxes du Proche-Orient qui transitaient le territoire de Moldavie et de Valachie, d'où le chemin des émissaires ukrainiens continuait vers le sud, au-delà du Danube. En juin 1707, l'hetman inspectait l'évolution des travaux de construction, à ses frais, des remparts à deux tours et trois portes entourant Lavra Petcherska (avec une longueur de 1190 m, une grosseur de 3 m et une hauteur de 7 m) qui ont transformé ce côté de la rive droite du Dnipro dans une vraie forteresse. «Quand on y a creusé le mont Pecerski — écrit-il M. Kostomarov — on a trouvé une grande quantité de monnaies... Le patriarche de l'Antioche, à lequel on a envoyé ces monnaies afin de les valuer, les a considérés comme d'origine assyriens». Le déplacement des messagers de l'hetman vers Antioche et de retour se réalisait probablement sur le chemin déjà vérifié, à savoir à travers les deux pays orthodoxes, la Valachie et la Moldavie. I. Mazepa confiait pleinement aux princes de ces deux pays, en évitant ainsi les espaces douteux du nord et du nord-ouest de la Mer Noire, entièrement contrôlés par les Tatars de Crimée et de Bugeac, ainsi que par leur suzerain, assez puissant à cette époque — l'Empire Ottoman.

On a mis en valeur jusqu'ici le rôle des pays du Danube en tant que pont de liaison, y compris entre l'Eglise de l'Europe Orientale et du sud-est et les croyants orthodoxes de l'espace musulman. Dans cette conjoncture, on peut admettre avec assez de probabilité qu'au cours de nombreuses visites rendues par le Patriarche de l'Antioche et le métropolite d'Alepp Atanasii, dans ces pays, il est aussi

entré en contact avec l'hetman de l'Ukraine, qui a approuvé le financement de l'impression de l'Évangile en arabe. Concomitant aux autres pas concrets orientés vers l'appui de l'Église Orthodoxe du Proche-Orient qui, à partir de l'année 1516, gémissait sous le joug ottoman (par exemple, les patriarchies de Jérusalem, d'Alexandrie et d'Antioche — la dernière d'entre elles fondée en 38 av. J—C. par les apôtres Pierre et Paul — n'avaient pas le droit de bâtir des églises et d'imprimer de la littérature ecclésiastique, tandis que les croyants orthodoxes étaient privés du droit de vivre librement dans le monde musulman), le leader ukrainien a fait un pas d'une importance inégalable, qui a éternisé sa mémoire. On doit préciser que les rapports étroits qu'I. Mazepa entretenait avec l'Église de Jérusalem joueront un rôle décisif dans son existence. Ils ont profondément influencé l'étape finale de la vie de l'hetman dans la ville moldave de Bender, aussi que l'inhumation ultérieure de ses ossements à l'église de Saint George de la ville roumaine de Galatzi, soumise à la Patriarchie de Jérusalem (c'est pour cela que, à l'origine, elle était connue sous l'appellation de l'église de Jérusalem, nom préservé dans la mémoire populaire jusque plus tard. Celle a été l'une des raisons pour laquelle les descendants de Mazepa ont décidé de l'y enterrer, vu la situation existante dans ce moment-là, mais aussi le dernier désir, exprimé oralement par l'hetman, d'être enterré à Jérusalem — n. a.).

La profonde reconnaissance que les chrétiens arabes ont éprouvée à l'égard d'I. Mazepa et qui s'est maintenue jusqu'aujourd'hui, en raison du soutien accordé à leur vie spirituelle résulte aussi de l'introduction à la version de 1708 de l'Évangile d'Alepp. Dans les pages trois et quatre de cette édition rare, en vers écrits en grec et arabe, on met en évidence le rôle à part joué par le «méritoire et beaucoup respecté Monsieur Ivan Mazepa..., une personnalité magnifique...», «réputée grâce à sa foi pure et sainte, qui a fait cadeau aux Arabes l'Évangile de tout son cœur plein de sagesse. En réponse à la question formulée — qui est celui qui «nous a offert ce noble livre» — les auteurs des vers en arabe disent: «C'est l'hetman Ivan Mazepa..., qui est devenu fameux en Ukraine grâce à son mérite et qui a enrichi la foi de celle-ci, a éternisé sa gloire, l'homme qui personnifie sa noblesse et a disséminé sa réputation» (*photo 12, 13*).

Toute l'activité de Mazepa relative à la traduction en arabe de l'Évangile et son impression à Alep se réalisait avec la connaissance et l'appui du prince valaque. Évidemment, la position anti-turque de C. Brancoveanu ne pouvait pas être ignorée à Kyiv ou à Moscou, qui s'en rendaient compte et estimaient non sans fondement que les actions du prince de Valachie pouvaient entraîner des contre-mesures dangereuses pour sa vie, surtout de la part d'Istanbul. C'est justement ce qui s'est en fait passé plus tard, en 1714, quand le prince valaque a été impitoyablement exécuté à la commande des autorités ottomanes. Il y a un moment qui marque l'apogée de la collaboration entre I. Mazepa et C. Brancoveanu: le 17 janvier 1701, on établit que, au cas où la vie du prince et des nobles de son entourage serait en danger, l'Ukraine leur accordera éventuellement le droit d'asile politique. Donc, dans la lettre de réponse du 1er janvier 1701, adressée à Pierre I, C. Brancoveanu exprimait sa sincère reconnaissance pour le document spécial qui lui a été envoyé et par lequel on confirmait la disponibilité de recevoir le prince valaque en Ukraine. Le tsar ne pouvait pas prendre une décision d'une telle importance sans la soumettre en préalable au jugement d'I. Mazepa et sans que l'hetman ne prenne conscience de la responsabilité résultant de cette question vitale pour les États impliqués.

Toutefois, à cette époque personne, sauf peut-être le Grand Dieu, ne savait que l'Ukraine, bien qu'elle ait voulu accorder le droit d'asile à Brancoveanu, n'a pu jamais le faire; Brancoveanu et ses quatre fils ont été tous exécutés par les Turcs, pour avoir avoué fermement leur foi dans Jésus Christ (le prince valaque a été d'ailleurs canonisé, en 1992, pour son aveu sacrificiel et ses actes caritatifs en faveur de la foi chrétienne; il figure à présent parmi les Saints de l'Église Orthodoxe Roumaine, à la suite d'une démarche qui pourrait encourager des intentions similaires dans le cas d'I. Mazepa). À l'échange, la destinée historique a voulu que la partie roumaine garde pour toujours les ossements d'I. Mazepa et les habitants de ce pays assurent la continuation de la mémoire de l'hetman de l'Ukraine durant 300 ans, jusqu'à nos jours, même dans des circonstances historiques défavorables, pendant lesquelles l'illustre fils du peuple ukrainien a été âprement persécuté, en aboutissant même à son anathématisation par l'Église Orthodoxe Russe.

II. La période moldave de la vie d'Ivan Mazepa, sa mort en 1709 et l'enterrement à Bender

L'auteur du présent ouvrage se propose comme objectif principal de ce chapitre la révélation de quelques sources inédites et moins connues en Ukraine, surtout des sources d'origine moldave et roumaine associées à la brève période de vie à Bender du fameux hetman de l'Ukraine et à sa mort, le 2 octobre 1709, ainsi que la systématisation des données existantes et la clarification de quelques événements historiques liés à la question ci-dessus mentionné.

Dans ce contexte, on a la joie de constater que tant les historiens de l'Ukraine que les spécialistes étrangers ont fait tous leurs efforts, au long du temps, mais surtout durant l'indépendance de l'Ukraine, afin de crayonner d'une manière professionnelle et correcte, la plus complète possible, la période de vie à l'étranger et la mort prématurée d'I. Mazepa. Par ailleurs, il y en a encore beaucoup d'aspects restés sans finalité, conduisant l'auteur à entreprendre de nouvelles recherches et études tant dans la République de Moldavie que sur le territoire de la Roumanie, dans le but d'apporter sa modeste contribution à la réhabilitation totale de la personnalité d'I. Mazepa, y compris à l'étranger, et à la reconstitution de l'image héroïque réelle du fameux hetman ukrainien.

On doit souligner dès le début qu'I. Mazepa avait appris, lors même de ses études à l'Académie de Kyiv et au Collège des Jésuites de Varsovie, assez beaucoup de choses sur la puissante, à cette époque, forteresse de Bender et sur la ville au même nom, situées en bas du Dniestr, tout près de l'Ukraine; de plus, plus tard, entre 1656 et 1659, il a acquit, en Europe, des connaissances d'artillerie en tant que moyen de regagner les redoutes fortifiées. En devenant hetman de l'Ukraine de la rive gauche du Dniro, I. Mazepa a participé quelque fois — en 1692 et en 1693, à côté du colonel S.Palii de Bila Tserkva, aux préparatifs visant à l'occupation de la forteresse de Bender; celle-ci était considérée par

l'Empire Ottoman comme un avant-poste important de Moldavie, pays qui figurait parmi ses vassaux.

Pourtant, Bender et ses alentours, dont l'histoire est liée, selon certains historiens, au nom du prince de la Rus' Galytsienne, Danylo, aux commerçants génois et, évidemment, à la Porte Ottomane, vont jouer un rôle fondamental dans la vie de Mazepa: c'est ici que l'hetman ukrainien a passé la dernière partie de sa vie et c'est toujours ici qu'il a trouvé sa mort tragique. Sans le moindre soupçon, I. Mazepa s'intéressait, jusqu'au dernier moment de son hetmanat, aux événements qui avaient lieu à Bender, comme d'ailleurs dans toute la région voisine de l'Ukraine, afin de se mettre au courant de tous les événements politiques et militaires en cours. Dès que le gouverneur turc lui ait conféré, au début du XVIIIème siècle, le statut de résidence, à la place de l'ancienne résidence de Babadag (ville sur le territoire de Dobroudja de l'actuelle Roumanie — n. a.), Bender s'est transformé dans un centre politique, diplomatique, militaire, économique et commercial, en devenant le principal post de contrôle, veillant à la tourmenté frontière du nord de l'Empire Ottoman. Selon les mentions bien fondées de G. Astvaturov, dans son étude sur l'histoire de Bender, «le très expérimenté gouverneur Iusuf-pacha, en arrivant à sa nouvelle résidence de Bender, a commencé non seulement à reconstruire la forteresse, mais à rétablir les contacts diplomatiques antérieurs et même à initier d'autres nouvelles. La fragilité du pouvoir central du sultan obligeait les politiciens des différents pays à s'adresser directement aux tout-puissants gouverneurs turcs. Les diplomates polonais et suédois se sont avérés les plus actifs, préoccupés par le raidissement des relations russo—turques. Pendant l'automne de l'année 1707, on a remarqué une intensification de la correspondance diplomatique turque-suédoise. Au début du mois de mai 1708, S. Leszczynski, le protégé de Charles XII, le roi de Pologne, envoie chez Iusuf-pacha, à Bender, le connétable de la couronne, Stanislav Tarlo. Par l'intermédiaire de celui-ci, l'émissaire d'I. Mazepa, lui aussi présent à Bender, «a appris en détail que le protégé de Stanislav Leszczynski, Monsieur Tarlo, demandait à l'intermède du gouverneur de Bender que la Porte vienne à son aide au moins avec une partie de la horde». G. Astvațurov

nous fournit des renseignements importants, conformément auxquels, outre les Suédois et les Polonais, l'hetman ukrainien I. Mazepa a commencé lui aussi à envoyer des émissaires. D'une part, la politique externe de l'hetman se caractérisait donc par une large marge d'indépendance par rapport à Moscou, associée, d'autre part, à un immense désir d'acquérir l'indépendance de l'Ukraine. «Le chef cosaque — continue-t-il l'auteur de l'étude sur la cité de Bender — agissait prudemment de façon que les partisans de Pierre I aient été longtemps incertains de la mission à Bender de l'homme de confiance d'I. Mazepa, le Grec Zgura, qu'il a envoyé au gouverneur de Silistre (jusqu'en 1700, la ville de Bender a été subordonnée au gouverneur de Silistre — l'actuelle Bulgarie — n. a.) avec des révérences, des cadeaux et des excuses en tant que réparation des offenses faites (les campagnes antérieures – n. a) à la horde de Bilhorod. M. Kostomarov précise quand même que Zgura a commencé à provoquer I. Mazepa, en l'instiguant à trahir ouvertement le tsar et à se rallier à cause de Pologne. Quant à cet aspect, le célèbre historien ukrainien a décrit de la manière suivante la situation délicate que l'habile hetman connaissait depuis longtemps: Monsieur Tarlo a écrit à l'hetman, le 9 juin (1708 — n. a), une lettre par laquelle il l'incitait à se rallier au roi de Suède et à Stanislav Leszczynski; il garantissait, au nom des deux rois, que l'armée de Zaporijia et tout le peuple ukrainien garderont tous les droits et les libertés antérieures et qu'on leur accordera d'autres nouveaux, à condition que l'hetman, en se délivrant du pouvoir du tyran, retourne au maître absolu de toujours et à la mère commune — Rzeczpospolita. Bien que lui-même nourrisse depuis longtemps, en secret, les mêmes plans, en connaissant en même temps la mauvaise foi et le rôle provocateur de Tarlo, I. Mazepa a envoyé une lettre à Golovkin, en lui présentant la situation et en lui demandant conseil. La tsar a ordonné à l'hetman à répondre à Tarlo «comme il trouve bon», probablement pour vérifier de nouveau le dévouement d'I. Mazepa aux intérêts de Moscou ou parce qu'il avait vraiment confiance en lui. Dans ces circonstances, l'hetman ukrainien a de nouveau réagi sagement. «Alors Mazepa — continue-t — il M. Kostomarov — a répondu à Tarlo, le 23 juillet (1708 — n. a.), qu'il doit mettre fin à ses tentatives de déterminer

lui, l'hetman, à renoncer à son dévouement au tsar, d'autant plus que son peuple n'acceptera à se rallier aux Polonais, à cause desquels ils ont souffert tant de malheurs», en cachant ainsi ses plans réels visant à l'adhésion à l'alliance politico militaire de Suède et de Pologne.

Il est intéressant aussi de préciser que, immédiatement après son action politico-militaire téméraire au cours du mois d'octobre 1708, I. Mazepa a envoyé de Bender à Iusuf-pacha par courrier une lettre à huit pages, en lui expliquant en détail les raisons qui l'ont déterminé à se rallier à la cause du roi suédois.

Par conséquent, la partie turque en général et le protégé d'Istanbul à Bender en particulier connaissaient bien les événements associés à l'option historique de 1708 d'I. Mazepa. En outre, ils surveillaient de près toutes les actions de l'hetman ukrainien depuis la première moitié de l'année 1709; c'est pourquoi la demande d'I. Mazepa adressée aux autorités turques, après la bataille de Poltava, de permettre à lui et au roi Charles XII de s'installer à Bender n'a surpris personne: ni l'Empire Ottoman, ni le gouverneur de Bender, ni le prince de Moldavie à cette époque, Mihai Racovita. On doit mentionner que Bender, comme destination d'un éventuel asile politique, a figuré dans les plans d'I. Mazepa aussitôt après Poltava. Mais, jusqu'à son installation, à côté des chefs des Cosaques et des Cosaques, dans cette ville moldave et ses alentours (*photo 14*), il avait encore un long chemin à parcourir et, comme les événements en ont fait preuve, pas du tout simple.

C'est ainsi qu'en juin 1709, l'initiative du déplacement rapide vers la frontière turque, à savoir vers le sud-ouest, a appartenu à I. Mazepa; après avoir pris conscience des dimensions de la catastrophe, de l'impossibilité de remédier la situation et des conséquences extrêmement périlleuses de son demeure dans la région de l'Ukraine, entièrement contrôlée par le tsar, Mazepa a essayé de convaincre Charles XII que la démarche envisagée représentait la seule solution possible. Quant au choix de Bender comme lieu de résidence, I. Mazepa a pris en considération plusieurs éléments: d'une part, le déplacement vers Crimée, en

tant qu'alternative, était dangereux, puisque, dix ans avant, l'hetman avait participé. On voudrait signaler, à ce moment du récit, une situation qui jouera un rôle important pendant la demeure de l'hetman ukrainien à Bender, ainsi qu'au moment sa mort: à l'occasion du passage du Dnipro à Perevolocina, Mazepa a réussi à prendre avec lui des objets de prix autant personnels que spécifiques à sa fonction, de l'argent, des pierres précieuses, de la vaisselle coûteuse, y compris deux barriques pleines de monnaies en or. Selon les mentions d'O. Subtelnyi, grâce aux cadeaux de valeur reçus du tsar, Mazepa a acquit, durant les 21 années de son hetmanat, presque 20 mille de domaines et il est devenu l'un des plus riches propriétaires de l'Europe.

C'est ainsi qu'I. Mazepa a réussi à transborder sur la rive droite du Dnipro, dans un climat de tranquillité, l'armée qui l'accompagnait, les membres de nombreuses famille cosaques et la fortune qu'il apportait. Les actions résolues de l'hetman ont définitivement convaincu Charles XII de se diriger vers Bender. Au dernier moment, quand même, le roi a abandonné la plupart de son armée sous la commande du général Levenhavpt qui, bientôt, pendant la poursuite des fugitifs, a été fait prisonnier par Pierre I. En apprenant que l'hetman et le roi se dirigent vers Bender des prisonniers suédois qui, après de durs interrogatoires, ont été soit exécutés sur-le-champ, soit envoyés en exil dans la lointaine Sibérie, le tsar a envoy an Mazepa, ils ne connaissaient pas les particularités des déplacements à travers la steppe plate et apparemment uniforme du côté de la Mer Noire.

Leur avance avait lieu dans les conditions du manque total d'eau potable et de nourriture, ainsi que dans les conditions dures du terrain de la steppe, foulé par les sabots de milliers de chevaux et d'un nombre encore plus grand de fantassins — des hommes paisibles accompagnés de leurs famille, marchant sous les rayons d'un soleil impitoyable, indifférent aux chagrins des gens. Les réfugiés rencontraient seulement de temps en temps une savane de tumulus appartenant à leurs ancêtres. La situation n'a pas eu un dénouement tragique, on en est convancu, seulement grâce au prestige du grand hetman ukrainien et à sa connaissance des particularités de la steppe du sud.

Bender a commencé à figurer plus clairement comme destination finale du recul forcé d'I. Mazepa et de Charles XII dans le message d'Abdurahman-pacha envoyé au sultan et au gouverneur de Bender après que l'hetman et le roi se soient adressés aux autorités turques de Oçakiv, en demandant secours, au passage de la rivière de Bug. Tout de même, le support technique limité reçu de la part des Turcs qui, après deux jours de négociations et à l'échange de deux mille de ducats, ont accepté à offrir aux réfugiés seulement cinq navires, s'est prouvé insuffisant pour le passage rapide du Bug. Cependant, comme le chroniqueur moldave Nicolae Costin, contemporain à ces événements le précise, «... les cavaliers moscovites ont rattrapé les Cosaques et les Moldaves, ont tué plusieurs d'entre eux ou les ont capturés et dévalisés... Et les cavaliers cosaques zaporogues qui se sont ralliés à la cause du roi suédois, accompagnés d'une partie des Moldaves à leur service, en se rendant compte qu'ils ne peuvent pas traverser le Bug et craignant leur poursuivants, se sont dirigés vers la Crimée, en traversant la plaine entre le Dnipro et le Bug et en subissant de grandes difficultés... sont rentrés chez leur prince».

Un autre chroniqueur très connu de Moldavie, contemporaine aussi aux événements, Ion Neculce, ajoutait les renseignements suivants: «Mazepa, en connaissant la situation sur les lieux, a traversé le Dnipro et le Bug près de Otchakiv, accompagné d'un millier de cavaliers moldaves, suédois et cosaques». Dès lors, ajoute l'historien I. Nistor, en décrivant les événements évoqués ci-dessus, la banc de sable du milieu de l'embouchure du Bug dont les Moldaves ont été les premiers découvreurs et par dessus duquel tous ont passé avec succès sur l'autre rivage, a acquit la dénomination de langue de terre moldave.

Finalement, le 6–8 juillet 1709, I. Mazepa et Charles XII ont traversé le Bug et sont arrivés dans des endroits plus sûrs pour eux, situés sous le gouvernement d'Abdurahman-pacha de Otchakiv. Le 11 juillet, ils ont reçu une réponse positive de la part du gouverneur de Bender, qui a confirmé à nouveau son accord de permettre l'installation des réfugiés autour de la forteresse locale. Le gouverneur rassurait le roi et l'hetman et les invitait à Bender. En même temps, il a envoyé aux réfugiés quelques équi-

pements indispensables, y compris des tentes. Le 21 juillet 1709, les réfugiés sont arrivés près du Dniestr, où, sur la rive droite, la puissante cité de Bender brillait sous les rayons du soleil brûlant d'été (*photo 15*). Ce moment est décrit avec exactitude par le chroniqueur N. Costin, qui précisait que «après avoir traversé Otchakiv, le roi et son armée ont continué leur chemin vers Bender et s'y sont installé avec l'hetman Mazepa et d'autres colonels».

Initialement, ils ont campé temporairement sur la rive gauche du Dniestr, dans l'enceinte de l'actuel Parkan, situé à la périphérie de Tiraspol, pour se préparer comme il sied pour la rencontre officielle avec le gouverneur. L'historien du XIXème siècle, F. Lagus, qui a suivi attentivement tout le chemin parcouru par I. Mazepa et Charles XII, à partir de Poltava et jusqu'à Varnița (la dénomination de cette localité du Dniestr se traduisant «four à chaux» — n. a) mentionnait que, du 21 au 23 juillet 1709, le camp provisoire des deux commandants s'est trouvé sur la rive du Dniestr, du côté opposé de la rivière de Botna (*photo 16*). Les armées ukrainienne et suédoise se sont reposées après avoir parcouru le long chemin à travers la steppe, se sont organisé et seulement ultérieurement ont traversé le Dniestr. Sur ces entrefaites, à l'ordre du sultan, Iusuf — pacha a préparé pour les nouveaux venus un camp militaire permanent. F. Lagus décrivait ainsi l'accueil officiel: Quand le roi est parti pour Bender, le gouverneur, accompagné par un grand nombre de cavaliers et fantassins, l'a accueilli au milieu du chemin, lui a communiqué la disposition du sultan et a invité Charles dans l'emplacement antérieurement fixé ...

Quand le roi et son armée se sont approchés de la rivière, d'où l'on apercevait la forteresse, 36 feux de salves tirés des canons situés sur les créneaux ont retenti dans l'air. Les janissaires se sont rangés en deux files jusqu'à la tente du roi, qui éclipsait par ses dimensions et sa magnificence toutes les autres mentionnées ci-dessus.

On a organisé l'approvisionnement régulier au-delà du Dniestr en armes et en choses nécessaires à la subsistance, de sorte que, le 1er août 1709, I. Mazepa et Charles XII se sont définitivement installés sur la rive droite du Dniestr.

Quant au nombre des Cosaques qui suivaient l'hetman, O. Subtelnyi précise que «Mazepa a été accompagné jusqu'à Bender par environ 50 de représentants importants des chefs des Cosaques, environ 500 de Cosaques de Hetmanshtchina et plus de 4 mille de Cosaques De Zaporijjia». Relativement à cet aspect, M. Kostomarov ne s'est pas trompé dans les grandes lignes en parlant d'«une poignée de Cosaques qui, en 1709, se sont enfuit avec Mazepa à Bender». Malheureusement, la plupart des Ukrainiens n'ont pas soutenu Mazepa, qui avait choisi un but noble et grandiose – acquérir l'indépendance de l'Ukraine. Si le peuple ukrainien avait soutenu massivement I. Mazepa, il aurait mené, sans aucun doute, à bonne fin son initiative.

Dans ce contexte, on croit que l'émigré politique ukrainien en Roumanie, V. Trepke, a fait, en 1933, une brillante comparaison entre l'ère qui s'est instauré en Ukraine après la défaite d'I. Mazepa et Charles XII à Poltava et la situation issue des luttes échouées pour la libération de 1918 à 1920, qu'il a nommé «la deuxième Poltava». V. Trepke signalait la conjoncture politique similaire de la période mentionnée ci-dessus: «A cette époque, l'indifférence des masses populaires et la discorde, les ambitions personnelles et de groupe des chefs des Cosaques ukrainiens, des dirigeants de l'Ukraine de ces temps-là; à présent, la lutte politique et de groupe des structures dirigeantes (en principal des partis politiques) de la nation ukrainienne... I. Mazepa, personnalité d'une vaste culture et éducation occidentale, a été reçu beaucoup mieux et avec beaucoup plus d'intérêt par les Européens. Il n'a pas pu être compris et apprécié à sa juste valeur par ses compatriotes, dont la culture eurasiatique d'origine moscovite ne leur a pas permis de prêter attention à celui auquel l'histoire aurait réservé un rôle de Washington ukrainien, si le sort lui avait été plus favorable».

En revenant à la situation d'I. Mazepa à Bender, pendant l'été de l'an 1709, on serait tenté de croire que, dès le passage du Dniestr et l'installation en Moldavie, pays vassal de l'Empire Ottoman, tout danger à l'adresse de l'hetman a été éloigné. Tout de même, la situation ne s'est pas montrée si simple. On a annoncé aussitôt les nouveaux venus à Bender que le tsar russe a demandé au pacha deux fois, le 10 et le 27 juillet 1709, par l'intermédiaire de

son émissaire P. A. Tolstói, de ne pas recevoir sous sa protection le «traître Mazepa», mais de le livrer à Moscou. Comme récompense, on a même proposé au grand mufti 300 mille thalers. On a communiqué aussi à Charles XII, à Bender, la même chose, c'est vrai, avec quelques concessions politico-militaires (renonciation aux territoires occupés par la Suède, revendiqués par la Russie, la reconnaissance d'August II comme roi de Pologne, etc.). Comme V. Lutiv en fait mention correctement, le roi suédois a décliné toutes ces demandes, et la sollicitation de livrer son allié, I. Mazepa, lui a provoqué une grande indignation. Tant le padischah que le roi de Suède, à leur grande honneur, ont décliné les offres de la partie russe, sans même penser à livrer l'hetman aux mains du tsar. Les Turcs «ne l'ont pas livré, mais ils l'ont fermement défendu, et pour plus de confort et sécurité, ils lui ont permis d'entrer à Bender et lui ont offert un bon logement dont il avait grand besoin, vu son état difficile et incertain, son âge avancé et la maladie, de sorte qu'il doutaient qu'il survive».

On doit préciser que la demeure d'I. Mazepa et de Charles XII à Bender a enflammé au plus haut degré les relations russo—turques. La Russie acceptait la possibilité de la réconciliation des deux parties seulement à condition que le «traître Mazepa» leur soit livré, ou, après sa mort, qu'on leur remette «le corps de ce damné Mazepa ou au moins sa misérable tête». On sait, par exemple, que le tsar, en donnant des instructions à G. Volkonski et G. Kropotov à Perevalocina, insistait que Mazepa soit attrapé à tout prix, enchaîné et amené pour être exécuté dans sa présence»!

Malgré tout cela, grâce aux soins des Cosaques et au support des autorités turques et moldaves, I. Mazepa s'y est installé assez vite.

Il y a deux versions concernant le lieu de sa demeure. Une première interprétation, formulée par O. Subtelnyi, est fondée sur l'argument de l'état physique délicat du vieil hetman — «à cause de sa santé fragile, Mazepa s'est arrêté dans la ville où il bénéficiait de meilleurs soins». Indubitablement, il y avaient une série d'aspects qui exerçaient une influence fortement négative sur la santé, l'état psychique et morale d'I. Mazepa: les nouvelles désagréables relatives aux nombreuses tentatives du tsar d'attraper l'hetman vif

ou mort, la reconnaissance de l'échec de ses plans d'acquérir l'indépendance de l'Ukraine et ses espoirs évanouis, la séparation de sa patrie, la perte d'une partie importante de sa fortune, les nouvelles qui lui parvenaient sur l'exécution en masse de ses adeptes en Ukraine, le manque de disponibilité de la partie turque ou d'une autre puissance politico-militaire étrangère en vue d'intervenir immédiatement à sa défense et de l'appuyer pour délivrer sa terre natale du joug tsariste. La force vitale de l'hetman, affectée par les nombreux événements hostiles qui se sont succédés après Poltava, s'éteignait peu à peu. En outre, en connaissant de près le penchant de quelques représentants du pouvoir de l'Empire Ottoman à l'obtention de privilèges matériels, l'hetman souffrait à la pensée que, finalement, quelqu'un va le livrer au tsar. Cette pensée influençait encore d'une manière négative l'état de santé de l'hetman. C'est pourquoi, à son arrivée à Bender, I. Mazepa ne pouvait presque plus se lever du lit, en nécessitant un soin médical plus intense. Une ancienne connaissance de la période de sa correspondance diplomatique, le gouverneur Iusuf – pacha, l'a salué cordialement et lui a communiqué que le padischah lui a ordonné de prendre soin de lui. Probablement que c'est justement ce support qui a joué un rôle décisif pour ce qui concerne l'installation d'I. Mazepa dans un bâtiment solide de la ville et non dans une tente au gré de la chaleur torride de l'été. Il y a au moins les prémisses nécessaires en faveur des assertions d'O. Subtelnyi, conformément auxquelles «Mazepa est resté dans la ville, dans une maison petite et modeste». Cette version, évidemment, a son droit d'exister. Par ailleurs, V. Trepke, en 1932, lors de son déplacement dans la ville de Bender, à la demande de l'Institut Scientifique Ukrainien de Varsovie, fait quelques constatations intéressantes relativement à la demeure d'I. Mazepa à Bender. C'est ainsi que, dans la rue Akkermanska, l'historien a découvert à cette époque un vieux bâtiment associé à la période de vie moldave d'I. Mazepa. «Ce bâtiment — écrivait-il V. Trepke, se fondant sur ses propres recherches — s'appelle La Maison de Mazepa. Bien qu'aucun habitant de la ville de Bender des années '30 du siècle passé ne ait pas pu confirmer avec certitude qu'I. Mazepa a vécu dans le bâtiment en question, le fait même de la préservation dans la mémoire populaire, durant plus de deux

centenaires, de quelques renseignements précieux sur l'hetman, est édifiant. «La maison appelée à présent de Mazepa, qui était autrefois l'une des plus grandes et solides de Bender — continue-t — il V. Trepke — avait été, indubitablement, soit un établissement officiel (par exemple, l'état majeur d'une garnison) du pouvoir turc, soit même la résidence du pacha de Bender (du général-gouverneur militaire). Par conséquent, il est clair — conclue-t-il le participant ukrainien à l'expédition — que l'hetman Mazepa et le roi Charles XII y étaient aussi présents.

La deuxième version concernant la demeure d'I. Mazepa offre des arguments en faveur d'une nouvelle perspective. Conformément à cette interprétation, le camp d'I. Mazepa était initialement situé près du village de Varnița, au nord de la forteresse de Bender (*photo 17*). Plus tard, après un terrible débordement du Dniestr, Charles XII y a aussi installé son camp, en l'appelant «le Nouveau Stockholm». Autour d'eux se sont établis, outre les Ukrainiens, les Suédois et les Polonais, les Moldaves qui suivaient l'hetman et le roi et ne pouvaient pas abandonner leur service. Dans l'endroit mentionné ci-dessus, le docteur V. Trepke a remarqué, en 1932, un petit monument ayant la forme d'un obélisque avec l'inscription «Carolus XII Rex Suediae», bâti grâce aux efforts communs du gouvernement roumain et de l'ambassade suédoise... En bas de ce monument, au bord du Dniestr, il y a trois puits à margelles et chadouf en bois, mis en triangle, pareillement à ceux qu'on pouvait naguère rencontrer aussi en Ukraine. Ces puits s'appellent «les puits de Mazepa». A présent, les habitants de l'endroit y tirent encore de l'eau. Les puits doivent avoir été creusés par les Cosaques à la mémoire de l'âme de leur hetman, après sa mort.

On ne peut pas quand même exclure une troisième version, combinée, de l'installation et la demeure d'I. Mazepa à Bender. Elle dérive des études documentaires effectuées par V. Trepke, qui n'a pas exclu la possibilité que «dès le moment où il est tombé grièvement malade, l'hetman n'a pas pu rester dans sa tente. Il est fort possible que, vu sa maladie, il ait été logé dans ce bâtiment-là où probablement il a trouvé aussi la mort. En tout cas, le fait que la dénomination La Maison de Mazepa n'a pas disparu de la mémoire des gens de Bender, même après cent ans d'occupation russe,

prouve clairement que ce bâtiment est définitivement associé au nom de l'hetman I. Mazepa». Le chercheur ukrainien V. Lutiv précisait, en citant Bardili, que les Turcs «... ont permis à l'hetman d'entrer à Bender et lui ont offert un bon logement dont il avait grand besoin, vu son état difficile et incertain, son âge avancé et la maladie...».

Ainsi qu'il a été dit plus haut, un rôle important dans l'installation des réfugiés forcés de l'Ukraine ont eu leurs voisins, les Moldaves. Quant à leur présence permanente dans l'entourage de l'hetman, on doit souligner qu'aux bonnes relations traditionnelles spécifiques entre les Cosaques et les Moldaves contribuaient plusieurs éléments: d'une part, le contexte géopolitique régional et les particularités de l'historique de leur longue collaboration politico-militaire; d'autre part, leur foi orthodoxe commune, qui a réuni les deux peuples voisins et amis au cours de deux millénaires. On doit aussi remarquer que le contexte géopolitique régional n'a pas été longtemps favorable aux Ukrainiens et aux Moldaves, étant donné que leurs territoires, au Moyen Âge, se trouvaient au croisement des intérêts agressifs des quatre grandes puissances: la Pologne, la Turquie, la Russie et, plus tard, l'Autriche. Comme l'historien contemporain de Suceava (Roumanie), F. Pintescu, remarque à bonne raison, «l'incorporation des Moldaves dans l'armée de Bohdan Hmelnytskyi et I. Mazepa n'a pas été un jeu du hasard, elle était une conséquence de l'établissements des Moldaves dans des terres cosaques cent ans auparavant». En appuyant ses affirmations sur un riche matériel documentaire, qui complète substantiellement les travaux scientifiques antérieurs sur ce sujet, F. Pintescu conclut: «On croit que l'exemple du clan Danylo Apostol illustre d'une manière convaincante la promotion militaire, politique et sociale de l'élément roumain dans le milieu cosaque». Un autre historien roumain contemporain, A. Lescu, dans un intéressant ouvrage, édité en 2005, bien documenté et fondé sur des sources roumaines, ukrainiennes, russes et moldaves, intitulé «Les Roumains dans l'armée impériale russe», présente de nombreuses histoires illustrant les rapports étroits de collaboration entre les Cosaques et les Moldaves, y compris durant l'hetmanat d'I. Mazepa. Il mentionne, entre autres, que toute personne

influente d'origine de Moldavie ou de Valachie qui, pour n'importe quelle raison, choisissait de s'établir sur les actuels territoires ukrainiens, était accompagnée par un grand nombre de sujets et d'adeptes – jusqu'à un millier de personnes à chacun, qui fondaient des nouveaux centres de population et s'intégraient dans l'armée des hetmans ukrainiens. Par exemple, en 1706, le commandant de la sous — division militaire de Dubasari évoqué antérieurement, Hryhori Ivanenko, a émigré de Moldavie, «en recevant du grand hetman de l'Ukraine, Mazepa, la permission de demeurer dans le village de Burky, dans la région de Tchyhyryn, et de le peupler des Moldaves de Transnistrie. Pendant l'été de l'année 1708, à l'ordre d'I. Mazepa, H. Ivanenko a été nommé colonel à Bratslav, en recevant le droit d'enrôler des Moldaves dans la sous-division qui lui était subordonnée. C'est aussi alors qu'Anton et Vasyl Tanskyi sont passé de Moldavie en Ukraine, le premier d'entre eux en devenant plus tard colonel à Kyiv, et puis à Bila Tserkva».

On insiste sur cet aspect étant donné son importance aux yeux des adeptes de Mazepa et de leurs familles, notamment des chefs des Cosaques et des proches de l'hetman, lors de leur installation sur le territoire de Moldavie avoisinante en 1709. Quant à cet événement, le chroniqueur moldave N. Costin fournit des renseignements de valeur, à notre opinion, concernant la modalité et la place où l'élite ukrainienne s'est installée. Le 12 août 1709 — écrit-il — les colonels de l'hetman, en se fondant sur leur foi orthodoxe, «ont adressé au roi et à I. Mazepa la demande de leur permettre, à eux, à leurs femmes et à leurs enfants, de partir pour Iași; les solliciteurs étaient: l'hetman général Ivan Lomikovskiyi, avec tous ses fils; le secrétaire général Pylyp Orlyk, avec tous les fonctionnaires de la chancellerie qui se sont avérés utiles à l'armée cosaque; le colonel de Prylutkyi polk, Dmytro Horlenko, et d'autres colonels... Le prince Michel leur a réparti alors, ici, à Iași, de bonnes habitations, en les logeant dans des maisons seigneuriales». En commentant ce fait, l'historien roumain I. Nistor soulignait, à son époque, que «l'accueil amical fait aux colonels de Mazepa à Iași a été dû aux liens d'amitié de ceux-ci avec Danylo Apostol». N. Costin a noté aussi l'histoire suivante, moins

connue, selon laquelle, pendant le déplacement vers Suceava d'une partie des adeptes de Mazepa afin de s'y installer, ceux-ci ont été attaqués à l'imprévu par les sous — divisions de poursuivants du tsar; ils se sont sauvés de la mort seulement grâce à leur bravoure et leur habileté, ainsi qu'à l'aide apportée par les habitants moldaves, se considérant obligés d'aider leur voisins, les Cosaques orthodoxes, qui se trouvaient dans une situation critique. C'est à cause de cette aide, accordée sans l'assentiment préalable des souverains turcs, que le prince de Moldavie, M. Racovita — selon les dires du chroniqueur — a été remplacé de sa fonction.

Par ailleurs, on doit mentionner que l'une des raisons de la discorde qui divisait les partisans de Mazepa dès l'aggravation de son état de santé, notamment dès le départ d'une partie d'entre eux à Iași, concernait le conflit survenu entre P. Orlyk, qui se voyait déjà le futur hetman de l'Ukraine, et le petit-fils d'I. Mazepa, A. Voinarovskiyi, qui se considérait comme le successeur de droit du pouvoir. Plus tard, P. Orlyk précisait que «... Voinarovskiyi, à l'ordre de lui, de Mazepa, non seulement m'a offensé, mais il a même attenté à ma vie... Et c'est pourquoi j'ai été obligé de m'en aller à Iași». Les adeptes du recours au potentiel prince de Moldavie à cette époque en vue de se réconcilier avec le tsar russe et rentrer en Ukraine, ont accompagné P. Orlyk dans la capitale moldave, en offrant ainsi à I. Mazepa l'occasion de les accuser de la défaite.

Malgré l'hospitalité de la partie moldave, une certaine partie des réfugiés ont traversé le Dniestr et se sont retournés en Ukraine, en espérant qu'ils seront graciés par le pouvoir tsariste; malheureusement, conformément aux recherches actuelles, on ne leur a jamais fait grâce.

On doit mentionner que, de l'été à l'automne de l'an 1709, il y avait aussi une tendance contraire: cette partie-là des habitants de l'Ukraine qui ont ressenti sur leur propre peau les effets anti-Mazepa de la politique tsariste, s'est pressée de suivre l'hetman en Moldavie, en accroissant le nombre des immigrants.

Il est aussi intéressant de préciser qu'un petit groupe de Cosaques ukrainiens est arrivé, avec le temps, à Bucarest, où ils ont

été provisoirement logés au célèbre hôpital de Colțea. Selon les données existantes, qui nécessitent encore d'être approfondies, on leur a même bâti une chapelle orthodoxe spéciale. On considère que ce problème peut représenter un intéressant sujet d'étude pour les historiens ukrainiens et roumains.

Cependant, la plupart des personnes qui ont changé de patrie — des milliers de soldats, accompagnés de leurs familles — sont restées à Bender et à ses alentours, se trouvant, malheureusement, dans la situation de ne plus disposer des moyens nécessaires à un niveau de vie décent. D'habitude, les sommes d'argent négligeables et les objets de valeur que quelques-uns avaient apporté ont été dépensé à la nourriture ou à l'installation, immédiatement après le passage du Dniestr. Ultérieurement, les Cosaques ont été forcés de vendre leurs armes et de chercher du travail; en même temps, il était très difficile pour eux de trouver un emploi, dans les conditions de leur installation dans un milieu étranger, dans une région en état permanent de guerre, étant donné la composition ethnique et sociale spécifique d'une population à différentes confessions, quelque fois incompatibles, et vu l'ignorance de la langue. La situation s'est montrée problématique en dépit de la présence à Bender de Charles XII et d'I. Mazepa, qui a commencé à transformer rapidement la ville dans un centre actif de la communication militaire, politique et diplomatique internationale, suscitant un intérêt croissant de la part de beaucoup de capitales européennes et aboutissant à la formation d'une élite supplémentaire.

Entre ces entrefaites, la situation matérielle d'I. Mazepa a changé. Ainsi qu'il a été dit plus haut, malgré la situation politico-militaire complexe de novembre 1708 à juin 1709, l'hetman a réussi à amasser et à apporter à Bender d'énormes richesses, même si une partie d'elles se soient perdues durant le recul forcé après la bataille de Poltava ou ait été utilisée pour couvrir les diverses frais. O. Subtelnyi a décrit de la manière suivante ces richesses: «...Mazepa a réussi à amasser et à porter avec lui à travers la steppe de l'or et des pierres précieuses... il était entouré de sacs d'or, il appuyait sa tête sur des fardeaux remplis de pierres précieuses...» «Mazepa — continue-t — il le fameux historien ukrainien — a réussi à apporter deux grands sacs et quelques-uns plus petits aux

monnaies d'or, deux samares de selle aux diamants et à d'autres pierres précieuses, un bijou incrusté de diamants et d'autres pierres précieuses, un bijou incrusté de diamants valorant 20 mille de pièces d'or qui avait jadis appartenu au sultan turc, quelques épées et lances incrustées de pierres précieuses, des centaines de fourrures de zibeline et beaucoup d'autres objets de valeur. Conformément à quelques évaluations estimatives, tous ses possessions valaient entre 750 mille et un million de reichstalers suédois. Au niveau de l'année 1699, cela représentait presque un quart des revenus de la couronne suédoise et dépassait trois fois les revenus de la même année de la plus riche province d'outre mer, Livonia».

Malheureusement, rien au monde – ni ces richesses, ni d'autres choses — ne pouvait plus influencé l'état de santé d'I. Mazepa. Sa vie toujours active, éclatante, s'éteignait peu à peu. En citant des sources suédoises, V. Lutiv a décrit, à notre opinion, le plus amplement les derniers jours de la vie d'I. Mazepa à Bender: «De temps en temps, Charles venait chez lui pour lui parler. Le roi envoyait tous les jours à l'hetman un messenger qui lui apportait des nouvelles. Voinarovskiyi habitait avec Mazepa et le servait. Orlyk, qui initialement s'est trouvé à Iași, où il a installé une chancellerie cosaque, est revenu tout à l'heure à Varnița, en restant souvent auprès de l'hetman. Mazepa l'a désigné comme successeur de son idée et lui a ordonné de continuer sa démarche. Au début du mois de septembre, l'état de santé de Mazepa s'est aggravé. On a envoyé à Iași un messenger pour amener un prêtre orthodoxe. L'hetman s'est confessé et a voulu mettre en ordre ses affaires. Il a prié Charles de lui envoyer un homme de confiance ; le roi lui a envoyé alors le haut commissaire suédois Soldan, connaisseur en langues slaves, et l'hetman lui a donné quelques dispositions concernant ses documents et sa fortune. Les souvenirs de Soldan sur les derniers instants de vie de l'hetman Mazepa, gardés dans les archives de Stockholm, représentent la source la plus importante pour ce qui concerne les derniers moments de la vie de l'hetman. A l'article de la mort, Mazepa a reçu volontiers Soldan, en connaissant sa réputation de gentleman quand il s'agissait de résoudre toutes les affaires ukrainiennes à l'état majeur. En gardant son bien-être,

l'hetman a comparé, par plaisanterie, son destin avec celui d'Ovide (Ovidius Publius Naso — 43–18 av. J. C., poète latin qui, à cause de ses vers, a été exilé par l'empereur Auguste à Tomis, la ville roumaine de l'actuelle Constanța –n. a.), qui est mort dans les mêmes endroits...» (*photo 18*).

On sait aussi que, peu de temps avant sa mort, il est allé à l'église locale, où il a adressé des prières à Dieu, selon l'usage qu'il avait respecté durant sa longue et active vie en Ukraine.

Conformément à quelques données fragmentaires, gardées jusqu'à présent, au cours des dernières journées de sa vie, l'hetman a ordonné la destruction de ces documents qui, à son avis, une fois arrivés dans des mains indésirables, pourraient irréparablement préjudicier à ses camarades qui ont lutté à son côté pour l'indépendance de l'Ukraine, ou à ses collègues étrangers avec lesquels il avait longtemps entretenu des rapports dans des divers domaines. Dans ces circonstances, il est possible qu'on ait détruit aussi la partie dangereuse de la correspondance d'I. Mazepa avec les princes moldaves et valaques, en particulier les lettres chiffrées, afin de rendre impossible l'arrivée de ces documents à Istanbul, après la mort de l'hetman.

On ne peut pas savoir pourtant à quoi pensait Mazepa pendant les longues nuits d'insomnie à Bender, quand la mort le hantait et quand il se préparait, comme un bon chrétien, pour le suprême jugement — écrivait-il avec tristesse, à son époque, I. Borsceak. On ne sait, évidemment, ni quels sont les péchés que l'hetman a confessés au prêtre amené de Iași par son émissaire spécial, à son ordre. On peut seulement faire de suppositions et laisser les documents confirmer le fait suivant: Mazepa souffrait parce que «Dieu n'a pas béni son plan» et son action a semé la terreur en Ukraine, mais il n'a pas regretté d'avoir levé l'étendard de la révolte, puisqu'il savait que le tsar aurait de toute manière anéanti l'Ukraine et les effets positifs de cette révolte seraient inutiles.

On sait, par exemple, qu'en 1703, bien avant l'action armée historique d'I. Mazepa contre Pierre I, on a découvert dans les archives moscovites le projet d'un document, élaboré à l'indication du tsar, selon lequel, après la mort de Mazepa ou même après son élimination, d'une façon ou d'une autre, on planifiait l'annihila-

tion des Cosaques ou leur expulsion à la frontière de l'est de Velicorusia, ou la colonisation par terreur des formations commandées par les hetmans par des Moscovites ou des Allemands venus de l'étranger pour «exterminer une fois pour toujours ce foyer de rebelles». Voilà le sort qui était réservé à l'Ukraine sans le plan de Mazepa. I. Borsceak avait évidemment raison quand il parlait des intentions réelles de Moscou relativement à Mazepa. Bien que les Russes uriadniques déclaraient officiellement que «il n'y a eu jamais un hetman plus utile et plus convenable pour le tsar comme Ivan Stepanovyci Mazepa», celui-ci connaissait les intentions du tsar de le remplacer avec un général étranger ou avec un dignitaire russe.

Quant aux dernières heures de la vie d'I. Mazepa, les informations les plus amples ont été offertes par V. Lutiv, qui en constatait: «Le soir du jour du 21 septembre 1709, l'hetman a commencé à agoniser. Il a perdu sa connaissance et a déliré presque toute la journée. Le prêtre, Orlyk, Voinarovskiy et Soldan l'on veillé. Le 21 septembre, la nouvelle sur la mort imminente de l'hetman a commencé à se répandre; vers le midi, près de la maison où l'hetman habitait, un grand nombre de Cosaques, Suédois, Polonais et Turcs a commencé à se rassembler. A quatre heures du midi, Charles est arrivé, accompagné par les représentants officiels de l'Angleterre et de l'Hollande, pour faire leurs adieux à leur ami et allié, mais l'hetman ne les a plus reconnus. Après le départ du roi, une effrayante pluie torrentielle, accompagnée de décharges électriques, s'est abattue sur Bender, durant un jour et une nuit. Dans le tumulte déchaîné des coups de tonnerre, dans le courant du 21 septembre 1709 (selon le calendrier julien), à dix heures du soir, le grand hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa, a trouvé la mort» (*photo 19*).

Comme l'historien ukrainien D. Doroshenko le mentionnait dans son ouvrage édité en allemand, dans la période de l'entre-deux-guerres, intitulé «L'hetman Mazepa, sa vie et son activité», les derniers mots de l'hetman, avant sa mort, ont été: «J'ai voulu seulement le bien de ma patrie, mais le destin a décidé autrement». On sait aussi que l'hetman aurait demandé sur son lit de mort d'être enterré à Jérusalem; ainsi qu'il a été mentionné plus haut,

cette sollicitation a représenté ultérieurement l'une des principales raisons de la nouvelle inhumation de ses ossements à l'ancienne église «Jérusalem, de Galatzi, qui a été appelée plus tard l'église de Saint George. Tous ces aspects vont être présentés plus amplement dans le chapitre suivant du présent ouvrage.

Au long d'une histoire de 300 ans, il y a eu de nombreuses versions concernant la date, le lieu et les causes de la mort d'I. Mazepa. L'une des premières versions appartient à l'historien et poète Tymko Padura, étant consignée dans l'un de ses ouvrages publié en 1874, à Lviv (v. Tymko Padura, Pysma Tymka Padury, Lwow, 1874); se fondant sur cet ouvrage, l'académicien M. Vozneak écrivait, en 1932, entre autres: «Après la bataille de Poltava, il est parti avec Charles XII pour Moldavie. Il est mort empoisonné par un prêtre grec et il a été enterré à Bender».

On doit préciser que cette version a admirablement convenu aux agents du tsar, qui se sont hâtés d'annoncer à Pierre I que l'hetman s'était empoisonné lui-même. Au moyen de cette désinformation, les autorités de Moscou à cette époque ont continuellement diffusé à l'étranger cette version de la fin de l'hetman, en vue de le discréditer même au-delà de la mort. Elle a été réitérée aussi par quelques ouvrages littéraires et artistiques russes parus ultérieurement.

M. Kostomarov a été l'un des premiers auteurs qui ont démenti cette version; dans son essai «Ivan Mazepa», paru en 1888, il mentionnait que «Mazepa est mort le 22 août 1709 en raison de vieillesse dans le village de Varnița, près de Bender (Il est intéressant à signaler que, dans le même ouvrage, réédité huit années après à Lviv, on a admis la même erreur concernant la date de la mort de Mazepa comme dans l'édition antérieure, à savoir le 22 août au lieu du 22 septembre – n. a.)».

Dans cette nouvelle édition, on apporte portant un important démenti pour ce qui concerne les causes de la mort de l'hetman. «On a fait courir le bruit – on montre dans l'édition de 1896 – que, par peur de ne pas être livré à Pierre I, il se serait empoisonné, mais cette information n'a aucune véridicité historique».

Dans l'exposé présenté pendant la séance solennelle de la Société Scientifique T.H.Chevchenko, le 11 septembre 1932, dans

la ville de Lviv, I. Borsceak mentionnait, en bref: «Le 1er août 1709, Mazepa est arrivé fatigué à Bender, où il est tombé malade et a trouvé la mort le 2 octobre 1709 (selon le calendrier grégorien – n. a.) », à dix heures de la nuit. En faveur de la véracité de cette information plaide une note manuscrite d'I. Borsceak, dans laquelle on apporte la précision-suivante: «Ce jour, quand le défunt hetman Mazepa est mort à Bender, en 1709, j'ai écouté un service funéraire consacré à la mémoire de son âme» — note du 2 octobre 1724 de son journal. Bien sûr, P. Orlyk se souvient très bien de ce jour, étant donné sa participation directe à l'événement.

L'historien contemporain V.Rycika apporte une contribution méritoire au démenti de la version sur l'empoisonnement d'I. Mazepa par quelqu'un d'autre ou par lui-même; il démontre que les historiens ont daté auparavant la note de T.Padura «probablement du début des années '20 du XVIIIème siècle et ils ont ainsi prouvé, à mon avis, qu'elle manque du support documentaire, étant fondée sur des rumeurs».

Malheureusement, on remarque aussi aux historiens certaines discordances en ce qui concerne les obsèques du grand hetman. En se fondant sur des sources primaires, on considère que le docteur V.Lutiv, mentionné ci-dessus, offre la description la plus complète de la conjoncture de la première inhumation du corps inanimé d'I. Mazepa à Varnița, près de Bender. Il écrit ainsi: «Le service funèbre a été célébré dans une petite église villageoise, dans la présence majoritaire des habitants de l'endroit, la plupart d'eux des paysans. Les compatriotes et les Suédois n'ont épargné aucun moyen pour que le dernier hommage rendu à l'hetman ait un caractère solennel. Une fanfare suédoise et des trompettistes cosaques, chantant alternativement, ouvraient le cortège funéraire. Ils étaient suivis par les chefs des Cosaques, en portant les enseignes du pouvoir de l'hetman: le sceptre incrusté de pierres précieuses et de perles, le drapeau et le toug. Ils précédaient le cercueil couvert de velours pourpré à bande d'or, transporté par un corbillard tiré par six chevaux; six Cosaques aux épées tirées y étaient montés à califourchon. Charles XII et ses commandants accompagnaient leur ami et allié vers l'endroit de son éternel repos. Tous les ambassadeurs étrangers accrédités auprès de lui ont considéré comme

devoir de le conduire, et leur exemple a été suivi par les représentants du sultan, ainsi que par les princes moldave et valaque. Derrière eux allaient à cheval Orlyk et Voinarovskiyi. Ils étaient suivi par les soldats de la garde personnelle du roi, à uniformes multicolores, aux armes et au drapeau baissés, et par les janissaires habillés de blanc, aux tympanons retentissants. Plus loin, les femmes ukrainiennes, en se lamentant selon l'usage ancestral, accompagnaient leurs époux. A la fin du cortège, il y avait un grand nombre d'Arméniens, gitans, Tatars et Polonais, étant donné que, pendant l'été de cette année-là – 1709 — des populations très diverses s'étaient rassemblées à Bender». On a fait descendre le cercueil avec le corps inanimé de l'hetman ukrainien - V. Rycika ajoute-t-il, en citant l'ouvrage de V. Riznychenko, paru en 1919 — dans la tombe aménagée à l'église située au dehors de la ville; les Cosaques ont tiré, à ce moment-là, des salves de mousquet, en signe de respect.

Conformément à quelques sources documentaires, le corps de l'hetman a été habillé de vêtements dorés, avec un collier en or massif et une croix ornementale sur la poitrine, la massue dans la main et un diadème incrusté de pierres précieuses sur la tête.

En lisant ces lignes, il est impossible de ne pas remarquer que la mort et les obsèques du glorieux hetman de l'Ukraine (*photo 20*) se sont transformées dans un événement tragique de dimension internationale. Comme les chroniqueurs de l'époque l'avouent, l'hetman a été accompagné sur son dernier chemin non seulement par son allié fidèle, le roi de Suède, Charles XII en personne, quoique lui-même ne se soit pas encore remis de sa blessure, mais aussi par le prince de Valachie, C. Brancoveanu, avec lequel I. Mazepa avait fructueusement collaboré dans les domaines de la politique, de la diplomatie et de la culture pendant 21 ans, ainsi que par le prince de Moldavie, M. Racovita, qui a entretenu avec l'Ukraine des rapports étroits au cours des quatre années de son règne à Iași. La Turquie a envoyé à la cérémonie funéraire d'hauts représentants, les pays européens les plus importants étant représentés par des ambassadeurs, qui ont informé avec assez d'opérativité leurs capitales sur la fin tragique d'I. Mazepa. Ainsi, le diplomate français évoqué ci-dessus, Jean Baluse, en informant le ministre des

affaires étrangères de la France sur cet événement, précisait, en faisant mention du prince de Moldavie, M. Racovita, qui a participé aux obsèques de l'hetman, que le roi de Suède demeure toujours à Bender, et «le défunt Mazepa n'a pas été amené à Iași, mais il a été inhumé à Bender».

Etant donné que les chercheurs n'ont pas pu longtemps se mettre d'accord sur l'endroit précis du tombeau d'I. Mazepa, on pense que la question a été tranchée par l'historien roumain contemporain, C.Rezachevici; celui-ci, en faisant référence à quelques sources primaires authentiques, précise que le chroniqueur moldave N. Costin a mentionné dans ses annales, immédiatement après la mort de l'hetman, que «Mazepa, l'hetman des Cosaques, est mort et il a été inhumé dans l'église d'un village, à savoir de Varnița, situé près de la cité de Bender». Dans une forme plus lapidaire — continue-t-il Rezachevici — on trouve un témoignage similaire au chroniqueur moldave anonyme, l'auteur de «Les annales de la famille Ghica»: «L'hetman Mazepa est mort à Bender et a été inhumé à Varnița», ce qui confirme, dans les grandes lignes, l'argument qu'on a présenté antérieurement, conformément auquel l'hetman s'est trouvé à Bender jusqu'au dernier jour de sa vie. Le village de Varnița a été intégré pour toujours dans la biographie du grand hetman en tant qu'abri de l'église où on a célébré le service funéraire d'I. Mazepa. L'émigré politique ukrainien mentionné ci-dessus, le docteur V. Trepke, en visitant en 1931 le village de Varnița, à la disposition spéciale de l'Institut Scientifique Ukrainien de Varsovie, a décrit ainsi l'église locale: «A la périphérie du village de Varnița, il y a une petite église villageoise très vieille, mais il est impossible d'établir, selon ses particularités extérieures, si elle est la même église où on a célébré le service funéraire d'I. Mazepa. On doit prendre en considération qu'elle se trouve au même endroit ou à côté de l'église de Varnița, où, en 1709, on a déposé les ossements de l'hetman».

A notre opinion, les doutes de V. Trepke ne sont pas fondés, puisqu'il a vraiment vu l'église du début du XVIIIème siècle qui, malheureusement, une année plus tard, a été démolie à cause de son ancienneté et de son état inadéquat à la célébration du ser-

vice divin, en confirmant ainsi le thèse mentionné ci-dessus. A sa place on a construit une nouvelle église (*photo 21*).

On doit préciser que la mort d'I. Mazepa a acquis une importante dimension nationale et sociale, en affligeant non seulement un grand nombre d'Ukrainiens, mais aussi les soldats suédois, polonais, les boyards et les paysans moldaves et valaques, les janissaires turcs, la horde tatare, les commerçants juifs, les artisans arméniens, les forgerons gitans, tous ceux qui se sont trouvés alors à Bender, Varnița et à leurs alentours et ont assisté au trépas d'une personnalité à part, qui a levé courageusement l'étendard de la lutte pour l'indépendance de l'Etat ukrainien.

En prenant la parole pendant la cérémonie funéraire d'I. Mazepa, P. Orlyk a souligné: «Ce leader fameux et si respecté, qui est resté sans héritiers à un âge avancé, qui a eu en sa possession d'immenses richesses, a tout sacrifié pour acquérir la liberté de sa patrie... Il a sacrifié même sa vie pour que sa patrie puisse anéantir le joug moscovite».

On estime adéquate, dans ce contexte, l'appréciation de P. Orlyk, continuée par I. Borsceak, en 1932: «Le nom du fameux hetman Ivan Mazepa vivra éternellement dans la mémoire de notre peuple, car il a voulu lui offrir la possibilité de s'épanouir. Soit que l'armée et le peuple ne perdent jamais leurs espoirs! Notre cause est juste, et une cause juste finira toujours par triompher!».

Même l'historien roumain mentionné ci-dessus, I. Nistor, dans la période de l'entre-deux-guerres, caractérisée par la complexité des relations ukrainiennes-roumaines, en se rapportant à Engel, a apprécié exclusivement comme positive l'immense contribution d'I. Mazepa à l'histoire de la lutte pour l'indépendance de l'Ukraine.

Bien qu'on ait inhumé le corps inanimé d'I. Mazepa à Varnița, l'âme du grand hetman n'a pas pourtant trouvé sa paix éternelle. Des plans, des intentions, des intrigues et des actions concrètes se sont longtemps ourdis, même jusqu'à nos jours, à l'égard de ses ossements et de sa personnalité historique unique.

L'un des aspects envisagés a concerné la question, pas du tout simple, du partage de la fortune énorme, non seulement selon les

normes de l'époque, du défunt hetman, qui, comme on le sait bien, n'a laissé aucun testament concret. Le délai assez court dans lequel le problème devait être tranché a compliqué la situation, marquée aussi par les préparatifs de l'élection d'un nouvel hetman de l'Ukraine en exil; dans la période octobre – novembre 1709, cette élection était au centre des préoccupations de toute l'élite politico-militaire ukrainienne se trouvant, à cette époque, à Bender, Iași et Varnița.

O. Subtelnyi, dans son célèbre ouvrage «Mazepyntsi», décrit assez amplement la situation de la succession patrimoniale d'I. Mazepa et les intrigues ourdies par les chefs des Cosaques quant à son statut et à sa destination. C'est pourquoi on ajoutera seulement les précisions de «La chronique du Pays de Moldavie», dans laquelle N. Costin écrivait: «On dit que, après sa mort, on aurait trouvé 160 000 de monnaies d'or, sans compter les monnaies d'argent, les thalers, les timbales, les kopecks, les objets en or et en argent et les vêtements de prix». Après de longues négociations, on a attribué toutes ces richesses, comme on le sait bien, à l'héritier de Mazepa — A. Voinarovskiyi — qui, à leur échange, a renoncé au sceptre d'hetman.

Malheureusement, cette immense fortune n'a pas été utilisée comme il faudrait, dans l'intérêt de la lutte du peuple ukrainien pour sa libération et, peu à peu, elle a été presque en totalité dissipée. Bien sûr, en 1710, une partie de cette fortune a été transférée à l'église de Saint George de Galatzi afin d'aménager la crypte d'I. Mazepa et de célébrer le service religieux traditionnel à la mémoire de l'âme de l'hetman. Les prêtres de l'endroit, à leur honneur, ont accompli cette tâche jusqu'au passage complet de cet édifice de culte sous le contrôle des phanariotes grecques, imposés et protégés par l'Empire Ottoman.

A son tour, P. Orlyk a été élu, à bref délai, hetman de l'Ukraine, en devenant le continuateur des idées d'I. Mazepa visant à l'indépendance de l'Ukraine. Et par la volonté du destin historique, en 1710, Bender est devenu le lieu de naissance de la première constitution européenne, question qui peut représenter le sujet de quelques recherches distinctes, surtout en considérant la proche célébration du tricentenaire de cet événement historique d'une importance cruciale.

Les historiens doivent examiner le séjour de P. Orlyk, non seulement à Bender, mais aussi à Bucarest, Causani, ainsi que la partie finale de sa vie à Iași, où il est trouvé la mort, le 7 juin 1742, à la cour du prince de Moldavie, N. Mavrocordat.

L'évolution des événements associés au nom de l'hetman de l'Ukraine sur le territoire de l'actuelle Roumanie sera abordée dans le troisième chapitre du présent ouvrage.

III. La nouvelle inhumation du corps inanimé d'I. Mazepa à Galatzi et la continuité de la mémoire historique de l'hetman ukrainien en Roumanie

On doit mentionner que, immédiatement après l'inhumation de I. Mazepa à Varnița, au début du mois d'octobre 1709, le secrétaire général P. Orlyk et une grande partie des chefs des Cosaques ont considéré que les ossements de l'hetman doivent être transférés à Iași. Ces plans étaient fondés sur quelques arguments importants. P. Orlyk opinait que, pour une personnalité de la valeur d'I. Mazepa, Varnița était une sépulture trop modeste et ne correspondait pas au rôle que l'hetman a joué dans l'histoire de la lutte du peuple ukrainien pour sa libération.

On a fourni aussi un deuxième argument en faveur d'une nouvelle inhumation d'I. Mazepa à Iași. C'est ainsi que, dans les conditions d'une attitude bienveillante de la part du prince moldave M. Racovita, dans l'ancienne capitale de Moldavie s'est concentrée toute l'élite politico-militaire ukrainienne en émigration. C'est toujours là qu'il y avait la chancellerie de l'hetman, des aspects à même d'assurer les prémises d'une préoccupation plus grande d'honorer la mémoire du défunt hetman.

Le troisième et peut-être l'argument le plus important a été le péril réel que le tombeau d'I. Mazepa soit profané soit par les Tatars, soit par les malfaiteurs à la recherche des objets précieux, soit par les agents du tsar qui n'ont pas renoncé à l'idée de s'emparer de la tête du «traître». Evidemment, les adeptes de l'idée du transfert des ossements d'I. Mazepa à Iași prenaient en considération toutes ces possibilités et, bientôt, le 22 octobre 1709, ils ont rédigé un mémorandum spécialement adressé à Charles XII concernant les futures relations entre la partie ukrainienne et celle suédoise, dans le contexte du mouvement d'émigration, intitulé «L'humble et fidèle Majesté de l'armée de Zaporijia à la Sainte Majesté Royale de Suède». Pour honorer la mémoire d'I. Mazepa, au cinquième paragraphe de ce document on mentionne: «On est affligé par les fameuses obsèques de l'illustre hetman Mazepa, parce que

ces précieux ossements, son âme héroïque qui a rempli le vide du monde avec l'écho de ses faits glorieux ont été reçus par la terre insignifiante d'un simple village. C'est pourquoi, l'Armée de Zaporijia adresse à Votre Sainte Majesté royale la demande de lui permettre l'inhumation des ossements de leur hetman avec plus de faste dans une ville plus renommée, notamment à Iași, au soi-disant monastère de Golia». I. Mazepa pourrait y avoir un tombeau plus beau qu'à Varnița.

On doit pourtant souligner que, malgré l'autorité reconnue du roi suédois, sans un accord préalable du prince de Moldavie et du sultan turc, on ne pouvait ni même se poser la question d'une nouvelle inhumation d'I. Mazepa. C'est pourquoi l'héritier de l'hetman, A. Voinarovskiyi, et les chefs des Cosaques ukrainiens cantonnés dans la capitale de Moldavie ont soulevé ce problème à Istanbul, en fondant leur position sur deux arguments: le danger que le tombeau de Varnița ne soit dévalisé et la possibilité que les ossements de l'hetman ukrainien soient volés en vue d'être transférés à Moscou, ainsi que la nécessité d'un nouvel enterrement d'I. Mazepa dans un endroit plus prestigieux. On fournissait aussi comme argument son désir, mentionné ci-dessus, d'être inhumé à l'Eglise du Saint Sépulcre de Jérusalem, à laquelle l'hetman a offert, durant sa vie, de nombreux dons de prix.

On doit signaler que l'on a délivré à A. Voinarovskiyi, à Istanbul, un permis spécial (firman) pour la nouvelle inhumation des ossements d'I. Mazepa à l'Eglise du Saint Sépulcre de Jérusalem, ce qui honorait la partie turque à cette époque. On en a informé aussi le nouveau prince de Moldavie, Nicolae Mavrocordat (du 6 novembre 1709 au 23 novembre 1710) qui, ultérieurement, a apporté quelques corrections, au conseil d'A. Voinarovskiyi, pour ce qui concerne l'exécution de la directive d'Istanbul; les motifs probables de ces corrections seront analysé ci-dessous.

Sur ces entrefaites, la procédure de la nouvelle inhumation du corps de l'hetman ukrainien a été précipitée par un concours de circonstances dérangeantes et imprévues: la tombe de l'hetman de Varnița a été profanée deux fois, probablement par les Tatars ou par des malfaiteurs qui cherchaient des objets de valeur. Selon d'autres sources, ces tentatives continuelles de pillage étaient

initiées par les agents secrets du tsar, qui essaient d’accomplir la tâche assignée – apporter le corps inanimé d’I. Mazepa à Moscou. En tout cas, la tombe de l’hetman de Varnița a dû être aménagé à nouveau, ce qui peut être considéré comme une deuxième nouvelle inhumation, dès lors que l’on a installé un point de surveillance à côté du tombeau.

A l’opinion de quelques chercheurs, les aspects présentés ci-dessus sont à l’origine de l’élaboration d’un intéressant plan secret: en mars 1710, les adeptes du défunt hetman ont répandu délibérément des rumeurs selon lesquelles I. Mazepa sera inhumé de nouveau à Iași par les raisons énoncées là-dessus, avec l’acceptation de Charles XII. En réalité, après la sortie du cortège funéraire de Varnița «quelque part sur le chemin, celui-ci a viré vers le sud, en arrivant à Galatzi». Cette tournure inattendue des événements, connue seulement par les auteurs du plan en question, a induit en erreur, pendant presque 300 ans, quelques générations d’historiens qui traitaient différemment du problème de la sépulture d’I. Mazepa. Ainsi, D. Bantys-Kamenskyi mentionnait dans l’ouvrage «L’histoire de la Malorussie», réédité pour la quatrième fois en 1903, à Kyiv, qu’I. Mazepa a été enterré à Varnița et, plus tard, son cercueil a été apporté à Iași, où l’on lui a organisé des obsèques. La version de D. Bantys-Kamenskyi a été assumée aussi, à son époque, par le fameux chercheur M. Markevych dans son ouvrage, «L’histoire de la Malorussie». A son tour, M. Kostomarov, quoiqu’il ait eu à sa disposition les résultats de l’interrogatoire du bien connu adepte d’I. Mazepa, le colonel de Poltava, Hryhori Hertyk, il n’a pu quand même renoncer définitivement à la version de l’inhumation de l’hetman à Iași. C’est pourquoi M. Kostomarov écrivait que «après la célébration du service funéraire dans une église villageoise dans la présence du roi de Suède, son corps a été apporté et enterré dans l’immémorial monastère de Saint George, situé sur les bords du Danube, près de Galatzi, et ensuite transféré à Iași».

Seulement après avoir fait appel aux sources primaires, les chercheurs ont pu affirmer avec certitude que, après Varnița, les ossements d’I. Mazepa ont été inhumés à l’église de Saint George de Galatzi qui, antérieurement, a été appelée l’Eglise de Jérusalem.

La première source et la plus importante dans ce cas est la chronique de N. Costin, qui, excepté qu'il a confondu la date de la nouvelle inhumation avec celle de l'inhumation de l'hetman à Varnița, a correctement précisé que «de là-bas, le corps a été apporté à Galatzi et enterré au monastère de Saint George». «Après le service religieux solennel de Varnița, au cours duquel Orlyk a prononcé le discours d'adieu, Hryhor Orlyk, (le fils de P. Orlyk, le secrétaire général, élu, ultérieurement, hetman de l'Ukraine — n. a.) accompagné par un Valaque et deux domestiques de Voinarovskiyi, ont apporté le corps de l'hetman à Galatzi où ils l'ont enterré au monastère de Saint George». Comme on le voit bien, ni même les chercheurs du XXème siècle n'ont pu différencier la date de l'enterrement des ossements de I. Mazepa à Varnița, en 1709, de celle de leur nouvelle inhumation à Galatzi, en 1710. C'est pourquoi, à notre opinion, seulement la référence à des sources primaires peut éclaircir la situation.

La première de ces sources est représentée par les témoignages de l'héritier de l'hetman — A. Voinarovskiyi — qui, dans son testament de 1716 (dont la copie est conservée dans les archives royales suédoises) écrivait que, pour ce qui concerne la nécessité de la nouvelle inhumation d'I. Mazepa, il a ordonné non seulement que deux de ses sujets accompagnent le corps inanimé de l'hetman à Galatzi, mais il a offert aussi une somme importante d'argent pour couvrir les frais nécessités par les travaux d'aménagement de la crypte et les obsèques. En même temps, on a alloué de l'argent pour la célébration du service religieux de commémoration de l'âme du défunt pour une longue période. A. Voinarovskiyi a donné, comme lui-même écrivait plus tard, une mille de thalers «au monastère valaque de Galatzi, où le corps de son excellence, l'hetman de Zaporijia Mazepa, de mon décédé oncle par mère est enterré». On a entamé dans ce but des négociations spéciales entre le métropolitain et le clergé local, qui s'est engagé à réciter systématiquement des prières pour le nom d'I. Mazepa pendant les futurs services religieux célébrés à l'église de Saint George.

La deuxième source précieuse qui vient appuyer la version de la nouvelle inhumation du corps inanimé de l'hetman à Galatzi se rapporte aux témoignages écrits du colonel de Poltava, H. Hertyk,

témoin oculaire et participant direct à ces événements, qui a suivi l'hetman en Moldavie et a été ultérieurement arrêté par les agents du tsar; en 1721, pendant l'interrogatoire de Moscou, il a déclaré, entre autres: «L'hetman est mort à Bender et, après son trépas, Pylyp Orlyk a disposé que le corps du défunt soit apporté à Galatzi, où le métropolite de l'endroit a célébré le service funéraire».

A partir du moment de la nouvelle inhumation du corps d'I. Mazepa, le 18 mars 1710, à l'église de Saint George, la destinée de l'édifice a été pour toujours associée à la biographie de l'hetman ukrainien, jusqu'à sa démolition en 1962; c'est pourquoi on remarque la nécessité d'une incursion plus ample dans l'histoire de cet édifice de culte. Conformément aux données offertes par les chercheurs roumains, l'ensemble formé de l'édifice fortifié situé sur la rive haute du Danube, bâti à la place de l'ancien lit du grand fleuve, et la forteresse placée à environ 150 mètres en amont, a joué, selon quelques informations des commerçants génois, un rôle de défense, beaucoup avant la formation des pays du Danube; conformément à d'autres données, il a été construit par les boyards ou les commerçants locaux. De tout façon, on sait avec certitude que ces édifices de culte, par rapport à la plupart des églises, n'ont pas été bâtis aux frais des princes du pays. Au milieu du XVIIème siècle, les deux constructions (la deuxième s'est conservée jusqu'à présent, étant connue à Galatzi sous l'appellation de l'Eglise de la Sainte Vierge — n. a), ont été finalisées et transformées en édifices de culte presque simultanément, en 1447, respectivement en 1465, en gardant les traces des anciennes fortifications, surtout au niveau des remparts bâties dans leur partie supérieure (*photo 22*). On sait que l'église de Saint George de Galatzi a été soumise, à l'origine, à l'Eglise du Saint Sépulcre de Jérusalem; celle est la raison pour laquelle, parmi le peuple, s'est répandue concomitamment la dénomination de l'Eglise de Jérusalem. Elle a été l'une des six églises de la Moldavie médiévale qui avaient ce statut, mais, à la différence d'autres églises, elle bénéficiait de certains privilèges. Elle payait ainsi à la trésorerie de l'Etat de Iași les impôts les plus baissés, parce que ses revenus principales devaient aller à Jérusalem, «pour l'honneur de notre pays», selon la disposition du prince moldave du 12 septembre 1704. C'est justement cette relation sta-

ble avec l'Église du Saint Sépulcre qui va jouer un rôle déterminant en ce qui concerne l'inhumation des ossements de l'hetman I. Mazepa à Galatzi.

En résumant les informations rares relatives à cet aspect et en les corroborant avec les résultats de notre propre recherche sur les lieux, on cherche à offrir une réponse à l'une des questions-clé concernant le sort posthume d'I. Mazepa, à savoir: pourquoi les ossements de l'hetman n'ont été apportés à l'Église du Saint Sépulcre de Jérusalem, afin d'être inhumés conformément à son testament oral? Ainsi qu'il a été dit plus haut, les prémisses favorables à cette démarche existaient: on a émis une approbation spéciale du sultan pour la nouvelle inhumation de Mazepa à Jérusalem, A. Voinarovskiy est devenu l'héritier de la fortune du défunt hetman, ce qui, du point de vue du financement de la transportation du corps inanimé jusqu'au point terminus ne pouvait pas poser de problèmes. En outre, du point de vue de la sécurité, Jérusalem aurait été le lieu idéal pour l'éternel repos du grand fils du peuple ukrainien. Tant A. Voinarovskiy et P. Orlyk, que les autres adeptes se prononçant pour le respect du testament d'I. Mazepa, comprenaient très bien la situation, vu les rapports anciens et étroits qui avait lié l'hetman durant sa vie, à l'Église du Saint Sépulcre. C'est pourquoi les organisateurs de l'opération de transfert du corps à Jérusalem ont choisi la ville — port de Galatzi comme point de transit, pour que le chemin soit continué puis par eau jusqu'à la Mer Méditerranée et encore plus loin, jusqu'aux lieux saints du Proche-Orient.

Pourtant, au cours de l'accomplissement de ce plan unique, surtout du point de vue des possibilités techniques de l'époque, quelques problèmes imprévus sont apparus à Galatzi. Le chercheur roumain contemporain C. Caldararu, qui s'est occupé de ce problème, dans l'exposé présenté dans le cadre du Séminaire International mentionné ci-dessus, dit: «Puisque le passage du Danube s'est avéré impossible, A. Voinarovskiy a décidé, avec l'accord du prince de Moldavie, Nicolae Mavrocordat, de inhumer de nouveau Mazepa, pour la troisième fois, à l'Église de Galatzi, qui est soumise à l'Église du Saint Sépulcre de Jérusalem». En conclusion, la raison de l'arrêt du cortège funèbre de l'hetman orthodoxe de son

chemin vers les lieux saints a été le refus des capitaines des navires turcs (probablement en raison des considérations liées à leur religion musulmane), les seules à ce moment-là existant dans le port de Galatzi, de recevoir au bord une charge inaccoutumée qui devait être transportée vers les rivages méditerranéens du proche Orient. L'organisation sur la terre ferme d'une telle procession, qui devrait pratiquement traverser l'entier territoire de l'Empire Ottoman, du nord au sud, à travers le monde musulman compact, était impossible autant du point de vue de la sécurité, que technique et surtout à cause des conditions climatiques, ayant en vue considérant le fait que il avait arrivé le temps de la chaleur de printemps. C'est justement pourquoi on a pris la seule décision possible dans les conditions données, celle de la nouvelle inhumation des ossements de I. Mazepa dans l'église connue par le peuple sur le nom de l'Eglise de Jérusalem de Galatzi et, de cette manière, accomplir au moins symboliquement le testament du défunt hetman.

On doit mentionner que l'église de Saint George était, à cette époque, l'un des rares édifices de culte bâti de pierre de ce port sur le Danube. L'emplacement de l'église sur la rive haute du Danube lui offrait un air imposant dans les yeux des habitants et des visiteurs de la ville (*photo 23*). Elle était en quelque sorte différente des églises moldaves du XVIIème et du XVIIIème siècle, puisque au-dessus de l'ancienne forteresse on a ajouté un clocher en bois. La terrasse, elle aussi bâtie ultérieurement en style baroque, avait deux côtés et la façade aux ouvertures en mur, spécifique à beaucoup d'édifices architecturaux similaires à cette époque. En général, l'église de Saint George représentait un édifice de culte important de la ville médiévale de Galatzi.

En outre, l'endroit, dans la vision des Ukrainiens qui accompagnaient le corps du défunt hetman, évoquait les versants hauts du Dnipro, ce qui devait compenser en quelque sorte l'impossibilité de l'enterrer dans sa patrie.

On estime adéquats, dans ce sens, les souvenirs et les considérations du docteur V. Trepke, qui a visité la ville de Galatzi en 1932 et qui écrivait: «Le monastère de Saint George, entouré d'une clôture haute en bois se trouve sur la rive haute et escarpé du Danube; de la cour large qui s'étend jusqu'à la pente du rivage sous

lequel se situe le port s'ouvre aux yeux une panorama superbe, presque infinie, sur le Danube qui, aujourd'hui comme jadis, «porte avec lenteur ses eaux», en cachant dans ses profondeurs les innombrables secrets de l'histoire humaine, surtout slave, y compris ukrainienne. Au-delà du Danube s'étend l'espace vert, un peu couvert de gris, des plaines du Danube, qui se prolonge jusqu'à la ramification des Balkans, limitant l'infinité de l'horizon. Charmé par la magnificence et la beauté du paysage, le voyageur pense involontairement aux bords du Dnipro et à ses plaines infinies, qui se perdent au loin de l'horizon, en évoquent parfois quelques massives montagneux. En choisissant l'endroit du tombeau de I. Mazepa, ses adeptes ne se sont pas arrêtés par hasard au monastère de Saint George, avec son emplacement si particulier. Celui qui n'a pas eu la possibilité de dormir son dernier sommeil auprès du Dnipro aimé pouvait au moins se reposer dans un endroit qui lui rappelait ses contrées natales, où le vieux Danube, par son cours paisible, va porter des nouvelles silencieuses sur le sort de l'hetman, loin, très loin au-delà de la mer, jusqu'en Ukraine».

Après 75 ans, en visitant les mêmes endroits, l'auteur du présent ouvrage a vu le bleu Danube aussi silencieux et puissant, en évoquant avec tant de trouble le Dnipro natal (*photo 24*). Pourtant, il cache toujours le secret qui ne s'est pas révélé jusqu'au bout du lieu d'enterrement de I. Mazepa, bien que le chercheur d'aujourd'hui sait plus que ses prédécesseurs sur le destin historique de l'hetman associé à la ville de Galatzi.

En faisant une parallèle entre la visite à Galatzi de V. Trepke en 1932 et notre visite dans cette ville paisible du Danube en 2007, on voudrait présenter encore un trait commun en ce qui concerne la continuation de la mémoire d'I. Mazepa. L'émigré politique en Roumanie a appris alors que «durant la célébration du service religieux dans cette église, le nom de l'hetman Ivan Mazepa était mentionné parmi ses fondateurs. Mais on n'a pas toujours établi depuis quand et de la disposition de qui», — conclut-il V. Trepke. Après trois quarts de siècle, l'auteur de ces lignes s'est rencontré avec ceux qui ont visité l'église de Saint George avant sa démolition en 1962. Parmi eux on peut mentionner aussi le professeur universitaire M. Brudiu, âgé de 78 ans, qui a relaté l'histoire sui-

vante: en 1946, quand il avait 16 ans, à l'église de Saint George qu'il fréquentait depuis son enfance, étant donné que sa famille habitait dans le voisinage, est personnellement venu, lors d'une fête importante, le métropolite de Moldavie) cette époque. Pendant le sermon prononcé par le curé de la paroisse, dans la présence du métropolite, on a distinctivement mentionné le nom d'I. Mazepa en tant qu'un grand chrétien, enterré, avec tous les honneurs, au milieu de cet édifice de culte.

Les souvenirs du vieux professeur et son article, «La dynamite de Galatzi», paru dans le journal local «Dialogue», numéro 2 de l'an 1990, à savoir immédiatement après les événements de 1989 de Roumanie, quand on avait la possibilité de dire la vérité sur les événements du passé, sont consacrés à la dernière période de l'existence de l'église de Saint George et à sa disparition de la carte architecturale de la ville; ces éléments nous ont déterminé à continuer la recherche du sépulcre d'I. Mazepa et à établir quel a été le sort de son tombeau. Extrêmement douloureuse s'est avérée la suivante constatation incluse dans la lettre du professeur M. Brudiu envoyée à l'auteur, le 22 décembre 2007, à savoir: «La destruction de l'église de Saint George de Galatzi est survenue le 28 octobre 1962. Le tombeau de Mazepa est disparu concomitamment». Voilà pourquoi, en vue d'obtenir des clarifications supplémentaires concernant l'histoire de cet édifice, et surtout le sort du tombeau de l'hetman, j'ai consulté un grand nombre de sources primaires, de souvenirs des témoins oculaires, de travaux scientifiques de quelques chercheurs ukrainiens et étrangers, d'articles des média; j'ai réussi par la suite à rassembler et à systématiser un volume important de matériel et à découvrir des données inédites concernant l'entière épopée de la nouvelle inhumation des ossements d'I. Mazepa, qui a duré presque deux siècles et demi.

La première observation qui s'impose, à notre opinion, est celle que ni le groupe d'Ukrainiens qui accompagnait le corps de l'hetman, ni les prêtres locaux n'étaient pas préparés pour une nouvelle inhumation d'I. Mazepa, rapide et en bonnes conditions, à l'intérieur de l'église de Saint George, même si on ait bénéficié dans cette direction de l'approbation du prince et de l'accord du métropolite de Moldavie. Dans ce contexte, on doit

mentionner que les négociations prolongées, finalement échouées, avec les capitaines des navires turcs, les contacts avec la ville de Iași située à grande distance, l'aménagement de la crypte en brique à l'intérieur de l'église ont pris assez de temps; ce retard a soulevé la question du maintien provisoire du cercueil avec le corps de I. Mazepa. C'est pourquoi on a décidé, probablement avec l'accord des autorités ecclésiastiques locales, que, jusqu'à la fin des travaux préliminaires, celui-ci et d'autres objets nécessaires soient transférés à l'intérieur d'une église avoisinante, l'Eglise de la Sainte Vierge, avec la même subordination canonique, qui continuait à fonctionner. Dans la rue jointe, qui réunissait par un arc les deux églises sœurs et qui, jusqu'en 1988, portait le nom de Mazepa, on a assisté en mars 1710 au passage du cortège funéraire, qui ne pouvait pas échapper à l'observation des habitants de l'endroit et des visiteurs de Galatzi qui commerçaient dans le bazar situé en bas, entre les deux églises — forteresses, ou qui traversaient le Danube dans cet endroit avec les moyens existants à l'époque. Cela a abouti à l'agglomération d'un grand nombre d'habitants de l'endroit et étrangers qui devenaient les témoins et les colporteurs des nouvelles concernant les événements qui ont eu lieu dans les deux églises. En outre, la pierre tombale avec l'emblème d'hetman ciselé en pierre, le vautour à tête unique, ainsi que l'inscription pouvaient être réalisés dans les ateliers de l'Eglise de la Sainte Vierge ou conservés quelque temps près de ses murs, à la vue de tous les croyants. C'est ainsi que s'explique probablement que, pour la plupart des habitants de la ville de Galatzi, l'Eglise de la Sainte Vierge a été longtemps associée, même jusqu'à nos jours, à la mémoire d'I. Mazepa. A cela a contribué, indubitablement, la disparition de la carte de la ville de l'église de Saint George, fait que, dans le contexte d'une riche mémoire populaire, a abouti à des déviations des informations véridiques.

En tout cas, on peut admettre l'opinion de V. Trepke que «l'Eglise de la Sainte Vierge est l'un des monuments qui, quoiqu'il ne soit pas directement lié au nom d'I. Mazepa, pour nous, les Ukrainiens, représente un monument historique».

En revenant à des sources primaires, probablement il serait correcte de se rapporter à nouveau aux données offertes par les

contemporains des événements; d'une manière ou d'une autre, malgré leur caractère dispersé, on a enregistré les aspects les plus importants associés au nom d'I. Mazepa sur le territoire des pays du Danube. Parmi ceux-ci, on doit mentionner les informations offertes par les chroniqueurs moldaves sur la nouvelle inhumation du corps de l'hetman ukrainien à l'église de Saint George, après la guerre russo-turque de 1711, et ses conséquences pour le sort historique ultérieur des ossements et de la mémoire de l'hetman ukrainien, ainsi que sur l'émissaire polonais qui, en son chemin vers Istanbul, s'est arrêté aussi à Galatzi. Quant à l'anathème jeté par l'Eglise Orthodoxe Russe sur la personne d'I. Mazepa, dont l'image à cette époque était encore vive dans le monde orthodoxe, N. Costin écrivait, assez adéquatement dans sa chronique: «... le corps a été apporté à Galatzi et enterré au monastère de Saint George, mais il n'y a pas trouvé son repos. On dit que les Turcs ont fait sortir le cercueil du tombeau lors de l'émeute pendant le règne de Dumitrascu Voda (Cantemir), quand les habitants de la ville de Galatzi ont été assujettis et ils ont jeté les ossements de l'hetman sur le bord du Danube et, ni même après la mort, la terre ne l'a pas reçu».

Une information plus complète dans cette direction on trouve dans «Les annales de la famille Ghica», dans laquelle l'auteur anonyme écrivait que «... après que le prince Dumitrascu ait quitté Iași et le général Ren, la ville de Braila, les Tatars ont procédé à l'occupation des Pays Bas. Quelques-uns, en se ralliant aux Turcs, ont attaqué, sans l'accord du vizir, la ville de Galatzi, ont assujetti tous ses habitants, ils les ont fermés dans le monastère et y ont tout dévalisé. Bien que cette localité se soit confronté à beaucoup d'invasions, la ville de Galatzi n'a plus jamais connu une telle oppression et dévastation, puisque les Tatars non seulement ont assujetti les chrétiens et ont pillé la fortune des monastères, mais ils ont déterré aussi des tombeaux, exhumé des corps, en soupçonnant que les gens y ont caché leurs trésors. C'est alors qu'ils ont ouvert aussi la tombe de l'hetman Mazepa, excavé à l'intérieur du monastère de Saint George, et ont jeté ses ossements au bord du Danube».

Bien sûr, ces fragments concernant l'histoire du début du XVIIIème siècle nécessitent quelques précisions et commentaires.

On doit mentionner, premièrement, qu'il s'agit de la guerre russo—turque de 1711, échouée pour le tsar Pierre I, dans laquelle, évidemment, a été aussi engagée la Moldavie subordonnée à l'Empire Ottoman. Malgré cela, D.Cantemir, accédé au trône de ce pays le 23 novembre 1710, a fait un geste politico-militaire inattendu: après seulement six mois, il signe un accord secret de collaboration avec Pierre I (à Lutsk, le 13 avril 1711) et le 18 juillet 1711, avant la bataille de Stanilesti sur le Prut, décisive pour cette guerre, il quitte la capitale de Moldavie et se rallie avec son armée et son entourage à Pierre I. Pourtant ni cette union inattendue pour les Turcs, ni la présence d'une partie de l'armée tsariste commandée par le général Ren à Braila, ville située à 22 kilomètres de Galatzi, n'a pas compensé le manque catastrophique de ressources humaines de Pierre I et de D.Cantemir, qui a représenté l'un des motifs de leur défaite. Dans ce contexte, on mentionnera seulement que les forces alliées russo-moldaves comptaient seulement un peu plus de 38 mille de personnes, tandis que les forces turques-tatares comptaient 190 mille de soldats.

Le geste mentionné ci-dessus du prince moldave a provoqué une réaction dure de la part des Turcs et leurs alliés tatars, y compris avec des conséquences négatives pour Mazepa.

Pourtant, on doit signaler que le sort des ossements de l'hetman ukrainien ne serait plus favorable ni même dans le cas où le tsar russe gagnerait la guerre et les sous-divisiones du général Ren auraient occupé Galatzi, comme les initiateurs du raid forcé derrière les fronts de l'armée turque le projetaient en vue de s'emparer des rives du Danube. Parmi les historiens dilettantes, insuffisamment informés, on pouvait entendre, à un moment donné, des inventions extraordinaires dans cette direction, par exemple l'histoire relatant que, durant la campagne au-delà du Prut, le tsar Pierre I aurait brisé de sa propre main la pierre tombale du tombeau de I. Mazepa, en le mettant en mille morceaux.

De la profanation de la sépulture de l'hetman ukrainien par les Turcs et les Tatars, pendant l'été de l'an 1711, parle dans ses notes le missionnaire polonais Francisk Gosciecki qui, en octobre 1712, a accompagné l'émissaire du roi de Pologne, le prince Mazowiei Stanislav Chometozski, en son chemin vers Istanbul. Leur

chemin traversait la ville de Galatzi, qui représentait un point important de passage du Danube depuis des temps immémoriaux. Du prieur du monastère de Saint George, celui-ci a appris l'histoire décrite ci-dessus, arrivée au tombeau de Mazepa.

Comme I. Borsceak et R. Martel le soutiennent, en entendant de cette affreuse profanation du tombeau de leur chef, les adeptes de Mazepa «ont commencé immédiatement à chercher le corps de Mazepa et, en le trouvant, ils l'ont mis à nouveau dans l'ancien tombeau, qu'ils ont refait, mais ils n'ont pas réparé la plaque brisée, en la laissant dans l'état présent pour leur rappeler cette infamie».

Quant à cet aspect, le chercheur roumain contemporain C. Caldararu précise que, après le départ des Tatars et des Turcs de Galatzi, les ossements d'I. Mazepa ont été rendus à l'église de Saint George et inhumés à nouveau pour la quatrième fois.

On doit mentionner que après cela, assez longtemps, selon quelques données jusqu'en 1835, personne n'a plus dérangé le sépulcre d'I. Mazepa. Pour en confirmer, on peut faire mention de la note du journal de P. Orlyk, faite quand celui-ci a visité, en 1722, la ville de Galatzi, en tant qu'hetman de l'Ukraine, en son chemin vers la Turquie: «Le 10 juin 1722. On arrive sains et saufs sur le Danube, à Galatzi... Les habitants nous ont reçu avec beaucoup d'égards. Le soir on a visité l'église de Saint George où j'ai vu le tombeau du défunt Mazepa et j'ai prié pour son âme, en regrettant qu'un tel homme ne puisse pas avoir un tombeau plus imposant. En sortant de l'église je suis resté pendant un certain temps sur le bord du Danube...». A l'opinion de C. Caldararu, I. Mazepa commence à être peu à peu oublié, y compris à cause de la propagande négative initié au détriment de l'hetman par la Russie.

Cette propagande avait plusieurs dimensions-politique, sociale et religieuse, et du point de vue de l'ampleur, elle incluait non seulement l'Empire Russe à cette époque et l'Ukraine, chose à comprendre dans une certaine mesure, mais l'Europe entière, surtout les pays orthodoxes. Si Mazepa n'a plus pu être puni – écrit-il O. Subtelnyi – son nom au moins pouvait être dénigré. On a commencé la campagne dès la cérémonie d'élection du nouvel hetman de l'Ukraine de la rive gauche du Dnipro, Skoropadskyi, à Glukhiv. Les adversaires de Mazepa ont traîné dans les rues de

la petite ville, dans la présence des habitants de l'endroit et des chefs de l'église, jusqu'à un échafaud spécialement aménagé, une imitation du visage de l'hetman. En imitant le modèle occidental d'exécution, Pierre I voulait peut-être souligner la grande importance de le «trahison» de l'hetman ukrainien. Après la cérémonie d'élection de Skoropadskyi, tout le clergé et une partie des fidèles sont entrés dans l'église où, dans la présence du tsar, I. Mazepa a été anathématisé trois fois. Cette action, ignoré jusqu'à ce moment-là par le peuple ukrainien, ainsi que par beaucoup d'autres peuples slaves, a provoqué une forte impression aux croyants. Elle devait démontrer que l'hetman, qui au début n'était pas un bon croyant, a commis un grand péché devant Dieu.

L'action du tsar a eu un grand écho en Ukraine et au dehors de ses frontières. A cela a contribué la diffusion des décrets spéciales du tsar sur le territoire de cette partie-là de l'Ukraine, qui continuait à être contrôlée par Pierre I, et de beaucoup de pays européens dans lesquels la figure de I. Mazepa comme militant pour l'indépendance de l'Ukraine était compromise du point de vue politico-militaire, national, social et surtout religieux. Ici le tsar disposait d'un certain avantage, puisque l'alliance de l'hetman avec les Suédois luthériens et avec les Polonais catholiques lui facilitait la mission de le présenter artificiellement comme «traître» de l'orthodoxie. Malheureusement, cette chose a été crue aussi, pendant un certain temps, par une partie de l'élite politique européenne et du clergé.

Les vrais Ukrainiens n'ont pas cru quand même à cette infamie et ont continué à visiter, de temps en temps, le lieu de l'éternel repos d'I. Mazepa. Ainsi, Paisie Velicikovski, le grand fils du peuple ukrainien, qui à l'âge de 21 ans est entré au service de l'Eglise Orthodoxe Moldave, en réitérant le geste de Petro Moguila, a passé deux fois – en 1746 et en 1763 par la ville de Galatzi en son chemin vers le Mont Athos de Grèce et à retour. A cette occasion, P. Velicikovski et les personnes qui l'accompagnaient ont visité l'église de Saint George, en priant pour le repos de l'âme de l'hetman ukrainien.

En 1811, pendant la guerre russo-turque des années 1806–1812, en continuant cette tradition, à Galatzi s'est trouvé l'histo-

rien Martos, officier de l'armée russe, mais en même temps un patriote ukrainien, qui a eu la possibilité de visiter le tombeau d'I. Mazepa de l'église de Saint George. Dans ses notes, celui-ci mentionnait, entre autres, que Mazepa est mort loin de sa patrie, en défendant son indépendance. Il a milité pour la liberté et les générations suivantes doivent apprécier sa démarche.

La préservatin du sépulcre de l'hetman dans l'un des principaux centres administratifs, commerciaux et spirituels du Bas Danube a offert à beaucoup de générations de Cosaques ukrainiens transdanubiens, descendants des Cosaques zaporogues, la possibilité de visiter, de la deuxième moitié du XVIIIème siècle à la première moitié du XIXème siècle, le tombeau d'I. Mazepa et de s'incliner devant son acte héroïque. Comme on le sait bien, le centre de Sica Transdanubienne s'est trouvé initialement à Caraorman, au centre du Delta du Danube, et après 1785, à Seimeni, sur la même rive droite du Danube où se trouve aussi la ville de Galați, tout près de celle-ci, et plus tard à Duavat de Sus, située à environ 70 kilomètres de Galați. Donc, après les événements tragiques de 1775, des dizaines de milliers de Cosaques zaporogues se sont établis dans toute la région du Bas Danube (*photo 25*). Le déplacement forcé, similaire à celui vécu par la génération d'I. Mazepa presque sept décennies auparavant, a fait revivre la mémoire de l'hetman parmi les Cosaques permutés, en les déterminant à visiter la ville de Galați. Ils y venaient avec des problèmes commerciaux et administratifs et pour participer aux services religieux célébrés au monastère de Saint George et prier pour leur illustre ancêtre. Le pont qui assurait en permanence le passage du Danube à Galați attirait volens-nolens l'attention du voyageur ukrainien ou étranger sur cette église, située seulement à quelques mètres distance de l'endroit de passage au-delà du fleuve, gardant la mémoire d'I. Mazepa.

Il y a aussi une raison bien fondée pour visiter la ville de Galați pour les Cosaques et leurs prêtres. Ce motif reste moins connu par les chercheurs. Il s'agit d'un élément important de la procédure d'élection ou de nomination des prêtres dans les statives transdanubiennes. Dans le contexte de la rupture totale des Cosaques transdanubiens de l'église ukrainienne, leurs nouveaux

prêtres devaient recevoir le bénédiction des métropolités de Moldavie orthodoxe qui, similairement aux Cosaques, était vassale de l'Empire Ottoman. On sait que toutes les routes du delta du Danube vers la capitale de Moldavie, Iași, et de retour traversaient la ville de Galați, où l'église de Saint George avec le tombeau d'I. Mazepa attendait en silence les voyageurs.

Dans le contexte des relations mutuelles entre les Cosaques transdanubiens et les églises orthodoxes de Moldavie et de Valachie à cette époque, on voudrait attirer l'attention du lecteur sur un fait moins connu. Une partie des anciens hetmans et secrétaires de Sica Transdanubienne, en arrivant à un âge avancé, rejoignaient les moines auprès des monastères de Moldavie ou Valachie. Il est aussi, comme les chercheurs roumains le soutiennent, le cas de l'hetman Lytvyn et de l'un des secrétaires d'I. Mazepa, Vasyl Bezrukyi, qui ont pris le froc au monastère de Poiana Marului, près de Ramnicu Sarat. Ce qu'il y a d'intéressant est que le désir d'I. Bezrukyi d'être solidaire avec l'hetman a été si fort qu'il a réussi au fur et à mesure à bâtir à Galați une église sous le patronage de la Sainte Parascheva, qui était caractéristique aux Cosaques ukrainiens.

En revenant aux actions dirigées contre Mazepa des autorités tsaristes de l'époque, on voudrait souligner l'aspect positif suivant. Au cours des nombreuses guerres russo-turques du XVIIIème siècle au début du XXème siècle, pendant lesquelles la ville de Galatzi est tombée plusieurs fois dans les mains du tsar, on n'a pas enregistré des cas de profanation du tombeau d'I. Mazepa par les troupes d'occupation temporaire, auprès desquelles, comme on le sait bien, il y avaient des prêtres. Ils pouvaient savoir que I. Mazepa a été anathématisé. Et de telles guerres, il y en avait beaucoup (1735–1739, 1768–1774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1829, 1853–1856, 1877–1878, 1914–1918) et donc on a eu beaucoup d'occasions pour de telles actions. Le fait que le tombeau d'I. Mazepa a été vu dans les années 20, 40 et 60 du XVIIIème siècle, dans les années 20, 40, 70 et 80 du XIXème siècle, ce qui a été consigné dans les mémoires des témoins oculaires, et même en 1930 et 1932, et non par n'importe qui, mais par les émigrés politiques ukrainiens, les docteurs M. Halyn et V. Trepke, nous dé-

termine à considérer que les plans de Pierre I pour ce qui regarde I. Mazepa ne se sont pas en fin de compte réalisés. Il semble que ni même Catherine II, qui a supprimé Sitch de Zaporijia et qui a persécuté cruellement les Cosaques ukrainiens, n'a pas détruit les traces d'I. Mazepa à Galatzi et n'a pas remis ses ossements en Russie.

Bien sûr, à cela pouvaient contribuer plusieurs circonstances, parmi lesquelles celle que, grâce au renforcement significatif des positions des protégés-marionnettes de l'Empire Ottoman en Moldavie et en Valachie du XVIIIème siècle vers le début du XIXème siècle, la mémoire historique d'I. Mazepa s'est temporairement perdue: dans cette période, le pouvoir laïque, ainsi que la structure ecclésiastique, sont tombés presque en totalité dans les mains des Grecs phanariotes, qui ont procédé à l'élimination de la langue ancienne ukrainienne de l'église et ont oublié, en ce qui nous concerne, qu'à l'église de Saint George de Galatzi est enterré I. Mazepa. Dans la première moitié de XIXème siècle — écrit-il C. Caldararu — cette église s'est dégradée à cause de la mauvaise gestion des Grecs. Ainsi, en 1845, quand le jeune chercheur et éditeur des chroniques moldaves du Moyen Age en français, M. Kogalniceanu, a visité spécialement cet édifice de culte, il s'est convaincu que, évidemment, les moins grecs locaux ne savaient plus à qui appartenaient les ossements qui s'y trouvaient. A propos de cela, M. Kogalniceanu écrivait que «pendant son voyage à Galatzi afin de réaliser des recherches sur les lieux en ce qui concerne les ossements de Mazepa», il a appris l'histoire suivante: le Monastère de Saint George de Galatzi est un bâtiment très ancien, situé dans un endroit merveilleux, sur les bords du Danube, et il a été construit par les Génois avant l'apparition de l'Etat moldave. L'hetman Mazepa a été inhumé au milieu de l'église dans une crypte en brique, au dessus de laquelle on a mis une pierre tombale à inscription, avec les armoiries de l'Ukraine et de Mazepa, avec l'image du vautour à tête unique. Peut-être après la dévastation de Galatzi, les adeptes de l'ancien hetman ont refait son tombeau, puisque la pierre du tombeau, quoique crevée, renfermait la crypte du milieu de l'église jusqu'à nos jours; par la progression du temps, l'inscription s'est effacée à cause des pas, en échange l'image du

vautour de l'emblème est encore visible avec clarté. En 1835, les moines grecs ne savaient plus le nom de la personne enterrée dans l'église; cette année-là, ils voulaient enterrer au milieu de l'église le boyard local Dimitrie Derecci-bacha (le boyard Derecci-bacha a été durant sa vie le chef du port de Galatzi, un rang élevé à cette époque — n. a.). En creusant le tombeau, les moines ont découvert la crypte d'I. Mazepa et l'ont ouverte; dedans ils ont découvert le crâne et le squelette de l'hetman. Les moines ont mis un peu à côté les ossements dont ils ne savaient rien et y ont enterré Derecci-bacha».

On mentionne, en passage, que celle-ci a représenté déjà la cinquième inhumation des ossements d'I. Mazepa. Malheureusement, cette épopée n'est pas encore finie, comme le témoignent les événements qui ont suivi.

On sait que beaucoup de croyants orthodoxes de l'endroit respectaient la tradition selon laquelle, outre la commémoration périodique du défunt, au passage de sept années après le décès, on déterre le corps, on lave le squelette, on célèbre un service religieux et seulement après tout cela on l'enterre définitivement. C'est ainsi que les parents du boyard D. Derecci-bacha ont procédé. En 1842, écrit-il M. Kogalniceanu, «ils ont ouvert de nouveau la crypte, ont fait sortir ses ossements à côté des ossements d'I. Mazepa et, après la célébration du service religieux de commémoration, ils les ont transférés dans une nouvelle crypte, située près de l'église, du côté droit de l'entrée». Alors, en 1842, les ossements d'I. Mazepa ont été inhumés à nouveau pour la sixième fois, cette fois-ci auprès de l'église de Saint George de Galatzi (*photo 26*).

Ici s'impose une précision importante, qui nous permet de comprendre pourquoi les parents du boyard Derecci-bacha, qui étaient respectés par la société de Galatzi de l'époque, devaient changer le lieu d'enterrement de leur ancêtre. La raison a été la disposition donnée, peu de temps avant cet événement, par le gouvernement de Moldavie, conformément à laquelle on interdisait l'enterrement des morts à l'intérieur des édifices de culte. Les raisons étaient nombreuses, faciles à deviner. Pour nous, ce qu'il y a d'important est que cette disposition a mené au changement du lieu de repos des ossements de l'hetman de l'Ukraine.

Il n'a pas été de même avec le sort de la première pierre tombale d'I. Mazepa, que ses descendants ont apportée dans l'endroit de sa troisième nouvelle inhumation, depuis 1711, et qui s'est conservée jusqu'au milieu du XIXème siècle. M. Kogalniceanu écrivait dans ce contexte: «Et l'ancienne pierre tombale, ou, plus précisément ses débris, ont été envoyés en tant que monument historique comme cadeau pour le frère de l'ancien prince de Valachie, Mihai Ghica, dans le palais duquel cette pierre tombale se trouve peut-être jusqu'aujourd'hui, parmi d'autres monuments découvertes dans des divers coins du pays». A notre opinion, la clé pour comprendre pourquoi l'ancienne pierre tombale d'I. Mazepa est arrivée à Bucarest, est offerte par l'implication dans ce problème du Service de quarantaine de Valachie qui, dans la période 1829–1851, a été conduit par le général N. Mavros – le beau-frère du ministre de l'Intérieur de ce pays, M. Ghica, et le deuxième, après celui-ci, collectionneur d'antiquités. En 1832, N. Mavros a visité la ville de Galatzi et on n'exclue pas la possibilité que le Service de quarantaine de Moldavie, à sa suggestion, ait pris la pierre tombale crevée pour la restaurer, qu'après il a offert à son beau-frère et partenaire de hobby, pour enrichir sa collection. D'ici on peut conclure que cette pierre tombale doit être cherchée à Bucarest et non à Iași, capitale à laquelle la ville de Galatzi était administrativement subordonnée. Mais avant d'arriver à Bucarest, la pierre tombale originale d'I. Mazepa s'est trouvée longtemps près de l'entrée de l'église de la Sainte Vierge de Galatzi, à cause des travaux de restauration effectués à l'église de saint George, fait qui, corroboré aux arguments présentés antérieurement, a déterminé que, plus tard, cet édifice de culte soit nommé de Mazepa.

Etant donné que sur l'ancienne pierre tombale était représentait un vautour, qui était encore visible — continue-t-il M. Kogalniceanu ses observations — les proches du boyard Derecci-bacha ont voulu garder cet emblème sur le tombeau de leur parent, tombeau dans lequel se trouvaient aussi les ossements de Mazepa. Ils ont été probablement impressionnés par le fait que les ossements de leur proche ont trouvé leur repos près d'une personne inconnue, mais indubitablement renommée, et c'est pourquoi ils ont conservé toutes les particularités extérieures de cette personnalité. Il est

pourtant arrivé que, ignorant l'héraldique, le sculpteur a ciselé sur la nouvelle pierre tombale en marbre blanc, à la place du vautour de l'Ukraine, un vautour à deux têtes, semblable à celui autrichien. Quiconque peut voire cette déviation sur le premier tombeau, qui se trouve du côté droit de l'entrée sur la terrasse. On n'exclut pas l'éventualité que, en ciselant le vautour à deux têtes, le graveur a voulu montrer qu'au dessous de cette plaque-là sont enterrées deux personnalités importantes.

Donc, celle était l'image de la plaque vue par M. Kogalniceanu en 1845. Il est difficile de croire qu'elle s'est conservée jusqu'à nos jours, parce qu'au cours des dernières presque 170 années, dans la région et aux alentours du sépulcre d'I. Mazepa se sont passés trop d'événements. Certains Etats sont disparus et d'autres se sont nés, on a assisté à quelques guerres destructives, on a traversé la campagne athéiste dégradante de la période communiste qui a définitivement tranché le sort du tombeau de l'hetman en Roumanie. Mais, comme on le sait bien, l'espoir disparaît le dernier. L'espoir de trouver cette pierre tombale après l'analyse attentive des mémoires de M. Kogalniceanu et le désir infini de reprendre les recherches des traces de Mazepa en Roumanie ont déterminé V. Trepke à apporter, en 1932, à Galatzi un appareil photographique. Ce qu'il a vu et a enregistré sur le film nous permet aujourd'hui de nous former une impression sur les événements des années 40 du XIXème siècle. «Ni dans les archives, ni dans les icônes, ni dans l'atmosphère d'ensemble de l'église de Saint George ne sont pas restés de traces après l'hetman — écrit-il V. Trepke. Pourtant, même à l'entrée il y a une grande plaque en marbre avec une inscription que je n'ai pas pu déchiffrer et avec le blason en forme de vautour à deux têtes, dont une partie apparaît dans la photo» (*photo 27*).

La réédition par M. Kogalniceanu, en 1845, dans la langue française, en vogue à cette époque en Europe, de la chronique moldave dans laquelle on parle d'I. Mazepa, a eu, sans doute, une influence positive sur la renaissance de la mémoire historique de l'hetman dans la conscience de beaucoup de nations européennes.

Dans la Moldavie voisine à l'Ukraine de ces temps-là, ce phénomène a trouvé son expression dans la création de quelques écrivains et illuministes. Ainsi, en 1839, C. Negri traduit en anglais le

poème «Mazepa» de Byron, et Gh.Asachi consacre à I. Mazepa, en 1859, la nouvelle historique «Mazepa en Moldavie». Elle s'est très bien inscrite dans l'essor que la thématique relative à Mazepa a pris dans le XIXème siècle dans l'œuvre de beaucoup d'hommes de lettres et compositeurs de l'époque, surtout en Russie, dans la Grande Bretagne, en France, Pologne, Suède, Allemagne et Hongrie, en figurant dans les créations de Pushkin, Tchaïkovski, Byron, Hugo, Lyst, etc.

Un important argument supplémentaire, qui atteste que, dans la période des années 30–70 du XIXème siècle, I. Mazepa a eu un tombeau commun avec Derecci-bacha, du côté droit de l'entrée de l'église de Saint George de Galatzi, est représenté par les souvenirs du diplomate français A. d'Avril. Celui-ci, se trouvant longtemps en mission diplomatique dans les pays du Danube, a visité plusieurs fois la ville de Galatzi et l'embouchure du Danube et il a connu personnellement M. Kogalniceanu. En 1876, A. d'Avril a édité le livre intitulé «De Paris jusqu'à l'Île des Serpents, à travers la Roumanie, l'Hongrie et l'embouchure du Danube» dans lequel il parle, entre autres, de son voyage, dans la compagnie de M. Kogalniceanu, à Galatzi à la recherche des traces d'I. Mazepa. Le voyage est décrit par A. d'Avril ainsi: «Je me suis trouvé à Galatzi avec M. Kogalniceanu, historien renommé, qui a imprimé à Iași un recueil de chroniques moldaves. Nous sommes partis ensemble à la recherche du tombeau de Mazepa, ayant comme point de référence le fragment correspondant de la chronique de Miron Costin. Pendant le règne du prince Cuza, le monastère de Saint George a été transformé en école commerciale. L'église semble être très ancienne, mais il est difficile d'établir avec exactitude la date de sa construction, surtout parce qu'elle est fréquemment réparée et peinte de blanc. Au sud, l'église est entourée par une galerie voûtée, avec une belle perspective sur le Danube et les premières monts de Dobroudja. Du côté droit du portail, il y a une belle pierre tombale en marbre blanc. J'y ai lu: «Dimitros pacharnic diroksi in pacie 1836 octobre 22». L'inscription est fait à l'honneur de ce grand écuyer tranchant du Prince régnant et au dessus d'elle se trouve le vautour à deux têtes, associé à la tradition de Mazepa, à savoir: quand on a voulu enterrer le grand écuyer tranchant du

prince régnant, on a trouvé la pierre tombale avec le vautour, probablement polonais. A droite il y avait le squelette et les armes. Les armes ont été déposées dans l'église, mais elles n'existent plus à présent. L'inscription de la pierre tombale est disparue aussi. Les ossements ont été mis, selon l'usage, dans un sac et enterrés. Seulement le vautour couronné évoque encore cette découverte».

Si les pierres tombales d'I. Mazepa que A. d'Avril et M. Kogalniceanu ont vues en 1876, et V. Trepke, en 1932, sont identiques, il reste au jugement des spécialistes, après le déchiffrement de l'inscription de la photographie qui s'est préservée jusqu'à nos jours. A notre opinion, en estimant après le nombre des mots mentionnés par A. d'Avril dans ses observations et celui noté par V. Trepke, il s'agit d'inscriptions différentes ou d'une interprétation distincte.

Ce qu'il y a d'intéressant est que, seulement une année plus tard, à savoir en 1877, l'endroit exact du tombeau d'I. Mazepa, du côté droit de l'entrée dans l'église, a été vu par Mykola Tobilevytch (1856–1936), le célèbre homme de théâtre ukrainien, connu sous le pseudonyme de Mykola Sadovskyi. Etant donné que, pendant la guerre russo-turque de 1877–1878, celui-ci était au service militaire russe, en se déplaçant de Bender, où était disloqué le régiment 56 infanterie de Jytomyr, vers la Bulgarie, son unité s'est arrêtée pour un bref délai à Galatzi. M. Sadovskyi a réédité volens – nolens, sans même le soupçonner, le parcours post mortem d'I. Mazepa de Bender à Galatzi. Plus tard, en 1917, dans le contexte de la renaissance nationale ukrainienne qui est survenue après la révolution du février de la même année, Tobilevytch, maintenant un homme de théâtre fameux, a écrit ses mémoires sur son séjour à Galatzi et sa rencontre avec l'histoire: «... Le 20 avril 1877, j'ai passé la frontière moldave près de Bastajaky et, dans deux semaines, je suis arrivé à Galatzi. Nous y sommes reposés quelques jours. En errant par ennui par la ville, je suis entré dans une église de Galatzi. En admirant son architecture et ses ornements, j'ai remarqué une crypte que je n'ai pas observée dès mon arrivée. La crypte se trouvait isolé, comme un orphelin, au côté droit de l'entrée dans l'église. Je me suis approché. Je regarde. Une petite crypte blanche, de la dimension d'un coffre aux roues,

à couvercle de cuivre au dessus et une inscription écrite à lettres latines d'airain: Ivan Stepanovyci Mazepa, l'hetman de l'illustre Armée de Bas Zaporijia et de toute l'Ukraine... Je ai l'impression d'être foudroyé! Je suis reste immobile. Si du ciel serein soudain un éclair était tombé à mes pieds, je crois que j'aie été moins étonné que dans ce moment-là, à la vue de cela. Je ne réussis pas à croire. Je lis à nouveau. Oui. C'est vrai. C'est lui! Je ne trouvais de couleurs à décrire, ni de mots à exprimer les sentiments qui ont accablé mon être entier. Mon Dieu! Mon Dieu! Combien de pensées me sont venues à l'esprit! Toi, illustre hetman, toi, le dernier descendant de l'ancienne Ukraine libre, riche et assoiffé de liberté! Toi, guerrier saint, qui n'a pas voulu être l'esclave de la clique de délateurs, lèche-bottes, laquais et de la fange! C'est vraiment toi! Voilà donc où as-tu trouvé le lieu du sommeil éternel! Et on nous enseigne, à nous, à la plèbe, l'histoire de Grèce, de Rome, l'histoire du Moyen Age et d'autres, mais la nôtre – à la grâce de Dieu! C'est pourquoi on ne sait rien sur ta maison éternelle! Et voici où est-elle! Je me suis incliné profondément devant le tombeau de cet illustre patriote qui a voulu acquérir le bonheur, la liberté et l'honneur de son pays aimé, sans fortune, et fatigué par la lutte difficile, est mort loin de sa patrie, frappé d'anathème... Dors en paix ton sommeil éternel, mon vieil hetman parent! N'ais pas peur, personne n'osera troubler tes ossements vieillis. Personne ne détruira ton modeste abri, comme ils ont détruit ton somptueux palais de Batourine. Puisque le parent Bogdan a jadis aidé les Moldaves à conquérir leur indépendance, ils t'ont donné en signe de reconnaissance un petit lopin de terre, en défendant ainsi ton corps de la profanation. J'ai regardé encore une fois ce cher et saint tombeau et je suis sorti de l'église en proie à des pensées accablantes, qui ne m'ont pas quitté toute la journée».

Malgré l'impact émotionnel des souvenirs de M. Sadovskyi et probablement la reproduction non très exacte, après 40 ans, de mémoire, de l'inscription du tombeau, ses témoignages concernant l'existence et l'emplacement du tombeau d'I. Mazepa sont extrêmement précieux. Ils confirment sans aucun équivoque tous les faits qu'on a présenté antérieurement, relatifs à la nouvelle inhumation des ossements d'I. Mazepa du côté droit de l'entrée de l'église de Saint George de Galatzi.

On insiste sur cet aspect parce que l'endroit en question s'est avéré à être le dernier emplacement connu avec certitude et confirmé par des documents se rapportant à l'histoire réelle de l'hetman ukrainien. En fait, malgré le processus de renaissance de l'image d'I. Mazepa dans la littérature et la musique contemporaine et locale, la mémoire historique du véritable I. Mazepa a commencé peu à peu à se perdre. C'est pourquoi on ne peut pas contester l'opinion du fameux historien roumain contemporain C. Rezachevici qui soutient pas sans fondements que, depuis la fin du XIXème siècle et presque pendant tout le XXème siècle, à propos de l'église de saint George de Galatzi, on a commencé à répéter invariablement la même phrase: «On dit que Mazepa y aurait été enterré».

En essayant de répondre à la question pourquoi les choses ont pris cette tournure, on est frappé par des faits moins connus jusqu'à présent, mais qui sont associés d'une manière ou d'une autre au sort du tombeau d'I. Mazepa. Ainsi, on sait avec certitude que, en 1881, dans le contexte de la systématisation du territoire de la ville de Galatzi, on a disposé non seulement l'arrêt des inhumations dans le cimetière auprès de l'église de Saint George, mais aussi le transfert de ce cimetière dans un nouveau cimetière central. En conséquence, autour de l'église on a exécuté des travaux importants d'aménagement du territoire adjacent. De l'église de Saint George et jusqu'à l'église — sœur de la Sainte Vierge et encore plus loin, on a même bâti une nouvelle rue, qui continue son parcours en haut du rivage du Danube et qui, à la mémoire de Mazepa, a pris son nom. Elle a existé partiellement jusqu'en 1988 (*photo 28, 29*). Probablement c'est toujours alors qu'on a déplacé la plaque funéraire commune de Mazepa et Derecci-bacha de son endroit du côté droit de l'entrée, au centre de l'église par rapport à son portail, comme V. Trepke l'a noté en 1932. Comme les spécialistes roumains le montre, dans l'unique photographie, faite en 1914, dans laquelle on peut voir l'entrée centrale de l'église, sur la place où s'est trouvé initialement cette plaque apparaît seulement une partie de la rue pavée.

Les recherches sur les lieux, les rencontres avec les historiens de Galatzi et l'analyse des documents nous permettent d'affirmer que, durant le transfert en 1881 du cimetière auprès de l'église de

Saint George, le tombeau d'I. Mazepa n'a pas été touché. Peut-être en signe de respect pour les personnalités inhumées là-bas, le Service de quarantaine de la ville de Galatzi s'est limité seulement au déplacement de la plaque avec le vautour à deux têtes vers le centre de la large entrée de l'édifice de culte restauré. La présence d'une plaque en marbre massif dans cet endroit devait conférer à l'église plus d'importance. C'est ainsi qu'on explique l'existence de cette plaque, peut-être jusqu'au terrible tremblement de terre de 1940, à cause duquel l'église, ainsi que l'espace environnant, se sont dégradés pour une longue période de temps, en nécessitant de travaux importants de restauration, qui ont à peine commencé en 1955. En même temps, la tombée d'une bombe sur le toit de l'église pendant la seconde guerre mondiale et le bombardement du territoire adjacent, les destructions générales pendant la guerre, le manque aigu de matériaux de construction dans la période d'après-guerre, la négligence consciente des structures du pouvoir en ce qui concerne les édifices ecclésiastiques durant les années du socialisme, surtout dans sa première phase, ont abouti à la perte définitive des repères relatifs à l'endroit exacte de la dernière inhumation d'I. Mazepa à Galatzi.

A cela a contribué aussi dans une certaine mesure l'effacement progressif de la mémoire historique de l'hetman ukrainien en Roumanie, à partir de la fin du XIXème siècle, qui s'est produit curieusement sur le fond d'un fort processus de renaissance de cette mémoire en Ukraine. Comme on le sait bien, l'historien ukrainien A. Antonovytsch a publié, en 1884, dans les pages de la revue «Kievskaia staryna» (numéro 7, pages 501–505) le premier ouvrage documentaire sur les traces moldaves associées au spéucré d'I. Mazepa; l'an 1885 marque la parution d'une ample monographie de M. Kostomarov, «Mazepa et ses adeptes», et en 1896, on publie à Lviv, la monographie en deux volumes du même auteur, intitulée «Mazepa». Malheureusement, on n'a pas abouti à faire connaître cela tout de suite en Roumanie, où l'intérêt pour la personnalité d'I. Mazepa a commencé peu à peu à s'éteindre. On a comme preuve la tentative du fameux, à cette époque, publiciste et juriste roumain Pantazie Ghica de consacrer, dans le rapport adressé au ministre V. Ureche concernant l'église de Saint George

de Galatzi, un chapitre séparé au tombeau d'I. Mazepa. N'en trouvant aucune trace dans l'église, il s'est servi des souvenirs de la population locale, qui ne se sont pas avérés toujours fidèles dans la reconstitution de la situation réelle.

En quelque sorte, plus ou moins significative dans cette direction, a été aussi l'histoire de l'acquisition, en 1882, par l'Académie Roumaine de l'Évangile, imprimé en Syrie, en arabe, aux frais d'I. Mazepa, dont on parle dans le premier chapitre de cet ouvrage. Ainsi, l'historien militaire D. Papazoglu s'est adressé, le 25 janvier 1882, au ministre de ce temps des cultes et de l'éducation de Roumanie, G. Tocilescu, par une lettre (enregistrée avec le numéro d'entrée 1749) en lui proposant de racheter de lui l'Évangile mentionné ci-dessus, pour la somme de 600 lei nouveaux, assez grande à cette époque. D.Papazoglu lui-même a fait des appréciations positives à l'adresse de cette édition rare, puisque, conformément à ses affirmations, «elle a été dédiée au début du XVIIIème siècle à l'hetman des Cosaques, le prince de l'Ukraine, Mazepa, par le clergé orthodoxe de l'Arabie, fait qui présente de l'intérêt pour notre pays, parce qu'on dit que Mazepa a été enterré dans la ville de Galatzi, dans l'une des églises locales et peut-être que, dans la préface de cet Évangile, qui s'est conservé en bon état, on trouve la vérité qui présente de l'intérêt pour notre histoire». Donc, même une personne si culte comme D. Papazoglu connaissait très peu sur l'histoire du tombeau d'I. Mazepa à Galatzi.

Le même jour, G.Tocilescu, qui s'intéressait personnellement du sort de l'hetman ukrainien en Roumanie, par sa lettre accompagnante avec le numéro 1040 du 25 janvier 1882, envoie l'original de la lettre de D. Papazoglu au directeur de la Bibliothèque Centrale de l'Académie Roumaine avec la demande de «voir le livre, évaluer son importance et son rareté et lui rapporter s'il peut être acheté et pour quelle somme».

Le 27 janvier 1882, dans sa lettre de réponse, le directeur de la bibliothèque essaie de convaincre le ministre que le fait — même que l'Évangile est édité en arabe «démontre qu'il n'a aucune valeur historique pour notre pays, même si l'on dit que l'illustre hetman est enterré à Galatzi, comme l'on prétend». Par conséquent, on constate de nouveau qu'un directeur cultivé de la Bibliothèque

Centrale de l'Académie Roumaine n'a pas d'informations certes et suffisantes sur l'histoire d'I. Mazepa à Galatzi.

L'acquisition par l'Académie Roumaine du lieutenant – colonel D. Papazoglu d'un exemplaire de cette édition rare est due à la décision du ministre G. Tocilescu, qui dispose, par la lettre au numéro 4461 du 3 avril 1882 adressée à la direction de la Bibliothèque Centrale de l'Académie Roumaine, l'acquisition de l'Évangile en arabe, «la mise en dépôt et l'enregistrement de cet ouvrage» parmi ses fonds. Pour l'application de cette disposition, le 5 avril 1882, dans le registre d'entrée de la Bibliothèque Centrale de l'Académie Roumaine pour les années 1882–1883, le livre est enregistré au numéro «155A Rareté». En conséquence, on a aujourd'hui la possibilité de toucher le résultat palpable de l'activité caritative du grand hetman de l'Ukraine et d'apporter dans notre patrie au moins la reproduction de l'Évangile sponsorisé par lui.

Ce qu'il y a d'intéressant est que, à l'Évangile proprement — dit, on a ajouté des données historiques biographiques en texte manuscrit, en roumain, qui décrivent assez exactement l'hetman des Cosaques de l'Ukraine, Ivan Mazepa. Il est né en 1640 en Podolie. Il est devenu secrétaire de l'hetman de l'Ukraine. Après la mort de son chef, il a été élu, en 1687, hetman des Cosaques. Mazepa a été nommé grand prince de l'Ukraine par le tsar de la Russie, Pierre I. Plus tard, en aspirant à l'indépendance de son pays, il s'est rallié à la cause du roi de Suède, Charles XII, et il s'est engagé dans la lutte contre les Russes, à Poltava. Après la défaite subie par Charles, ceux-ci sont venus en Valachie, au palais du prince Constantin Brancoveanu, et puis ils sont partis pour Bender, où l'hetman est mort, en 1709. Cet «Évangile» en arabe est dédié par les moines croyants de l'Arabie à l'hetman Mazepa, dans la période où celui-ci a été prince de l'Ukraine (*photo 30*).

On croit que, uniquement pour l'exemplaire original de «L'Évangile» en arabe de 1708 et pour les vrais propos écrits sur l'hetman ukrainien presque 200 ans après, sans parler de la conservation des ossements pour l'éternel repos, chaque Ukrainien doit être reconnaissant et exprimer son remerciement infini au peuple roumain, parce qu'il a assuré la continuation, dans la limite

du possible, de la mémoire historique de l'illustre fils du peuple ukrainien, I. Mazepa.

Les premiers Ukrainiens qui ont pris conscience de cet aspect, ainsi que de la nécessité de la reconstitution de l'histoire d'I. Mazepa en Roumanie, ont été les émigrés politiques et militaires ukrainiens, que le sort historique a amenés, dans la période de l'entre-deux-guerres, sur le territoire de ce pays. Ils se sont montrés capables non seulement à faire ressortir des pages moins connues, mais aussi à conserver la mémoire historique de l'hetman en Roumanie et à disseminer les informations en question parmi les émigrés ukrainiens de la période de l'entre-deux-guerres, en général. Ainsi, dès leur arrivée en Roumanie, au début des années 20 du XXème siècle, les émigrés ukrainiens se sont proposés comme but de consigner les données existantes à cette époque sur les traces d'I. Mazepa en Roumanie, de les systématiser et de transformer leur démarche dans un accomplissement national. Pourtant, comme le docteur V. Trepke écrit, ce fait n'a pu être réalisé d'un seul coup, parce que les difficultés liées à l'étape de début de la vie en émigration ont temporisé le moment où ceux-ci ont pu s'en occuper directement.

De la fin des années 20 au début des années 30 du XXème siècle, deux structures de l'émigration ukrainienne ont commencé à se préoccuper de la destinée d'I. Mazepa, presque concomitamment. D'une part, la direction de l'Association Militaire Ukrainienne de France, qui s'est adressée au représentant de l'armée de la République Populaire Ukrainienne en Roumanie, le colonel Hnat Porochivskyi, avec la demande de clarifier tous les problèmes liés à l'histoire d'I. Mazepa en Roumanie, et, d'autre part, l'Institut Scientifique Ukrainien de Varsovie, qui a demandé au docteur V. Trepke de faire presque la même chose. Grâce à une coordination exceptionnelle des efforts de l'émigration politique et militaire de Roumanie, au cours des années 1929–1932, s'est déplacée à Galatzi une série de chercheurs ukrainiens qui ont examiné en détail les traces d'I. Mazepa en Roumanie et s'appuyant sur les données rassemblées ils ont publié dans les pages des hebdomadaires «Tryzub» une série d'articles intéressants, dont les plus importants sont «Le tombeau de l'hetman Mazepa» de M. Ha-

lyn, «Sur le tombeau de Mazepa» de V. Poperesni, «Les traces de l'hetman Ivan Mazepa en Roumanie» de V. Trepke, etc.

En outre, en 1933, paraît, à Lviv, sous la rédaction de Levko Lepki, le douzième almanach annuel de «L'Obier rouge», dans les pages duquel V. Trepke publie trois articles consacrés à I. Mazepa, à savoir: «A la mémoire de l'hetman I. Mazepa», «A la recherche du tombeau de l'hetman Mazepa» et «Le pèlerinage au tombeau de l'hetman Mazepa» qui, avec les ouvrages sur ce sujet des autres auteurs, ont éclairci beaucoup d'aspects inédits relatifs à la période de vie en Moldavie de l'atman ukrainien, au parcours post mortem de son corps jusqu'à Galatzi et au rôle d'I. Mazepa en tant que symbole pour la nouvelle vague du mouvement ukrainien pour la libération nationale des années 20–30 du siècle passé.

Le travail prodigieux effectué par les représentants de l'émigration ukrainienne de la période de l'entre-deux-guerres en vue de la continuation et la consolidation de la mémoire historique d'I. Mazepa mérite une attention spéciale de la part des chercheurs. On présente dans ce livre un extrait d'un article de V. Trepke, qui met en évidence d'une manière très claire notre devoir de remettre à l'Ukraine les ossements d'I. Mazepa, ainsi que ceux d'autres fils fameux du peuple ukrainien: «Les Ukrainiens doivent découvrir tous les monuments qui ont du valeur pour eux, établir leur place et apporter en Ukraine les restes des ossements des grands décédés, pour les enterrer dans le Panthéon populaire». Je crois que le temps est venu pour que notre génération apporte les ossements d'I. Mazepa, ou au moins une capsule contenant de la terre de son sépulcre, à Galatzi, dans la capitale régénérée des hetmans, Batourine» (*photo 31*).

Pour définitivement trancher la question du sépulcre d'I. Mazepa, on revient au sort d'après-guerre de l'église de Saint George de Galatzi, qui semble avoir porté avec elle le secret du tombeau de l'hetman ukrainien. Comme on l'a mentionné ci-dessus, en 1955, on a alloué des fonds infimes pour la restauration de cet ancien édifice de culte. Mais la restauration de l'église dans le contexte de la propagande athéiste totale n'était pas d'actualité à cette époque. De plus, évoquer ou parler à haute voix de l'histoire de Mazepa associée à cette église, dans un pays qui, surtout du point de

vue idéologique, était beaucoup contrôlé par l'Union Soviétique, où l'hetman était regardé comme «traître», était une chose aussi défavorable que dans la Russie de Pierre I, et même dangereuse.

Les intérêts conjoncturels liés à la construction de logements et à la systématisation de la ville de Galatzi au début des années 60 du siècle passé ont été primordiaux par rapport à la nécessité de restaurer l'église de Saint George. En 1959, l'église a été fermée pour la célébration des services religieux, ce qui a abouti à sa dégradation complète (*photo 32*).

Celle-ci a été aussi la raison de la décision visant à sa démolition et la remise du terrain en question en vue de construire, à la place de l'église, de deux immeubles d'habitations, et plus tard d'un hôtel de luxe. Pour le moment, à la place du cimetière auprès de l'église on planifie la construction d'un restaurant. Témoin oculaire des événements associés à la démolition de l'église où il priait pendant son enfance, le professeur M. Brudiu, mentionné ci-dessus, a publié, en 1990, dans le journal local «Dialogue», un article sensationnel intitulé «La dynamite de Galatzi», dans lequel il a décrit en détail la méthode rare employée à la démolition de l'église: quelques nuits consécutives, sous le fondement de l'église a été injecté, à grande pression, de l'eau marine salée, ce qui a fait que, dans deux semaines, le bâtiment commence à se fendre et à se tasser. Mais, comme le professeur M. Brudiu le mentionne, vu que les donjons de l'ancienne cité génoise n'ont pas cédé, ils ont été attachées avec du câble en acier d'un navire puissant qui les a tirées vers le Danube et a complètement démoli l'église de Saint George et, en même temps, le tombeau d'I. Mazepa.

Comme le directeur du Musée Départemental d'Histoire de Galatzi, C.Caldararu, le mentionne, après la démolition de l'église, «dans l'endroit évacué on a bâti, conformément au plan de systématisation, des logements (*photo 33*). Il est possible que sous les fondements des nouvelles constructions soient resté aussi les ossements de I. Mazepa». Quoique triste, l'affirmation semble proche de la vérité. Et seulement les fouilles archéologiques communes des archéologues ukrainiens et roumains pourraient établir, même partiellement où se trouve ce lopin sacré qui cache jusqu'à présent le grand secret du grand hetman.

Même dans cette situation, on doit reconnaître à la partie roumaine son mérite. Le municpe de Galatzi possède, à présent, deux quartiers de logements qui portent le nom de l'hetman: Mazepa I et Mazepa II; durant presque un siècle, dans cette ville existait naguère la rue d'I. Mazepa; l'église de la Sainte Vierge est même aujourd'hui dénommé «de Mazepa» et, le plus important, dans la Parc de la Liberté, un parc central de la ville, grâce aux efforts de la partie ukrainienne et de la partie roumaine, on a bâti, en 2004, le premier monument à l'étranger consacré à l'illustre fils du peuple ukrainien, l'illustre militant pour la liberté de l'Ukraine, l'hetman de l'Ukraine Ivan Stepanovyci Mazepa.

Cet endroit est respecté par les Roumains et apprécié par les Ukrainiens du monde entier, qui ont maintenant la possibilité de visiter non seulement les lieux historiques liés à la vie et aux traces de l'hetman ukrainien dans le pays voisin et ami, la Roumanie, mais aussi de déposer des couronnes ukrainiennes à son monument dans la merveilleuse ville du Danube, qui ressemble tellement au Dnipro aimé; les visiteurs d'Ukraine, les compatriotes d'autres pays, mais surtout les Ukrainiens de Roumanie n'oublient pas de le faire, de temps en temps, avec une profonde considération et un grand patriotisme, comme l'on peut voir dans la photographie ci-jointe (*photo 34*).

IV. Légendes et mythes centrés sur la personnalité d'I. Mazepa en Moldavie et en Roumanie

Au cours des recherches effectuées afin de reconstituer l'étape finale de la vie d'I. Mazepa et son sort posthume, l'auteur a rencontré de nombreux matériaux qui ne peuvent être qualifiés comme sources scientifiques. Par ailleurs, ils ont un impact, notamment émotionnel, qui peut s'avérer utile pour une meilleure compréhension de la manière dans laquelle le rôle d'I. Mazepa a été perçu par le grand public. On a ainsi gardé jusqu'à nos jours un très grand nombre de récits populaires et contes inventés qui transforment l'étape finale de la vie d'I. Mazepa et son parcours posthume dans des véritables légendes et mythes. Ils diffèrent du point de vue du contenu et sont contradictoires en essence. La plupart d'eux visent à la défense de la personnalité de l'hetman ukrainien et de ses ossements soit contre les malfaiteurs, soit contre les Tatars et les Turcs, soit face aux agents du tsar. En fait, ils témoignent de l'immense intérêt porté à la personnalité d'I. Mazepa en tant que militant sans pareil pour l'indépendance du peuple ukrainien.

Deux légendes concernant la période finale de la vie d'I. Mazepa se font remarquer par leur optimisme et le déroulement complètement différent des événements, par rapport à la description faite dans cet ouvrage des derniers jours de vie et de la mort de l'hetman ukrainien. Evidemment, on voudrait croire à de tels scénarios et c'est pourquoi on les présentera par la suite.

Légendes

1. Conformément à quelques récits populaires, l'hetman I. Mazepa n'est pas mort en 1709, à Bender, mais il a seulement mis en scène sa maladie et sa mort pour induire en erreur ses poursuivants. Sage et expérimenté, en connaissant les intentions de ses ennemis, disposant d'énormes richesses, pendant l'automne de l'année 1709, l'hetman, en prenant l'aspect d'un vieux moine, a quitté en cachette le camp des Cosaques de Bender, il a traversé le Dniestr sur la rive ukrainienne et il est arrivé à Petcherska Lavra de Kyiv.

Il y bénéficiait, dès son hetmanat, comme on le connaît bien, d'une grande autorité et, à son arrivée, il a été bien accueilli dans la communauté monacale. Il a changé son nom et son aspect extérieur, il a choisi de vivre en modération, en priant à Dieu et, après beaucoup de temps, il est mort sous un nom étranger. Donc il serait resté pour toujours dans sa Patrie, à côté de son peuple, en étant enterré selon la tradition de l'église orthodoxe, à laquelle il a consacré beaucoup de ses efforts durant sa vie.

2. En continuant dans la même tonalité, le chercheur ukrainien contemporain V. Rycika écrit, par exemple, qu'il est possible que, en devinant les intentions hostiles de ses ennemis, le clairvoyant hetman aurait disposé, avant de mourir, de fabriquer deux cercueils. En ordonnant que l'un d'eux soit caché, I. Mazepa a pu procéder à la mise en scène de sa mort et de son enterrement près de Bender et, en passant en secret à Galatzi, il aurait vécu le reste de ses jours à la grâce de Dieu. Au moins on a à sa disposition un document, quoique discutable — écrit-il V. Rycika — reproduit en français (l'original est conservé dans les archives d'Istanbul de la période de l'Empire Ottoman) dans lequel on mentionne qu'I. Mazepa «s'est établi à Galatzi, auprès du monastère bâti par les Génois, il avait un âge avancé, il regrettait ses anciennes erreurs et vivait librement, comme aux loisirs». Quant à cet aspect, symptomatique est la date de la mort d'I. Mazepa suggérée par M. Costin — le 18 mars 1710, ainsi que l'on a signalé dans le chapitre correspondant de cet ouvrage. Donc l'hetman ukrainien aurait eu assez de temps pour mettre au point sa vraie inhumation, en préparant habilement son repos éternel (Extrait de l'ouvrage: V. Rycika, *Urma romaneasca a lui Ivan Mazepa // Relatii romano-ucrainiene, istorie si contemporaneitate*, Satu Mare, Editura Muzeului Satmarean, 1999).

Mythes

A notre avis, ceux-ci n'ont rien en commun avec la réalité, mais ils révèlent les sentiments des leurs créateurs, ainsi que la position, la manière de penser de ceux qui les ont transmis de génération en génération pendant trois siècles.

1. En 1821, les Turcs de Braila, ville située à environ 20 kilomètres au sud-ouest de Galatzi, en apprenant qu'I. Mazepa se-

rait été enterré avec beaucoup d'objets de valeur et surtout que ses vêtements étaient brodés en fil d'or, que sur sa poitrine on a mis un collier en or massif avec une croix, qu'il avait dans sa main un sceptre orné de brillants, sur sa tête une diadème en or parue de pierres précieuses, ils ont attaqué l'église de Saint George, ils ont ouvert le tombeau du héros, l'ont dévalisé, ils ont jeté son crâne dans le Danube; la pierre tombale sauvée et cachée par les chrétiens a été amenée, après le départ des Turcs, à l'église de la Sainte Vierge. Il y a des voix qui affirment que c'est ici et non dans l'église de Saint George qu'I. Mazepa est enterré. (Extrait de l'ouvrage: Rezachevici C., *Precizari privind mormantul hatmanului Mazeppa*//, «Revista istorica», tom V, 1994, nr. 1–2).

2. La soi-disant «tradition de Galatzi» qui embellit substantiellement l'histoire concernant l'inhumation des ossements d'I. Mazepa dans cette ville, raconte le mythe suivant. En 1832, durant l'entrée de l'armée russe dans la ville de Galatzi, le général du tsar, Mavros, aurait pris avec lui la pierre tombale du tombeau d'I. Mazepa. Plus tard, il a retourné à la ville de Galatzi la copie de cette pierre, qui s'est conservée auprès de l'église de la Sainte Vierge. (Extrait de l'ouvrage: Rezachevici C., *Precizari privind mormantul hatmanului Mazeppa*). Il est évident que les affirmations sur l'inhumation d'I. Mazepa à l'église de la Sainte Vierge et non à l'église de Saint George ont abouti à la longue à ce que cet édifice de culte soit appelé même à présent «de Mazepa».

3. En 1929, à la suite de sa visite à Galatzi, le docteur ukrainien émigré M. Halyn a écrit l'article «La sépulture de l'hetman Mazeppa», paru dans l'hebdomadaire «Tryzub», numéro 18 de l'an 1930. Lors de sa visite à l'église de Saint George, en cherchant le tombeau, il a appris d'une vieille femme qui vendait des cierges à l'intérieur de l'église que «il y a 30 ans, un bateau russe est arrivé à Galatzi; de ce bateau sont descendus des marins dirigés par un officier et leur prêtre; ils ont déterré ce qui se trouvait sous la plaque de marbre et ils ont tout pris avec eux, en Russie». M. Halyn a fait une correction quant au moment où l'histoire dont la vieille femme faisait mention pourrait arriver, en estimant qu'il s'agirait peut-être d'événements passés pendant la guerre russo—turque de 1877–1878.

En appelant aux sources dans la possession des Ukrainiens de Canada, V. Rycika présente, dans ce contexte, un mythe similaire du point de vue du contenu: en rentrant en Russie à la fin de la guerre évoquée ci-dessus, «le général russe Skobelev s’est rappelé qu’à Galatzi a été inhumé le grand hetman I. S. Mazepa. Il a ordonné à ses adjudants de trouver ce tombeau sacré pour notre peuple. La sépulture a été tout de suite trouvée. Le cercueil a été ôté de l’église de Saint George et détruit, tandis que les ossements et les vêtements d’enterrement ont été brûlés». (Extrait de l’ouvrage: V. Rycika, *Urma romaneasca a lui Ivan Mazepa*)

Il est également intéressant de mentionner la courte histoire dont l’auteur du présent ouvrage a entendu parler, en 2007, à Galatzi, relatant que, en 1944, avant l’entrée des troupes soviétiques en Bulgarie, l’Etat Majeur du général Tolbuhin s’est établi dans une rue voisine à l’église de Saint George. Il est presque impossible à croire que ce commandant militaire si culte ou son entourage n’ait pas su que dans cette église était inhumé I. Mazepa. Mais personne n’a rien entrepris afin de trouver et détruire la sépulture de l’hetman ukrainien.

Pourtant, conformément aux affirmations de V. Rycika de l’ouvrage mentionné ci-dessus, se rapportant aux mémoires d’un participant aux événements de 1946, parues dans l’hebdomadaire «Nas ceas» du 23 avril 1993, les soldats soviétiques «ont brisé avec des barres de fer l’entrée dans la crypte située du côté droit de la porte de l’église, ils ont ôté les ossements, les ont aspergés de l’essence et les ont allumés. Quand le feu s’est éteint, ils ont apporté un camion, ont ramassé avec des pelles les cendres encore brûlantes et les y ont chargés, en les portant dans la steppe.

Récits populaires

Ils constituent la partie la plus impartiale des légendes, qui se résume seulement à la constatation de quelques faits qui peuvent être inventés.

1. Dans la République de Moldavie et surtout en Transnistrie, on a très bien préservé jusqu’à nos jours la mémoire historique d’I. Mazepa. Dans le village de Varnița, par exemple, la population se souvient même aujourd’hui de «L’église de Mazepa», «Les

Fontaines de Mazepa» et «Le tumulus de Mazepa» sur le Dniestr, associés à l'ancien tombeau de l'hetman. La légende suivante est fondée, peut-être, sur l'histoire du missionnaire polonais Francisk Gosciecki, qui, en octobre 1712, a accompagné l'émissaire du roi de Pologne, le prince de Mazovia, Stanislaw Chometowski, pendant son voyage vers Istanbul. A ce que l'on sait, leur chemin passait par Galatzi et, du prieur supérieur du monastère de Saint George, F. Gosciecki a appris et a noté les faits suivants: au moment de la mort d'I. Mazepa, à Bender il n'y avait aucune église orthodoxe, parce que la ville était presque entièrement habitée par des Turcs. Etant donné que dans le voisinage il n'y avait aucune église, l'hetman a été enterré dans la plaine, où on lui a fait bâtir en tant que mausolée un tumulus...» (Conformément à l'ouvrage de P. P. Pañaitescu, Calatori polonezi spre Tarile Romane).

2. Selon les souvenirs de Stepan Matvienko, enregistrés par Oleksandr Semenenko, on dit que le tombeau d'I. Mazepa a été trouvé en Moldavie, près du village de Voluntari. Il a été déterré par le chef du post de police de Bender — le Bulgare Kirilov. Les ossements d'I. Mazepa qu'il a trouvés auraient été cachés, jusqu'en 1925, dans le grenier de sa maison, où ils sont restés jusqu'au moment où la police roumaine les a trouvés et les a apportés à Bucarest (Extrait de l'ouvrage: V. Rycika, *Urma romaneasca a lui Ivan Mazepa*).

3. Un habitant de la ville de Tarasci, dans la région de Kiev, Mykola Usatyi, a fait paraître, le 14 septembre 1993, dans le journal «Kyivska pravda», une information selon laquelle en 1946 il a personnellement vu, dans les banlieues de la ville de Bender, «une croix en pierre sur laquelle était creusé le nom d'Ivan Mazepa. La croix avait une hauteur d'environ 50 centimètres, peut-être un peu plus haute». (Extrait de l'ouvrage: V. Rycika, *Urma romaneasca a lui Ivan Mazepa*).

A la continuation de la mémoire historique d'I. Mazepa dans la République de Moldavie contribue aussi la stèle commémorative dévoilée en 1999 à Varnița par l'Ambassade de l'Ukraine dans la République de Moldavie et par la communauté des Ukrainiens de la région de Transnistrie (*photo 35*).

Epilogue

En considérant la double signification historique de l'année 2009 — le 370e anniversaire de la naissance de l'hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa, ainsi que le décret pris par le Président de l'Ukraine, V.A.Iouchtchenko, concernant la célébration des événements des années 1708–1709 et le nouvel essor de Batourine — on estime primordial l'objectif de soutenir l'établissement de relations de fraternité entre l'ancienne capitale de l'hetmanat cosaque et la ville roumaine de Galatzi; les démarches envisagées favoriseraient la mise en œuvre de la disposition du Chef de l'Etat ukrainien donné pendant sa visite officielle en Roumanie du 30–31 octobre 2007.

On suggérerait d'analyser la possibilité d'initier, conformément à l'ordre établie, de relations similaires, par exemple, entre les villes de Tchernigiv et Bender. En outre, à notre opinion, il est nécessaire de reprendre l'activité de la Commission ukrainienne — roumaine sur des questions historiques, archéologiques, ethnographiques et folkloriques, située sous l'égide de l'Académie Nationale des Sciences de l'Ukraine et de l'Académie Roumaine, et de lui soumettre à l'analyse le problème du rôle d'I. Mazepa dans l'histoire des peuples voisins. On doit aussi procéder à la convocation d'une Conférence internationale des historiens d'Ukraine, de la République de Moldavie et de Roumanie, à l'organisation d'actions consacrées à la commémoration d'I. Mazepa dans le cadre de l'Euro-région du Bas Danube, avec la participation des représentants des organismes de l'Etat et de la société civile des unités territoriales administratives transfrontalières des trois Etats voisins.

Etant donné que la Roumanie possède le seul exemplaire de l'Évangile imprimé en arabe, en 1708, aux frais d'I. Mazepa, on considère qu'on a le devoir de nous occuper de la diffusion en Ukraine de sa reproduction, y compris d'une version électronique de cette édition rare, pour la conserver dans les musées du pays, principalement dans celui de Batourine et dans le musée «Les Ukrainiens de tout le monde», en cours de constitution à Kyiv.

On considère qu'il vaut la peine d'analyser la possibilité de l'engagement de la partie ukrainienne dans la recherche des traces

réelles d'I. Mazepa en Roumanie et, notamment, de la participation des spécialistes — archéologues ukrainiens à la entreprise de quelques fouilles archéologiques à Galatzi.

Une mission actuelle des historiens ukrainiens et éventuellement des diplomates pourrait être la découverte et l'étude de cette partie des archives d'I. Mazepa se rapportant à sa correspondance avec le prince de Valachie, C. Brancoveanu, conservée dans les fonds de manuscrits d'Istanbul, de la documentation de l'église de Saint George de Galatzi concernant l'inhumation de l'hetman de l'Ukraine, transférée avant la sécularisation de l'Eglise Orthodoxe Roumaine au cours des années '60 du XIXème siècle, ainsi que des archives de la Patriarchie de Jérusalem à laquelle cet édifice de culte a été subordonné à cette époque.

La continuation des recherches et l'examen des nouveaux documents liés à la vie et l'activité de l'hetman ukrainien des archives de Bucarest, Chişinau, Moscou, Varsovie, Stockholm, Paris et d'autres capitales et villes d'Europe reste, à notre opinion, une mission d'honneur de tout chercheur ukrainien de l'héritage d'I. Mazepa.

Du point de vue pratique, on constate l'opportunité de l'analyse estimant la possibilité de créer une association des chercheurs ukrainiens et étrangers spécialisés dans la problématique de la vie et l'activité d'I. Mazepa et son rôle crucial dans l'histoire du peuple ukrainien.

En s'inclinant devant nos prédécesseurs – P. Orlyk, A. Voinarovskiy, P. Velicikovskiy, V. Bezrukyi, O. Martos, M. Sadovskiy, M. Halin, H. Porohivskiy, V. Trepke et beaucoup d'autres, ainsi que devant les représentants étrangers qui, dans des circonstances assez compliquées, à différentes époques, au cours d'une période de presque 300 ans, ont systématiquement visité la sépulture d'Ivan Mazepa en Roumanie, en continuant ainsi la mémoire de l'illustre fils du peuple ukrainien, on assigne à notre génération le devoir sacro-saint de non seulement préserver et continuer cette tradition, mais aussi d'identifier et de remettre les ossements du grand hetman à leur Patrie.

Que Dieu nous aide à accomplir ce devoir sacré!

L'auteur exprime sa cordiale gratitude à l'égard de tous ceux qui lui ont accordé son appui concret pour la préparation et la publication de ce livre.

**HATMANUL IVAN MAZEPA –
CUNOScut ȘI NECUNOScut...**

**In memoria gloriosului
hatman al Ucrainei**

*„Pomeniți-i pe cinstiții Hatmani.
Unde le sunt mormintele...”*

T. H. Șevcenko

Prefață

Ivan Mazepa... „A fost un om de stat priceput, un politician iscusit, un diplomat desăvârșit și mai ales un bătrân comandant de oști, cu o imensă practică, care știa să gândească și să privească strategic“. Astfel l-a caracterizat, în cuvinte puține, dar extrem de nimerite, pe strălucitul hatman al Ucrainei, Ivan Mazepa, Evhen Malaniuk, autorul studiului „Strălucitul domn Mazepa — context general și personalitate“, publicat în 1960 la New York. Un alt studiu, publicat în 1942, la Praga, aparținând lui Mykola Andrusiak, cuprinde informații potrivit cărora vasta activitate de mecenat a hatmanului Ucrainei în interesul Bisericii Ortodoxe nu s-a limitat doar la Ucraina; ea a cuprins și țările Europei Centrale și de Est și ale Orientului Apropiat, aflate, în acea vreme, sub Imperiul Otoman.

În acest context, interesul deosebit al autorului acestei lucrări, confirmat și de cercetările ulterioare, a fost axat pe rolul celor doi vecini ai Ucrainei — cnezatul ortodox medieval al Moldovei și cel al Țării Românești — ca punți stabile pentru asigurarea intereselor strategice ale hatmanului Mazepa pe direcția sud-vestică a politicii sale externe, inclusiv a legăturilor cu lumea ortodoxă a Orientului Apropiat. Declicul pentru acest interes l-a produs următoarea afirmație laconică a lui M. Andrusiak: „S-au păstrat până în zilele noastre exemplare din Evanghelia arabă tipărită în 1708, la Aleppo, pe spezele lui Mazepa, pentru oficierea slujbelor religioase la sirienii ortodocși; prefața la această ediție îi aparține Patriarhului de atunci al Antiohiei, Atanasie, care îl slăvește pe Mazepa pentru generozitatea și înțelepciunea sa, îi urează ani mulți și le cere preoților ortodocși și laicilor arabi să se roage pentru el“.

În 1991, cele două studii au fost retipărite de societatea „Oberih“ într-o broșură separată, intrând astfel în patrimoniul maselor largi ale Ucrainei independente. După doi ani, autorul

acestei lucrări a avut fericitul prilej de a deveni, în calitatea sa de colaborator al Ambasadei Ucrainei în România, unul dintre organizatorii expediției științifice complexe a Academiei Naționale de Științe a Ucrainei pe traseul Baturyn — Kiev — Bender — Varnița — Iași — Galați — București și în felul acesta de a se implica direct în studierea aprofundată a contactelor lui Ivan Mazepa, de la sfârșitul secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea, cu contemporanii săi — domnitorii Moldovei Constantin Cantemir (1685–1693), Constantin Duca (1693–1695 și 1700–1703), Antioh Cantemir (1695–1700 și 1705–1707), Mihai Racoviță (1703–1705 și 1707–1709) și Nicolae Mavrocordat (1709–1710), ai Valahiei — Șerban Cantacuzino (care a domnit până în 1688) și mai ales Constantin Brâncoveanu (1688–1714), în cercetarea perioadei moldovene a vieții ilustrului hatman al Ucrainei și a morții sale la Bender, precum și a epopeii numeroaselor reînhumări ale rămășițelor sale pământești în orașul Galați. Autorul a realizat toate acestea în cursul ultimilor ani, cu ocazia numeroaselor contacte cu oameni de știință moldoveni și români, cu reprezentanți ale autorităților și ai comunităților de ucraineni din Republica Moldova și România, prin studierea surselor primare, a literaturii de specialitate naționale și străine, precum și prin deplasări la locul evenimentelor.

Cercetările efectuate în cadrul Academiei Române — cea mai veche instituție științifică din România vecină — au dat un rezultat nesperat: în fondurile ei de carte veche a fost găsit un exemplar original al „Evangheliei“ (*foto 1, 2*), editate în ianuarie 1708 în arabă la Aleppo (Siria de astăzi) pe banii hatmanului Ucrainei, Ivan Mazepa. „Evanghelia“ s-a reîntors la București deoarece, potrivit celor afirmate, încă în 1927, de cercetătorii literaturii vechi, ea a fost tipărită în „tipografia lui Constantin Brâncoveanu, dusă la Aleppo“ special pentru satisfacerea nevoilor spirituale ale arabilor ortodocși din Orientul Apropiat, ocupat de turci. Existența la Iași (pe lângă palatul domnitorului Moldovei), la București (pe lângă palatul domnitorului Valahiei și pe lângă Patriarhie), precum și la Snagov (pe lângă mănăstirea din localitate — la 30 km distanță de capitala Țării Românești) a tipografiilor care tipăreau cărți în greacă, veche ucraineană, română și arabă sub conducerea cunoscutului om de cultură

Antim Ivireanul (originar din provincia Iviria, Georgia, care a învățat carte și meserie tipografică la Kiev) a fost atestată de cercetători români, inclusiv de reputatul istoric român de origine ucraineană Gheorghe Bezviconi, în lucrarea sa „Contribuție la istoria relațiilor româno-ucrainene“, scrisă în 1948, completată și editată în 1962 și reeditată în 2004. După cum menționează autorul, „publicarea în limba arabă era încurajată și de hatmanul Ucrainei“, dacă ținem seama de faptul că el a sponsorizat „Evanghelia“, „publicată în 1708 la Aleppo în tipografia adusă din Valahia“. Acest act nobil și nici pe departe singular al lui I. Mazepa este o mărturie a faptului că el era conștient de importanța relațiilor dintre Biserica Ortodoxă din Ucraina și patriarhiile Ierusalimului, Alexandriei și Antiohiei, ca un factor important al confirmării apartenenței ei la civilizația ortodoxă mondială. De aceea el trimitea, periodic, acestor insule primare de credință adevărată, mai ales Bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim, cu care hatmanul întreținea relații deosebit de intense, daruri prețioase și primea de la ele numeroase delegații. Astfel a fost și misiunea primită la începutul secolului al XVIII-lea, condusă de Patriarhul Antiohiei (1685-1694 și 1720-1724), iar între acești ani de mitropolitul din Aleppo, Atanasie III Dabbas care, după 1695, a cutreierat nu numai teritoriul Valahiei și al Moldovei, dar și pe cel al Ucrainei, în căutarea sprijinului pentru Biserica Ortodoxă din Orientul Apropiat, primindu-l cu generozitate de la Ivan Mazepa.

În lucrarea fundamentală „Ucraina — stat căzăcesc“ care, cu concursul autorului acestei lucrări, a ocupat locul I la Târgul Internațional „Gaudeamus-2005“ din București (*foto 3*), se menționează clar că „mecenatul lui I. Mazepa se realiza nu numai în Ucraina, ci și în afara granițelor ei... Drept exemplu poate servi finanțarea de către hatman a „Evangheliei“ tipărite în arabă la Aleppo, în Siria (1708), fapt ce reiese din Introducere, care cuprinde o dedicație și gravura cu stema hatmanului. Mecенatul lui I. Mazepa ajungea până în Palestina, Antiohia, Alexandria, Atena și Țarigrad“.

Toate aceste contacte se realizau exclusiv prin teritoriul cnezatelor de la Dunăre, deoarece turcii au închis Marea Neagră deplasării oricăror delegații din spațiul situat la nord de aceasta, atât a negustorilor, cât mai ales a reprezentanților hatmanului ucrainean,

care mergeau spre locuri sfinte cu daruri bogate pentru creștinii lumii arabe.

Prin urmare, colaborarea dintre I. Mazepa și C. Brâncoveanu în plan cultural, spiritual și editorial, inclusiv pentru satisfacerea necesităților spirituale ale creștinilor din Orientul Apropiat, a fost, în paralel cu alte direcții ale activității sale, un fenomen de mare rezonanță atât în rândul creștinilor din lumea arabă, cât și în rândul clerului, al politicienilor, diplomaților și al oamenilor de cultură din Europa. Această afirmație este susținută de existența relațiilor între hatmanul Ucrainei și domnitorul Valahiei, C. Brâncoveanu, în timpul vieții lor, iar cercetarea lor deschide o nouă pagină în istoriografia ucraineană consacrată activității lui I. Mazepa pe direcția sud-vestică. Tocmai acest aspect, mai puțin cunoscut, face obiectul cercetării prezentate în prima parte a acestei lucrări.

I. Primele contacte ale hatmanului Ucrainei, I. Mazepa, cu Moldova și Țara Românească și evoluția lor până în anul 1708

Premisele politice, militare, culturale și spirituale care au favorizat stabilirea și dezvoltarea relațiilor dintre noul hatman al Ucrainei, I. Mazepa, ales în 1687 (*foto 4*), și contemporanii săi de la sud-vest, domnitorii Moldovei și ai Valahiei au fost, în primul rând, viziunea proprie a liderului ucrainean a unei eventuale alianțe cu aceste două țări ortodoxe de la Dunăre. Încă în vremea aceea, când I. Mazepa era pisar general al hatmanul Ucrainei de pe malul drept al Niprului, Petro Doroșenko, și numit în calitate de ambasador în fața consiliului lărgit al Sicei Zaporojene, el a numit pentru prima dată Moldova și Valahia ca posibili aliați ai Ucrainei.

Un rol pozitiv în acest plan l-a avut bogata moștenire anterioară, respectiv alianța politico-militară și legăturile de rudenie dintre Bogdan Hmelnițki și domnitorul Moldovei, Vasile Lupu, interesele geopolitice similare ale celor trei entități statale — Ucraina, Moldova și Valahia, activitatea de binefacere a mitropolitului Kievului, Petru Movilă, originar din Moldova, îndreptată spre consolidarea relațiilor tradiționale de prietenie dintre aceste entități, credința ortodoxă comună spațiului ucraineano-moldovalah etc. Tocmai pe acest fond al unității spirituale și culturale au debutat primele legături ale hatmanului I. Mazepa cu Valahia. Astfel, cărțile-unicat tipărite la Pecerska Lavra din Kiev, și anume „Ceaslovul“, în 1682, și „Viețile sfinților“, în 1689, ajung, la indicația lui I. Mazepa, mai întâi la Iași, iar apoi și la București, ceea ce, în condițiile desfășurării serviciului religios din Moldova și Valahia în limba veche slavo-ucraineană, a avut o importanță cultural-spirituală colosală. S-au păstrat până în zilele noastre însemnările scrise de mână mitropolitului Valahiei pe exemplarul cărții „Viețile sfinților“, aflat în folosință proprie: „Teodosie, mitropolit, anul 7209 (1701 — n. a.), iulie 1. Această carte sfântă cu denumirea „Viețile sfinților“, dăruită Sfintei Mitropolii a Țării Românești din București de către onoratul și binefăcătorul nostru

domn, hatmanul Ucrainei, Ivan Mazepa, spre veșnica lui pomenire a fost adusă în zilele smereniei noastre mitropolitului Țării Românești, Teodosie, care poruncește cu mare afurisenie și cumplită mânie ca nimeni să nu îndrăznească să o înstrăineze din această sfântă Mitropolie. Iulie 1, 7209“.

Nu este exclus ca, tot la indicația lui I. Mazepa, să fi fost trimiși în Valahia specialiști ucraineni în meseria de tipograf și gravor care să organizeze activitatea de tipărire a cărților nu numai la București, ci și în alte centre culturale din Valahia. Potrivit istoricilor români, în 1697, de exemplu, cărturarul Antim Ivireanul, venit din Ucraina, s-a mutat, după o perioadă de activitate la tipografia domnitorului Moldovei de la Iași, în capitala Valahiei, iar apoi la mănăstirea Snagov, unde a retipărit în limba veche ucraineană cunoscuta lucrare a lui Meletie Smotrițki „Gramatica slavă“, în 1619. Antim Ivireanul scrie și introducerea la această carte, fapt ce arată că el cunoștea la perfecție limba în care erau tipărite în Ucraina din acele timpuri atât cărțile cu caracter religios, cât și cele cu caracter laic.

Merită remarcat, în acest context, faptul că ascensiunea fostului tipograf în ierarhia bisericească, și anume alegerea sa, în 1705, ca episcop al Râmnicului (Valahia), iar la începutul anului 1708 ca mitropolit al acestei țări de la Dunăre, i-au oferit mai multe posibilități de a reînnoa legăturile cu Ucraina, unde I. Mazepa era în plină putere și cu care domnitorul Valahiei, C. Brâncoveanu, întreținea contacte strânse.

Este cunoscut, de asemenea, faptul că în anii 1699 și 1704, colegul și prietenul lui A. Ivireanul, Ivan Bakov, ucrainean de origine, a ilustrat, sub numele de Ioanichie, cărțile tipărite în limba română la Buzău, oraș situat la o distanță de o sută de kilometri nord-est de București. Între lucrările de gravură ale acestuia merită evidențiate ilustrațiile la „Molitvelnicul“, 1699, și la „Triodul“, 1700, în paginile cărora se observă motive de decor tipic ucrainene. Nu întâmplător, cercetătorii istoriei activității tipografice din România acordă un rol important unor personalități deosebite în plan cultural și spiritual care au legătură cu Ucraina, și anume lui A. Ivireanul și I. Bakov, precum și lui Timofie Bakov (nu este exclus să fie vorba de Bykov, deoarece litera „â“ în română se citește ca „y“ — n. a),

în stabilirea și dezvoltarea cu succes a legăturilor cu centrele ucrainene de cultură, indiferent unde au lucrat aceștia — la București, Iași, Snagov, Buzău, Târgoviște, Râmnic etc.

Pe de altă parte, despre contactele hatmanului Ucrainei, I. Mazepa, cu fețele bisericești moldave vorbește nu numai faptul că din Kiev se trimiteau în mod regulat cărți sfinte și că acesta susținea activitatea editorială din capitala Moldovei, Iași, ci și un fapt mai puțin cunoscut. La 13 decembrie 1693, ieromonahul Adrian îi trimite lui I. Mazepa o scrisoare referitoare la moartea mitropolitului Moldovei, Dosoftei, un adept fervent al dezvoltării legăturilor cu Ucraina, în care îi relatează despre faptele „părintelui mitropolit, despre fericita lui amintire în Polonia (citește: Ucraina de Vest, care intra atunci în componența Poloniei — n.a) și despre marea pierdere și mâhnire“.

Trebuie subliniat faptul că bogata activitate a lui I. Mazepa pe tărâm spiritual și cultural, atât în Ucraina, cât și în afara ei, a găsit o deosebită susținere din partea domnitorilor moldoveni și valahi care, la sfârșitul secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea, nutreau planuri secrete de creare a unui larg front antiotoman, la baza căruia trebuia să stea alianța politică a țărilor ortodoxe: Valahia, Moldova, Ucraina și chiar Rusia. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituie următorul fapt istoric autentic: „Șerban Cantacuzino (domnitorul Valahiei — n.a) împreună cu mitropolitul Valahiei, Teodosie, și cu fostul patriarh ecumenic Dionisie, l-au trimis, în două rânduri, la Moscova pe starețul Mănăstirii Sfântul Pavel de pe muntele Athos, Isaia, pentru a-i cere lui Petru I și hatmanului Mazepa ajutor împotriva turcilor“. Drumul lui Isaia la Moscova, în a doua jumătate a anului 1688, s-a făcut, fără îndoială, prin Baturyn, unde trimisul Patriarhului s-a întâlnit cu I. Mazepa cu mult înainte de întrevederea cu persoanele oficiale din capitala rusă, sfâșiată, în acele vremuri, de lupte politice aprige dintre adepții cneaghinei Sofia și cei ai viitorului împărat Petru I. Vorbind despre această călătorie, renumitul cercetător al personalității lui I. Mazepa, cunoscutul istoric al secolului al XIX-lea, Mykola Kostomarov, afirma că Isaia „a adus un hrisov și de la domnitorul Șerban. Acesta cerea primirea tuturor creștinilor sub oblăduirea țarului, dădea asigurări că el însuși, ca și vecinul său,

domnitorul moldav, vor să se supună tronului moscovit în numele aceleiași credințe și că vor trimite imediat un ajutor de 70.000 de ostași. Același arhimandrit ducea un hrisov și din partea Patriarhului sârb Arsenie. Acesta transmitea un mesaj identic, dar avertiza să nu se cadă la învoială cu creștinii din vest“.

În acest context, merită evidențiat rolul hatmanului Ucrainei de principal sfetnic al Moscovei, care în acea vreme era neîncrezătoare în forțele sale în problema ridicată de Patriarhul ecumenic Dionisie, de capii bisericilor ortodoxe din Orientul Apropiat și din Balcani, precum și de domnii Valahiei și Moldovei privind eliberarea teritoriilor menționate de sub jugul turcesc. „Hrisoavele aduse de Isaia — continuă M. Kostomarov — sunt transcrise și trimise lui Mazepa pentru ca să le judece și el. În hrisovul trimis la Moscova, Mazepa atrage atenția, la fel ca și Patriarhul sârb, asupra faptului că vestul abia așteaptă momentul să lichideze ortodoxia estică de la Țarigrad și în ținuturile supuse acestuia și s-o înlocuiască cu catolicismul“.

Merită subliniată și deosebita încredere de care se bucura I. Mazepa la Moscova. Aceasta i-a încredințat hatmanului Ucrainei misiunea de a-i aduce la cunoștință domnitorului Valahiei, Constantin Brâncoveanu (*foto 5*), un adept și mai fervent al alianței cu Ucraina și Rusia pravoslavnice, urcat pe tron în octombrie 1688, date cu caracter politico-militar de o confidențialitate deosebită, privind acordul Rusiei, ca și al Ucrainei, de a susține apelul popoarelor creștine din Balcani la eliberarea de sub dominația otomană. Din acest moment, între I. Mazepa și C. Brâncoveanu s-au stabilit legături politice, diplomatice, militare, culturale și spirituale care s-au menținut în următorii 20 de ani. „Din ordinul țarului, scrie M. Kostomarov, hatmanul l-a înștiințat pe domnitorul valah că, în conformitate cu acordul încheiat între țări (în Rusia acelor vremuri domneau oficial frații Ivan și Piotr Alekseevici, împreună cu regenta Sofia, sora lor — n.a) și regele Poloniei, armatele celor două state vor începe, la sfârșitul primăverii, (1689 — n. a) campania de eliberare a tuturor creștinilor din robia musulmană“.

În condițiile date, hatmanul Ucrainei s-a trezit în centrul pregătirii viitoarelor acțiuni militare de anvergură, situație ce i-a oferit o deosebită satisfacție. Astfel, la 28 septembrie (1688 — n. a)

Mazepa dă de știre că, auzind despre campanie ucrainenii tare s-au bucurat și că “nimeni nu va da dovadă de lenevie“. M. Kostomarov precizează că hatmanul sfătuia ca această campanie să înceapă imediat, la sfârșitul primăverii, pentru ca dușmanul să nu dea foc ierbii uscate din stepă, producând un incendiu incomod pentru oaste, și că toamna vor trebui ei înșiși să ardă iarba din stepă; atunci va începe să crească repede iarba tânără și oastea va merge pe această iarbă și această oaste va fi mai sănătoasă pentru că atunci încă nu se va simți arșița verii și aerul pestilential adus îndeobște prin campaniile lor de cazacii zaporojeni din Crimeea. Iar musulmanii vor duce lipsă de hrană pentru cai, și atunci va fi ușor să-i învingi. Acesta era sfatul dat de hatman și dacă el ar fi fost ascultat poate că și campania ar fi reușit. Trebuie menționat faptul că profunda cunoaștere a specificului stepei din sudul Ucrainei a fost extrem de folositoare în timpul deplasării forțate a lui I. Mazepa și regelui Suediei Carol al XII-lea de la Poltava la Bender, în vara anului 1709.

Suprapunerea în timp a unor evenimente istorice favorabile a făcut ca trimisul de taină al domnitorului Valahiei, Isaia, să ajungă din nou la Moscova, într-o împrejurare politică unică: aici (septembrie 1689) se afla și I. Mazepa, pentru a-i demonstra credința noului țar Petru I, care a pus capăt domniei Sofiei și a pretendentului la putere V. Golițân. Având în vedere planurile sale politice externe pe termen lung pe direcția sud și sud-vest, noul împărat avea mare nevoie de aliați precum hatmanul Ucrainei și domnitorul Valahiei, care au reușit să câștige totală încredere a țarului.

În ceea ce îl privește pe I. Mazepa, M. Kostomarov scria, între altele: „Tânărul țar l-a îndrăgit și din acea vreme l-a considerat un slujitor supus“. Nu întâmplător, ambele personalități — I. Mazepa (pentru susținerea militară efectivă a țarului la sfârșitul secolului al XVII-lea în campaniile împotriva turcilor) și C. Brâncoveanu (pentru ajutorul dat la reușita tratativelor de pace ruso-turce de la începutul secolului al XVIII-lea) au devenit, în 1700, cavaleri ai Ordinului „Sfântul Andrei cel Dintâi chemat“ — cea mai înaltă distincție instituită chiar în acel an de Petru I. I. Mazepa a fost a doua persoană după cancelarul rus G. Golovkin care a primit această distincție (*foto 6*), iar imediat după el a urmat C. Brâncoveanu. Nu este întâmplător nici faptul că diplomatul francez, J. Baluse, vizi-

tându-l, în drum spre Moscova, pe hatman, a văzut în sala oficială a cetății din Baturyn a lui I. Mazepa alături de portretele țarului, sultanului, regilor Franței și Poloniei, și figurile altor domnitori, între care posibil să fi fost și cel al lui C. Brâncoveanu.

Dar I. Mazepa nu a exclus, după cum se știe, nici posibilitatea formării unei ample coaliții antiruse cuprinzând Suedia, Polonia și Turcia, în care Valahia și Moldova, țări vasale Istanbulului, aveau să joace un rol important. În acest context, nu putem să nu acceptăm opinia lui V. Marocikin — unul dintre primii cercetători ucraineni ai rolului și locului lui I. Mazepa în istoria Ucrainei, care, încă la începutul independenței noastre, într-un articol publicat în revista „Ucraina“ (nr. 6 din 1990), scria fără echivoc: „Hatmanul Ucrainei visa la eliberarea țării sale de sub despotismul țarist și își căuta aliați în acest sens“. În cazul de față este, probabil, vorba nu numai de regele Suediei, Carol al XII-lea, ci și de alți posibili aliați.

Pe de altă parte, probabil, din aceleași considerente, I. Mazepa „întreținea relații diplomatice secrete cu domnitorul Constantin Brâncoveanu“. Întrucât partea ucraineană nu dispune, în prezent, de suficiente argumente în acest sens, știut fiind faptul că tot ce era legat de numele lui I. Mazepa fie s-a distrus fără milă timp de 300 de ani, fie a ajuns la Istanbul sau în alte capitale europene, de interes sunt datele care s-au păstrat în legătură cu activitatea cancelariei lui C. Brâncoveanu și cu metodele de purtare a corespondenței de către domnitor. După cum afirmă secretarul său personal, italianul Anton Maria Del Chiaro, domnitorul Valahiei „era punctual și priceput nu numai în toate treburile interne, ci și în cele externe, întreținând o corespondență activă cu ajutorul unor dieci bine plătiți care cunoșteau limbile italiană, latină, germană, polonă, greacă, turcă, precum și al pisarilor de limbă rusă, maghiară și slavă-rusă (citește veche ucraineană — n. a).

În vederea intensificării legăturilor cu Ucraina vecină, dar și cu îndepărtata Rusie, C. Brâncoveanu a înființat pe lângă palatul domnesc din București o școală slavă specială pentru care, cu timpul, a construit un spațiu special aferent bisericii Sf. Sava. Este semnificativ și faptul că pe lângă cancelaria domnească exista un pisar special pentru limba ucraineană veche, pe nume Teodor Corbea (1670–1725), care a învățat carte la Kiev și tot aici și-a petrecut

ultimii ani din viață, tipărint „Psaltirea“ în versuri, ceea ce arată că între Constantin Brâncoveanu și I. Mazepa exista o corespondență intensă. Este interesant că fratele lui Teodor Corbea, Davyd, cunoștea limba ucraineană atât de bine, încât în desele sale călătorii pe teritoriul Ucrainei, pentru a asigura transportul corespondenței între București și Baturyn, se folosea de documente emise pe numele negustorului ucrainean Ivan Davyd. După moartea sa, la 11 august 1707, Davyd a fost înmormântat la Pecerska Lavra, ca o recunoaștere a meritelor sale față de Ucraina acelor vremuri. Un argument în plus în favoarea tezei privind confidențialitatea legăturilor reciproce îl poate constitui și faptul că atât hatmanul Ucrainei, cât și domnitorul Valahiei utilizau, la nevoie, texte confidențiale codate printr-o combinație de cifre. I. Mazepa purta în permanență asupra sa acest cod cifrat, închis într-un medalion, împreună cu o cruce. Dintre cei din cancelaria hatmanului cifrul mai era cunoscut doar de pisarul general P. Orlyk, iar din cancelaria lui C. Brâncoveanu — de grecul levantin din Kios Nicola de Porta și de grecul Spiridon.

În afară de aceasta, bucurându-se de deplina încredere a țarului rus, Petru I. Mazepa a jucat, până în octombrie 1708, adică până în ultima zi înainte de a trece de partea regelui Suediei, Carol al II-lea, rolul de intermediar în transmiterea corespondenței între C. Brâncoveanu și Petru I. Pentru realizarea acestei misiuni, el utiliza cu succes infrastructura rămasă încă de la Bogdan Hmelnițki: în vederea simplificării schimbului de informații între cazaci și aliații lor moldoveni, la 21 august 1654, pisarul hatmanului, I. Vyhovskyi, împreună cu starostele orașului Soroca (Moldova), S. Lupu, au înființat un serviciu poștal permanent pe ambele maluri ale Nistrului. Astfel, la sfârșitul lunii august 1704, domnitorul Moldovei, Mihai Racoviță, îi scria lui Mazepa că „folosindu-se de războiul dintre țar și regele Suediei (este vorba de Războiul Nordului din 1700–1721 — n. a) turcii au intenția să se unească cu suedezii și azi-măine tătarii se vor năpusti asupra Ucrainei“. Mai târziu, acest serviciu poștal a început să fie folosit de I. Mazepa, prin utilizarea eficientă a podului plutitor peste Nistru în dreptul fortărețelor Soroca și Bender, pentru a întreține contacte nu numai cu Iașiul, ci și cu Bucureștiul. Aceste legături continuau să se realizeze prin trecerea peste

Dunăre în zona Galați. Pe această cale se întrețineau numeroase contacte între hatmanul Ucrainei, un credincios convins, și patriarhii din Orientul Apropiat, mai ales cu Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, unde I. Mazepa dorea să fie înmormântat.

Merită evidențiat în mod special faptul că pentru C. Brâncoveanu, înainte de a fi numit domn al Valahiei, Ucraina nu era o terra incognita. Încă la sfârșitul verii anului 1678, după ce armatele otomane au ocupat, la 21 august, Cihyrynul, domnitorul de atunci al Valahiei, Gheorghe Duca, l-a luat cu el în Ucraina pe tânărul C. Brâncoveanu. Aceasta a avut o influență pozitivă asupra deciziilor sale de mai târziu privind stabilirea unor relații solide cu I. Mazepa. Printre factorii politici externi care au contribuit în mod decisiv la aceste relații s-a numărat declinul treptat, dar ireversibil, al puterii politico-militare a Imperiului Otoman. Un indiciu convingător al acestui declin l-a constituit înfrângerea turcilor la Hotin, în 1621, și asediul neizbutit al Vienei din 1683, evenimente de importanță istorică uriașă pentru soarta Europei. În aceste evenimente un rol esențial îl va juca forța militară a cazacilor ucraineni, care alimenta orientarea noii generații de lideri est-europeni iubitori de libertate din care făceau parte atât I. Mazepa, cât și C. Brâncoveanu, spre acțiuni și planuri antiotomane. În mai puțin de un an, înainte de alegerea lui I. Mazepa ca hatman al Ucrainei, Rusia (24 iunie 1686), din care făcea parte și Ucraina de pe malul stâng al Niprului, s-a afiliat la „Liga Sfântă — alianță dintre Imperiul Habsburgic, Rzeczpospolita și Republica de la Veneția, formată în 1684 și îndreptată împotriva Turciei. Din partea Valahiei, convorbirile legate de o eventuală aderare la Ligă le-a purtat C. Brâncoveanu însuși, în cursul anilor 1687–1688, până la alegerea sa, la 29 octombrie 1688, ca domnitor al acestei țări.

Nu trebuie uitată nici influența pozitivă a lui C. Brâncoveanu asupra liniei politice a protejatului său, tânărul domn al Moldovei, C. Duca, influență ce a făcut ca, la mijlocul anilor 90 ai secolului al XVII-lea, acesta să aibă o atitudine favorabilă intereselor politice externe ale hatmanului I. Mazepa pe direcția sud-vestică. Pe de altă parte, toate acestea aveau, al rândul lor, o influență pozitivă asupra receptării de către I. Mazepa a tot ce era legat de factorul moldovalah al politicii sale. Astfel, la începutul hătmăniei sale, I. Maze-

pa l-a sprijinit pe polcovnicul moldovean Dumitrașcu-Raicea din Pereiaslav, atribuindu-i, printr-un universal, dreptul de stăpânire asupra satului Berezan și tratând cu toleranță faptul că acesta din urmă, „moldovean fiind, și-a numit sotnici dintre conaționali săi”.

Este știut și faptul că unul dintre cei mai importanți adepți ai lui I. Mazepa a fost comandantul din Myrhorod, de origine moldavă, Danylo Apostol, care l-a însoțit pe hatman, în timpul loviturii de stat a lui Petru I, la Moscova, iar mai târziu — în 1708, a trecut împreună cu liderul ucrainean de partea regelui Carol al XII-lea. Toleranța față de vecinii moldoveni, colaborarea cu aceștia este, practic, o caracteristică a întregii perioade de 22 de ani de hătmănie a lui I. Mazepa. De exemplu, după ce, în 1703, a unit întreaga Ucraină de pe malul drept al Niprului, înlăturându-l de la domnie pe S. Palii, hatmanul nu s-a opus ca polcurile din Brațlav și Mohyliv să fie comandate de moldovenii „Ivan Grigoraș, numit și Ivanenko, și Savva Voloșyn” — potrivit lui M. Kostomarov. Ei făceau parte, asemenea polcovnicului Șpak, dintre liderii țăranilor răsculați în timpul campaniei lui Samus, 1702, iar după înăbușirea mișcării „au trecut Nistrul și au apărut iarăși în Ucraina”. La scurtă vreme, „Ivanenko a luat în posesie Vinnyțea și Brațlavul” și, după intrarea în slujba țarului, a obținut titlul de polcovnic al Dubăsarului.

Cu toate acestea, în ce privește cercetarea corespondenței diplomatice confidențiale directe dintre I. Mazepa și C. Brâncoveanu, în ciuda similitudinii de interese și a multor asemănări privind soarta personală, cercetătorii întâmpină dificultăți legate mai ales de faptul că, potrivit unor cercetători români, „succesorul lui Mazepa, Pylyp Orlyk, în dorința de a obține simpatia turcilor, predă (în 1711 — n. a) corespondența dintre Constantin Brâncoveanu și I. Mazepa sultanului Constantinopolului. Despre bunăvoința temporară a lui P. Orlyk față de Poarta Otomană, manifestată, desigur, în numele idealurilor de independență a Ucrainei, stă mărturie poziția personală dată solilor cazaci înainte de plecarea lor la Istanbul, în 1711, unde se menționează între altele: „În același timp, atamanul și solii extraordinari trebuie să ceară cu plecaciune, în numele Slăvitului Hatman, a întregii Armate și a întregii Ucraine, bunăvoință și îndurare...”

În privința rolului de intermediar al hatmanului ucrainean în asigurarea legăturilor prin corespondență între domnitorii Moldovei și Valahiei, și țarul rus, atât sursele românești, cât și cele ucrainene sunt mai bogate în informații. S-au păstrat, de exemplu, zeci de scrisori ale domnitorului C. Brâncoveanu către Petru I și către alte persoane oficiale ruse în care se precizează nu de puține ori că o corespondență sau alta este trimisă la Moscova prin intermediul hatmanului I. Mazepa sau că este primită de la acesta și transmisă la Istanbul. Din cel puțin 282 de scrisori cu caracter politico-diplomatic trimise de C. Brâncoveanu în afara Valahiei, o bună parte a fost destinată lui I. Mazepa personal sau a trecut, în drum spre Moscova, prin mâinile acestuia. De aceea, suntem de acord cu afirmația lui P. Cernovodeanu, cercetător român care s-a ocupat de problema activității diplomatice a lui C. Brâncoveanu, că acesta din urmă a întreținut, în mod confidențial, „un schimb fructuos de scrisori prin care transmitea... și unele informații cu caracter politic și militar care se refereau la turci”.

Colaborarea eficientă a lui I. Mazepa cu Constantin Brâncoveanu și, în paralel, cu întreaga pleiadă de domnitori moldoveni contemporani cu ilustrul hatman ucrainean (din păcate, acești domnitori se schimbau foarte des, în timp ce I. Mazepa și C. Brâncoveanu, spre cinstea și faima lor, au rămas lideri ai propriilor popoare timp de peste 20 de ani) pe plan cultural și spiritual a avut rezultate pozitive pentru conlucrarea lor în cadrul unei virtuale alianțe pur ortodoxe ucraineano—moldo—valaho—ruse orientate în mod tradițional împotriva Porții Otomane ca și împotriva intențiilor acaparatoare ale Rzeczpospolitei și Imperiului Austriac față de țările de la Dunăre. În aceste condiții, imensul potențial uman, economic, politic, militar și spiritual al Ucrainei, cu centrul ei religios unic — Pecerska Lavra din Kiev, oferea speranțe popoarelor balcanice în ceea ce privește realizarea aspirațiilor lor de eliberare de sub jugul turcesc. Interesele creștinilor ortodocși din Balcani și din Orientul Apropiat s-au bucurat de un sprijin material și financiar substanțial și constant din partea hatmanului Ucrainei, I. Mazepa, care în multe situații acționa împreună sau cu sprijinul Moldovei și al Valahiei, în afara granițelor cărora începea spațiul de confruntări aprige între lumea creștină și cea musulmană.

Activitatea politică și corespondența diplomatică atât ale hatmanului ucrainean, cât și ale domnitorilor moldoveni și valahi aveau în vedere și formarea unei eventuale alianțe politico-militare a țărilor ortodoxe — Valahia, Moldova, Rusia și, evident, Ucraina, menționată mai sus, precum și urmărirea poziției Imperiului Otoman și a tătarilor din Crimeea față de Ucraina.

Ca politician de talie europeană și mecena la scară ortodoxă generală, I. Mazepa cunoștea bine nu numai problemele țărilor de la Dunăre, ci și problemele Europei în ansamblu. Astfel, diplomatul francez amintit mai sus, Jean Baluse, îndeplinind, la sfârșitul anului 1704, misiunea de om de legătură al lui Petru I, a ajuns la reședința din Baturyn a hatmanului Ucrainei pentru a-i preda corespondența și, după întâlnirea personală cu acesta, a trimis o scrisoare la Paris, în care se exprima astfel despre hatman: „Are o mare experiență în politică și, spre deosebire de moscoviți, urmărește și știe ce se întâmplă în țările străine”. Ca atare, nu i-a fost greu să înceapă o corespondență intensă, inclusiv cifrată, cu contemporanii săi din capitalele Moldovei - Iași și Valahiei - București. Astfel, în scrisoarea lui I. Mazepa, expediată din Baturyn, la 20 octombrie 1693, lui Petru I, aflăm că el „a trimis deja o scrisoare specială domnitorilor muntean și moldovean, profitând de faptul că „domnitorul moldovean i-a răspuns de câteva ori că e de acord ca negustorii greci să meargă cu mărfurile lor din aceste ținuturi maloruse pe vechiul drum direct spre Iași, având speranța deplinei lor siguranțe”. Prin intermediul negustorului Sava Oleferov din Nijyn, „având în vedere că comandantii polonezi care se află la Nemyriv și Soroca și urmăresc tot ce se întâmplă — menționa I. Mazepa - nu se poate trimite și scrie în mod fățiș acelor domnitori”, hatmanul ucrainean a luat mai întâi legătura cu domnul de atunci al Moldovei, Constantin Cantemir, iar apoi și cu cel al Valahiei, C. Brâncoveanu, cu care a legat o lungă corespondență secretă.

Aflată pe traiectoria comunicării diplomatice și cultural-spirituale active a Ucrainei cu Europa de Sud-Vest și cu Orientul Apropiat, chiar dacă era strict controlată de Turcia, Moldova nu putea rămâne în afara acestui proces. Astfel, solul de origine ucraineană al domnului moldovean, Ivan Bilevyci, în drumul său spre Moscova și înapoi, efectuat în noiembrie 1690 și martie 1691, a discutat în

detaliu cu hatmanul Ucrainei căile posibile de rezistență împotriva presiunii turco-tătare. Pe de altă parte, în scrisoarea de mai sus a lui I. Mazepa se preciza că „domnitorul moldav l-a trimis pe curierul menționat (Sava Oleferov — n. a) la mine și mi-a transmis prin el o seamă de cuvinte scrise cifrat, din care am înțeles că el, domnitorul, dorește să corespundeze cu mine, dar nu prin simple scrisori, ci folosind cifrul“. Trebuie subliniat faptul că corespondența secretă a domnitorilor moldovean și valah era, de regulă, însoțită de informații prețioase transmise prin curieri de încredere privind acțiunile militare ale Imperiului Otoman și planurile tătarilor din Crimeea subordonați Porții. Aceste informații erau extrem de importante pentru I. Mazepa în calitate sa de hatman al Ucrainei, a cărei soartă depindea în mare măsură de intențiile politico-militare ale Turciei. Un exemplu ilustrativ în acest sens îl poate constitui scrisoarea lui I. Mazepa adresată din Baturyn, la 26 noiembrie 1696, lui Petru I, în care se relatează pe larg despre întoarcerea din Iași a curierilor personali care au povestit că „domnitorul moldav este în posesia unor informații potrivit cărora hanul din Crimeea a dat ordin tuturor hoardelor din Crimeea și Bilhorod (dislocate în jurul actualului oraș Bilhorod-Dnistrovsk — n. a) să se pregătească pentru campania militară din această iarnă împotriva statului ocrotit de Dumnezeu, Malorusia“.

Folosirea intensă de către I. Mazepa a curierilor moldoveni, bulgari și sârbi, care intrau mai puțin în câmpul de suspiciune al agenților ruși, a durat o bună perioadă de timp. Astfel, curierul moldovean asigura corespondența secretă a hatmanului Ucrainei cu cneaghina Hanna Dolska (*foto 7*) — prima soție a cneazului M. Vyșnevețkyi, mătușă a regelui Poloniei, Stanislaw Leszczyński. La rândul său, acesta asigura legătura cu regele, înainte de acțiunea armată istorică a lui I. Mazepa, în toamna anului 1708, ceea ce avea o mare importanță pentru hatman. În scrisoarea cifrată pe care I. Mazepa a primit-o de la cneaghina H. Dolska la Kiev, la 16 septembrie 1707, era introdus și un răvaș de la S. Leszczyński în care regele promitea „să-i primească părințește pe cazaci și să le satisfacă dorințele“.

„Cneaghina Dolska mi-a trimis această scrisoare printr-un moldovean, ascunzând-o în șapca solului“ — în felul acesta îl in-

forma hatmanul, noapte târzie de toamnă, pe pisarul său general, P. Orlyk, despre corespondența primită din Polonia în care S. Leszczynski își prezenta propunerile privind posibilele viitoare relații politice reciproce, îndreptate împotriva Rusiei. Aceste tratative s-au finalizat la începutul anului 1708, prin încheierea unui acord formal între hatmanul I. Mazepa și regele S. Leszczynski.

Evident, acest joc periculos putea avea consecințe imprevizibile pentru I. Mazepa, lucru demonstrat de întâmplarea petrecută în 1708 (adică înainte de trecerea hatmanului Ucrainei de partea lui Carol al XII-lea și a lui S. Leszczynski) și de care sunt legate, într-o oarecare măsură, evenimentele ce aveau loc în Moldova. Ea a fost amplu descrisă de M. Kostomarov: „A venit din nou un informator — scrie el — care a adus dovezi despre intenția lui Mazepa de a-l trăda pe țar: este vorba de călărețul abia creștinat Miron, care s-a eliberat din robie turcească. Sosind la Kiev, el a dat de știre cui trebuia că s-a întâlnit la Iași cu un localnic pe nume Vasyl Drozdenko; acest Drozdenko era fiul fostului polcovnic din Brațlav, Drozd, cel mai aprig adversar al lui Doroșenko, pe care, luându-l ostatic, a ordonat să fie împușcat. Drozdenko i-a spus lui Miron: „Anul trecut, am fost în Polonia în preajma regelui Stanislav exact în momentul în care a venit la el un sol musulman. Tot în acest timp a mai sosit la rege și un călugăr cu o scrisoare de la hatmanul Mazepa. Scrisoarea a fost citită în fața solului musulman; în scrisoare se promitea că oastea căzăcească, împreună cu cea poloneză și cu tătarii din Crimeea, va lupta împotriva oastei țarului. Informatorul a fost trimis din Kiev la departamentul soliilor (adică la Moscova — n. a). Miron a spus acolo că Drozdenko i-a ordonat să aducă acest lucru la cunoștința țarului, în numele credinței ortodoxe comune și al faptului că tatăl său a fost polcovnic la Brațlav în timpul statului moscovit. Acest denunț nu a fost crezut la Moscova, iar țarul îl consola pe hatman printr-un hrisov binevoitor. Guvernul a tratat astfel denunțul pentru că nu l-a crezut, cunoscând precedentul denunț împotriva lui Mazepa; după cum se vede, însă, informația lui Drozd era adevărată și se referea la trimiterea ex-arhiereului bulgar sau sârb la Stanislav“.

Caracteristic este și faptul că relațiile dintre I. Mazepa și domnitorii Moldovei vecine s-au dovedit a fi întemeiate pe o încredere

atât de mare, încât aceștia din urmă, din cauza deselor schimbări forțate la indicația sultanului turc, solicitau azil politic în Ucraina, pentru ei, pentru oamenii lor de încredere sau din familie. Astfel, în toamna anului 1696, la Baturyn s-a întors de la Iași nu numai curierul personal al hatmanului pe direcția moldo-valahă Petro Vo-loșyn, ci și „o persoană importantă de acolo, pe nume Ivan Dra-hynyci, care, anterior, a fost, timp de câțiva ani, guvernator numit de domnitorul Duca (Constantin Duca, 1693–1695 — n. a) al orașului Nemyriv, de cealaltă parte a Nistrului, deoarece, la acea vreme, Duca domnea peste această parte“, după cum scria însuși Ma-zepa. În aceeași scrisoare, hatmanul ucrainean îi comunica țarului că „Ivan Drahynyci va rămâne pe lângă noi la Baturyn, pentru că el vrea să trăiască aici, în Malorusia, aducându-și din Moldova soția și copiii... Mai avem aici un bărbat, care a venit o dată cu ei, adică cu Petro Voloșyn și cu Ivan Drahynyci, de origine malorusă, care are acolo, la Iași, soție și copii și pe care domnitorul moldovean l-a trimis în mod special cu ei, poruncind ca el să predea o scrisoare ci-frată cum că el, domnitorul (Antioh Cantemir (1695–1700; 1705–1707) — n. a) dorește să poarte cu mine corespondență secretă, și eu îl voi opri pe lângă mine pe acel bărbat...“

C. Brâncoveanu, la rândul său, s-a adresat, în 1697, prin solul său D. Corbea din Varșovia (unde I. Mazepa avea legături tradiționale puternice, fiind crescut în capitala Poloniei și ca funcționar al regelui) reprezentantului oficial al Rusiei la Varșovia, A. Nikitin, în problema eventualei formări a alianței. D. Corbea avea aceeași sarcină și la întoarcerea sa la București prin Cernăuți, unde îi propune starostelui local — reprezentantului Moldovei, C. Turculeț, să iasă de sub subordonarea militară față de Polonia și să se alătore planurilor popoarelor ortodoxe de a se opune expansiunii otomane. Anticipând evenimentele, menționăm că domnitorul valah s-a pronunțat și mai târziu în favoarea starostelui orașului Cernăuți, mai exact la 2 august 1704, când i-a adresat o rugămintă corespunzătoare regelui de atunci al Poloniei, August II, care, în acele vremuri, era în relații de alianță provizorie cu Rusia, deci și cu I. Mazepa, împotriva regelui Suediei, Carol al XII-lea.

În afară de aceasta, la 16 septembrie 1697, C. Brâncoveanu se adresează vecinului său de la est cu rugămintea să trimită împotri-

va tătarilor din Bugeac care, ca aliați fideli ai Imperiului Otoman, dădeau cele mai pustiitoare lovituri țărilor vecine de la Dunăre, două mii de pedestrași și o mie de călăreți, inclusiv „cazaci“, „deoarece Valahia și Moldova erau gata să lupte pentru eliberarea lor de sub turci și să se opună presiunilor austro-poloneze.“ Disponibilitatea Moldovei era confirmată și de către solul acestei țări, Sava Constantin, care, în mai 1698, a avut lungi convorbiri „la Baturyn, la reședința hatmanului Ucrainei“, după care a plecat la Moscova. După aproape o jumătate de an, la 10 septembrie 1698, solul domnitorului valah era însărcinat să ceară ajutor de la ucrainenii și rușii pentru eliberarea de sub turci a Deltei Dunării, în care scop socotea el, „ar fi suficient ca pe drumul dinspre Kaniv să se deplaseze spre Moldova patru mii de pedestrași și 10 mii de călăreți“, deoarece era asigurat și sprijinul „lui Constantin Turculeț — starostele Cernăuțiului, și, totodată, al conducătorului... unităților moldovene... locale, formate din 10 mii de călăreți de elită“. Valahia se obliga să ofere forțelor militare comune ucraineano-ruse, pe lângă ajutor pur militar, și provizii — grâu, miere, precum și cai, boi, oi și chiar materiale pentru construirea navelor.

De remarcat că, începând cu semnarea la 24 octombrie 1698, a armistițiului de la Karlowitz între Austria și Polonia, pe de o parte, și Turcia, pe de alta, și până în primele zile ale anului 1700, s-a creat o conjunctură politico-diplomatică și militară favorabilă consolidării relațiilor reciproce dintre I. Mazepa și C. Brâncoveanu, care se explică prin schimbările cu caracter strategic în atitudinea Moscovei față de poziția politică pe care era obligată să se situeze Ucraina în acea vreme. Ieșirea Rusiei din procesul de negociere al principalelor forțe europene și implicarea ei în negocieri ruso-turce separate, la Istanbul, încheiate prin semnarea tratatului de pace din 23 iulie 1700, au constituit un semnal convingător că la est de țările de la Dunăre se naște o nouă forță politico-militară puternică de care acestea erau legate tradițional prin credința ortodoxă. Toate acestea i-au „dezlegat“ mâinile domnitorului valah care, la începutul secolului al XVIII-lea, a început să se reorienteze în mod decisiv spre est, fapt demonstrat, între altele, de sprijinul total acordat de C. Brâncoveanu reprezentantului oficial al lui Petru I, E. Ukraințev, la negocierile cu partea turcă evocate mai sus, negocieri încheiate

cu succes pentru vecinul de la nord-est: Imperiul Otoman a acceptat trecerea Azovului și a teritoriilor adiacente la Rusia, scutind-o pe aceasta din urmă și de plata birurilor anuale către hani tătari.

În ceea ce privește reorientarea lui C. Brâncoveanu spre est, semnificativă poate fi stabilirea, la 16 septembrie 1697, a relațiilor diplomatice cu Rusia, eveniment în care hatmanul Ucrainei a jucat un rol important. Astfel, la 3 octombrie același an, I. Mazepa l-a primit pe solul domnitorului valah, G. Castriotul, care se îndrepta spre Moscova și, înainte ca acesta să ajungă la punctul terminus al călătoriei sale, l-a informat pe Petru I despre cele mai importante detalii ale misiunii solului, contribuind, astfel la reușita ei. În continuare, întreaga corespondență dintre C. Brâncoveanu și Moscova se făcea prin I. Mazepa, ai cărui curieri se întâlneau cu domnitorul valah și cu reprezentanții acestuia, de regulă, la palatul Mogoșoaia (foto 8). Astfel, într-o scrisoare personală, datată 27 martie 1700, adresată trimisului său la Moscova, C. Brâncoveanu scria, între altele, că „începând din luna ianuarie și până în prezent am scris de cinci ori și am trimis patru pachete de scrisori primite de la diaconul Dumei (E. Ukraințev din Istanbul — n. a), care ne-a rugat foarte mult să le transmitem în aceeași formă hatmanului“. Menționăm, în context, că în această scrisoare este vorba doar despre o scurtă perioadă, de trei luni, de la începutul anului 1700, în care I. Mazepa a primit cinci scrisori scrise de mâna lui C. Brâncoveanu. Putem, însă, presupune, cu un grad mare de probabilitate, că până în 1708, au fost multe asemenea scrisori care, mai așteaptă să fie descoperite de cercetătorii ucraineni. Drept exemplu pot servi o serie de documente, unul dintre ele fiind scrisoarea din 5 februarie 1707 scrisă de domnitorul valah la Târgoviște, în care îl numește pe contemporanul său ucrainean Mazepa „luminăția sa, hatmanul Zaporojiei“, precum și mesajul cifrat din 23 martie 1708, respectiv cu o jumătate de an înainte de trecerea lui I. Mazepa de partea lui Carol al XII-lea, trimis cancelarului rus G. Golovkin, în care este subliniat clar rolul de intermediar al hatmanului ucrainean și încrederea ce i se acorda în ceea ce privește asigurarea unei corespondențe stabile între Valahia și Rusia. Această concluzie se desprinde din următoarea exprimare a lui C. Brâncoveanu cu privire la scrisorile sale: „... pe care le trimit prin omul meu luminăției sale,

domnului hatman, conform însărcinării voastre anterioare, fără a ne îndoii că acesta le va transmite neîntârziat, prin oamenii săi, acolo unde vă veți afla“.

Toată această corespondență și mesagerie — este îndeobște cunoscut că C. Brâncoveanu îi trimitea lui I. Mazepa, în semn de înaltă prețuire, dar și pentru a transmite la Moscova, numeroase daruri, obiecte prețioase, vin și chiar produse și sume importante de bani — se realizau prin intermediul domnitorilor Moldovei amintiți mai sus, pe teritoriul căreia tranzita poșta, știindu-se că de hatmanul ucrainean depindea în mod hotărâtor calitatea, starea, operativitatea și soarta viitoare a legăturilor cu persoane marcante de la Moscova.

Correspondența intensă dintre I. Mazepa și C. Brâncoveanu, rolul de intermediar al hatmanului Ucrainei în asigurarea corespondenței între Moscova și Istanbul și invers confirmă, o dată în plus, posibilitatea reală a liderului ucrainean de a discuta cu domnitorul valah orice problemă, inclusiv chestiunea sponsorizării tipăririi „Evangheliei“ în limba arabă la tipografia trimisă de C. Brâncoveanu, în 1706, la Aleppo (*foto 9, 10*). Această sponsorizare se înscrie într-o mai vastă susținere financiar-materială de către I. Mazepa a Bisericii Ortodoxe din Orientul Apropiat. Ipolyt Vyșenskyi, reprezentant al arhiepiscopului Cernihovului, Ivan Maksymovyci, care ducea, în mod tradițional, Bisericii Sfântului Mormânt din Ierusalim daruri prețioase din partea lui I. Mazepa a trecut, în iarna anului 1707 și prin București. S-au păstrat până acum impresiile lui Vyșenskyi despre București, despre care scris că este „un oraș foarte mare, cu palate frumoase“ (*foto 11*). I. Vyșenskyi a refăcut, practic, drumul bătătorit de generațiile anterioare de conaționali ai săi, inclusiv de pelerinii Makarie și Silvestru din Novhorod-Siversk care, în 1704, au vizitat, cu încuviințarea lui I. Mazepa, locurile sfinte din Orientul Mijlociu, trecând prin Baturyn și traversând teritoriul țărilor de la Dunăre. Cernihivul, la rândul său, l-a găzduit, în cursul anilor 1704–1706, pe clericul moldovean Pahomie, căruia I. Maksymovyci i-a dăruit cartea „Semănături udate“ și care mai târziu, în 1717, încheindu-și trecerea prin această lume în rangul de episcop al Romanului (Moldova) a fost înhumat la Pecerska Lavra din Kiev.

Faptul că I. Mazepa întreținea legături strânse cu ortodocșii din Orientul Apropiat, tranzitând teritoriul Moldovei și al Valahiei, de unde drumul solilor ucraineni continua peste Dunăre spre sud, este demonstrat și de următoarea întâmplare interesantă. În iunie 1707, hatmanul inspecta stadiul construcției, pe spezele sale, a zidurilor de apărare cu patru turnuri și trei porți în jurul Lavrei Pecerska (cu o lungime de 1190 m, grosime de 3 m și înălțime de 7 m) care au transformat acea parte a malului drept al Niprului într-o adevărată fortăreață. „Când s-a săpat aici muntele Pecerski — scrie M. Kostomarov — s-au găsit o grămadă de monede... Patriarhul Antiohiei, căruia i s-au trimis aceste monede pentru evaluare, le-a considerat ca fiind asiriene“. Deplasarea curierilor hatmanului spre Antiohia și înapoi se făcea, probabil, pe calea deja verificată, adică prin cele două țări ortodoxe în domnitorii cărora I. Mazepa avea o mare încredere, ocolindu-se astfel spațiile nesigure de la nord și nord-vest al Mării Negre, controlate integral de tătarii din Crimeea și de la Bugeac, precum și de stăpânul lor, încă destul de puternic la acea vreme — Imperiul Otoman.

Toate aceste fapte arată rolul țărilor de la Dunăre ca punte de legătură, inclusiv între Biserica Europei de Est și Sud-Est și credincioșii ortodocși din spațiul musulman. În aceste condiții, se poate admite cu destulă probabilitate că, în timpul numeroaselor vizite efectuate de Patriarhul Antiohiei, mitropolitul de Aleppo Atanasii în aceste țări, au avut loc contacte și cu hatmanul Ucrainei, care a aprobat finanțarea tipăririi „Evangheliei“ în limba arabă. În paralel cu alți pași concreți îndreptați spre susținerea Bisericii Ortodoxe a Orientului Apropiat care, începând cu anul 1516, gema sub jugul otoman (de exemplu, patriarhiile de la Ierusalim, Alexandria și Antiohia — ultima dintre ele înființată în anul 38 d. H. de către apostolii Petru și Pavel — nu aveau dreptul să ridice biserici și să tipărească literatură bisericească, iar creștinii ortodocși să trăiască liber în mediul musulman), liderul ucrainean a făcut un pas de o importanță fără egal, care i-a eternizat memoria. Trebuie menționat faptul că legăturile strânse dintre I. Mazepa și biserica de la Ierusalim vor avea pentru acesta un rol hotărâtor. Ele au înrăurit profund etapa finală a vieții hatmanului în orașul moldovean Bender și reînnoirea ulterioară a rămășițelor sale pământești la biserica

Sfântul Gheorghe din orașul românesc Galați, subordonată Patriarhiei de la Ierusalim (tocmai de aceea, la început, ea avea denumirea de biserică de la Ierusalim, rămânând cu acest nume în memoria populară până mai târziu. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care urmașii lui I. Mazepa au hotărât să-l îngroape acolo, luând în considerare situația existentă în acel moment, dar și ultima dorință exprimată oral de hatman de a fi înhumat la Ierusalim — n. a).

Profunda recunoștință pe care creștinii arabi i-au purtat-o lui I. Mazepa, și care s-a păstrat până azi, pentru gestul acestuia de a susține viața lor spirituală se desprinde și din introducerea la varianta de la Aleppo a „Evangheliei“ din 1708. În paginile trei și patru ale acestei ediții rare, în versuri scrise în greacă și arabă, este scos în evidență rolul personal al „vrednicului și mult stimatului domn Ivan Mazepa..., o personalitate magnifică...“, „cunoscută datorită credinței sale curate și sfinte, care a oferit arabilor în dar Evanghelia din tot sufletul său plin de înțelepciune. Răspunzând la întrebarea cine este acela care „ne-a dăruit această nobilă carte“, autorii versurilor în arabă spun: „Este hatmanul Ivan Mazepa..., care a devenit binecunoscut datorită domniei sale în Malorusia și care a îmbogățit credința acesteia, a ridicat gloria ei, omul care reprezintă noblețea ei și a ridicat la maximum renumele ei“ (foto 12, 13).

Toată activitatea lui I. Mazepa referitoare la traducerea în limba arabă a „Evangheliei“ și editarea ei la Aleppo se realiza cu știința și cu susținerea domnitorului muntean.

Evident, poziția antiturcă a lui C. Brâncoveanu nu putea rămâne neremarcată nici de Kiev, nici de Moscova, care își dădeau bine seama și apreciau nu fără temeii că acțiunile domnitorului Valahiei puteau atrage după sine contramăsuri periculoase pentru viața sa, mai ales din partea Istanbulului, fapt care s-a și întâmplat mai târziu, în 1714, când domnitorul valah a fost executat fără milă la comanda autorităților otomane.

De aceea, putem considera că apogeul colaborării dintre I. Mazepa și C. Brâncoveanu îl constituie momentul în care, la 17 ianuarie 1701, s-a stabilit că, în cazul în care viața domnitorului și a persoanelor de rang aristocratic apropiate acestuia ar fi pusă în pericol, locul eventualului azil politic va fi Ucraina. Prin urmare, în scrisoarea de răspuns, din 1 aprilie 1701, adresată lui Petru I,

C. Brâncoveanu își exprima sincera recunoștință pentru hrisovul special ce i-a fost trimis și prin care se confirma disponibilitatea de a-l primi pe domnitorul valah în Ucraina. Este de presupus că o decizie atât de importantă nu putea fi luată de țar fără ca ea să fie, în prealabil, discutată cu I. Mazepa și fără ca hatmanul să conștientizeze responsabilitatea pe care o implica această problemă de o importanță interstatală atât de mare.

Pe atunci, însă, nimeni în afară de Dumnezeu nu știa că Ucraina nu va oferi niciodată azil pentru C. Brâncoveanu (canonizat în 1992 pentru faptele sale de binefacere pe tărâmul credinței ortodoxe ca sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, ceea ce ar putea îndemna la intenții asemănătoare și în ceea ce îl privește pe I. Mazepa). Dimpotrivă, soarta istorică a făcut ca partea română să păstreze pentru totdeauna rămășițele pământești ale lui I. Mazepa, iar locuitorii acestei țări să păstreze vie memoria hatmanului Ucrainei timp de 300 de ani, până în zilele noastre, chiar în condiții istorice crunte, în care slăvitul fiu al poporului ucrainean a fost aspru persecutat, mergându-se până la anatimizarea de către Biserica Ortodoxă Rusă.

II. Perioada moldavă a vieții lui I. Mazepa, moartea sa în 1709 și înhumarea la Bender

Autorul lucrării își propune ca principal obiectiv al acestui capitol scoaterea la lumină a unor surse noi și mai puțin cunoscute în Ucraina, în special a izvoarelor de origine moldovenească și românească legate de scurta perioadă de viață la Bender a renumitului hatman al Ucrainei și de moartea sa, la 2 octombrie 1709, sistematizarea datelor existente și lămurirea unor evenimente istorice legate de această problemă.

În acest context, remarcăm cu plăcere că atât istoricii Ucrainei, cât și specialiștii străini au făcut, de-a lungul timpului, dar mai ales în anii independenței Ucrainei, foarte mult pentru a prezenta cât mai complet, profesional și corect perioada de viață din străinătate și sfârșitul prematur ale lui I. Mazepa. Pe de altă parte, au rămas încă multe aspecte ale acestor probleme neelucidate până la capăt, fapt care l-a îndemnat pe autor spre noi căutări și cercetări atât în Republica Moldova, cât și pe teritoriul României, cu scopul de a contribui la reabilitarea totală a personalității lui I. Mazepa, inclusiv în străinătate, și la reconstituirea imaginii eroice reale a faimosului hatman ucrainean.

Trebuie subliniat de la bun început faptul că I. Mazepa știa, încă din timpul studiilor la Academia Kievo-Movileană și la Colegiul Iezuiților din Varșovia, destul de multe despre puternica, la acea vreme, fortăreață Bender și despre orașul cu același nume, situate în partea de jos a Nistrului, vecine cu Ucraina, cu atât mai mult cu cât, mai târziu, în perioada 1656–1659, el a dobândit, în Europa, cunoștințe de artilerie ca mijloc de recucerire a redutelor fortificate. Devenind hatman al Ucrainei de pe malul stâng al Niprului, I. Mazepa s-a pregătit de câteva ori — în 1692 și 1693, împreună cu polcovnicul S. Palii din Bila Țerkva, să ocupe fortăreața Bender, care era pentru Imperiul Otoman un important avanpost în Moldova, aflată în raporturi de vasalitate față de acesta.

Totuși, Benderul și împrejurimile sale, a căror istorie era legată, după unii istorici, de numele cnezului Rusiei galițiene, Danylo, de târgoveții genovezi și, evident, de Poarta Otomană, aveau

să joace pentru I. Mazepa un rol vital: aici și-a petrecut hatmanul ucrainean ultima parte a vieții și tot aici și-a găsit sfârșitul tragic. Fără a avea o cât de mică bănuială, I. Mazepa urmărea, până în ultimul moment al hătmăniei, evenimentele ce aveau loc la Bender, ca de altfel, și în întreaga regiune vecină cu Ucraina, ceea ce îl ajuta să fie la curent cu toate evenimentele politice și militare în curs. Odată cu obținerea, la începutul secolului al XVIII-lea, a statutului de reședință a guvernatorului turc, după mutarea ei de la Babadag (oraș pe teritoriul Dobrogei din România de azi — n. a), Benderul s-a transformat într-un centru politic, diplomatic, militar și economico-comercial, devenind principalul post de pază la frământata frontieră de nord a Imperiului Otoman. După cum menționa, pe bună dreptate, G. Astvațaturov în studiul său asupra istoriei Benderului, „mult experimentatul guvernator Iusuf-pașa, sosind de la noua sa reședință din Bender, a început nu numai să reconstruiască fortăreața, dar a restabilit contactele diplomatice anterioare și a început să caute altele noi. Fragilitatea puterii centrale a sultanului îi obliga pe politicienii interesați ai diferitelor țări să se adreseze direct atotputernicilor guvernatori turci. Cei mai activi s-au dovedit a fi diplomații polonezi și suedezi, interesați de încordarea relațiilor ruso-turce. În toamna anului 1707, s-a înregistrat o intensificare a corespondenței diplomatice turco-suedeze. La începutul lunii mai 1708, protejatul lui Carol al XII-lea, regele Poloniei, S. Leszczyński, trimite la Bender, la Iusuf-pașa, pe ospătarul coroanei, Stanislav Tarlo, de la care trimisul lui I. Mazepa, prezent și el la Bender, „a aflat cu de-amănuntul că protejatul lui Stanislav Leszczyński, domnul Tarlo, cerea prin guvernatorul din Bender ca Poarta să ofere în ajutor măcar o parte a hoardei“. G. Astvațaturov oferă o informație importantă pentru noi potrivit căreia, în afară de suedezi și polonezi, hatmanul ucrainean I. Mazepa a început să trimită și el solii. Acest fapt ne arată că politica externă a hatmanului se caracteriza printr-un grad înalt de independență față de Moscova, pe de o parte, iar pe de alta, că acesta nutrea o dorință imensă de a obține independența Ucrainei. „Căpetenia căzăcească — continuă autorul studiului despre cetatea Bender — acționa prudent și, multă vreme, celor care îl ajutau pe Petru I le era neclară misiunea omului de încredere a lui I. Mazepa, grecul Zgura, la Bender, trimis la

gubernatorul Silistrei (până în anul 1700, Benderul era subordonat gubernatorului Silistrei (Bulgaria de azi — n. a) cu plecăciuni și daruri și cu scuze pentru jignirile aduse (campanii anterioare — n. a) hoardei de la Bilhorod. Totuși, M. Kostomarov precizează că Zgura a început să-l provoace pe I. Mazepa, îndemnându-l să-l trădeze în mod deschis pe țar și să treacă de partea Poloniei. În legătură cu acest aspect, renumitul istoric ucrainean a descris în felul următor situația delicată pe care experimentatul hatman o cunoștea din timp: Domnul Tarlo i-a scris hatmanului, la 9 iunie (1708 — n. a), o scrisoare prin care îl îndemna să se alieze cu regele Suediei și cu Stanislav Leszczynski și îl asigură, în numele celor doi regi, că oastea zaporojeană și întregul popor ucrainean își vor păstra toate drepturile și libertățile anterioare și că li se vor acorda altele noi, cu condiția ca hatmanul, eliberându-se de sub puterea tiranului, să se întoarcă la stăpânitorul absolut dintotdeauna și la mama comună — Rzeczpospolita. Chiar dacă însuși I. Mazepa nutrea demult, în secret, aceleași planuri, cunoscând rolul duplicitar și provocator al lui Tarlo, i-a trimis o scrisoare lui Golovkin, întrebându-l cum să procedeze. Țarul i-a poruncit hatmanului să-i răspundă lui Tarlo „cum crede de cuviință“, probabil, pentru a verifica din nou devotamentul lui I. Mazepa față de interesele Moscovei sau pentru că avea, într-adevăr, încredere în el. În aceste condiții, hatmanul ucrainean a procedat din nou cu înțelepciune. „Atunci Mazepa — continuă M. Kostomarov — i-a răspuns, la 23 iulie (1708 — n. a) lui Tarlo că trebuie să înceteze cu încercările sale de a-l determina pe el, hatmanul, să renunțe la devotamentul față de țar, mai ales că nici poporul ucrainean nu va accepta să se alieze cu polonezii, din cauza căror a avut de suferit atâtea nenorociri“, ascunzând, în felul acesta, adevăratele lui planuri privind alianța politico-militară cu Suedia și Polonia.

Este interesant și faptul că imediat după acțiunea sa politico-militară curajoasă din octombrie 1708, I. Mazepa i-a trimis prin curier lui Iusuf-pașa din Bender o scrisoare, lungă de opt pagini, prin care explica în detaliu motivele trecerii sale de partea regelui suedez.

Ca atare, partea turcă în ansamblu și protejatul Istanbulului la Bender, în special, cunoșteau bine evenimentele legate de opțiunea

istorică a lui I. Mazepa din 1708. Mai mult, ei urmăreau toate acțiunile hatmanului ucrainean din prima jumătate a anului 1709 și de aceea nu a fost nicio surpriză pentru Imperiul Otoman, pentru guvernatorul din Bender ori pentru domnitorul de atunci al Moldovei, Mihai Racoviță, faptul că, după lupta de la Poltava, I. Mazepa s-a adresat autorităților turce cu solicitarea să-i permită lui și regelui Carol al XII-lea să se instaleze la Bender. Trebuie menționat faptul că Benderul, ca loc al unui eventual azil politic, a figurat în planurile lui I. Mazepa imediat după Poltava. Dar, până să ajungă și să se instaleze, împreună cu vârfurile căzăcimii și cu cazacii, în acest oraș moldovean și în împrejurimile lui (*foto 14*), era un drum lung și, după cum s-a dovedit, deloc simplu.

Astfel, în iunie 1709, inițiativa deplasării rapide spre frontiera turcă, adică în direcția sud-vestică, i-a aparținut lui I. Mazepa care, după conștientizarea dimensiunilor catastrofei, a imposibilității de a remedia situația și a consecințelor deosebit de periculoase ale rămânerii în regiunile Ucrainei controlate total de țară, a început să-l convingă pe Carol al XII-lea că aceasta este singura cale corectă. La alegerea Benderului ca loc de stabilire, I. Mazepa a avut în vedere mai mulți factori: pe de o parte, deplasarea spre Crimeea, ca una dintre variante, era periculoasă, deoarece cu zece ani în urmă hatmanul participase, împreună cu Petru I, la campania împotriva tătarilor din peninsulă, pentru care musulmanii nu l-ar fi iertat; pe de altă parte, după cum s-a menționat mai sus, hatmanul întreținuse până nu demult relații politice și diplomatice intense atât cu guvernatorul Iusuf-pașa, cât și cu domnitorul moldovean Mihai Racoviță, cunoștea bine situația din Bender și din împrejurimi încă de pe vremea campaniilor sale, împreună cu S. Paliu, spre sud.

Un factor important era și acela că I. Mazepa avea în armată multe persoane originare din Moldova, ceea ce, într-o situație critică cum era aceasta, căpăta și o importanță practică. Acești reprezentanți i-ar fi putut oferi hatmanului un ajutor concret în instalarea armatei de cazaci pe teritoriul Moldovei vecine și ortodoxe, fapt confirmat ulterior și devenit realitate.

În aceste circumstanțe, I. Mazepa a amintit și de o scrisoare anterioară adresată cancelarului rus G. Golovkin în care îl lauda neîncetat pe polcovnicul din Myrhorod, Danylo Apostol (fiul pol-

covnicului din Hadeaci și Myrhorod, de origine moldoveană, Pavlo Apostol, de pe vremea lui Bogdan Hmelnițki, hatman al Ucrainei în anii 1727–1734, tatăl lui Petro Apostol — învățat rus — n. a) care a păstrat puternice relații familiale în Moldova, inclusiv la nivelul casei domnești. În această scrisoare, I. Mazepa arăta, printre altele: „Numitul polcovnic Danylo Apostol este de origine valahă. El s-a remarcat în cadrul armatei prin vitejie și este cel mai vechi polcovnic dintre toți polcovnicii; el și-a câștigat totodată, încrederea și dragostea întregii oști, în special a polcurilor de luptă; atamanul general Lomikovskiy și judecătorul general Ciukevyci, precum și polcovnicul din Pryluțkyi polk îi sunt cuscri; polcovnicul din Lubenskyi polk este bunicul lui; polcovnicul din Nijyn este cumătrul lui, iar restul polcovnicilor și alte persoane importante sunt rudele lui apropiate sau întrețin cu el relații strânse de prietenie“. Toate acestea au avut o influență substanțială asupra hotărârii finale a lui I. Mazepa, care îi comunica lui Carol al XII-lea că „în cea de-a cincea zi vom fi dincolo de frontieră și în siguranță“.

Aici am vrea să atragem atenția asupra unui fapt care va avea o mare importanță pentru șederea hatmanului ucrainean la Bender, precum și după moartea sa: cu ocazia trecerii Nirpului la Perevolocina, Mazepa a reușit să ia cu el atât obiecte de preț personale, cât și cele hătmănești, bani, pietre prețioase, veselă scumpă, inclusiv două balerci cu monede de aur. După cum menționa O. Subtelnyi, datorită darurilor scumpe primite de la țară, Mazepa a dobândit, în cei 21 de ani de hătmănie, aproape 20 de mii de moșii și a devenit unul dintre cei mai bogați feudali ai Europei.

Acțiunile hotărâte ale hatmanului I. Mazepa, care a reușit să transbordeze într-o atmosferă destul de liniștită pe malul drept al Niprului armata ce îl însoțea, pe membrii familiilor multor cazaci și averea luată cu ei l-au convins definitiv pe Carol al XII-lea să se îndrepte spre Bender. În ultimul moment, însă, regele a abandonat cea mai mare parte a armatei sale sub comanda generalului Levenhapt care, curând, în timpul urmăririi fugarilor, a fost luat prizonier de Petru I. Aflând de la prizonierii suedezi, care, după interogatorii dure, au fost fie executați pe loc, fie trimiși în surghiun în îndepărtata Siberie, că hatmanul și regele se îndreaptă spre Bender, țarul a trimis în urmărire lor patru polcuri de călăreți în frunte

cu general-maiorul G. Volkonski și cu brigadierul G. Kropotov. Și numai fericita întâmplare că următorii au pornit la drum cu oarecare întârziere și că, spre deosebire de Ivan Mazepa, nu cunoșteau particularitățile deplasărilor prin stepa netedă și aparent uniformă de lângă Marea Neagră, a salvat retragerea oastei ucrainene și a rămășițelor oastei suedeze de un măcel total.

Înaintarea lor se realiza în condițiile severe ale stepei bătătoare de copitele a mii de cai și de un număr mult mai mare de pedestri, omeni pașnici și membrii familiilor lor, sub razele soarelui necruțător, indiferente față de necazurile oamenilor, precum și în condițiile lipsei totale a apei potabile și a hranei corespunzătoare. Refugiații doar din când în când se întâlneau cu o savană de gorgane ale strămoșilor. Situația a fost salvată, credem, numai datorită prestigiului marelui hatman ucrainean și cunoașterii de către el a particularităților stepei sudice.

Benderul a început să figureze mai clar ca punct final al retragerii forțate a lui I. Mazepa și Carol al XII-lea în comunicarea lui Abdurahman-pașa către sultan și către guvernatorul din Bender după ce hatmanul, împreună cu regele, s-au adresat autorităților turce din Oceakiv, cerând ajutor, la trecerea râului Bug. Totuși, ajutorul tehnic limitat primit din partea turcilor care, după două zile de negocieri și pentru două mii de ducați, au acceptat să ofere refugiaților doar cinci nave, s-a dovedit a fi insuficient pentru traversarea rapidă a Bugului. Între timp, după cum scrie cronicarul moldovean Nicolae Costin, contemporan cu aceste evenimente, „...călăreții moscoviți i-au ajuns pe cazaci și pe moldoveni, pe mulți i-au omorât sau i-au capturat și le-au luat multe bunuri... Iar călăreții cazaci zaporojeni care au trecut de partea regelui suedez, împreună cu o parte a moldovenilor aflați în slujba acestuia, văzând că nu pot trece Bugul și fiindu-le frică de urmăritori, s-au îndreptat spre Crimeea, traversând câmpul între Nipru și Bug și cu mare greutate... s-au întors la domnitorul lor“.

Un alt cronicar cunoscut în Moldova, de asemenea contemporan cu evenimentele, Ion Neculce, adăuga următoarele: „Mazepa, cunoscând situația de la fața locului, a trecut Niprul și Bugul lângă Oceakiv, împreună cu o mie de călăreți moldoveni, suedezi și cazaci“. De atunci, adaugă istoricul I. Nistor, descriind evenimentele

amintite mai sus, bancul de nisip de la mijlocul gurii Bugului pe care l-au descoperit primii moldovenii și peste care au trecut toți cu succes pe celălalt mal, a căpătat denumirea de limba de pământ moldavă.

În sfârșit, la 6–8 iulie 1709, I. Mazepa și Carol al XII-lea au trecut Bugul și au ajuns în locuri mai sigure pentru ei, stăpânite de Abdurahman-pașa din Ocaakiv. La 11 iulie, ei au primit un răspuns pozitiv de la guvernatorul Benderului, care și-a reconfirmat acordul de a permite așezarea refugiaților în jurul fortăreței locale. Guvernatorul îi liniștea pe rege și hatman și îi invita la Bender. Totodată, el a trimis refugiaților unele obiecte necesare, inclusiv corturi. La 21 iulie 1709, refugiații au ajuns la Nistru, unde pe malul drept strălucea în soarele cald al verii puternica cetate Bender (*foto 15*). Acest moment este descris cu exactitate de cronicarul N. Costin, care scria că „după ce au traversat Ocaakivul, regele cu armata sa și-au continuat drumul spre Bender și s-au așezat acolo împreună cu hatmanul Mazepa și cu alți polcovnici“.

Dar, la început, ei și-au întins temporar tabăra pe malul stâng al Nistrului, în perimetrul actualului Parkan, situat la periferia Tiraspolului, pentru a se pregăti cum se cuvine în vederea întâlnirii oficiale cu guvernatorul. Istoricul din secolul al XIX-lea, F. Lagus, care a urmărit cu atenție întregul drum parcurs de I. Mazepa și Carol al XII-lea, începând de la Poltava și până la Varnița (denumirea acestei localități de la Nistru însemnând în traducere „cuptor în care se arde piatra de var; varniță“ — n. a) scria că, din 21 până în 23 iulie 1709, tabăra provizorie a celor doi lideri se afla pe malul Nistrului, în partea opusă a râului Botna (*foto 16*). Armatele ucraineană și suedeză s-au odihnit după parcurgerea lungului drum prin stepă, s-au ordonat și numai după aceea au trecut Nistrul. În timpul acesta, din dispoziția sultanului, Iusuf-pașa a pregătit pentru noii veniți o tabără militară permanentă. F. Lagus scria următoarele despre primirea oficială: „Când regele a pornit spre Bender, guvernatorul, însoțit de un mare număr de călăreți și pedestri, l-a întâmpinat la jumătatea drumului, a anunțat porunca sultanului și l-a invitat pe Carol în locul de amplasare dinainte stabilit...“

Când regele cu armata s-au apropiat de râu, de unde se vedea fortăreața, au răsunat 36 de salve trase de tunuri așezate pe mete-

reze. Ienicerii s-au aliniat pe două rânduri până la cortul regelui, care prin dimensiuni și fast le întrecea pe toate celelalte amintite anterior“.

A fost organizată aprovizionarea permanentă peste Nistru cu arme și cu toate cele necesare, astfel încât, la 1 august 1709, I. Mazepa și Carol al XII-lea s-au instalat definitiv pe malul drept al Nistrului.

În ce privește numărul cazacilor care îl urmau pe hatman, O. Subtelnyi precizează că „Mazepa a fost însoțit până la Bender de circa 50 de importanți reprezentanți ai vârfurilor căzăcimii, de circa 500 de cazaci din Hetmanșcina și peste 4 mii de cazaci zaporojeni“. Legat de acest aspect, M. Kostomarov a avut în mare parte dreptate când vorbea de „o mână de cazaci care, în 1709, au fugit împreună cu Mazepa la Bender“. Din păcate, marea majoritate a ucrainenilor nu l-au susținut pe Mazepa, care își alesese un scop nobil și măreț — dobândirea independenței Ucrainei. Dacă poporul ucrainean l-ar fi susținut în masă pe I. Mazepa, el ar fi dus, fără îndoială, lucrul început la bun sfârșit.

În acest context, credem că emigrantul politic ucrainean în România, V. Trepke, a făcut, în 1933, o comparație strălucită între perioada care s-a instaurat în Ucraina după înfrângerea lui I. Mazepa și Carol al XII-lea la Poltava și situația creată după luptele nereușite de eliberare din 1918–1920, numite de el „a doua Poltavă“. V. Trepke atrăgea atenția asupra aspectului politic asemănător al perioadei menționate mai sus: „Atunci, indiferența maselor populare și dezbinarea, ambițiile personale și de grup ale vârfurilor căzăcimii ucrainene, ale diriguitorilor de atunci ai Ucrainei; acum, lupta de partid și de grup a cercurilor conducătoare (în principal, a partidelor politice) ale națiunii ucrainene... I. Mazepa, personalitate cu o vastă cultură și cu educație vest-europeană, a fost înțeles mult mai bine și cu mult mai mare interes de „europeni“. El nu a putut fi înțeles și apreciat cum se cuvine de ai săi, a căror cultură „euroasiatică“ de origine moscovită nu le-a permis să acorde atenție celui căruia istoria îi destinase rolul de „Washington ucrainean“, dacă soarta i-ar fi fost mai prielnică“.

Revenind la situația lui I. Mazepa la Bender din vara anului 1709, am fi tentați să credem că odată cu trecerea Nistrului și insta-

larea în Moldova, vasală Imperiului Otoman, orice pericol la adresa hatmanului a fost lăsat în urmă. Totuși, situația s-a dovedit a fi nu atât de simplă. Noilor veniți la Bender li s-a comunicat imediat că țarul rus i-a cerut padișahului de două ori, la 10 și la 27 iulie 1709, prin trimisul său P.A. Tolstoi, să nu-l primească sub protecția sa pe „trădătorul Mazepa“, ci să-l predea Moscovei. Drept mulțumire, marelui muftiu i s-au propus chiar 300 de mii de taleri. Același lucru, ce-i drept, împreună cu unele concesii politico-militare (renunțarea la teritoriile ocupate de Suedia asupra cărora ridica pretenții Rusia, recunoașterea lui August al II-lea ca rege al Poloniei etc.) au fost aduse și la cunoștința lui Carol al XII-lea, la Bender. După cum menționa în mod corect V. Luțiv, regele suedez a respins toate aceste cereri, iar solicitarea de a-l preda pe aliatul I. Mazepa i-a provocat o mare indignare. Atât padișahul, cât și regele Suediei, spre marea lor cinste, au respins condițiile propuse de partea rusă și nici nu se gândeau să-l predea pe hatman în mâinile țarului. Turcii „nu l-au predat, ci l-au apărat foarte tare, iar pentru mai mult confort și siguranță i-au permis să intre în Bender și i-au oferit o locuință bună de care acesta avea mare nevoie, având în vedere starea sa grea și de nesiguranță, vârsta înaintată și boala, încât se îndoiau că va mai putea scăpa“.

Merită menționat faptul că șederea lui I. Mazepa și a lui Carol al XII-lea la Bender a înrăutățit la maximum relațiile ruso-turce. Rusia considera posibilă reconcilierea între cele două părți numai cu condiția predării „trădătorului Mazepa“, iar după moartea acestuia „a trupului blestematului Mazepa sau măcar a capului său nenorocit“. Se știe, de pildă, faptul că țarul, dându-i instrucțiuni lui G. Volkonski și G. Kropotov încă la Perevalocina, insista ca Mazepa să fie prins cu orice preț, încătușat și adus pentru execuție în prezența sa“!

Cu toate acestea, prin grija cazacilor și cu sprijinul autorităților turce și moldovene, I. Mazepa s-a instalat destul de repede.

Există două versiuni legate de locul de așezare. Prima este susținută, cu temeii, de O. Subtelnyi, care aduce ca argument starea fizică șubredă a bătrânului hatman — „din cauza sănătății delicate Mazepa s-a oprit în oraș unde avea o îngrijire mai bună“. Fără îndoială, știrile neplăcute cu privire la numeroasele încercări făcu-

te de țar de a pune mâna pe hatman viu sau mort, conștientizarea eșecului planurilor sale privind dobândirea independenței Ucrainei și speranțele spulberate, ruperea de patrie, pierderea unei părți importante a averii sale, știrile care îi parveneau despre executarea în masă a adepților săi în Ucraina, lipsa de disponibilitate a părții turce sau a altei forțe politico-militare din străinătate de a interveni imediat în apărarea sa și de a-l sprijini să elibereze pământul natal de jugul țarist au avut o influență extrem de negativă asupra sănătății, a stării psihice și morale a lui I. Mazepa. Forța sa vitală, afectată de numeroasele evenimente ostile ce au urmat după Poltava, se stingea treptat. În plus, cunoscând îndeaproape înclinarea unor reprezentanți ai structurilor de putere ale Imperiului Otoman spre obținerea unor privilegii materiale, hatmanul suferea la gândul că, până la urmă, cineva îl va preda țarului. Acest gând influența și mai mult în rău starea de sănătate a hatmanului. De aceea, sosind la Bender, I. Mazepa aproape că nu se mai putea ridica din pat, necesitând o îngrijire medicală mai intensă. O veche cunoștință pe linie de corespondență diplomatică, guvernatorul Iusuf-pașa, l-a salutat cu căldură și i-a comunicat că padișahul i-a poruncit să aibă grijă de el. Poate că tocmai aceasta a jucat un rol decisiv în ceea ce privește instalarea lui I. Mazepa într-o clădire solidă în oraș și nu într-un cort neapărat de arșița verii. Există măcar premise pentru a accepta afirmațiile lui O. Subtelnyi potrivit cărora „Mazepa a rămas în oraș, într-o clădire mică și modestă“. Această versiune, evident, are și ea dreptul la existență. Pe de altă parte, de șederea lui I. Mazepa la Bender se leagă foarte bine unele observații interesante pe care le-a făcut V. Trepke, în 1932, cu ocazia deplasării speciale în acest oraș, la cererea Institutului Științific Ucrainean din Varșovia, unde, pe strada de atunci Akkermanska, acesta a descoperit o clădire veche legată de perioada de viață în Moldova a lui I. Mazepa. „Această clădire — scria V. Trepke pe baza propriilor cercetări — se numește „Casa lui Mazepa“. Cu toate că nimeni din orașul Bender al anilor '30 ai secolului trecut nu putea să confirme în mod cert că în clădirea respectivă a trăit I. Mazepa, însăși păstrarea în memoria populară, timp de peste 200 de ani, a unor informații valoroase despre hatman spune multe. „Casa denumită acum „a lui Mazepa“ care era una dintre cele

mai mari și mai solide din Benderul de atunci — continuă V. Trepke — fusese, fără îndoială, fie o instituție oficială (să zicem, comenduire) a puterii turce, fie chiar reședință a pașei din Bender (a general-gubernatorului militar). Prin urmare, este clar — conchi- de participantul ucrainean la expediție — că acolo trebuiau să fie și hatmanul Mazepa, și regele Carol al XII-lea.

Cea de-a doua versiune referitoare la așezarea lui I. Mazepa fundamentează varianta potrivit căreia tabăra sa era așezată mai întâi în apropiere de satul Varnița, la nord de fortăreața Bender (*foto 17*). Mai târziu, după o revărsare puternică a Nistrului, tot acolo și-a instalat tabăra și Carol al XII-lea, denumind-o „Noul Stockholm“. În jurul lor s-au așezat, în afară de ucraineni, suedezi și polonezi, moldovenii care îi urmau pe hatman și rege, neputându-și părăsi slujba. Pe locul respectiv doctorul V. Trepke a văzut, încă în 1932, un mic monument-obelisc cu inscripția „Carolus XII Rex Suediae“, construit prin eforturile comune ale guvernului român și ale ambasadei suedeze“. ... Mai jos de acest monument, aproape de malul Nistrului, se află trei fântâni cu ghizduri și cumpănă de lemn, așezate în triunghi, de genul celor care, până nu demult, puteau fi întâlnite și în Ucraina. Acele fântâni poartă numele „fântânile lui Mazepa“. Localnicii mai scot și acum apă din ele. Fântânile trebuie să fi fost săpate de cazaci pentru pomenirea sufletului și în memoria hatmanului, după moartea acestuia.

Nu poate fi, totuși, exclusă nici a treia versiune, combinată, a așezării și șederii lui I. Mazepa la Bender. Ea reiese din studiile documentare realizate de V. Trepke, care nu a exclus faptul că „atunci când s-a îmbolnăvit serios, hatmanul nu a putut să rămână în cort. Este foarte posibil ca, bolnav fiind, să fi fost găzduit în acea clădire unde poate a și murit. În orice caz, faptul că denumirea „Casa lui Mazepa“ nu a dispărut din memoria localnicilor, chiar și după 100 de ani de ocupare rusească a Benderului, arată clar că această clădire este strâns legată de numele hatmanului I. Mazepa“. Cercetătorul ucrainean V. Luțiv scria, citându-l pe Bardili, că turcii „...i-au promis hatmanului, pentru mai mult confort și siguranță, să intre în Bender și i-au oferit o locuință bună de care acesta avea mare nevoie având în vedere starea nesigură și grea în care se afla, vârsta înaintată și boala...“.

După cum s-a menționat mai sus, un rol important în instalarea refugiaților forțați din Ucraina au avut-o vecinii lor, moldovenii. În legătură cu prezența lor permanentă în anturajul hatmanului trebuie subliniat faptul că specificul bunelor relații tradiționale dintre cazaci și moldoveni era determinat, pe de o parte, de contextul geopolitic regional și de particularitățile istoriei colaborării lor politico-militare îndelungate, iar pe de altă parte, de credința lor comună ortodoxă care unește cele două popoare vecine și prietene pe parcursul a două milenii. Trebuie remarcat faptul că, vreme îndelungată, contextul geopolitic regional nu a fost favorabil ucrainenilor și moldovenilor, deoarece teritoriile lor, în Evul Mediu, se aflau la răscrucea intereselor agresive ale celor patru mari puteri: Polonia, Turcia, Rusia, iar mai târziu, Austria. După cum remarcă, pe bună dreptate, istoricul contemporan din Suceava (România), F. Pintescu, „intrarea moldovenilor în armata lui Bohdan Hmelnițki și Ivan Mazepa nu a fost un joc întâmplător, ea a fost determinată mai ales de faptul că mulți moldoveni s-au stabilit pe pământuri căzăcești cu o sută de ani înainte“. Aducând în sprijinul afirmației sale un bogat material documentar, care completează în mod substanțial lucrările științifice anterioare în această problemă, F. Pintescu trage următoarea concluzie: „Credem că exemplul „clanului“ Danylo Apostol ilustrează în mod convingător promovarea militară, politică și socială a elementului românesc în mediul căzăcesc“. Un alt istoric român contemporan, A. Leșcu, într-o interesantă lucrare, editată în 2005 și bine documentată pe baza unor surse românești, ucrainene, rusești și moldovene, intitulată „Românii în armata imperială rusă“, prezintă numeroase fapte de strânsă colaborare între cazaci și moldoveni, inclusiv din timpul hătmăniei lui I. Mazepa. El scrie, între altele, că orice persoană de vază provenind din Moldova sau Valahia care, dintr-un motiv sau altul, alegea să se mute pe teritoriile ucrainene de astăzi, era însoțită de un mare număr de supuși și adepți — până la o mie de persoane fiecare, care întemeiau puncte populate noi și intrau în armata hatmanilor ucraineni. De exemplu, în 1706, a emigrat din Moldova Hryhori Ivanenko, comandantul subunității militare din Dubăsari menționat mai sus, „care a primit de la marele hatman al Ucrainei, Mazepa, acceptul de a se așeza în satul Burky, ținutul Cihyrin și de a-l popula cu moldoveni din regi-

unea transnistreană. În vara anului 1708, din ordinul lui I. Mazepa, H. Ivanenko a fost numit polcovnic la Brațlav, primind dreptul de a înrola moldoveni în componența subunității care i se subordona. Tot atunci, au trecut din Moldova în Ucraina Anton și Vasyl Tanskyi, primul dintre ei devenind ulterior polcovnic la Kiev, iar apoi la Bila Țerkva“.

Insistăm asupra acestui aspect deoarece el s-a dovedit a fi extrem de important pentru adepții lui Mazepa și familiile lor, în primul rând pentru vârfurile căzăcimii și persoanele apropiate hatmanului cu ocazia instalării lor pe teritoriul Moldovei vecine în anul 1709. Legat de acest fapt, cronicarul moldovean N. Costin oferă o informație valoroasă, în opinia noastră, cu privire la modul și locul de instalare a elitei ucrainene. La 12 august 1709 — scrie el — polcovnicii hatmanului, bazându-se pe credința lor ortodoxă, „s-au adresat regelui și lui I. Mazepa cu rugămintea de a li se permite lor, soțiilor și copiilor lor să plece la Iași, iar aceștia erau: atamanul general Ivan Lomikovskiy cu toți fiii săi, pisarul general Pylyp Orlyk cu toți funcționarii cancelariei care s-au dovedit a fi folositori armatei căzăcești, polcovnicul din Pryluțkyi polk, Dmytro Horlenko, și alți polcovnici... Și le-a dat Mihai Vodă aici, la Iași, locuințe bune, așezându-i pe toți în case boierești“. Comentând acest fapt, istoricul român I. Nistor sublinia, la timpul său, că „primirea prietenească făcută polcovnicilor lui Mazepa la Iași s-a datorat legăturilor de rudenie ale acestora cu Danylo Apostol“. N. Costin a notat și următoarea întâmplare mai puțin cunoscută, potrivit căreia, în timpul deplasării spre Suceava a unei părți a adepților lui Mazepa pentru a se instala acolo, aceștia au fost atacați pe neașteptate de subunitățile de urmăritori ale țarului și numai vitejia și iscusința de a se autoapăra, precum și ajutorul acordat de localnicii moldoveni, care au considerat că este de datoria lor să le vină în ajutor vecinilor lor cazaci pravoslavnici, ajunși din nou într-o situație critică, i-a salvat de moarte. Pentru acest ajutor, acordat fără o punere de acord prealabilă cu suveranii turci, domnitorul Moldovei, M. Racoviță, spune cronicarul, a plătit chiar cu funcția deținută.

Pe de altă parte, trebuie menționat faptul că una din cauzele dezbinării apărute în rândul susținătorilor lui Mazepa odată cu înrăutățirea stării sale de sănătate, în special ale trecerii unei părți

a acestora la Iași, a fost conflictul iscat între P. Orlyk, care se vedea viitorul posesor al sceptrului de hatman, și nepotul hatmanului, A. Voinarovskiy, care se considera moștenitorul de drept al puterii. Mai târziu, P. Orlyk scria că „... Voinarovskiy, din dispoziția lui, a lui Mazepa, nu numai că m-a jignit, dar a atentat chiar la viața mea... Și de aceea, eu am fost obligat să plec la Iași“. Împreună cu el au plecat spre capitala Moldovei în principal adepții folosirii potențialului domnitorului de atunci pentru reconcilierea cu țarul rus și întoarcerea în Ucraina, fapt care, la rândul său, i-a dat ocazia lui I. Mazepa de a-i acuza pentru înfrângere.

În ciuda ospitalității părții moldovene, o anumită parte a refugiaților a trecut Nistrul și s-a reîntors în Ucraina, sperând că va fi grațiată de puterea țaristă, fapt care, potrivit cercetărilor existente, din păcate, nu s-a întâmplat.

Trebuie menționat faptul că, în cursul verii-toamnei a anului 1709, exista și o tendință opusă: acea parte a locuitorilor Ucrainei care a simțit pe propria sa piele efectele anti-Mazepa ale politicii puterii țariste, s-a grăbit să-l urmeze pe hatman în Moldova, îngroșând rândurile imigranților.

Interesant în acest plan este faptul că un grup mic de cazaci ucraineni a ajuns, cu timpul, la București, unde a fost cazat provizoriu la cunoscutul spital Colțea. Potrivit datelor existente, care mai trebuie aprofundate, acolo li s-a construit chiar o capelă ortodoxă specială. Apreciem că această problemă poate constitui un interesant obiect de studiu pentru istoricii ucraineni și români.

Totuși, masa mare a persoanelor strămutate — mii de ostași și membri ai familiilor lor — a rămas la Bender și în împrejurimile acestuia, ajungând, din păcate, în situația de a nu mai dispune de mijloacele necesare unui trai decent. De regulă, sumele de bani personale neînsemnate și obiectele de valoare pe care le aveau unii asupra lor au fost cheltuite pentru hrană și pentru instalare imediat după trecerea Nistrului. Ulterior, cazacii au fost nevoiți să-și vândă armele și să-și caute de lucru, or, în condițiile șederii în străinătate, într-o zonă de stare de război permanentă, a componenței etnice și sociale specifice a populației cu diferite credințe, uneori incompatibile, și a necunoașterii limbii, un loc de muncă nu era ușor de găsit. Faptul că prezența lui Carol al XII-lea și a lui Mazepa a început

să transforme rapid Benderul într-un oraș al comunicării militare și politico-diplomatice internaționale active, care suscita un interes crescând din partea multor capitale europene, ducând la formarea unei elite suplimentare, nu a salvat situația.

În acest timp, situația materială a lui I. Mazepa a fost alta. După cum s-a menționat mai sus, în pofida situației politico-militare complexe din perioada noiembrie 1708 – iunie 1709, hatmanul a reușit să strângă și să aducă cu el la Bender averi uriașe, chiar dacă o parte din ele s-a pierdut în timpul retragerii forțate după lupta de la Poltava sau a fost folosită pentru acoperirea diverselor cheltuieli. O. Subtelnyi a descris în felul următor aceste bogății: „... Mazepa a reușit să adune și să ducă cu el prin stepă aurul și pietrele prețioase... În jurul lui se aflau saci cu aur, capul i se sprijinea de poveri umplute cu pietre prețioase...” „Mazepa — continuă cunoscutul istoric ucrainean — a reușit să aducă cu el doi saci mari și câțiva mai mici cu monede de aur, două samare de șa cu diamante și alte pietre prețioase, o podoabă încrustată cu diamante și alte pietre prețioase, o podoabă încrustată cu diamante în valoare de 20 de mii de galbeni care aparținuse cândva sultanului turc, câteva spade și lănci încrustate cu pietre prețioase, sute de blănuri de sobol și multe alte obiecte de valoare. Potrivit unor evaluări aproximative, toate aceste valorau între 750 de mii și un milion de reichstaleri suedezi. La nivelul anului 1699, aceasta însemna aproape o pătrime a veniturilor coroanei suedeze și depășea de trei ori veniturile din același an ale celei mai bogate provincii de peste mare, Livonia“.

Cu toate acestea, starea de sănătate a lui I. Mazepa nu mai putea fi, din păcate, influențată nici de toate aceste bogății și nici de alte lucruri. Viața sa întotdeauna activă și strălucită se stingea treptat. Citând surse suedeze, V. Luțiv a descris, în opinia noastră, cel mai în detaliu ultimele zile de viață ale lui I. Mazepa la Bender: „Din timp în timp, la el venea Carol să discute. Regele trimitea zilnic la hatman un sol care îi aducea vești. Voinarovskiy locuia împreună cu Mazepa și îl servea. Orlyk, care, la început a fost la Iași, unde a instalat o cancelarie căzăcească, a revenit, în curând, la Varnița și stătea adesea lângă hatman. Mazepa l-a făcut succesorul ideii sale și i-a poruncit să continue lucrul început. La începutul lui septembrie, starea de sănătate a lui Mazepa s-a înrăutățit. A fost

trimis la Iași un sol ca să aducă un preot ortodox. Hatmanul s-a spovedit și a dorit să-și pună la punct treburile. El l-a rugat pe Carol să-i trimită un om de încredere, iar regele i l-a trimis pe înaltul comisar suedez Soldan, care cunoștea limbi slave și hatmanul a dat unele dispoziții cu privire la documente și la avere. Amintirile lui Soldan despre ultimele clipe de viață ale hatmanului Mazepa, păstrate în arhivele din Stockholm, constituie cea mai importantă sursă despre ultimele clipe de viață ale hatmanului. Pe patul de moarte, Mazepa l-a primit cu bucurie pe Soldan pentru că îl știa drept un gentleman în tranșarea tuturor treburilor ucrainene la statul major. Păstrându-și echilibrul sufletesc, hatmanul a comparat, în glumă, soarta sa cu cea a lui Ovidiu (Ovidius Publius Naso (43–18 î. H.) poet latin care, pentru versurile sale, a fost exilat de împăratul August la Tomis, orașul românesc Constanța de astăzi — n. a), care a murit în aceleași locuri...“ (*foto 18*).

Se știe, de asemenea, că, cu puțin timp înainte de moarte, s-a deplasat la biserica locală, unde s-a rugat coneorm tradiției atât de bine știute din timpul lungii și activei sale vieți în Ucraina.

După unele date fragmentare, păstrate până în zilele noastre, în ultimele zile de viață hatmanul a poruncit să fie distruse acele documente care, în opinia sa, odată ajunse în mâini nedorite, ar fi putut aduce prejudicii ireparabile tovarășilor săi de luptă pentru independența Ucrainei sau colegilor săi străini cu care întreținuse contacte lungi pe diverse planuri. În acest context, este posibil să fi fost distrusă și partea primejdioasă a corespondenței lui I. Mazepa cu domnitorii moldoveni și valahi, în special scrisorile codate, pentru a face imposibilă ajungerea acestor documente la Istanbul, după moartea hatmanului.

Nu putem ști, totuși, la ce se gândea I. Mazepa în nopțile lungi de nesomn de la Bender, când moartea îi dădea târcoale și când se pregătea, ca un bun creștin, pentru judecata supremă, — scria cu tristețe, la timpul său, I. Borșceak. Nu știm, desigur, nici ce păcate a mărturisit hatmanul în fața preotului adus de la Iași din porunca sa, de către solul său special. Putem doar să presupunem și să confirmăm prin documente un lucru: Mazepa suferea pentru că „Dumnezeu nu i-a binecuvântat planul“ și fapta sa a provocat teroare în Ucraina, dar nu a regretat că a ridicat stindardul răscoalei, deoarece

știa că țarul ar fi terminat oricum cu Ucraina, ar fi semănat teroare, dar atunci efectele pozitive ale acestei răscoale nu și-ar mai fi găsit locul.

Se știe, de exemplu că, încă în 1703, cu mult înainte de acțiunea armată istorică a lui I. Mazepa împotriva lui Petru I, în arhivele moscovite a fost descoperit un proiect de document, elaborat la indicația țarului, conform căruia se plănuia, după moartea lui Mazepa sau chiar după descotorosirea de el, într-un fel sau altul, distrugerea căzăcimii sau expulzarea ei la frontiera de est a Velicorusiei, sau colonizarea prin teroare a hătmăniei cu moscoviți ori nemți veniți din străinătate pentru „a fi stârpit o dată pentru totdeauna acest focar de rebeli“. Iată la ce trebuia să se aștepte Ucraina fără planul lui Mazepa. I. Borșceak avea, evident, dreptate atunci când vorbea despre adevăratele intenții ale Moscovei față de I. Mazepa. Chiar dacă uriadnicii ruși declarau oficial „că niciodată nu a existat un hatman mai util și mai convenabil pentru țar ca Ivan Stepanovyci Mazepa“, acesta cunoștea intențiile țarului de a-l înlocui cu un general străin sau cu un demnitar rus.

Referitor la ultimele ore din viața lui I. Mazepa, cele mai detaliate informații le-a oferit V. Luțiv, constatând următoarele: „În seara zilei de 21 septembrie 1709, hatmanul a început să agonizeze. El și-a pierdut cunoștința și a delirat aproape o zi. L-a vegheat preotul, Orlyk, Voinarovskiy și Soldan. Vestea despre iminenta moarte a hatmanului a început să circule la 21 septembrie; spre prânz, lângă casa în care locuia hatmanul a început să se adune mulțimea de cazaci, suedezi, polonezi și turci. La ora 4 după-amiază a venit Carol, împreună cu reprezentanții oficiali ai Angliei și ai Olandei pentru a-și lua rămas bun de la prietenul și aliatul lor, dar hatmanul nu i-a mai recunoscut. După plecarea regelui s-a pornit o ploaie torențială nemaipomenită și deasupra Benderului s-a declanșat o adevărată rupere de nori, care a durat o zi și o noapte. În tunetele stihiei dezlănțuite, în ziua de 21 septembrie 1709 (după stil vechi), la ora zece seara a murit marele hatman al Ucrainei, Ivan Mazepa“ (foto 19).

După cum scria istoricul ucrainean D. Doroșenko în lucrarea editată în limba germană în perioada interbelică, intitulată „Hatmanul Mazepa, viața și activitatea lui“, ultimele cuvinte ale hatmanului, înainte de moarte, au fost: „Am vrut numai binele patriei mele,

dar soarta a decis altfel“. Se știe, de asemenea, că hatmanul ar fi lăsat cu limbă de moarte să fie îngropat la Ierusalim, ceea ce, mai târziu, a constituit, după cum am mai arătat, unul dintre principalele motive ale reînnumării rămășițelor sale pământești la fosta biserică „Ierusalim, din Galați, care mai târziu a fost denumită biserica Sfântul Gheorghe. Toate acestea vor fi prezentate mai în detaliu în capitolul următor al acestei lucrări.

De-a lungul unei istorii de 300 de ani au existat numeroase versiuni privind data, locul și cauzele morții lui I. Mazepa. Una dintre primele versiuni aparține istoricului și poetului Tymko Padura și este consemnată într-o lucrare a sa publicată în 1874, la Lvov (v. Tymko Padura, Pysma Tymka Padury, Lwow, 1874), pe baza căreia, mai târziu, în 1932, academicianul M. Vozneak scria, între altele: „După lupta de la Poltava a plecat cu Carol al XII-lea în Moldova. A murit otrăvit de un popă grec și a fost înmormântat la Bender“.

Trebuie menționat că această variantă a convenit de minune agenților țarului, care s-au și grăbit să-i aducă la cunoștința lui Petru I că hatmanul s-ar fi otrăvit singur. Pe baza acestei dezinformări, autoritățile de atunci de la Moscova răspândeau cu insistență în străinătate această versiune a sfârșitului hatmanului, pentru a-l discredita și dincolo de moarte. Ea a fost preluată și în unele opere literar-artistice ruse apărute ulterior.

Unul dintre primii care a dezmințit această versiune a fost M. Kostomarov, care, în eseuul său „Ivan Mazepa“, publicat în 1888, menționa că „Mazepa a murit la 22 august 1709 de bătrânețe în satul Varnița, aproape de Bender (Interesant este faptul că, în aceeași lucrare, reeditată după opt ani la Lvov, a fost admisă aceeași eroare cu privire la data morții lui Mazepa ca și în ediția anterioară, și anume 22 august în loc de 22 septembrie — n. a)“.

Totuși, în această nouă ediție este adăugată o importantă dezmințire privind cauzele morții hatmanului. „S-a lansat zvonul — se arată în ediția din 1896 — că, de frică să nu fie predat lui Petru I, el s-ar fi otrăvit, dar această informație nu are nici o veridicitate istorică“.

În referatul prezentat la ședința solemnă a Societății Științifice T. H. Șevcenko, la 11 septembrie 1932, în orașul Lvov, I. Borșceak

menționa, pe scurt: „La 1 august 1709, Mazepa a sosit obosit la Bender, unde s-a îmbolnăvit și a murit la 2 octombrie 1709 (după stil nou — n. a)“ la ora zece noaptea. În favoarea veridicității acestei informații pledează o notă de mână scrisă de I. Borșceak, în care acesta face următoarea precizare: „În această zi, când defunctul hatman Mazepa a murit la Bender, în 1709, am ascultat o slujbă bisericească pentru sufletul său“ — însemnare din 2 octombrie 1724 în jurnalul lui. Desigur, P. Orlyk ține bine minte această zi, el fiind un participant direct la eveniment.

O contribuție meritorie la dezmințirea versiunii despre otrăvirea sau autootrăvirea lui I. Mazepa a adus-o cercetătorul contemporan V. Rycika, care demonstrează că, în trecut, istoricii au datat însemnarea lui T. Padura „cel mai devreme cu anii '20 ai secolului al XVIII-lea și au demonstrat, în opinia mea, că este lipsită de suport documentar și că este bazată pe zvonuri“.

Din păcate, se observă la cercetători anumite neconcordanțe și în ceea ce privește funeraliile marelui hatman. Bazându-ne pe surse primare, suntem de părere că cea mai completă descriere a situației legate de prima înhumare a corpului neînsuflețit al lui I. Mazepa la Varnița, lângă Bender, o face doctorul V. Luțiv, amintit mai sus, care scrie: „Slujba de înmormântare a fost oficiată într-o mică biserică sătească și la ea au asistat, în general, localnici, cu precădere țărani. Compatrioții și suedezii nu au făcut economie de mijloace pentru ca ultimul omagiu adus hatmanului să aibă un caracter solemn. Cortegiul funerar avea în frunte o fanfară suedeză și trompețiști cazaci care cântau cu schimbul. După aceștia mergeau vârfurile cazacilor ducând însemnele puterii hătmănești: sceptorul încrustat cu pietre prețioase și perle, drapelul și tuiul. Ei mergeau înaintea sicriului acoperit cu catifea purpurie încinsă cu bandă de aur, transportat pe un car tras de șase cai pe care se aflau cazaci cu săbiile scoase. Carol al XII-lea cu comandanții săi îl însoțeau pe prietenul și aliatul lor spre locul de veșnică odihnă. Toți ambasadorii străini însărcinați pe lângă el au considerat drept o datorie să-l conducă, iar exemplul lor era urmat de reprezentanții sultanului, precum și de domnitorii moldovean și valah. În urma lor mergeau călare Orlyk și Voinarovskiyi. Apoi urmau soldații din garda personală a regelui, în uniforme multicolore, cu armele și drapelul coborâte și

ienicerii îmbrăcați în alb, cu țambale răsunătoare. Mai departe urmau, împreună cu soții lor, femeile ucrainence care, conform străvechiului obicei, îl boceau. În ultimele rânduri mergea mulțimea de armeni, țigani, tătari și polonezi, deoarece în vara aceluiași an, 1709, s-au adunat la Bender diverse popoare“. Siciul cu corpul neînsuflit al hatmanului ucrainean, adaugă V. Rycika, citând lucrarea lui V. Riznycenko, publicată în 1919, a fost coborât în groapa pregătită în biserica situată în afara orașului, iar cazacii au tras în acest moment, în semn de cinstire, salve din muschete.

Conform unor surse documentare, corpul hatmanului a fost îmbrăcat în haine scumpe aurite, cu o salbă de aur masiv și o cruce ornată pe piept, în mână i s-a pus buzduganul, iar pe cap — o diademă încrustată cu pietre prețioase.

Citind aceste rânduri nu putem să nu observăm că moartea și funeraliile slăvitului hatman al Ucrainei (*foto 20*) s-au transformat într-un eveniment tragic la scară internațională. După cum mărturisesc cronicarii vremii, hatmanul a fost condus pe ultimul său drum nu numai de aliatul său credincios, regele Suediei Carol al XII-lea personal, chiar dacă el însuși nu era încă refăcut după rănire, ci și de domnitorul Valahiei, C. Brâncoveanu, cu care I. Mazepa era legat printr-o colaborare politică, diplomatică și cultural-spirituală fructuoasă lungă de 21 de ani, precum și de domnitorul Moldovei, M. Racoviță, care a întreținut cu Ucraina relații strânse pe parcursul celor patru ani de domnie la Iași. La ceremonia funerară și-a trimis înalți reprezentanți Turcia, iar cele mai importante țări europene au fost reprezentate de ambasadori, care au informat destul de operativ capitalele lor despre sfârșitul tragic al lui I. Mazepa. Astfel, diplomatul francez amintit mai sus, Jean Baluse, informându-l pe ministrul de externe al Franței despre acest eveniment, făcând trimitere la domnitorul Moldovei, M. Racoviță, care a participat la funeraliile hatmanului, scria că regele Suediei rămâne în continuare la Bender iar „defunctul Mazepa nu a fost dus la Iași, ci a fost înhumat la Bender“.

Dat fiind faptul că o lungă perioadă de timp cercetătorii nu s-au putut pune de acord asupra locului de înmormântare a lui I. Mazepa, credem că lumină în această problemă a făcut istoricul român contemporan, C. Rezachevici, care, invocând unele surse

primare autentice, scrie că cronicarul moldovean N. Costin a menționat în cronica sa, imediat după moartea hatmanului că „Mazepa, hatmanul cazacilor, a murit și a fost înhumat în biserica unui sat, și anume Varnița, aflat lângă cetatea Bender“. Într-o formă mai lapidară — continuă Rezachevici — o mărturie similară o găsim și la cronicarul moldovean anonim, autorul „Cronicii Ghiculeștilor“: „Hatmanul Mazepa a murit la Bender și a fost înhumat la Varnița“, ceea ce confirmă, în ansamblu, argumentul prezentat de noi anterior, potrivit căruia hatmanul s-a aflat la Bender până în ultima zi a vieții sale. Satul Varnița a intrat pentru totdeauna în biografia marelui hatman ca loc în care s-a aflat biserica unde s-a desfășurat slujba de înmormântare. Emigrantul politic ucrainean menționat mai sus, doctorul V. Trepke, vizitând, în 1931, satul Varnița, din dispoziția specială a Institutului Științific Ucrainean din Varșovia, a descris astfel biserica locală: „La marginea satului Varnița se află o mică biserică sătească foarte veche, dar este imposibil de stabilit, după particularitățile ei exterioare, că este aceeași biserică în care a fost oficiată slujba de înmormântare a lui I. Mazepa. Trebuie avut în vedere faptul că ea se află pe același loc sau alături de biserica din Varnița, unde, în 1709, au fost depuse rămășițele pământești ale hatmanului“.

În opinia noastră, îndoielile lui V. Trepke nu-și au rostul, deoarece el a văzut, într-adevăr, biserica de la începutul secolului al XVIII-lea care, din păcate, doar cu un an mai târziu, a fost dărâmată din cauza vechimii și a stării inadecvate pentru continuarea săvârșirii slujbelor, fapt ce confirmă el însuși această teză. Pe locul ei a fost construită o nouă biserică (*foto 21*).

Trebuie menționat că moartea lui I. Mazepa a avut și o importantă dimensiune națională și socială, ea provocând tristețe nu numai în rândul unei părți însemnate a poporului ucrainean, ci și în al soldaților suedezi, al ostașilor polonezi, al boierilor și țăranilor moldoveni și valahi, al ienicerilor turci, al hoardei tătare, al târgoveților evrei, al meșteșugarilor armeni, al făurarilor țigani, al tuturor acelor care în momentele acelea s-au aflat la Bender, Varnița și în împrejurimi, fiind martori ai trecerii în veșnicie a unei personalități deosebite, care a ridicat cu curaj stindardul luptei pentru independența statului ucrainean.

Luând cuvântul la ceremonia de înmormântare a lui I. Mazepa, P. Orlyk a subliniat: „Acest conducător faimos și mult stimat, care la vârstă înaintată a rămas fără urmași, care a stăpânit bogății imense, toate le-a jertfit pentru libertatea patriei... El și-a jertfit chiar viața pentru ca patria sa să poată nimici jugul moscovit“.

Ni se pare potrivită, în acest context, aprecierea lui P. Orlyk continuată de I. Borșceak, în 1932: „Numele faimosului hatman Ivan Mazepa va dăinui veșnic în memoria poporului nostru, pentru că el a dorit să-i dea posibilitatea să-și dezvolte în deplină libertate toate posibilitățile sale nemărginite. Fie ca nici armata, nici poporul să nu-și piardă speranțele! Cauza noastră este dreaptă, iar o cauză dreaptă până la urmă învinge întotdeauna“.

Chiar și istoricul român menționat mai sus, I. Nistor, în perioada interbelică complexă pentru relațiile ucraineano-române, a apreciat în exluzivitate pozitiv, făcând trimitere la Engel, contribuția imensă a lui I. Mazepa la lupta pentru independența Ucrainei.

Totuși, odată cu înhumarea corpului neînsuflețit al lui I. Mazepa la Varnița, sufletul marelui hatman nu și-a găsit odihna veșnică. În legătură cu rămășițele sale pământești și cu personalitatea sa istorică unică au existat multă vreme, practic, până în zilele noastre, planuri, intenții, intrigi și acțiuni concrete.

Una dintre ele a fost chestiunea, deloc simplă, a împărțirii bogățiilor imense, nu numai la nivelul acelor vremuri, ale defunctului hatman, care, după cum se știe, nu a lăsat nici un testament concret. Această problemă se complica și mai mult datorită faptului că ea trebuia rezolvată destul de repede, în paralel cu alegerea unui nou hatman al Ucrainei în exil, fapt care, în perioada octombrie-noiembrie 1709, preocupa întreaga elită politico-militară ucraineană aflată, în acea vreme, la Bender, Iași și Varnița.

Situația legată de succesiunea patrimonială a lui I. Mazepa și de intrigile în rândurile vârfurilor căzăcimii privind statutul și destinația acesteia este descrisă destul de detaliat de O. Subtelnyi în cunoscuta sa lucrare „Mazepynti“. De aceea vom adăuga doar ceea ce cuprinde „Letopisețul Țării Moldovei“, în care N. Costin scria: „Se spune că, după moartea sa, s-ar fi găsit 160.000 de monede de aur, nemaipunându-se la socoteală banii de argint, taleri, potire, copeici, articole din aur și argint și îmbrăcăminte scumpă“. După

lungi negocieri, toate acestea i-au revenit, după cum se știe, moștenitorului lui I. Mazepa — A. Voinarovskiyi care, în schimbul lor, a renunțat la sceptrul de hatman.

Din păcate, această imensă avere nu a fost folosită cum ar fi trebuit, în interesul luptei pentru eliberarea poporului ucrainean, și cu timpul a fost aproape în totalitate risipită. Desigur, în 1710, o parte din această avere a fost transferată bisericii Sfântul Gheorghe din Galați pentru amenajarea criptei lui I. Mazepa și pentru săvârșirea slujbei tradiționale de pomenire a sufletului hatmanului. Acest lucru a fost asigurat de către preoții localnici, spre cinstea lor, până la trecerea deplină a acestui edificiu de cult sub controlul fanarioților greci, impuși și protejați de Imperiul Otoman.

La rândul său, P. Orlyk a fost ales, la scurt timp, hatman al Ucrainei, devenind continuatorul ideilor lui I. Mazepa privind independența Ucrainei. Iar prin voința destinului istoric, la 1710, Benderul a devenit locul de naștere al primei constituții europene, problemă care poate face obiectul unor cercetări separate, mai ales având în vedere că, în curând, se vor împlini 300 de ani de la acest eveniment istoric de o imensă importanță.

Merită să fie studiată de către istorici șederea lui P. Orlyk, în continuare, nu numai la Bender, ci și la București, Căușani, precum și partea finală a vieții sale la Iași, unde a decedat la curtea domnitorului Moldovei N. Mavrocordat, în ziua de 7 iunie 1742.

Despre evoluția evenimentelor legate de numele hatmanului Ucrainei pe teritoriul României de astăzi va fi vorba în capitolul al III-lea al lucrării.

III. Reînhumarea corpului neînsuflețit al lui I. Mazepa la Galați și păstrarea memoriei istorice despre hatmanul ucrainean în România

Trebuie menționat faptul că, imediat după înhumarea lui I. Mazepa la Varnița, la începutul lunii octombrie 1709, pisarul general P. Orlyk și o mare parte a vârfurilor căzăcimii au fost de părere că rămășițele pământești ale hatmanului trebuie mutate la Iași. La baza acestor planuri se aflau câteva argumente serioase. P. Orlyk era de părere că pentru o personalitate de talia lui I. Mazepa Varnița era un loc de înhumare prea modest și nu corespundea rolului pe care l-a jucat hatmanul în istoria luptei de eliberare a poporului ucrainean.

Al doilea argument în favoarea reînhumării lui I. Mazepa la Iași a fost acela că, în condițiile unei atitudini binevoitoare a domnitorului moldovean M. Racoviță, în fosta capitală a Moldovei s-a concentrat întreaga elită politico-militară ucraineană din emigrație. Tot acolo se afla și cancelaria hatmanului, toate acestea luate împreună putând asigura o mai mare atenție pentru cinstirea memoriei defunctului hatman.

Al treilea și, poate, cel mai important argument a fost existența unui pericol real ca mormântul lui I. Mazepa să fie profanat fie de tătari, fie de răufăcători în căutarea de obiecte prețioase, fie de agenții țarului care nu au renunțat la ideea de a pune mâna pe capul „trădătorului“. Evident că susținătorii ideii de mutare a rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa la Iași aveau în vedere toate aceste lucruri și, în curând, la 22 octombrie 1709, au întocmit un memorandum special adresat lui Carol al XII-lea privind viitoarele relații între partea ucraineană și cea suedeză în condițiile de emigrație, intitulat „Supusa Maiestate a oștii zaporojene către sf. Maiestate Regală a Suediei“. Ca un gest nobil întru cinstirea memoriei lui I. Mazepa, la punctul 5 al acestui document se menționa: „Ne doare celebra înmormântare a prealuminatului hatman Mazepa, că acele scumpe rămășițe pământești, sufletul său eroic care a umplut lumea cu fapte glorioase au fost primite de un pământ neînsemnat

al unui simplu sat. De aceea, Oastea zaporojeană se adresează sf. Maiestății Voastre regale cu rugămintea de a i se permite înhumarea rămășițelor pământești ale hatmanului lor cu mai mult fast într-un oraș mai renumit, în special la Iași, la așa-numita mănăstire Golia“. I. Mazepa ar putea avea aici un mormânt mai frumos decât la Varnița.

Trebuie, totuși, subliniat faptul că, în ciuda autorității recunoscute a regelui suedez, fără un acord prealabil al domnitorului Moldovei și al sultanului turc, nici nu putea fi vorba despre reînhumarea lui I. Mazepa. De aceea, moștenitorul hatmanului, A. Voinarovskiyi, și vârfurile căzăcimii ucrainene încartiruite în capitala Moldovei au ridicat această problemă la Istanbul, fundamentând bine poziția lor atât prin pericolul ca mormântul din Varnița să fie prădat și prin posibilitatea ca rămășițele pământești ale hatmanului ucrainean să fie furate pentru a fi transferate la Moscova, cât și prin necesitatea reînhumării lui I. Mazepa într-un loc mai prestigios, aducând ca argument și dorința acestuia, menționată mai sus, de a fi înhumat la Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, căreia hatmanul i-a oferit, în timpul vieții, numeroase daruri de preț.

Trebuie menționat faptul că Istanbulul i-a eliberat lui A. Voinarovskiyi un permis special (firman) pentru reînhumarea rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa la Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, ceea ce face cinste părții turce, în acele vremuri. A fost informat despre acest lucru și noul domnitor al Moldovei, Nicolae Mavrocordat (6 noiembrie 1709 – 23 noiembrie 1710) care, ulterior, a făcut, împreună cu A. Voinarovskiyi, unele corecturi în ceea ce privește realizarea directivei Istanbulului, cauzele probabile ale acestor corecturi urmând să fie tratate mai jos.

Între timp, procedura de reînhumare a corpului hatmanului ucrainean a fost grăbită de un complex de împrejurări neplăcute și neprevăzute: mormântul hatmanului din Varnița a fost profanat de două ori, probabil, de tătari sau de răufăcători care căutau obiecte prețioase. Conform altor surse, în aceste încercări permanente de jaf au fost implicați agenții secreți ai țarului, care încercau să-și îndeplinească sarcina primită — de a aduce corpul neînsuflețit al lui I. Mazepa la Moscova. În orice caz, mormântul hatmanului din Varnița a trebuit să fie amenajat din nou, ceea ce poate fi considerat

a doua reînhumare, după ce lângă mormânt a fost înființat un punct de pază.

În opinia unor cercetători, acest factor a dus la elaborarea unui interesant plan secret: în martie 1710, adepții defunctului hatman au lansat în mod intenționat zvonuri potrivit cărora I. Mazepa va fi reînhumat la Iași din motivele enunțate mai sus, având și acceptul lui Carol al XII-lea. În realitate, după ieșirea cortegiului funerar din Varnița „unde va pe drum, acesta a cotit spre sud, ajungând la Galați“. Această întorsătură neașteptată a evenimentelor, cunoscută doar de autorii planului respectiv, a indus în eroare, timp de aproape 300 de ani, câteva generații de istorici care tratau în mod diferit problema locului de înhumare a lui I. Mazepa. Astfel, D. Bantyș-Kamenskyi menționa în lucrarea „Istoria Malorusiei“, reeditată pentru a patra oară în 1903, la Kiev, că I. Mazepa a fost înhumat la Varnița, iar mai târziu, sicriul său a fost dus la Iași, unde i s-a organizat funeralii solemne. Varianta lui D. Bantyș-Kamenskyi a fost preluată, la timpul său, și de către reputatul cercetător M. Markevyci în lucrarea sa „Istoria Malorusiei“. La rândul său, M. Kostomarov, deși a avut la dispoziție rezultatele audierii cunoscutului adept al lui I. Mazepa polcovnicul din Poltava, Hryhori Herțyk, tot nu a putut renunța definitiv la versiunea înhumării hatmanului la Iași. De aceea, M. Kostomarov scria că „după oficierea slujbei într-o biserică sătească în prezența regelui Suediei, corpul său a fost dus și înhumat în străvechea mănăstire Sf. Gheorghe, amplasată pe malul Dunării, aproape de Galați, iar apoi mutat la Iași“.

Abia după ce cercetătorii au făcut apel la surse primare ei au putut afirma cu certitudine că, după Varnița, rămășițele pământești ale lui I. Mazepa au fost înhumate la biserica Sfântul Gheorghe din Galați, care, anterior a purtat numele de Biserica Ierusalim. Prima și cea mai importantă sursă în acest sens este letopisețul lui N. Costin care, exceptând faptul că a încurcat data reînhumării cu cea a înhumării hatmanului la Varnița, a afirmat în mod corect că „de acolo, corpul a fost dus la Galați și îngropat la mănăstirea Sfântul Gheorghe“. „După serviciul religios solemn la Varnița în cadrul căruia Orlyk a rostit discursul de adio, Hryhor Orlyk, (fiul lui P. Orlyk, pisarul general, ales, ulterior, hatman al Ucrainei — n. a) împreună cu un valah și cu doi slujitori ai lui Voinarovskiyi, au dus corpul

hatmanului la Galați unde l-au înmormântat la mănăstirea Sfântul Gheorghe“. După cum se vede, chiar și cercetătorii din secolul al XX-lea nu au putut să facă deosebirea între data îngropării rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa la Varnița, în 1709, și cea a reînhumării lor la Galați, în 1710. De aceea, în opinia noastră, poate face lumină în această situație doar apelarea la surse primare.

Primul din ele reprezintă mărturiile moștenitorului hatmanului — A. Voinarovskiy — care în testamentul său din 1716 (copia căruia se păstrează în arhiva suedeză regală) scria că, în legătură cu necesitatea reînhumării lui I. Mazepa, a ordonat ca nu numai doi din subordonații lui să însoțească corpul neînsuflețit al hatmanului la Galați, ci a oferit și o sumă importantă de bani pentru acoperirea cheltuielilor legate de lucrările necesare privind amenajarea criptei și asigurarea ceremoniei de înhumare. Totodată, au fost alocați bani pentru săvârșirea slujbei religioase de pomenire a sufletului defunctului pe o perioadă mai îndelungată. A. Voinarovskiy a dat, după cum însuși scria mai târziu, o mie de taleri „mănăstirii Galați din Valahia în care este înmormântat corpul excelenței sale, a hatmanului zaporojean Mazepa, a unchiului meu răposat după mamă“. Cu acest scop s-au desfășurat tratative speciale între mitropolit și clerul bisericesc local, care s-a angajat să pomenească sistematic numele lui Ivan Mazepa în timpul slujbelor viitoare la biserica Sfântul Gheorghe.

A doua sursă prețioasă pentru susținerea versiunii privind reînhumarea corpului neînsuflețit al hatmanului la Galați considerăm mărturiile scrise ale polcovnicului din Poltava, H. Hertyk, martor ocular și participant la aceste evenimente, care l-a urmat pe hatman în Moldova și, ulterior, a fost arestat de agenții țarului și care, în 1721, în timpul interogatoriului de la Moscova, a declarat, între altele, următoarele: „Hatmanul a murit la Bender și, după moartea sa, Pylyp Orlyk a poruncit ca trupul defunctului să fie condus la Galați, unde mitropolitul de acolo a oficiat slujba de înmormântare“.

Întrucât din momentul reînhumării corpului lui I. Mazepa, la 18 martie 1710, în biserica Sfântul Gheorghe, soarta acesteia era legată pentru totdeauna, până la dărâmarea ei în 1962, de biografia hatmanului ucrainean, credem că e potrivit să ne oprim mai în detaliu asupra istoriei acestui centru de cult. Potrivit datelor oferite de

cercetătorii români, edificiul fortificat pe malul înalt al Dunării, în locul vechiului vad al acestui mare fluviu, împreună cu fortăreața amplasată la aproximativ 150 m în amonte, au fost construite, după unele informații oferite de târgoveții genovezi, în scop de apărare, încă înainte de formarea țărilor de la Dunăre, iar conform altora, de către boierii sau târgoveții locali. În orice caz, se știe foarte sigur că aceste lăcașuri de cult, spre deosebire de majoritatea altor biserici, nu au fost construite din fondurile domnitorilor țării. La mijlocul secolului al XVII-lea ambele construcții (cea de-a doua s-a păstrat până în zilele noastre și este cunoscută la Galați ca Biserica Precista Fecioară — n. a), au fost terminate și transformate în edificii de cult aproape concomitent, în 1447 și, respectiv, în 1465, păstrând urmele fostelor fortificații, în special meterezele zidite în partea lor superioară (*foto 22*). Se știe că biserica Sfântul Gheorghe din Galați a fost subordonată, de la început, Bisericii Sfântului Mormânt din Ierusalim, motiv pentru care în popor s-a răspândit în paralel denumirea de Biserica Ierusalim. Ea a fost una dintre cele șase biserici ale Moldovei medievale care aveau acest statut, dar, spre deosebire de alte biserici, se bucura de anumite privilegii. Astfel, ea plătea vistieriei de stat din Iași cele mai mici dări, deoarece principalele ei venituri trebuiau să ajungă, din dispoziția domnitorului moldovean din 12 septembrie 1704, la Ierusalim, „pentru cinstirea țării noastre“. Tocmai această legătură stabilă cu Biserica Sfântului Mormânt urma să joace un rol hotărâtor în ceea ce privește înhumarea rămășițelor pământești ale hatmanului I. Mazepa la Galați.

Sintetizând scurtele informații scrise în această problemă și coroborându-le cu rezultatele propriei cercetări la fața locului, încercăm să dăm un răspuns la una dintre întrebările-cheie legate de soarta de după moarte a lui I. Mazepa, și anume: de ce rămășițele pământești ale hatmanului nu au fost duse până la Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, ca să fie înhurate conform testamentului său oral? După cum s-a menționat mai sus, premise favorabile acestui demers existau: a fost emisă o aprobare specială de către sultan pentru reînhumarea lui Mazepa la Ierusalim, A. Voinarovskiy a devenit succesorul averii defunctului hatman, ceea ce din punctul de vedere al finanțării transportării corpului neînsuflețit până la punctul terminus nu putea ridica probleme. În plus, din punctul de

vedere al securității, Ierusalimul ar fi fost locul ideal pentru odihna veșnică a marelui fiu al poporului ucrainean. Atât A. Voinarovskiy și P. Orlyk, cât și ceilalți adepți ai respectării testamentului lui I. Mazepa, care, în timpul vieții fusese legat de Biserica Sfântului Mormânt prin contacte vechi și strânse, înțelegeau foarte bine acest lucru. De aceea, organizatorii operațiunii de mutare a corpului la Ierusalim au ales orașul-port Galați ca punct de tranzit pentru ca apoi drumul să fie continuat pe apă până la Marea Mediterană și mai departe, până la locurile sfinte din Orientul Apropiat.

Totuși, în timpul realizării acestui plan unic, mai ales din punctul de vedere al posibilităților tehnice din aceste vremuri, la Galați au apărut unele probleme neprevăzute. Cercetătorul român contemporan C. Căldăraru, care s-a ocupat de această problemă, în referatul prezentat în cadrul Seminarului Internațional menționat mai sus, spune: „Întrucât traversarea Dunării s-a dovedit a fi imposibilă, A. Voinarovskiy a hotărât, cu acordul domnitorului Moldovei, Nicolae Mavrocordat, să-l reînsumeze pe Mazepa, pentru a treia oară, la biserica din Galați, care era subordonată Sfântului Mormânt din Ierusalim“. După cum rezultă, cauza opririi cortegiului funebru al hatmanului ortodox spre locurile sfinte a fost refuzul căpitanilor de nave turcești (probabil, din considerente legate de religia lor musulmană), singurele, pe atunci, aflate în portul Galați, de a primi la bord o încărcătură neobișnuită care trebuia transportată spre malurile mediteraniene ale Orientului Apropiat. Organizarea pe uscat a unei astfel de procesiuni, care ar fi trebuit să traverseze, practic, întreg teritoriul Imperiului Otoman, de la nord la sud, prin lumea musulmană compactă, era imposibilă atât din punct de vedere al securității, cât și din cel tehnic și mai ales al condițiilor climaterice, având în vedere faptul că sosise timpul căldurii de primăvară. Tocmai de aceea, a fost luată singura hotărâre posibilă în condițiile date, aceea de reînsumare a rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa în biserica cunoscută în popor sub denumirea de Biserica Ierusalim din Galați și, în felul acesta, să se îndeplinească măcar în formă simbolică testamentul defunctului hatman.

Trebuie menționat faptul că biserica Sfântul Gheorghe era, în acea vreme, unul dintre puținele edificii de cult din acest port la Dunăre construit din piatră. Așezarea bisericii pe malul înalt al Du-

nării îi oferea impozantă în ochii locuitorilor și ai vizitatorilor orașului (*foto 23*). Ea era oarecum diferită de bisericile moldovenești din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, deoarece deasupra fostei fortărețe a fost adăugată o clopotniță din lemn. Pridvorul, construit și el ulterior în stil baroc, avea două laturi și fațadă cu deschizături în zid, caracteristică pentru multe edificii arhitecturale similare din acea vreme. În ansamblu, biserica Sfântul Gheorghe constituia un edificiu de cult important al Galațiului medieval.

În afară de aceasta, locul de amplasare, în viziunea ucrainenilor care însoțeau trupul defunctului hatman, amintea de povârnișurile înalte ale Niprului, ceea ce trebuia să suplinească într-o oarecare măsură imposibilitatea de a-l îngropa în patrie.

Considerăm potrivite, în acest sens, amintirile și considerațiile doctorului V. Trepke, care a vizitat Galațiul în 1932 și care scria: „Mănăstirea Sfântul Gheorghe împrejmuieată cu gard înalt de lemn, se află pe malul înalt și abrupt al Dunării; din curtea largă... care se întinde tocmai până la povârnișul malului sub care se află portul... se deschide ochiului o vedere superbă, aproape nemărginită asupra Dunării care, la fel ca și cu nenumărate veacuri în urmă, își „poartă încet, încet apele“, ascunzând în adâncuri nenumărate taine ale istoriei umane, mai ales slave, inclusiv ucrainene. Dincolo de Dunăre se întinde spațiul verde, acoperit ușor cu cenușiu, al luncilor de pe Dunăre, care se întind până la ramificația Balcanilor, ce închide un amplu orizont. Fermecat de măreția și frumusețea peisajului, călătorul zboară fără voie cu gândul la malurile Niprului și la nesfârșitele sale lunci, ce se pierd la orizont, amintind uneori de niște masive muntoase. Alegând locul pentru mormântul lui I. Mazepa, adepții săi nu s-au oprit întâmplător la mănăstirea Sfântul Gheorghe, cu așezarea ei atât de specifică. Cel care nu a avut posibilitatea să-și doarmă somnul de veci lângă Niprul drag putea să se odihnească măcar într-un loc care amintea de ținutul natal, unde bătrâna Dunăre, prin cursul său lin, avea să ducă vești tăcute despre soarta hatmanului, departe, departe peste mare, până în Ucraina“.

După 75 de ani, vizitând aceleași locuri, autorul acestei lucrări a văzut Dunărea albastră la fel de tăcută și puternică, amintind atât de tulburător de Niprul natal (*foto 24*). Totuși, ea ascunde în continuare secretul nedescoperit până la capăt privind locul de înhumare

a lui I. Mazepa, chiar dacă cercetătorul de azi știe mult mai multe decât predecesorii săi despre soarta istorică a hatmanului legată de Galați.

Făcând o paralelă între vizita la Galați a lui V. Trepke în 1932 și vizita noastră în acest liniștit oraș de la Dunăre în 2007, am vrea să prezentăm încă un lucru comun legat de păstrarea memoriei despre I. Mazepa. Emigrantul politic în România a aflat atunci că „în timpul săvârșirii slujbei în această biserică, numele hatmanului Ivan Mazepa era pomenit printre ctitori. Dar de când și din dispoziția cui nu s-a stabilit“, — a conchis V. Trepke. După trei sferturi de secol, autorul acestor rânduri s-a întâlnit cu cei care au vizitat biserica Sfântul Gheorghe înainte de dărâmarea ei în 1962. Între ei se numără și profesorul universitar M. Brudiu, în vârstă de 78 de ani, care a povestit următoarele: în 1946, când avea 16 ani, la biserica Sfântu Gheorghe pe care el o frecventa din copilărie, deoarece familia sa locuia în apropiere, a venit, cu ocazia unei sărbători importante, însuși mitropolitul de atunci al Moldovei. În predica rostită de parohul bisericii, în prezența mitropolitului, a fost pomenit separat I. Mazepa drept un mare creștin, înmormântat, cu toate onorurile, în mijlocul acestui lăcaș de cult.

Amintirile vârstnicului profesor și articolul său „Dinamita de Galați“, publicat în ziarul local „Dialog“, nr. 2, pe 1990, adică imediat după evenimentele din România anului 1989, când putea fi rostit adevărul despre evenimentele din trecut, sunt consacrate ultimei perioade de existență a bisericii Sfântu Gheorghe și dispariției ei de pe harta arhitecturii orașului, ne-au îndemnat să continuăm căutarea locului de înhumare a lui I. Mazepa și să stabilim ce soartă a avut mormântul lui. Deosebit de dureroasă s-a dovedit a fi următoarea constatare cuprinsă în scrisoarea profesorului M. Brudiu trimisă autorului la 22 decembrie 2007, și anume: „Distrugerea bisericii Sfântul Gheorghe din Galați a avut loc la 28 octombrie 1962. Odată cu ea a dispărut și locul de înhumare a lui Mazepa“. Iată de ce, pentru obținerea unor lămuriri suplimentare privind istoria acestui edificiu, și mai ales soarta mormântului hatmanului, am consultat un mare număr de surse primare, amintiri ale martorilor oculari, lucrări științifice ale unor cercetători ucraineni și străini, articole din mass-media, în urma cărora am

reușit să adun și să sistematizez un însemnat volum de material și să descopăr date noi privind întreaga epopee a reînnumării rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa, care a durat aproape două secole și jumătate.

Prima observație care se impune, în opinia noastră, este aceea că nici grupul de ucraineni care însoțea corpul hatmanului, nici preoții locali nu erau pregătiți pentru reînnumarea rapidă și așa cum se cuvine a lui I. Mazepa în interiorul bisericii Sfântul Gheorghe, chiar dacă pentru aceasta a existat o aprobare a domnitorului și un acord al mitropolitului Moldovei. În acest context, trebuie menționat faptul că negocierile prelungite și eșuate cu căpitanii navelor turcești, legăturile cu Iașiul situat la mare distanță, pregătirea criptei de cărămidă în interiorul bisericii au luat destul de mult timp, fapt ce a ridicat problema păstrării provizorii a sicriului cu corpul lui I. Mazepa. De aceea, probabil, cu acordul autorităților bisericesti locale, s-a hotărât ca până la finalizarea lucrărilor pregătitoare acesta și alte obiecte necesare să fie introduse într-o biserică vecină, Biserica Precista Fecioară, cu aceeași subordonare canonică, care continua să funcționeze. Pe strada alăturată, care una printr-un arc cele două biserici surori și care până în 1988 purta numele Mazepa, în martie 1710 a trecut cortegiul funerar, care nu putea trece neobservat de localnici și vizitatorii Galațiului care făceau comerț în bazarul amplasat jos, într-o piață dintre cele două biserici-fortărețe sau care treceau Dunărea în acest loc cu mijloacele existente la acea vreme. Aceasta a dus la aglomerarea unui număr mare de localnici și străini care deveneau martori și purtători ai veștilor despre evenimentele ce se petrec în cele două biserici. În plus, piatra funerară cu stema hătmănească cioplită în piatră, vulturul unicefal și inscripția puteau fi executate în atelierele Bisericii Precista Fecioară sau păstrate un timp lângă zidurile acesteia, la vederea tuturor credincioșilor. Astfel se explică, probabil, faptul că, pentru o bună parte a locuitorilor Galațiului, Biserica Precista Fecioară a fost legată multă vreme, practic, până în zilele noastre, de memoria lui I. Mazepa. La aceasta a contribuit, fără nicio îndoială, dispariția de pe harta orașului a bisericii Sfântul Gheorghe, fapt ce, în condițiile unei memorii populare bogate, a dus la abateri de la informații veridice.

În orice caz, poate fi acceptată părerea lui V. Trepke că „Biserica Precista Fecioară este unul dintre monumentele care, deși nu are o legătură directă cu numele lui I. Mazepa, pentru noi, ucrainenii, reprezintă un monument istoric“.

Revenind la surse primare, probabil, ar fi corect să apelăm din nou la datele oferite de contemporanii evenimentelor care, într-o formă sau alta, chiar dacă destul de dispersat, au înregistrat cele mai importante aspecte legate de numele lui I. Mazepa pe teritoriul țărilor de la Dunăre. Între acestea, trebuie menționate informațiile oferite de cronicarii moldoveni despre reînhumarea corpului hatmanului ucrainean la biserica Sfântul Gheorghe, despre războiul ruso-turc din 1711 și consecințele acestuia pentru soarta istorică ulterioară a rămășițelor pământești și a memoriei despre hatmanul ucrainean, precum și despre solul polonez care, urmând drumul spre Istanbul, s-a oprit și la Galați. În legătură cu anatema aruncată de Biserica Ortodoxă Rusă asupra figurii lui I. Mazepa, care în acele vremuri era încă vie în lumea ortodoxă, N. Costin scria, destul de potrivit în cronica sa: „... corpul a fost dus la Galați și înmormântat la mănăstirea Sfântul Gheorghe, dar el nu și-a găsit acolo odihnă. Se spune că turcii au scos sicriul din mormânt cu ocazia răzmeriței din timpul domniei lui Dumitrașcu Vodă (Cantemir), când locuitorii Galațiului au fost supuși și au aruncat osemintele hatmanului pe malul Dunării și, nici după moarte, nu l-a primit pământul“.

O informație mai completă în acest sens o găsim în „Cronica Ghiculeștilor“, în care autorul anonim scria că „... după ce Dumitrașcu Vodă a părăsit Iașiul, iar generalul Ren — Brăila, tătarii au început să ocupe partea a Țării de Jos. Unii dintre ei, unindu-se cu turcii, au atacat, fără acordul marelui vizir, orașul Galați, i-au supus pe toți locuitorii acestuia, i-au închis în mănăstire, luând de acolo toate obiectele găsite. Cu toate că această localitate a cunoscut multe invazii, o asemenea robie și devastare Galațiul nu a mai cunoscut, deoarece tătarii nu numai i-au supus pe creștini și au jefuit averea mănăstirilor, dar au dezgropat și mormintele, bănuind că oamenii și-au ascuns în ele lucrurile lor de preț. Atunci au deschis și mormântul hatmanului Mazepa, săpat în mănăstirea Sfântul Gheorghe, și au aruncat osemintele lui pe malul Dunării.“

Desigur, aceste fragmente referitoare la istoria începutului secolului al XVIII-lea necesită unele precizări și comentarii. Trebuie menționat, înainte de toate, că este vorba de războiul ruso-turc din 1711, nereușit pentru țarul Petru I, în care a fost antrenată, evident, și Moldova subordonată Imperiului Otoman. Cu toate acestea, D. Cantemir, urcat pe tronul acestei țări la 23 noiembrie 1710, a făcut un gest politico-militar neașteptat: după numai o jumătate de an, semnează un acord secret de colaborare cu Petru I (Luțk, 13 aprilie 1711), iar la 18 iulie 1711, înainte de bătălia de la Stănilești pe Prut, hotărâtoare pentru acest război, părăsește capitala Moldovei și trece împreună cu armata și anturajul său de partea lui Petru I. Dar nici această uniune neașteptată pentru turci, nici prezența unei părți a armatei țariste în frunte cu generalul Ren la Brăila, situată la 22 km sud-vest de Galați, nu a compensat lipsa catastrofală de forță vie a lui Petru I și D. Cantemir, care a constituit una dintre cauzele înfrângerii acestora. În acest context, vom menționa doar faptul că forțele aliate ruso-moldovene numărau doar puțin peste 38 de mii de persoane, în timp ce forțele turco-tătare numărau 190 de mii.

Gestul de mai sus al domnitorului moldovean a atras după sine o reacție dură din partea turcilor și a aliaților lor tătari, cu efecte negative și pentru I. Mazepa.

Totuși, trebuie să fim conștienți de faptul că soarta osemintelor hatmanului ucrainean nu ar fi fost mai bună nici în cazul în care țarul rus ar fi câștigat războiul și subunitățile generalului Ren ar fi ocupat Galațiul, cum intenționau inițiatorii raidului forțat în spatele liniilor turce cu cucerirea malurilor Dunării. La nivelul istoricilor amatori, neinformați, se puteau auzi, la un moment dat, născociri semnificative în acest sens, cum ar fi și aceea că în timpul campaniei peste Prut, țarul Petru I ar fi spart cu propriile-i mâini piatra funerară de pe mormântul lui I. Mazepa pe care a făcut-o țândări.

Despre profanarea locului de înmormântare a hatmanului ucrainean de către turci și tătari, în vara anului 1711, vorbește în însemnările sale misionarul polonez Francisk Gosciecki care, în octombrie 1712, l-a însoțit pe trimisul regelui Poloniei, voievodul Mazoviei Stanislav Chometowski, în drum spre Istanbul. Drumul lor trecea prin Galați, care era un punct important de trecere a Dunării din timpuri străvechi. De la starețul mănăstirii Sfântul Gheor-

ghe acesta a aflat despre întâmplarea descrisă mai sus, petrecută cu mormântul lui Mazepa.

După cum susțin I. Borșceak și R. Martel, auzind despre această cumplită profanare a mormântului conducătorului lor, adepții lui Mazepa, „au început imediat să caute corpul lui Mazepa și, găsimdu-l, l-au pus din nou în vechiul mormânt, pe care l-au refăcut, nu au reparat doar placa spartă, lăsând-o în starea în care era ca să aducă aminte de această fărâdelege.“

Legat de aceasta, cercetătorul român contemporan C. Căldăraru menționează că, după plecarea tătarilor și a turcilor din Galați, rămășițele pământești ale lui I. Mazepa au fost duse înapoi la biserica Sfântul Gheorghe și reînhumate pentru a patra oară.

Trebuie menționat faptul că după aceasta, o perioadă de timp destul de lungă, după unele date până în 1835, locul de înhumare a lui I. Mazepa nu a mai fost deranjat de nimeni. Drept confirmare poate servi și însemnarea din jurnalul lui P. Orlyk făcută când acesta, a vizitat, în 1722, Galațiul ca hatman al Ucrainei, în drum spre Turcia: „10 iunie 1722. Ajungem în bună stare pe Dunăre, la Galați... Locuitorii ne-au primit cu mare cinste. Seara am fost la biserica Sfântul Gheorghe unde am văzut mormântul defunctului Mazepa și m-am rugat pentru sufletul lui, regretând că un asemenea bărbat nu poate avea un mormânt mai impozant. Ieșind din biserică am stat o scurtă vreme pe malul Dunării...“ După cum scrie C. Căldăraru, I. Mazepa începe să fie treptat uitat, inclusiv datorită propagandei negative făcute hatmanului de Rusia.

Această propagandă avea mai multe dimensiuni — politică, socială și religioasă, iar din punctul de vedere al vastității, cuprindea nu numai Imperiul Rus de atunci și Ucraina, lucru într-un fel de înțeles, ci întreaga Europă, mai ales țările ortodoxe. Dacă I. Mazepa nu a mai putut fi pedepsit — scrie O. Subtelnyi — putea fi pomenit măcar numele său. Toate au pornit de la ceremonia de alegere a noului hatman al Ucrainei de pe malul stâng al Niprului, Skoropadskyi, la Hluchiv. Adversarii lui I. Mazepa au târât pe străzile orașelului, în prezența localnicilor și a vârfurilor bisericii, până la un eșafod special amenajat, o imitație a chipului hatmanului. Copiind modelul vest-european de executare, Petru I vroia, probabil, să sublinieze cât de importantă era pentru el profunzimea „trădării“

hatmanului ucrainean. După ceremonia alegerii lui Skoropadskyi, tot clerul și o parte a credincioșilor au intrat în biserică unde, în prezența țarului, I. Mazepa a fost de trei ori anatemitat. Această acțiune, necunoscută până atunci de poporul ucrainean, ca și de multe alte popoare slave, a produs o puternică impresie asupra credincioșilor. Ea trebuia să demonstreze că hatmanul, care era la început un bun credincios, a comis un mare păcat în fața lui Dumnezeu.

Acțiunea țarului a avut o mare rezonanță în Ucraina și în afara granițelor ei. La aceasta a contribuit răspândirea ucaturilor speciale ale țarului pe teritoriul acelei părți a Ucrainei care continua să se afle sub controlul lui Petru I și al multor țări europene în care figura lui I. Mazepa ca luptător pentru independența Ucrainei era compromisă în plan politico-militar, național, social și mai ales religios. Aici țarul avea un anumit avantaj, deoarece alianța hatmanului cu suedezi luterani și cu polonezii catolici îi ușura misiunea de a-l prezenta în mod artificial drept „trădător“ al ortodoxiei. Din păcate, acest lucru a fost crezut, un timp, și de o parte a elitei politice europene și a clerului.

Ucrainenii adevărați nu au crezut, totuși, și au continuat să viziteze, din timp în timp, locul de odihnă veșnică al lui I. Mazepa. Astfel, Paisie Velicikovski, marele fiu al poporului ucrainean, care la vârsta de 21 de ani a intrat în slujba Bisericii Ortodoxe Moldovene, reeditând gestul lui Petru Movilă, a trecut în de două ori — la 1746 și la 1763 prin Galați în drum spre muntele Athos din Grecia și înapoi. Cu acest prilej, P. Velicikovski și persoanele care îl însoțeau au vizitat biserica Sfântul Gheorghe, rugându-se pentru odihna sufletului hatmanului ucrainean.

În 1811, în timpul războiului ruso-turc din anii 1806–1812, continuând această tradiție, la Galați s-a aflat istoricul Martos, ofițer în armata rusă, dar în același timp un patriot ucrainean, care a avut posibilitatea să viziteze mormântul lui I. Mazepa din biserica Sfântul Gheorghe. În însemnările sale, acesta menționa, între altele, că Mazepa a murit departe de patrie, apărându-i independența. El a luptat pentru libertate și generațiile care vor urma trebuie să-l stimeze.

Păstrarea locului de înhumare a hatmanului într-unul dintre principalele centre administrative, comerciale și spirituale de

la Dunărea de Jos a oferit multor generații de cazaci ucraineni transdunăreni, urmași ai cazacilor zaporojeni, posibilitatea să viziteze, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea, mormântul lui I. Mazepa și să-și plece fruntea în fața faptei sale eroice. După cum se știe, centrul Sicei Transdunărene s-a aflat, la început, la Caraorman, în centrul Deltei Dunării, iar după 1785 la Seimeni, pe același mal drept al Dunării pe care se află și orașul Galați și foarte aproape de acesta, iar mai târziu la Dunavățul de Sus, situat la aproximativ 70 km de Galați. Ca urmare, după tragicele evenimente din 1775, zeci de mii de cazaci zaporojeni s-au așezat în întreaga regiune a Dunării de Jos (*foto 25*). Strămutarea silită, asemănătoare cu cea pe care o trăise generația lui I. Mazepa cu aproape șapte decenii înainte, a reînviat memoria hatmanului în rândul cazacilor strămutați, determinându-i să viziteze orașul Galați. Ei veneau aici cu probleme comerciale și administrative și pentru a participa la slujbele oficiate la mănăstirea Sfântul Gheorghe și a se ruga pentru slăvitul lor înaintaș. Podul plutitor care asigură permanent trecerea Dunării la Galați atrăgea vrând-nevrând atenția călătorului ucrainean sau străin asupra acestei biserici, amplasate la doar câteva zeci de metri de locul trecerii peste fluviu și care păstra memoria despre I. Mazepa.

Exista și un motiv întemeiat pentru vizitarea orașului Galați de către cazaci și preoții lor. Acest motiv rămâne mai puțin cunoscut de cercetători. Este vorba despre un element important al procedurii de alegere sau de numire a preoților în sicile transdunărene. În condițiile ruperii totale a cazacilor transdunăreni de biserica ucraineană, noii lor preoți trebuiau să primească binecuvântarea mitropoliților Moldovei ortodoxe care, întocmai ca și cazacii, era vasală Imperiului Otoman. Se știe că toate drumurile din Delta Dunării spre cetatea de scaun a Moldovei, Iași, și înapoi treceau prin Galați, unde pe călători îi aștepta în tăcere biserica Sfântul Gheorghe cu mormântul lui I. Mazepa.

În contextul relațiilor reciproce dintre cazacii transdunăreni și bisericile ortodoxe ale Moldovei și Valahiei din acele vremuri, am dori să atragem atenția cititorului asupra unui fapt mai puțin cunoscut. O parte a foștilor otomani sau pisari ai Sicei Transdunărene-

ne, ajungând la o vârstă înaintată, completau rândurile călugărilor de pe lângă mănăstirile din Moldova sau Valahia. Este, după cum susțin cercetătorii români, și cazul atamanului Lytvyn și al unuia dintre pisarii lui I. Mazepa, Vasyl Bezrukyi, care au îmbrăcat rasa monahală la mănăstirea Poiana Mărului de lângă Râmnicu Sărat. Interesant este faptul că dorința lui I. Bezrukyi de a fi alături de hatman a fost atât de puternică, încât el a reușit cu timpul să construiască la Galați o biserică cu hramul Sfintei Paraschiva, care era specific cazacilor ucraineni.

Revenind la acțiunile îndreptate împotriva lui Mazepa ale autorităților țariste din acea vreme, am vrea să atragem atenția asupra următorului aspect pozitiv. De-a lungul numeroaselor războaie ruso—turce din secolului XVIII – începutul secolului al XX-lea, în timpul cărora orașul Galați a ajuns în repetate rânduri în mâinile țarului, nu s-au înregistrat cazuri de profanare a mormântului lui I. Mazepa de către trupele de ocupație temporară pe lângă care, după cum se știe, existau preoți. Ei puteau cunoaște faptul că I. Mazepa a fost anatemitizat. Iar asemenea războaie au fost multe (1735–1739, 1768–1774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1829, 1853–1856, 1877–1878, 1914–1918) și, ca atare, au existat multe ocazii pentru astfel de acțiuni. Faptul că mormântul lui I. Mazepa a fost văzut în anii 20, 40 și 60 ai secolului al XVIII-lea, în anii 20, 40 și 70 și 80 ai secolului al XIX-lea, ceea ce a fost consemnat în memoriile martorilor oculari, și chiar în 1930 și 1932 și nu de oricine, ci de emigranții politici ucraineni, doctorii M. Halyn și V. Trepke, ne face să considerăm planurile lui Petru I privind-l pe I. Mazepa nu au fost realizate până la urmă. Se pare că nici Ecaterina II, care a desființat Sicea Zaporojeană și care i-a persecutat cu cruzime pe cazacii ucraineni, nu a distrus urmele lui I. Mazepa la Galați și nu i-a dus rămășițele pământești în Rusia.

Desigur, la aceasta puteau contribui mai multe circumstanțe, între care și aceea că, datorită întăririi semnificative a pozițiilor protejaților-marionetă ai Imperiului Otoman în Moldova și Valahia din secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea memoria istorică despre I. Mazepa temporar s-a pierdut: în această perioadă, puterea laică, întocmai ca și structura bisericească, au ajuns aproape în totalitate în mâinile grecilor fanarioți, care au început

să elimine limba veche ucraineană din biserică și au uitat, în cazul nostru, că la biserica Sfântul Gheorghe din Galați este înhumat I. Mazepa. În prima jumătate a secolului al XIX-lea — scrie C. Căldăraru — această biserică a decăzut din cauza proastei administrări de către greci. Astfel, în 1845, când tânărul cercetător și editor al letopisețelor moldovenești din Evul Mediu în limba franceză, M. Kogălniceanu, a vizitat în mod special acest lăcaș de cult, s-a convins că, în mod vădit, călugării greci locali nu mai știau ale cui sunt rămășițele pământești aflate în acest vechi edificiu de cult. Legat de aceasta, M. Kogălniceanu scria că „în timpul călătoriei sale la Galați cu scopul de a efectua cercetări la fața locului în ceea ce privește rămășițele pământești ale lui Mazepa“ a aflat următoarele: Mănăstirea Sfântul Gheorghe din Galați este o clădire străveche, situată într-un loc minunat, pe malul Dunării, și a fost construită de genovezi înainte de apariția statului moldovenesc. Hatmanul Mazepa a fost înhumat în mijlocul bisericii într-o criptă de cărămidă, peste care a fost așezată o piatră cu inscripție, cu stema Ucrainei și a lui Mazepa, cu imaginea vulturului unicefal. Probabil, după devastarea Galațiului, adepții fostului hatman i-au refăcut mormântul, deoarece piatra de pe mormânt, deși crăpată, închidea cripta din mijlocul bisericii până în zilele noastre; cu timpul, inscripția s-a șters din cauza pașilor, în schimb imaginea vulturului de pe stemă era vizibilă foarte clar. În 1835, călugării greci nu mai știau numele persoanei înmormântate în biserică; în acel an, ei doreau să-l îngroape în mijlocul bisericii pe boierul local Dimitrie Derecci-bașa (serdarul D. Derecci-bașa a fost în timpul vieții șeful portului Galați, un statut social înalt în acea epocă — n. a.). Săpând groapa, călugării au dat de cripta lui Mazepa și au deschis-o; înăuntru au descoperit craniul și scheletul hatmanului. Călugării au dat puțin la o parte rămășițele pământești despre care nu știau nimic și l-au îngropat pe Derecci-bașa lângă ele“.

Menționăm, în treacăt, că aceasta a fost deja a cincea înmormântare a rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa. Din păcate, însă, această epopee nu s-a încheiat, mărturie stau evenimentele care au urmat.

Se știe că mulți credincioși ortodocși ai locului respectau tradiția ca, pe lângă pomenirea periodică a defunctului, la șapte ani după

deces să-i dezgroape corpul, să spele scheletul, să officieze slujba și numai după toate acestea să-l îngroape definitiv. Astfel au procedat și rudele serdarului D. Derecci-bașa. În 1842, scrie M. Kogălniceanu, „ei au deschis din nou cripta, au scos rămășițele lui pământești împreună cu rămășițele lui I. Mazepa și, după oficierea slujbei de pomenire, le-au mutat într-o criptă nouă, situată lângă biserică, în partea dreaptă a intrării.“ Așadar, în 1842, rămășițele pământești ale lui I. Mazepa au fost reînhumate pentru a șasea oară, de această dată lângă intrarea în biserica Sfântul Gheorghe din Galați (foto 26).

Aici se impune o precizare importantă, care ne permite să înțelegem de ce rudele serdarului Derecci-bașa, care erau respectate de societatea din Galațiul acelor vremuri, trebuiau să schimbe locul de înhumare a înaintașului lor. Cauza a fost dispoziția dată, cu puțin timp înainte de acest eveniment, de guvernul Moldovei, conform căreia se interzicea îngroparea morților în interiorul lăcașurilor de cult. Motivele erau multiple, ele putând fi lesne intuite. Pentru noi este important faptul că această dispoziție a dus la schimbarea locului de odihnă a rămășițelor pământești ale hatmanului Ucrainei.

Nu aceeași a fost soarta primei pietre funerare a lui I. Mazepa, pe care urmașii săi au dus-o în locul celei de-a treia reînhumări, încă în 1711, și care s-a păstrat până la mijlocul secolului al XIX-lea. M. Kogălniceanu scria următoarele în acest context: „Iar vechea piatră funerară, sau, mai precis, resturile din ea au fost trimise ca monument istoric în dar fratelui fostului domnitor al Valahiei, Mihai Ghica, în palatul căruia această piatră se află, probabil, până acum, între alte monumente descoperite în diverse colțuri ale țării.“ În opinia noastră, cheia pentru a înțelege de ce vechea piatră funerară a lui I. Mazepa a ajuns la București ne-o oferă implicarea în această problemă a Serviciului de carantină al Valahiei, care, în perioada 1829–1851, a fost condus de generalul N. Mavros — cumnatul ministrului de interne al acestei țări, M. Ghica, și al doilea, după acesta, colecționar de antichități. În 1832, N. Mavros a vizitat Galațiul și nu este exclus ca Serviciul de carantină al Moldovei, la sugestia sa, să fi luat piatra funerară crăpată pentru restaurare, pe care după aceea a oferit-o cumnatului și partenerului său de hobby, pentru colecția acestuia. De aici se poate trage concluzia că această

piatră trebuie căutată la București și nu la Iași, capitală căreia îi era subordonat administrativ orașul Galați. Dar înainte de a ajunge la București, piatra funerară originală a lui I. Mazepa s-a aflat, timp îndelungat, lângă intrarea în biserica Precista Fecioară din Galați, din cauza lucrărilor de reparație efectuate în biserica Sfântul Gheorghe, fapt care, coroborat cu argumentele prezentate anterior, a făcut ca, mai târziu, acest lăcaș de cult să fie numit al lui Mazepa.

Întrucât pe vechea piatră funerară era reprezentat un vultur, care se mai vedea — își continuă M. Kogălniceanu observațiile — apropiații boierului Derecci-bașa au vrut să păstreze această emblemă pe mormântul rudei lor, mormânt în care se aflau și rămășițele pământești ale lui Mazepa. Asupra lor a produs, probabil, impresie faptul că rămășițele pământești ale persoanei apropiate lor și-au găsit odihnă lângă o persoană necunoscută, dar, fără niciun dubiu, renumită, de aceea au păstrat toate particularitățile exterioare ale acestei personalități. S-a întâmplat, însă, că, necunoscând heraldica, sculptorul a dăltuit pe noua piatră funerară din marmură albă în loc de vulturul Ucrainei, un vultur bicefal, asemănător cu cel austriac. Oricine poate vedea această deviere pe primul mormânt, care se află în partea dreaptă a intrării în pridvor. Nu este exclus nici faptul că, dăltuind vulturul bicefal, gravorul a vrut să arate că sub acea placă sunt îngropate două personalități deosebite.

Prin urmare, așa arăta placa văzută de M. Kogălniceanu în 1845. Este greu de crezut că ea s-a păstrat până în zilele noastre, deoarece în ultimii aproape 170 de ani în regiune și în jurul locului de înhumare a lui I. Mazepa s-au petrecut prea multe evenimente. Au dispărut unele state și au apărut altele, au avut loc câteva războaie distrugătoare, s-a parcurs campania ateistă degradantă a perioadei socialiste care a tranșat definitiv soarta locului de înhumare a hatmanului în România. Dar, după cum se știe, speranța moare ultima. Speranța de a găsi această piatră după studierea amănunțită a memoriilor lui M. Kogălniceanu și dorința nemărginită de a relua căutările urmelor lui Mazepa în România l-au determinat pe V. Trepke să ia cu el, în 1932, la Galați un aparat de fotografiat. Ceea ce a văzut și a înregistrat pe peliculă ne permite astăzi să ne facem o impresie asupra evenimentelor din anii 40 ai secolului al XIX-lea. „Nici în arhive, nici pe icoane, nici în atmosfera întregă a bisericii

Sfântul Gheorghe nu au rămas urme după hatman — scrie V. Trepke. Dar chiar la intrare stă o placă mare de marmură cu o inscripție pe care nu am putut să o deslușesc și cu blazonul sub formă de vultur bicefal, o parte din care se vede în poză“ (foto 27).

Reeditarea de către M. Kogălniceanu, în 1845, în limba franceză, la modă pe atunci în Europa, a letopisețelor moldovenești în care era vorba de I. Mazepa, a avut, fără îndoială, o influență pozitivă asupra renașterii memoriei istorice despre hatman în conștiința multor popoare europene.

În Moldova, vecină cu Ucraina acelor vremuri, acest fenomen și-a găsit expresia în creația unor scriitori și iluminiști. Astfel, în 1839, C. Negri traduce din engleză poemul „Mazepa“ al lui Byron, iar Gh. Asachi îi dedică, în 1859, lui I. Mazepa nuvela istorică „Mazepa în Moldova“. Ea s-a înscris foarte bine în avântul pe care l-a cunoscut în secolului al XIX-lea tematica privind Mazepa în opera multor literați și compozitori ai vremii, în special din Rusia, Marea Britanie, Franța, Polonia, Suedia, Germania și Ungaria, figurând în creațiile lui Pușkin, Ceaikovski, Byron, Hugo, Liszt etc.

Un argument substanțial în plus, care atestă faptul că în perioada anilor 30–70 ai secolului al XIX-lea I. Mazepa a avut mormânt comun cu Derecci-bașa, în partea dreaptă a intrării în biserica Sfântul Gheorghe din Galați, îl constituie amintirile diplomatului francez A. d'Avril. Acesta, aflat o lungă perioadă de timp în misiune diplomatică în țările de la Dunăre, a vizitat de mai multe ori Galațiul și gurile Dunării și l-a cunoscut personal pe M. Kogălniceanu. În 1876, A. d'Avril a tipărit cartea cu titlul „Din Paris până la Insula Șerpilor, traversând România, Ungaria și gurile Dunării“ în care vorbește, între altele, și despre călătoria sa, împreună cu M. Kogălniceanu, la Galați în căutarea urmelor lui I. Mazepa. Călătoria este descrisă de A. d'Avril în felul următor: „M-am aflat la Galați împreună cu dl Kogălniceanu, renumit istoric, care a tipărit la Iași o culegere de cronici moldovenești. Am pornit împreună în căutarea mormântului lui Mazepa, orientându-ne după fragmentul corespunzător al cronicii lui Miron Costin. În timpul domnitorului Cuza, mănăstirea Sfântul Gheorghe a fost transformată în școală comercială. Biserica pare a fi veche, dar este greu de stabilit exact data construirii bisericii mai ales că ea este deseori reparată și vop-

sită cu vopsea albă. De la sud, biserica este înconjurată cu gang, cu vedere frumoasă spre Dunăre și spre primii munți ai Dobrogei. În dreapta porții se află o piatră frumoasă din marmură albă. Pe ea am citit: „Dimitros pacharnic diroksi inpacie 1836 octobre 22“. Inscripția este făcută în cinstea acestui mare stolnic, dar deasupra ei se află vulturul bicefal de care este legată tradiția lui Mazepa, iată care: când au vrut să-l îngroape pe marele stolnic, au găsit piatra funerară cu vultur, probabil, polonez. În dreapta era scheletul și armele. Armele au fost depuse în biserică, dar ele nu mai există acum. Inscripția de pe piatra funerară a dispărut și ea. Oasele au fost așezate, conform obiceiului, în sac și îngropate. Numai vulturul cu coroană mai amintește de această descoperire“.

Dacă sunt identice pietrele funerare de pe mormântul lui I. Mazepa pe care le-a văzut A. d'Avril împreună cu M. Kogălniceanu, în 1876, și V. Trepke, în 1932, rămâne să judece specialiștii, după descifrarea inscripției de pe fotografia care s-a păstrat până în zilele noastre. În opinia noastră, judecând după numărul cuvintelor date de A. D'Avril în observațiile sale și cel notat de V. Trepke, este vorba de inscripții diferite sau de o interpretare diferită.

Interesant este faptul că numai cu un an mai târziu, respectiv în 1877, locul exact al mormântului lui I. Mazepa, în partea dreaptă a intrării în biserică, a fost văzut de Mykola Tobilevyci (1856–1936), renumitul om de teatru ucrainean, cunoscut sub pseudonimul Mykola Sadovskiy. Întrucât, în timpul războiului ruso-turc din 1877–1878, acesta s-a aflat în serviciul militar rus, deplasându-se de la Bender, unde era dislocat regimentul 56 infanterie din Jytomyr, spre Bulgaria, unitatea sa s-a oprit pentru scurt timp la Galați. M. Sadovskiy a reeditat vrând-nevrând, fără a bănui măcar, drumul parcurs după moarte de I. Mazepa din Bender la Galați. Mai târziu, în 1917, în condițiile renașterii naționale ucrainene care a avut loc după revoluția din februarie din același an, Tobilevyci, de-acum om de teatru cunoscut, și-a scris memoriile despre șederea la Galați și întâlnirea cu istoria: „...La 20 aprilie 1877, am trecut granița moldoveană lângă Baștajaky și după două săptămâni am ajuns la Galați. Aici ne-am odihnit câteva zile. Cutreierând de plictiseală prin oraș, am intrat într-o biserică gălățeană. Admirând arhitectura ei și podoabele, am observat o criptă pe care nu am văzut-o

la intrare. Cripta se afla stingheră, ca un orfan, în partea dreaptă a intrării în biserică. M-am apropiat. Privesc. O criptă mică, albă, de dimensiunea unei racle pe roți, cu capac de aramă deasupra și cu o inscripție scrisă cu litere latine de aramă: Ivan Stepanovyci Mazepa, hatmanul slăvitei Oști zaporojene de jos și al întregii Ucraine...“. Parcă m-a plesnit cineva cu leuca în cap! Am încremenit. Dacă dintr-o dată din cerul senin ar fi căzut un fulger la picioarele mele, cred că nu m-ar fi mirat în așa măsură cum m-au mirat cele văzute. Nu-mi cred ochilor. Citesc din nou. Da. Așa este. El e! Nu găseam culori să zugrăvesc și nici cuvinte să exprim sentimentele care mi-au cuprins întreaga ființă. Dumnezeuul meu! Dumnezeul meu! Câte gânduri mi-au venit dintr-o dată în minte! Tu, slăvite hatman, tu, ultimul urmaș al fostei Ucraine libere, bogate și iubitoare de libertate! Tu luptător sfânt, care nu ai vrut să fii rob al clicii de delatori, lingăi, lachei și al mocirlei! Ești chiar tu! Deci iată unde ți-ai găsit locul somnului de veci! Iar pe noi, prostimea, ne învață istoria Greciei, a Romei, istoria Evului Mediu și altele, iar pe a noastră — Dumnezeu cu mila! De aceea nu știm nimic despre casa ta veșnică! Iar ea uite unde se află! Și m-am aplecat adânc în fața mormântului aceluia slăvit patriot care a dorit să obțină fericire, libertate și cinste țării sale dragi, lipsite de noroc și, obosind în luptă grea, a murit departe de țară cu anatema aruncată asupra sa... Dormi în pace somnul veșnic, bătrâne tată hatman! Nu te teme, nimeni nu va îndrăzni să tulbure oasele tale bătrâne. Nimeni nu va distruge modestul tău sălaș, cum ți-au distrus somptuosul palat din Baturyn. Pentru că tatăl Bogdan i-a ajutat cândva pe moldoveni să-și cucerească independența, ei ți-au dăruit în semn de recunoștință o bucățică de pământ apărând astfel trupul tău de profanare. Am mai privit o dată acest drag și sfânt mormânt și am ieșit din biserică cuprins de gânduri grele, care nu ne-au părăsit întreaga zi.“

Cu toată încărcătura emoțională a amintirilor lui M. Sadovskiy și, eventual, cu redarea nu prea exactă, după 40 de ani, din memorie, a inscripției de pe mormânt, mărturiile sale despre existența și despre locul în care se afla mormântul lui I. Mazepa sunt extrem de valoroase. Ele confirmă fără echivoc toate faptele prezentate de noi anterior privind reînhumarea rămășițelor pământești ale lui I. Ma-

zepa în partea dreaptă a intrării în biserica Sfântul Gheorghe din Galați.

Insistăm asupra acestui lucru deoarece locul în cauză s-a dovedit a fi ultimul punct știut sigur și confirmat prin documente care ne leagă de istoria reală a hatmanului ucrainean. De fapt, în pofida procesului de renaștere a imaginii lui I. Mazepa în literatura și muzica europeană și locală, memoria istorică despre Ivan Mazepa cel real a început să se piardă treptat. De aceea nu putem să nu acceptăm opinia cunoscutului istoric român contemporan C. Reza-chevici, care susține cu temei faptul că, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și aproape pe tot parcursul secolului al XX-lea, în jurul bisericii Sfântul Gheorghe din Galați a început să se repete invariabil aceeași frază: „Se zice că aici ar fi fost înmormântat Mazepa“.

Încercând să răspundem la întrebarea de ce s-a întâmplat așa, ne-am lovit de fapte mai puțin cunoscute până în prezent, dar care sunt legate într-un fel sau altul de soarta mormântului lui I. Mazepa. Astfel, se știe sigur că, în 1881, în contextul sistematizării teritoriului orașului Galați, a fost dată dispoziția nu numai să fie oprite înhumările în cimitirul de lângă biserica Sfântul Gheorghe, dar și să fie transferat acest cimitir într-un nou cimitir central. Ca urmare, în jurul bisericii au fost efectuate lucrări importante de amenajare a teritoriului adiacent. Chiar de la biserica Sfântul Gheorghe și până la biserica-soră Precista Fecioară și mai departe, a fost construită o stradă nouă, care continuă pe malul Dunării în sus și care, în memoria lui I. Mazepa, îi purta numele. Ea a existat parțial până în 1988 (*foto 28, 29*). Probabil, tot atunci a fost mutată placa funerară comună a lui Mazepa și Derecci-bașa din locul situat în partea dreaptă a intrării în biserică, pe centru față de ușa ei, cum a notat V. Trepke în 1932. După cum arată specialiștii români, pe singura fotografie, făcută în 1914, în care apare intrarea centrală în biserică, pe locul în care s-a aflat inițial această placă apare doar o parte a străzii pavate.

Cercetările la fața locului, întâlnirile cu specialiștii istorici din Galați și studierea documentelor ne permit să afirmăm că la mutarea, în 1881, a cimitirului de lângă biserica Sfântul Gheorghe mormântul lui I. Mazepa nu a fost atins. Poate din respect pentru personalitățile înhumate acolo, Serviciul de carantină al orașului Galați

s-a limitat doar la mutarea plăcii cu vulturul bicefal spre centrul intrării largi în lăcașul de cult reparat. Prezența unei plăci de marmură masive în acest loc trebuia să-i confere bisericii mai multă importanță. Astfel se explică existența acestei plăci, probabil, până la puternicul cutremur de pământ din 1940, în urma căruia biserica, ca și spațiul din jurul ei, au decăzut pentru o lungă perioadă de timp, necesitând lucrări serioase de restaurare, care au început abia în 1955. În același timp, căderea unei bombe pe acoperișul bisericii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și bombardarea teritoriului adiacent, distrugerile generale în timpul războiului, lipsa acută de materiale de construcție în perioada postbelică, neglijența conștientă a structurilor puterii față de edificiile bisericesti în anii socialismului, mai ales în prima sa etapă, au dus la pierderea definitivă a indiciilor privind locul exact al ultimei reînhumări a lui I. Mazepa la Galați.

La aceasta a contribuit într-o anumită măsură și ștergerea treptată a memoriei istorice despre hatmanul ucrainean în România, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, care s-a produs, în mod curios, pe fondul unui puternic proces de renaștere a acestei memorii în Ucraina. După cum se știe, istoricul ucrainean A. Antonovyci a publicat, în 1884, în paginile revistei „Kievskaia staryna“ (nr. 7, pp. 501–505) prima lucrare documentară despre urmele moldovene legate de locul de înhumare și mormântul lui I. Mazepa; în 1885 vede lumina tiparului o amplă monografie a lui M. Kostomarov „Mazepa și adepții săi“, iar în 1896 se publică, la Lvov, monografia în două volume a aceluiași autor intitulată „Mazepa“. Din păcate, toate acestea nu au ajuns imediat să fie cunoscute în România, unde interesul față de personalitatea lui I. Mazepa a început treptat să se stingă. Stă dovadă încercarea cunoscutului, în acea vreme, în România publicist și jurist Pantazie Ghica de a aloca, în raportul adresat ministrului V. Ureche privind biserica Sfântul Gheorghe din Galați, un capitol separat mormântului lui I. Mazepa. Negăsind nicio urmă în acest sens în biserică, el s-a folosit de amintirile populației locale, care s-au dovedit a nu reda întotdeauna exact starea reală de lucruri.

Oarecum semnificativă în acest sens este și istoria dobândirii, în 1882, de către Academia Română a „Evangheliei“, tipărită

în Siria, în limba arabă, pe banii lui I. Mazepa, despre care se vorbește în capitolul I al acestei lucrări. Astfel, istoricul militar D. Papazoglu s-a adresat, la 25 ianuarie 1882, ministrului de atunci al cultelor și educației al României, G. Tocilescu, cu o scrisoare (înregistrată la numărul de intrare 1749) propunându-i să cumpere de la el „Evanghelia“ mai sus menționată pentru suma de 600 lei noi, destul de mare pentru acele timpuri. Însuși D. Papazoglu a făcut aprecieri pozitive la adresa acestei ediții rare, deoarece, conform spuselor sale, „ea a fost dedicată, la începutul secolului al 18-lea, hatmanului cazacilor, cneazului Ucrainei, Mazepa, de către clerul ortodox al Arabiei și prezintă interes pentru țara noastră, deoarece se spune că Mazepa a fost îngropat în orașul Galați, într-una dintre bisericile locale și poate că, în introducerea la această Evangheligie, care s-a păstrat în bună stare, se află adevărul care prezintă interes pentru istoria noastră.“ Așadar, chiar și o persoană așa de cultă ca D. Papazoglu știa foarte puțin despre istoria mormântului lui I. Mazepa la Galați.

În aceeași zi, G. Tocilescu, care se interesa personal de soarta hatmanului ucrainean în România, prin scrisoarea sa însoțitoare cu nr. 1040 din 25 ianuarie 1882, trimite originalul scrisorii lui D. Papazoglu directorului Bibliotecii Centrale a Academiei Române cu rugămintea să „vadă cartea, să evalueze importanța și raritatea ei și să-i raporteze dacă ea poate fi cumpărată și pentru ce sumă.“

La 27 ianuarie 1882, în scrisoarea sa de răspuns, directorul bibliotecii încearcă să-l convingă pe ministru că însuși faptul că Evanghelia este tipărită în arabă „arată că ea nu are nicio valoare istorică pentru țara noastră, chiar dacă se spune că slăvitul hatman ar fi îngropat în Galați, după cum se pretinde.“ Prin urmare, iarăși vedem că un director citit al Bibliotecii Centrale a Academiei Române nu are informații sigure și suficiente despre istoria lui I. Mazepa la Galați.

Cumpărarea de către Academia Română de la locotenent-colonelul D. Papazoglu a unui exemplar al acestei ediții rare s-a datorat hotărârii ministrului G. Tocilescu, care dispune, prin scrisoarea cu nr. 4461 din 3 aprilie 1882 adresată conducerii Bibliotecii Centrale a Academiei Române cumpărarea „Evangheliei“ în limba

arabă, „depozitarea și înregistrarea acestei opere“ în fondurile ei. În aplicarea acestei dispoziții, la 5 aprilie 1882 în registrul de intrări al Bibliotecii Centrale a Academiei Române pe anii 1882–1883 cartea este înregistrată la nr. „155A Unicat“. Ca urmare, avem astăzi posibilitatea să atingem rezultatul real al activității de binefacere a marelui hatman al Ucrainei și să aducem în patrie fie și numai copia „Evangheliei“ sponsorizate de el.

Interesant este faptul că la „Evanghelia“ propriu-zisă au fost adăugate date istorico-biografice manuscrise, în limba română, care îl prezintă destul de exact pe hatmanul cazacilor din Ucraina. Ivan Mazepa, hatman al cazacilor din Ucraina. S-a născut în 1640 în Podolia. A devenit pisar al hatmanului Ucrainei. După moartea șefului său, a fost ales, în 1687, hatman al cazacilor. Mazepa a fost numit ca mare cneaz al Ucrainei de către țarul Rusiei Petru. Mai târziu, dorind independența statului său, s-a aliat cu regele Suediei, Carol al XII-lea și a intrat în luptă cu rușii, la Poltava. După înfrângerea suferită de Carol, aceștia au venit în Valahia, la palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, iar apoi au trecut la Bender, unde hatmanul a murit, în 1709. Această „Evangheliă“ în limba arabă este închinată de către călugării credincioși din Arabia hatmanului Mazepa, când acesta a fost cneaz al Ucrainei (*foto 30*).

Credem că numai pentru exemplarul original al „Evangheliei“ în limba arabă din 1708 și pentru cuvintele adevărate scrise despre hatmanul ucrainean după aproape 200 de ani, nemaivorbind despre păstrarea rămășițelor pământești pentru veșnică odihnă, fiecare ucrainean trebuie să fie recunoscător și să exprime mulțumiri nemărginite poporului român, pentru că a conservat, în limitele posibilității, memoria istorică despre renumitul fiu al poporului ucrainean, I. Mazepa.

Primii ucraineni care au conștientizat acest lucru, ca și necesitatea redării istoriei lui I. Mazepa în România, au fost emigranții politici și militari ucraineni, pe care soarta istorică i-a adus, în perioada interbelică, pe teritoriul acestei țări. Ei s-au dovedit a fi capabili nu numai să scoată la lumină pagini mai puțin cunoscute, ci să păstreze memoria istorică despre hatman în România și să răspândească informațiile respective în rândul emigrației ucrainene din perioada interbelică, în ansamblu. Astfel, chiar de la sosirea în România, la

începutul anilor 20 ai secolului al XX-lea, emigrația ucraineană și-a propus ca scop să consemneze datele existente la acea vreme despre urmele lui I. Mazepa în România, să le sistematizeze și să facă din ele o realizare națională. Totuși, după cum scrie doctorul V. Trepke, acest lucru nu s-a putut face dintr-o dată, deoarece neajunsurile legate de etapa de început a vieții în emigrație au amânat momentul când aceștia s-au putut ocupa direct de această problemă.

La sfârșitul anilor 20 — începutul anilor 30 ai secolului al XX-lea, au început să se ocupe de soarta lui I. Mazepa, aproape în paralel, două structuri ale emigrației ucrainene. Pe de o parte, conducerea Asociației Militare Ucrainene din Franța, care s-a adresat reprezentantului armatei Republicii Populare Ucrainene în România, colonelul Hnat Porohevskyi cu rugămintea să lămurească toate problemele legate de istoria lui I. Mazepa în România, iar pe de altă parte, Institutul Științific Ucrainean din Varșovia, care i-a cerut doctorului V. Trepke să facă aproximativ același lucru. Datorită unei coordonări excepționale a eforturilor emigrației politice și militare din România, în cursul anilor 1929–1932, s-au deplasat la Galați o serie de cercetători ucraineni care au studiat amănunțit urmele lui I. Mazepa în România și pe baza datelor adunate au publicat în paginile săptămânalelor „Tryzub“ o serie de articole interesante, cele mai importante dintre ele fiind „Mormântul hatmanului Mazepa“ al lui M. Halyn, „Despre mormântul lui Mazepa“ al lui V. Popereșni, „Urmele hatmanului Ivan Mazepa în România“ al lui V. Trepke etc.

În afară de aceasta, în 1933, vede lumina tiparului, la Lvov, sub redacția lui Levko Lepki, al XII-lea almanah anual al „Călinei roșii“ în paginile căruia V. Trepke publică trei articole dedicate lui I. Mazepa, și anume: „În memoria hatmanului Ivan Mazepa“, „În căutarea mormântului hatmanului Mazepa“ și „Pelerinajul la mormântul hatmanului Mazepa“ care, împreună cu lucrările pe această temă ale altor autori, au lămurit multe aspecte noi legate de perioada de viață în Moldova a hatmanului ucrainean, de drumul după moarte al corpului său până la Galați și de rolul lui I. Mazepa ca simbol pentru noul val al mișcării ucrainene de eliberare națională din anii 20–30 ai secolului trecut.

Munca prodigioasă depusă de reprezentanții emigrației ucrainene din perioada interbelică pentru păstrarea și consolida-

rea memoriei istorice despre I. Mazepa merită o atenție specială din partea cercetătorilor. Prezentăm în această lucrare un citat dintr-un articol al lui V. Trepke, care conturează extrem de bine obligația noastră de a readuce în Ucraina rămășițele pământești ale lui I. Mazepa, ca și pe cele ale altor renumiți fii ai poporului ucrainean: „Ucrainenii trebuie să descopere toate momentele care au valoare pentru ei, să le stabilească locul și ceea ce se va mai găsi din rămășițele pământești ale marilor defuncți să aducă în Ucraina, pentru a le îngropa în Panteonul popular.“ Cred că a sosit timpul ca generația noastră să aducă osemintele lui I. Mazepa, sau măcar o capsulă cu pământ de la locul de înhumare, la Galați, în capitala hătmanească renăscută, Baturyn” (foto 31).

Pentru a încheie în mod definitiv problema privind locul de înhumare a lui I. Mazepa, să revenim la soarta postbelică a bisericii Sfântul Gheorghe din Galați, care se pare a luat cu ea secretul mormântului hatmanului ucrainean. După cum s-a menționat mai sus, în 1955, au fost alocate fonduri neînsemnate pentru refacerea acestui vechi lăcaș de cult. Dar renovarea bisericii în condițiile propagandei ateiste totale nu era de actualitate în acele timpuri. Cu atât mai mult, să amintești sau să vorbești cu glas tare despre istoria lui Mazepa legată de această biserică într-o țară care, mai ales în plan ideologic, era controlată destul de mult de Uniunea Sovietică, unde hatmanul era privit ca „trădător“, era un lucru la fel de negativ ca și în timpul Rusiei lui Petru I, ba chiar periculos.

Interesele conjuncturale legate de construcțiile de locuințe și de sistematizarea orașului Galați la începutul anilor '60 ai secolului trecut au avut preponderență față de necesitatea restaurării bisericii Sfântul Gheorghe. În 1959, biserica a fost închisă pentru oficierea slujbelor religioase, fapt ce a dus la părăgînirea ei totală (foto 32).

Aceasta a fost și cauza luării deciziei de dărâmare a ei și de predare a terenului respectiv pentru construirea, în locul bisericii, a două blocuri de locuit, iar, mai târziu, și a unui hotel de lux. Deocamdată, în locul cimitirului de lângă biserică este în plan construirea unui restaurant. Martorul ocular al evenimentelor legate de dărâmarea bisericii în care se ruga din copilărie, profesorul M. Brudiu, menționat mai sus, a publicat, în 1990, în ziarul local „Dialog“ un articol senzațional intitulat „Dinamita de Galați“, în care a descris

detaliat metoda rară folosită la dărâmarea bisericii: câteva nopți la rând, sub fundamentul bisericii a fost injectată, sub mare presiune, apă sărată de mare, ceea ce a făcut ca în două săptămâni construcția să înceapă să crape și să se taseze. Dar, după cum menționează profesorul M. Brudiu, întrucât turlele fostei cetăți genoveze nu au cedat, ele au fost legate cu cablu de oțel de o puternică navă care le-a tras spre Dunăre și a dărâmat complet biserica Sfântul Gheorghe, iar o dată cu ea și mormântul lui I. Mazepa.

După cum menționează directorul Muzeului Județean de Istorie din Galați, C. Căldăraru, după dărâmarea bisericii, „în locul eliberat au fost construite, în conformitate cu planul de sistematizare, locuințe (*foto 33*). Este posibil ca sub fundamentul noilor construcții să fi rămas și rămășițele pământești ale lui Mazepa“. Este trist, dar afirmația pare să fie aproape de adevăr. Și numai săpăturile arheologice comune ale arheologilor ucraineni și români ar putea stabili, fie și numai parțial, unde se află acel petec sfânt de pământ care ascunde până acum marea taină a marelui hatman.

Dar și în această situație trebuie să-i dăm părții române ce i se cuvine. Municipiul Galați are, în prezent, două cartiere de locuințe care poartă numele hatmanului: Mazepa I și Mazepa II; până nu demult, timp de aproape un secol, în acest oraș exista strada I. Mazepa, biserica Precista Fecioară este și acum denumită „a lui Mazepa“ și, lucrul cel mai important, în Parcul Libertății, un parc central al orașului, prin eforturile părții ucrainene și ale părții române a fost ridicat, în 2004, primul monument din străinătate închinat slăvitului fiu al poporului ucrainean, ilustrului luptător pentru libertatea Ucrainei, hatmanul Ucrainei Ivan Stepanovyci Mazepa.

Acest loc este respectat de români și scump pentru ucrainenii din întreaga lume, care au acum posibilitatea de a vizita nu numai locurile istorice legate de viața și urmele hatmanului ucrainean din țara vecină și prietenă România, dar și de a depune coroane ucrainene la monumentul lui în minunatul oraș de la Dunăre, care e atât de asemănătoare cu Niprul drag, ceea ce oaspeții din Ucraina, conaționali din alte țări, dar mai ales ucrainenii din România fac, din timp în timp, cu profundă stimă și înalt patriotism, după cum se vede în fotografia alăturată (*foto 34*).

V. Legende și mituri legate de figura lui I. Mazepa în Moldova și România

Pe parcursul efectuării cercetărilor pentru reconstituirea etapei finale a vieții lui I. Mazepa și a soartei sale postume, autorul a avut de a face cu numeroase materiale care nu pot fi clasificate drept surse științifice. Pe de altă parte, ele au o încărcătură, în special emoțională, care poate fi utilă pentru o mai bună înțelegere a modului în care a fost receptat rolul lui I. Mazepa de către masele populare. Astfel, s-au păstrat până în zilele noastre foarte multe povestiri populare și povești inventate care transformă etapa finală a vieții lui I. Mazepa și drumul său după moarte în adevărate legende și mituri. Ele diferă din punctul de vedere al conținutului și sunt contradictorii ca esență. Marea lor majoritate este îndreptată spre apărarea personalității hatmanului ucrainean și a rămășițelor sale pământești fie în fața răufăcătorilor, fie a tătarilor și turcilor, fie a agenților țarului. Însă toate constituie o dovadă a imensului interes față de personalitatea lui I. Mazepa ca luptător neîntrecut pentru independența poporului ucrainean.

Două legende despre perioada de viață finală a lui I. Mazepa se deosebesc de descrierea făcută în această lucrare a ultimelor zile de viață și a morții hatmanului ucrainean prin optimismul lor și prin evoluția evenimentelor total diferită. Evident, am dori să credem în asemenea scenarii și de aceea le prezentăm în continuare.

Legende.

1. Potrivit unor povești populare, hatmanul I. Mazepa nu a murit în 1709, la Bender, ci doar și-a înscenat boala și moartea pentru a-i induce în eroare pe cei ce îl urmăreau. Înțelept și experimentat, cunoscând intențiile dușmanilor săi, având posibilități materiale uriașe, în toamna anului 1709 hatmanul, luând înfățișarea unui călugăr bătrân, a părăsit pe ascuns tabăra cazacilor din Bender, a trecut Nistrul pe malul ucrainean și a ajuns la Pecerska Lavra din Kiev. El avea acolo, încă de pe timpul hătmăniei, după cum este cunoscut, o mare autoritate și la venire a fost bine primit în obștea monahală. Și-a schimbat numele și aspectul exterior, a ales un mod

de viață cumpătat, rugându-se lui Dumnezeu, și, cu timpul, a murit sub nume străin. Așadar, ar fi rămas pentru totdeauna în Patrie, lângă poporul său, fiind îngropat după tradiția bisericii ortodoxe căreia i-a dăruit multe eforturi în timpul vieții.

2. Continuând această linie, cercetătorul ucrainean contemporan V. Rycika, scrie, de exemplu, că este posibil ca, intuind intențiile ostile ale dușmanilor săi, clarvăzătorul hatman să fi dispus, înainte de moarte, să fie făcute două sicrie. Poruncind ca unul dintre ele să fie ascuns, I. Mazepa a putut recurge la înscenarea morții sale și a îngropării lângă Bender și, trecând în secret la Galați, să fi trăit câte zile i-a lăsat Dumnezeu. Cel puțin avem un document, fie el și discutabil — scrie V. Rycika — cunoscut în copie în limba franceză (originalul se păstrează în arhiva din Istanbul a perioadei Imperiului Otoman) în care se menționează că I. Mazepa „s-a stabilit la Galați, pe lângă mănăstirea construită de genovezi, avea o vârstă înaintată, regreta greșelile sale vechi și trăia liber, ca la odihnă.“ Legat de acest aspect, simptomatică este data morții lui I. Mazepa sugerată de M. Costin — la 18 martie 1710, așa cum s-a menționat în capitolul corespunzător al lucrării. Așadar, hatmanul ucrainean ar fi avut suficient timp pentru a pune la punct adevărata înmormântare, îngrijindu-se în chip șiret de odihna sa veșnică (Din lucrarea: V. Rycika, *Urma românească a lui Ivan Mazepa // Relații româno—ucrainene, istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1999).

Mituri. În opinia noastră, acestea nu au nimic în comun cu realitatea, dar arată sentimentele pe care le-au avut cei ce le-au creat și poziția, felul de a gândi al celor ce le-au transmis din generație în generație timp de trei secole.

1. În 1821, turcii din Brăila, oraș situat la aproximativ 20 km sud-vest de Galați, aflând că I. Mazepa ar fi fost îngropat împreună cu multe obiecte prețioase, și în special că hainele sale erau cusute cu fir de aur, că pe pieptul lui era așezată o salbă masivă din aur cu o cruce, în mână avea sceptoru ornat cu briliante, pe cap diademă de aur împodobită cu pietre prețioase, au atacat biserica Sfântul Gheorghe, au deschis mormântul eroului, au prădat tot ce au găsit în el, i-au aruncat craniul în Dunăre, iar piatra funerară salvată și ascunsă de creștini a fost dusă, după plecarea turcilor, la biserica Precista

Fecioară. Unii susțin că aici, și nu în biserica Sfântul Gheorghe este înhumat I. Mazepa. (Din lucrarea: Rezachevici C., *Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa*//, „Revista istorică“, tom V, 1994, nr. 1–2).

2. Așa-numita „tradiție gălățeană“ care înfrumusețează în mod substanțial istoria legată de înhumarea rămășițelor pământești ale lui I. Mazepa în acest oraș, păstrează următorul mit. În 1832, în timpul intrării armatei ruse în Galați, generalul țarului, Mavros, ar fi luat cu el piatra funerară de pe mormântul lui I. Mazepa. Mai târziu, el a returnat Galațiului copia acestei pietre, care s-a păstrat pe lângă biserica Precista Fecioară. (Din lucrarea: Rezachevici C., *Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa*). Este evident faptul că afirmațiile despre înhumarea lui I. Mazepa la biserica Precista Fecioară și nu la biserica Sfântul Gheorghe au făcut cu timpul ca acest lăcaș de cult să fie numit și în zilele noastre „al lui Mazepa“.

3. În 1929, emigrantul ucrainean dr. M. Halyn a vizitat Galațiul, vizită în urma căreia a scris articolul „Mormântul hatmanului Mazepa“, publicat în săptămânalul „Tryzub“ din 1930, nr. 18. Cu ocazia vizitării bisericii Sfântul Gheorghe și căutând mormântul, a aflat de la o bătrână care vindea lumânări în biserică că „cu 30 de ani în urmă, a sosit la Galați un vapor rusesc din care au coborât marinari conduși de un ofițer și preotul lor, au dezgropat din acest loc ce se afla sub placa de marmură și au luat totul cu ei, în Rusia.“ M. Halyn a făcut o corectură în legătură cu momentul când ar fi putut avea loc întâmplarea la care se referea bătrâna, apreciind că ar fi putut fi vorba de evenimente din războiul ruso—turc din 1877–1878.

Făcând apel la surse deținute de ucrainenii din Canada, V. Rycika prezintă, în context, un mit similar din punctul de vedere al conținutului: întorcându-se în Rusia din războiul amintit mai sus, „generalul rus Skobelev și-a amintit că la Galați a fost înhumat marele hatman I. S. Mazepa. El a ordonat plutonierilor să găsească acest mormânt sfânt pentru poporul nostru. Mormântul a fost găsit repede. Siciul a fost scos din biserica Sfântul Gheorghe și distrus, iar osemintele și hainele de înmormântare au fost arse“. (Din lucrarea: V. Rycika, *Urma românească a lui Ivan Mazepa*).

Interesantă este și scurta istorie despre care autorul acestei lucrări a aflat, în 2007, la Galați și care spune că, în 1944, înainte de

intrarea trupelor sovietice în Bulgaria, Statul Major al generalului Tolbuhin s-a aflat pe o stradă învecinată cu biserica Sfântul Gheorghe. E aproape imposibil de presupus că acest comandant de front atât de cult sau anturajul său să nu fi știut că în această biserică era înhumat I. Mazepa. Dar nimeni nu a întreprins nimic pentru găsirea și distrugerea mormântului hatmanului ucrainean. Totuși, după cum scrie V. Rycika în lucrarea menționată, cu trimitere la amintirile unui participant la evenimentele din 1946, publicate în săptămânalul „Naș ceas“ din 23 aprilie 1993, soldații sovietici „au spart cu răngi intrarea în cripta aflată în partea dreaptă a intrării în biserică, au scos osemintele, le-au stropit cu benzină și le-au dat foc. Când focul s-a stins, au adus un camion, au strâns cu lopata cenușa încă arzând mocnit și au încărcat-o, ducând-o în stepă.

Povestiri populare. Sunt cea mai neutră parte a legendelor, care se rezumă doar la constatarea unor fapte ce pot fi inventate.

1. În Republica Moldova, și mai ales în Transnistria, s-a păstrat foarte bine până în zilele noastre memoria istorică despre I. Mazepa. În satul Varnița, de exemplu, populația își aduce aminte și astăzi de „Biserica lui Mazepa”, „Fântânile lui Mazepa” și „Gorganul lui Mazepa“ de pe Nistru care sunt legate de fostul mormânt al hatmanului. La baza acestei legende se află, probabil, istoria misionarului polonez Francisk Gosciecki, care, în octombrie 1712, l-a însoțit pe solul regelui Poloniei, voievodul din Mazovia Stanislaw Chometowski, în călătoria spre Istanbul. După cum se știe, drumul lor trecea prin Galați și, de la egumenul mănăstirii Sfântul Gheorghe, F. Gosciecki a aflat și a notat următoarele: în momentul morții lui I. Mazepa, la Bender nu exista nicio biserică ortodoxă, deoarece orașul era aproape în întregime locuit de turci. Întrucât în apropiere nu exista nicio biserică, hatmanul a fost îngropat în câmp, unde i s-a ridicat drept mausoleu un gorgan...“ (Pe baza lucrării lui P. P. Panaitescu, *Călători polonezi despre Țările Române*).

2. În amintirile lui Stepan Matvienko, înregistrate de Oleksandr Semenenko, se spune că mormântul lui I. Mazepa a fost găsit în Moldova, lângă satul Voluntari. El a fost dezgropat de șeful postului de poliție din Bender – bulgarul Kirilov. Rămășițele pământești ale lui I. Mazepa găsite de el ar fi fost ascunse, până în 1925, în podul casei, unde au stat până când poliția română nu le-a desco-

perit și nu le-a dus la București (Din lucrarea: V. Rycika, *Urma românească a lui Ivan Mazepa*).

3. Un locuitor al orașului Turașci, regiunea Kiev, Mykola Usatyi, a publicat, la 14 septembrie 1993, în ziarul „Kyivska pravda“ o informație potrivit căreia, în 1946, a văzut personal, la periferia orașului Bender, „o cruce din piatră pe care era săpat numele lui Ivan Mazepa. Crucea avea o înălțime de circa o jumătate de metru, poate puțin mai înaltă“. (Din lucrarea V. Rycika, *Urma românească a lui Ivan Mazepa*).

La păstrarea memoriei istorice despre I. Mazepa în Republica Moldova contribuie stela dezvelită în 1999 la Varnița de Ambasada Ucrainei în Republica Moldova și de comunitatea ucrainenilor din regiunea Transnistria (*foto 35*).

Încheiere

Având în vedere dubla semnificație istorică a anului 2009 – împlinirea a 370 de ani de la nașterea hatmanului Ucrainei, Ivan Mazepa, precum și decretul Președintelui Ucrainei privind marcarerea cum se cuvine a evenimentelor din anii 1708–1709 și renașterea Baturynului, apreciem ca un obiectiv important sprijinirea stabilirii relațiilor de înfrățire între fosta capitală a hătmăniei și orașul românesc Galați, ceea ce ar favoriza realizarea dispoziției Șefului Statului ucrainean date în timpul vizitei oficiale în România din 30–31 octombrie 2007.

Am propune să se analizeze posibilitatea stabilirii, conform ordinii stabilite, de relații similare, de exemplu, între orașele Cernihiv și Bender.

În afară de aceasta, în opinia noastră, este necesar să fie reluată activitatea Comisiei ucraineano-române pe probleme de istorie, arheologie, etnografie și folclor aflată sub egida Academiei Naționale de Științe a Ucrainei și a Academiei Române și să se supună atenției acesteia problema privind rolul lui I. Mazepa în istoria popoarelor noastre vecine, convocarea unei Conferințe internaționale a istoricilor din Ucraina, Republica Moldova și România, organizarea de acțiuni adecvate în cadrul Euroregiunii „Dunărea de Jos“, cu participarea reprezentanților organelor puterii și a societății civile din unitățile teritorial-administrative transfrontaliere ale celor trei state vecine, dedicate memoriei lui I. Mazepa.

Având în vedere faptul că România deține singurul exemplar al „Evangheliei“ tipărite în limba arabă, în 1708, pe banii lui I. Mazepa, considerăm că avem datoria să ne ocupăm de transmiterea în Ucraina a copiei, inclusiv a unei variante electronice, a acestei ediții unicat, pentru păstrarea ei în muzeele din țară, în principal a celui din din Baturyn și în muzeul „Ucrainenii din toată lumea“, în curs de înființare la Kiev.

Considerăm că merită analizată posibilitatea antrenării părții ucrainene în cercetarea urmelor reale ale lui I. Mazepa în România și, în special, participarea specialiștilor-arheologi ucraineni, la efectuarea unor săpături arheologice la Galați.

O sarcină actuală a istoricilor ucraineni și, eventual, a diplomaților ar putea fi descoperirea și studierea acelei părți a arhivei lui I. Mazepa care se referă la corespondența lui cu domnitorul Valahiei C. Brâncoveanu, păstrată în fondurile de manuscrise din Istanbul, și a documentației de la biserica Sfântul Gheorghe din Galați privind înhumarea hatmanului Ucrainei, transmise, înainte de secularizarea Bisericii Ortodoxe Române în anii '60 ai secolului al XIX-lea, precum și a arhivelor Patriarhiei de la Ierusalim căreia acest lăcaș de cult i-a fost subordonat în acea vreme.

Continuarea cercetărilor și studierea documentelor noi legate de viața și activitatea hatmanului ucrainean în arhivele din București, Chișinău, Moscova, Varșovia, Stockholm, Paris și din alte capitale și orașe din Europa rămâne, în opinia noastră, o misiune de onoare a oricărui cercetător ucrainean al moștenirii lui I. Mazepa.

Din punct de vedere practic, ar fi oportună examinarea posibilității creării unei asociații a cercetătorilor ucraineni și străini specializați pe problematica legată de viața și activitatea lui I. Mazepa și de rolul lui deosebit în istoria poporului ucrainean.

Închinându-ne în fața predecesorilor noștri — a lui P. Orlyk, A. Voinarovskiy, P. Velickovskiy, V. Bezrukyi, O. Martos, M. Sadvovskiy, M. Halin, H. Porohivskiy, V. Trepke și a multor alora, precum și în fața reprezentanților străini, care în condiții destul de complicate, în diferite timpuri, pe parcursul a unei perioade de aproape 300 de ani, au vizitat în mod sistematic locul înmormântării lui Ivan Mazepa în România, prin aceasta menținând vie memoria despre ilustrul fiu al poporului ucrainean, pentru generația noastră devine o datorie sfântă nu numai păstrarea și continuarea acestei tradiții, ci și identificarea și readucerea rămășițelor pământești ale marelui hatman în Patrie.

Să ne ajute Dumnezeu în această faptă sacră!

Autorul exprimă mulțumiri cordiale tuturor acelor care i-au oferit sprijin concret la pregătirea și editarea acestei cărți.

ЗМІСТ

НИЗЬКИЙ УКЛІН ВЕЛИКОМУ ГЕТЬМАНУ	3
ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА — ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ...5	
Вступна частина	6
I. Перші контакти гетьмана України І. Мазепа з Молдовою та Валахією та їх розвиток до 1708 року	10
II. Молдовський період життя І. Мазепа, його смерть у 1709 році та поховання поблизу Бендер	32
III. Перепоховання тіла І. Мазепа у м. Галац та збереження в Румунії історичної пам'яті про українського гетьмана.	56
IV. Легенди і міфи, пов'язані із постаттю І. Мазепа в Молдові та Румунії	86
Заключна частина.	91
HETMAN IVAN MAZEPA — KNOWN AND UNKNOWN...93	
Preface	94
I. First contacts of Ukrainian hetman I. Mazepa with Moldova and Wallachia and their development until 1708	98
II. I. Mazepa's life in Moldova, his death in 1709 and burial near the town of Bender	118
III. The reinterment of I. Mazepa's body in the city of Galati and preserving of historical memory about Ukrainian hetman in Romania	141
IV. Legends and myths connected with the figure of I. Mazepa in Moldova and Romania	171
Closing part	176
HETMAN IWAN MAZEPA — ZNANY I NIEZNANY	179
Wstęp	180
I. Pierwsze kontakty hetmana Ukrainy Iwana Mazepy z Mołdawią i Wołoszczyzną oraz ich ewolucja do 1708 roku	184
II. Mołdawski epizod z życia Iwana Mazepy, jego śmierć w 1709 roku oraz pogrzeb pod Benderami	207
III. Ponowny pogrzeb zwłok Iwana Mazepy w Gałaczcu oraz zachowanie w Rumunii pamięci o ukraińskim hetmanie	233

IV. Legendy i mity związane z pobytem Iwana Mazepy w Mołdawii i Rumunii	265
Zakończenie	271

LE HETMAN IVAN MAZEPA — CONNU ET INCONNU...	273
Avant-propos	274
I. Les premières contacts de l'hetman de l'Ukraine, I. Mazepa, avec la Moldavie et la Valachie; l'évolution des relations jusqu'à 1708	278
II. La période moldave de la vie d'Ivan Mazepa, sa mort en 1709 et l'enterrement à Bender	299
III. La nouvelle inhumation du corps inanimé d'I. Mazepa à Galatzi et la continuité de la mémoire historique de l'hetman ukrainien en Roumanie	324
IV. Légendes et mythes centrés sur la personnalité d'I. Mazepa en Moldavie et en Roumanie	355
Epilogue	360

HATMANUL IVAN MAZEPA — CUNOSCUȚ ȘI NECUNOSCUȚ...	363
Prefață	364
I. Primele contacte ale hatmanului Ucrainei, I. Mazepa, cu Moldova și Țara Românească și evoluția lor până în anul 1708	368
II. Perioada moldavă a vieții lui I. Mazepa, moartea sa în 1709 și înhumarea la Bender	388
III. Reînhumarea corpului neînsuflăit al lui I. Mazepa la Galați și păstrarea memoriei istorice despre hatmanul ucrainean în România	411
IV. Legende și mituri legate de figura lui I. Mazepa în Moldova și România	439
Încheiere	444

Т. Г. РЕНДЮК

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА – ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ...

Редактор україномовної версії
Алла Дмитрук

Коректор
Світлана Маркіна

Англійська, польська, французька та румунська версії
друкуються в авторській редакції зі збереженням
відповідної орфографії та пунктуації

Підписано до друку 21.05.2010. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Замовлення №.121
Ум. друк. арк. 24,7. Наклад 600 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 334 від 09.02.2001

Друк: видавничий дім “АДЕФ-Україна”
01030, Київ, вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 40а
тел.: (044) 284-08-60, факс: (044) 284-08-50
e-mail: adef@adef.com.ua
www.adef.com.ua

1.

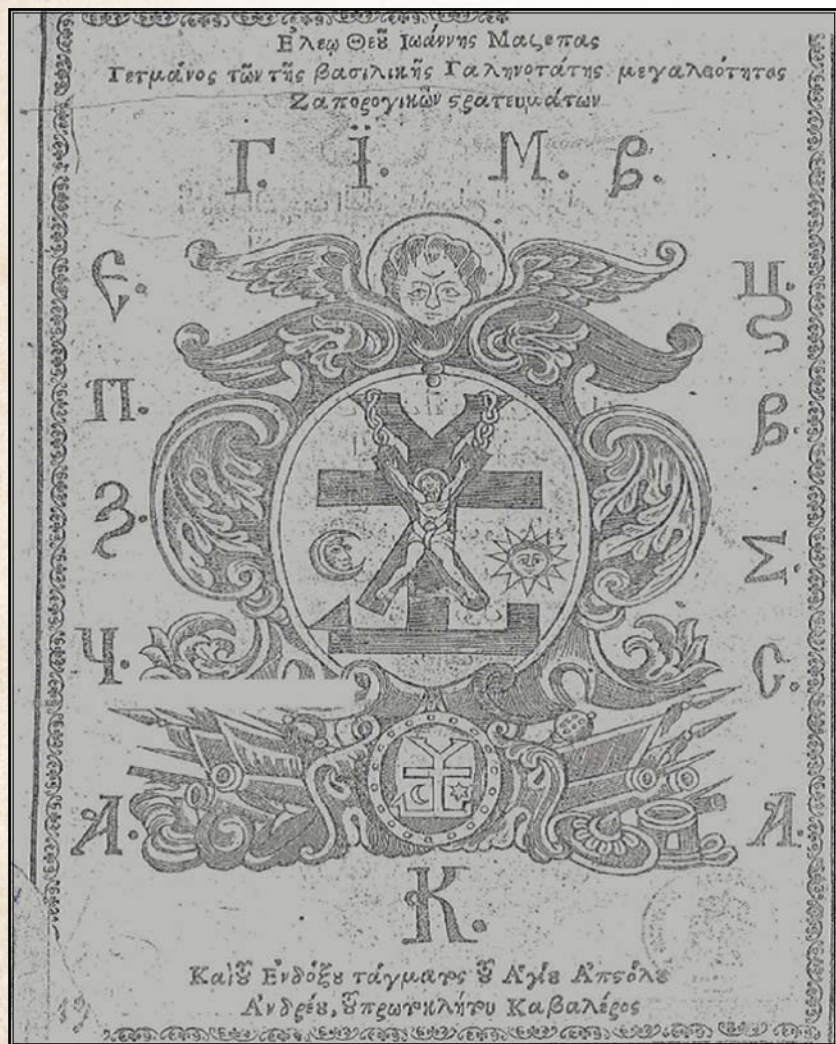
“Зовнішній вигляд „Євангелія”, виданого у січні 1708 року арабською мовою за кошти Івана Мазепи у м. Алеппо, один з примірників якого зберігається у фондах Румунської Академії як доказ співробітництва між гетьманом України та господарем Валахії К.Бринковьяном.

Original appearance of „Gospel”, published in January, 1708 in Arabic at the expense of Ivan Mazepa in the city of Aleppo, one of its copies is preserved in the funds of Romanian Academy as a proof of cooperation between the hetman of Ukraine and master of Wallachia K.Brnykovyanu

Okladka „Ewangelii”, wydanej w styczniu 1708 roku w Alepp w języku arabskim na koszt Iwana Mazepy. Jeden z egzemplarzy przechowywany jest w zbiorach Akademii Rumuńskiej jako dowód współpracy pomiędzy hetmanem Ukrainy i hospodarem Wołoszczyzny C. Brâncoveanu .

Aspectul exterior al „Evangheliei”, editate în ianuarie 1708 în limba arabă pe spezele lui Ivan Mazepa în orașul Aleppo, un exemplar al căreia se păstrează în fondurile Academiei Române ca dovadă a cooperării dintre hatmanul Ucrainei și C. Brâncoveanu, domnitorul Țării Românești.

L’aspect extérieur de l’Évangile, édité en janvier 1708 en langue arabe aux frais d’Ivan Mazepa, dans la ville Aleppo, dont l’un des exemplaires est gardé aux fonds de l’Académie Roumaine comme un témoignage de la coopération entre le hetman d’Ukraine et C.Brâncoveanu, le prince régnant de la Valachie.

2.

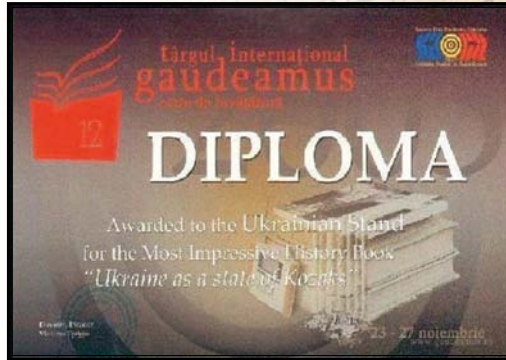
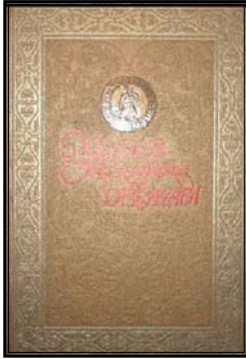
Так виглядає титульна сторінка цього „Євангелія”.

This is how the title page of the “Gospel” looks.

Tak wygląda strona tytułowa „Ewangelii”.

Astfel arată pagina de titlu a acestei „Evanghelii”.

Ainsi se présente la page de titre de cette „Évangile”.

3.

Фундаментальне дослідження „Україна – козацька держава”, в якій йдеться і про видане у 1708 р. у м. Алеппо за кошти Івана Мазепи „Євангеліє” арабською мовою. Робота отримала Диплом Міжнародного ярмарку „Гаудеамус-2005” за найбільш вражаючу історичну книгу.
Бухарест, грудень 2005 року.

Fundamental investigation work “Ukraine is a Cossack state”, where the „Gospel”, published in Arabic in 1708 at the expense of Ivan Mazepa in the city of Aleppo, is also mentioned. The work was awarded a Diploma of International fair “Gaugdeamus-2005” for the most impressive history book.
Bucharest, January 2005.

Fundamentalne dzieło „Ukraina – państwo kozackie”, w którym jest mowa również o wydanej w 1708 roku w Aleppo na koszt Iwana Mazepy „Ewangelii” w języku arabskim. Praca ta nagrodzona została Dyplomem Targów Międzynarodowych „Gaugdeamus 2005” jako najciekawsza książka historyczna. Bukareszt, grudzień 2005.

Lucrarea fundamentală „Ucraina – stat căzăcesc”, care conține și date despre editarea în anul 1708 la Aleppo pe cheltuiala lui Ivan Mazepa a „Evangheliei” în limba arabă. Ea a fost distinsă cu Diploma Târgului Internațional „Gaugdeamus-2005” ca cea mai impresionantă carte de istorie.
București, decembrie 2005.

L'ouvrage fondamental «Ukraine – l'État des Cosaques» qui comprendre les données sur l'édition de l'Évangile, en langue arabe, en 1708, à la ville Aleppo aux frais d'Ivan Mazepa. Il a été distingué avec le Diplôme de la Foire Internationale «Gaugdeamus-2005» comme le livre d'histoire le plus impressionnant. Bucarest, décembre 2005.

4.

Гетьман України Іван Мазепа.
Репродукція за Історичним календарем-альманахом „Червоної калини” на 1933 рік. Львів, 1933 р.

Hetman of Ukraine Ivan Mazepa.
Reproduction of the Historical calendar-almanac “Red arrow-wood” of 1933. Lviv, 1933.

Hetman Ukrainy Iwan Mazepa.
Reprodukcja według historycznego kalendarza-almanachu „Czerwona kalina” z roku 1933. Lwów, 1933 r.

Hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa.
Reproducere după calendarul-almanah istoric al „Călinei roșii” pe anul 1933. Lvov, 1933.

Hetman d'Ukraine, Ivan Mazepa.
Reproduction d'après le calendrier-almanach historique du «L'obier rouge» de l'année 1933, Lvvy, 1933.

5.

Господар Валахії К.Бринковяну (1688–1714 рр.), з яким гетьман України І. Мазепа підтримував тривалі політичні, дипломатичні, економічні та культурно-духовні відносини.
Репродукція з фондів Румунської Академії.

Master of Wallachia K.Brynkovyanu (1688–1714), with whom hetman of Ukraine I. Mazepa maintained long-term political, diplomatic, economic, cultural and spiritual relations.
Reproduction is from the funds of Romanian Academy.

Hospodar Woloszczyzny C. Brâncoveanu (1688–1714), z którym hetman Ukrainy I. Mazepa utrzymywał trwałe stosunki polityczne, dyplomatyczne, ekonomiczne i kulturalno – intelektualne.
Reprodukcja ze zbiorów Akademii Rumunskiej.

Domnitorul Țării Românești C. Brâncoveanu (1688–1714), cu care hatmanul Ucrainei I. Mazepa a menținut îndelungate relații politice, diplomatice, economice și culturale-spirituale.
Reproducere din fondurile Academiei Române.

Le prince régnant de la Valachie, C. Brâncoveanu (1688–1714) avec qui le hetman de d'Ukraine I. Mazepa a maintenu des relations politiques, diplomatiques, économiques et culturel-spirituelles de longue durée.
Reproduction des fonds de l'Académie Roumaine.

6.

*I. Mazepa, нагороджений у 1700 р. орденом „Святого Андрія Первозванного”, заснованим 21 серпня того ж року; ним також був відзначений і господар Валахії К.Бринковяну.
Репродукція з картини невідомого художника.*

*In 1700 I. Mazepa was awarded by the Order of St. Andrew the “First-called” Apostle which was founded on August 21 of the same year and which was also given to the master of Wallachia K.Brynkovyanu.
Reproduction of the picture of the unknown artist.*

*I. Mazepa, nagrodzony w 1700 roku Orderem „Świętego Andrzeja Apostoła”, ustanowionego 21 sierpnia tego samego roku; to samo odznaczenie otrzymał również hospodar Wołoszczyzny C. Brâncoveanu.
Reprodukacja obrazu nieznanego malarza.*

*I. Mazepa, distins, în anul 1700, cu Ordinul „Sfântului Andrei cel dintâi Chemat”, inaugurat la 2 august același an, ordin cu care a fost decorat și C. Brâncoveanu, domnitorul Țării Românești.
Reproducere după un pictor neidentificat.*

*I. Mazepa, distingué, en 1700, avec l’Ordre «Le Saint André le premier Appelé», inauguré le 2 août du même année, l’ordre avec qui a été distingué aussi, et C.Brâncoveanu, le prince régnant de la Valachie.
Reproduction d’après un peintre non-identifié.*

7.

I. Мазепа та княгиня Ганна Дольська, яка забезпечувала таємне листування гетьмана з польським королем С. Лециньським – союзником Карла XII, через молдовського посильного.

I. Mazepa and the Princess Hanna Dolska who ensured secret correspondence between hetman and Polish king S. Leshchynsky – the ally of Charles XII, through the Moldovan courier.

*I. Mazepa i księżna Anna Dolska, która za pośrednictwem moldawskiego kuri-
era umożliwiała tajną korespondencję pomiędzy hetmanem a polskim królem
S. Leszczyńskim – sojusznikiem Karola XII.*

*I. Mazepa și cneaghina Anna Dolska, care asigura corespondența secretă a hatmanului
cu regele polon S. Leszczyński, aliatul lui Carol al XII-lea, prin intermediul unui curier
moldovean.*

*I. Mazepa et la princesse Anna Dolska qui assurait la correspondance secrète du het-
man avec le roi polonais S. Leszczyński, allié du Charles XII, par l'entremise d'un cour-
rier moldave.*

8.

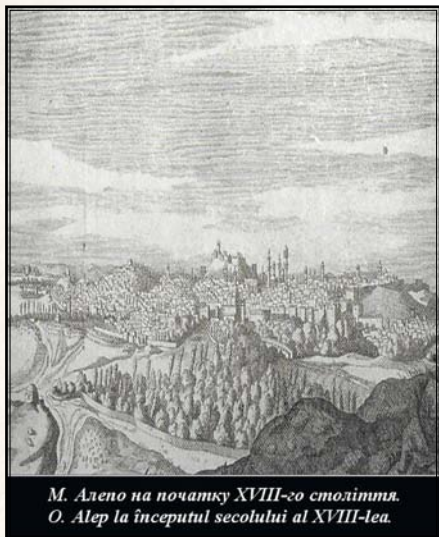
Палац К. Бринковяну Могошоая (1702 р.), розташований у передмісті Бухареста, де валаський господар приймав та забезпечував перебування кур'єрів І. Мазепи.

Palace of K. Brynkovyany Mogoshoaya (1702) which is located in the suburb of Bucharest where the Wallachian master hosted couriers of I. Mazepa.

Zbudowany na przedmieściach Bukaresztu pałac C. Brâncoveanu w Mogoșoai (1702), w którym gospodar wołoski przyjmował i podejmował kurierów I. Mazepy

Palatul Mogoșoai a lui C. Brâncoveanu (1702) din apropierea municipiului București, unde domnitorul Țării Românești primea curierii lui I. Mazepa și le asigura cazarea.

Le Palais Mogochoaia du C. Brâncoveanu (1702), tout près de Bucarest, où le prince régnant de la Valachie accueillait les courriers du Mazepa en les assurant l'hébergement.

М. Алепо на початку XVIII-го століття.
O. Alep la începutul secolului al XVIII-lea.

9.

Зображення міста Алеппо (нинішня Сирія) на початку XVIII століття. Там, за кошти гетьмана України Івана Мазепи, у контексті його універсальної підтримки інтересів Православ'я, у друкарні, подарованій у 1706 р. місцевій християнській громаді валаським господарем К. Бринковяну, була надрукована унікальна пам'ятка грецько-арабської духовної літератури — „Євангелія” 1708 року арабською мовою.

The image of the city of Aleppo (present Syria) at the beginning of XVIII century. There, at the expenses of I. Mazepa, in the context of his universal support of Orthodox interests, a unique memorial of Greek-Arabic spiritual literature “Gospel” of 1708 in Arabic was published in the printing house presented in 1706 to the local Christian community by the Wallachian master K. Brynkovyanu.

Wizerunek miasta Aleppo (dzisiejsza Syria) na początku XVIII wieku. Tam, za pieniądze hetmana Ukrainy Iwana Mazepa, w ramach wspierania interesów prawosławia, w drukarni подарowanej w 1706 roku miejscowej społeczności chrześcijańskiej przez hospodara C. Brâncoveanu, w roku 1708 został wydrukowany unikalny zabytek greko-arabskiej literatury religijnej — „Ewangelię” w języku arabskim.

Imaginea oraşului Aleppo (Siria de astăzi) la începutul secolului al XVIII-lea. Aici, pe spezele hatmanului Ucrainei, Ivan Mazepa, în contextul susţinerii de către acesta a intereselor universale ale Ortodoxiei, în tipografia dăruită de C. Brâncoveanu, domnitorul Ţării Româneşti, comunităţii creştine locale, a fost tipărită în limba arabă opera-unicat a literaturii religioase greco-arabe — „Evangelia” din 1708.

L'image de la ville Aleppo (la Syrie actuelle) vers le debut du XVIII-ème siècle. Ici, aux frais du hetman Ivan Mazepa, dans le contexte de l'appui par lui, de l'orthodoxie, dans la typographie donnée par C. Brâncoveanu, le prince régnant de la Valachie à la communauté chrétienne locale, a été édité dans la langue arabe, l'œuvre — à nul autre semblable de la littérature religieuse greque-arabe — l'Évangile des années 1708.

10.

Вид на частину сирійського міста Алеппо сьогодні.

The view of the part of Syrian city of Aleppo today.

Współczesne Aleppo.

Imaginea unei părți a orașului sirian Aleppo de astăzi.

L'image actuelle d'une partie de la ville syrienne Aleppo.

11.

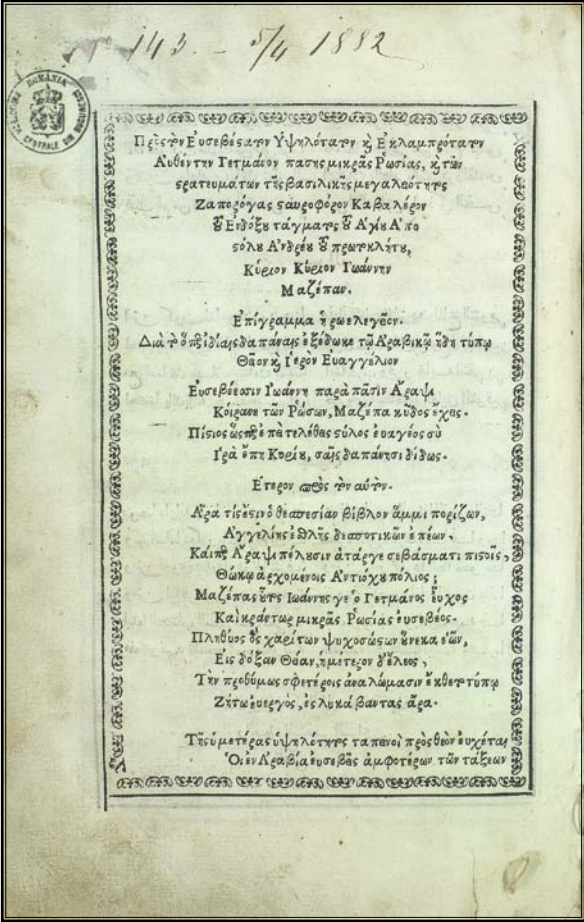
Патріарший собор у м. Бухарест, побудований у 1656 році господарем Валахії Константіном Шербаном та модернізований господарем К. Бринковяну – сучасником І. Мазепи — у 1698 р. Приблизно таким його бачив у 1708 р. Іполит Вишеньський — представник Чернігівського архієпископа Івана Максимовича.

Patriarch's Palace in Bucharest built in 1656 by the master of Wallachia Konstantin Sherban and modernized by the master K. Brynkovyanu – a contemporary of I. Mazepa – in 1698. Approximately like this it was seen in 1708 by Ipolyt Vyshensky, a representative of Chernihiv archbishop Ivan Maksymovych.

Sobór Patrirchalny w Bukareszcie, zbudowany w 1656 roku przez hospodara Wołoszczyzny Constantina Șerbana, w roku 1698 zmodernizowany przez hospodara C. Brâncoveanu, współczesnego Iwanowi Mazepie. Mniej więcej takim ujrzał go w 1708 roku Ipolit Wiżeński – przedstawiciel Arcybiskupa Czernihowa, Iwana Maksymowycza.

Catedrala Patriarhală din București, edificată de către Constantin Șerban, domnitorul Țării Românești, ulterior modernizată de către C. Brâncoveanu – contemporanul lui I. Mazepa – în anul 1698. Aproximativ așa a fost văzută în anul 1708 de Ipolyt Vyșenskyi, reprezentantul lui Ivan Maksymovyci, arhiepiscopul din Cernihiv.

La Cathédrale Patriarcale de Bucarest, édifié par Constantin Serban, le prince régnant de la Valachie. Ultérieur modernisé par C. Brâncoveanu – le contemporain du I. Mazepa – pendant l'année 1698. Approximatif ainsi elle a été vue, en 1708, par Ipolyt Vyshenskyi, le représentant d'Ivan Maksymovytch, l'archevêque de Tchernihiv.

12.

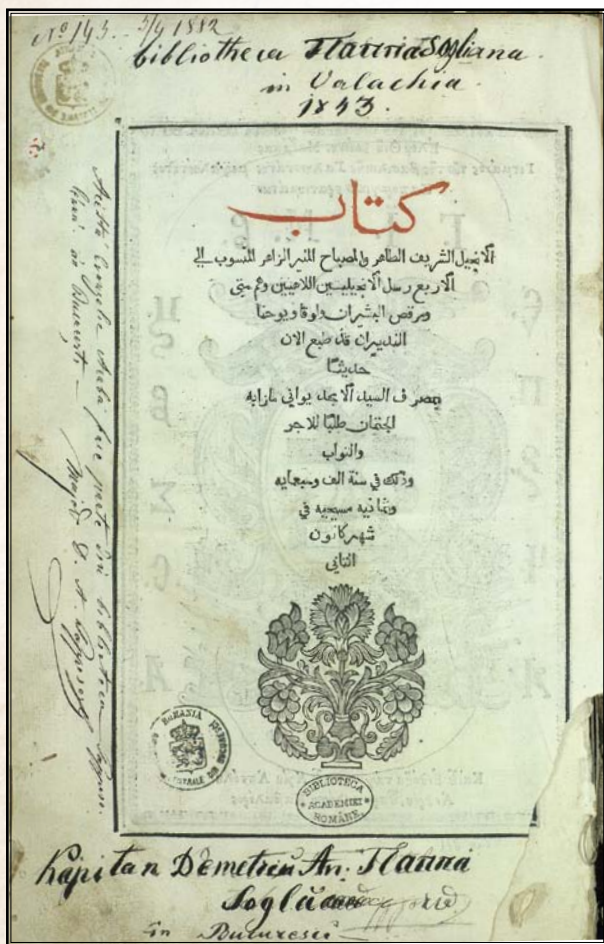
Єдина грецькомовна сторінка грецькою мовою „Євангелія”, присвячена Івану Мазепі, внесена до арабського варіанту цього раритетного видання.

The only page of “Gospel” in Greek devoted to Ivan Mazepa, was entered in the Arabic variant of this rarity edition.

Jedyna strona „Ewangelii” w języku greckim, poświęcona Iwanowi Mazepie, włączona do wersji arabskiej tego unikatowego wydania.

Singura pagină în limba greacă a „Evangheliei”, consacrată lui I. Mazepa, inclusă în varianta arabă a acestei ediții rare.

La seule page en langue grecque de l'Évangile, consacré à Ivan Mazepa incluse dans la variante arabe de cette édition rare.

13.

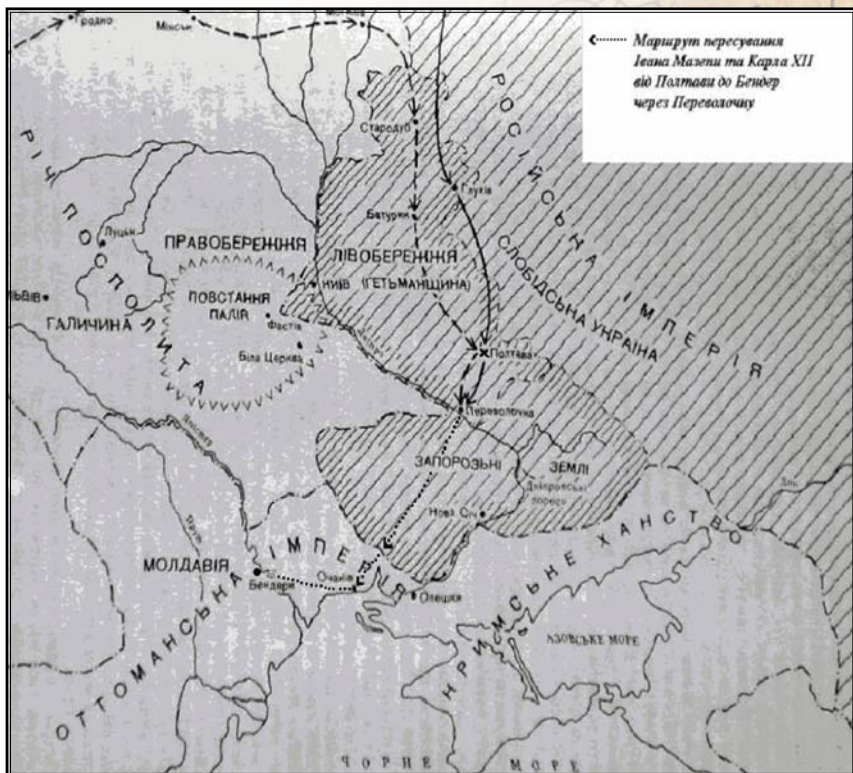
Сторінка з віршами арабською мовою „Евангелія”, які оспівують особисту роль Івана Мазепи у появі цього унікального видання.

The page of “Gospel” with poems in Arabic which glorify a special role of Ivan Mazepa in the appearance of this unique edition.

Strona z wierszami w „Ewangelii” w języku arabskim, opiewającymi osobistą zasługę Iwana Mazepy dla pojawienia się tego unikatowego wydania

Pagină cu versuri în limba arabă a „Evangheliei”, care omagiază rolul personal a lui Ivan Mazepa în apariția acestei ediții-unice.

Page de l'Évangile contenant des vers en langue arabe, qui rend hommage au rôle personnel d'Ivan Mazepa joué dans l'apparition de cette œuvre-à nul autre semblable.

14.

Маршрут форсованого пересування І. Мазепи та Карла XII від Полтави до Бендер через Переволочну та Очаків влітку 1709 р.
Складена за О. Субтельним.

The route of the forced movement of I. Mazepa and Charles XII from Poltava to Bender via Perevolochna and Ochakiv in the summer of 1709.
Composed according to O. Subtelny.

Trasa forsownego marszu Iwana Mazepy i Karola XII od Poltawy do Bender przez Perevoloczna i Oczaków latem 1709 roku.
W oparciu o dokument O. Subtelnego

Traseul deplasării forțate a lui I. Mazepa și Carol al XII-lea de la Poltava până la Bender, traversând Perevolocina și Ocheakivul, în vara anului 1709.
Alcătuîtă după O. Subtelny.

Le tracé du déplacement forcé d'Ivan Mazepa et Charles XII de Poltava jusqu'à Bender, en traversant Perevolocina et Otschakiv, pendant l'été du 1709.
Reproduction d'après O. Subtelny.

15.

Такою побачили українські козаки та шведи Бендерську фортецю, коли наблизились до Дністра 21 липня 1709 року.

This is how Bender fortress looked when on July 21, 1709 Ukrainian Cossacks and Swedes came up to Dniester.

Tak wyglądała Forteca Benderska w momencie, gdy ujrzeli ją Kozacy ukraińscy i Szwedzi zbliżający się do Dniestru 21 lipca 1709 roku.

Astfel a fost văzută cetatea de la Bender de către cazacii ucraineni și suedezi în momentul sosirii lor la Nistru în data de 21 iulie 1709.

Ainsi ont vu les Cosaques la cité Bender au moment de l'arrivée à Nistre à la date de 21 juillet 1709.

16.

*Тимчасовий табір Карла XII та І. Мазепи на лівому березі Дністра, навпроти Бендер у липні 1709 року
За Г. Аствацатуровим.*

*Temporal camp of Charles XII and Ivan Mazepa on the left bank of Dniester opposite Bender in July 1709.
According to G. Astvatsaturov.*

*Tymczasowy obóz Karola XII i Iwana Mazepy na lewym brzegu Dniestru, naprzeciwko Bender; w lipcu 1709 roku.
W oparciu o prace G. Astwacaturowa.*

*Tăbăra provizorie a lui Carol al XII-lea și I. Mazepa de pe malul stâng al Nistrului, în iulie 1709.
După schema lui G. Astvațaturov.*

*Le campement militaire du Charles XII et I. Mazepa sur la rive gauche du Dnister, en juillet 1709.
D'après le schéma de G. Astvatzaturov.*

17.

Частина місця на правому березі Дністра біля с. Варниця, де влітку 1709 року розмістився спільний табір українських козаків та шведських солдат.

A place on the right bank of Dniester near the village of Varnytsya where in the summer of 1709 a joint camp of Ukrainian Cossacks and Swedish soldiers was settled.

Widok na prawy brzeg Dniestru nieopodal wsi Varnița, gdzie latem 1709 roku rozbity został wspólny obóz Kozaków ukraińskich i żołnierzy szwedzkich.

O parte din locul de pe malul drept al Nistrului lângă satul Varnița, unde, în vara anului 1709, a fost amplasată tabăra comună a cazacilor ucraineni și a soldaților suedezi.

Une partie du lieu situé sur la rive droite du Dnister près du village Varnitza où, pendant l'été de l'année 1709, a été emplaced le campement commun des Cosaques ukrainiens et des soldats suédois.

18.

Пам'ятник римському поету Овідію, про якого згадував І. Мазепа в останні дні свого життя у м. Констанца, та його погруддя у м. Бухарест.

Monument to the Roman poet Ovid standing in Konstantsa city and his bust in Bucharest, whom I. Mazepa recollected during his last days.

Pomnik rzymskiego poety Owidiusza, którego Iwan Mazepa wspominał w ostatnich dniach swojego życia (Konstanca) oraz jego popiersie w Bukareszcie.

Monumentul închinat poetului roman Ovidiu, pe care îl aminteste Mazepa în ultimele zile a vieții sale, în municipiul Constanța, și bustul poetului exilat din municipiul București.

Le monument consacré au poète romain Ovide – évoqué par Mazepa pendant les derniers jours de sa vie – dans le municipe Constantza et le buste du poète exilé qui se trouve dans le municipe Bucarest.

19.

Смерть І. Мазепи.

Репродукція за: Г. Г. Яременко (1874–1915 pp.).

Death of I. Mazepa.

Reproduction is made according to G. G. Yaremenko (1874–1915).

Śmierć I. Mazepy.

Reprodukcja obrazu G. G. Iaremenko (1874–1915).

Moartea lui I. Mazepa.

Reproducere după G. G. Iaremenko (1874–1915).

La morte d'Ivan Mazepa.

Reproduction d'après G. G. Iaremenko (1874–1915).

20.

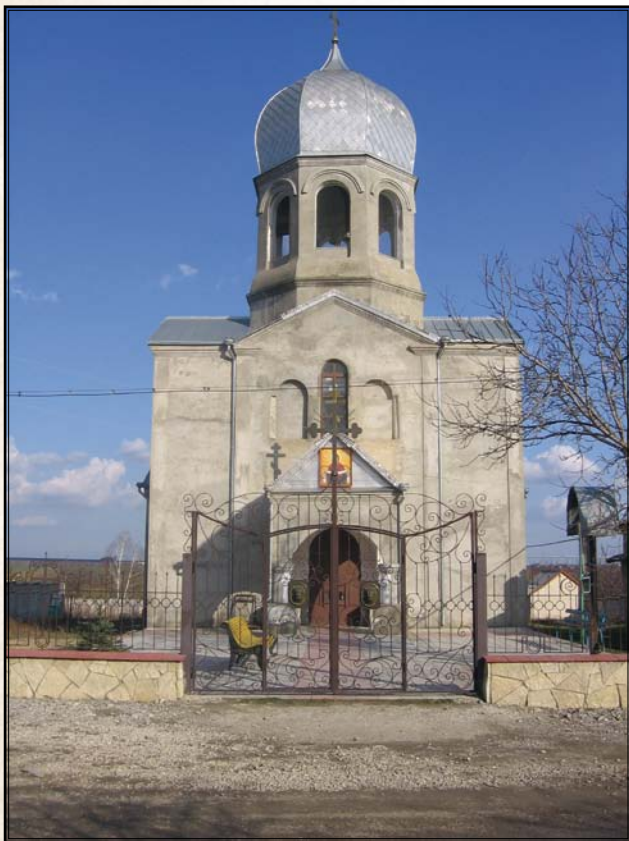
Фрагмент із зображенням похоронної процесії І. Мазепи та церква, яка символізує шлях до Бога.

Fragment depicting the burial process of I. Mazepa and a church which symbolizes a path to God.

Fragment obrazu przedstawiający procesję pogrzebową I. Mazepy oraz cerkiew, która symbolizuje drogę do Boga.

Un fragment din imaginea, prezentând cortegiul funerar al lui I. Mazepa, precum și biserica simbolizând calea spre Dumnezeu.

Un fragment de l'image qui presente le cortège funéraire d'Ivan Mazepa, ainsi que l'église qui symbolise la voie vers le dieu.

21.

Церква у с. Варниця, яка стоїть на місці діючої до 1932 р. малої сільської церкви, де у 1709 році було оспівано тіло покійного гетьмана України І. Мазепи.

Church in the village of Varnytsya which is standing on the place of a small village church functioning till 1932, where in 1709 the body of deceased hetman of Ukraine I. Mazepa was performed a funeral for.

Cerkiew we wsi Varnița, pobudowanej na miejscu istniejącej do 1932 roku malej wiejskiej cerkwi, w której w 1709 roku odprawiono modły nad ciałem zmarłego hetmana Ukrainy I. Mazepy.

Biserica din satul Varnița care se află pe locul fostei bisericuțe dărătate în anul 1932, unde, în anul 1709, a avut loc ceremonia de înhumare a corpului neânsuflețit al hatmanului Ucrainei, I. Mazepa.

L'Église du village Varnitza qui se trouve sur le lieu de l'ancienne petite église ruinée en 1932 où, en 1709, a eu lieu la cérémonie d'inhumation du corps inanimé du hetman de l'Ukraine, Ivan Mazepa.

22.

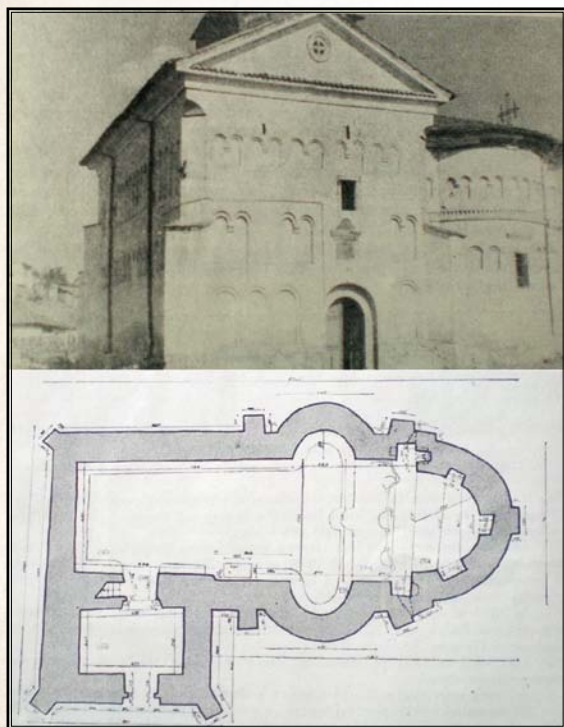
Церква Пречистої Діви у м. Галац, яка, разом з церквою святого Георгія (її місце розташування до 1962 р. вказано стрілкою), де 18 березня 1710 року були перепоховані останки І. Мазепи, захищала вхід до цього міста-порту з боку Дунаю (ріку можна побачити на дальньому плані).

The church of the Most-Pure Virgin in the city of Galati, which together with St. George church (its location until 1962 is indicated by an arrow) where on March 18, 1710 the remains of I. Mazepa were reburied, protected the entrance to this city-port from the side of Danube (the river can be seen in the background).

Cerkiew pw. Najświętszej Marii Panny w Galaczu. Cerkiew ta, wraz z cerkwią pw. Świętego Jerzego (strzałka pokazuje miejsce, w którym znajdowała się ona aż do roku 1962), w której 18 marca 1710 roku pochowane zostały szczątki I. Mazepy, stanowiła symboliczną ochronę wejścia do miasta od strony Dunaju (rzeka widoczna na dalszym planie).

Biserica Precista Fecioară din municipiul Galați, care, împreună cu biserica Sfântul Gheorghe (locul, unde a existat, până în anul 1962, este marcat cu săgeată), în care, la 18 martie 1710, au fost reînchinate rămășițele pământești ale lui I. Mazepa, apărau și intrarea în acest oraș-port dinspre Dunăre (fluviul se întreveđe în plan îndepărtat).

L'Église la Sainte Vierge de municipe Galatzi, qui de pair avec l'Église Saint Georges (lieu où elle a existé, jusqu'à 1962, est marqué d'une flèche, et dans laquelle, en 18 mars 1710, ont été re-inhumé, les dépouilles mortelles d'Ivan Mazepa), défendaient et l'entrée dans cette ville – port vers le Danube (le fleuve s'entrevoie dans le plan éloigné).

23.

Вигляд на церкву святого Георгія у м. Галац з боку Дунаю, в якій 18 березня 1710 р. були перепоховані тлінні останки І. Мазепи, її загальний план. Знищена у 1962 році.

Репродукція за О. Велеску.

The overview of St. George church in the city of Galati from the side of Danube, in which the earthly remains of I. Mazepa were reburied, and its general plan.

Reproduction is made according to O. Velescu.

Rzut cerkwi pw. Świętego Jerzego w Galaczu od strony Dunaju, w której 18 marca 1710 roku zostały ponownie pochowane doczesne szczątki I. Mazepy.

Zburzona w 1962 roku.

Reprodukcja według O. Velescu.

Vedere dinspre Dunăre asupra bisericii Sfântul Gheorghe din Galați, unde, la 18 martie 1710, au fost reînhumate rămășițele pământești ale lui I. Mazepa, care a fost distrusă în anul 1962, și planul ei general.

Reproducere după O. Velescu.

Vue du côté du Danube sur l'église Saint Georges du Galatzi où, le 18 mars 1710, ont été re-inhumé les ossements d'Ivan Mazepa, église qui a été ruinée en 1962, et le plan général.

Reproduction d'après O. Velescu.

24.

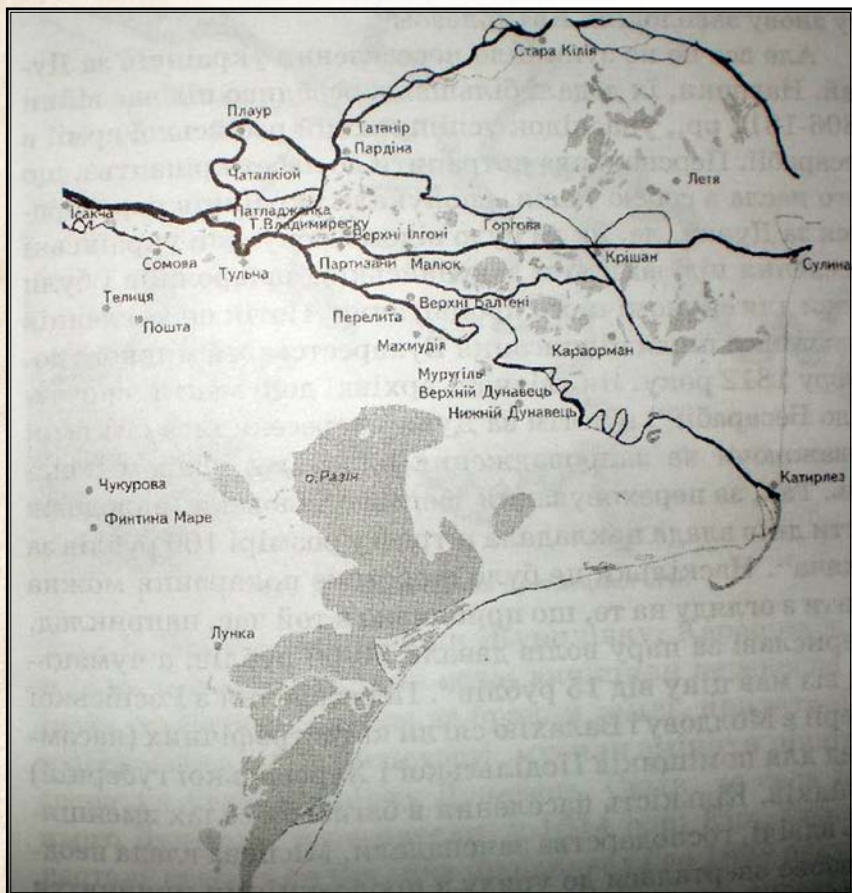
Приблизно таким побачили Дунай ранньою весною 1710 року група українців та їх молдовський провідник, які супроводжували останки І. Мазепи до м. Галац. Так він виглядав під час відвідин цього міста автором у 2007 році.

Approximately like this the Danube was seen in the early summer of 1710 by the group of Ukrainians and their Moldovan guide who accompanied the remains of I. Mazepa to the city of Galati. It looked like this when the author visited this place in 2007.

Tak mógł wyglądać Dunaj wczesną wiosną 1710 roku, gdy ujrzała go grupa Ukraińców, którzy wraz z ich moldawskim przewodnikiem przewozili szczątki I. Mazepy do miejsca pochówku w Galaczu. Tak wyglądał widziany przez autora w tym samym miejscu w roku 2007.

Aproximativ astfel a fost văzută Dunărea la începutul primăverii anului 1710 de către grupul de ucraineni și însoțitorul lor moldovean, care au purtat osemintele lui I. Mazepa până la Galaji. Ea arăta așa în timpul vizitării acelor locuri de către autor în anul 2007.

Approximativement ainsi a été vu le Danube au début de l'année 1710 par la groupe des ukrainiens et leur compagnon moldave, qui ont porté les ossements du Mazepa jusqu'à Galatzi. Une image pareille a vu l'auteur de ce livre pendant l'année 2007.

25.

*Мапа розселення українців у дельті Дунаю.
Репродукція за В. Кушніром.*

*Ukrainians settlement map in the delta of the Danube.
Reproduction is made according to V. Kushnir.*

*Mapa zasiedlenia Delti Dunaju przez Ukrańców.
Reprodukja w oparciu o mapę W. Kusznira.*

*Harta aşezării ucraienilor în Delta Dunării.
Reproducere după V. Cuşnir.*

*La carte d'établissement des ukrainiens dans le Delta du Danube.
Reproduction d'après V. Cuşnir.*

26.

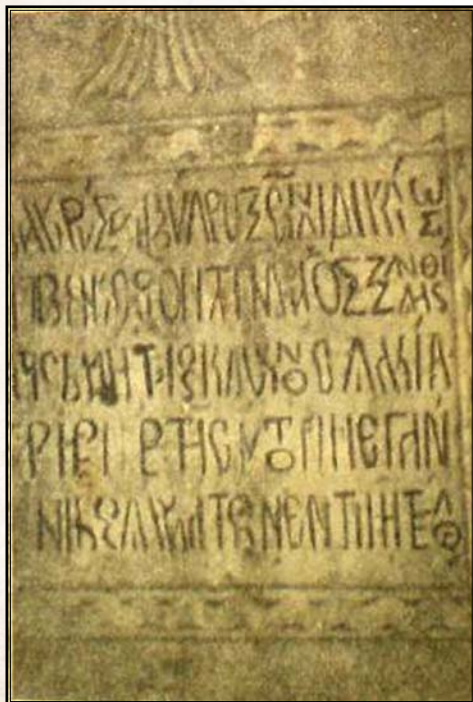
Так виглядала церква святого Георгія у м. Галац, побачена українським політичним емігрантом у Румунії доктором В. Трепке влітку 1932 року із позначкою у формі хреста, зробленою ним на місці перепоховання І. Мазепи.

St. George church in the city of Galati looked like this, when it was seen by Ukrainian political emigrant in Romania, doctor V. Trepke in the summer of 1932 with the sign in the form of a cross, made by him on the reinterment place of I. Mazepa.

Tak wyglądała cerkiew pw. Świętego Jerzego w Galaczu, ujrzana przez ukraińskiego emigranta politycznego w Rumunii, doktora W. Trepke latem 1932 roku z krzyżykiem, narysowanym przez niego w miejscu, w którym pochowany został I. Mazepa.

Astfel a fost văzută biserica Sfântul Gheorghe din Galați în vara anului 1932 de către doctorul V. Trepke, emigrant politic ucrainean în România, cu un semn în formă de cruce efectuat de el, marcând locul reînhumării lui I. Mazepa.

Ainsi a vu le docteur V. Trepke (un émigrant politique ukrainien en Roumanie) l'église Saint Georges de Galatz pendant l'été du 1932 en marquant avec le signe d'une croix le lieu de re-inhumation d'Ivan Mazepa.

27.

Мармурова плита з написом та гербом у вигляді одноголового орла (лише частково видно у верхній частині), встановлена над спільною могилою І. Мазепи та Дерекчі-баші у 1842 році.

Репродукція за фото В. Тренке 1932 року.

Marble gravestone with the inscription and a coat of arms in the form of two-headed eagle (partly seen in the upper part), placed over the grave of I. Mazepa and Derechibasha in 1842.

Reproduction is made according to the photo of V. Trepke of 1932.

Marmurowa płyta z napisem oraz herbem w postaci dwugłowego orła (widać jedynie jego fragment w górnej części), ustawiona nad wspólnym grobem I. Mazepy i Dereccibaszy w roku 1842.

Reprodukcja fotografii W. Trepke z 1932 roku.

Placa de marmură cu inscripția și blazonul în formă de vultur bicefal (vizibil doar parțial în partea superioară), așezată pe mormântul comun al lui I. Mazepa și Derecci-bașa, în anul 1842.

Reproducere după fotografia lui V. Trepke din anul 1932.

La plaque de marbre avec l'inscription et le blason en forme d'aigle bicéphale (visible seulement partiel dans la partie supérieure) assis sur le tombeau commun d'Ivan Mazepa et Derecci – bașa, pendant l'année 1842.

Reproduction d'une photo de V. Trepke de l'année 1932.

28.

Такою побачив вулицю Івана Мазепи 1932 року у м. Галаці (якої на сьогодні не існує) доктор В. Трепке — спеціальний представник Українського Наукового Інституту у Варшаві, український політичний емігрант у міжвоєнній Румунії, який перебував як у Галаці, так і у Бендерах з метою вивчення невідомих для представника України слідів славного сина українського народу в Румунії та Молдові.
 Фото за: В. Трепке, 1932 рік.

*This is how Ivan Mazepa street (which does not exist today) looked like when it was seen in 1932 in Galati by doctor V. Trepke – a special representative of Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, Ukrainian political emigrant of the interwar Romania who visited both Galati and Bender with the purpose of study of the first for Ukrainian representatives traces of the glorious son of Ukrainian nation in Romania and Moldova.
 Photo: by V. Trepke, 1932.*

*Ulica (dziś już nie istniejąca) Iwana Mazepy w Galaczu w 1932 rok, sfotografowana przez u doktora W. Trepke, specjalnego wysłannika Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie oraz emigranta politycznego w Rumunii, który w okresie międzywojennym przebywał zarówno w Galaczu, jak i w Benderach w celu udokumentowania — po raz pierwszy przez przedstawiciela Ukrainy — śladów wybitnego syna narodu ukraińskiego w Rumunii i Moldawii.
 Reprodukacja fotografii W. Trepke z 1932 roku.*

*Astfel a fost văzută strada (care astăzi nu mai există), purtând numele lui Ivan Mazepa, în anul 1932, de către doctorul V. Trepke, reprezentant special al Institutului Științific Ucrainean din Varșovia, emigrant politic ucrainean în România din perioada interbelică, care a vizitat atât Galațiul, cât și Benderul, în vederea studierii urme ale slăvitului fiu al poporului ucrainean văzute în premiră de un reprezentant al Ucrainei în România și Moldova.
 Foto: V. Trepke, 1932.*

*Ainsi a été vue la rue (qui aujourd'hui n'existe plus et qui, porte le nom d'Ivan Mazepa) en 1932 par le docteur V. Trepke, le représentant spécial de l'Institut Scientifique Ukrainien de Varsovie, émigrant politique ukrainien en Roumanie pendant la période interbelique, qui a visité tant le Galatzi, que le Bender, en vue d'étudier les traces de l'illustre fils du peuple ukrainien vues en première d'un représentant de l'Ukraine en Roumanie et Moldavie.
 Photo: V. Trepke 1932.*

29.

Такою побачив Портову вулицю – сусідню та ідентичну, засновану майже одночасно з вулицею імені Івана Мазепи, 2007 року кандидат історичних наук Т. Рендюк, який перебував у м. Галац, а раніше — у м. Бендери, зокрема з метою вивчення нинішніх слідів славного сина українського народу як у Румунії, так і у Молдові.

Ліворуч – частина пагорба, де з часів сивого середньовіччя та до 1962 р. існувала церква святого Георгія.

This is Portova street – neighboring and identical, founded almost simultaneously with Ivan Mazepa street, which was seen by the Candidate of History Science T. Rendyuk who was in Galati and earlier — in Bender with the purpose of study of the contemporary traces of the glorious son of Ukrainian nation both in Romania and in Moldova.

To the left – is the part of hill where since silver Middle Ages till 1963 the church of St. George existed.

Tak wygląda ulica Portowq – powstała niemal jednocześnie z ulicq Iwana Mazepy, sąsiadująca i prawie identyczna z niq – sfotografowana w roku 2007 przez doktora nauk historycznych T. Rendyuka, który przebywał w Galaczu — a wcześniej w Benderach — dokumentując zachowane po dziś dzień śladypobytu wybitnego syna narodu ukraińskiego w Rumunii i w Moldowie.

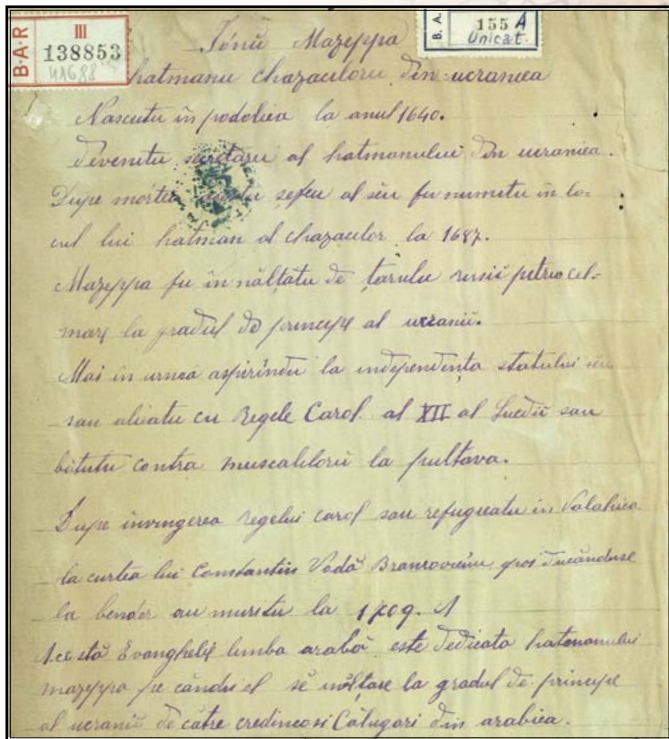
Z lewej widoczny pagórek, na którym od czasów średniowiecza do 1962 stała cerkiew pw. Świętego Jerzego.

Astfel a fost văzută strada Portului, vecină și identică, inaugurată aproape concomitent cu strada, purtând numele lui Ivan Mazepa, în anul 2007, de către doctorul T. Rendyuk care a vizitat municipiul Galați, iar anterior și orașul Bender, în vederea studierii, în particular, a urmelor de astăzi ale slăvitului fiu al poporului ucrainean, atât în România, cât și în Moldova.

În stânga – vedere asupra unei părți a dealului, unde, încă din timpurile vechi ale Evului Mediu și până în anul 1962, a existat biserica Sfântul Gheorghe.

Ainsi a été vue la rue du Porte, voisine et identique, inaugurée presque en même temps avec la rue qui porte le nom d'Ivan Mazepa, pendant l'année 2007, par le docteur Teofil Rendyuk, qui a visité la ville Galatzi et antérieur, la ville Bender, en vue d'étudier, en particulier, les traces d'aujourd'hui de l'illustre fils du peuple ukrainien, tant en Roumanie, que en Moldavie.

A la gauche – vue sur une partie de la colline où, encore de temps jadis du Moyen Âge et jusqu'à 1962, a existé l'église Saint Georges.

30.

Текст короткої довідки про гетьмана України І. Мазепу, складений у 80-х роках XIX століття румунською мовою, який фігурує як додаток до єдиного в Румунії оригінального примірника „Євангелія”, виданого арабською мовою у 1708 році за кошти І. Мазепи.

Text of brief information about Ukrainian hetman I. Mazepa composed in the 80-s of the XIX century in Romanian which figures as an attachment to the only original copy of “Gospel” in Romania, published in Arabic in 1708 at the expense of I. Mazepa.

Text scurtă notă despre hetmanul Ucrainei, I. Mazepa, scrisă în anii '80 ai secolului XIX în limba română, care figurează ca anexă la unicul exemplar original al „Evangheliei”, editată în anul 1708 în limba arabă pe cheltuielile lui I. Mazepa.

Textul unei scurte adnotații despre hatmanul Ucrainei, alcătuită în anii '80 ai secolului al XIX-lea în limba română și care figurează ca anexă la unicul exemplar original al „Evangheliei”, editată în anul 1708 în limba arabă pe cheltuielile lui I. Mazepa.

Le texte d'un court annotation sur le hetman d'Ukraine composé pendant les années '80 du XIX-ème siècle en langue roumaine, et qui figure comme annexe à l'unique exemplaire original de l'Évangile, édité en 1708 en langue arabe aux frais d'Ivan Mazepa.

31.

*Герб Батурина та гравюра із зображенням міста у XVIII столітті.
Репродукція Р. Радишевського та В. Свербигуза.*

*The coat of arms of Baturyn and engraving of the town in the XVIII century.
Reproduction is made according to R. Radyshevsky and V. Sverbyhuz.*

*Herb Baturyna oraz grawiura przedstawiająca to miasto w XVIII wieku.
Reprodukcja prac R. Radysewskiego i W. Śwerbyhuza.*

*Blazonul oraşului Baturyn și o gravură cu înfățișarea lui
din secolul al XVIII-lea.
Reproducere după R. Radysevskiyi și V. Sverbyhuz.*

*Le blason de la ville Baturyn et une gravure avec son image du XVIII-ème siècle.
Reproduction d'après R. Radysevskiyi et V. Sverbyhuz.*

32.

*Церква святого Георгія у м. Галац перед її знесенням восени 1962 року.
Репродукція за О. Велеску.*

*The church of St. George in Galati before its demolition in spring of 1962.
Reproduction is made according to O. Velesku.*

*Cerkiew Świątego Jerzego w Galaczu przed jej zburzeniem w roku 1962.
Reprodukcja fotografii O. Velescu*

*Biserica Sfântul Gheorghe din Galați înainte de a fi distrusă în toamna anului 1962.
Reproducere după O. Velescu*

*L'Église Saint Georges de Galatzi avant d'être détruite à l'automne de l'année 1962.
Reproduction d'après O. Velescu.*

33.

Житловий будинок, збудований поруч або на місці останнього перепоховання І. Мазепи у м. Галац.

Dwelling house which was built near or on the place of the last reinterment of I. Mazepa in Galati.

Blok mieszkalny, zbudowany obok albo na miejscu ostatniego pochówku I. Mazepy w Galaczu.

Bloc de locuințe, construit alături sau chiar pe locul ultimei reînhumări a lui I. Mazepa în municipiul Galați.

Ensembles des logements, construits près de (ou même) sur la place de la dernière reînhumation d'Ivan Mazepa dans le municipe Galatzi.

34.

Гості з України та представники українців Румунії після відвідання місць, пов'язаних з історичною пам'яттю І. Мазепи у м. Галац, та покладання традиційного вінка до пам'ятника українського гетьмана у міському парку Свободи.

Guests from Ukraine and representatives of Ukrainian-Romanians after visiting places connected with the historical memory of I. Mazepa in Galati and traditional garlanding the monument of the Ukrainian hetman in the city park of Freedom.

Goście z Ukrainy oraz przedstawiciele diaspory ukraińskiej w Rumunii odwiedzający miejsca łączące się ze wspomnieniami o I. Mazepie w Galaczu. Fotografia upamiętniająca złożeniu wieńca u stóp pomnika ukraińskiego hetmana w miejskim Parku Wolności.

Oaspeți din Ucraina și reprezentanți ai comunității ucrainene din România după vizitarea locurilor legate de memoria istorică a lui I. Mazepa în municipiul Galați și depunerea coroanei tradiționale de flori la monumentul hatmanului ucrainean în Parcul Libertății.

Les hôtes d'Ukraine et les représentants de la communauté ukrainienne du Roumanie après la visite des lieux liés avec la mémoire historique d'Ivan Mazepa, dans le municipe Galatzi et le dépôt d'une couronne des fleurs au monument de hetman ukrainien dans le Parc de la Liberté.

35.

Пам'ятна стела у с. Варниця, споруджена у 1999 році за участю Посольства України у Республіці Молдова на місці перебування І. Мазепи у 1709 р.

Memorial stele in the village of Varnytsya constructed in 1999 with the assistance of the Embassy of Ukraine to the Republic of Moldova on the place of stay of I. Mazepa in 1709.

Obelisk pamiątkowy we wsi Varniça, wzniesiony w roku 1999 w miejscu, gdzie przebywał Iwan Mazepa w roku 1709 (dzięki staraniom Ambasady Ukrainy w Republice Moldowy).

Stela memorială din satul Varniça, inaugurată în anul 1999, cu participarea Ambasadei Ucrainei în Republica Moldova, pe locul unde, în anul 1709, s-a aflat I. Mazepa.

La stèle mémoriale du village Varnitza, inaugurée en 1999, avec la participation de l'Ambassade d'Ukraine dans la République de Moldavie, sur la place où, pendant l'année 1709 s'est trouvé Ivan Mazepa.